

Универзитет у Београду

Филозофски факултет

Радосав Р. Туцовић

**Полицијски репресивни апарат нацистичке
Немачке и његови домаћи инструменти:
Анализа делатности Драгомира Јовановића
и Аугуста Мајснера у окупираној Србији
(1941–1944)**

докторска дисертација

Београд, 2021.

University of Belgrade

Faculty of Philosophy

Radosav R. Tucović

Police Repressive Apparatus of Nazi Germany and
Its Domestic Instruments: An Analysis of the
Activities of Dragomir Jovanović and August
Meyszner in Occupied Serbia (1941–1944)

Doctoral dissertation

Belgrade, 2021.

МЕНТОР:

Проф. др Радина Вучетић, ванредни професор, Универзитет у Београду, Филозофски факултет

ЧЛАНОВИ КОМИСИЈЕ:

Проф. др Милан Ристовић, редовни професор, Универзитет у Београду, Филозофски факултет

Проф. др Алексеј Тимофејев, ванредни професор, Универзитет у Београду, Филозофски факултет

Др Бојан Б. Димитријевић, научни саветник, Институт за савремену историју, Београд

Др Миле Бјелајац, научни саветник, Институт за новију историју Србије, Београд

Датум одбране _____

Полицијски репресивни апарат нацистичке Немачке и његови домаћи инструменти: Анализа делатности Драгомира Јовановића и Аугуста Мајснера у окупираној Србији (1941–1944)

Сажетак:

У докторској тези се анализира делатност Драгомира Јовановића и Аугуста Мајснера у окупираној Србији (1941-1944). С обзиром на чињеницу да су ове две личности биле полицијски функционери највишег ранга на том окупираном простору, у раду се анализира утицај лично њихове делатности на креирање, организацију и функционалност окупационог и колаборационистичког полицијског система. Основни циљ рада представља утврђивање директног и индиректног утицаја ових полицијских функционера на изградњу и развој репресивног полицијског система, али и њихове улоге у читавој полицијској организацији Трећег Рајха. Методологија рада огледа се у мултидисциплинарном приступу, који комбинује класичан историографски метод укрштања извора различите врсте и порекла, са компаративним примерима у окупираној Европи и релевантним достигнућима сродних наука.

У раду се доказује да је нацизам својим преуређењем Европе, довео до врло блиске и добровољне сарадње полицијских чиновника потпуно различитог порекла и тока каријере. Осим тога, доказује се да је полицијски систем у окупираној Србији креиран искључиво у интересу Трећег Рајха и да су Мајснер и Јовановић од одликованих службеника своје отаџбине прешли пут до идеолошке службе у корист нацизма. Са друге стране, одбацује се оправданост колаборације, пре свега по основу одредби међународног права.

Ступање Аугуста Мајснера и Драгомира Јовановића у службу Трећег Рајха није био производ потребе или примораности, већ искључиво идеолошког опредељења, које је имало свој развојни процес. У том смислу, организовали су оштар полицијски систем, који у свом коначном облику није поправио стање народа под окупацијом, већ завео бруталан полицијски поступак, који је за циљ имао одржање окупационог система и довео до великог броја изгубљених живота.

Кључне речи: Окупирана Србија, Други светски рат, полиција, репресија, колаборација, нацизам, антикомунизам

Научна област: Историја

Ужа научна област: Општа савремена историја

УДК:94:355.425(497.11)"1941/1944"
351.74(497.11)"1941/1944"

Police Repressive Apparatus of Nazi Germany and Its Domestic Instruments: An Analysis of the Activities of Dragomir Jovanović and August Meyszner in Occupied Serbia (1941–1944)

Abstract:

The doctoral thesis analyzes the activities of Dragomir Jovanović and August Meyszner in occupied Serbia (1941-1944). Considering these two persons were police officials of the highest rank in that occupied territory, the doctoral thesis analyzes the impact of their activities on the creation, organization, and functionality of the occupational and collaborationist police systems. The main goal of the thesis is to determine the direct and indirect influence of these police officials on the construction and development of a repressive police system as well their role in the entire police organization of the Third Reich. The methodology is reflected in a multidisciplinary approach, which combines the historiographical method of comparing sources of different types and origins with comparative examples in occupied Europe and relevant achievements of related sciences.

The doctoral thesis demonstrates that Nazism, with its reorganization of Europe, led to very close and voluntary cooperation of police officers of completely different origins and career paths. In addition, it is determined that the police system in occupied Serbia was explicitly created in the interest of the Third Reich, and that Meyszner and Jovanović crossed the path from decorated officials of their homelands to ideological service in favour of Nazism. On the other hand, the justification of collaboration is rejected, primarily based on the provisions of international law.

The entry of August Meyszner and Dragomir Jovanović into the service of the Third Reich was not a product of need or compulsion but exclusively due to ideological determination, which had its developmental process. In that regard, they organized a strict police system, which in its final form did not improve the situation of the people under occupation, but initiated a brutal police procedure, which aimed to maintain the occupation system and led to a large number of lost lives.

Key Words: Occupied Serbia, World War Two, Police, Repression, Collaboration, Nazism, Anti-communism

Scientific field: History

Scientific subfield: Contemporary History

UDC: 94:355.425(497.11)"1941/1944"
351.74(497.11)"1941/1944"

САДРЖАЈ

ПРЕДГОВОР	1
Предмет истраживања.....	1
Литература и извори.....	3
Методологија.....	8
УВОД	1
Појава и развој полицијских формација.....	1
Репресија.....	8
Инструментализација насиља и бирократизација људског друштва	10
Улога човека у нацистичком механизму власти.....	12
Колаборација.....	14
1. ПРЕ ДРУГОГ СВЕТСКОГ РАТА	19
1.1. Одрастање, образовање и прва фаза каријере	19
1.1.1. Аустријски племић.....	19
1.1.2. Дете из српске професорске породице	25
1.2. Ступање у полицијску службу	29
1.2.1. У полицијској служби независне Аустрије	29
1.2.2. Почети Јовановићеве полицијске каријере - Београд и Загреб	39
1.3. Активности до 1941. године и везе са нацистичком Немачком	48
1.3.1. Аугуст Мајснер у служби Трећег Рајха	48
1.3.2. Служење режиму и међународна полицијска сарадња Драгомира Јовановића	57
2. ПРЕГЛЕД ФУНКЦИОНИСАЊА ПОЛИЦИЈСКОГ АПАРАТА У ОКУПИРАНОЈ СРБИЈИ (1941–1944)	76
2.1. Окупациона управа током 1941. године	81
2.1.1. Успостављање окупационог система.....	81
2.1.2. Организациона структура полиције од априла до октобра 1941.....	92
2.1.3. Припреме за преустројство током јесени и зиме 1941. године	103
2.2. Полицијске институције на врхунцу моћи 1942/3.	107
2.2.1. Реформа окупационог полицијског система	109
2.2.2. Структурална организација и успостављање мреже испостава 1942/3.	111
2.2.3. Колаборационистички систем безбедности 1942/3.	119
2.2.4. СС-дивизија „Принц Еуген“	128
2.2.5. Друге полицијске и борбене формације	134

2.3 Нове смернице опште политике 1943/4.....	140
2.3.1. Континуитет и дисконтинуитет	140
2.3.2. Измене у структури и губљење моћи	142
3. РЕПРЕСИЈА И ДРУГИ СИСТЕМИ ПОЛИЦИЈСКОГ РАДА	145
3.1. Учвршћивање власти у Београду	146
3.1.1. На почетку окупације	146
3.1.2. Први задаци током априла, маја и јуна 1941.....	148
3.2. Покрети отпора – од борбе до сарадње.....	155
3.2.1. Антикомунистички став полиције	157
3.2.2. Стабилизовање положаја и борба против саботаже.....	161
3.2.3. Разбијање организације КПЈ у Београду 1941/2.....	170
3.2.4. Утицај генерала Мајснера на организациону структуру и системе рада	178
3.2.5. Српска државна безбедност и покушај ефикасније борбе против комунизма у унутрашњости	180
3.2.6. Антикомунистичке активности до јесени 1943. године	183
3.2.7. Равногорски покрет	186
3.3. Организација рада, репресалије и казнене експедиције	194
3.3.1. Организација рада Политичке полиције.....	194
3.3.2. Организација рада Полиције поретка	197
3.3.3. Одмазде, чишћење терена и вршење репресалија 1941–1943	199
3.4. Систем логора и уклањање расно неподобних	205
3.4.1. Логор Бањица	207
3.4.2. Завод за принудно васпитање омладине у Смедеревској Паланци	211
3.4.3. Јеврејско питање	213
3.5 Борба за моћ.....	220
3.5.1. Иницијално заузимање положаја	221
3.5.2. Концентрација моћи у рукама генерала Мајснера и Драгомира Јовановића	222
4. ДВА ПОЛИЦИЈСКА ФУНКЦИОНЕРА ОД ПРИВАТНОГ ДО ЈАВНОГ.....	228
4.1. Медијска слика	229
4.1.1. Аугуст Мајснер и Драгомир Јовановић пре Другог светског рата	229
4.1.2 Управник Београда – Медијска слика Драгомира Јовановића током окупације	236
4.1.3. Човек из сенке – медијска слика генерала Мајснера у окупираној Србији	246
4.1.4. Медијска слика у зениту моћи.....	253
4.2. Политички ставови.....	258

4.2.1. Идеолошки изграђен аустријски нациста.....	258
4.2.2. Генега ставова српског полицајца.....	259
4.3. Личност и међуљудски односи	262
4.3.1. Професионални и приватни живот	262
4.3.2. Однос према надређенима	267
4.3.3. Однос према подређенима	269
4.3.4. Однос према грађанству.....	272
5. ПАД.....	274
5.1. Реформа окупационог система и смена генерала Мајснера	276
5.1.1. Постављење Нојбахера и промена правца окупационе политике	276
5.1.2. Слабљење моћи полицијског система	277
5.1.3. Смена генерала Мајснера.....	281
5.2. „Погоршање ситуације“ и све ближе везе са равногорцима	283
5.2.1. Промена политичке праксе и уклањање доказа о зочинима	283
5.2.2. Слабљење Јовановићевог положаја и савезничко бомбардовање Београда	284
5.2.3. Контакти са равногорцима.....	290
5.3. Бег и повратак у земљу	293
5.3.1. Напуштање положаја и евакуација	293
5.3.2. Боравак у Трећем Рајху и хапшење	295
5.3.3. Екстрадиција у Социјалистичку Југославију.....	297
5.4. Суђење	301
5.4.1. Суђење групи Драгољуба Михаиловића и Драгомира Јовановића	302
5.4.2. Суђење групи генерала Мајснера.....	310
5.5. Епилог.....	313
5.5.1. Смрт	313
5.5.2. Аугуст Мајснер у мемоаристици и научној литератури.....	314
5.5.3. Драгомир Јовановић у мемоаристици и научној литератури.....	317
5.5.4. Слика Мајснера и Јовановића у послератном телевизијском програму	321
Закључак.....	325
Списак извора и литературе	331
Биографија	357

ПРЕДГОВОР

Истраживање Другог светског рата у окупираној Србији, од његовог завршетка до данас, представља врло захтеван посао за историчара. Идеолошка оптерећеност, вишеструки грађански рат, међусобно сукобљени покрети, а самим тим и постојање великог броја „ратних страна“, довели су до врло сложених феномена, који су се јављали на територији окупираног Балкана и окупиране Србије. На све то, потреба југословенског друштва да се идеолошки одреди према теми грађанског рата, довела је до стварања „тезе“, која је била заступана током периода постојања Социјалистичке Југославије. Паралелно са овим процесом, пре свега из емиграције, дошло је до креирања „антитезе“, која је била дијаметрално супротна званичној историографији. У таквим околностима, 21. век донео је значајну релаксацију и могућност да се ова питања анализирају, пре свега са идеолошки неоптерећеног и хеуристички утемељеног аспекта. Односно, након периода „тезе“ и „антитезе“, дошло је време за прекопотребну „синтезу“, сажимање постојећих и доношење нових историографских закључака.

Предмет истраживања

Предмет истраживања ове докторске дисертације јесте анализа делатности Аугуста Мајснера и Драгомира Јовановића, који су током окупације Србије (1941-1944) заузимали највише положаје у организационим структурама окупационе и колаборационистичке полиције. Наиме, професор Андреј Митровић дефинисао је нацистички облик владавине као „политички систем диктатуре, са строгим централизацијом власти, хијерахијском структуром њених органа и наређивањем и покорношћу као основама функционисања система“.¹ У складу са тим, Јовановић и Мајснер су у периоду када су управљали полицијским формацијама, значајно увећали њихов удео у читавој окупационој организацији власти. Ова два полицијска функционера су, након потпуно различитих животних путева и каријера, заузела највише позиције у полицијској организацији окупиране Србије и спровела успостављање, реорганизацију и подизање функционалности репресивног полицијског система. У том смислу Аугуст Мајснер и Драгомир Јовановић су формирали једну врсту синергије и блиске сарадње окупационе и колаборационистичке полиције, која је претворена у сложен и по свом карактеру репресиван полицијски апарат. Тема посебно добија на значају услед чињенице да је исход деловања полицијских формација које су креирале и водиле ове личности, био велики број изгубљених људских живота.

У складу са тим, ово истраживање омогућава нам да на основу изучавања деловања две личности увидимо колаборацију и трансфер модела између окупационе и колаборационистичке полицијске формације, затим представимо њихову међусобну сарадњу, али и испитамо негативне резултате деловања две личности, које су у ратним околностима довеле до масовних смрти. Осим тога, позиционирање ових полицијских функционера у врло сложенем бирократском систему окупиране Европе, додатно ће разјаснити улогу појединца у нацизму и њихов директан допринос „баналности зла“, о којој се већ дуго расправља у историографији.²

¹ А. Митровић, *Фашизам и нацизам*, Београд 2009, стр. 70.

² R. Hilberg, *Zločinci, žrtve, posmatračci: Jevrejska katastrofa 1933-1945*, Београд 2001; D. J. Goldhagen, *Hitlerovi dobrovoljni dželatli: obični Nemci i Holokaust*, Београд 1998; C. Browning, *The Path to Genocide: Essays on Launching the*

Уско прецизиран хронолошки оквир обухвата период Другог светског рата у Србији и постојање ентитета под називом окупирана Србија (1941-1944). Ипак, полазећи од принципа које је чувени Плутарх у *Упоредним животописима* заступао, да анализа деловања одређене личности мора започети истраживањем контекста његовог порекла, васпитања, образовања, али и развоја личности и изградње политичких ставова,³ одабрали смо приступ који подразумева знатно шири хронолошки оквир. У складу са тим, и имајући у виду да Мартин Мол, аутор кратке биографије Аугуста Мајснера, корене непријатељских и стереотипних ставова поменутог официра према Србима налази управо у његовом пореклу, васпитању и делатности у Аустро-Угарској и међуратној Аустрији, као и због континуитета Јовановићеве повезаности са нацистичком Немачком у међуратном периоду, одлучили смо да у ширем смислу хронолошки оквир поставимо на почетке њихових живота.⁴ Осим предратног и ратног периода, у раду ће бити анализирана и њихова суђења након рата, али и историографска дела, филмски, серијски, новински и други материјали, који су након рата приказали делатност Мајснера и Јовановића. Тиме се практично у ширем смислу ова тема бави периодом од 1886. године и рођења Аугуста Мајснера до 1947. године и његове смрти. Осим тога, анализа културе сећања, ставова у литератури и публицистици, захтева представљање одређених импликација све до данашњег дана.

Значај ове теме лежи у вишеструким и врло различитим научним сазнањима, које ово истраживање доноси. Наиме, у првом реду неопходно је нагласити да се о улози генерала Мајснера у окупираној Србији до сада није знало довољно. Са друге стране, деловање Драгомира Јовановића било је оптерећено сликом, која је идеолошки профилисана на његовом суђењу, а која је у наредним деценијама попримила многе елементе поједностављивања, олаквих оцена и својеврсне мистике. У том смислу, ово истраживање првенствено додатно разјашњава њихову улогу у креирању полицијског дела окупационог система, затим организациону структуру, радикализацију, моделе рада, а поврх свега и исходе репресивног полицијског поступка. За разлику од тога, ово истраживање, у другом реду омогућава разумевање континуитета две каријере, које су се кретале кроз различите државно-правне оквире, на различитим меридијанима, са потпуно другачијим приступом, али ипак се у једном тренутку и на истом месту, услед заједничких циљева, спојиле и изградиле близак стратешки однос. Тиме ће постати јаснији развојни процес каријера, на чије креирање су директан утицај имали глобални догађаји првих пет деценија 20. века. Поврх свега, овај рад додатно осветљава развој идеолошких ставова, од недвосмислене службе својој држави, до службе Трећем Рајху, затим појашњава развој склоности ка полицијској бруталности, који је свој крајњи израз достигао у периоду Другог светског рата. У том смислу, можемо констатовати да ово истраживање својим мултидисциплинарним приступом користи слабу истраженост овако постављеног историографског задатка, и идеолошки неоптерећеном временском удаљеношћу, даје нове погледе на питања места конкретних личности у оквиру читавог нацистичког система власти.

Final Solution, Cambridge University Press 1992; C. Browning, *Ordinary Men: Reserve Police Battalion 101 and the Final Solution in Poland*, Harper Perennial 1998; Y. Lozowick, *Hitler's Bureaucrats: The Nazi Security Police and the Banality of Evil*, Continuum 2000, и др.

³ Плутарх, *Славни ликови Антике: Избор из „Упоредних животописа“*, књ. I-II (прир. М. Ђурић), Нови Сад 1990. Овог принципа модерна историографија се држи све до данашњег дана. У том смислу, биографије истакнутих личности 20. века, углавном имају сличну полазну тачку. (L. Fischer, *Lenjinov život*, књ. I-II, Zagreb 1985; I. Deutscher, *Staljin: politička biografija*, Zagreb 1977; I. Kershaw, *Hitler*, I-II, Penguin Books 2007; R. Manvell, H. Fraenkel, *Goering: The Rise and Fall of the Notorious Nazi Leader*, New York 2011; P. Longerich, *Goebbels: A Biography*, New York 2015; A. Roberts, *Churchill: Walking with the Destiny*, Penguin Random House 2018, и др.)

⁴ M. Moll, „Vom Österreichischen Gendermerie-Offizier zum Höheren SS-und Polizeiführer Serbien, 1942-1944: August Meyszner: Stationen einer Karriere“, *Danubia Carpathica* 6, (2011), p. 239-308.

Литература и извори

Историографско утемељење ове теме поставила је већ публикована научна литература, док је њено продубљивање омогућило пре свега откривање до сада слабо коришћених извора, српске и немачке провенијенције. На овом месту је неопходно нагласити укупно пет корпуса научне литературе.

Први корпус представља литература која се бави теоријом, политичком и друштвеном контекстуализацијом 19. и 20. века. Литература коришћена у овом делу рада, представља одређене феномене и креира теоријски оквир за правилно разумевање самог истраживања.⁵ Почевши од развоја насиља на територији европског континента, преко употребе силе у државне сврхе, анализира се улога насиља и репресије у европским државним и друштвеним догађајима 19. и 20. века. Сви ови феномени стављају се у контекст развоја полицијских формација и на тај начин стиче правилан увид у поимање и стање полицијске службе у годинама које су предмет централног дела истраживања.

Други корпус научне литературе базира се на контекстуализацији временског периода у коме су се Мајснер и Јовановић родили, одрастали, завршили школовање, ступили у полицијску службу и у њој били активни до почетка Априлског рата. У том смислу, истраживање смо са једне стране базирали на литератури која контекстуализује Аустро-Угарску монархију⁶ и касније међуратну Аустрију,⁷ и са друге стране литературе која контекстуализује Краљевину Србију и касније Краљевину Срба, Хрвата и Словенаца/Краљевину Југославију.⁸ Оваквим приступом добили смо потпуну слику кретања њихових каријера у врло сложеним друштвеним догађајима и под утицајем дотадашњих искустава и личних ставова.

⁵ R. Muchembled, *A History of Violence: From the End of the Middle Ages to the Present*, Polity Press 2012; D. H. Wrong, *Power: Its Forms, Bases, and Uses*, Routledge 1995; *Police Forces: A Cultural History of an Institution* (ed. K. Mladek), Palgrave Macmillan 2007; E. Hobsbaum, *Doba ekstrema: Istorija Kratkog dvadesetog veka 1914-1991*, Beograd 2002; E. Traverso, *The Origins of Nazi Violence*, The New Press 2003; C. Emsley, *A Short History of Police and Policing*, Oxford University Press 2020; C. Davenport, *State Repression and the Domestic Democratic Peace*, Cambridge University Press 2007; C. Emsley, *The English Police: A Political and Social History*, Routledge 1991; J. R. Angolia, H. P. Taylor, *Uniforms, Organization and History of the German Police*, vol. I, James Bender Publishing 2004; *Oxford History of the Prison: The Practice of Punishment in Western Society* (ed. N. Morris, D. Rothman), Oxford University Press 1995, и др.

⁶ H. Petschar, *Altösterreich: Menschen, Länder und Völker in der Habsburger monarchie*, Wien 2011; E. Hobsbaum, *Doba Carstva*, Beograd 2019; G. E. Rothenberg, *The Army of Francis Joseph*, Purdue University Press 1998; I. Deak, *Beyond Nationalism: A Social & Political History of the Habsburg Officer Corps 1848-1918*, Oxford University Press 1990, и др.

⁷ M. Allinson, *Germany and Austria: 1814-2000*, Oxford University Press 2002; B. F. Pauley, *Hitler and the Forgotten Nazis: A History of Austrian National Socialism*, The University of North Carolina Press 1981; P. Morgan, *Fascism in Europe 1919-1945*, Routledge 2003; S. G. Payne, *A History of Fascism: 1914-1945*, Routledge 1995; F. L. Carsten, *The Rise of Fascism*, Batsford LTD 1967; F. L. Carsten, *Faschismus in Österreich: Von Schönerer zu Hitler*, München 1978; A. Митровић, *Време нетрпељивих: Политичка историја великих држава Европе 1919-1939*, Beograd 2012; P. Knaur, *The International Relations of Austria and the Anschluss 1931-1938*, University of Wyoming 1951; A. D. Low, *Anschluss Movement: 1918-1919 and the Paris Peace Conference*, Philadelphia 1974; H. Schafranek, *Sommerfest mit Preisschiessen: Die unbekannte Geschichte des NS-Putsches im Juli 1934*, Wien 2006, и др.

⁸ B. Petranović, *Istorija Jugoslavije 1918-1988*, Beograd 1988; Љ. Димић, *Историја српске државности књ. III: Србија у Југославији*, Нови Сад 2001; *Приватни живот код Срба у двадесетом веку*, (ур. М. Ристовић), Beograd 2007; B. Gligoriјевић, *Parlament i političke stranke u Jugoslaviji 1919-1929*, Beograd 1979; Б. Божовић, *Београд између два светска рата*, Beograd 1995; I. Dobrivoјевић, *Državna represija u doba diktature kralja Aleksandra 1929-1935*, Beograd 2006; *Владе Србије: 1805-2005*, прир. група аутора, Beograd 2005; Љ. Трговчевић, *Планирана елита: О студентима из Србије на европским универзитетима у 19. веку*, Beograd 2003; B. Janjatović, *Politički teror u Hrvatskoj 1918-1935*, Zagreb 2002, и др.

Трећи корпус литературе подразумева општа научна достигнућа о Трећем Рајху, његовим полицијским формацијама и Другом светском рату.⁹ Овај избор литературе био је круцијалан за разумевање широког спектра врло сложених околности везано за нацистичку Немачку. Тиме смо омогућили да две полицијске каријере буду у потпуности стављене у контекст општих догађаја који су након 1941. године битно утицали на креирање глобалне политичке климе, али и полицијских установа које је Трећи Рајх организовао на својој територији или окупираним просторима.

Четврти корпус литературе представљају најважнија публикована достигнућа, која су блиско истраживала окупацију Србије, окупациони систем, репресалије, односе између политичких личности и саму хронологију најважнијих догађаја.¹⁰ Управо овај део литературе садржи добар део научних достигнућа која су парцијално осветлила улогу Аугуста Мајснера и Драгомира Јовановића и у том смислу, представљала полазну тачку у истраживању ове теме. Паралелно са тим, током самог истраживања поставила је темеље разумевању Другог светског рата на простору окупиране Србије и понудила основу за истраживање улоге шефова полиције под окупацијом.

Поврх свега, пети корпус литературе представљају научна достигнућа уско везана за каријере личности, које су предмет овог истраживања. Када говоримо о Аугусту Мајснеру, можемо констатовати да је за изучавање његовог деловања постојала солидна основа у научним достигнућима публикованим на немачком језику.¹¹ Ипак, то су најчешће штуре и кратке биографије, које дају оквирне податке о кретању аустријског полицијског генерала кроз положаје и чинове, што свакако представља њихов највећи допринос. Ови текстови се, изузев једног,¹² најчешће не удубљују посебно у врло сложена питања практичног деловања на окупираним територијама, као и односа са другим установама и личностима. У том погледу, значајно целовитији рад представља студија аустријског историчара Мартина Мола, која на 70 страна анализира развој Мајснерове каријере.¹³ Међутим, Мол се ослонио искључиво на изворе и литературу немачког порекла, па у складу са тим можемо констатовати да је, без коришћења извора српске провенијенције и литературе са југословенског и српског говорног подручја, ово истраживање остало на нивоу погледа на каријеру генерала Мајснера из угла немачких извора и

⁹ V. Širer, *Uspon i pad Trećeg Rajha: Istorija nacističke Nemačke*, Beograd 2015; P. Kalvokorezi, G. Vint, *Totalni rat*, Beograd 1988; M. Mazover, *Mračni kontinent: Evropa u dvadesetom veku*, Beograd 2011; M. Mazover, *Hitlerovo carstvo: Nacistička vladavina u okupiranoj Evropi*, Beograd 2019; M. Mazover, *Inside Hitler's Greece: The Experience of Occupation 1941-1944*, Yale University Press 1993; N. Wouters, *Mayoral Collaboration under Nazi Occupation in Belgium, the Netherlands and France, 1938-1946*, Palgrave Macmillan 2016; J. R. Angolia, H. P. Taylor, *Uniforms, Organization and History of the German Police*, vol. I, James Bender Publishing 2004, и др.

¹⁰ M. Ristović, *Nemački novi poredak I Jugoistočna Evropa: 1940/41-1944/45, planovi o budućnosti i praksa*, Beograd 2005; B. Petranović, *Srbija u Drugom svetskom ratu 1939-1945*, Beograd 1992; M. Borković, *Kontrarevolucija u Srbiji: Kvislinška uprava 1941-1944, I-II*, Beograd 1979; M. Kreso, *Njemačka okupaciona uprava u Beogradu 1941-1944*, Beograd 1979; Б. Димитријевић, *Војска Хедућеве Србије 1941-1945*, Београд 2016; Б. Божовић, *Специјална полиција у Београду 1941-1944*, Београд 2014; V. Manošek, *Holokaust u Srbiji: vojna okupaciona politika i uništavanje Jevreja: 1941-1942*, Beograd 2007; M. Koljanin, *Nemački logor na beogradskom sajmištu 1941-1944*, Beograd 1992; A. Стојановић, *Идеје, политички пројекти и пракса владе Милана Хедућа*, Београд 2015; A. Timofejev, *Rusi i Drugi svetski rat u Jugoslaviji: Uticaj SSSR-a i ruskih emigranata na događaje u Jugoslaviji 1941-1945*, Beograd 2011, и др.

¹¹ R. V. Birn, *Die Höheren SS und Polizeiführer: Himmlers Vertreter im Reich und in den Besetzten Gebieten*, Droste Verlag 1991; J. Lilla, *Statisten in Uniform: Die Mitglieder des Reichstags 1933-1945: Ein biographisches Handbuch*, Düsseldorf 2004; *Der Großdeutsche Reichstag 1938: IV-Wahlperiode nach dem 30. Januar 1933*, (hg. von E. Rienast), Berlin 1938; S. Yada-McNeal, *Hitlers williger Adel*, Books on Demand 2018.

¹² R. V. Birn, *Die Höheren SS und Polizeiführer: Himmlers Vertreter im Reich und in den Besetzten Gebieten*, Droste Verlag 1991.

¹³ M. Moll, „Vom österreichischen Gendarmerie-Offizier zum Höheren SS- und Polizeiführer Serbien, 1942-1944: August Meyszner: Stationen einer Karriere“, *Danubia Carpathica*, 6, (2011), s. 239-308.

литературе. Тиме су многи, врло значајни сегменти деловања овог аустријског генерала у Србији остали изван научног запажања Мартина Мола.

По питању каријере Драгомира Јовановића, постоји знатно већа историографска продукција. Наиме, у првом реду неопходно је поменути приручнике Управе државе безбедности, који су написани за интерне потребе безбедносних служби Социјалистичке Југославије.¹⁴ У њима се име Драгомира Јовановића помиње на многим местима, везује за предратну сарадњу са обавештајном службом нацистичке Немачке, али и читав низ других догађаја и појава, које до данас нису историографски ваљано реконструисане. То је производ чињенице да ови текстови не садрже критички апарат и да се у њима неретко прихватају потпуно непроверене или чак до данас недоказане тврдње. У складу са тим, тезе изнете у овим интерним приручницима, у нашем раду су прихваћене искључиво ако се из њихових навода може закључити да се позивају на поуздан извор.

Осим тога, каријером Драгомира Јовановића до данас се, кроз своје радове, највише бавио правник Бранислав Божовић. Он је 1985. године објавио једну врсту публицистичке биографије Драгомира Јовановића, која је по свом карактеру јасно имала сврху да потпуно некритички пође од тврдње о наводној Јовановићевој служби у корист нацистичке Немачке пре Другог светског рата, и то уклопи са службом окупатору током рата и казном која га је стигла на суђењу.¹⁵ У том смислу, ово Божовићево дело, које има врло ограничену научну вредност, у нашем истраживању коришћено је готово искључиво за анализу послератних ставова о Јовановићу. За разлику од тога, Бранислав Божовић је током наредних деценија објавио знатно квалитетније научне радове, који су најчешће базирани на хеуристички утемељеним истраживањима.¹⁶ Ипак, и у овим делима постоји читав низ потпуно непроверених и тешко доказивих тврдњи, које смо настојали критички да преиспитамо. У складу са тим, Божовићеве тезе прихватили смо искључиво у случајевима када за њих постоји чврсто изворно утемељење. Додатни проблем представља чињеница да многи документи, на којима Божовић базира своје главне закључке, данас једноставно не постоје у изворној грађи, односно њихово постојање познато је искључиво у цитатима које наводи овај аутор, или у оригиналу, у његовој дигиталној архиви. У тим случајевима, настојали смо да проценимо њихову валидност на основу преписа, или у бољем случају, да цитирамо факсимил документа из Божовићеве дигиталне архиве и дело у коме се на њега позива.

Поред наведеног, неопходно је поменути и многе друге ауторе, који су се у одређеном облику бавили питањем појединих сегмената каријере Драгомира Јовановића.¹⁷ Ипак, до данас најреферентнија биографија овог српског полицајца долази из пера историчара Радета Ристановића.¹⁸ Наиме, он је за потребе приређених саслушања српских колаборациониста највишег ранга, написао кратку биографију Драгомира Јовановића. Тај текст има краћу форму, али што је најбитније, базира се на солидној основи референтне литературе и извора првог реда. У складу са тим, до данас то представља историографски најутемељенију биографију Драгомира Јовановића.

¹⁴ *Nemačka obaveštajna služba*, knj. I, II, IV.

¹⁵ В. Вождовић, М. Стефановић, Милан Аџимовић, Драги Јовановић, Димитрије Лјотић, Београд 1985.

¹⁶ Б. Божовић, *Београд између два светска рата*, Београд 1995; Б. Божовић, *Београд под Комесарском управом 1941*, Београд 1998, Б. Божовић, *Специјална полиција у Београду 1941-1944*, Београд 2014.

¹⁷ М. Вркковић, *Kontrarevolucija u Srbiji: Kvislinška uprava 1941-1944*, I-II, Београд 1979; Б. Димитријевић, *Војска Недићеве Србије 1941-1945*, Београд 2016; М. Кресо, *Нјемачка окупациона управа у Београду 1941-1944*, Београд 1979; А. Стојановић, *Идеје, политички пројекти и пракса владе Милана Недића*, Београд 2015, и др.

¹⁸ Р. Ристановић, „Драгомир Јовановић“, у: *Колаборационисти пред судом ОЗНЕ*, стр. 155-161.

Овако представљена литература дала је солидно утемељење за даље истраживање. Наша основна идеја у том погледу била је да детаљно анализирамо изворе који се данас чувају у архивским институцијама Републике Србије и да истраживање додатно унапредимо изворном грађом похрањеном у архивима Савезне Републике Немачке, чија документа су слабо коришћена у домаћој научној литератури.

Када говоримо о архивима у Републици Србији, у првом реду неопходно је поменути Историјски архив Београда (ИАБ), са драгоценим фондовима Безбедносно-информативне агенције, Специјалне полиције, затим Заповедника полиције безбедности и Службе безбедности, Мемоарске грађе, Окружног суда Београда, и Општине града Београда.¹⁹ Документа која се чувају у набројаним фондовима поставила су темељ истраживању ове теме, пре свега из разлога што су ту похрањене персоналне картотеке политичких полиција окупационог и колаборационистичког карактера. Осим тога, круцијално је нагласити да се у фонду БИА чува лични досије Драгомира Јовановића, који је, представљао основу самог истраживања његове каријере.

Други, за ову тему најзначајнији архив у Републици Србији јесте Државни Архив Србије (ДАС). У њему је такође похрањен фонд Безбедносно-информативне агенције (БИА).²⁰ Ипак, за разлику од персоналних досијеа, која се чувају у Историјском архиву Београда, у Архиву Србије се чувају збирке докумената, елаборати, изводи, преписи и други документи, драгоцени за истраживање окупационог система и његовог полицијског режима. Ова информација посебно добија на значају услед чињенице да овај архивски фонд, до пре неколико година није био доступан истраживачима.

За истраживање ове теме такође је врло важан и Војни архив (ВА). Наиме, у њему се чува Недићева архива, као један од најзначајнијих изворних фондова, везано за истраживање колаборационистичке управе под окупацијом. Осим тога, врло је значајан фонд Немачка архива, који се састоји из дела са оригиналним документима и дела са микрофилмованом грађом, преузетом из Националног архива у Вашингтону и многих других архивских институција.²¹ Нажалост, услед чињенице да већ неколико година апарат за прегледање микрофилмова у овом архиву не ради, остали смо ускраћени за увид у неколико стотина врло важних докумената. Олакшавајућу околност представљала је чињеница да постоје регеста за документа која се налазе на микрофилмовима, али ти кратки преписи ипак не дају целовит увид у саме текстове докумената.

За ово истраживање врло је значајан био и Архив Југославије (АЈ), у коме је посебно драгоцен фонд Државне комисије за утврђивање злочина окупатора и његових помагача.²² Оригинална документа, елаборати, одлуке о утврђивању злочина, записници са суђења и пресуде, само су мали део важних извора који су тамо похрањени. Поред тога, читав низ других фондова, помогао је у контекстуализацији и бољем истраживању ове теме.²³ Такође, солидан прилог изучавању ове теме дали су и Историјски Архив Пожаревца, Народна библиотека Србије, као и Војни музеј у Београду.

¹⁹ ИАБ, Безбедносно-информативна агенција (БИА); ИАБ, Управа града Београда – Специјална полиција (УГБ – СП); ИАБ, Befehlshaber der Sicherheitspolizei und Sicherheitsdienst (BdS); ИАБ, Мемоарска грађа (МГ); ИАБ, Окружни суд града Београда (ОСБ); ИАБ, Општина града Београда (ОГБ).

²⁰ ДАС, Безбедносно-информативна агенција (БИА).

²¹ ВА, Недићева архива (Нда); ВА, Немачка архива (На).

²² АЈ, 110 – Државна комисија за утврђивање злочина окупатора и њихових помагача.

²³ АЈ, 14 – Министарство унутрашњих послова; АЈ, 74 – Краљев двор; АЈ, 394 – Посланство Краљевине Југославије у Берлину; АЈ, 102 – Збирка Станислава Кракова; АЈ, 37 – Збирка Милана Стојадиновића, 311 – Збирка плаката, 15 – Президијум Народне скупштине ФНРЈ.

Осим свега наведеног, велики допринос овом истраживању дали су и архиви у Савезној Републици Немачкој. У том смислу, на првом месту неопходно је нагласити Бундес архив у Берлину (Bundesarchiv Berlin Lichterfelde – ВАВ), чији су фондови Главног уреда Полиције поретка, Главног уреда безбедности Рајха, Полицијског представништва у Југославији, као и фондови СС-а, укључујући фонд Персоналног штаба рајхсфирера СС-а, значајно унапредили ово истраживање.²⁴ Ипак, за нашу тему убедљиво најкориснији био је лични досије Аугуста Мајснера, са његовим персоналним документима.²⁵ Управо тај досије, представљао је основу за истраживање каријере и улоге Аугуста Мајснера у окупираној Србији.

Осим тога, врло значајна била је богата збирка микрофилмова, која се чува у Архиву Института за савремену историју у Минхену (Institut für Zeitgeschichte München – IfZ). Као најважније издвојили бисмо збирке докумената шефа СС-а и полиције, као и збирке Територијалних команди, ратних подручја и окупираних територија.²⁶ Осим тога, врло значајна документа пронашли смо у Политичком архиву Министарства спољних послова у Берлину (Politisches Archiv des Auswärtigen Amts – ПААА). За нас посебно значајни били су фондови који се тичу обраде српског етничког простора од стране Службе безбедности, агената и полицијског аташеа, као и фондови везани за југословенско-немачке односе пре рата.²⁷ Такође, неопходно је напоменути да смо у плану за 2020. годину имали истраживање у Војном одсеку Бундес архива у Фрајбургу, али је глобална пандемија овај, као и све друге планове везане за истраживање у иностранству до даљњег одложила.

Када говоримо о објављеним изворима, посебно је важно неколико јединица. У првом реду, то су објављена саслушања Драгомира Јовановића, која су омогућила да имамо увид у његове погледе на широк спектар разнородних феномена пре и током Другог светског рата.²⁸ Такође, изузетну важност за истраживање Другог светског рата имају и капитални зборници докумената, који су објављени у деценијама након окончања ратних операција.²⁹ Осим тога, за истраживање ове теме значајни су били и многи мемоари, различите врсте и употребне вредности.³⁰

Врло значајан извор представљала је штампа и периодика. У том смислу, за истраживање међуратног дела ове теме коришћене су *Политика*, *Време*, *Правда* и *Полиција*. Када говоримо о

²⁴ ВАВ, R 19 – Hauptamt Ordnungspolizei; ВАВ, R 58 – Reichssicherheitshauptamt; ВАВ, R 70 – JUGOSLAWIEN Deutsche Polizeidienststellen in Jugoslawien; ВАВ, NS 3 – SS-Wirtschaft-Verwaltungsamt; ВАВ, NS 7 – SS- und Polizeigerichtbarkeit; ВАВ, NS 19 – Persönlicher Stab Reichsführer SS.

²⁵ ВАВ, R 9361-III/543468 – „Meyszner August“.

²⁶ IfZ, MA 301-305 – Records of the Reich Leader of SS and Chef of the German Police; IfZ, MA 321-331, Records of the Reich Leader of SS and Chef of the German Police; IfZ, MA 342 – Records of the Reich Leader of SS and Chef of the German Police; IfZ, MA 512-516 – Records of German Field Commands: War Areas, Occupied Territories and Others; IfZ, MA 685-687 – Records of German Field Commands: War Areas, Occupied Territories and Others; IfZ, MA 750 – Microfilm publications without name; IfZ, MA 1038 – Microfilm publications without name.

²⁷ ПААА, R 100779 – Serbien: Tätigkeit des SD, Abwehr, Agenten und Polizeiattaches vom 1939 bis 1943; ПААА, R 101092-101099 – Berichte und Meldungen zur Lage in und über Jugoslawien; R 103320 . – Politische Beziehungen zwischen Jugoslawien und Deutschland vom 1936 bis 1938; R 103321 – Politische Beziehungen zwischen Jugoslawien und Deutschland vom 1939 bis 1941.

²⁸ *Колаборационисти пред судом ОЗНЕ*, (прир. С. Цветковић, Н. Стамболија, Р. Ристановић) Београд 2019.

²⁹ *Zbornik Narodnooslobodilačkog rata naroda Jugoslavije*, том I, knj. 1-21; *Zbornik Narodnooslobodilačkog rata naroda Jugoslavije*, том II, knj. 1-15; *Zbornik Narodnooslobodilačkog rata naroda Jugoslavije*, том IX, knj. 1-9; *Zbornik Narodnooslobodilačkog rata naroda Jugoslavije*, том XII, knj. 1-4.

³⁰ Н. Nojbaheer, *Specijalni zadatak Balkan*, Београд 2018; Д. Јовановић, *Људи, Људи*, Београд 1975; Б. Костић, *Из историје наших дана*, Београд 1990; С. Краков, *Генерал Милан Недић*, књ. I-II, Београд 1995; S. Moljević, *Ravna Gora u svetlu i magli*, (прир. Pavlović Momčilo, Dimitrijević Војан), Београд 2019; П. Мартиновић – Бајица, *Милан Недић*, Београд 2003, и др.

самој окупацији, свакако је најзначајнији лист *Ново време*, али су врло значајне и *Општинске новине*, *Наша борба*, *Обнова*, *Гласник СДС-а* и томе слично. За истраживање периода након Другог светског рата значајни су *Политика* и *Борба*, али и *Вечерње новости*, *Недељник* и друга штампа и периодика.

Такође важан извор за посматрање слике о Аугусту Мајснеру и Драгомиру Јовановићу у послератној култури и уметности, представљају и играни филмови. Многи од њих нису експлицитно имали ликове који су тумачили ова два полицијска функционера, већ су у одређеним сегментима третирали питања полиције и њених активности током окупације.³¹ За разлику од тога, два остварења Саве Мрмака имала су као ликове Јовановића и Мајснера.³² Ова телевизијска остварења ванредно добро су утемељена на документима и реалним подацима из времена окупације Србије, па су стога представљала вредан предмет анализе.

Поред свега наведеног неопходно је поменути и различите интернет сајтове. Они су у зависности од своје тематике и концепције, потпомогли истраживање факсимилима докумената, оригиналним филмовима, генеалогима, хронологијама и слично. Односно, у практичном погледу неретко су својим „алатима“ надокнађивали недостатак извора или једноставно употпунили истраживање својим информацијама.

Методологија

Основу методологије ове докторске дисертације представља класичан историографски метод прикупљања докумената, других извора и литературе, затим њихово критичко „укрштање“ и имплементација на неколико теоријских и методолошких дискурса. Наиме, један од првих теоријских оквира јесте „друштвена покретљивост“,³³ која се запажа у првој фази каријера Аугуста Мајснера и Драгомира Јовановића. Односно, у периоду пре 1941. године, оба полицијска функционера показала су способност да живе у различитим државно-правним оквирима, притом се прилагођавајући, а затим и задржавајући свој друштвени положај и службу, најчешће у полицијским формацијама.

За разлику од тога, када говоримо о периоду Другог светског рата, важно је поменути читав низ методолошких оквира које је било неопходно користити. У првом реду то представља дискурс колаборације, односно прелазак круцијалне границе која је означила престанак службе сопственој земљи под окупацијом и деловање у корист окупатора.³⁴ Та граница представљена је у светлу међународног права, које је у време Другог светског рата било на снази, али и адекватно стављена у контекст конкретних догађаја који захтевају анализу по основу питања да ли је нечије деловање представљало колаборацију или не. Осим тога, као врло важан теоријски оквир постављено је питање преузимања модела са окупационих полицијских формација и његова имплементација на

³¹ *Besmrtna mladost*, (1948), г. Vojislav Nanović; *Bila sam jača*, (1953), г. Gustav Gavrin; *Veliki i mali*, (1956), г. Vladimir Pogačić; *Vetar je stao pred zoru*, (1959), г. Radoš Novaković; *Osmo vrata*, (1959), г. Nikola Tanhofer; *Izdajnik*, (1964), г. Vojislav Rakonjac; *Bekstva*, (1968), г. Radoš Novaković; *Uzrok smrti ne pominjati*, (1968), г. Jovan Živanović; *Operacija Beograd*, (1968), г. Veljko Bulajić; *Otpisani*, (1974), г. Aleksandar Đorđević; *Povratak otpisanih*, (1977), г. Aleksandar Đorđević; *Progon*, (1982), г. Predrag Golubović; *Lager Niš*, (1987), г. Miomir Stamenković, и др.

³² *Na putu izdaje*, (1976), г. Sava Mrmak; *Banjica*, (1984), г. Sava Mrmak.

³³ M. H. D. Van Leeuwen, I. Maas, „Historical Studies of Social Mobility and Stratification“, *Annual Review of Sociology*, vol. 36, 2010, p. 429-451.

³⁴ C. Lloyd, *Collaboration and Resistance in Occupied France*, Palgrave Macmillan 2003; L. Rein, *The Kings and the Pawns: Collaboration in Byelorussia during World War II*, New York – Oxford 2011; I. Deak, *Europe on Trial: The Story of Collaboration, Resistance, and Retribution During World War II*, Westview Press 2015, и др.

домицилне полицијске организације под окупацијом. То у ствари представља виши степен колаборације и јасан израз практичне радикализације полицијског поступка.

Такође врло важан теоријски оквир представља тзв. трансфер наредби, који у суштини осликава преношење наредби између полицијских институција, са једне стране по основу вертикалне подређености од врха полицијске организације Трећег Рајха, а са друге стране, по основу паритета и подређености, између окупационе и колаборационистичке полицијске организације на локалном простору. То нам је омогућило да кроз трансфер наредби представимо унутрашње функционисање полицијске организације нацистичке Немачке, од Хајнриха Химлера, до полицијског стражара у окупираној Србији, који извршава наређења на терену.

Осим тога, врло су важна и два нова методолошка оквира – тзв. испреплетана историја (*Entangled History*),³⁵ као и заједничка историја (*Shared history*).³⁶ Ови методолошки приступи, претежно се везују за међудржавне односе, али су одређени сегменти у овом истраживању примењени и на односе две личности. Пре свега, заједничку историју неопходно је користити током истраживања међусобних утицаја државних односа Краљевине Србије и Краљевине СХС са Аустро-Угарском и касније Аустријом, али и по питању сарадње Мајснера и Јовановића у окупираној Србији. На то су се директно надовезали и приступи који се користе у истраживању заједничке историје, с обзиром на блиску координацију ова два полицијска функционера током окупације. То нам је омогућило да испитамо мотиве, и резултате њиховог личног односа и професионалне сарадње.

Врло је значајан и дискурс насиља, кроз вршење репресивног полицијског поступка и масовних одмазди. Односно, овај методолошки алат омогућио нам је да анализу развоја насиља на европском континенту, ставимо у контекст његове инструментализације у државне сврхе.³⁷ У том смислу значајна радикализација полицијског поступка, који је донео нацизам, свој израз је добила на окупираним територијама, што се посебно видело на простору окупиране Србије. У том смислу, неопходно је било представити улогу Мајснера и Јовановића, који су неретко предлозима за стрељање или категоризацијом заточеника у логору на Бањици, директно исписали смртне пресуде многим лицима.

Поврх свега, неопходно је нагласити глобални контекст, као један од најважнијих методолошких оквира коришћених у раду. Односно, у анализи сваког сегмента деловања током Другог светског рата, неопходно је било разматрати глобални контекст. Он је јасно диктирао појаве које су свој израз добиле на локалном простору. У том смислу, врло је значајно утврдити однос Аугуста Мајснера и Драгомира Јовановића према наредбама и тенденцијама, које су долазиле са врха организационе лествице Трећег Рајха. Тиме смо добили прилику да оценимо однос ове две личности према ауторитетима, али и тачно уочимо њихов положај у оквиру читаве бирократске организације нацистичке Немачке. То је дало могућност да користимо и компарацију, као један од најважнијих методолошких оквира у савременој историографији. Односно, на основу целовито истраженог положаја личности високог полицијског ранга, али и њихове делатности у појединим ситуацијама, добили смо могућност да њихове ставове, односе и

³⁵ *Perspectives on the Entangled History of Communism and Nazism* (ed: K.G. Karlsson, J. Stenfeldt, U. Zander), Lexington Books 2015; A. Eriksen, „Entangled Genealogies. History and the Notion of Tradition“, in: *Ethnologia Europaea: Journal of European Ethnology*, vol. 46, 2016, p. 91-105; S. Bauck, T. Maier, „Entangled History“, Universität Bielefeld, 2015, <https://www.uni-bielefeld.de/cias/wiki/e_Entangled_History.html> (приступ: 29.5.2021.)

³⁶ *A History Shared and Divided: East and West Germany Since the 1970s* (ed: F. Bösch), Berghahn Books 2018; X. Guoqi, *Chinese and Americans: A Shared History*, Harvard University Press 2014.

³⁷ D. H. Wrong, *Power: Its Forms, Bases, and Uses*, Routledge 1995; C. Davenport, *State Repression and the Domestic Democratic Peace*, Cambridge University Press 2007, и др.

практичну делатност директно упоредимо са истим сегментима деловања других личности, које су на различитим странама окупиране Европе имале сличне, исте или потпуно различите приступе. Наравно, кључна ствар код компарације била је одабрати компаративне примере, по основу строгих критеријума, које подразумева основа за упоређивање. Њихово упоређивање имало је смисла искључиво у случају општег закључка о значајној основи за компарацију појединих територија под окупацијом.

Овако одабрани методолошки приступи диктирали су поделу рада на поглавља. У складу са тим, одабрали смо тематско-хронолошки принцип, за који сматрамо да је одговарајући за тему која захтева коришћење великог броја методолошких алата. У својој суштини, тематско-хронолошки принцип поделе омогућава одвојено посматрање различитих феномена, али и њихово међусобно повезивање, у оквиру одвојених поглавља или чак потпоглавља. Тиме је у основи испоштована потреба за хронолошки линеарним посматрањем каријера, али је такође и избегнута „замка“ штурих и искључиво хронолошких подела, које су у науци одавно превазиђене.

У складу са тим, прво поглавље бави се развојем каријера Аугуста Мајснера и Драгомира Јовановића пре 1941. године. У том поглављу се анализира еволуција њихових политичких ставова, представља друштвена покретљивост и Мајснерово ступање у службу нациста. Осим тога, анализирају се околности под којима је Јовановић сарађивао са полицијским институцијама Трећег Рајха и критички се процењује његова потенцијална обавештајна служба у корист нацистичке Немачке. Значај овог поглавља највише лежи у представљању еволутивног развоја њихових личности, с обзиром да корени деловања за време окупације, свакако леже у претходним деценијама њихових живота.

Друго поглавље представља прегледни приказ организационог развоја структуре полицијских формација под окупацијом и у складу са тим, базира се на већ постојећој литератури, која је далеко одмакла у истраживању колаборационистичког система безбедности. Осим тога, настојали смо да кроз наше истраживање унапредимо познавање окупационог система безбедности, пре свега кроз анализу докумената немачке провенијенције, који осветљавају, до данас готово потпуно непознату структуралну организацију окупационе полиције. Такође, у овом поглављу смо се трудили критички да преиспитамо ступање Драгомира Јовановића у службу под окупацијом и лоцирамо у ком је тренутку прешао границу сарадње, дозвољену међународним правом.

Треће поглавље директно се надовезује на друго и представља анализу практичног деловања полицијских формација. Основна идеја овог поглавља јесте да у њему буде сажет највећи део закључака, који су се тicali система рада и репресивног приступа какав су организовали Мајснер и Јовановић. У том смислу, поглавље анализира пет тематских и проблемских целина – учвршћивање власти у Београду, однос према покретима отпора, репресивни полицијским поступак, систем логора и борбу са политичким ривалима у окупационој и колаборационистичкој организацији. Кроз ових пет потпоглавља покривен је највећи део феномена који се могу запазити у деловању Аугуста Мајснера и Драгомира Јовановића током зенита њихове моћи у окупираној Србији.

За разлику од претходних, четврто поглавље бави се јавном и институционалном делатношћу двојице полицијских функционера. Са једне стране анализира пропагандне активности, слику у јавности и утисак какав су ови полицијски функционери остављали. Са друге стране, поглавље такође анализира и интерну делатност Мајснера и Јовановића, појашњава глобални контекст њиховог деловања и трансфер наредби од Хајнриха Химлера до обичних припадника полицијских формација. Поврх свега, поглавље анализира и податке из приватног и

професионалног живота, али и политичке ставове двојице полицијских функционера, пре свега из разлога формирања целовите и потпуно заокружене слике њихове делатности током окупације.

Поврх свега, пето поглавље представља период од знатног слабљења положаја Мајснера и Јовановића, па до епилога њихових живота, са напоменом да анализира и ставове о њима у послератној литератури, публицистици и телевизијској уметности. У складу са тим, само поглавље можемо поделити у три тематске целине – слабљење положаја, суђење за ратне злочине и анализа слике у послератној науци и уметности. Овим поглављем се употпуњује тврдња по питању утицаја глобалног контекста на локалне догађаје у окупираној Србији. Односно, представља се начин на који су догађаји на светским ратиштима утицали на демонтирање полицијског система и поступка какав су изградили Мајснер и Јовановић. Поред свега наведеног, ово поглавље омогућује читаоцу да на основу судских пресуда и послератних представа о ова два полицијска функционера, добије целовиту слику о њиховом утицају на ратно, али и послератно друштво.

УВОД

Појава и развој полицијских формација

Настанак полицијских формација у позном средњем и раном новом веку, представљао је израз потребе за осигурањем пре свега мира, сигурности и економије европских краљевстава. Ипак, како су деценије и векови пролазили, европско друштво се мењало и диктирало промене постојећих институција. У том погледу развој апсолутизма у Европи захтевао је и административни апарат, способан да на адекватан начин управља државом. Ови управни органи директно су изискивали постојање извршних органа, који би омогућили практично спровођење политичких одлука на читавом простору апсолутистичке државе. У том смислу, полицијске организације су временом прерасле од борбених формација, неретко коришћених за обезбеђење, у организацију на којој се темељила власт монарха и његове владе. Ипак, део кривичног и правосудног система постале су тек крајем 18. и почетком 19. века.³⁸

Према анализи Роберта Мачмбледа, у три века, који су уследили након 1650. године, дошло је до појаве већег обима насиља у Европи. Исти аутор овај феномен објашњава као последицу турске претње, затим верских ратова, али и међусобних сукоба лордова и краљева. У том смислу, порасла је склоност ка насиљу пре свега млађе мушке популације, у оквирном узрасту од 20 до 30 година старости. Та чињеница условила је појавом великог броја злочина, који су дошли на судове разних европских држава. Властодршци 18. и 19. века овај феномен насиља, који се најчешће манифестовао убиствима, схватили су као врло озбиљан и приступили су његовом решавању.³⁹

Неопходан предуслов за то био је развој државних механизма, способних да сузбијају злочине који су дестабилизовали државу изнутра. Тако је током 18. и 19. века дошло до развоја полицијских институција, облика и обима њиховог рада. Полиција је у то време на себе преузела читав низ задатака који су подразумевали „позитивну интервенцију државе у друштву“, у сврху побољшања унутар-друштвених односа и кохабитације. Ново разумевање полиције подразумевало је изградњу облика интервенције према конкретним факторима или феноменима и испитивање потенцијалних решења за одређене друштвене инциденте. Тиме је полиција схваћена као државни инструмент превенције и осигурања од могућих неприлика или инцидената.⁴⁰

Током 18. и 19. века, примат у развоју полицијских формација имале су углавном Велика Британија и Француска. Прва полицијска организација у Лондону, која је представљала претечу модерних детективских полицијских установа названа је „Полицајци из улице Боу“ (Bow Street Runners). Настала је 1748. године, залагањем судије Хенрија Филдинга, који је разумео потребу за новим начином откривања и кажњавања злочина. Филдинг решење није видео у поштравању дотадашњих законских казни, већ у модернизацији полицијске организације и њених метода. У том смислу, Хенри, а затим и Џон Филдинг развили су током друге половине 18. века организацију људи који су били специјализовани за откривање и хватање злочинаца и убрзо

³⁸ *Police Forces: A Cultural History of an Institution* (ed. K. Mladek), Palgrave Macmillan 2007, p. 1-3.

³⁹ R. Muchembled, *A History of Violence: From the End of the Middle Ages to the Present*, Polity Press 2012, p. 2-7, 197-201. (даље: R. Muchembled, *A History of Violence...*)

⁴⁰ J. Vogl, „State Desire: On the Epoch of the Police“, in: *Police Forces: A Cultural History of an Institution* (ed. K. Mladek), Palgrave Macmillan 2007, p. 50-53.

постали познати широм земље.⁴¹ Крајем 18. и почетком 19. века, Француска је такође развијала сопствене полицијске формације. Ипак, министарство унутрашњих послова, под вођством Жозефа Фушеа, понело је ореол полицијске организације која је вршила политичке истраге, праћене бруталним методама испитивања. Фуше је, са друге стране, као министар полиције успоставио полицијску администрацију и прецизно предвидео постојање провинцијских комесара, који су били задужени за ред и безбедност.⁴²

Велики помак у развоју полицијских институција, уследио је након 1829. године, када је основана Лондонска Метрополитен полиција. Она је у практичном погледу била прва масовна, униформисана и хијерархијски јасно устројена полицијска формација у Великој Британији и у том смислу значајно је унапредила своју претечу. Ипак, развој полицијског система на рурални део државе текао је знатно спорије и одвијао се током наредних деценија.⁴³

Викторијанска епоха донела је многе нове манифестације понашања „разузданих викторијанаца“, као што су протести и побуне. У складу са тим, градска али и рурална полиција била је приморана да у широком обиму преузме контролу реда и поретка, али и примени многе социјалне и кривичне експерименте да би пронашла адекватне системе за кажњавање преступника. У складу са тим, убрзо су се појавиле оптужбе за полицијску бруталност, милитаризацију и пристрасност. Тако су полицијске формације Велике Британије у 20. век ушле са читавим низом нових задатака, али такође и са знатно развијенијим полицијским методама, које ипак нису увек подразумевале искључиво дозвољен приступ.⁴⁴

У осталим деловима Европе, развој полицијских организација текао је још спорије. Хабзбуршка монархија је значајно каснила за овим процесима, и јасну неопходност постојања жандармерије открила током Револуције 1848. године. Наиме, тада је утврђено да регуларна војска Монархије није адекватно обучена да се носи са народним протестом, односно да примерни диференциран приступ, који је захтевао разбијање побуне, али без цивилних жртава. Насупрот томе, војска је имала наређење да „пуца у тело“ и ван ове ингеренције није умела ефикасно да делује, па самим тим њен приступ није био адекватан. Тако је Жандармерија званично успостављена 1850. године. Њени регрути су специјално одабрани, добро плаћени и обучени, али и познати по изразитој бруталности. У складу са тим, Жандармерија је врло брзо постала један од главних носилаца власти у држави која се у наредним деценијама сусретала са многим изазовима. Њен задатак био је и да открива, прати и хапси политичке кривце, у етнички и политички врло разнородној Монархији.⁴⁵

Са друге стране, постојање великог броја независних немачких држава, довело је до чињенице да су у њима, у различитим временским периодима након 16. века, настајали први облици полицијске власти. Овај процес посебан замах добио је након Француске револуције и појаве жандармеријске полицијске власти каква је организована у Првој француској републици и Наполеоновом царству. Појава Заштитних одреда (*Schutzmannschaften*), као масовне и озбиљно организоване полицијске формације, са чврстим устројством, предвиђеним униформама и инсигнијама, догодила се у Берлину и Пруској током Револуције 1848. године. Задатак ове полицијске формације био је одржавање реда и поретка током дана и током ноћи и базирао се на територијалној подели града, по основу које су полицијске формације константно патролирале. У

⁴¹ M. A. Kayman, *From Bow Street to Baker Street: Mystery, Detection & Narrative*, Palgrave Macmillan 1992, p. 65-68.

⁴² C. Emsley, *A Short History of Police and Policing*, Oxford University Press 2020, p. 90-105 (epub file).

⁴³ C. Emsley, *The English Police: A Political and Social History*, Routledge 1991, p. 24-42.

⁴⁴ C. Emsley, *The English Police: A Political and Social History*, Routledge 1991, p. 66-84.

⁴⁵ I. Deak, *Beyond Nationalism: A Social & Political History of the Habsburg Officer Corps 1848-1918*, Oxford University Press 1990, p. 46.

деценијама након ових догађаја независне немачке државе су у складу са сопственим потребама у одређеном тренутку засновале своје облике жандармеријске власти. Тако је након уједињења Немачке, постојао читав низ полицијских формација различитог облика, инсигнија, униформи и наоружања. Заштитни одреди су, примера ради, у Алзасу и Лорени основани одмах по припајању 1871. године, док су са друге стране у Бремену основани 1882. године, у Хамбургу 1983. године, а у Минхену тек 1898. године.⁴⁶ Међутим, организацијски су се ове полицијске формације и даље разликовале. Основни проблем лежао је у чињеници да су потекле из полицијских установа различитог порекла, па чак и сама чињеница да су носиле исто име није значила да су у организационом погледу биле исте. Најбоље устројена и најбројнија полицијска формација постојала је у Пруској и Берлину, док су друге државе, у складу са својим потребама одређивале обим и задатке полицијских формација. Тако су у 20. век немачке полицијске формације ушле организоване са истим задатком, али различитом формом, организацијом, униформама, а неретко и именима.⁴⁷

Развој полицијске власти у Србији започео је са Српском револуцијом (1804-1835), ослобођењем земље од османске власти и изградњом првих државних институција. У том погледу, већ 1804. године донета је одлука да посао одржавања реда и поретка буде поверен војводама у нахијама, затим кнежинским кнезовима у кнежинама и сеоским кнезовима и кметовима у селима. Свега три године касније, Сенат је донео „Начертаније устројства полицајне власти у Београду и прочим местима Отечаства“, а 1811. године предвиђено је и постојање попечитеља внутрених дела, на челу са Јаковом Ненадовићем. Ипак, ови темељи у успостављању полицијске власти на територији устаничке Србије у потпуности су поништени са војним сломом 1813. године.⁴⁸ Окончање Другог српског устанка донело је формирање полицијске власти којој је на челу био муселим, а њени практични извршиоци кнежински и нахијски кнезови и сеоски кметови. Осим тога, кнез Милош Обреновић организовао је и „пандуре коначке“, који су вршили функцију обезбеђења кнежинских конака, али и „пандуре опште“, чији је задатак био чување друмова и јавне безбедности.⁴⁹

Прва стална полицијска формација организована је након Ђакове буне из 1825. године, а постојање полицијске власти предвиђено је Сретењским уставом из 1835. године, но међутим, први српски устав ипак није трајно остао на снази. У складу са тим, исте године донета је прва уредба у историји Србије која је јасно прецизирала задатке полицијске власти, који се укратко могу подвести под одржавање јавног реда, мира и безбедности. Тиме је током периода своје прве владавине (1815-1839) кнез Милош Обреновић изградио основу полицијске власти у нововековној српској држави. У наредном периоду Уставобранитељи су полицијску организацију додатно везали уз државну управу, али и прецизирали правну регулативу, која је полицијској организацији дала одговарајуће прерогативе над становништвом.⁵⁰

Значајан напредак у даљем државном устројству полицијских организација Кнежевине Србије уследио је током друге владавине кнеза Милоша (1858-1860) и друге владавине кнеза Михаила (1860-1868). Наиме, током 1862. године донето је Устројеније државне управе у Кнежевству Србији, које је подразумевало постојање седам министарства, од којих је једно било Министарство унутрашњих дела. Његов први прописан задатак налагао је „бригу о поретку, миру

⁴⁶ J. R. Angolia, H. P. Taylor, *Uniforms, Organization and History of the German Police*, vol. I, James Bender Publishing 2004, p. 9-21. (даље: J. R. Angolia, H. P. Taylor, *Uniforms, Organization and History of the German Police*)

⁴⁷ J. R. Angolia, H. P. Taylor, *Uniforms, Organization and History of the German Police*, p. 21-48.

⁴⁸ J. Томић, „Развој полицијске власти у Кнежевини Србији“, у: *Правни Хоризонти*, 1/2018, стр. 153-154.

⁴⁹ *Исто*, стр. 154-155.

⁵⁰ I. Krstić Mistrizdelović, M. Radojičić, „Beogradska varoška policija u doba uspostavljanja vlasti Ustavobranitelja“, *Nauka, bezbednost, policija*, 2014, str. 93-95.

и сигурности лица и имања у земљи, куда спада цела полиција сигурности и полиција санитетска.“ Осим тога, 1860. године званично је успостављање Жандармерије, којој је у главни задатак стављено одржавање јавног реда и поретка, као и обезбеђивање опште и породичне сигурности. Такође, у ово време прецизиране су и друге мере о устројству полицијске власти, што је посебно било значајно за дефинисање полицијске организације у Београду и њене директне повезаности са кнезом.⁵¹

Проглашење Србије за Краљевину 1882. године и успостављање политичких странака, пред Краља и владу ставили су многе изазове. У периоду који је уследио, полицијске формације нису биле примаран циљ у погледу њихове модернизације и унапређења. У том смислу, оснивање политичких странака и политиканство које се у то време развило, знатно су оптерећивали деловање полицијских формација. Наиме, смене на власти отварале су простор за ангажовање полицијских чиновника који су били политички подобни. Односно, с обзиром на чињеницу да није постојао дефинитивно утврђен начин ангажовања полицијских службеника, чланска карта или познанство са виђенијим људима одређених политичких странака углавном су били „карта за улазак“ у државну полицију Краљевине Србије. Осим тога, Жандармерија, која је била установљена са циљем да сузбија анархијске тенденције и криминалитет постала је врло брзо непопуларна, пре свега услед многих злоупотреба, честих прекорачења овлашћења и других примера неадекватног полицијског поступка. Украто речено, почетком 20. века полицијска организација Краљевине Србије била је устројена по принципима прве половине 19. века и захтевала је структурално образовање полицајаца и поштовање државних процедура. Односно неопходно је било извести једну свеопшту и радикалну реформу, која би српску полицијску организацију укључила у међународне полицијске токове.⁵²

У складу са напред наведеним, можемо констатовати да је на прелазу из 19. у 20. век полицијска власт у Европи била још увек неразвијена. Читав процес модернизације диктиран је пре свега из Велике Британије и Француске, али такође и условљен врло израженим потребама државног апарата да развије форму извршне власти, која није подразумевала употребу војске и масовно страдање грађана. Односно, основна потреба држава у том погледу, у другој половини 19. века, изискивала је постојање жандармеријске полицијске власти, која би разбијала демонстрације и побуне, одржавала ред и мир и штитила имовину грађана. Поред тога, као задатак у последњој фази Новог века јављају се и радикални политички покрети и нови облици криминалитета. Односно, полиција је требало да одговори на читав низ изазова са којим се сусретало друштво Дугог 19. века. Са једне стране, развијене европске земље успеваће су да изграде функционалне полицијске организације, које су ипак захтевале константну модернизацију. За разлику од тога, многи делови Европе значајно су заостајали за овим процесима. Такав пример је и Краљевина Србија, која до почетка Првог светског рата није успела да изгради развијен облик полицијске власти, способан да се ефикасно бори против различитих облика криминалитета, али и све бројнијих радикалних политичких покрета.

Први светски рат је унео многе промене у све сфере друштва, укључујући и даље усавршавање полицијских формација. На самом почетку неопходно је поменути општи напредак у развоју технологије, који је довео до развоја савремених детективских метода. Тако су послератне полицијске организације у системе свога рада укључиле моторна возила и радио, као

⁵¹ Ј. Томић, „Развој полицијске власти у Кнежевини Србији“, у: *Правни Хоризонти*, 1/2018, стр. 159-161.

⁵² И. Крстић – Мистрицеловић, М. Радојичић, „Образовање полиције у Србији и Краљевини СХС/Југославији“, у: *Супротстављање савременим облицима криминалитета – анализа стања, европски стандарди и мере за унапређење*, Том 2, Београд 2015, стр. 98-99.

врло напредна технолошка достигнућа.⁵³ Савремено доба захтевало је полицијске организације кадре да одговоре изазовима који су се пре свега огледали у одржању реда и поретка, сузбијању криминалитета, проституције, алкохолизма и других негативних појава послератног друштва. Поред тога, након Првог светског рата појавио се читав низа радикалних идеологија оба политичка пола, које су пропагирале извођење свеопште револуције, што је било у потпуној супротности са парламентарним демократским режимима, који су формиран у већини европских држава након Првог светског рата.

Када говоримо о немачкој полицији у међуратном периоду, неопходно је разумети чињеницу да је Вајмарска република била држава значајно ослабљене економије, оптерећена ратним репарацијама, побунама и протестима. Осим тога, радикалне идеологије су имале своје политичке амбиције и акцијама дестабиловале државу која се сусретала са великим изазовима у унутрашњој политици, економији и финансијама.⁵⁴ Полицијске формације након рата морале су да одговоре на ове врло сложене задатке, али ипак стање у њима крајем 1918. године било је катастрофално. Деморалисане, лоше организоване и неадекватно вођене, нису биле кадре да се супротставе значајним друштвеним и политичким изазовима. У складу са тим, у периоду Вајмарске републике дошло је до широке реформе полицијске организације и њеног раздвајања у неколико грана. Са једне стране постојала је полиција у цивилу, која је имала три своје форме, а са друге стране постојале су униформисане полицијске организације, које су деловале у десет различитих форми. Када говоримо о полицији у цивилу, њен најзначајнији део представљала је Криминалистичка полиција (Kriminalpolizei – Kripo), током 1920-их година са општег државног нивоа реорганизована у локалним државним организацијама.⁵⁵ Друга форма полиције у цивилу, била је Политичка полиција (Politische Polizei), која је практично настала пре Првог светског рата, али у међуратном периоду доживела значајну експанзију. Иако привремено укинута непосредно након окончања ратних дејстава, већ 1920. године је враћена у употребу, из разлога политичке радикализације различитих група. Ипак, током Вајмарске републике овај облик полицијске организације никада није достигао обим рада и важност који су придавани Криминалистичкој полицији. Трећа форма цивилне полиције била је Административна полиција (Verwaltungspolizei), која је на себе преузела административне послове на координацији полицијске власти у читавој земљи и контроли многих цивилних прописа.⁵⁶

За разлику од тога, друга грана полиције у Вајмарској републици била је униформисана полиција. Прву њену форму представљали су Заштитни одреди (Schutzmannschaft), формиран током друге половине 19. века. Након окончања Првог светског рата, обим ових одреда је смањен, на неким местима су апсорбовани у друге полицијске формације, а у државама као што су Баден, Баварска или Виртемберг, њихово постојање регистровано је све до почетка 1930-их. Другу форму представљала је Полиција безбедности (Sicherheitspolizei – Sipo), која је на себе преузела највећи број задатака одржавања реда и безбедности и била једним делом попуњена демобилисаним војницима који нису успевали да пронађу стабилно запослење у послератном друштву. Трећу форму представљала је Полиција реда и заштите (Ordnungspolizei – Orpo und Schutzpolizei – Schupo), и у свом задатку имала пре свега комуналне и административне послове локалне природе, па је у складу са тим, неретко називана и Локална полиција или Комунална

⁵³ C. Emsley, *A Short History of Police and Policing*, Oxford University Press 2020, p. 169-170, (epub file).

⁵⁴ А. Митровић, *Време нетрпељивих: Политичка историја великих држава Европе 1919-1939*, Београд 2012, стр. 288-300. (даље: А. Митровић, *Време нетрпељивих*)

⁵⁵ Криминалистичка полиција у Берлину, примера ради, имала је инспекторате за – убиства и телесне нападе, пљачке, крађе, професионалне преваре, морал, шпекулацију, затим кривична дела деце и жена, али и инспекторате за петролну службу и идентификацију, који су у техничком погледу потпомагали истраге.

⁵⁶ J. R. Angolia, H. P. Taylor, *Uniforms, Organization and History of the German Police*, p. 90-97.

полиција. Поред наведене три форме униформирасне полиције, постојало је још пет форми мање значајних за нашу тему – Полиција водених површина, Полиција за обезбеђење гласања, затим Железничка полиција, Погранична полиција, Помоћна полиција, Државна полиција и Ваздушна полиција.⁵⁷

Међутим, Вајмарски устав, донет 21. јула 1919. године, грађанима је гарантовао широка политичка права и сва политичка убеђења могла су отворено да буду заступана у јавности. Такође, нису искоришћени ни правни прерогативи да се из политичког живота од стране радикалне политичке идеологије, од крајње левице и комуниста, до екстремних монархиста и националсоцијалиста. Тиме је постојала могућност да чак и противници републике делују отворено и у једном тренутку легалним путем дођу на власт. Светска економска криза је прекинула привремени просперитет Вајмарске републике и ову државу увела у нови период кризе, који је на крају условио доласком нациста на власт.⁵⁸ Осим тога, широм Европе појавили су се ауторитарни покрети, диктирани од различитих политичких група, а неретко и од самих монарха. Тако је готово читава Европа, почетком 1930-их година скренула у значајну радикализацију.

Када говоримо о радикалним десним политичким режимима, као што су фашизам у Италији и нацизам у Немачкој, неопходно је разумети да су носиоци ових режима полицију видели као инструмент јачања сопствене власти. У складу са тим, својим полицијским организацијама су на располагање ставили савремена научна достигнућа и тиме их чинили значајно јачим.⁵⁹ Временом је у нацистичкој Немачкој полицијска организација постала један од главних стубова самог режима. До тада професионална полицијска организација Вајмарске републике стављена је под управу водећих представника Националсоцијалистичке странке, који су јој дали јасан нацистички карактер. И док је Хајнрих Химлер, заједно са Рајнхардом Хајдрихом стајао на челу Политичке полиције у Баварској, Херман Геринг је у употребу увео Тајну државну полицију – Гестапо (*Geheime Staatspolizei*), успостављајући јединствену команду за читаву државну територију. Полиција је посебно учвршћена након доласка Хајнриха Химлера на њено чело 1936. године, након чега су установљене две јасно раздвојене гране немачке полиције - Полиције безбедности (*Sicherheitspolizei - Sipo*) и Полиција поретка (*Ordnungspolizei - Orpo*). У оквиру Полиције безбедности постојале су Криминалистичка полиција (*Kriminalpolizei - Kripo*) и Тајна државна полиција (*Gestapo*). Ова грана полиције, бавила се са једне стране криминалитетом и са друге стране широким опсегом разнородних задатака – политичким актерима, верским скупинама, етничким групама, шпијунажом, контрашпијунажом, и слично. Временом је своју делатност развила до огромних размера и своје активности проширила на друге државе. Са друге стране, Полиција поретка је у задатак добила одржавање реда и поретка, односно била је модерна верзија Жандармерије. Огроман утицај на карактер полиције у нацистичком режиму оставила је чињеница да је у другој половини 1930-их година уклоњена забрана обједињених положаја у СС-у и немачкој полицији. Односно, тиме је практично омогућено стајање радикалних партијских елемената са државном полицијом.⁶⁰

Овако организован полицијски систем имао је врло јасан израз значајне политичке радикализације. Временом су полицијске формације, под геслом заштите државе, на себе преузеле задатке који никада пре нису спадали у домен њиховог рада. У свом раду су се користиле

⁵⁷ J. R. Angolia, H. P. Taylor, *Uniforms, Organization and History of the German Police*, p. 97-121.

⁵⁸ А. Митровић, *Време нетрпељивих*, стр. 292-303.

⁵⁹ C. Emsley, *A Short History of Police and Policing*, Oxford University Press 2020, p. 170, (epub file).

⁶⁰ G. C. Browder, *Hitler's Enforcers: The Gestapo and the SS Security Service in the Nazi Revolution*, Oxford University Press 1996, p. 32-33; Y. Lozowick, *Hitler's Bureaucrats: The Nazi Security Police and the Banality of Evil*, Continuum 2000, p. 11-14.

дозвољеним и недозвољеним средствима, притом подразумевајући и врло висок ниво репресије и полицијске бруталности.

Са друге стране, полицијска организација у новоформираној Краљевини Срба, Хрвата и Словенаца била је након Првог светског рата тек у изградњи. Основни проблем представљала је чињеница о разнородном законодавству које је постојало у различитим крајевима новоформиране државе. Поред тога, државна управа је била слабо организована, а припадници полицијских формација неадекватно обучени за свој посао. Да би овај проблем превазишла, на иницијативу др Арчибалда Рајса, Краљевина СХС је 1921. године организовала Полицијску школу, која је требало прво да обучи све полицијске органе нижег ранга, а затим да прерасте у образовну институцију која би трајно вршила структурално обучавање будућих полицијских кадрова. Ипак, услед повлачења др Рајса из читавог процеса, ова Полицијска школа је након свега две године угашена. Закон о државној управи донет је тек 1929. године, и он је уједначио државно законодавство, а Закон о државним полицијским извршним службеницима из 1930. године, дефинисао права, обавезе и положај полицијских службеника. Полицијска школа је основана званично 1931. године у Земуну, а такође су и перспективни и образовани млади полицијски службеници у више наврата упућивани на специјализоване полицијске обуке у иностранство.⁶¹ Сви ови чиниоци упућују на закључак о слабом развоју полицијских формација у Краљевини СХС/Југославији. Основни проблем представљала је чињеница о недостатку континуитета и услова за развој полицијске организације.

Ако се погледа генерално, полицијска власт у јужнословенској краљевини је умерено напредовала. Током 1920-их и 1930-их година, свој развој у одређеном облику доживела је Управа града Београда, као засебна управна област. Основни задатак у усавршавању полицијске власти у Београду, лежао је у потреби да се укину уредбе које су донете средином претходног века, затим да се пропишу нове уредбе и изгради знатно шира и модернија полицијска власт. У том смислу, највећи допринос реформи и унапређењу београдске полиције дао је Манојло Лазаревић, управник Београда од 1919. до краја 1934. године. У време његовог управљања, успостављена је подела на одељења и одсеке, која је касније усавршавана и ширена. У том смислу стожер београдске полиције постали су Одељење јавне безбедности и Одељење опште полиције. И док се Одељење јавне безбедности старало о реду и поретку у граду, контроли јавних места и протока странаца, Одељење опште полиције добило је савремене и врло захтевне задатке. У његов домен рада већ 1920. године дошла је контрола зборовна и удружења, затим новинарске делатности, стране пропаганде и шпијунаже, али и анархиста и револуционара. Односно, проблем радикалних политичких групација левог политичког спектра лоциран је врло рано и временом је, поред јавне безбедности, постао један од најважнијих задатака београдске полиције. Завођење диктатуре краља Александра омогућило је значајно јачање полицијске власти у Београду, али и другим већим градовима широм Краљевине. У том смислу 1930. године донета је Уредба о устројству и делокругу Управе града Београда (УГБ), која је ударила темеље савременој организацији полицијске власти у главном граду. У том смислу, полицијска власт је подељена на пет одељења: Административно одељење, Одељење опште полиције, Одељење кривичне полиције, Одељење саобраћајне полиције и Одељење техничке полиције. Тиме је уведена базична подела рада, а УГБ је добила чврсто устројство.⁶²

⁶¹ И. Крстић – Мистрицеловић, М. Радојичић, „Образовање полиције у Србији и Краљевини СХС/Југославији“, у: *Супротстављање савременим облицима криминалитета – анализа стања, европски стандарди и мере за унапређење*, Том 2, Београд 2015, стр. 99-100.

⁶² Б. Божовић, *Београд између два светска рата*, Београд 1995, стр. 71-163.

Ипак, одлазак Манојла Лазаревића из Управе града Београда поклопио се са смрћу краља Александра Карађорђевића. Осим тога, у наредном периоду догодиле су се значајне промене у односима европских држава, пре свега под утицајем Трећег Рајха. У том смислу, наредни управници нису били довољно способни да усаврше и унапреде београдску полицију. Кадар полицијске организације није био довољно образован и бројан, а полицијски службеници су неретко били оптерећени корупцијом. На све то, по одређеним информацијама, обавештајне службе других држава извршиле су продор у стожер полицијске власти Краљевине Југославије.⁶³ У таквим околностима, солидне организације, али слабог полицијског кадра, Управа града Београда дочекала је почетак Другог светског рата.

Репресија

Сусретање европских полицијских формација у изградњи, са разним облицима криминалитета, отпора и протеста изискивало је развој полицијских механизма, који би сузбијали ове појаве. Једна од видљивих реакција владе и њених органа на пораст агресије или протесте јесте појачавање државне репресије која би сузбијала такво понашање. У том смислу, репресија се најчешће односи на физичку или биолошку силу – стварање физичких препрека које ограничавају слободу одређеног лица, наношење телесних болова или повреда, као и ускраћивање основних биолошких потреба, које су задовољене када добровољни избор и деловање нису ускраћени. Најрадикалнији облик силе представља физичко насиље, односно директан напад на тело друге особе, ради наношења бола, повреде или изазивања смртог исхода.⁶⁴

У мирнодошким условима, репресија вршена преко полицијске власти, била је из угла државе превасходно схватана као „помоћ у стварању и одржавању политичког система и морала, у време отпора и изазова.“⁶⁵ Такође, друга теорија каже да државна репресија има три главна циља – одвраћање, онеспособљавање и надзор побуњених друштвених, политичких или других група.⁶⁶

У том погледу репресија је коришћена као средство у масовном облику, при разбијању демонстрација, побуна и протеста. Један од најбољих примера коришћења полицијских формација у развоју, при разбијању протеста и демонстрација била је Крвава недеља 13. новембра 1887. године. Наиме, тог дана на улице Лондона изашао је велики број грађана незадовољних услед незапослености и коришћења државне репресије у Ирској. Убрзо је дошло до сукоба између демонстраната и Метрополитен полиције, који је резултирао са неколико стотина ухапшених и десетинама повређених грађана.⁶⁷

Други појавни облик репресије представља директне нападе на тело, физички и ментални интегритет појединца, као и ускраћивање слобода и других људских потреба.⁶⁸ У том смислу, притварање људи у затворе појавило се као решење за оптуженике који су чекали суђење. Ипак, временом је схваћена тежина стања свести насталог услед притварања у затворе и ускраћивања једне од основних људских потреба – жеље за слободним кретањем. У том смислу, затвори су

⁶³ Исто, стр. 183-258.

⁶⁴ D. H. Wrong, *Power: Its Forms, Bases, and Uses*, Routledge 1995, p. 24.

⁶⁵ C. Davenport, *State Repression and the Domestic Democratic Peace*, Cambridge University Press 2007, p. 33-37.

⁶⁶ P. E. Oliver, „Repression and crime control: why social movement scholars should pay attention to mass incarceration as a form of repression“, *Mobilization*, nr. 13, p. 1-24.

⁶⁷ S. Creighton, „From Revolution to New Unionism: The Impact of ‘Bloody Sunday’ on the Development of John Burns’ Politics“, in: *A History of Riots* (ed. K. Flett), Cambridge Scholars Publishings 2015, p. 11-37.

⁶⁸ D. H. Wrong, *Power: Its Forms, Bases, and Uses*, Routledge 1995, p. 24.

трансформисали своју улогу из привременог средства ка одређивању казне, у казнену функцију, саму по себи.⁶⁹ У Викторијанској епохи преступници су схватани као национална претња миру, безбедности и несметаном животу грађана. Искључиво временске казне нису прихваћене као адекватне, па су управници затвора и носиоци судске власти експериментисали са скраћивањем казне, али и различитим облицима психичких и физичких кажњавања током самог одслужења. У том смислу, затвореници су телесно кажњавани, а у нешто каснијој фази исте епохе, подвргавани облицима физичког рада различите тежине.⁷⁰ Наравно на ове облике полицијске репресије приликом притварања лица, треба додати и физичку присилу која је вршена приликом испитивања оптужених. У случајевима када полицијске организације нису имале довољно развијене методе испитивања сведока, неретко се приступало злостављању оптужених. Односно „игра испитивања“ са притвореницима који нису били спремни на одавање информација и сарадника, схватана је потпуно погрешно, па се уместо награда и тактичнијег приступа, у још увек слабо развијеним полицијским формацијама, приступало физичкој присили или тортури.⁷¹

Са стране жртава полицијског поступка, репресија је подразумевала показатељ системских грешака, недостатака и патологије, у сврху одржавања радикалног механизма власти, који је подразумевао сузбијање свега исправног, праведног и одговарајућег.⁷² Посебно чињеница да је полицијска репресија остављала директне последице, као што су убиства, рањавања, психичке и физичке повреде, изазивала је велику пажњу жртава полицијске тортуре, али и јавности. Сложеност овог феномена и честа узнемиреност јавности њеним резултатима доводила је до дестабилизације политичких режима.

Суштина полицијске репресије управо је стајала између ова два потпуно различита погледа, проистеклих из угла њеног вршиоца и жртве. Односно, европске државе друге половине 19. века сусретале су се са порастом криминала, протеста и побуна и у складу са тим, тражиле су механизме који би омогућили њихово зауздавање. Са друге стране, људи над којима је вршена полицијска репресија у њој су видели сузбијање демократије, слободе говора и политичког деловања. Суштина је заправо да је полиција, као извршни представник државе, покушавала да штити политичке режиме, али у томе неретко скретала у крајност и примењивала врло бруталне полицијске методе.

У том смислу, немачка полиција посебно је радикализована током власти Нацистичке партије. Наиме, Химлер је себи подређеној полицијској организацији постављао одређене циљеве. Да би их извршила, нацистичка полиција се служила најширим могућим опсегом дозвољеног, али и недозвољеног полицијског деловања. У том смислу, за њу практично нису постојала правна ограничења и оквир у коме је деловала. Почевши од прислушкивања и праћења, до најтежих мера полицијске бруталности и мучења. Односно, Гестапо је настојао да сузбије све друштвене елементе, који су од стране Химлера били означени опасним по државу. У том смислу, Тајна полиција је развила врло разгранат систем полицијске репресије, који се базирао на хапшењима и задржавању у „заштитном притвору“. Током притвора, коришћене су методе полицијске тортуре, али и различитих психолошких приступа, који су стављали значајан притисак на ухапшеног. Осим тога, полицијске провале, јавна хапшења, упади у станове током ноћи, били

⁶⁹ A. Coyle, *Understanding prisons: Key issues in policy and practice*, Open University Press 2005, p. 3.

⁷⁰ *Oxford History of the Prison: The Practice of Punishment in Western Society* (ed. N. Morris, D. Rothman), Oxford University Press 1995, p. 135-138, 145-151.

⁷¹ D. B. Johnson, J. B. Ryan, „The interrogation game: Using coercion and rewards to elicit information from groups“, *Journal of Peace Research*, vol. 52, 2015, p. 822-837.

⁷² C. Davenport, *State Repression and the Domestic Democratic Peace*, Cambridge University Press 2007, p. 33-37.

су само неки од мера полицијске репресије коју је спроводио Гестапо. Све то требало је да остави врло снажан утисак на грађанство и одврати га од деловања против власти Нацистичке партије.⁷³

Са друге стране, у Кнежевини и Краљевини Србији постојали су примери полицијске репресије још из ране фазе постојања полицијских формација. Наиме, током 1840-их година као проблем се појавила физичка присила, коју су полицијски службеници користили против ухапшених. Касније је овај проблем додатно актуелизован са појавом Жандармерије, која је такође вршила различите облике репресије и полицијских злоупотреба.⁷⁴ У периоду након Првог светског рата, београдска полиција у изградњи користила је врло бруталне методе полицијског рада. Односно, по злом гласу постао је чувен затвор „Главњача“, у коме су многи људи били смештени у неадекватним условима и неретко мучени, коришћењем физичке тортуре при испитивању. Питање полицијске бруталности у „Главњачи“, посебно је актуелизовано 1924. године, након што је радница Љубица Љубичић, ухапшена, а затим и преминула од последица пребијања током иследног поступка.⁷⁵ У наредним годинама, до почетка Другог светског рата, београдска полиција је и даље вршила прекршаје у погледу коришћења физичке силе у односу према затвореницима. Поступак је био посебно оштар пре свега према комунистима, услед чињенице да је током 1930-их година комунизам сматран главном опасношћу по државни поредак у Краљевини Југославији.

Инструментализација насиља и бирократизација људског друштва

Значајан допринос радикализацији репресије у оквиру полицијског поступка дале су и друге манифестације људског понашања. Наиме, историчар Енцо Траверзо сматра да је Реформација људе „одвојила“ и одвојила од Бога, а да је Француска револуција исте те људе учинила грађанима, поништавајући притом све друштвене норме односа према ауторитету. Индустриски развој, технолошки прогрес и државни монопол над насиљем учинили су да физичка сила постане један од елемената друштва западне цивилизације.⁷⁶

Траверзо даље наглашава да је до краја 19. века прихваћен читав низ појава које пре тога нису биле друштвено прихватљиве. У том смислу, сматра да је гиљотина, као симбол Француске револуције, представљала кључну тачку у легитимизацији јавне смрти и да је у том погледу значајно помогла инструментализацију насиља. Осим тога, исти аутор наглашава да су затвори у другој половини 19. века понели ореол суровог средства полицијске репресије, тортуре и мучења и били прихваћени као такви. Поврх свега, Траверзо наглашава и улогу бирократа, које су радиле на вођењу евиденција и статистика. Управо су припадници тог еснафа из редова полицијских формација, током 20. века настављали свој писарски и статистички посао, без обзира на чињеницу што је он у једном тренутку постао везан за расистичко пописивање људи, а затим и њихово масовно убијање.⁷⁷

⁷³ C. Dams, M. Stolle, *The Gestapo: Power and Terror in the Third Reich*, Oxford University Press 2014, p. 57-65.

⁷⁴ I. Krstić Mistrizdelović, M. Radojičić, „Beogradska varoška policija u doba uspostavljanja vlasti Ustavobranitelja“, *Nauka, bezbednost, policija*, 2014, str. 102-103; И. Крстић – Мистрицеловић, М. Радојичић, „Образовање полиције у Србији и Краљевини СХС/Југославији“, у: *Супротстављање савременим облицима криминалитета – анализа стања, европски стандарди и мере за унапређење*, Том 2, Београд 2015, стр. 99-100.

⁷⁵ К. Јорговић, „Тајне београдске Главњаче 20-их година XX века: прилог проучавању свакодневице Краљевине Југославије, *Култура: часопис за теорију и социологију културе и културну политику*, бр. 162, 2019, стр. 13-21.

⁷⁶ E. Traverso, *The Origins of Nazi Violence*, The New Press 2003, p. 2-6. (даље: E. Traverso, *The Origins of Nazi Violence...*)

⁷⁷ E. Traverso, *The Origins of Nazi Violence*, p. 22-43.

Поента на коју је сугерисао Енцо Траверзо у ствари лежи у следећем – карактер и потребе индустријализованог европског друштва створили су климу за прихватање потпуно другачијих и до тада неприхваћених друштвених норми. У том смислу, инструментализација насиља у Европи, пре свега на преступнике и политичке неистомишљенике довела је до значајне оштрине полицијског поступка. Тако су прихваћена средства полицијске тортуре, а један читав друштвени слој се профилисао у правцу бирократизације и професионализма. Односно, стварање професионалаца умањило је њихов осећај емпатије и друштвених скрупула. Ови људи, временом су изградили став да „само обављају свој посао“ и за многе од њих, прелазак у институције које су имале агресивне намере према другим етничким, политичким и друштвеним групама није представљао проблем, управо из „професионалних“ разлога. Све напред наведено били су кораци у правцу стварања друштвене климе, погодне за развој тоталитарних режима, темељених на снажној и репресивној полицијској власти.

Значајан утицај на радикализацију ставова према другим народима оставио је и „империјални човек“. То је заправо био модел васпитања у ери Империјализма, који је подразумевао да један човек буде веран и одан војник своје државе. Да буде непоколебљив и оштар према својим противницима и да служи сопственој држави у потчињавању других држава. Са друге стране, исти тај човек требало је да буде беспрекоран грађанин, добар муж и отац, увек спреман да брани своју породицу, огњиште и домовину од насртаја других држава.⁷⁸

Ипак, апсолутно највеће промене друштвених ставова донео је Први светски рат. Одређени аутори тврде да је тада престало доба мира и да ће такво стање бити закључено тек окончањем Другог светског рата.⁷⁹ Ерик Хобсбаум наглашава да је тип ратовања какав је вођен током Првог светског рата довео до значајне брутализације поимања рата и политике. Више се није марило за цену, чак и у животима. Регрути су из рата излазили или као убеђени пацифисти или као ултрадесничари, спремни да у мирнодопско време одмах попуне редове екстремних политичких покрета.⁸⁰

Осим тога, Октобарска револуција и стабилизација Совјетског Савеза након периода грађанског рата, довела је широм Европе и Света до ширења „страха од комунизма“. То је било условљено чињеницом да је Совјетски Савез настојао да своје идеје имплементира ван граница сопствене земље, кроз програм извођења светске револуције. Мрежа интернационалних центара ширена је читавом Европом, а Москва је схваћена као епицентар револуције. У том смислу Трећа интернационала добила је врло важно место у тајним спољнополитичким потезима Совјетског Савеза.⁸¹

Природна реакција земаља либералне демократије био је изражен антикомунистички став. Наиме, појавио се „страх од комунизма“ (Red Scare), изазван великим друштвеним експериментима потпуног преображаја државе, који су извођени у СССР-у. У том смислу, Сједињене Америчке Државе су након уласка у Први светски рат захваћене снажним изливом патриотизма. Наредних година, након Октобарске револуције, дошло је до јасних антикомунистичких израза, па су тако комунисти, представници синдиката и левичари хапшени и прогоњени широм САД-а.⁸² Комунистичке идеје су гушене у Берлину, Баварској, Мађарској и

⁷⁸ R. Muchembled, *A History of Violence*, p. 197-198.

⁷⁹ E. Hobsbaum, *Doba ekstrema: Istorija Kratkog dvadesetog veka 1914-1991*, Beograd 2002, str. 24; E. Traverso, *Fire and Blood: The European Civil War 1914-1945*, Verso 2016.

⁸⁰ E. Hobsbaum, *Doba ekstrema: Istorija Kratkog dvadesetog veka 1914-1991*, Beograd 2002, str. 27.

⁸¹ A. Митровић, *Време нетрпељивих*, стр. 548-553, 576-577.

⁸² P. Renshaw, „The IWW and the Red Scare 1917-1924“, *Journal of Contemporary History*, vol. 3, 4/1968, p. 63-72.

другим државама, а покушај преношења револуције у Пољску је осујећен.⁸³ У Краљевини Срба, Хрвата и Словенаца, Комунистичка партија је законом забрањена већ крајем 1920. године.⁸⁴

У складу са општом државном политиком понашали су се и чиновници. Они су у Немачкој, са једне стране, прихватили ауторитарни нацистички режим, изградивши бирократски став да само обављају свој посао, без обзира на чињеницу ко је на власти. Са друге стране, прихватили су борбу против комунизма, Јевреја и масона, као опасност коју је прокламовала држава. У том смислу, разумели су да и даље раде искључиво у интересу своје државе, без обзира на чињенице да је резултат њиховог рада временом односио милионе живота.

За разлику од тога, полицијски чиновници у Краљевини Југославији сматрали су комунизам опасношћу по читав државни и друштвени поредак. То је пре свега било базирано на чињеници да су живели и радили у земљи која је имала дугу монархистичку традицију, али такође и чињеници да је парламентарни облик демократије већ деценијама био основа политичког система њихове државе. Осим тога, комунизам је врло брзо након Првог светског рата у Краљевини СХС забрањен и у том статусу је остао до краја међуратног периода. Такође, и српски полицајци су изградиле бирократски став, базиран на чињеници да обављају свој посао, у складу са општом политиком краља и владе.

Поврх свега, неопходно је истаћи да је током међуратног периода дошло и до стварања наднационалних полицијских организација, које су за задатак имале превасходно сузбијање комунизма и других радикалних политичких покрета. Све напред наведено био је покушај изградње механизма за борбу против радикалне левичарске идеологије, о којој становници европских и светских држава нису много знали. Комунизам је у јавности повезиван најчешће са негативним конотацијама, а опште државне политике усмеравале су како чиновнике, тако и становништво директно против ове идеологије. Осим тога, међународна полицијска сарадња довела је до личних познанстава и повезивања полицијских функционера са полицијским организацијама у другим државама. Многи од ових функционера током Другог светског рата су ступили у колаборацију и своје предратне контакте искористили за осигурање што бољих положаја под окупацијом. Разлог за то лежао је, са једне стране, у схватању сопственог положаја као бирократског чиновника који као професионалац делује без обзира на режим, и са друге стране, у многим случајевима у антикомунистичком и пронацистичком политичком опредељењу.

Улога човека у нацистичком механизму власти

Мултипликовани ефекти Првог светског рата довели су до значајно повећаног страха од левичарске револуције. У таквим околностима, агресивни десничарски покрети, пре свега у земљама незадовољним Версајским поретком и свеопштом нестабилношћу економске ситуације, појавили су се на политичкој сцени као реакција на потенцијалну револуцију. Демократски и парламентарни системи током 1920-их година нису развили механизам који би решио нагомилане последице Првог светског рата. У том смислу, политичко и економско незадовољство грађана искористили су фашизам у Италији и нацизам у Немачкој да дођу на власт. Њихов идеал била је снажна држава, национални циљеви и борба против левичарске револуције.⁸⁵

⁸³ А. Митровић, *Време нетрпељивих*, 577.

⁸⁴ В. Petranović, *Istorija Jugoslavije*, knj. 1, str. 111-114; „Prilog - Obznana“, u: I. Ribar, *Stara Jugoslavija i komunizam: zakoni, sudovi, zatvori i logori u staroj Jugoslaviji protiv komunista*, Zagreb 1967, str. 173-175.

⁸⁵ А. Митровић, *Фашизам и нацизам*, Београд 2009, стр. 13-57.

Створени су тоталитарни режими који су подразумевали једнопартијски систем са наметнутом свеобухватном идеологијом, потпомогнутом тајном полицијом, култом вође, партијским монополом над планском привредом, образовањем, медијима, оружаним снагама и другим инструментима државне власти. На челу овог система стајао је један вођа који је имао средишњу улогу у имплементацији идеологије на читаво друштво. Он је доносио главне одлуке и усмеравао правац у коме је држава требало да се креће. У том погледу вођа и његов политички покрет узајамно су се штитили. Вођа је усмеравао покрет, а покрет је извршавао наређења вође, и својом агесијом давао подршку свом лидеру. Осим тога, политички покрет се спајао са државним механизмом и градио врло сложен бирократски апарат, који Тодор Куљић назива тоталитарном организацијом. Овај бирократски апарат стављен је у функцију спровођења потпуне контроле и извршавања наређења вође.⁸⁶

Тај бирократски механизам чинили су људи. И то управо људи које је Енцо Траверзо дефинисао као „бирократе“, односно професионалце спремне да обављају своје послове без обзира на њихов предмет и резултате деловања.⁸⁷ Пориви за ступање у службу нацизма били су различити. Кретали су се од потребе за обезбеђивањем сопствене егзистенције, преко једноставног преласка истих службеника из рада у Вајмарској републици у службу Трећем Рајху, али и људи који су идеолошки индоктринирани и из политичких уверења служили нацизму.

У складу са тим, Раул Хилберг раздваја неколико типова службеника у нацистичкој Немачкој. Хилберг прво одваја „старе службенике“, који су исте послове обављали у Вајмарској Републици и из различитих разлога своју службу наставили у корист нацизма. У том погледу наводи пример грофа Лука Шверина фон Крозика, министра финансија, затим Франца Шлегелбергера, министра правде, као и Ото фон Штулпнагела, пензионисаног официра, који је враћен у службу пред напад на Француску и касније био војни заповедник у тој окупираној земљи.⁸⁸ Осим ове групе, Хилберг издваја и „новајлије“, за које сматра да су најчешће били професионално неостварени и услед тога ступили у партију, као покушај да се пронађу и остваре. Такође уочава и „фанатике, простаке и носаче бремена“, који су били ограничених интелектуалних способности и своје послове мање важне природе извршавали са необичном суровошћу. Поврх свега, аутор истиче лекаре, правнике, архитекте, зидаре и друге професионалне раднике који су се сусретали са моралним дилемама око службе нацистичком режиму, али *de facto* својим деловањем потпомогли функционисање читаве тоталитарне државе.⁸⁹

У том смислу, полицајци су, почевши од најнижих структура, па до највиших полицијских функционера, пружили значајан допринос реализацији планова нацистичке Немачке. Ипак, питање њиховог друштвеног положаја, идеолошког профила и мотивације за приступање (или останак) у полицијским формацијама под нацизмом, знатно је шире од уопштених оцена. Тако можемо констатовати да у том погледу једноставно не постоји утврђен модел, већ је свака каријера изразито индивидуална. Односно, полицајци су живели различит животни пут, имали другачији идеолошки профил, били оптерећени различитим животним проблемима и у складу са тим доносили индивидуалне одлуке, о ступању или напуштању нацистичких полицијских организација.

У анализи овог научног проблема, израелски историчар Јаков Лозовик полази од чињенице да је политичка полиција пре успостављања нацистичког режима била првенствено

⁸⁶ T. Kuljić, *Oblici lične vlasti: Sociološka studija o ideologiji i organizaciji uticajnih evropskih oblika lične vlasti od antike do savremenog doba*, Beograd 2009, str. 424-435.

⁸⁷ E. Traverso, *The Origins of Nazi Violence*, p. 41-43.

⁸⁸ R. Hilberg, *Zločinci, žrtve, posmatrači: Jevrejska katastrofa 1933-1945*, Beograd 2001, str. 40-49.

⁸⁹ Исто, 49-92.

професионална. Тек њеним спајањем са Обавештајном службом (Sicherheitsdienst – SD) немачка политичка полиција добила је снажно идеолошко обележје. У складу са тим, Лозовик даље, анализирајући једну врсту колективног портрета немачких полицајаца, наглашава да су они почетком 1930-их година били обичне „бирократе“, али да су временом прихватили да служе националсоцијалистичкој идеји и скренули у крајност.⁹⁰ Ове полицијске формације ипак не треба сводити искључиво на професионалне полицајце. Чињеница је да су након доласка нациста на власт, а посебно у другој половини 1930-их година, полицијске формације Трећег Рајха снажно прожете идеолошки профилисаним нацистима, најчешће из редова СС-а. То су заправо били, како их Раул Хилберг назива, „новајлије, фанатици, простаки и носачи бремена“. У ове групе најчешће сврстава људе који су услед неостварености у сопственој професионалној каријери ступали у политичку странку, или људе који једноставно нису имали довољне интелектуалне способности да остваре своје амбиције, па су у масовној и идеолошки радикалној странци потражили пут ка професионално и друштвено бољем положају.⁹¹

Тиме је немачка полиција, на супрот чисто професионалном карактеру, какав је имала до нацистичког преузимања власти, у ери нацизма попримила јасан идеолошко-професионални карактер. Ова појава посебно је била потврђена чињеницом да су многи пангермански настројени фолксдојчери напустили своје земље и ступали у полицијске формације Трећег Рајха. Такође, постоји пример Аустрије, у којој су поједине политичке групације, значајно пре 1938. године, радиле у корист нацистичке Немачке и свеопштих пангерманских циљева.

Овако идеолошки индоктриниране полицијске формације током Другог светског рата на себе су преузеле задатке који никако нису имали професионални карактер и штавише били су у потпуној супротности са међународним ратним правом. Односно, немачки полицајци су вршили стрељања, конфинирања у логоре, физичко малтретирање притвореника, као и многе друге, најтеже прекршаје. Анализирајући ове злочине, један од основних закључака социолога Данијела Јоне Голдхагена јесте да је антисемитизам, подстичући најниже људске пориве и мржњу која је потекла из претходних векова, навео стотине хиљада Немаца да током Другог светског рата убијају Јевреје.⁹²

Колаборација

Ипак, поред чињенице о трансформацији професионалне немачке полиције у идеолошки профилисану нацистичку полицију, неопходно је нагласити да су током Другог светског рата многе полиције са других европских меридијана извршавале исте задатке које су политичка полиција и полиција поретка вршиле у Трећем Рајху. У том смислу, неопходно је анализирати њихову мотивацију за сарадњу са нацистичком Немачком.

Наиме, војне победе и ширење Трећег Рајха изискивали су успостављање различитих модела окупационих система. Ипак, с обзиром на чињеницу да су територије поседнуте од нацистичке Немачке покривале највећи део Европе, као и то да територијалне аспирације Адолфа Хитлера практично нису имале своје границе, из угла окупационе управе неопходно је било успоставити локалне извршне органе, на које би се окупациона управа природно ослањала. Уосталом, постојање домаће управе под окупацијом, подразумевало је и међународно ратно

⁹⁰ Y. Lozowick, *Hitler's Bureaucrats: The Nazi Security Police and the Banality of Evil*, Continuum 2000, p. 18-27.

⁹¹ R. Hilberg, *Zločinci, žrtve, posmatrači: Jevrejska katastrofa 1933-1945*, Beograd 2001, str. 50-81.

⁹² D. J. Goldhagen, *Hitlerovi dobrovoljni dželatli: Obični Nemci i Holokaust*, Beograd 1998, str. 15.

право, својом IV Хашком конвенцијом из 1907. године.⁹³ У том погледу, јако важно место имале су полицијске формације. Наиме, члан 43 Правилника о законима и обичајима рата на копну, предвиђа да „пошто је власт законите власти фактички прешла у руке окупатора, он је дужан да предузме све мере које од њега зависе да би успоставио и обезбедио, колико год је то могуће, јавни ред и сигурност, поштујући, изузев апсолутне спречености, законе који су на снази у земљи.“⁹⁴ Односно, овај члан је директно предвидео поштовање државних закона окупираних територије, а самим тим и останак полицијских формација на дужности, али у постојећем законском оквиру, који је могао бити нарушен искључиво у случају апсолутне спречености окупатора.

Трећи Рајх је овај, као и многе друге чланове Хашке конвенције вишеструко кршио током окупације. У погледу полицијских формација то се најчешће огледало у изменама структуре или етничког састава локалних полицијских формација, као и практичним задацима које је наметао окупатор. Типичан пример представљало је отпуштање службеника јеврејског порекла или прописивање рестриктивних мера према Јеврејима, које нису постојале у предратним законским актима. У таквим условима, без обзира што је међународни законски оквир, а неретко и акт о капитулацији, то прописивао, њихова обавеза останка на својим предратним положајима правно више није била валидна. Односно, услед непоштовања дотадашњих законских аката државе, полицијски функционери нису више били обавезни да остану на својим позицијама.

Ипак, ситуација је у пракси била значајно другачија. Односно, у условима тоталног рата, одредбе Хашке конвенције нису биле пресудан фактор, већ су се припадници полицијских формација под окупацијом водили многим другим мотивима. Као факторе које је неопходно узети у обзир приликом одлуке припадника полицијских формација да ступе у колаборацију, истакли бисмо следеће – идеолошко опредељење, спољнополитичко опредељење, искуство у сарадњи са страним полицијским организацијама, материјално стање, статус у полицијској организацији пре рата и услове у окупираној земљи. Филозоф Никола Поповић указао је на чињеницу да комплексност појавних облика колаборације захтева анализу социолошких, психолошких, идеолошких и политичких фактора.⁹⁵ Ове околности, сматра Поповић, пресудно су утицале на размишљања о евентуалном ступању државних функционера у службу окупатору, укључујући и припаднике полицијских формација.

Ипак, на самом почетку неопходно је анализирати појавне облике колаборације. Наиме, до данас у научној литератури не постоји једна свеобухватна и потпуно прихваћена дефиниција колаборације. У домаћој историографији данас прихваћена дефиниција каже да она представља „сарадњу са окупатором у којој се прелази нужна граница сарадње по међународном ратном праву и доприноси ратном напору окупатора“.⁹⁶ У том смислу колаборацијом се у „ужем смислу“ може сматрати прекомерна сарадња делова државне управе или њене целине, чији је положај предвиђен по одредбама Хашке конвенције. Са друге стране, „шири појам“ колаборације може подразумевати сарадњу са окупатором, од државних функционера до цивила, и од државне и политичке сарадње, до љубавних веза са представницима окупације.⁹⁷ Одговор на питање шта се

⁹³ *Izvori Međunarodnog humanitarnog prava*, (прир. др В. Кнежевић-Предић), Београд 2007, стр. 304-315.

⁹⁴ *Исто*, стр. 314.

⁹⁵ N. Popović, *Koreni kolaboracionizma*, Београд 1984, стр. 73-74.

⁹⁶ Н. Милићевић, „Опасне везе“ у Европи под нацистичком окупацијом или разматрања о колаборацији у Другом светском рату“, *Токови историје*, 1/2013, стр. 309-315. (даље: Н. Милићевић, „Опасне везе“ у Европи...)“

⁹⁷ S. Hoffman, „Collaborationism in France during World War II“, *Journal of Modern History*, vol. 40, 3/1968, p. 376; C. Lloyd, *Collaboration and Resistance in Occupied France*, Palgrave Macmillan 2003, p. 18-29; L. Rein, *The Kings and the Pawns: Collaboration in Byelorussia during World War II*, New York – Oxford 2011, p. 11-18; I. Deak, *Europe on Trial: The Story of Collaboration, Resistance, and Retribution During World War II*, Westview Press 2015, p. 4-26, и др.

може сматрати колаборацијом, можда дају извори немачке провенијенције. У њима се овај феномен назива „добровољна сарадња“ (freiwillige Mitarbeit), док се за носиоце ове сарадње најчешће користе следећи термини – агенти (Agenten), „људи од нашег поверења“ (Vertrauensleute), „вољни страни држављани“ (willige Fremdvölkische), „националне управе“ (nationale Verwaltungen), „антикомунистичке снаге“ (antikommunistische Kräfte) и друго.⁹⁸

Без обзира на све отежавајуће околности, које анализа колаборације носи са собом, ситуација у вези полицијских формација прилично је јасна. Наиме, њихов положај под окупацијом примарно је темељен на Хашкој конвенцији, односно потреби да полицијске формације под окупацијом продуже своју делатност и у оквиру предратних законских аката гарантују личну и имовинску безбедност грађана.⁹⁹ Све док су задаци њихових полицијских организација остајали у оквирима предвиђеним међународним правом и предратним законским актима, не може се говорити о њиховој колаборацији. Ипак, у случајевима када су полицијске формације прихватале задатке који нису били у њиховом предратном опису посла (хапшења интелектуалаца, антијеврејске наредбе, стрељања, одмазде и др.) или су вршиле измене у сопственој структури (отпуштање етнички неподобних службеника, сажимање организационих јединица, отварање нових организационих јединица, и др.), њихово деловање основано се може сматрати колаборацијом. У неким случајевима, колаборација је попримала најрадикалнији облик, па су се припадници домаћих полицијских формација под окупацијом поистоветили са нацистичким пројектом „Нове Европе“ и у потпуности деловали у корист њеног стварања (одлазак полицијских формација на Источни фронт, стварање СС-дивизија локалног порекла, учествовање у погрому над Јеврејима и Ромима, и др.).

Ипак, с обзиром на врло диференциране приступе колаборацији, неопходно је изнети њену класификацију. У том смислу, Питер Дејвис, професор Универзитета у Хадерсфилду, посветио је једну монографију анализи појавних облика колаборације током Другог светског рата. У том погледу, Дејвис је уочио укупно шест различитих модела вршења колаборације – 1) колаборација „душом и телом“, 2) филозофија „штита“, 3) „условна“ колаборација, 4) „тактичка“ колаборација, 5) подређивање ради „више силе“ и 6) политика чекања или атантизам. Први облик представља, идеолошку, добровољну и свесрдну колаборацију, пре свега личности које су услед своје блискости са нацизмом, прихватили да му служе. Филозофија „штита“, према Дејвису подразумева колаборацију са окупатором у сврху заштите сопствене државе и њених добара, односно неку врсту колаборације из патриотских побуда. Условна колаборација подразумева сарадњу са окупатором кроз парцијално прихватање његове идеолошке доктрине. Тактичка колаборација може се схватити као „двострука игра“, односно истовремено прихватање и избегавање сарадње са окупатором, у зависности од самог предмета и резултата конкретне сарадње. Подређивање ради више силе је доста јасан израз сарадње са окупатором, који је условљен његовим притиском и надмоћи. Поврх свега, политика чекања подразумева сарадњу којом се ишчекују боља времена или глобалне промене, које би донеле бољитак.¹⁰⁰

Овако изнијансирана класификација британског историчара, омогућава да, након што се адекватно изучи и детаљно анализира сарадња једне личности са окупатором, његова колаборација класификује у категорије које је лоцирао Дејвис. Наравно, многе личности су у условима грађанског рата и окупације на простору Балкана, неретко примењивале више различитих тактика у сарадњи са окупатором, а врло често и покретима отпора. Из тих разлога

⁹⁸ L. Rein, *The Kings and the Pawns: Collaboration in Byelorussia during World War II*, New York – Oxford 2011, p. 11-12.

⁹⁹ *Izvori Međunarodnog humanitarnog prava*, (прir. др V. Knežević-Predić), Beograd 2007, str. 314.

¹⁰⁰ Н. Милићевић, „Опасне везе“ у Европи...“, стр. 313-314.

неретко се запажа могућност да колаборацију једне личности сврстамо у више различитих категорија.

Поврх свега, неопходно је нагласити да је свака каријера појединачног полицијског функционера врло различита и обележена разнородним животним путевима. Ставови које су полицајци стицали и градили, мешали су се са актуелним тренутком неизвесних деценија прве половине 20. века. У том смислу, неопходно је пажљиво анализирати сваки сегмент појединачне полицијске каријере, схватити њен развојни пут и утицаје већ представљених, али и многих других феномена, и на основу тога разумети деловање појединачних личности у врло турбулентним временима.

1. ПРЕ ДРУГОГ СВЕТСКОГ РАТА

1.1. Одрастање, образовање и прва фаза каријере

1.1.1. Аустријски племић

Аугуст Мајснер родио се 3. августа 1886. године у Грацу, у тадашњој Аустро-Угарској царевини.¹⁰¹ Мајка му је била Тереза Тушнер (Therese Tuschner) и према расположивим подацима није потицала из друштвено истакнуте породице.¹⁰² Са очеве стране, породица је имала дугу историју војничке службе. Аугустов отац Рудолф, у чину потпуковника Ландвера (Landwehr)¹⁰³, био је дарован племићком титулом Едлер (Edler)¹⁰⁴ 1884. године, док је Аугустов стриц Фердинанд стигао до чина фелдмаршал-лајтнанта Аустро-Угарске армије.¹⁰⁵ Овакав професионални и друштвени статус у империјалистичкој свакодневици двојне Монархије, снажно је предодредио традиционалистичке ставове саме породице, што се јасно види из примера Аугустовог брата, Рудолф-Фердинанда, који је своје име добио по оцу и стрицу.¹⁰⁶

Дефиниција маршала Пилсудског да је „снажна држава оно што чини нацију, а не нација државу“, управо је добро оличена у примеру фамилије Мајснер, која је користећи могућност да у униформи служи етнички шароликој монархији, стекла углед и друштвени статус, потпуно везујући себе са судбином ове државе.¹⁰⁷ Основни постулат на коме је почивало разумевање улоге мушкарца у друштву Аустро-Угарске монархије, био је такозвани „империјални човек“, који је, према Роберту Мачмбледу предодређен да, са једне стране доминира другим народима и са друге стране снажно брани своју домовину. Тако је борбена стварност мушкарца и оца породице подразумевала да он непоколебљиво брани своју земљу, али у исто време буде „помирљиви грађанин“, затим добар муж и отац.¹⁰⁸ У складу са таквим патријархалним схватањем улоге мушкарца у друштву империјализма, чијој војничкој класи становништва је по рођењу припадао,

¹⁰¹ Bundesarchiv Berlin, R 19/5235, An den Persönlichen Stab des RF SS z. Hd. Von Herrn Hauptmann d. Schutzpolizei Suchanek“ (даље: BAV, R 19/5235); BAV, R 9361-III/5434468, s. 29-30, Lebenslauf August Meyszner; *Исто*, стр. 18, An den RF SS, 1.7.1937; *Исто*, стр. 3-4, August Meyszner, 13. feb. 1944, и други.

¹⁰² BAV, R 9361-III/5434468, s. 29-30, Lebenslauf August Meyszner.

¹⁰³ Након Аустро-Угарске нагодбе 1867. године, било је неминовно извршити реформу војске. Цар Франц Јозеф је наложио да се постигне решење које би задовољило обе стране, али такође и чувало традиције Хабзбуршке монархије. У складу са тим, формиран су Ландвер (Landwehr) и Хонведшег (Honvédseg), као идентичне армије два дела царевине. Ландвер је била армија Аустрије, док је Хонведшег била идентично организована армија Мађарске. Повезивао их је заједнички ланац командовања од стране цара и Министарства војске. Уз два двојника, Заједничка армија (k. und k. Armee) и Царска морнарица (k. und k. Kriegsmarine) чиниле су целину Аустро-Угарске војске. (G. E. Rothenberg, *The Army of Francis Joseph*, Purdue University Press 1998, p. 76-78, даље: G. E. Rothenberg, *The Army of Francis Joseph*).

¹⁰⁴ Племићка титула Едлер била је 20. у реду племићких титула Аустро-Угарске и 19. у реду од Кајзера. Титула Едлер најбоље се преводи као „племић“ и била је у то време најнижа титула племства у Двојној монархији. Њен пандан у Енглеској била је титула „nobelman“. Уз њу се углавном презимену додавао префикс „фон“ (von). У складу са тим, пуно име и презиме Аугуста Мајснера било је Аугуст Едлер фон Мајснер (August Edler von Meyszner). (<http://europeandynasties.com/adelsrang.htm>, приступ: 20. 3.2020.)

¹⁰⁵ S. Yada-McNeal, *Hitlers williger Adel*, Books on Demand 2018, s. 125. (даље: S. Yada-McNeal, *Hitlers williger Adel*)

¹⁰⁶ Рудолф-Фердинанд Едлер фон Мајснер је према Стефану Јада-Макнилу живео од 1866. до 1947. године и оженио се Јеврејком, Алисом Штраус (Alice Strauss), усвојеном ћерком из другог брака „краља валцера“, Јохана Штрауса Млађег. (*Исто*, стр. 125) То би значило да је од свог брата Аугуста старији читавих 20 година. Са друге стране, интернет сајт за реконструкцију генеалогичке европских породица доноси податак да је Рудолф-Фердинанд живео од 1882. до 1963. године, што се ипак чини далеко вероватнијим. (<https://www.geni.com/people/Rudolf-Ferdinand-Edler-von-Meyszner/6000000007935197591>, приступ: 20.3.2020.)

¹⁰⁷ E. Hobsbaum, *Doba Carstva*, Beograd 2019, str. 184-186. (даље: E. Hobsbaum, *Doba Carstva*)

¹⁰⁸ R. Muchembled, *A History of Violence*, p. 197-198.

за младог Аугуста се врло брзо као једина могућност, а вероватно и изричита жеља, појавило војничко образовање.

Завршио је пет разреда основне школе (Volksschule), а затим и четири разреда средње школе (Realschule) у свом родном месту.¹⁰⁹ Грац је у то време био главни град покрајине Штајерска (Steiermark), као и седиште војводе који је столовао у дворцу Шлосберг. Овај град је према подацима из 1900. године имао 138.370 становника.¹¹⁰ Сама покрајина, имала је 1880. године 1.213.597 становника, од чега се 67% изјаснило да припада етничкој групи Немаца, док је 32,74% себе сматрало Словенцима, а такође су у укупном обиму од 0,21% биле присутне и националне мањине Чечена, Словака и Чеха.¹¹¹ С обзиром на овакав мултиетнички састав области у којој је живео и одрастао, млади Мајснер је вероватно још у раној фази живота осетио и спознао различитост своје етничке групе, бројчано и политички доминантне у односу на националне мањине. Наиме, у периоду између 1870. и 1914. године, школство је схватано као најбољи начин да се деца науче како да буду добри грађани и поданици државе. У ту сврху, Хабзбуршка монархија је дозволила да у местима где је велика концентрација националних мањина, постоји настава на матерњим језицима. Тако је Мајснер, за разлику од других националности слушао наставу на немачком језику, што је још додатно подстакло осећај различитости, а можда чак и подређености, с обзиром на сегрегацију и одређене повластице које су уживали припадници других националних и етничких група у оквиру Аустро-Угарске монархије.¹¹²

У време када је Мајснер завршавао средњу школу, Аустро-Угарска војска била је у стању темељне реорганизације и потреба за официрима била је перманентно стање. То је произилазило пре свега из чињенице да су постојала четири могућа начина у Аустро-Угарској да млад човек постане официр, који ипак нису давали довољно школованих кадрова на годишњем нивоу.¹¹³ Тако је породица Аугуста Мајснера одлучила да сина упише на кадетку школу у Бечу (Landwehr – Kadettenschule Wien) и тиме његова официрска каријера крене лакшим, али и споријим путем од начина који је подразумевало академско образовање на војним академијама.¹¹⁴

¹⁰⁹ ВАВ, R 9361-III/5434468, s. 29, Lebenslauf August Meyszner.

¹¹⁰ *The Encyclopedia Britannica: A Dictionary of Arts, Sciences, Literature and General Information*, Vol. XII, Cambridge 1910, p. 395.

¹¹¹ Н. Petschar, *Altösterreich: Menschen, Länder und Völker in der Habsburger monarchie*, Wien 2011, s. 66.

¹¹² Е. Hobsbaum, *Doba carstva*, str. 186-195. Ерик Хобсбаум сматра да су „они који су у мултилингвалним друштвима образовани на матерњем језику доминантне националности и били способни да употребе ово образовање за професионално напредовање, вероватно себе сматрали подређеним и неповлашћеним“. Сви услови које наводи Хобсбаум испуњени су у случају Мајснера, тако да се основаним може сматрати да корени његове ксенофобије леже управо у мултиетничкој средини у којој је живео.

¹¹³ Први начин био је да одређени члан владајуће династије буде одабран за ову врсту службе, затим регрутован са 14 година и подвргнут специјалном начину едукације. Други начин је подразумевао академско школовање на Терезијанској војној академији или Војно-техничкој академији, што је ипак на годишњем нивоу давало свега 230 школованих официра. Трећи начин је, за разлику од претходна два подразумевао ступање у војне кадетске школе, којих је на територији државе било укупно 18, од тога 15 за пешадију и по једна за коњицу, артиљерију и инжењерце. Тиме су кадетске школе на годишњем нивоу давале око 800 школованих официра. (G. E. Rothenberg, *The Army of Francis Joseph*, p. 81-82) Четврти начин био је похађање школе за резервне официре, која је између 1883. и 1914. године обучила 16.000 резервних потпоручника. (I. Deak, *Beyond Nationalism: A Social & Political History of the Habsburg Officer Corps 1848-1918*, Oxford University Press 1990, p. 85-92; даље: I. Deak, *Beyond Nationalism*)

¹¹⁴ ВАВ, R 9361-III/5434468, s. 29, Lebenslauf August Meyszner. Према истраживању Иштван Деака, у класи 1874. године на Војној академији, 90% дипломаца је долазило из породица чији су родитељи били официри или државни службеници, а 30% ових регрута имало је племићко порекло. За разлику од њих, породица Мајснер одлучила је да свог сина упути на нижу официрску школу, без обзира на то што су оба типа образовања официра била бесплатна. (I. Deak, *Beyond Nationalism*, p. 86)

Младићи који су били подвргнути оваквом начину школовања официра, ступали су у школу између 14 и 17 година и након четворогодишњег образовања углавном били распоређени у службу као заменици официра. Након неколико година пробног рада, обично су око навршених 24 године распоређени на службу. Иако није постојала законска препрека, већина њих је врхунац у каријери достигла као командант регименте (пука).¹¹⁵ Мајснер је 1903. године уписао Кадетску школу Ландвера и за разлику од већине, већ 1906. године је, са свега 20 година распоређен као заменик кадетског официра у 3. пешадијски пук Ландвера у Грацу. Након непуне две године службе, 1. маја 1908. године, добио је чин потпоручника (leutnant) и премештен је у Леобан, 60 километара северозападно од Граца. Основни задатак током овог дела његове службе био је шифрантска и скијашка обука регрута, на чему је радио све до 1. маја 1913. године, када по сопственом захтеву бива прекомандован у Жандармеријску станицу број 7 у Трсту. Наредне године положио је жандармеријски испит и 1. маја 1914. године бива унапређен у поручника (oberleutnant) и наименован за заповедника жандармеријског одељења у Горици. Ово је непосредно одредило да његова каријера након рата са војног потпуно скрене на полицијски курс.¹¹⁶

Овакав развојни пут прве фазе живота и каријере Аугуста Мајснера у многоме је био значајан за његову каснију службу и ставове. Наиме, порекло и васпитање су снажно предодредили младог Мајснера за војничку службу. Строго схватање улоге мушкарца и човека, које је понео из породице, само је надограђено на кадетској школи и он је био навикнут на беспоговорно извршавање наређења, без превише простора за самоиницијативно одлучивање, што ће се снажно рефлектовати на његове поступке током Другог светског рата.¹¹⁷

Читав систем образовања на војним школама у Аустро-Угарској монархији одвијао се по принципу да „слободну мисао и критичко иступање треба избегавати, а сваку прилику користити за јачање патриотске и војне свести кадета“. Био је до детаља испланиран и без обзира на то што је строгост режима била нешто блажа у односу на прву половину 19. века, дисциплина је и даље била најважнија. Једна од значајнијих олакшица била је та што су кадети могли да се, у слободно време крећу где желе, читају литературу коју желе и пишу нецензурирана писма.¹¹⁸ Овакав режим омогућио је слободније кретање Мајснеру, преко кога је због општеприсутности, долазио у контакт са актуелним идеологијама у Бечу, о којима ће у наставку бити више речи.

Свест о мултиетничности Аустро-Угарске монархије, у којој је Мајснер припадао аустријском делу царевине, која је била конзервативнија и принуђена на попуштање Мађарима али и другим народностима, вероватно је у ставовима самог Мајснера развила ксенофобични осећај још током школовања. Наиме, традиције аустријских војних академија из прве половине 19. века налагале су да се током школовања користе етнички називи за припаднике различитих националности. Тиме су етнички стереотипи били снажно развијени, па се тачно знало шта се у аустријској војној школи подразумева под етничким називом за одређеног кадета.¹¹⁹ Оваква

¹¹⁵ G. E. Rothenberg, *The Army of Francis Joseph*, p. 82.

¹¹⁶ BAV, R 9361-III/5434468, s. 29, Lebenslauf August Meyszner; S. Yada-McNeal, *Hitlers williger Adel*, s. 125.

¹¹⁷ I. Deak, *Beyond Nationalism*, p. 85-92. Полазници кадетске школе током четврте године студија су оцењивани из: владања, понашања, способности, карактера, познавања опреме, немачког, мађарског и француског језика, географије, историје, аритметике, геометрије, геометријског дизајна, практичне геометрије, физике, хемије, калиграфије, цртања, службених прописа, прописа обуке, војне организације, наоружања, разумевања терена и практичног цртања терена, тактике, војног инжењерства, утврђења и борби против утврђења, војне управе и пословног стила, теренске вежбе и обуке, гимнастике, мачевања, правила понашања, певања, музике и плеса.

¹¹⁸ *Исто*, стр. 88. Осим тога, кадетима је било дозвољено да пуше цигарете, код себе имају депарац, излазе у позориште и посећују културне манифестације и изложбе.

¹¹⁹ *Исто*, стр. 83. Према Деаковим истраживањима, Хрвати су сматрани за снажније и зрелије од осталих, а Мађари су били популарни због раскошних пакета хране које су добијали од куће. Пољаци су сматрани богатим

ситуација у којој су аустријски кадети били лишени стереотипних назива и генерализације извесно је код њих утицала на даље неговање осећаја посебности. У таквим околностима, Аугуст Мајснер, који је рођењем добио аустријску племићку титулу и имао развијен осећај историјске улоге његове породице, извесно је продубио свој осећај посебности у односу на словенске народе.

Осим тога, језик је у првој фази живота и каријере био изузетно значајан услед тога што је Мајснер, као етнички Аустријанац, савршено познавао немачки, док су друге нације у основним школама наставу похађале на својим матерњим језицима.¹²⁰ Ово је постало врло значајно током кадетског школовања и касније службе у армији, пре свега јер је немачки језик био једини званичан језик армије Дуалне монархије.¹²¹ Кадетима је током прве године школовања било забрањено да говоре било који други језик осим немачког, што за Мајснера није представљало препреку.¹²² Ово питање такође је подстицало осећај различитости међу кадетима, пре свега јер ученици из других етничких група нису увек савршено владали немачким језиком. Колико је за Мајснера језик био значајан добро говори чињеница да је до краја живота, чак и после четрдесетогодишње службе на различитим позицијама и у различитим државно-правним оквирима и државама, Аугуст Мајснер говорио само немачки језик.¹²³ То је вероватно био резултат чињенице да је, уз све већ наведене факторе, национализам код њега оставио посебно јак утицај на формирање узвишене аутоперцепције сопствене нације и државе.

У развоју политичких ставова посебно је био важан период вишег школовања, када већина личности формира и додатно гради сопствене ставове.¹²⁴ Овај период живота млади Аугуст Мајснер је провео у Бечу. Управо током првих година двадесетог века, главни град Дуалне монархије био је стетиште припадника различитих нација и идеологија. Многи млади људи су тамо тражили повољно тле за остварење својих политичких, а неретко и револуционарних идеја. Тако су, примера ради, у исто време у Беч долазили Адолф Хитлер, тада разочаран због неуспеха да упише ликовну академију¹²⁵ и Владимир Иљич – Лењин, који је из Кракова често долазио у Беч у покушају да пронађе најбоље услове за рад из емиграције.¹²⁶ Управо у то време, почетком 20. века Беч се, како и читава Аустро-Угарска царевина налазио у кризи. Са једне стране величанственост барокне архитектуре, културе и уметности остављала је јак утисак, али са друге стране политички, социјални, економски и расни проблеми били су приметни у свакодневном животу града. Притисак словенске заједнице народа био је почетком 20. века посебно јак и аустријској политичкој елити је контрола над политиком аустријског дела царевине полако клизила из руку.¹²⁷ Снажна контрареакција германске заједнице на овакво стање било је прихватање ксенофобичних идеологија оличених пре свега у антисемитизму. То је посебно било

аристократама и лошим студентима, а Чеси, Италијани и Румуни су били окарактерисани на основу традиционалних етничких стереотипа који су у то време били распрострањени у Аустро-Угарској.

¹²⁰ E. Hobsbaum, *Dobar carstva*, str. 186-187.

¹²¹ G.E. Rothenberg, *The Army of Francis Joseph*, p. XIII. Поред тога што је Аустро-Угарска била царство у коме се говорило чак 14 различитих језика, немачки језик је након Аустро-угарске нагодбе 1867. године, прихваћен као једини званичан језик армије царско-краљевске монархије (keiserlich und königlich monarchie).

¹²² I. Deak, *Beyond Nationalism*, str. 83.

¹²³ BAV, R 9361-III/5434468, str. 3-4, „August Meysner, 13. feb. 1944“; Архив Југославије (даље: АЈ), 110 - Државна комисија за испитивање злочина окупатора и њихових помагача, Ф.324, стр. 906, „Записник о саслушању Аугуста Мајснера 31. августа 1946. године“ (даље: АЈ, 110-324-906)

¹²⁴ S. Drače, A. Muheljić, „Uticaj visokog obrazovanja na sociopolitičku orijentaciju mladih“, *Radovi Filozofskog fakulteta u Sarajevu*, br. XXI (2018), str. 157-171.

¹²⁵ E. Kershaw, *Hitler 1889-1936*, Penguin Books 2001, p. 61. (даље: E. Kershaw, *Hitler 1889-1936*) Хитлер је у Бечу живео од 1908. до 1913. године, када се преселио у Минхен.

¹²⁶ L. Fischer, *Lenjinov život knj. I*, Zagreb 1985, str. 69-90.

¹²⁷ V. Širer, *Uspon i pad Trećeg Rajha: Istorija nacističke Nemačke*, Beograd 2015, str. 24-28. (даље: V. Širer, *Uspon i pad Trećeg rajha*)

изражено међу студентском омладином и њиховим антисемитским удружењима, која су цветала крајем 19. и почетком 20. века.¹²⁸ Оваква тенденција запажа се јасно и у антисемитском развоју Хитлерове личности, коју је и сам изразио у својој књизи *Моја борба*.¹²⁹ Слични ставови бечког грађанства са почетка претходног века били су оличени у прихватању агресивних идеологија које су се рефлектовале у два смера – пангерманизму и антисемитизму.

Уз Социјалдемократску странку, која је махом окупљала радништво, две водеће странке Беча у то време биле су Пангерманска националистичка партија Георга Рихтера фон Шенерера и Хришћанска социјална партија градоначелника Беча, Карла Лугера. Основа политичког програма Пангерманске странке била је свегерманска идеологија, са снажним примесамa национализма, антисемитизма и антисоцијализма. Такође, ова странка се супротстављала Хабзбурзима и Светој столици, али није имала адекватну организациону структуру, довољно квалитетних кадрова и осећај за инструментализацију идеологије на масе.¹³⁰ Са друге стране, Карл Лугер, као доминантна политичка фигура аустријског дела Монархије у том тренутку, снажну подршку Хришћанске социјалне партије изградио је на агресивном антисемитизму. Стога се у Бечу у то време на сваком кораку могло сусрести са агресивним антисемитским брошурама.¹³¹ Тако је атмосфера у главном граду, на једну младу личност која је имала склоност ка национализму могла оставити прилично јак утисак.

Традиционално и конзервативно васпитање и поимање државе, које је Аугуст Мајнсер добио у породици било је плодно тле за овакве идеје, а с обзиром на то да је похађао кадетску школу, оно је током високог образовања у Бечу само продубљено. Неговању национализма, које је било општи правац васпитања официра на високим школама, снажно су могле да допринесу агресивне идеологије које су тада биле активне у Бечу. Колико је њихов утицај био јак на изузетно младог племића на војној школи тешко је оценити, али чини се да су начела његових ставова управо у овом периоду формирана и касније надограђена кроз учешће у Првом светском рату и службу у међуратној Аустрији. Наиме, Мајснер се на саслушању након Другог светског рата изјаснио да је по народности „Немац“.¹³² Дакле пангерманизам је био основа његове политичке афилијације. Да је то став који је потицао из времена Првог светског рата или пре, види се из чињенице да је Аугуст Мајснер одмах након Првог светског рата радио у корист Немачке, а против сопствене државе. Службујући у Штајерском заштитном корпусу, обављао је обавештајни рад у корист нацистичке Немачке, а касније Аугуст Мајснер је са својим Штајерским корпусом формацијски преузет од СС-а и натурализован.¹³³ Ова хронологија Мајснеровог пангерманства извесно сугерише да је то опредељење најкасније формирано током Првог светског рата, што говори да су на политичке ставове Аугуста Мајснера изван утицај могле оставити националистичке странке у Бечу почетком 20. века.

Нова фаза службе младог официра Аустро-Угарске започела је 1. маја 1914. године, када је три месеца пре почетка Првог светског рата, након жандармеријске обуке добио чин поручника

¹²⁸ F. L. Carsten, *The Rise of Fascism*, Batsford LTD 1967, p. 32-34. (даље: F. L. Carsten, *The Rise of Fascism*)

¹²⁹ Друго и треће поглавље своје књиге Хитлер је посветио Бечу и назвао их „Године студија и патње у Бечу“ и „Општа политичка разматрања на основу мог боравака у Бечу“. (A. Hitler, *Mein Kampf*, München 1943, 18-71, 71-138) Рајнхолд Ханиш, Хитлеров пријатељ из времена боравака у Бечу 1909. и 1910. године, записао је да Хитлер у тренутку доласка у главни град Аустро-Угарске монархије „никако није био антисемита“, већ је то постао касније. (I. Kershaw, *Hitler 1889-1936*, p. 59)

¹³⁰ F. L. Carsten, *The Rise of Fascism*, p. 34-35; V. Širer, *Uspon i pad Trećeg Rajha*, str. 29-30.

¹³¹ V. Širer, *Uspon i pad Trećeg Rajha*, str. 30-31.

¹³² AJ, 110, Ф. 324, стр. 906, „Записник о саслушању Аугуста Мајснера 31. августа 1946. године“.

¹³³ BAV, R 9361-III/5434468, str. 18, August Meyszner daten an RF SS, 1. Juli 1937.

(oberleutnant) и био распоређен у жандармеријско одељење у Горици.¹³⁴ То је била прекретница у његовој каријери, јер се од службе у војсци преоријентисао ка служби у полицији поретка. Са избијањем рата, Мајснер је задржан на југозападној граници Царства, где још увек нису вођене борбе. Прво је командовао жандармеријом у области Градо, на улазу у Тршћански залив, а затим је у јесен 1914. прекомандован у Управу жандармеријских јединица у области Толмина, 80-ак километара у унутрашњост, у области источних Алпа. По избијању рата на Италијанском фронту, Мајснер је сакупио једну добровољну жандармеријску чету и са њом водио прве борбе, али је она убрзо повучена у област Толмина и прикључена 12. брдској чети. У наредном периоду, у оквиру ове јединице водио је борбе на Италијанском фронту, на истом простору дуже од две године.¹³⁵ У то време партиципирао је у Бици на Сочи, која се на овом простору одвијала укупно две године и пет месеци, водећи се у чак 12 фаза.¹³⁶ Ипак, у претпоследњој фази битке на Сочи, током лета 1917. године, Мајснер је прекомандован у Жандармеријску јединицу у Трсту где је службовао до краја рата, након чега је повучен у Грац. Током зиме 1916/17, спасао је из снежне лавине преко 100 војника због чега је одликован, што је било само једно од укупно шест одликовања која је добио током Првог светског рата.¹³⁷ Такође, Први светски рат је започео као свеже унапређен у поручника, а 1. маја 1916. године унапређен је у чин капетана (rittmeister) и у том рангу је окончао службу за Аустро-Угарску царевину, која је престала да постоји.¹³⁸

Аустројске претензије на територију Краљевине Србије имале су дугу историју, а у периоду у коме је Мајснер започињао своју војну каријеру биле су посебно изражене о чему је опширно писао Андреј Митровић.¹³⁹ Овакве претензије снажно су оличене у стереотипној слици представљања Срба и Балкана уопште. Питањем ових стереотипа, који су имали значајан утицај на креирање јавног мњења и генералне слике о конкретној држави и народу, детаљно се бавио професор Милан Ристовић. Један од његових основних закључака јесте да је немачка антисрпска пропаганда до 1914. године била базирана на стереотипима који су се преносили из Аустро-Угарске. Оштрица ове делатности усмеравана је превасходно у складу са спољнополитичким догађајима који су се тicali интереса Двојне монархије и Немачке на Балкану, као што су Анексија Босне и Херцеговине, Балкански ратови и Први светски рат.¹⁴⁰ Неопходно је нагласити да је аустројска пропаганда пре и током Првог светског рата била снажно уперена против Срба и Краљевине Србије.¹⁴¹ У оваквим околностима, без обзира на то што је служио на фронту где се

¹³⁴ У својој биографији из 1935. Мајснер инсистира на немачким називима места, па Горицу назива Герц (Görz).

¹³⁵ ВАВ, R 9361-III/5434468, s. 29, Lebenslauf August Meyszner.

¹³⁶ M. Thompson, *The White War: Life and Death on the Italian Front 1915-1919*, Basic Books 2008. Битка на реци Сочи (Isonzo) била је исцрпљујућа битка на Италијанском фронту око кључног дела залеђа северног Јадранског приморја. Током две и по године фронт се померио за свега 30 километара у корист Италије, по цени од 900.000 мртвих. Ипак, током 1917. године, војна помоћ Немачке условила је контраофанзивом која је Италијане одбацила до Венеције. Због конфигурације терена борбе су вођене у суровим условима снега, леда и хладноће, што је од обе ратне стране црпело огромне издатке у људству, наоружању и опреми.

¹³⁷ О одликовањима, личности и способностима, биће више речи у наредним поглављима.

¹³⁸ ВАВ, R 9361-III/5434468, s. 29, Lebenslauf August Meyszner.

¹³⁹ A. Mitrović, *Prodor na Balkan: Srbija u planovima Austro-Ugarske i Nemačke 1908-1918*, Beograd 1981. Питања односа Аустро-Угарске према Србији на стоту годишњину Првог светског рата студиозно је разматрао и историчар Миле Бјелајац. (М. Бјелајац, „Непрекинута дискусија о Балкану као узрочнику Првог светског рата“, у: *Први светски рат, Србија и велике силе*, ур. С. Рудић и М. Милкић, Београд 2015, стр. 19-34)

¹⁴⁰ М. Ристовић, *Црни Петар и балкански разбојници: Балкан и Србија у немачким сатиричним часописима (1903-1918)*, Београд 2011, стр. 17-117.

¹⁴¹ Тамара Шер је на основу анализе аустројске штампе на немачком језику закључила да је она била наклоњена Османском царству у Балканским ратовима. То је био производ *status quo* политике, али и страха од стварања веће јужнословенске државе. (Т. Шер, „Први балкански рат у виђењима Аустроугарске штампе на немачком језику“, у: *Балкански ратови 1912/1913: Нова виђења и тумачења* (ур. С. Рудић и М. Милкић), Београд 2013, стр. 277-290) У контексту антисрпске пропаганде у Аустро-Угарској током 1912/13. историчар Миле Бјелајац је пренео записе

нису водиле борбе против Краљевине Србије, снажна пропагандна активност је извесно имала одређени утицај на официра аустро-угарске војске. У комбинацији са поразом у рату, чији је повод био атентат на престолонаследника Монархије, који су извршили Срби, то је потенцијално само продубило антисловенске и антисрпске ставове Аугуста Масјнера.

Из Првог светског рата Аугуст Мајснер је изашао као вишеструко одликован млади официр, који је дуже од две године стицао искуство на једном од географски најтежих фронтава у читавој Европи. Иако за то нема конкретних података у изворима, може се основаним сматрати да је пораз Централних сила у Првом светском рату за њега био јак ударац. Аустро-Угарска царевина се распала, а већина народа је по принципу самоопредељења добила сопствене државе, што је вероватно дубоко разочарало младог официра. Овакав развој догађаја потенцијално је деловао стимулативно на његове националистичке и пангерманске ставове. Читава идеја Дуалне монархије претрпела је жесток пораз, а Мајснер је наставак каријере пронашао у полицијским формацијама које ће врло брзо кренути путем сарадње са нацистичким покретом у Немачкој и рушења међуратне аустријске државе.

1.1.2. Дете из српске професорске породице

У време када је Мајснер завршавао средње образовање и спремао се за кадетску школу, у Краљевини Србији, у малом граду Пожаревцу, 520 километара ваздушном линијом на југоисток од Граца, 27. јула 1902. године родио се Драгомир Јовановић.¹⁴² Мајка му је била Вилма Драшкоци, ћерка апотекара из Великог Градишта.¹⁴³ Отац Љубомир Јовановић био је професор, а касније директор гимназије у Великом Градишту и Четврте реалне гимназије у Београду. Управо Државну нижу гимназију у Великом Градишту, у којој је његов отац био директор од 1913. до 1919. године, овај младић је и сам похађао.¹⁴⁴

У време када је Драгомир Јовановић ишао у гимназију, Краљевина Србија је пролазила кроз Балканске ратове (1912-1913). Тако је нови директор, Љубомир Јовановић отворио гимназију у Великом градишту 20. новембра 1913. године за 44 ђака прве и 19 ђака друге године. У тој

норвешког пуковника Аугуста Ангела о пропаганди мађарске штампе о наводним масовним злочинима српске војске у области Куманова и Скопја. (М. Bjelajac, „The Austro-Hungarian Creation of a „Humanitarian“ Pretext for the Planned Invasion of Serbia in 1912-1913: Facts and Counter-Facts“, *Балканика: годишњак института за балканологију*, 1/2019, стр. 131-156) Иако се Марк Корнвол у свом делу бави пропагандом у Аустро-Угарској, пре свега на фронтима према Русији и Италији, парцијално презентује и одређене видове пропагандне активности и политичке импликације према Србији. (М. Cornwall, *The Undermining of Austria-Hungary: The Battle for Hearts and Minds*, London 2000, p. 62-66, 112-122)

¹⁴² Историјски архив Пожаревца (ИАП), Збирка црквених матичних књига са подручја Браничевског округа, Матична књига рођених – Пожаревца, Црква св. Оца Николаја (1897-1902), Драгомир Љ. Јовановић; Историјски архив Београда (ИАБ), БИА, 70900015 – Драгомир Јовановић, док. Бр. 252, стр. 1, Превод документа одсека IV 1 с упућен централу РСХА (Reichssicherheitshauptamt), 7.7.1944. (даље: ИАБ, БИА – Д. Јовановић)

¹⁴³ ИАБ, БИА – Д. Јовановић, док. бр. 153, стр. 1, Изводи из БДС архиве. Извори дају доста нејасних података о Вилми Драшкоци. Наиме, поред тога што је извесно да је породица Драшкоци била мађарског порекла, неколико грана породице живело је у Југославији пре и после Другог светског рата. Различити денунцијанти током рата су, у покушају да дискредитују Јовановића пред Гестапоом, износили оптужбу да је његова мајка Јеврејка, а неколико њих је, вероватно услед атипичног имена тврдило да је Немица. (ИАБ, БИА – Д. Јовановић, док. бр. 26, стр. 1, денунцијација Гестапу 9. 8. 1941; *Исто*, док. бр. 4, стр. 1, денунцијација Гестапоу, без датума; *Исто*, док. бр. 117, стр. 1, Извештај Гестапоу повереника „Јелен“, 17.7.1943; *Исто*, док. бр. 142, стр. 1, Извештај повереника SD-у, 12.11.1943.)

¹⁴⁴ *Исто*; Ј. Живковић, С. Цветковић, В. Новковић, З. Ташић, *Великоградиштанска гимназија: 1879-2019*, Велико Градиште 2019, стр. 57–83. (даље: *Великоградиштанска гимназија: 1879-2019*)

школској години Љубомир Јовановић је био један од свега три професора и предавао је земљопис и јестаственицу. Током исте школске године његов син Драгомир похађао је другу годину и на крају, уз још једног ученика био похваљен за одличан успех.¹⁴⁵ Ипак, убрзо након завршетка школске године, избио је Први светски рат и гимназија у Великом Градишту је остала затворена до пред крај 1918. године.¹⁴⁶ Нажалост конкретније податке о Јовановићевом животу и образовању у овом периоду нисмо пронашли, али можемо претпоставити да је, након што је редован рад гимназије обустављен 1914. године услед рата, у школској 1918/19. по убрзаном програму који је био прописан од стране Министарства, током једне школске године завршио преостала два разреда Ниже државне гимназије.¹⁴⁷ То се слаже са чињеницом да је Драгомир Јовановић 13. децембра 1920. године, са 18 година уписао Правни факултет у Београду.¹⁴⁸

Ипак, Пожаревачки крај је током Првог светског рата тешко пострадао. Појединачна и масовна убиства, одмазде, хапшења, силовања, интернирање и одвођење у заробљеништво биле су честе појаве у овом крају, о чему је одмах након проглашења примирја угледни форензичар др Арчибалд Рајс детаљно прикупио податке. Примарну улогу у овим злочинима имали су изасланици бугарске окупационе управе, затим бугарски лекари и војници.¹⁴⁹ Иако је млади Јовановић имао свега 13 година када је окупација започела, а 16 када је окончана, извесно је да су до њега долазиле информације о окупационим злочинима. Имао је прилику да чује и види како је бугарска окупациона полиција поступала према грађанима који су пружали било какав вид отпора.¹⁵⁰ То је било прво искуство окупације које је на младог Јовановића оставило јак утисак страдања сопственог народа, што се јасно види у каснијим фазама његовог живота.¹⁵¹

Утицај образовања на читаво друштво крајем 19. века био је оличен пре свега у едукацији грађана на стицању општих знања из области привредног, културног и политичког развика, смањењу друштвене неједнакости, али и изградњи елите, као посебно важног дела грађанског слоја једног друштва.¹⁵² Ново друштво Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца било је након завршетка Првог светског рата, на самом зачетку изградње. Одлука интелектуалне елите са краја 19. и почетка 20. века била је да се опредељењем за заједницу јужнословенских народа прате узорни уједињења у западној Европи, а самим тим и у новооснованој држави свим снагама ради на достизању демократских стандарда које је држала Европа. С обзиром на то да је један од основних

¹⁴⁵ *Великоградиштанска гимназија: 1879-2019*, стр. 57–59. У тој школској години изучавали су се следећи предмети: земљопис, јестаственица, немачки језик, математика, краснопис, веронаука, српски језик, слободно цртање, музика и женски рад.

¹⁴⁶ *Исто*, стр. 59-62. О страдању школа током Првог светског рата у Србији више у: М. Исић, *Материјално страдање основних школа у Србији за време Првог светског рата*, Београд 2010.

¹⁴⁷ *Великоградиштанска гимназија: 1879-2019*, стр. 76. Ђацима који су изгубили континуитет школовања у годинама рата омогућено је да по убрзаном програму заврше разреде. Тако је практично једна школска година трајала једно полугодиште и на тај начин се настојала умањити штета у погледу прекида образовања.

¹⁴⁸ Државни Архив Србије (ДАС), фонд Правни факултет у Београду, Г-205, ЈФ-26; Р. Ристановић, „Драгомир Драги Јовановић (1902-1946)“ у: *Колаборационисти пред судом ОЗНЕ: Саслушања Милана Недића, Драгомира Јовановића, Танасија Динића и Косте Мушицког пред органима ОЗНЕ*, (прир. С. Цветковић, Р. Ристановић, Н. Стамболија), Београд 2018, стр. 155. (даље: *Колаборационисти пред судом ОЗНЕ*)

¹⁴⁹ А. Рајс, *Злочини над Србима у Великом рату*, (прир. М. Пршић) Београд 2014, стр. 180-215. Читава ситуација у Пожаревачком крају током Првог светског рата најбоље је сублимирана у закључку др Рајса, који је записао: „зато верујем, ослањајући се на резултате мога истраживања да нема ниједног села (у Пожаревачком крају, прим. Р.Т.) где поданици Фердинанда де Кобурга нису убили најмање десет особа.“ (*Исто*, стр. 180)

¹⁵⁰ *Исто*, стр. 180-185.

¹⁵¹ ИАБ, БИА – Д. Јовановић, док. бр. 152, стр. 1-40, Завршна реч оптуженог Јовановић Драгомира; *Исто*, док. бр. 167, стр. 1, Писмо Драгог Јовановића др Николићу, Карлсруе, 13. 6. 1945; *Исто*, док. бр. 168, стр. 1, Писмо Драгог Јовановића потпоручнику Црвеници, Карлсруе, 13. 6. 1945.

¹⁵² Љ. Трговчевић, *Планирана елита: О студентима из Србије на европским универзитетима у 19. веку*, Београд 2003, стр. 9-31.

постулата изградње модерног друштва општи напредак у образовању, политичко вођство Краљевине СХС трудило се да стимулише школовање младих људи.¹⁵³ Овај процес је подразумевао ојачавање грађанске класе, која је у Краљевини Србији на почетку 20. века била слаба, а интелигенција као њен најнапреднији део, била је најмање заступљена. Тако се почетком 20. века диплома гимназије прилично вредновала, с обзиром да је тек свршени матурант могао да добије место у државној служби. Ипак, реалне шансе за даље напредовање у новоформираној држави имали су само они који се одлуче за универзитетско образовање.¹⁵⁴

Као директор гимназије, старији Јовановић је по свему судећи био свестан општих тенденција у образовању, држави и друштву, па је његов син уписао Правни факултет у Београду. Убрзо је млади Драгомир Јовановић на самом почетку свог живота показао високе амбиције у погледу образовања и будуће службе, али и правилно схватање општих тенденција развоја државе и друштва. Да је заиста тако, показује велико интересовање за језике које се може запазити током његовог образовања. Наиме, током студија је усавршио немачки, затим добро савладао француски и руски језик, а такође научио и да се служи италијанским. Према сопственом признању, на ово су га навеле животне и пословне амбиције које је имао.¹⁵⁵

Осим тога, Драгомир Јовановић је врло брзо по доласку у Београд исказао личну способност и политичке амбиције које је гајио. Његово опредељење у овој фази каријере била је Народна радикална странка, у том тренутку већ дуже од две деценије најзначајнија политичка организација, са доминантним лидером на њеном челу.¹⁵⁶ Своју службу започео је у кругу људи и организација које су на различите начине били блиски Радикалној странци. Током студија је био врло активан, пре свега у омладинским органиацијама, а постоје подаци да је заузимао и положај председника Српске националне омладине (СРНАО).¹⁵⁷ Тако је млади студент права свој политички продор започео у редовима екстремно десне политичке организације, која је параван културне и политичке делатности користила да намеће ширење српске националне свести међу, у великој мери неопредељеним становницима муслиманске вероисповести. Осим тога, политичке обрачуни СРНАО са пројугословенски опредељеним политичким органиацијама неретко су прерастали у физичке сукобе и уништавање југословенских националних симбола.¹⁵⁸ Иако конкретне историјске изворе о делатности Јовановића за СРНАО нисмо пронашли, може се претпоставити да је он кроз ову организацију у раној фази свог живота изразио већу наклоност ка развоју српске националне мисли, насупрот идеологије панславенства коју је усмеравала општа државна политика. Ово ће посебно важно постати током Другог светског рата, када колаборационистичка група политичара, чији је Јовановић био један од најважнијих појединаца

¹⁵³ Љ. Петровић, „Југословенско друштво између два светска рата“, *Историја 20. века*, бр. 2/2008, стр. 23-44.

¹⁵⁴ Р. Радић, *Војислав Јанић (1890-1914): Свештеник и политичар*, Београд 2018, стр. 10-11.

¹⁵⁵ *Колаборационисти пред судом ОЗНЕ*, стр. 312. Јовановић је након рата на саслушању изјавио да су га на учење језика навели љубав према тој врсти образовања и амбиције, јер је сматрао да ће му то користити да у служби лакше изврши задатке у којима су неопходни страни језици.

¹⁵⁶ О Народној радикалној странци више у: В. Gligoriјевић, *Parlament i političke странке u Jugoslaviji 1919-1929*, Београд 1979; Г. Кривокапић-Јовић, *Оклоп без витеза: О социјалним основама и организационој структури Народне радикалне странке у Краљевини Срба, Хрвата и Словенаца*, Београд 2002.

¹⁵⁷ ИАБ, БИА – Д. Јовановић, док. бр. 31, стр. 1, Извештај Гестапоу о Драгомиру Јовановићу, 24. 9. 1941. Српска национална омладина је основана 1923. године, са подршком Народне радикалне странке, пропагирајући српску националну идеју у оквиру Краљевине СХС и користећи агресивне, често и физичке методе борбе. Била је организација која је за циљ имала да врши контрапропаганду и контрагитацију у односу на организацију ОРЈУНА. СРНАО је у пуном капацитету радила до раскола 1925. године, а формално је постојала све до завођења диктатуре 1929. године. (П. Бајић, „Српство и југословенство у делатности Српске националне омладине (СРНАО)“, *Култура полуса*, бр. 2-3/2005, стр. 165-179)

¹⁵⁸ А. Стојановић, *Идеје, политички пројекти и пракса владе Милана Недића*, Београд 2015, стр. 70-72. (даље: А. Стојановић, *Идеје, политички пројекти и пракса владе Милана Недића*)

и медијски најекспониранијих личности, у складу са окупаторском политиком потпуно напусти југословенску идеологију и врати се на српски национални државно-правни програм.

Јовановић је, такође, у овом периоду радио и у листу *Балкан*,¹⁵⁹ чији је власник био Светолик Савић, председник Српске странке и сива еминенција Српске националне омладине. Ипак, о служби Јовановића у листу *Балкан*, Савић се прилично негативно изразио. Наиме, током Другог светског рата, када је Јовановић имао далеко значајнију улогу од Савића, бивши уредник овог листа и Јовановићев шеф у приватним разговорима се са ниподаштавањем изразио о Јовановићевом раду у листу *Балкан*, наглашавајући да га је као неспособног избацио из редакције. Са великом дозом пристрасности, тврдио је да је за читаву Јовановићеву каријеру заслужна једино његова супруга, алудирајући притом на њену нечасност у погледу наводног браколомства и интимизирања са другим мушкарцима.¹⁶⁰ Такође, постоје подаци да је Јовановић био и члан редакције листа *Самоуправа*, партијског гласила Народне радикалне странке.¹⁶¹ Ипак, услед чињенице да су чланци у овом листу најчешће непотписани или потписани псеудонимом, трагови његове делатности нису остали јасно видљиви.¹⁶²

Политички почеци Драгомира Јовановића снажно су исказали његову склоност ка десном политичком спектру и чак екстремним политичким организацијама, што је СРНАО свакако био. Судећи по развоју његове каријере, ова иницијална политичка делатност Јовановићу је потенцијално могла да послужи за истицање личних квалитета и успостављање контакта са виђенијим личностима актуелне политичке сцене, што ће у наставку каријере ефектно експлоатисати. Ипак, Јовановић је, судећи по изворима, своје начелно опредељење за бављењем политиком у оквиру једне странке убрзо напустио, увидевши да је доста сврсисходније да се страначки изричито не опредељује. Уместо тога, у наредних деценију и по Јовановић је имао моћне заштитнике међу актуелном политичком елитом, с тим да је увек важио за „штићеника“ одређене личности са виших ступњева политичке лествице. Различите личности су се смењивале у улози његовог заштитника, а неретко је са овим личностима, након периода блиске сарадње, улазио и у сукобе, што сведочи о томе да је Јовановић током своје каријере у државној управи пре Другог светског рата умео прилично добро да се снађе у сложеним политичким условима и искористи политичку подршку.¹⁶³

¹⁵⁹ Лист Балкан покренуо је Светолик Савић пре Првог светског рата, а у међуратном периоду служио је углавном у сврху пропагирања екстремно десничарских идеја за које се залагао његов власник. Током 1920-их година, овај лист је пружио широку подршку организацији СРНАО, а у другој половини 1930-их година, био је познат по антисемитским и расистичким текстовима. Такође, током 1939. и 1940. године, излазио је лист *Нови Балкан*, са укупним обимом од четири стране и по свему се угледајући на нацистички лист Дер Штурмер (*Der Stürmer*). Главни уредник овог изразито антисемитског листа био је Радосав Пешић, док су главне текстове писали управо Светолик Савић, затим Борислав Месаровић и Живота Дамјановић, анализирајући антисемитске стереотипе и „јеврејску заверу“, која је, наводно, сезала од Антикe. (Д. Гавриловић, М. Савин, „Антисемитизам у Србији у време доласка Јевреја избеглица у Краљевину Југославију“, *Култура полиса*, 31/2016, стр. 71-82)

¹⁶⁰ ИАБ, БИА – Д. Јовановић, док бр. 21, стр. 1, Препис забелешке Хелма 27. 5. 1941, *Исто*, док. бр. 153, стр. 1-2. Чини се да Савић није трпео Јовановића, а још мање то што се његов бивши подређени, у сложеним ратним околностима уздигао на далеко вишу позицију.

¹⁶¹ ИАБ, БИА – Д. Јовановић, док. бр. 31, стр. 1, Извештај Гестапоу о Драгомиру Јовановићу, 24. 9. 1941.

¹⁶² *Самоуправа: лист политички, економски и књижевни: орган Народне Радикалне Странке*, год. 1920-1925.

¹⁶³ Постоји читав низ денунцијација и тврдњи које се баве његовим заштитницима. У сваком случају, јасно се види да је Јовановић својим политичким везама, које су почивале на друштвеним односима, прилично збунио читаву београдску јавност. Способност трансформације и промене заштитника, о којој ће више речи бити у наставку рада, многим је сметала, тако је по почетку окупације београдски Гестапо преплављен денунцијацијама које говоре о променљивом и аморалном политичком карактеру ове личности, коју према денунцијантима „занимају само положај и финансијски бенефити“. (ИАБ, БИА – Д. Јовановић)

Познанству са многим политичким личностима доприносила је и његова склоност ка дружењу и посещивању београдских кафана, што је у то време представљало практично „начин живота“ у главном граду Краљевине СХС.¹⁶⁴ О приватном животу Јовановића између два рата касније су различити денунцијанти писали своје притужбе Гестапоу, наводећи да је Јовановић у међуратном периоду био познат као велики женскарош, пијаница, пријатељ кафеција и власника ресторана, као и да је често био виђен у друштву београдских проститутки. Томе треба додати и очигледно изражену склоност ка коцкању, што му је током каријере потенцијално донело велике финансијске добитке, али и многе неприлике у погледу вишеструког кршења закона коме је и сам требало да служи.¹⁶⁵

Први заштитник Драгомира Јовановића - Драгог, по свему судећи био је Манојло Лазаревић, дугогодишњи управник Београда, који је у међуратном периоду најдуже обављао ову функцију.¹⁶⁶ Наиме, Јовановић је 1923. године као студент права примљен у Управу града Београда. Наводни разлог овог запослења било је лично познанство Јовановићевог оца Љубомира са управником града, јер су Лазаревићеви синови похађали гимназију у којој је старији Јовановић био директор.¹⁶⁷ Да је његов отац имао значајне пријатеље у политичком миљеу међуратног Београда, потврђује и сам Драги Јовановић наводећи чињеницу да се, када је 1928. године путовао у Беч ради спортске разоноде, у главном граду Аустрије сусрео са Добром Митровићем и Ненадом Ђорђевићем. Они су били пријатељи његовог оца, а у том тренутку су се налазили на положају председника општине Београда и одборника у београдској општини. Њихов задатак у Бечу том приликом био је обављање одређених комуналних послова у име главног града краљевине СХС.¹⁶⁸

У сваком случају, Јовановић је у 21. години живота добио своје прво запослење у београдској Управи града. Тада још несвршени студент, са прилично скромним радним искуством, али судећи по изворима потенцијално јаким пријатељским везама, успео је да добије позицију у Управи главног града, која је уз исправност у раду могла да му донесе успешну чиновничку каријеру.

1.2. Ступање у полицијску службу

1.2.1. У полицијској служби независне Аустрије

Завршетак Првог светског рата за аустријски део бивше Аустро-Угарске царевине, донео је период неизвесности и сложене транзиције из монархистичког у пост-монархистичко, републиканско и парламентарно друштвено уређење. У складу са тим, у Аустрији је дошло до читавог низа тенденција које су негативно деловале на успостављање и нормализацију

¹⁶⁴ В. Голубовић, *Механе и кафане старог Београда*, Београд 2019, стр. 105-112 и др.

¹⁶⁵ ИАБ, БИА – Д. Јовановић.

¹⁶⁶ Манојло Лазаревић био је управник града Београда од 1912. до 1918. године и од 1919. до децембра 1934. године, када је отишао у пензију. Иако је период од 1915. до 1918. године провео заједно са српском војском, формално је остао на месту управника града. У време његовог вођења УГБ-а, извршено је неколико реформи, организационих измена, попуњавања кадра и читава управа је подигнута на виши ниво. Осим тога, био је један од људи у које је Краљ Александар имао изразито поверење. (Б. Божовић, *Београд између два светска рата*, Београд 1995, стр. 15-24, 71-173, даље: Б. Божовић, *Београд између два рата*)

¹⁶⁷ Р. Ристановић, „Драгомир Јовановић – Драги“, у: *Колаборационисти пред судом ОЗНЕ*, стр. 155.

¹⁶⁸ Јовановић је на саслушању изјавио да му је за овај пут отац 1928. године написао одобрење, на основу кога му је управник Манојло Лазаревић издао пасош, што је потенцијално још једна потврда њиховог познанства. (*Колаборационист пред судом ОЗНЕ*, стр. 302-303)

парламентарног и друштвеног живота. Следећих 16 година у овој држави било је обележено са више појава, које су имале велики утицај на аустријско друштво и каријеру Аугуста Мајснера. Сложен положај Аустрије на мировној конференцији у Паризу изазван снажном тенденцијом становништва ка заједничком државно-правном оквиру Аустрије и Немачке након рата, а такође и проблем око успостављања граница након нестанка Аустро-Угарске монархије и јасне претензије Краљевства СХС на одређени део територија, представљале су главне спољнополитичке изазове. Са друге стране, читав низ унутрашњеполитичких проблема као што су строга политичка поларизација, појава агресивних паравојних формација и општи пораст агресије, до крајњих граница су оптеретили аустријско друштво. Сваки од овх фактора имао је врло значајан утицај на каријеру и личност Аугуста Мајснера, са снажним међу-импликацијама, па ће стога бити парцијално представљени и повезани у више различитих утицаја на конкретну каријеру.

Два дана пре проглашења примирја у Првом светском рату, 9. новембра 1918. године прокламована је Република Немачка. Тај чин је пратила и Аустрија, која је свега дан након проглашења примирја, 12. новембра објавила успостављање Немачке републике Аустрије, као дела Велике Немачке Републике. Конкретна идеја левог политичког спектра, постојала је званично од 1848. године и Социјалдемократска партија, као доминантна партија пре рата, настојала је да енергију лево оријентисаног грађанства искористи и преко новог премијера Карла Ренера¹⁶⁹ оствари уједињење двеју немачких држава.¹⁷⁰ Званичан документ о успостављању Немачке Аустрије, као дела Велике Немачке Републике назван је „Резолуција о уједињењу“ (Anschluss Resolution) и отуда је читав политички подухват добио назив „Покрет за уједињење“.¹⁷¹ Овај државни програм био је снажно подржан дипломатском и пропагандном активношћу обе државе, као и жељом становништва. Штампана је о томе нашироко писала, а грађанска подршка је, у складу са тим расла. Ипак, почетком маја 1919. године, када је постало јасно да ће одредбе мировних уговора регулисати ово питање, подршка Аншлусу делимично је опала, али пангермански ставови становништва, које је делио и Аугуст Мајснер свакако нису нестали.¹⁷²

Водећи рачуна о сопственим интересима, припаднице Антанте имале су сасвим другачије идеје. Андреј Митровић наводи да су на Париској мировној конференцији дошла до изражаја настојања да се успостави „праведан мир“ поштовањем основних начела.¹⁷³ У складу са тим, мировни уговор у Версају, потписан 28. јуна 1919. године, постао је узор за уговоре потписане са другим државама. Тако су са Аустријом и Мађарском мировни уговори потписани одвојено, као

¹⁶⁹ Карл Ренер (1870-1950) био је аустријски правник и политичар социјалдемократског опредељења, први канцелар Аустрије после Првог светског рата, а такође и први канцелар и први председник Аустрије након Другог светског рата. Представљао је Аустрију на мировним преговорима након Првог светског рата и потписао је мировни уговор у Сен Жермену. (<https://www.britannica.com/biography/Karl-Renner>, приступ: 28.3.2020.) Познат је и по томе што је у јавности подржао Аншлус Аустрије 1938. године. („Staatskanzler a. D. Dr. Renner: „Ich stimme mit Ja.“, *Neues Wiener Tagblatt*, 3. April 1938, nr. 92, s. 3. (https://ausstellung.de.doew.at/dokumente/200605111516_a_1.pdf, приступ: 28. 3. 2020.)

¹⁷⁰ A. D. Low, *Anschluss Movement: 1918-1919 and the Paris Peace Conference*, Philadelphia 1974, p. 99-101.

¹⁷¹ Читав покрет је у историографији називан „Покрет за уједињење 1918-1919“ (Anschluss Movement 1918-1919), из разлога што је други покушај припајања Аустрије Немачкој из 1938. године успео и у историографији добио назив „Аншлус Аустрије“ (Anschluss Österreichs). (A. D. Low, *Anschluss Movement: 1918-1919 and the Paris Peace Conference*, Philadelphia 1974; Исти, *The Anschluss Movement, 1918-1938: Background and Aftermath*, Garland 1985; E. Goldstein, *The First World War Peace Settlement 1919-1925*, Routledge 2002; E. Hochman, *Imagining a Greater Germany: Republican Nationalism and the Idea of Anschluss*, Cornell University Press 2016, и други)

¹⁷² A. D. Low, *Anschluss Movement: 1918-1919 and the Paris Peace Conference*, Philadelphia 1974, p. 412-416.

¹⁷³ Начело јавне дипломатије и равноправности народа, начело природних или стратегијских граница, начело животног економског интереса и начело историјског права.

две правне наследнице бивше Аустро-Угарске монархије.¹⁷⁴ Одлуке мировног уговора у Сен Жермену, потписаног 10. септембра 1919. године, који је предвидео да новостворена Република Аустрија обухвата 27% некадашње Аустро-Угарске царевине, затим да је ограничена на армију од 30.000 људи и плаћање репарација. Такође, врло важна клаузула предвиђала је забрану уједињења Аустрије и Немачке, што је за догледно време потпуно онемогућило оваква настојања.¹⁷⁵ Такав расплет, био је према историчару Ерику Голдштајну у потпуној супротности са општепрокламованим правом на самоопредељење народа, пре свега због снажне подршке народа у Аустрији и Немачкој у корист уједињења. Ипак, то се косило са општим ставовима победница, које протагонисте савеза Централних сила нису желеле да виде уједињене, тако да је ова могућност забрањена посебном клаузулом уговора у Сен Жермену.¹⁷⁶

Расплет Првог светског рата и сложена спољнополитичка ситуација, пред Аустрију су ставиле нове државне и историјске задатке, настале потпуном дезинтеграцијом Двојне монархије, републиканским преуређењем земље, али и очувањем новог територијалног опсега. Прва на реду, услед своје нужности, била је одбрана сопствених територија, које нису биле гарантоване све до потписивања уговора у Сен Жермену. Влада новоуспостављене јужнословенске државе користила је тактику свршеног чина, па је захваљујући енергичном подухвату бившег мајора аустроугарске војске, Рудофа Мајстера, војна акција успоставила власт у Штајерској и Марибору. Ипак, питање Корушке остаће отворено до последњих месеци 1920. године. Прво је словеначка офанзива на овом простору изазвала енергичну противофанзиву аустријске војске, почетком 1919. године. На то је Врховна команда из Београда реаговала наредбом током маја, у којој је предвиђена општа офанзива на простору Корушке, у сврху чега је за заповедника одређен генерал и командант дравске дивизијске области, Крста Смиљанић. Офанзива је вођена енергично и завршена коначним заузимањем Целовеца 6. јуна 1919. године.¹⁷⁷ Ипак, територијални захтеви у погледу Корушке и поред војног успеха нису добиле спољнополитичку подршку, па је војска Краљевства СХС морала да се током јула 1919. године повуче са овог простора. Референдум који је уследио 10. октобра 1920. године показао је претежно опредељење становника овог простора ка останку у Аустрији, чиме је питање Корушке било решено против територијалних аспирација нове јужнословенске државе.¹⁷⁸

Оваква ситуација у којој се нашао новоформирана аустријска држава, имала је велики утицај на ток каријере Аугуста Мајснера. Наиме, завршетак Првог светског рата за њега није представљао велику промену, с обзиром да је његов први задатак подразумевао учешће у борбама на територијалној одбрани поседа на које су претендовали и Аустрија и Краљевство Срба, Хрвата и Словенаца. Већ крајем 1918. године, Мајснер је постављен за команданта пограничне жандармерије на новоуспостављеној граници северно од Марибора.¹⁷⁹ На овом простору је са својим жандармима водио борбе око поновног освајања Радкесбурга¹⁸⁰ и овај задатак је успешно извршио, али и дошао у контакт са личностима које су припадале десно оријентисаним

¹⁷⁴ А. Митровић, *Време нетрпељивих*, стр. 48-58.

¹⁷⁵ E. Goldstein, *The First World War Peace Settlement 1919-1925*, Routledge 2002, p. 23.

¹⁷⁶ E. Goldstein, *War and Peace Treaties 1816-1991*, Routledge 1992, p. 40-46.

¹⁷⁷ В. Petranović, *Istorija Jugoslavije 1918-1988*, knj. I, Beograd 1988, str. 86-88. О овој теми је детаљно писао и историчар Миле Бјелajaц. (М. Bjelajac, „Od Soluna do Rijeke i Celoveca: Vojni i politički značaj operacija srpske vojske septembar 1918 – juni 1919“, *Jugoslavenski istorijski časopis* 1/1997, str. 77-99)

¹⁷⁸ P. Dragišić, *Odnosi Jugoslavije i Austrije 1945-1955*, Beograd 2013, str. 13-22.

¹⁷⁹ M. Moll, „Vom österreichischen Gendarmerie-Offizier zum Höheren SS- und Polizeiführer Serbien, 1942-1944: August Meyszner: Stationen einer Karriere“, *Danubia Carpathica*, 6/2011, s. 239-308. (даље: М. Moll, *August Meyszner*)

¹⁸⁰ Данашњи Бад Радкесбург, град на реци Мури, који је најближи некадашњој аустријско-југословенској граници, 40 километара североисточно од Марибора.

паравојним формацијама у настајању, о којима ће у наставку бити речи.¹⁸¹ Врло брзо након иницијалних борби, крајем 1919. године Мајснер је званично постављен на положај заповедника жандармеријског одреда у Јуденбургу и на том положају ће остати наредних девет година (1919-1927). Такође, 1921. године унапређен је у чин мајора, што ће за дуже време своје каријере и остати.¹⁸² Његово званично деловање у корист одржавања реда и мира у наредном периоду било је уско скопчано са сложенем политичком ситуацијом у којој се налазила Аустрија после Првог светског рата. У таквим околностима Аугуст Мајснер је, поред званичне службе на положају заповедника полиције поретка у Јуденбургу, незадовољан политичком ситуацијом у земљи, активно деловао на паравојном плану, свесрдно подржавајући милитантну паравојну акцију, која је као први циљ поставила одбрану државних граница и одржавање реда и поретка.

Наиме, током 1918. и 1919. године, од стране аустријских националиста и других анти-социјалиста формиране су локалне милиције. Никле су у различитим покрајинама, градовима и местима и након иницијалног деловања направиле политичке контакте са идеолошки истоветним организацијама у другим крајевима земље. Чврсто су се повезале и формирале јединствену паравојну организацију под називом Хајмвер (Heimwehr), или Хајматшутц (Heimatschutz).¹⁸³ Према Филипу Моргану, овакве паравојне формације настале су пре свега као отпор насртајима страних земаља и израз народног отпора према новоуспостављеној парламентарној демократији у пост-монархистичким земљама. Морган пише да је становништво Немачке, Аустрије и Мађарске нови облик владавине видело као потенцијално увођење „тихе“ окупације од стране победница у Првом светском рату и спречавање остварења дуготрајних националних циљева. Овакве ставове утемељили су демилитаризовани војници, који су услед ратног пораза и нарастајуће моћи левичарских организација имали снажан осећај националне неправде и угрожености. Паравојне формације, као што су Хајмвер у Аустрији или Фрајкорпс (Freikorps) у Немачкој су своје отелотворење добиле кроз чврсто прецизиране договоре између званичних државних власти, које нису смеле да имају видљивог учешћа у оваквим организацијама и личности које су инсталиране на чело тих паравојних формација.¹⁸⁴

Озбиљно учешће у сарадњи званичних државних органа реда и паравојних формација узео је, већ почетком 1919. године и Аугуст Мајснер. Прво је на, већ поменутом заузимању Радкесбурга сарађивао са др Бродманом (dr Willibald Brodmann)¹⁸⁵, вођом Сељачке команде Доње Штајерске (Untersteirischen Bauerkommandos), водећи борбе против војске Краљевства СХС око *de facto* војне контроле на простору Доње Штајерске.¹⁸⁶ Радећи на спреси државних органа и

¹⁸¹ Вав, R 9361-III/5434468, s. 29, Lebenslauf August Meyszner.

¹⁸² Исто.

¹⁸³ М. Allinson, *Germany and Austria: 1814-2000*, Oxford University Press 2002, p. 75-77. (даље: М. Allinson, *Germany and Austria: 1814-2000*) Хајмвер (Heimwehr) у слободном преводу са немачког језика значи Отаџбинска одбрана. У литератури на енглеском језику обично се за Хајмвер користи израз „Home Guard“. Са друге стране, израз Хајматшутц (Heimatschutz) се са немачког слободно преводи као „Отаџбинска заштита“, док се у литератури на енглеском језику углавном користи израз „Homeland Protection“.

¹⁸⁴ Р. Morgan, *Fascism in Europe 1919-1945*, Routledge 2003, p. 29-35. (даље: Р. Morgan, *Fascism in Europe 1919-1945*) Са овим ставовима се слаже и Брус Поли, један од водећих истраживача нацизма у Аустрији. (В. F. Pauley, *Hitler and the Forgotten Nazis: A History of Austrian National Socialism*, The University of North Carolina Press 1981, p. 3-6, даље: В. Pauley, *A History of Austrian National Socialism*)

¹⁸⁵ Аугуст Мајснер у својој биографији за потребе СС формација погрешно наводи име „dr Brotmann“.

¹⁸⁶ Вав, R 9361-III/5434468, s. 29, Lebenslauf August Meyszner. Мајснер такође у својој биографији користи термин „пограничне борбе“ за војне сукобе вођене између Аустрије и Краљевства СХС, што свакако говори да он као традиционални Аустријанац рођен управо у Штајерској није доводио у питање право Аустрије на ову област, одбијајући чак и отворену аспирацију новоформиране краљевине над овим простором. Штавише, ове борбе је видео као отворено угрожавање националних интереса сопственог народа и његовог права на сопствену земљу, што је сасвим сигурно додатно продубило анти-словенске ставове који ће доћи до изражаја у каснијем периоду.

паравојних формација у овим борбама, Мајснер је, према сопственом признању упознао Дитварта (Ditwart) из Немачког гимнастичког клуба у Јуденбургу, затим Валтера Пфримера (Walter Pfrimer)¹⁸⁷ и Ханс Албин Раутера (Hanns Albin Rauter).¹⁸⁸ Ово је био зачетак формирања Штајерске отаџбинске заштите (Steirischer Heimatschutz), као касније испоставе Хајмвера у којој је Мајснер служио наредних 14 година (1919-1933). Неопходно је нагласити да Штајерска отаџбинска заштита, као што се из наведеног може закључити, није настала одлуком Хајмвера да успостави испоставу на овом простору, већ као производ нужног удруживања истакнутих локалних личности из различитих сфера политичког и друштвеног живота, а у сврху заједничке безбедносне и паравојне активности. Производ оваквог организовања „одоздо“, јесте и то што ће током наредних деценију и по, на челу Штајерске отаџбинске заштите, стајати управо Пфример, Раутер и Мајснер, активно радећи на заједничким циљевима. Тако је Аугуст Мајснер од 1919. до 1927. године званично био на положају заповедника жандармерије у Јуденбургу, док је од 1919. до 1933. године такође био и у служби у Штајерској отаџбинској заштити. Тиме је државну службу објединио за пуних девет година са службом у паравојној формацији.¹⁸⁹

Деловање у борби против војске нове јужнословенске државе, као први задатак на коме је у корист Штајерске отаџбинске заштите радио Мајснер, оставиће великог утицаја на његову даљу каријеру.¹⁹⁰ Наиме, историчар Брус Поли, једног од најбољих познавалаца нацизма у Аустрији, записао је да су Аустријанци на почетку 20. века имали три стуба сопствене националне привржености – императора, германску нацију и провинцију из које су потекли, а с обзиром на то да је након Првог светског рата монархија укинута, у међуратном периоду су немачка нација и локална провинција биле фокус патриотских осећања Аустријанаца.¹⁹¹ Ако на то додамо у изворима и понашању потврђену сентименталну везу коју је Мајснер изградио према Грацу и Штајерској, услед чињеница да су из ове области потицали он и његова супруга, затим да су им управо ту рођена деца, као и то да је готово читаву дотадашњу каријеру провео у својој родној покрајини, основано се може сматрати да су неповољан завршетак Првог светског рата и војне акције Краљевства СХС у погледу Штајерске и Корушке, код Мајснера изградили јак осећај угрожености сопствене земље, нације и породице. То је било изражено и тим пре што је сам Мајснер бранио овај простор од напада суседне државе. Овакав поступак је био потпуно у складу са поимањем „империјалног човека“, по чијем моделу је био васпитан и образован Мајснер, а који је био обавезан да енергично брани своју домовину од спољних опасности, о чему је писао Роберт Мачмблед.¹⁹² Улогу браниоца сопствене породице, нације и државе од спољног непријатеља је успешно испунио, али то је потенцијално могло да подигне његову свест о угрожености Аустрије и нужности удруживања са Немачком. У исто време, ови сукоби су сасвим сигурно додатно

¹⁸⁷ Валтер Пфример (1881-1968) био је аустријски политичар десне политичке оријентације. Познат од студентских дана по свом радикалном пангерманском и антисемитском опредељењу. Као једна од водећих личности Штајерске отаџбинске заштите 1931. године предводио је неуспели Пфримеров пуч. Залагао се за Аншлус Аустрије и био један од главних учесника у његовом извођењу. (F. L. Carsten, *The Rise of Fascism*, p. 223-229)

¹⁸⁸ Ханс Албин Раутер (1895-1949) био је аустријски политичар, припадник радикалних десничарских организација. Служио је четири године у Фрајкорпусу, а након тога у Штајерској отаџбинској заштити и постао једна од њених водећих личности. Учествовао је у Пфримеровом пучу, а након Аншлуса Аустрије 1938. године постао је члан Рајхстага. Од 1940. године до 1945. налазио се на положају вишег СС и полицијског вође у Холандији. (R. V. Birn, *Die Höheren SS und Polizeiführer: Himmlers Vertreter im Reich und in den Besetzten Gebieten*, Droste Verlag 1991, s. 73, 343, даље: R. V. Birn, *Die Höheren SS und Polizeiführer*)

¹⁸⁹ Исто.

¹⁹⁰ Рут Бетина Бирн, као најбољи познавалац каријера виших СС и полицијских вођа, ову сарадњу 1919. године узима као званичан почетак службе Аугуста Мајснера у оквиру Штајерске отаџбинске заштите. (R. V. Birn, *Die Höheren SS und Polizeiführer*, s. 341)

¹⁹¹ B. Pauley, *A History of Austrian National Socialism*, p. 11.

¹⁹² R. Muchembled, *A History of Violence*, p. 197-198.

подстакли антисловенске ставове које је Мајснер, са својим пангерманским опредељењем гајио, а који ће до изражаја доћи у наредним годинама.

Иако је Штајерска одбрањена од спољног непријатеља, за Аугуста Мајснера тек су следиле године неизвесности и борбе за националну ствар. Нови и кључни, унутрашњи непријатељ након 1919. године постали су лево оријентисани грађани, под вођством Социјалдемократске странке. Наиме, ратни пораз, национално незадовољство преуређењем земље и корекцијом граница, али и социјално незадовољство и нарастајућа моћ левичарски оријентисаних радника након Првог светског рата снажно су доприносили тежини политичке ситуације у којој се нашла нова аустријска држава. У то време значајне на политичком спектру биле су четири партије: Социјалдемократска Радничка партија (SDAP), Комунистичка партија Аустрије (КРÖ), Хришћанска Социјална партија (CSP) и Великонемачка Народна партија (GDVP). С обзиром на дефинитивно опредељење социјалдемократа и комуниста за екстремне и умерено-екстремне леве политичке идеје, као и хришћанских социјалиста и пангермана, чије су идеје имале већ дугу историју ултра-националистичких и антисемитских ставова, политичка сцена Аустрије у првој деценији након Првог светског рата била је дубоко поларизована између две основне идеје – националне и социјалне.¹⁹³

Социјалдемократска партија је искористила своју предратну репутацију и традицију да брзо након рата потисне Комунистичку партију Аустрије, која је била оптерећена недовољном способношћу кадрова и фракцијским борбама.¹⁹⁴ Способност прилагођавања доминанте политичке странке, уз послератно незадовољство становништва омогућили су социјалдемократама да задрже убедљиво највећи део левог политичког спектра. Њихово главно упориште био је Беч, као либерални и индустријски центар, са значајном базом радништва. Управо у главном граду, Социјалдемократска партија је након рата започела широк опсег реформи у погледу јавног становања и социјалних услуга, базиран на високим порезима за богати слој грађанства.¹⁹⁵

Овакве социјалне реформе у јаким контексту Бољшевичке револуције у Русији, изазивале су подозрење конзервативних снага широм Аустрије, које су живеле претежно на селу и биле под снажним утицајем Хришћанске Социјалне партије.¹⁹⁶ Њихова снага је у периоду четири изборна циклуса имала амплитуду раста, а затим и благог опадања, али је несумњиво задржала своју позицију доминантне политичке странке десног спектра.¹⁹⁷ За разлику од њих, Великонемачка народна партија није успела адекватно да испуни сопствену, пангерманску мисију. Национални полет током Покрета за Аншлус (1918-1919) им је обезбедио солидан резултат на изборима 1919. године, али већ на следећем изборном циклусу свега десет освојених мандата показало је све слабости странке која се током 1930-их припојила Нацистичкој партији Аустрије.¹⁹⁸

¹⁹³ М. Allinson, *Germany and Austria: 1814-2000*, p. 75-76.

¹⁹⁴ Између 1919. и 1930. године, у Аустрији су четири пута спроведени парламентарни избори. Социјалдемократска странка је победила на изборима 1919. и 1930. године, док је изборе 1923. и 1927. године изгубила релативно умереном разликом у мандатима. Насупрот њима, Комунистичка партија Аустрије током ова четири изборна циклуса није успела да освоји ни једно посланичко место. (Р. Кнаур, *The International Relations of Austria and the Anschluss 1931-1938*, University of Wyoming 1951, p. 30, даље: Р. Кнаур, *The International Relations of Austria and the Anschluss*)

¹⁹⁵ М. Allinson, *Germany and Austria: 1814-2000*, p. 76.

¹⁹⁶ Исто.

¹⁹⁷ Хришћанска Социјална странка је изгубила изборе 1919. и 1930. године, али је победила на изборима 1923. и 1927. године. Њихова најубедљивија победа догодила се 1923. године, када су остварили чак 14 мандата више од социјалдемократа. (Р. Кнаур, *The International Relations of Austria and the Anschluss*, p. 30)

¹⁹⁸ Исто; Р. Morgan, *Fascism in Europe 1919-1945*, p. 71-74.

На овако изразито подељеном политичком небу, Аугуст Мајснер и његова паравојна формација брзо су изабрали националну страну. Наиме, након завршетка војних операција око државних граница, следећи непријатељ пронађен је на плану унутрашње политике. То су били, од Социјалдемократске партије контролисани нижи слојеви друштва, које је Мајснер називао „црвеним радницима“. Према његовом исказу, током година у Јуденбургу (1919-1927), морао је да се бори са 10.000 црвених радника, „са којима је увек било опасних тензија“.¹⁹⁹ Мајснер је у то време свој званичан положај начелника жандармерије у Јуденбургу користио да наоружава Штајерску заштиту и да се са жандармима бори против левичара, као 1922. године, када је похапсио њихове вође и угушио протесте који су уследили. Са друге стране, оваква делатност му је обезбедила снажну подршку сељака који су служили у Штајерској заштити, али и њено оружано јачање. Обе формације је користио за двоструки фронт против левичара, међусобно јачајући оба сопствена положаја.²⁰⁰

Социјалдемократска странка се видљивој милитаризацији националних снага супротставила једнаким мерама. Као одговор на формирање Хајмвера широм земље, успоставила је 1923. године своје сопствене паравојне одреде, под називом Републикански заштитни савез (Republikanischer Schutzbund). У оваквим околностима, када су обе доминантне политичке опције имале своје паравојне формације, јаз међу њима био је све дубљи, а тензија је временом све више нарастала. Сукоб је прво избио у селу Шатендорф (Schattendorf), почетком 1927. године, када је у борби између Шуцбунда и Фронткемпфера (Frontkämpfer)²⁰¹ остало двоје мртвих. Ипак, ситуација која је привремено смирена потпуно је ескалирала 15. јула 1927. године. Тада се након ослобађања Фронткемпфера оптужених за ова убиства, развио тихи рат на улицама Беча. Резултат овог сукоба било је 85 погинулих демонстраната и четири погинула полицајца, док је Палата правде (Justizpalast), као једно од попришта борбе, остала спаљена.²⁰² У гушењу ове побуне учествовао је и Аугуст Мајснер координишући акцијом Хајмвера и жандармерије,²⁰³ а Аустрија је након ове епизоде наставила свој живот робујући невољности супротстављених политичких струја да се тензија спусти, а страсти смире. Грађани су били дубоко разочарани у парламентарни систем који је био на делу, што је директно резултирало растом подршке Хајмвер паравојним формацијама.

Овакав политички систем очигледно није трпео ни Аугуст Мајснер. Од образовања навикнут на строгу службу у корист државних интереса и са државно-правним облицима у којима је његова нација последњих 50 година константно попуштала и на крају била сведена на узак оквир државних граница, Аугуст Мајснер дуго није налазио политичку партију која задовољава његово политичко опредељење. То није потпуно била Хришћанска социјална партија (CSP), посвећена политикантским борбама за власт са социјалдемократима, неуспешним континуитетом власти који није потрајао дужи временски период, а вероватно и, из Мајснеровог угла недовољно далековидим програмом и страначком дисциплином. Његов пангерманизам, војничко васпитање и одбојност према оваквом облику парламентаризма захтевали су политички програм који је имао доста шире погледе у смислу аустро-немачког уједињења, антипарламентаризма и општедржавне дисциплине. Иако на први поглед делује да је Мајснерово политичко опредељење могла да задовољи Великонемачка народна партија (GDVP), са својим пангерманским и антисемитским

¹⁹⁹ ВАВ, R 9361-III/5434468, s. 29, Lebenslauf August Meyszner.

²⁰⁰ Исто.

²⁰¹ Такође паравојна формација, састављена првенствено од војних ветерана, десне политичке политичке оријентације. Деловала је током 1920-их година и почетком 1930. година, након чега се спојила са екстремним десничарским организацијама.

²⁰² М. Allinson, *Germany and Austria: 1814-2000*, p. 77.

²⁰³ ВАВ, R 9361-III/5434468, s. 29, Lebenslauf August Meyszner.

програмом, ни она није била Мајснеров избор, чему разлог потенцијално може да буде недовољно добра организација или неспособност да на изборима постигну значајније резултате. Он се ипак определио за учлањење у политичку партију која је имала најрадикалнији програм на читавој политичкој сцени – Нацистичку партију Аустрије.²⁰⁴

Некадашња умерено-радикална Немачка радничка партија, доживела је након Првог светског рата радикалан преокрет за који је заслужан био је њен нови лидер, др Валтер Рил (dr Walter Riehl),²⁰⁵ који је имао врло интензивну сарадњу са Антоаном Дрекслером, првобитним шефом Нацистичке партије у Немачкој. Ипак, преузимањем вођства од стране Адолфа Хитлера, Нацистичка партија Немачке креће путем изразитије индивидуализације и скретања са курса равноправности две партије, који су до тада водили Дрекслер и Рил. Ово је 1923. године условило темељним раздором Аустријске нацистичке партије, између струје која је подржавала аутономно вођење и струје која се залагала за строгу централизацију у погледу апсолутног првенства Хитлерове странке.²⁰⁶

Управо у време ове идеолошке распре, док је Адолф Хитлер био у затвору, маја 1924. године, одржани су локални избори у Штајерској, где је Аустријска нацистичка партија постигла одличан резултат. Освојили су 12.000 гласова и 60 представничких мандата. То је снажно одјекнуло и показало да је подршка нацистичком покрету у конзервативној Штајерској заиста јака.²⁰⁷ Разочарење у друге партије, уз снажан полет који је изазвао овај тријумф у његовој родној Штајерској, определио је Аугуста Мајснера да 15 месеци након избора, 5. септембра 1925. године приступи Нацистичкој партији Аустрије, поставши њен 10.617. члан. Овим је Мајснер објединио државну функцију у Жандармерији у Јуденбургу (1919-1929), затим позицију у паравојној Штајерској отаџбинској заштити (1919-1933) и чланство у опозиционој Нацистичкој партији.²⁰⁸

²⁰⁴ Основана је 15. новембра 1903. године као Немачка радничка партија (DAP) и у то време је представљала потпуни новитет на политичкој сцени Двојне монархије. Снажно је подржавала Аустро-Угарску, усвајајући елементе и националне и социјалне политичке идеологије. Најбоља представа ове синергије садржана је у партијској пароли као и најоригиналнијем делу партијског програма, названом *Volksgemeinschaft*. Главна страначка парола у овом периоду гласила је: „У немачким окрузима, рад за немачке раднике!“, док је *Volksgemeinschaft* заговарао „народну заједницу честитих немачких радника, без обзира да ли су индустријски, клерикални или професионални.“ Њено чланство је у генералном смислу било национално опредељено, али њен програм је заговарао и одбацивање капитализма и нужност социјализма. Ипак, ови социјалистички елементи били су умерени, јер је странка јасно одбацила „коцепт међународне солидарности радничке класе“. Са друге стране, почетком Првог светског рата партија је свесрдно подржала Аустро-Угарску и њене империјалистичке тежње, комбинујући тиме умерене левичарске и умерене десничарске ставове. Упориште у коме је ова странка имала месне одборе од пре 1910. године, биле су пре свега Штајерска и Корушка, што ће бити врло значајно за развој политичких ставова Аугуста Мајснера, а у том периоду су у странку ступили и адвокат др Валтер Рил и Рудолф Јунг, будуће вође десног и левог крила партије. Ипак, Немачка радничка партија је пре и током Првог светског рата споро расла, а општа радикализација након Првог светског рата скренула је политички програм партије према екстремној десници и радикалном антисемитизму. На партијском конгресу у Бечу, августа 1919. године, национално оријентисани Валтер Гатермајер је предложио да се име партије промени у Немачка национал-социјалистичка радничка партија (DNSAP), што је и прихваћено. Карстен такође тврди да је Хитлер, по узору на Аустријску национал-социјалистичку партију формирао име, замењујући редослед речи у називу и градећи тиме другачији акроним – Националсоцијалистичка немачка радничка партија (NSDAP). (B. Pauley, *A History of Austrian National Socialism*, p. 24-37; F. L. Carsten, *The Rise of Fascism*, p. 38, 95)

²⁰⁵ др Валтер Рил (1881-1955) био је доктор правних наука, пореклом из Винер Нојштата и водећа личност Нацистичке партије Аустрије од 1919. до 1923. године. Залагао се за блиске везе Немачке и Аустрије, али под условом да Аустрија остане независна. Услед тога је претрпео пораз од супраничке струје у партији. Заслужан је за значајну радикализацију бивше Радничке партије након 1919. године и агресиван антисемитски курс који је заузела. (B. Pauley, *A History of Austrian National Socialism*, p. 35-37)

²⁰⁶ B. Pauley, *A History of Austrian National Socialism*, p. 26-37.

²⁰⁷ Исто, стр. 38.

²⁰⁸ J. Lilla, *Statisten in Uniform: Die Mitglieder des Reichstags 1933-1945: Ein biographisches Handbuch*, Düsseldorf 2004, s. 418. (J. Lilla, *Statisten in Uniform*, s. 418)

То је значајно проширило опсег Мајснерове делатности и омогућило му да сопствену делатност у полицијској служби и паравојној формацији употпуни контактима са истакнутим личностима радикалне десне политичке оријентације.

Ипак, не постоје конкретни подаци да се Мајснер током 1920-их значајније укључио у јавну делатност ове партије. Наиме, Нацистичка партија Аустрије након 1925. године је у поређењу са доминантном Социјалдемократском странком и Хришћанском социјалном странком, још увек била маргинална политичка организација. Стога постоји реална могућност да је Мајснер своје учлањење у њу обавио чисто из прагматичних политичких разлога, као резервну политичку опцију, за случај да та странка у било ком тренутку стекне већу подршку или освоји власт.

Мајснер се ипак одлучио да своју снагу искористи за развој паравојног Хајмвера и политичку делатност у његову корист. Наиме, у другој половини 1920-их, политичко вођство Хајмвера радило је на јачању сопствених паравојних формација, па је Мајснер у ту сврху, према исказу његовог сарадника Раутера, обезбедио чак 20.000 пушака и 400 митраљеза, из касарни државне жандармерије којом је заповедао. Иако се ова бројка чини далеко претераном, делатност и развој Хајмвера по свему судећи високо је ценио и Адолф Хитлер, па је у мају 1927. године позвао Пфримера, Раутера и Мајснера у аудијенцију, што је био први Мајснеров сусрет са Хитлером.²⁰⁹ Убрзо се Хајмвер, чијем штајерском делу је припадао и сам Мајснер, парламентарно активирао, одлучивши да народну подршку паравојној делатности треба политички да валоризује. Формирана је сопствена политичка организација под називом Отаџбински блок (Heimablock) и припремала се за излазак на парламентарне изборе.²¹⁰ Такође, у јеку развоја Хајмвера и Хајматблока, Мајснер бива 1. јануара 1929. године премештен са жандармеријског положаја у Јуденбургу, на положај заповедника жандармерије у Грацу, што ће бити последњи државни положај који је заузимао у међуратној Аустрији.²¹¹

За изборе 1930. године, Хајматблок се, по свему судећи добро припремио. Тактика је била да се напусти дотадашњи савез са Хришћанским социјалистима, по основу кога су у претходној влади вође Хајмвера заузимале два министарска места, и изађу самостално на парламентарне и покрајинске изборе. У таквим околностима Мајснер се први пут званично укључио у парламентарну борбу, кандидујући се на листи Хајматблока у својој родној Штајерској. На републичком нивоу његова политичка странка постигла је солидан резултат, освојивши осам мандата у републичком парламенту.²¹² Са друге стране, у Штајерској од око 36.000 гласова, Хајматблок је освојио 6.400, што је аутоматски значило да је Аугуст Мајснер изабран у Покрајински парламент Штајерске (Landtag), а врло брзо после избора је постао и министар (Landesrat) у Покрајинској влади Штајерске.²¹³ У периоду од 1930. до средине 1934. године био је врло редован и активан члан Ландтага. На већини предлога које је подносила његова посланичка група, потписао се као први међу њима, што јасно говори о амбицијама да буде лидер својим саборцима.²¹⁴

²⁰⁹ M. Moll, *August Meyszner*, s. 244-245.

²¹⁰ M. Allinson, *Germany and Austria: 1814-2000*, p. 76.

²¹¹ M. Moll, *August Meyszner*, s. 245.

²¹² P. Knaur, *The International Relations of Austria and the Anschluss*, p. 30. Социјалдемократе су на изборима за републички парламент 1930. године освојиле 72 мандата, Хришћански социјалисти 66, затим савез који је окупао бивши премијер Јохан Шобер 16 мандата и Хајматблок 8.

²¹³ Хришћански социјалисти и социјалдемократе су освојиле по 17, Национални привредни блок и Ландбунд по осам, а Хајматблок шест мандата.. (M. Moll, *August Meyszner*, s. 245)

²¹⁴ Исто, 246.

Избор за посланика у покрајинском парламенту био је значајан корак у легализацији делатности Аугуста Мајснера, путем учешћа у политичком животу. Судећи по тону сопствене биографије, крајем 1920-их година, он је делатност у покрајинској влади и парламенту схватао искључиво као положај преко кога може да остварује пангерманске политичке циљеве за које се залагао. Фокус његове делатности потпуно се померио са државне службе у редарственим одредима на политичку активност милитантне паравојне организације којој је припадао.²¹⁵ Томе је свакако допринела и општа политичка клима Прве републике Аустрије, која готово да није имала стабилан континуитет државне власти и опште државне политике. Такође, важна је и чињеница да је 1929. године свет захватила највећа економска криза у дотадашњој историји, што је директно проузроковало политичким кризама, али и снажним јачањем десничарских политичких организација. Исте, 1929. године Нацистичка партија Немачке постигла је прве успехе на локалним изборима и добила свог првог министра у локалној тириншкој влади, а на парламентарним изборима 1930. године освојила је 107 посланика, добивши подршку од 6,4 милиона грађана, што је био до тада апсолутно највећи скок подршке овој партији.²¹⁶

Управо су радикализација политичког живота у условима кризе, као и снажан успон Нацистичке партије Немачке деловали стимулативно на аустријске националисте међу којима је био и Мајснер. Њихов антисоцијализам био је снажно подржан након 1927. године и од стране Мусолинија, који је преко Мађарске радио на наоружавању Хајмвера.²¹⁷ Тако ојачан, Штајерски одсек Хајмвера је преузео иницијативу у политичком животу и на челу са Валтером Пфримером покушао 13. септембра 1931. године да изведе Марш на Беч, по узору на Мусолинијев Марш на Рим 1922. године. Ипак, овај лоше организовани пуч пропао је јер је Пфример прокламовао Аншлус Аустрије, који је требало да уследи након насилног преузимања власти. Овакав политички циљ, поделио је и сам Хајмвер, чије људство због различитих политичких ставова није пружио адекватну подршку пучу који је водио Пфример.²¹⁸ Иако Мајснер у својој биографији из 1935. године, за потребе СС формација наводи да је учествовао у овом пучу, о томе не постоје други конкретни подаци у изворима.²¹⁹ Такође, као чињеница остаје да су се одмах након пуча Валтер Пфример и Константин Камерхофер, као вође побуне скривали, а Мајснер преузео команду над Штајерском заштитом. У сваком случају, он је убрзо смело иступио говором у Ландтагу, којим је јавно подржао пуч, тврдећи да ништа не зна о циљевима и плановима пуча, али да свесрдно подржава увођење десничарске диктатуре. Ово је распламсало енергичне борбе у парламенту, у којима је Мајснеру и његовој парламентарној групи Хајматблока главни противник био гувернер Штајерске, Антоан Ринтелен.²²⁰

Паралелно са сукобима у Ландтагу, Мајснер је заједно са Раутером ушао у сукоб и у Хајмверу. Наиме, јаз који је настао поделом на људство које подржава Аншлус и људство које се залаже за независну Аустрију, дубоко је уздрмао Хајмвер. Тако су се Мајснер и Раутер,

²¹⁵ Мајснер наводи: „Како бих могао несметано да наставим да се бавим политиком, изабран сам у Ландтаг и покрајинску владу 1930. године.“ (Вав, R 9361-III/5434468, s. 29, Lebenslauf August Meyszner)

²¹⁶ А. Митровић, *Време нетрпеливих*, стр. 420-430.

²¹⁷ Р. Morgan, *Fascism in Europe 1919-1945*, р. 33-35. Морган наводи да је Мусолинијев интерес био у укидању парламентарног система Аустрије и рушењу Југославије, зарад сопствених интереса на Јадранском приморју.

²¹⁸ I. Berend, *Decades of Crisis: Central and Eastern Europe Before World War II*, University of California Press 1998, р. 302. Иван Беренд због насилних разбијања протеста радника током 1927, 1929. и 1930. године, као и због неуспелог Марша на Беч наводи да је Хајмвер била несумњиво фашистичка организација. Томе у прилог нуди и чињенице да су поседовали сопствену партијску војску, заговарали насилну промену власти, укидање парламентаризма, аншус Аустрије, али и гајили пангерманске осећаје и одржавали блиске контакте са Нацистичком партијом Немачке. Са оваквим тврдњама Беренда слажу се и други аутори. (Р. Morgan, *Fascism in Europe 1919-1945*, р. 33-35)

²¹⁹ Вав, R 9361-III/5434468, s. 29, Lebenslauf August Meyszner.

²²⁰ М. Moll, *August Meyszner*, s. 246.

подржавајући Пфримера и Камерхофера, који је у међувремену заузео водеће место у Штајерској сигурности, zaloжили за Аншлус. Са друге стране, тадашњи заповедник Хајмвера на нивоу целе Аустрије, Ернст Штархемберг, отворено се залагао за независност Аустрије.²²¹ Тиме се Штајерска заштита, као део целокупног Хајмвера, практично окренута против централе и свог општег заповедника – Штархемберга. Према сопственом признању, Мајснер је, да би тријумфовао у овој борби, зближио је своју Штајерску заштиту са Нацистичком партијом Аустрије и након периода парцијалне сарадње, одржао низ састанака са представницима Хитлерове партије. То је резултирало Венецијанским споразумом 1933. године, којим је Штајерска отаџбинска заштита спојена са Нацистичком партијом Аустрије, а паравојни одреди уврштени у СА одреде.²²² Тако је Аугуст Мајснер заузео место заменика бригаденфирера СА бригаде Централне Штајерске, чиме је практично постао њен други човек.²²³ Овим је званично и почела делатност Аугуста Мајснера у корист нацистичке Немачке 1933. године, иако ће припадници бивше Штајерске заштите наредних година за себе тражити статус првобораца нацизма, наводећи да су њему служили од 1919. године, о чему ће у наставку бити речи.

1.2.2. Почети Јовановићеве полицијске каријере - Београд и Загреб

Док је Аугуст Мајснер 1923. године радио као заповедник полиције у Јуденбургу, 16 година млађи Драгомир Јовановић тек је ступао у полицијску службу. Наиме, београдска полиција се у то време нашла пред великим изазовима. Формирање нове државе, као и развој Београда захтевао је ширење и прилагођавање београдске полиције новим условима. Један од основних задатака на овом плану представљало је и попуњавање кадра образованим службеницима. У складу са тим, када је 1920. године заузет став да руководећи кадар у Управи града Београда треба да буде састављен од факултетски образованих људи, чак шест од седам чланова овог тела није испуњавало основни услов.²²⁴ Последица тога била је одлука да се наредних година људство попуњава младим и образованим кадровима. Као бивши ђак гимназије и тадашњи студент Правног факултета, Драгомир Јовановић заиста јесте представљао службеника који је могао квалитетно да помогне рад у Централној пријавници и његово запослење, без обзира на евентуалну „помоћ“ Манојла Лазаревића, треба посматрати у оквиру ове тенденције београдске Управе града.

Видовдански устав је својим 107. чланом предвиђао да државни службеници раде у општем државном интересу и у складу са тим, „употребљавање власти и положаја државних службеника у партијске сврхе, као и утицање старешина у томе циљу, казниће се по закону.“²²⁵ Тако је Јовановић морао да обустави све делатности у корист Народне радикалне странке и СРНАО. Он се тада определио за потпуно другачији начин политичког деловања, по свему судећи

²²¹ ВАВ, R 9361-III/5434468, s. 29, Lebenslauf August Meyszner. Мајснер такође себи приписује чињеницу да су у овом периоду истакнуту улогу у Штајерској заштити добили Бергер Валденег, каснији министар спољних послова Аустрије, затим Граф Котулински и барон Андреас фон Морси. У каснијем периоду, а посебно након Аншлуса, ове три личности су заузимале ниже, али ипак значајне положаје у читавом систему власти нацистичке Немачке. Ову чињеницу је 1935. године, за потребе СС-а, Мајснер посебно истицао, да би себе нагласио као човека потпуно оданог Нацистичкој партији.

²²² Исто, стр. 30.

²²³ Исто, стр. 30.

²²⁴ Б. Божовић, *Београд између два рата*, стр. 97.

²²⁵ „Устав Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца“, 28. јун 1921, члан 107, http://www.arhivyu.gov.rs/active/sr-latin/home/glavna_navigacija/leksikon_jugoslavije/konstitutivni_akti_jugoslavije/vidovdanski_ustav.html (приступ: 27.3.2020.)

под окриљем тадашњег управника града, који је био краљев човек од поверења, што је отварало широке могућности за напредак у државној управи.

Када се Драги Јовановић 1923. године запослио у Централној пријавници Управе града Београда, она је била организована према Видовданском уставу, законима који су након тога донешени и уредбама Министарства унутрашњих послова. Представљала је организациону јединицу у оквиру Министарства унутрашњих послова и имала је следећу структуру. На челу Управе стајао је управник града, коме су подређена била централна и подручна надлештва. У централно надлештво спадало је шест одељења, а у подручна надлештва шест квартова и четири комесаријата. Тиме је, према Видовданском уставу, законским и подзаконским актима управник града стајао на челу Управе, која је имала 16 различитих испостава.²²⁶

У оваквој организационој структури, Драгомир Јовановић је ступио у Централну пријавницу, као једно од шест одељења у оквиру централног надлештва Управе града Београда. Он тада није припадао одељењима која су се теренски бавила криминалистичким или политичким оперативним истрагама, већ је у надлежност одељења коме је припадао, спадала пријава боравка, њене промене и контрола странаца. Конкретно, Централно пријавно одељење старало се о надзору свих становника домаће националности, али и странаца, који су становали у кућама, хотелима, кафанама, преноћиштима и другим местима адаптираним за становање. Подаци су прикупљани од свих квартова и њихових пријавних одељења, након чега их је Централна пријавница сређивала и делила у две групе. Првој групи припадали су стални житељи Београда, док је у другу групу спадало становништво других националности и држављани Краљевине СХС који су у главном граду били у пролазу. Такође, овом одељењу су пристизали и извештаји издавалаца станова и соба, кафеција и београдских квартова о доласку или одласку одређених лица, након чега су службеници Централне пријавнице сређивали податке и адекватно их заводили.²²⁷

Управо посао који је обављала Централна пријавница, био је посебно важан за друга одељења. Наиме, без адекватног рада на вођењу података о контроли досељених и исељених лица, оперативни полицијски рад других одељења био би готово немогућ. С обзиром на то да се тадашњи полицијски рад базирао пре свега на проверавању лица која су под сумњом, тиме што се врши потрага на адресама где су пријављени, а након тога и хапшења и испитивања, Централна пријавница је уз картотеку сумњивих лица, имала врло важну улогу у вођењу полицијске базе података. Ово је посебно значајно постало након објављивања Обзнане о забрани Комунистичке партије Југославије, 29. децембра 1920. године, након чега је ова партија прешла на илегалну делатност.²²⁸ То је директно условило појавом великог броја лица која су живела на конспиративним адресама, скривајући свој идентитет и место боравка.²²⁹ Оваква тактика комуниста доста је отежала посао београдској полицији и захтевала посебно блиску сарадњу између квартова, који су у својим рејонима контролисали досељавање и исељавање лица, са Централном пријавницом, која је о томе водила централну евиденцију. Судаћи по изворима, на

²²⁶ Б. Божовић, *Београд између два рата*, стр. 109-118.

²²⁷ *Исто*, стр. 120-121.

²²⁸ „Prilog - Obznana“, у: I. Ribar, *Stara Jugoslavija i komunizam: zakoni, sudovi, zatvori i logori u staroj Jugoslaviji protiv komunista*, Zagreb 1967, стр. 173-175. (даље: I. Ribar, *Stara Jugoslavija i komunizam*)

²²⁹ Илустративан пример јесте случај Луке Шунке, који је након хапшења 1941. године до детаља описао како је пре Другог светског рата, због протеривања из Београда морао након одређеног времена да се врати у главни град и делује из потпуне конспирације и са лажних адреса. (ИАБ, УГБ-СП, IV-182/13, „Лука Шунка“)

овим пословима блиске координације доста је радио управо Драги Јовановић, одлазећи у квартове и сарађујући на прикупљању података са тамошњим полицијским органима.²³⁰

Јовановић се судећи по изворима, на свом првом намештењу у државној управи добро снашао, дипломирао је на Правном факултету 19. марта 1925. године и био унапређен у шефа Одељења централне пријавнице.²³¹ На тој позицији остао је до 1927. године, када је био унапређен у комесара полиције у Народној скупштини, што је био велики корак у његовој каријери.²³² Овим постављењем Јовановић је званично прешао у део Управе града који се бавио безбедношћу и полицијским обезбеђењем, а нови положај је искористио и да се активније укључи у испитивање политичких затвореника.²³³ Са свега 25 година стигао је до високог положаја и већ имао четворогодишње искуство у државној служби, а такође и диплому Правног факултета, што се у то време посебно вредновало. До тог времена каријера му је ишла искључиво узлазном путањом и постављење за комесара Народне скупштине сведочило је о томе да је Јовановић већ тада сматран једним од перспективнијих кадрова Управе града Београда. Са том тврдњом слаже се и Бранислав Божовић, наводећи да су међу најперспективније полицајце тадашње управе града спадали и Јанко Бедековић,²³⁴ Милан Аћимовић,²³⁵ и Душан Филиповић.²³⁶ Према Божовићу, они су били одабрани од стране дугогодишњег управника града Манојла Лазаревића, као посебно перспективан и квалитетан кадар из млађе генерације високообразованих намештеника.²³⁷

Јовановић је положај у Народној скупштини искористио да се упозна и спријатељи са водећим личностима политичког живота и из тога извуче даљу корист за сопствену каријеру. Према једном извештају из каснијег периода, током службе у Народној скупштини развио је

²³⁰ Да је Јовановић често боравио у централама београдских квартова јасно говори један денунцијант, који је током Другог светског рата, покушавајући да се додвори Гестапоу, реконструисао предратну каријеру Драгомира Јовановића, наводећи да је био шеф у Савамалском кварту. (ИАБ, БИА – Д. Јовановић, док. бр. 153, стр. 4) Ипак, не постоје подаци да је Јовановић директно био запослен у неком од квартова, већ само да је са њима сарађивао. Ову констатацију потврдио је и сам Јовановић на саслушању. (*Колаборационисти пред судом ОЗНЕ*, стр. 366)

²³¹ ДАС, фонд Правни факултет у Београду, Г-205, Ј-Ф 26; *Колаборационисти пред судом ОЗНЕ*, стр. 336.

²³² ИАБ, БИА – Д. Јовановић, док. бр. 153, стр. 1; *Колаборационисти пред судом ОЗНЕ*, стр. 336.

²³³ R. Jovanović, *Glavnjača kao sistem*, Zagreb 1928, стр. 20-21; „Први дан великог комунистичког процеса“, *Политика*, 14. 2. 1928, стр. 5.

²³⁴ Јанко Бедековић (1885-1938), дипломирани правник и полицијски инспектор од пре Првог светског рата. У два наврата шеф загребачке полиције, између 1924. и 1926. као и од 1929. до 1932. године. У првом мандату је постао познат по хапшењу Стјепана Радића 1925. године. У периоду од 1926. до 1929. године боравио је у Београду, као инспектор у Министарству унутрашњих дела и помоћник управника Београда, Манојла Лазаревића. (М. Stipančević, „Mlada Jugoslavija – Teroristička ispostava zagrebačke policije“, *Arhivski vjesnik*, br. 62 (2019), str. 127-155; В. Janjatić, *Politički teror u Hrvatskoj 1918-1935*, Zagreb 2002, str. 232-233, даље: В. Janjatić, *Politički teror u Hrvatskoj*)

²³⁵ Милан Аћимовић (1898-1945), дипломирани правник и полицијски службеник који се усавршавао у Берлину, Магдебургу и Штутгарту. Између два светска рата на положајима старешине кварта, полицијског инспектора, шефа Одељења опште полиције, а затим и управника града Београда (1935-1938). У последњој фази владе Милана Стојадиновића био је краткотрајно министар унутрашњих послова. Током Другог светског рата на положају председника Савета комесара, а затим и министар унутрашњих послова у тзв. влади Милана Недића. (Б. Божовић, *Београд између два рата*, стр. 191-219; В. Воžović, М. Stefanović, *Milan Aćimović, Dragi Jovanović, Dimitrije Ljotić*, Zagreb 1985, str. 5-110, даље: В. Воžović, М. Stefanović, *Aćimović, Jovanović, Ljotić*)

²³⁶ Душан Филиповић (1892 - ?) дипломирани правник, који се усавршавао у Паризу. Био је шеф јавне безбедности Управе града Београда, затим шеф кабинета министра унутрашњих послова, након чега и помоћник управника града Манојла Лазаревића. Круна његове карије био је положај управника града Београда, на коме је наследио Лазаревића и задржао се од 27. децембра 1934. до 13. октобра 1935. године. Сматран је човеком Петра Живковића и са тим ореолом није успео адекватно да настави успешан полицијски развој, који се под управником Лазаревићем одвијао дуж од две деценије. (Б. Божовић, *Београд између два рата*, стр. 183-184)

²³⁷ Б. Божовић, *Београд између два рата*, стр. 154-155, 164.

посебно добре односе са њеним председником, Нинком Перићем,²³⁸ а затим и са др Антон Корощецом, који се у влади Велимира Вукићевића налазио на положају министра унутрашњих послова.²³⁹ С обзиром на то да су Нинко Перић и Антон Корощец у овом периоду били блиски круни, као и то да је од раније заштитник Драгог Јовановића био Манојло Лазаревић, у делатности Драгомира Јовановића у овом периоду се може запазити основна тенденција ка зближавању са личностима блиским краљу. С обзиром на знатно већу улогу коју је краљ преузео у организацији државне управе и генералном правцу постављања себи оданих личности на пословима безбедности и обавештајног рада, Јовановић је у овом потезу вероватно видео најбоље могућности за брз и сигуран напредак у служби. Тако можемо закључити да је ово био генерални правац његове делатности у конкретним годинама, правилно уочавајући опште тенденције кадрирања у државној управи, што за једног каријеристу каквим ће се временом показати заиста јесте био сасвим логичан потез.

Ипак, парламентарни живот Краљевине СХС у то време био је оптерећен политичким борбама, честим променама влада и одсуством континуитета у раду.²⁴⁰ Полицијска власт је на нестабилност у парламентарном животу одговарала бруталним мерама полицијске тортуре. Због таквог поступања имена тадашњих затвора далеко су се прочула у становништву, а међу њима је најпознатија постала београдска Главњача. О полицијској бруталности која је тамо примењивана, у то време су се испредале разне приче, а поступање у овом затвору доспело је у жижу јавности 1924. године, након смрти Љубице Љубичић у притвореничком одељењу Државне болнице.²⁴¹ За читав начин полицијског злостављања додатно се чуло 1928. године, када је Рајко Јовановић

²³⁸ др Нинко Перић (1886-1960), био је доктор правних наука и политичар. Као близак сарадник Николе Пашића, био је министар социјалне политике (1922-1923), а затим и министар правде (1923-1924). Након сукоба са тзв. пашићевцима, бива политички рехабилитован под окриљем краља Александра и постаје један од тзв. дворских радикала. У складу са тим заузимао је места министра финансија, спољних послова и просвете током 1926. и 1927. године. Налазио се и на положају председника Народне скупштине (1927-1928), председника Државног савета, а кратко током 1935. године и на положају посланика у Букурешту. Историчар Александар Р. Милетић краља Александра I назива Перићевим „главним политичким ментором.“ (А. Р. Милетић, „Из мемоара др Нинка Перића (1886-1960)“, *Токови историје*, 1-2/2003, стр. 141-161)

²³⁹ ИАБ, БИА – Д. Јовановић, док. бр. 153, стр. 1-2. Препис полицијског извештаја Сиро (Полиције безбедности Трећег Рајха) из 1942. године, везано за политичко деловање Драгомира Јовановића.

²⁴⁰ О овој теми више у: Љ. Димић, *Историја српске државности књ. III: Србија у Југославији*, Нови Сад 2001, стр. 92-107. (даље: Љ. Димић, *Историја српске државности*)

²⁴¹ Љубица Љубичић је била радница у београдској фабрици текстила, из које је 1. априла 1924. године пријављен нестанак 25 метара штофа. Полиција је ухапсила Љубицу и након што је одбила да призна крађу, судећи по повредама, брутално је присиљавала на признање. Колико је висока била размера полицијске бруталности, најбоље говори опис болничарки из Притвореничког одељења Државне болнице, које су примиле Љубицу: „Изгледала је страшно, лево око било јој је изашло за читавих пет сантиметара из дупље и било је сво криво. Више њега, баш изнад обрве била је велика рана коју је било страховито и погледати. Лице јој је било унакажено од још свежих повреда, а по целом телу била је модра. Уста су јој била пуна усирене крви и неопрана, а готово сви предњи зуби били су јој пољубљани. Коса изнад ране почупана, те се види гола лобања.“ У полусвесном стању, девојка је понављала да није крива и молила да је више не туку, али њено стање било је тако тешко да није успела да преживи. („Тајне београдске Главњаче“, *Политика*, 20. април 1924, стр. 5; „Убиство Љубице Љубичић“, *Политика*, 23. април 1924, стр. 4; К. Јорговић, „Тајне београдске Главњаче 20-их година XX века: прилог проучавању свакодневице Краљевине Југославије, *Култура: часопис за теорију и социологију културе и културну политику*, бр. 162 (2019), стр. 13-21)

објавио брошуру *Главњача као систем*,²⁴² а током 1930. године о режиму у југословенским затворима опширно је писала и европска штампа.²⁴³

Начин ислеђивања у коме је основна претпоставка била да је оптуженик крив и да то треба да призна, макар и уз физичку присилу, имао је дугу предисторију у Кнежевини и Краљевини Србији,²⁴⁴ али посебно је погоршан 1920-их година, након Обзнане против Комунистичке партије Југославије. Овим је условила пре свега немогућност београдске полиције да изгради адекватне механизме за разбијање противзаконите и антидржавне делатности појединих политичких организација. Додатној брутализацији мера београдске полиције допринела је и чињеница да је Манојло Лазаревић полицијску организацију градио по сопственој мери, како би у потпуности била инструмент његове воље и интереса краља. Као таква, она је била под апсолутном заштитом круне, а положај укупно 14 различитих министара од 1918. до завођења диктатуре, био је без континуитета. У оваквим условима, министри нису имали реалних могућности да реформишу неадекватно постављен полицијски систем.²⁴⁵ Као „полицијски изданак“ Лазаревићеве Управе града ове методе полицијског рада усвојио је и Драгомир Јовановић, и о томе прве податке на сопственом судском процесу 1928. године доноси Иван Бријачек.²⁴⁶ Начин ислеђивања кроз коришћење физичке присиле, у делатности Драгомира Јовановића постаће додатно видљив и у каснијем периоду његове каријере.²⁴⁷ Прихватање физичке присиле као начина ислеђивања, које краљ Александар очигледно није настојао ефикасно да искорени, Јовановић је користио као инструмент да се временом приближи кружоку око краља.

Познати новинар Предраг Милојевић сведочи да је Драгомир Јовановић у то време био и сведок једног од најдалекосежнијих догађаја у историји Југославије. Наиме, Милојевић је као извештач присуствовао седници Народне скупштине 20. јуна 1928. године, када је Пуниша Рачић извршио атентат на посланике ХСС-а, и потврдио је да је Јовановић тога дана био на служби у Народној скупштини.²⁴⁸ Иако појединости Јовановићевог деловања у читавом метежу насталом након атентата нису познате, овај догађај је изазвао велике државне промене.²⁴⁹ Условио је

²⁴² R. Jovanović, *Glavnjača kao sistem*, Zagreb 1928. Рајко Јовановић је искористио чињеницу да је питање режима у Главњачи наметнуто након хапшења Добросава Јевђевића и настојао да представи читав систем од завршетка Првог светског рата. Као врхунац полицијске тортуре и прогона политичких противника, Јовановић је видео атентат у Народној скупштини 20. јуна 1928. године.

²⁴³ Ивана Добривојевић наводи да је поступање са притвореницима у Југославији постало тема за водеће представнике европске и светске штампе, као што су *The Times*, *The Manchester Guardian*, *The Daily Telegraph*, *Berliner tageblatt* и други. (I. Dobrivojević, *Državna represija u doba diktature kralja Aleksandra 1929-1935*, Beograd 2006, str. 180-183, даље: I. Dobrivojević, *Državna represija u doba diktature*)

²⁴⁴ Уставобранитељи су први уочили овај проблем, што добро документује Уредба о дужностима Управе вароши Београда из 1840. године. С обзиром на то да је у ситуацијама када није било сведока и када су се чињенице о извршењу одређеног кривичног дела могле добити само од извршиоца, признање кривице је сматрано крунским доказом. У складу са тим и под утицајем Француске револуције, настојало се водити рачуна о начину на који је то признање добијано. Тако писци ове уредбе 28. тачком ограничавју право управитеља да дуже од 24 часа у затвору задржава окривљеног пре него што га преда суду. Тиме су директно настојали да ограничавањем временског периода умање могућност добијања признања путем физичке тортуре. (I. Krstić-Mistridželović, M. Radojičić, „Beogradska varoška policija u doba uspostavljanja vlasti Ustavobranitelja“, *NBP: Nauka, bezbednost, policija*, 3/2014, str. 93-107.

²⁴⁵ Б. Божовић, *Београд између два рата*, стр. 122-144; *Владе Србије: 1805-2005*, стр. 273.

²⁴⁶ „Први дан великог комунистичког процеса“, *Политика*, 14. 2. 1928, стр. 5

²⁴⁷ ИАБ, БИА – Д. Јовановић, док. бр. 236, стр. 1, Извод комунистичког листа „Против Главњаче“; R. Jovanović, *Glavnjača kao sistem*, Zagreb 1928, стр. 20-21.

²⁴⁸ L. Mičeta, „Svaka vlast je alergična na kritičku štampu – Intervju Predraga Milojevića“, *Student: List beogradskih studenata*, 16. 10. 1985, str. 6-7.

²⁴⁹ О атентату више у: Н. Јовановић, *Политички сукоби у Југославију 1925-1928*, Београд 1974; В. Gligorijević, *Parlament i političke stranke u Jugoslaviji 1919-1929*, Beograd 1979; Z. Kulundžić, *Atentat na Stjepana Radića*, Zagreb 1967; N. Jovanović, „Prilog proučavanju odjeka atentata u Narodnoj skupštini 20. juna 1928. godine“, *Časopis za suvremenu*

увођењем отворене монархо-диктатуре, а 6. јануара 1929. године донет је Закон о краљевској власти и врховној државној управи, чиме је монарх постао носилац целокупне власти у земљи. Постављао је председника и министре у влади, која је постала само саветодавни орган краљу.²⁵⁰ Љубодраг Димић наводи да је за овакав политички систем краљ упориште нашао у војном, државном и полицијском врху, деловима политичких елита блиских двору и хрватској пословној и финансијској олигархији.²⁵¹ Посебно важна за укидање парламентаризма и ограничавање политичких слобода била ефикасна подршка београдске полиције, којој је на челу још увек стајао Манојло Лазаревић. Он је правилно схватао тежину захтева који су у условима диктатуре и нарастајуће моћи екстремистичких организација левог и десног политичког спектра очекивале Управу града у наредној деценији и деловао у два смера – ојачавању ресора унутрашњих послова и оспособљавању београдске полиције за ефикасну борбу против антидржавних елемената. Усавршавање Министарства унутрашњих послова, које је у условима диктатуре имало апсолутни примат, изведено је премештањем квалитетних кадрова Управе града у сам врх министарства.²⁵² Са друге стране, унапређивање београдске полиције представљало је комплексан задатак. У ту сврху Лазаревић је одабрао прву групу најперспективнијих полицијских кадрова и током 1929. године их упутио у Француску и Немачку, где су истраживали системе тамошњих полицијских организација.²⁵³

Овакву политичко-безбедносну ситуацију у држави, из које је могао да извуче многе добитке за сопствену каријеру, Драгомир Јовановић није искористио. Штавише, прву велику злоупотребу у каријери направио је управо у тренутку када је имао највише простора за напредак у државној служби. Прво је услед укидања Народне скупштине, по свему судећи враћен на положај шефа Централне пријавнице, али велики преокрет у његовој каријери уследио је наредне 1929. године, када је због проневере новца отпуштен из државне службе. Наиме, марта 1929. године откривено је да у каси Централне пријавнице, за коју је надлежан био управо Јовановић, постоји минус од 41.300 динара, а такође и да је одређене износе полагао банци са закашњењем од четири месеца, што је јасно сугерисало о финансијској малверзацији.²⁵⁴ Износ који је Јовановић проневерио, према плану буџета за 1929/1930. годину одговара износу двомесечних плата за тадашњег председника Министарског савета и девет званичника који су радили у његовом кабинету, што јасно говори о томе да ова финансијска малверзација није могла проћи

povijest, 1/1970, стр. 61-76; J. Paver, „Još jedna verzija zapisnika saslušanja Stjepana Radića o atentatu u Narodnoj skupštini u Beogradu 20. lipnja 1928. godine, *Časopis za suvremenu povijest*, 1/1972, стр. 165-177; А. В. Милетић, „Др Нинко Перић о Злочину у Народној скупштини 20. јуна 1928. године, *Токови историје*, 1-2/2003, стр. 7-16.

²⁵⁰ С. Мићић, *Од бирократије до дипломатије: Историја југословенске дипломатске службе 1918-1939*, Београд 2018, стр. 61-62. О диктатури краља Александра више у: Б. Глигоријевић, „Основе и карактер личног режима краља Александра Карађорђевића“, *Српска политичка мисао*, 1/1995, стр. 27-48; Т. Stojkov, *Опозиција и време јунијанске диктатуре 1929-1935*, Београд 1969; S. Pribičević, *Diktatura kralja Aleksandra*, Zagreb 1990; И. Добривојевић, „Краљевина Југославија у доба личног режима краља Александра“, *Историја 20. века*, 2/2008, стр. 109-130; „Прокламација краља Александра, Закон о Краљевској власти у Врховној Државној Управи“, у: *Алманах: календар* (2006/2007), стр. 289-291.

²⁵¹ *Владе Србије: 1805-2005*, прир. група аутора, Београд 2005, стр. 325.

²⁵² Б. Божовић, *Београд између два рата*, стр. 154-155. Јанко Бедековић је премештен краљевим указом са места помоћника управника града на место инспектора Министарства унутрашњих послова, док је Душан Филиповић са позиције шефа јавне безбедности управе града премештен за шефа кабинета министра унутрашњих послова.

²⁵³ *Исто*, стр. 155. У овој првој групи били су Душан Филиповић и Милан Аћимовић. Филиповић је послат у Париз и Лион, док је Аћимовић боравио у Берлину, Магдебургу и Штутгарту. Аћимовићев задатак је био да се детаљно упозна са системима борбе против криминалитета и посебно комунизма, што ће врло важно постати у следећој фази његове каријере. Такође, овај боравак Милана Аћимовића у Немачкој имаће значајне последице на догађаје у београдској полицији 1930-их година и каријеру Драгомира Јовановића.

²⁵⁴ В. Воžović, М. Stefanović, Аćimović, *Jovanović, Ljotić*, стр. 117-118.

неопажено.²⁵⁵ Спроведена је истрага и Драгомир Јовановић је, према писању *Политике*, 28. марта 1929. године отпуштен из службе.²⁵⁶ Према каснијем разговору Милана Аћимовића са Ханс Хелмом, читав проблем је настао услед тога што је Јовановић проневерио новац од издавања службених књижица. Да би тај мањак прикрио, поништио је службена књижице у вредности новца који је проневерио. Након што је откривен покушао је да се договори са Манојлом Лазаревићем, прибавивши кроз различите позајмице поменутих 41.300 динара.²⁵⁷ Ипак, судећи по расплету ситуације, Лазаревић није пристао на нову махинацију.

У време када је отпуштен из Управе града, Драгомир Јовановић, који је тада имао 27 година, био је већ познат по понашању које није било примерено за високог државног чиновника. Доста се причало о његовом бурном животу у београдским кафанама, дружењу са власницима ресторана и пивница, а након ове финансијске афере, посебан акценат у градским гласинама стављен је на његову склоност ка противправном стицању користи. Томе су доприносиле и вести о коцкарским партијама у којима је Јовановић узимао знатног учешћа. Пажњу је такође привлачило и то што је до отпуштања из полиције већ поседовао две куће у Београду, од којих је друга наводно купљена од новца стеченог коцкањем. О његовом коцкарском умећу кружиле су многе приче, а један извор га је чак назвао и „правим виртоузом у картању“.²⁵⁸

Иако отпуштен из државне службе и посрамљен у јавности, Јовановић није одустајао од полицијске каријере. Изгубио је прилику да у другој групи полицијских кадрова Управе града оде на запад Европе и изучава полицијске организације, али је на врло контроверзан начин успео да рехабилитује сопствену полицијску каријеру. Наиме, током 1930. године, свега годину дана након отпуштања, успео је да се запосли у Управи полиције у Загребу.²⁵⁹ Гестапови извори током рата јављали су да је то успео уз подршку Петра Живковића, председника владе и министра унутрашњих послова.²⁶⁰ Колико је ова тврдња тачна тешко је оценити. Додатни извори о томе не постоје, али можемо са сигурношћу констатовати да је мало вероватно да би Јовановић успео да се поново запосли у полицији без одобрења ресорног министарства. Томе у прилог говори и чињеница да се на челу загребачке полиције тада налазио већ помињани Јанко Бедковић, бивши високи службеник Министарства унутрашњих послова и београдске полиције, као и близак сарадник Манојла Лазаревића.

Јовановић и Бедковић су се познавали управо из периода Бедковићевих београдских дана (1926-1929), након чега је потоњи у другом мандату враћен на место управника полиције у Загребу. У новим условима, Јовановић је постављен на врло висок положај шефа Јавне безбедности у Загребу и заповедника Збора полицијских агената, формирајући заједно са Бедковићем и Станојем Михалцићем основни круг људи који су водили загребачку полицијску организацију. Историчар Марио Стипанчевић наводи да је њихов превасходни задатк био да организују борбу против комунизма. На овим пословима имали су сараднике из Политичког,

²⁵⁵ *Statistički godišnjak Kraljevine Jugoslavije: Knj. I – 1929. godina*, Beograd 1932, str. 482–483.

²⁵⁶ „Дневне вести - Отпуштен члан Управе града Београда“, *Политика*, 30. март 1929, стр. 9.

²⁵⁷ ИАБ, БИА – Д. Јовановић, док. бр. 153, стр. 2.

²⁵⁸ Исто.

²⁵⁹ На саслушању након рата Јовановић је намерно пренебрегао чињеницу о отпуштању, наводећи да је из Београда 1929. године премештен на положај у Загребу. (*Колаборационисти пред судом ОЗНЕ*, стр. 336)

²⁶⁰ ИАБ, БИА – Д. Јовановић, док. бр. 153, стр. 4. Овде се пре свега сугерише на заштиту коју је Јовановић уживао од Манојла Лазаревића, а преко њега и личности блиских краљу. У сваком случају, тешко је веровати да би високи полицијски функционер који је иза себе имао озбиљну аферу око проневере новца, успео да свега годину дана након отпуштања добије намештење у другом највећем граду у држави, без политичке сагласности водећих личности у Министарству унутрашњих послова.

Криминалистичког и Одељења полицијске страже, а њихова активност против комуниста у наредним годинама дала је опипљиве резултате.²⁶¹

Загребачка полиција је 1929. године започела активну борбу против Комунистичке партије, хапсећи Ђура Ђаковића, Николу Хећимовића и разбијајући готово читав руководећи кадар партије и СКОЈ-а у Загребу.²⁶² Овако опсежне акције против комуниста вођене су и након доласка Јовановића, па су тако у првих годину дана његовог боравка у сукобима са полицијом страдали Јосип Колумбо, Перо Поповић – Ага и Јосип Дебељак.²⁶³ Ипак, Бедековић је убрзо осетио да губи упориште у сопственом кадру и 1932. године се жалио министру унутрашњих послова Милану Сркшићу, да његов положај директно поткопавају „силом наметнути“ Станоје Михалцић и Драгомир Јовановић. Оптужио их је за лењост, немар, непоштовање наредби и неефикасност у служби, али ипак најтежа оптужба се тичала тога да су Јовановић и Михалцић наводно, без шефовог знања, самостално извештавали државне власти у Београду о раду и ситуацији у загребачкој полицији.²⁶⁴ Ова тврдња се у потпуности слаже са претходном констатацијом да је Јовановић на положај у Загреб постављен по налогу Министарства унутрашњих послова, а своју потврду добиће и у догађајима који су уследили. У сваком случају, с обзиром да је Бедековић своју жалбу министру завршио тражећи хитан премештај за Михалцића, Драгог Јовановића, Јосипа Цајсбергер-Степановића и Милоша Симића, или у другом случају сопствену пензију,²⁶⁵ министар Сркшић је 30. јула 1932. године сменио Бедековића и на његово место поставио Михалцића.²⁶⁶ Како је у новим околностима Михалцић постао шеф Управе полиције Загреб, а Јовановић заузимао положаје шефа Јавне безбедности и заповедника Збора полицијских агената, они су постали најзначајније полицијске фигуре у загребачкој полицији, а поједини извори доносе и причу о њиховом блиском пријатељству.²⁶⁷ Осим тога, Јовановић ни у Загребу није прекинуо са неадекватним понашањем за високог званичника полиције, штавише, бројне су приче о његовом непримереном животу, од којих преовлађују оне о опијању и коцкарским партијама.²⁶⁸ Посебно је интересантно да је током боравка у Загребу, у једној карташкој партији ухваћен са „два аса под сједалицом“.²⁶⁹

Након смене на челу загребачке полиције, њене активности су настављене пре свега у правцу борбе против комунизма, али и усташког покрета, који је у то време постао врло актуелан. Осим тога, Јовановић је радио и на плану јавне безбедности, као што је и предвиђао његов

²⁶¹ М. Stipančević, „Vampiri iz Petrinjske – Janko Bedeković“, *Gordogan*, 15 (2017), str. 119-120, 123. Марио Стипанчевић сугерише да је методологија полицијског рада и испитивања хапшеника након завођења диктатуре пренета из београдске Главњаче у загребачку Петрињску улицу, у којој је био главни затвор.

²⁶² Ова акција загребачке полиције против Комунистичке партије је касније у Социјалистичкој Југославији екранизована. Главни ликови у филму су управо Ђаковић, Хећимовић, али и шеф полиције Бедековић. (*Четири дана до смрти*, (1976), р. Мирослав Јокић)

²⁶³ М. Stipančević, „Vampiri iz Petrinjske – Janko Bedeković“, *Gordogan*, 15 (2017), str. 127; В. Janjatović, *Politički teror u Hrvatskoj*, str. 288-290. Поменути три секретара СКОЈ-а, били су део касније митологизације у јавном животу Социјалистичке Југославије, под заједничким именицом „Седам секретара СКОЈ-а.“ (S. Petrović, *Sedam sekretara SKOJ-a*, Beograd 1962)

²⁶⁴ М. Stipančević, „Vampiri iz Petrinjske – Janko Bedeković“, *Gordogan*, 15 (2017), str. 127. Према Бедековићевој жалби министру, Драги Јовановић и Станоје Михалцић су се удружили са Јосипом Цајсбергер-Степановићем и Милошем Симићем, и делују потпуно од њега независно.

²⁶⁵ АЈ, 14 – Министарство унутрашњих послова, 27-72-3, цитирано према: М. Stipančević, „Vampiri iz Petrinjske – Janko Bedeković“, *Gordogan*, 15 (2017), str. 127.

²⁶⁶ Период у коме је Бедековић био на челу загребачке полиције дуго је у науци био споран, с обзиром на то да је Босилка Јањатовић у својој књизи тврдила да је Бедековић у другом мандату управљао полицијом од 1929. до 1935. године. (В. Janjatović, *Politički teror u Hrvatskoj*, str. 233, 246)

²⁶⁷ ИАБ, БИА – Д. Јовановић, док. бр. 227, стр. 7, Подаци за Драгомира Јовановића – Строго поверљиво.

²⁶⁸ ИАБ, БИА – Д. Јовановић, док. бр. 227, стр. 7-15, док. бр. 153, стр. 4, док. бр. 247, стр. 1 и други.

²⁶⁹ ИАБ, БИА – Д. Јовановић, док. бр. 227, стр. 7, Подаци за Драгомира Јовановића – Строго поверљиво.

положај. Војко Кунст, тадашњи студент Ветеринарског факултета у Загребу доноси информацију да га је Драги Јовановић неколико пута ухапсио приликом политичких демонстрација студената у Загребу.²⁷⁰ Ипак, најзначајни задатак Драгомира Јовановића током службе у Загребу био је неутрализација атентата на краља Александра децембра 1933. године, који је припремао усташки покрет.²⁷¹

Наиме, усташе су прво августа 1933. године извршиле атентат на Мирка Најдорфера, бившег министра у Живковићевој влади, а након тога су сазнали да краљ Александар за децембар исте године планира посету Загребу, ради прославе свог рођендана. Анте Павелић и Густав Перчец су сматрали да је то прави тренутак да се изврши атентат на самог краља и тиме нанесе најтежи ударац Краљевини Југославији, па су за извршење атентата одредили две групе. Групу из Италије водио је Петар Ореб, док је групу из Јанка Пусте, логора у Мађарској, водио Иван Херничкић. Основна идеја била је да се, након извршеног атентата подигне општенародни устанак и Хрватска прогласи независном државом.²⁷² Тако је на дан краљевог доласка 16. децембра 1933. године, услед неадекватних мера контроле и обезбеђења, атентатор Петар Ореб стајао на Јелачићевом тргу надомак отвореног аутомобила у коме су се возили краљ и краљица, али ипак није одлучио да ватрено дејствује.²⁷³ Вратио се у стан необављеног посла и са саучесником Јосипом Беговићем и својим стрицем Антуном Подгорецом се договорио да сутрадан изврше нови атентат. У међувремену је загребачка полиција добила обавештење из Управе града Београда да се у Штосовој улици бр. 4 налазе усташе које припремају атентат на краља.²⁷⁴ За извршење ове акције одређен је управо Драгомир Јовановић. Ипак, према исказу тадашњег шефа Одсека за контролу странаца, др Јураја Шпилера, Јовановићу се није журило. Прво је отишао у кафану и прославио краљев долазак, а тек сутрадан у 7 часова ујутру одредио полицијског поднадзорника Николу Чурковића, агента Косту Лечића и једног полицијског шофера, за извршење овог врло опасног задатка. Да је Јовановић потпуно заказао у процени ситуације говори и њен резултат -

²⁷⁰ ИАБ, БИА – Војко Кунст, стр. 9-1, Записник о саслушању Војка Кунста 15. маја 1945. Кунст наводи да се то одиграло 1934. године, што није извесно с обзиром на то да је Јовановић након процедуралних грешака отпуштен из полиције у Загребу већ крајем 1933. године.

²⁷¹ Усташки покрет створен је из наслеђа некадашње Хрватске странке права, под вођством секретара те партије, др Анте Павелића. Историчар Бојан Димитријевић сматра да је то била револуционарна организација са обрисима војног устројства, настала као последица завођења диктатуре краља Александра. У самом називу су посебно наглашени термини „покрет“ или „организација“, сугеришући на окупљање националних снага које су се залагале за самосталну и независну хрватску државу. Од 1930. године покрет је деловао према одређеним правилима, а 1932. године донет је „Устав Усташе, хрватске револуционарне организације“, који је као основни задатак поставио да „оружаним устанком ослободи Хрватску испод туђинског јарма“. (В. Dimitrijević, *Ustaška vojska Nezavisne Države Hrvatske: 1941-1945*, Београд 2016, стр. 19-22) Сам покрет је деловао строго у складу са општепрокламованим циљем. Наиме, материјалну помоћ коју су пружале Италија и Мађарска, покрет је користио за обучавање и опремање паравојних одреда, који су у атентатима и различитим врстама диверзија пронашле свој начин рада. У ту сврху, покрет је склопио споразум са ВМРО и Косовским комитетом, који су прибегавали идентичном начину борбе против заједничког непријатеља. Када је реч о атентатима, основна идеја покрета била је да нападима на истакнуте представнике Шестојануарског режима нанесу велике губитке и дестабилишу читав систем, истовремено окупљајући у покрету сопствене истомишљенике спремне на борбу. Први успешан атентат био је на Тонија Шлегла, уредника загребачких *Новости*, марта 1929. године, а напади су настављени и наредних година. Далекосежан утицај оставио је атентат на Мирка Најдорфера, бившег министра у влади Петра Живковића, изведен августа 1933. године, након чега су усташе одлучиле да је време за атентат на кључну личност читаве монархије и диктатуре – краља Александра I Карађорђевића. (I. Dobrivojević, *Državna represija u doba diktature*, стр. 280-289)

²⁷² I. Dobrivojević, *Državna represija u doba diktature*, стр. 290.

²⁷³ Према сопственом признању на суђењу, на то су га навели недостатак храбрости, као и несигурност у исправност акције у погледу цивилних жртава. С обзиром да је извршење атентата требало да буде изведено бомбом, Ореб је приметно мноштво људи који су били у близини и који би услед детонације страдали.

²⁷⁴ Т. Barčot, „Nesudeni atentator na kralja Aleksandra: Petar Oreb Mijat“, *Časopis za suvremenu povijest*, 3/2006, стр. 863-896.

поднадзорник Чурковић је убијен са три метка у главу, атентатор Ореб побегао, а агент Лечић је, иако на четири места рањен, успео заједно са шофером да ухапси Беговића и Подгореца.²⁷⁵

И Главни атентатор Петар Ореб убрзо је ипак ухапшен, а истрагу над њим водио је др Јурај Шпилер, уместо Драгог Јовановића који је одмах смењен. Краљ Александар је, према подацима које доноси историчар Тони Барчот био дубоко изненађен атентатом, па је наложио да скривен иза завесе присуствује саслушању Петра Ореба.²⁷⁶ За Драгомира Јовановића ово је био други велики прекршај у полицијској каријери. Отпуштен је из полиције, а један каснији извор наводи да услед ова два прекршаја краљ Александар није више желео да чује за то да Јовановић ради у државној служби.²⁷⁷ Због тога је привремено намештење пронашао у испостави нафтне индустрије „Шел“ у Загребу.²⁷⁸

Ипак, Јовановић и даље није имао намеру да трајно одустане од посла у полицији Краљевине Југославије. У његову корист ишли су и догађаји који су потресали Југославију наредних година. Првенствено, краљ Александар је убијен у атентату у Марсеју, 9. октобра 1934. године, а Драгомир Јовановић се у сплету нејасних околности вратио на посао у Управу града Београда, из које је пет година раније отпуштен. Одређени извори говоре да су за ово заслужни били пре свега др Иво Перовић²⁷⁹ са којим се посебно спријатељио током боравка у Загребу, затим Антон Корошец али и Станоје Михалчић и Милан Аћимовић, који су са својих позиција помогли повратак Јовановића у београдску полицију.²⁸⁰ Иако извори не дају до краја потпун одговор, а њихови наводи се не могу адекватно проверити, чињеница је да Јовановић без подршке виших политичких структура не би још једном успео да минимизира утицај сопствених грешака. Након два тешка прекршаја која је починио, једино уз помоћ снажне политичке подршке могао је опет да оствари повољну позицију у државном апарату. Томе је, по свему судећи, допринела и промена у положајима његових нових заштитника, који су у години након убиства краља Александра дошли на највише државне положаје. Од тада па надаље, каријера Драгомира Јовановића ушла је у потпуно нову фазу, која ће директно утицати на његово држање током Другог светског рата.

1.3. Активности до 1941. године и везе са нацистичком Немачком

1.3.1. Аугуст Мајснер у служби Трећег Рајха

Званичним ступањем Мајснера у СА одреде и Јовановићевим повратком у београдску полицију започела је потпуно нова фаза у њиховој делатности. Кључна промена је био долазак

²⁷⁵ Исто. Тони Барчот у свом чланку доноси детаљне податке о току акције и техничкој припремљености атентатора.

²⁷⁶ Исто, стр. 883.

²⁷⁷ ИАБ, БИА – Д. Јовановић, док. бр. 153, стр. 4, Изводи из полицијских извештаја Гестапоу.

²⁷⁸ ИАБ, БИА – Д. Јовановић, док. бр. 31, стр. 3, Извештај Гестапоу о Драгомиру Јовановићу, 24. 9. 1941; В. Воžović, М. Stefanović, Aćimović, Jovanović, Ljotić, str. 120.

²⁷⁹ др Иво Перовић био је доктор правних наука и бан Савске бановине (1931-1935). Након убиства краља Александра у Марсеју постаје један од три члана намесништва, заједно са принцем Павлом Карађорђевићем и др Раденком Станковићем. (В. Petranović, *Istorija Jugoslavije 1918-1988*, Beograd 1988, str. 210-211, 284)

²⁸⁰ Око повратка Јовановића у београдску полицију постоји читав низ контроверзи. Имена Ива Перовића и Антона Корошеца, извори Гестапоа из Другог светског рата најчешће помињу као његове заштитнике, захваљујући којим је успео да се врати у полицију главног града. Колико су ови наводи тачни, у недостатку чвршћих доказа, заиста је тешко рећи, али је извесно да је Јовановић имао јаку подршку појединих личности из врха државе и политичког живота. (ИАБ, БИА – Д. Јовановић, док. бр. 153; Исто, док. бр. 247, Исто, док. бр. 227) Са друге стране, да је имао блиске односе са Антоном Корошецом говори и исказ самог Јовановића на суду, у коме је отворено признао да је био познат као пријатељ др Корошеца. (ИАБ, БИА – Д. Јовановић, док. бр. 151, стр. 9-10, Записник са суђења Драгомиру Јовановићу Драгом)

нациста на власт у Немачкој што је у потпуности променило политичке околности у Европи. Мајснер од 1933. године до краја своје каријере више није заузимао положаје у државној управи самосталне аустријске државе, што практично доводи до ситуације у којој је званично деловао у оквиру Штајерске отаџбинске заштите, основане и стациониране у Аустрији, а која је формацијски стајала у саставу СА одреда Нацистичке партије Немачке. Овим је у сопственој држави отворено радио против њених интереса, а у корист власти Немачке над њом, заузимајући јавне положаје у политичком животу и паравојној организацији који су били општепознати. То је био крупан прекршај, за који ће га суд теретити након Другог светског рата, о чему ће у наредним поглављима бити више речи. Са друге стране, Драгомир Јовановић је у историографији социјалистичке Југославије континуирано оптуживан за тајну обавештајну службу у корист нацистичке Немачке током друге половине 1930-их година, иако таква тврдња никада није поткрепљена валидним доказима. То је био производ чињенице да је историографија доводила у директну корелацију Јовановићеву делатност током рата са евентуалном обавештајном делатношћу у корист нацистичке Немачке у међуратном периоду, без адекватних покушаја да се читав феномен квалитетно историографски докаже и објасни. Стога, да би се правилно схватила њихова делатност током Другог светског рата, неопходно је адекватно и у глобалном државном контексту реконструисати њихове каријере током 1930-их година и испитати све аспекте њихове делатности у том периоду.

Импулс који су фашистичке идеологије широм Европе добиле нацистичким доласком на власт био је изразито снажан. Стенли Пејн, професор емеритус Висконсин-Медисон Универзитета и један од угледнијих истраживача међуратног фашизма, наводи да је фашизам и поред великог узлета у Италији и Немачкој, од других европских земаља заиста крупну историјску улогу одиграо у Аустрији, Шпанији, Мађарској и Румунији. Пејн наводи да је од ових примера, најјаснији био управо пример Аустрије, у коме је ауторитарни блок јасно подељен на три дела. У умерену струју десног ауторитаризма спадала је Хришћанска социјална партија, као далеко најмоћнија парламентарна странка десног центра. Нешто екстремнији пример представљале су мање пангерманске политичке организације, док је најекстремнији пример свакако представљало екстремно крило ауторитарног покрета, које су чинили Хајмвер, у оквиру кога је Мајснер водио Штајерску заштиту и радикална револуционарна Нацистичка партија Аустрије, чији је био члан.²⁸¹ Веза са оба фашистичка покрета²⁸² у којима је на различите начине партиципирао Мајснер, говори да је у време доласка нациста на власт његово политичко опредељење било јасно профилисано у правцу фашизма. Такође, говор који је у Ландтагу одржао 1933. године имао је изражен тон антисемитизма,²⁸³ што сугерише да је почетком 1930-их година Аугуст Мајснер био у идеолошком смислу нацистички јасно опредељен, са чврсто изграђеним фашистичким и расистичким ставовима.

Поред идеологије коју је потпуно прихватио, спајање Штајерске заштите са Нацистичком партијом Аустрије и њено претварање у СА одред, приближило је Мајснера и његову организацију циљу – Аншлусу Аустрије. Ипак, до тог циља очекивао их је дуг пут на коме се као основни противник испречила влада Аустрије. Оптерећена економским тешкоћама услед губитка територија, економске кризе, али и политичких превирања, Аустрија није успевала да састави стабилну владу након 1930. године. У таквим околностима на чело коалиционе владе маја 1932. године долази Енгелберт Долфус (Engelbert Dollfuß), релативно познати бивши министар

²⁸¹ S. G. Payne, *A History of Fascism: 1914-1945*, Routledge 1995, p. 245. (даље: S. Payne, *A History of Fascism: 1914-1945*)

²⁸² Да је Хајмвер био чист пример аутохтоног фашистичког покрета потврђује и говор Валтера Пфирмера, који је 1930. године позивао на увођење фашизма у Аустрију. (F.L. Carsten, *The Rise of Fascism*, p. 225-226)

²⁸³ M. Moll, *August Meyszner*, s. 247.

пољопривреде из редова Хришћанске социјалне партије. Он је већ у марту наредне године искористио оставку председника Националног савета и још два члана поменутог тела да укине парламентаризам и заведе лични режим.²⁸⁴ Изградио је блиске односе са Мусолинијем, који је након постављења Хитлера за канцелара, у аутохтоном облику аустријског фашизма видео заједнички блок против нарастајуће моћи немачког нацистичког супарника. Да би то остварио било је неопходно да Аустрија остане независна, па је ова земља у политичком смислу још једном подељена између аутохтоних и пангерманских националиста. У табор владе, којој је значајну финансијску подршку пружао Мусолини,²⁸⁵ Долфус је настојао да привуче и Штархемберга, водећу личност читавог Хајмвера. Тако је Долфус, окупљајући присталице независности формирао Отаџбински фронт (*Vaterländische Front*), са основним циљем одржавања ауторитарно - фашистичког поретка и очувања аустријске независности. У њега је укључио Хришћанску социјалну партију и Хајмвер, настојећи да у режимској странци окупи све националисте. Са друге стране остао је савез Нацистичке партије Аустрије и Штајерске отаџбинске заштите (Штајерске испоставе Хајмвера), под вођством Камерхофера, Пфримера, Мајснера и Раутера, који се отворено залагао за Аншлус и чији је главни заштитник била нацистичка Немачка.²⁸⁶ Тиме су формирана два супротстављена блока, са различитим намерама у погледу будућности Аустрије, а Аугуст Мајснер се чврсто држао свог пангерманског става и Штајерске отаџбинске заштите.

Да би режимском Отаџбинском фронту дао кључну предност, Долфус је кренуо у обрачун са националистима и социјалдемократима и у пролеће 1933. године суспендовао је парламент. На овај потез владе Нацистичка партија Аустрије је одговорила бомбашким нападима који су додатно дестабилизовали безбедносну ситуацију у земљи. Долфусова контрамера је била коначна забрана Нацистичке партије Аустрије и Штајерске отаџбинске заштите 19. јуна 1933. године, чиме их је приморао на илегалну делатност.²⁸⁷ Са друге стране политичког спектра, Социјалдемократска странка је оштро протестовала услед укидања парламентаризма и нагле ауторитаризације политичке сцене. Одговор провладиних снага је био бруталан и земља је практично од фебруара и марта 1934. године била у стању грађанског рата, након чега је и Социјалдемократска странка стављена ван закона.²⁸⁸ Кључни потез у Долфусовој фашизацији земље уследио је убрзо, 1. маја 1934. године, када је званично донет нови устав. Њиме је парламент укинут, а читава државна организација преуређена по принципу корпоративног уређења. Осим тога, Штархемберг је именован вице канцеларом, а његов Хајмвер инкорпориран у Отаџбински блок, чиме се и званично политичка сцена деснице изричито поделила на присталице независности и присталице нацистичке Немачке.²⁸⁹

Суспензија парламента за Мајснера је значила поништавање посланичког мандата, а одмах након тога са непуних 47 година је и пензионисан из службе у жандармерији.²⁹⁰ Тиме су његова политичка и полицијска каријера у оквиру институција Прве аустријске републике окончане, али је компензација убрзо стигла од стране Нацистичке партије. Наиме, Мајснер је у новембру 1933.

²⁸⁴ S. Payne, *A History of Fascism: 1914-1945*, p. 248-249; F. L. Carsten, *The Rise of Fascism*, p. 227; M. Allinson, *Germany and Austria: 1814-2000*, p. 107-108.

²⁸⁵ Стенли Пејн наводи да је Мусолинијева намера била да успостављајући фашистички режим у Аустрији, од ње направи сателитску фашистичку државу. (S. Payne, *A History of Fascism: 1914-1945*, p. 248-249)

²⁸⁶ F. L. Carsten, *The Rise of Fascism*, p. 226-228.

²⁸⁷ M. Moll, *August Meyszner*, s. 248; P. Morgan, *Fascism in Europe 1919-1945*, p. 72-74.

²⁸⁸ M. Allinson, *Germany and Austria: 1814-2000*, p. 108.

²⁸⁹ F. L. Carsten, *The Rise of Fascism*, p. 228.

²⁹⁰ BAB, R 9361-III/5434468, s. 30, *Lebenslauf August Meyszner*.

године именован за СА-оберштурмбанфирера (потпуковник)²⁹¹ и заменика заповедника СА бригаде Централне Штајерске, чиме је добио намештење у оквиру СА одреда и ефикасну заштиту нацистичке Немачке.²⁹² Од тада се значајно ангажовао на радикализацији активности Нацистичке партије Аустрије и СА одреда, с обзиром да су то остале једине организације у оквиру којих је деловао. Тако је у октобру исте године, под вођством Тео Хабихта, водеће личности Нацистичке партије Аустрије, организован скуп униформисаних одреда Нацистичке партије у Грацу. На њему је поред Хабихта, Раутера и других личности свој говор одржао и Аугуст Мајснер. Док су Хабихт и Раутер одржали ватрене пангерманске говоре, Мајснер је био опрезнији, наглашавајући неопходност првенственог сређивања стања у Аустрији, након чега ће „вођа братске царевине постати и наш вођа“.²⁹³ На овоме се Мајснер није зауставио, већ је крајем 1933. године одржао и неколико састанака у иностранству, а овакви јавни иступи у корист забрањене Нацистичке партије врло брзо су га ставили на радар полиције.²⁹⁴ Већ 2. фебруара 1934. године Мајснер је ухапшен и интерниран у логор Волендорф, где је провео наредна три и по месеца.²⁹⁵ За то време се на улицама практично водио тихи грађански рат, а канцелар Долфус је такође донео и свој корпоративни устав. Када је Мајснер напустио притвор у другој половини маја, његова СА бригада се увелико припремала да зада коначни ударац Долфусу, што ће имати далекосежне последице на читаву историју Аустрије.

Наиме, ношени успехом нациста у Немачкој, аустријски нацисти су се одлучили на нови покушај пуча, који је требало да доведе до убиства Долфуса и насилног преузимања власти кроз општенародни устанак. Тако је непуна три месеца након доношења устава, 25. јула 1934. године, започео други пуч за свега три године, опет под вођством некадашње Штајерске отаџбинске заштите. Пучисти су упали у зграду канцелара Аустрије, који је имао неадекватно обезбеђење и усмртили га у његовој канцеларији. Осим тога, заузели су и радио-станицу, прогласили пренос власти на Антоана Ринтелена и позвали народ на устанак. Ипак, тај проглас је, према речима историчара Бруса Полија, био превише кратак и недовољно ефектан да подигне народ на устанак.²⁹⁶ Са друге стране, војска, жандармерија и Хајмвер су остали уз владу, пружили снажан отпор у различитим деловима Штајерске и Корушке и у наредним данима успели да поразе устанике.²⁹⁷

Улога Мајснера у читавој акцији остаје мање позната. Мартин Мол наводи да је Мајснер ухапшен на дан почетка пуча, али то не поткрепљује адекватним цитирањем извора, па остаје

²⁹¹ D. S. V. Fosten, R. J. Marrion, *Waffen-SS: Its Uniforms, Insignia and Equipment 1938-1945*, London 1971, p. 92-99; „SS-Rank Table Showing the equivalents in German, American and British Armies“, <<https://www.oradour.info/appendix/ssrank01.htm>> (приступ: 14.4.2020.)

²⁹² *Der Großdeutsche Reichstag 1938: IV-Wahlperiode nach dem 30. Januar 1933*, (hg. von E. Rienast), Berlin 1938, s. 316 (даље: *Der Großdeutsche Reichstag 1938*); M. Moll, *August Meyszner*, s. 248.

²⁹³ Овакав наступ Мајснера упућује на то да су се његови погледи на конкретну ситуацију више базирали на реалним полицијско – безбедносним условима, него на политичком заносу. Овакав приступ ће остати трајно обележје његове делатности током читаве каријере. (F. L. Carsten, *Faschismus in Österreich: Von Schönerer zu Hitler*, München 1978, s. 172-173. (F. L. Carsten, *Faschismus in Österreich*, s. 172-173)

²⁹⁴ Остаје нејасно о каквим разговорима у иностранству је реч. Мајснер о томе не наводи ништа конкретније, а Мартин Мол у биографији Мајснера пише да су разговори обављени у Мађарској и Југославији, не прецизирајући са ким се Мајснер састајао и шта је био предмет ових разговора. (M. Moll, *August Meyszner*, s. 248.)

²⁹⁵ ВАН, R 9361-III/5434468, s. 30, *Lebenslauf August Meyszner*. У званичном биографском лексикону чланова Великог Немачког Рајхстага из 1938. године наводи се „Због националсоцијалистичке активности три и по месеца интерниран у логору Волендорф.“ (*Der Großdeutsche Reichstag 1938*, s. 316)

²⁹⁶ B. Pauley, *A History of Austrian National Socialism*, p. 131-133.

²⁹⁷ S. Payne, *A History of Fascism: 1914-1945*, p. 249-250; F. L. Carsten, *The Rise of Fascism*, p. 228; M. Allinson, *Germany and Austria: 1814-2000*, p. 107, и други.

нејасно одакле је преузео тај податак.²⁹⁸ Са друге стране, Френсис Карстен помиње да су штајерски одреди, којима су командовали Камерхофер и Мајснер, водили најжешће борбе, али не наводи конкретније потезе Мајснера.²⁹⁹ Такође, Ханс Шафранек, који је написао најсвеобухватнији рад посвећен Јулском пучу 1934. године, местимично помиње Мајснера као значајног учесника. Према његовим истраживањима Мајснер је заједно са Камерхофером пренебрегао наредбе СА одреда и следио наредбе СС - групенфирера Роденбухера о снажној подршци пучу.³⁰⁰ У сопственој биографији, која је настала годину дана касније, Мајснер истиче да је током пуча водио СА бригаду и да је због тога морао убрзо да напусти земљу,³⁰¹ а слично је записао и аутор биографског лексикона чланова Рајхстага из 1938. године.³⁰² У сваком случају, извесно је да је Мајснер учествовао у пучу, као и то да је његов одред водио оштре борбе, али саме појединости његове улоге остају ипак мање познате.

Након неуспеха и формирања владе Курт фон Шушнига, Мајснер је као и велики број његових сарадника правилно схватио да њихова будућност у Аустрији више није извесна. Напустио је Аустрију и тиме окончао своју службу у Првој републици Аустрији, не успевши да оствари основни циљ свог 15-огодишњег рада. Током службе у међуратној Аустрији константно је радио за интересе немачко-аустријског уједињења и постао једна од водећих личности те идеологије, нарочито у родној Штајерској, где је све време служио. У тој фази каријере његови ставови су дошли на чисте позиције нацизма, са јаким обележјем пангерманства и антисемитизма. Ипак, организација коју је од самог почетка градио није се показала кадром да изнесе легалну или насилну промену власти и оствари Аншлус, па је Мајснер постао њена тренутна жртва. Добра процена ситуације га је спасла од вишегодишње робије и омогућила му да службу настави у институцијама нацистичке Немачке, препуштајући борбу за Аншлус вођству Трећег Рајха.

Ипак, да би стигао до Немачке, Аугуст Мајснер је најпре уточиште потражио у Краљевини Југославији, чија је државна граница била врло близу његовом родном Грацу. Тако је Мајснер југословенску границу прешао 31. јула 1934. године, са основним циљем да стигне до Трећег Рајха и стави се у његову службу, а у Краљевини Југославији је, према сопственом признању једно време радио као шеф одељења за културу у избегличном центру.³⁰³ По свему судећи, његово искуство са Југославијом овај пут је било добро, с обзиром на то да се према подацима Мартина Мола писмено захвалио принцу Павлу на гостопримству у претходном периоду.³⁰⁴ У Немачку је прешао новембра 1934. године и кратко радио у логору Румелсбург, а након тога и у одељку Нацистичке партије задуженом за помоћ избеглицама.³⁰⁵ Званично је из СА одреда отпуштен 14.

²⁹⁸ M. Moll, *August Meyszner*, s. 249. Мол наводи „С обзиром да је полиција знала Мајснеров положај у СА одредима, он је 25. јула ухапшен.“ Као извор наводи старију историографију, коментаришући притом да осим местимичних помена, у својим делима не наводе Мајснерову улогу у пучу. То нас упућује на закључак да оваква тврдња Мартина Мола, без навођења конкретних извора, не може бити са сигурношћу прихваћена.

²⁹⁹ F. L. Carsten, *Faschismus in Österreich*, s. 244.

³⁰⁰ Шафранек то види као део знатно ширег сукоба између СА на једној страни и СС одреда и Тео Хабихта, на другој страни. Наравно, неопходно је нагласити и јак контекст Ноћи дугих ножева која се одиграла непуних месец дана раније. (H. Schafranek, *Sommerfest mit Preisschiessen: Die unbekannte Geschichte des NS-Putsches im Juli 1934*, Wien 2006, s. 102-118, 125-156)

³⁰¹ Записао је да је водио СА-бригаду 15. јула 1935. године, што је очито грешка у навођењу датума. Мајснер вероватно мисли на 25. јул 1934. године. (BAW, R 9361-III/5434468, s. 30, *Lebenslauf August Meyszner*)

³⁰² Аутор у једној реченици наводи да је Мајснер након пуча 25. јула ради потраге напустио Аустрију, уопште не помињући његову улогу у државном удару. То може да буде производ чињенице да је пуч био неуспешан или неадекватне координације која је и допринела неуспеху. (*Der Großdeutsche Reichstag 1938*, s. 316)

³⁰³ Исто.

³⁰⁴ M. Moll, *August Meyszner*, s. 249-250.

³⁰⁵ J. Lilla, *Statisten in Uniform*, s. 418-419.

фебруара 1935. године,³⁰⁶ али свега шест дана касније, 20. фебруара ангажовала га је СС формација,³⁰⁷ признајући му службу у Штајерској отаџбинској заштити (1919-1933) и СА одреду (1933-1934). Унапређен је у чин СС-Оберфирера (пуковника) и додељен му је СС редни број 263.406.³⁰⁸ За разлику од тога, услед проблема са неразјашњеним преузимањем аустријског чланства, Мајснер, судећи по изворима, никада није примљен у Нацистичку партију Немачке.³⁰⁹ Као последњи корак у његовом прихватању од стране нацистичке Немачке, уследила је натурализација 7. маја 1935. године и током наредних година Мајснер ће се на персоналним упитницима изјашњавати искључиво као Немац.³¹⁰

Заслуге за Мајснеров брз пријем у СС формације, иду на рачун Алфреда Роденбухера (Alfred Rodenbücher),³¹¹ који је, иако пуних 14 година млађи од Мајснера, као искусан члан партије и СС формација, знатно брже напредовао у служби. Ханс Шафранек наводи да је Роденбухер након блиске сарадње са Камерхофером, Мајснером и Раутером, управо ову тројку препоручио Хајнриху Химлеру,³¹² као личности способне за највише положаје.³¹³ Осим Роденбухера, са којим је и наредних година остао у блиским односима, Мајснер наводи да је и Курт Далуге (Kurt Daluge)³¹⁴ био изузетно значајна личност за његов пријем у СС. Наиме, према

³⁰⁶ ВАВ, R 9361-III/5434468, str. 78, SA an Mayszner, 14.2.1935.

³⁰⁷ Шуцштафел (Schutzstaffel - SS) или у преводу заштитни одред, први пут је у јавности наступио 1925. године. На самом почетку, основна улога овог одреда била је заштита вође партије приликом митинга и других јавних иступа. Ипак, од 1929. године, када на чело СС-а дошао Хајнрих Химлер, започело је значајно јачање ове формације. СС је кључну улогу одиграо у Ноћи дугих ножева, након чега је његов утицај значајно порастао. Обједињујући полицијске функције Химлер је у читав полицијски систем Трећег Рајха инкорпорирао СС и чврсто у својим рукама држао полицијско-безбедносни апарат. Временом је СС израстао у елитну формацију нацистичке Немачке и одиграо велику улогу у спровођењу Холокауста, али и другим ратним злочинима Трећег Рајха. (A. Weale, *Army of Evil: A history of the SS*, New Americal Library 2012, даље: A. Weale, *Army of Evil: A history of the SS*; R. Lumsden, *The Allgemeine-SS*, Osprey publishing 1993, p. 3-8)

³⁰⁸ ВАВ, R 9361-III/5434468, str. 42, 45, RF SS an Meyszner, 27.2.1935, *Исмо*, str. 3-4, August Meyszner. Редни СС број је био врло важан за сваког члана, с обзиром да је при сваком персонализованом СС документу он обавезно навођен. Такође, на персоналним картонима је обавезно бележен и редни број ступања у партију.

³⁰⁹ Кључни проблем било је потенцијално нарушавање права чланова партије, који су паралелно у Немачкој и Аустрији постајали чланови. Тиме се појавио проблем нациста из Аустрије, којима су могли бити додељени искључиво редни бројеви у тренутку формалног ступања члана Аустријске у Немачку нацистичку партију, односно у Мајснеровом случају 1935. године. О конкретном Мајснеровом случају су расправљали Химлер и његов штаб, али је рајхсфирер одлучио да ово питање остане за време након завршетка рата. (ВАВ, R 9361-III/5434468, s. 60, *Persönlicher Stab der RFSS an SS-Personalhauptamt*; *Исмо*, s. 140, RFSS an Martin Bormann, 12. 1. 1943)

³¹⁰ ВАВ, R 9361-III/5434468, str. 3-4, August Meyszner; *Исмо*, стр. 36, SS-Stammkarte August Meyszner.

³¹¹ Алфред Роденбухер (1900-1979) рођен на југозападу Немачке, бивши радник и војник у Првом светском рату. Служио је од 1918. до 1930. године у морнарици, након чега је ступио у нацистичку партију. Следеће 1931. ступио је и у СС одреде, под редним бројем 8.229. Брзо се успињао кроз СС положаје и већ 1939. године постао виши СС и полицијски вођа у областима Алпа. На том положају је остао до 1942. године, након чега је прешао у морнарицу, где је и дочекао крај рата. (R. В. Birn, *Die Höheren SS und Polizeiführer*, s. 344)

³¹² Хајнрих Химлер (1900-1945) један од најближих сарадника Адолфа Хитлера. Најзначајнији положаји које је заузимао су позиција рајхсфирера СС одреда, затим шефа немачке полиције и министра унутрашњих послова. Тиме је највећи део полицијско-безбедносних ингеренција Трећег Рајха држао у својим рукама. Ипак, главно упориште његове моћи била је позиција рајхсфирера СС-а, коју је заузимао непрекидно од 1929. године. Временом је ширио своју моћ заузимајући положаје, али и ширећи мрежу лично њему оданих људи. Због покушаја преговора са савезницима, смењен је са свих положаја 29. априла 1945. године. (R. Manvell, H. Fraenkel, *Heinrich Himmler: The Sinister Life of the Head of the SS and Gestapo*, New York 2007)

³¹³ „H. Schaffranek, 1934: SS-Wölfe im SA-Pelz“, <<https://www.derstandard.at/story/1246542458972/1934-ss-woelfe-im-sa-pelz>> (приступ 16. 4. 2020.)

³¹⁴ Курт Далуге (1897-1946) био је један од искуснијих нацистичких бораца. Рођен је у Берлину, а члан партије је постао 1922. године. Посебно се истакао у уличном политичком раду 1920-их година и развоју СА одреда у главном граду. Касније је прешао у СС и имао једну од кључних улога током Ноћи дугих ножева. Од 1936. до краја августа 1943. године заузимао је позицију шефа Полиције поретка (Ordnungspolizei), чиме је био једна од најважнијих

преписци између Мајснера и Далугега, управо се Далугега заложио за Мајснера на самом почетку његове службе у СС-у. Мајснер такође пише да је његов највећи проблем у то време био то што је људство СС-а било знатно млађе од њега, који је у тренутку ступања у СС имао већ 49 година.³¹⁵

Ипак, прво чланство Мајснера у СС-у није дуго потрајало, из разлога што државни прописи нису дозвољавали да припадници ове формације истовремено заузимају и положаје у полицији. Када је 1. септембра 1935. године постављен за мајора Шуцполиције, Химлер га је формално отпустио из СС-а 14. октобра 1935. године.³¹⁶ Ипак, када су прописи промењени, Мајснер је враћен у СС 12. септембра 1937. године, у чину СС-оберфирера.³¹⁷ Мање од три године касније, 20. априла 1940. године унапређен је у СС-бригаденфирера (бригадни генерал), а 1. јануара 1942. године у СС-групенфирера (генерал-мајор).³¹⁸ Ово је био заиста брз напредак у СС-у, нарочито ако се има у виду да је Мајснер 12 година био у чину мајора полиције, пре него што је од СА добио 1933. чин СА-оберштурмбанфирера. Такође, интересантно је да је директно из чина СА-оберштурмбанфирера именован за СС-оберфирера и никада није понео чин СС-штандартенфирера, који је у СА и СС одредима постојао између. У сваком случају, овако брзом напретку Мајснера допринеле су његове године и велико искуство које је стекао у Аустрији, а Мартин Мол наводи да је у овом периоду Мајснер похађао и одређене обуке у оквиру СС одреда.³¹⁹

Уз напредак у СС-у, Мајснер је такође од 1935. године, када је наименован у Шуцполицију³²⁰ па све до краја каријере радио у полицијским формацијама нацистичке Немачке. У време док је службовао у Шуцполицији (1935-1937), она се претежно бавила одржавањем реда и поретка, што је потпуно било у складу са дотадашњом Мајснеровом каријером у жандармерији. У овом периоду одржала се и Олимпијада у Берлину 1936. године, а судећи по бецу који је добио, Мајснер је учествовао у организацији обезбеђења.³²¹ Након две године на првом положају, именован је 1937. године за оберстлојтнанта полиције и премештен у полицијску испоставу Централни Берлин (Mitte – Linden). Мајснер се, према извору на овом положају одлично показао, а његов надређени је код Химлера посебно похвалио понашање у духу националсоцијализма.³²² Ипак, његову успешну каријеру промениће спољнополитички догађаји. Наиме, територијална

личности задужених за безбедност и полицијску службу током Другог светског рата. (A. Weale, *Army of Evil: A history of the SS*, p. 59-64, 75-76)

³¹⁵ BAV, R 9361-III/5434468, str. 14, Meyszner an Generaloberst d. Polizei K. Daluege, 3. mai 1943.

³¹⁶ BAV, R 9361-III/5434468, str. 58, RFSS an Meyszner, 11.10.1935; *Исто*, str. 155, NSDAP an Chef des SS-Personalamtes bei RFSS; J. Lilla, *Statisten in Uniform*, s. 418-419.

³¹⁷ BAV, R 9361-III/5434468, str. 46, 53, RF SS an Meyszner, 11.10.1937.

³¹⁸ BAV, R 9361-III/5434468, str. 10, Dienstlaufbahn.

³¹⁹ M. Moll, *August Meyszner*, s. 251.

³²⁰ Шуцполиција (Schutzpolizei – Schupo) је полицију поретка нацистичке Немачке која је искључиво била стационирана у градским центрима. Њена основна намена била је одржавање реда, мира и поретка, али и деловање у непредвиђеним ситуацијама, организацијама манифестација и слично. Најчешће је у мањим градским срединама на 2.000 становника долазио један полицајац, али у зависности од величине града и безбедносне процене прибегавало се диференцирању ове квоте. (G. Williamson, *World War II German Police Units*, Osprey Publishing 2006, 10-16, даље: Williamson, *World War II German Police*)

³²¹ У Мајснеровом личном картону, у рубрици СА-спортски бецеви наведен је Олимпијски беџ II класе. (BAV, R 9361-III/5434468, str. 3-4, August Meyszner) Да Мајснер вероватно јесте учествовао у организацији безбедности Олимпијаде, показује и податак да је полицијска организација којој је припадао суделовала у регулисању превоза. (*The XIth Olympic Games, Berlin 1936: Official Report Vol. I*, (by Organisationskomitee für die XI Olympiade Berlin 1936), Berlin 1937, s. 408)

³²² Мајснеров надређени поднео је извештај наводећи и да је Мајснер одлично водио полицијску испоставу Централни Берлин, затим да је имао одличан однос према подређеним официрима, као и то да је његова служба била беспрекорна. (BAV, R 9361-III/5434468, str. 104, Minister des Innern an den Herrn Polizeipräsidenten, 6. juni 1937; *Исто*, str. 18, Oberstleutnant der Schutzpolizei an RF SS, 1. juli 1937)

проширења Трећег Рајха, условиће Мајснеровим наименовањем на новоприкљученим територијама. Првенствено, Аншлус Аустрије 12. марта 1938. године,³²³ за који се Мајснер деценију и по борио, препоручио га је за наименовање у своју домовину. Прво је са својом маршгрупом бр. 1 Орднунгполиције ушао у Беч 12. марта,³²⁴ а три дана касније извршио је тријумфалну смотру полицијских формација, предајући рапорт Хајнриху Химлеру лично.³²⁵ Када се завеса спустила, Мајснер је постављен за инспектора Орднунгполиције у Аустрији и унапређен у чин пуковника полиције (Oberst der Polizei).³²⁶

Ипак, управо у ово време до изражаја је дошла једна нова тенденција у раду Аугуста Мајснера. Наиме он је у Бечу показао да уме да буде изразито самовољан у одлучивању, затим да не трпи увек наметнути ауторитет, па чак и да улази у оштре сукобе са колегама или претпостављенима. Из тог периода посебно је познат његов сукоб са Ернстом Калтенбрунером (Ernst Kaltenbrunner),³²⁷ који је оставио велике последице на Мајснерову каријеру нарочито током Другог светског рата. Неволност за сарадњом коју је према Калтенбрунеру показао 1938. године биће прва велика грешка Мајснера током службе Трећем Рајху, а такође ће га и пратити до краја каријере.³²⁸ Ипак, током боравка у Бечу, Мајснер је добио једно вредно признање. Наиме, већ 10. априла 1938. године одржани су упоредо са плебисцитом у Аустрији и избори за Велики немачки парламент.³²⁹ На њима је Мајснер номинован као 1722. од 1724 кандидата и изабран као један од делегата Великог немачког парламента, које ће Јоахим Лила назвати „статисти у униформи.“³³⁰

³²³ О Аншлусу Аустрије више у: А. Митровић, *Време нетрпељивих*, стр. 600-610; *The Munich Agreement of 1938: The History of the Peace Pact that Failed to Prevent World War II*, (ed. Charles River Editors), C. R. Editors 2015; D. Faber, *Munich 1938: Appeasement and World War II*, Simon & Schuster 2010; V. Širer, *Uspon i pad Trećeg Rajha*, стр. 275-303; B. Pauley, *A History of Austrian National Socialism*, p. 172-223; P. Morgan, *Fascism in Europe 1919-1945*, p. 71-74; О односу Краљевине Југославије према Аншлусу више у: А. Suppan, *Jugoslawien und Österreich 1918-1938: Bilaterale Außenpolitik im eropäischen Umfeld*, Wien 1996; С. Мићић, *Краљевина Југославија и аншлус Аустрије 1938. године*, Београд 2010.

³²⁴ M. Moll, *August Meyszner*, s. 252.

³²⁵ „Ephemeral Films Project: National Socialism in Austria“ <<http://efilms.ushmm.org/search/?personID=578>> (приступ: 17. 4. 2020.) Мајснер је приликом те манифестације настојао да остави утисак строгог немачког официра. Снажно марширајући поред Хајнриха Химлера, његова висока фигура се очито издвајала у односу на друге. Ипак, о његовој медијској слици и изгледу биће знатно више речи у претпоследњем поглављу.

³²⁶ ВАВ, R 9361-III/5434468, стр. 92, Der Führer des SS Abschnitts III an den SS-Oberabschnitt Ost, 14. mai 1938; M. Moll, *August Meyszner*, s. 252; J. Lilla, *Statisten in Uniform*, s. 419; A. Weale, *Army of Evil: A history of the SS*, p. 349. Мајснер је од 1935. године, када је у СС-у добио чин оберфирера имао виши чин у СС-у у односу на чин у полицији. Тек полицијским унапређењем у марту 1938. године, имао чинове који су еквиваленти – СС-оберфирер и оберст полиције.

³²⁷ Ернст Калтенбрунер (1903-1946) рођен у Риду на Ину, месту суседном хитлеровом родном Браунау на Ину. Студирао је правне науке и постао адвокат и доктор правних наука. Ступио је у НСДАП 1930. године, а годину дана касније и у СС. Од 1938. године био је виши СС иполицјски вођа за област Дунава и Државни секретар за безбедност Аустрије, а тиме и Мајснеров директно надређени. Након смрти Рајнхарда Хајдриха заузео је његов положај шефа Главног уреда безбедности Рајха (Reichssicherheitshauptamt - RSHA), и тиме постао други најзначајнији човек безбедности нацистичке Немачке, одмах иза Хајнриха Химлера. Осуђен је као личност највишег ранга у СС одредима на Нирнбершком процесу и погубљен 16. 10. 1946. године. (R. V. Birn, *Die Höheren SS und Polizeiführer*, s. 377)

³²⁸ Сукоб је избио услед тога што је Калтенбрунер Мајснера оптужио за издавање државне тајне у погледу полицијске организације у Аустрији. На ово је Мајснер покушао да у свом извештају дискредитује Калтенбрунера код Далугеа. (ВАВ, R 9361-III/5434468, s. 7-8, Der Inspekteur der Ordnungspolizei für das Land Österreich A. Meyszner an Dalugee, 24.4.1938) Ипак, позадина читавог сукоба изгледа још дубље, с обзиром на то да је 1942. године Персонални одсек рајхсфирера СС-а писао извештај о сукобу Турнера и Мајснера присећајући се да је Мајснер 1938. године дошао у сукоб са Калтенбрунером и тада показао „изузетну тврдоглавост.“ (ВАВ, R 9361-III/543468, s. 17, Der Chef des SS-Personalhauptamtes an den RF SS, 12.10.1942)

³²⁹ V. Širer, *Uspon i pad Trećeg Rajha*, стр. 295-299.

³³⁰ Листа кандидата подељена је у три групе. Прву групу од 67 кандидата чинило је најуже руководство партије. Друга група од 1650 састављена је по абecedном реду, док се у трећој групи од свега седам кандидата, уз Хермана Нојбахера нашао и Мајснер. (*Der Großdeutsche Reichstag 1938*, s. 47-120; J. Lilla, *Statisten in Uniform*)

То је свакако био врхунац Мајснерове дотадашње каријере, као и потврда признања од стране нациста за петнаестогодишњи рад на успостављању нацизма у Аустрији.

Осим тога, за време службе у Бечу одиграо се за нашу тему један врло важан догађај. Наиме, у сложеним спољнополитичким условима Краљевине Југославије у другој половини 1930-их, кнез – намесник Павле Карађорђевић дошао је 1. јуна 1939. године у званичну посету Берлину. Организација оваквог догађаја захтевала је максималну ангажованост установа Трећег Рајха, а апсолутни приоритет међу њима имале су безбедносне формације. У ту сврху је, по свему судећи са различитих позиција у главни град привремено повучен квалитетан полицијски кадар највишег ранга. Нажалост, конкретније податке о Мајснеровој улози у овој свечаности нисмо успели да пронађемо, али на основу чињенице да је од стране Краљевине Југославије одликован као један од безбедносних функционера Трећег Рајха, може се претпоставити да је радио на пословима организације обезбеђења и полиције поретка.³³¹ Овом приликом Аугуст Мајснер је одликован орденом Југословенске круне III реда.³³² На основу тога можемо закључити да је и ово искуство са Краљевином Југославијом по Мајснера било изразито позитивно, као и током 1934. године када се захвалио кнезу Павлу на гостопримству. Осим тога, ако имамо у виду да је са југословенске стране у кнежевој пратњи и организацији посете радио Драгомир Јовановић, значајно је закључити да је управо овај догађај, по свему судећи, био први случај када су Мајснер и Јовановић радили на истом задатку.

Ипак, вероватно као последица супротстављања Калтенбрунеру који је био на високом положају државног секретара јавне безбедности Аустрије и вишег СС и полицијског вође у области Дунав, након годину и два месеца службе дошла је Мајснерова смена.³³³ Унапређен је у ранг генерал мајора полиције поретка 20. априла 1939. године и 12. јуна исте године премештен на положај инспектора полиције поретка у провинцији Хесен-Несау, са центром у граду Кеселу.³³⁴ Затим је 20. априла наредне године, именован СС-бригаденфирером и од 1. септембра 1940. године премештен на положај заповедника полиције поретка у Норвешкој (Befehlshaber der Ordnungspolizei – BdO).³³⁵ Формацијски је припадао установи виши СС и полицијски вођа у

³³¹ Том приликом одликовани су највиши војни званичници као што су Ерих фон Редер, Вилхелм Кајтел, Валтер Браухич, Федор фон Бок и други. Осим њих, одликован је уз Мајснера и читав низ званичника на највишим полицијским положајима у земљи, као што су: Хајнрих Химлер, Вернер Бест, Артур Небе и други. (АЈ, 74 – Краљев двор, 7 – 406, Допис канцеларији краљевских ордена, 12.6.1939. године) Четири године раније, 31.октобра 1935. године одликован је и Херман Геринг, за његове заслуге у изградњи односа између нацистичке Немачке и Краљевине Југославије. Током наредних година одликован је читав низ личности из врха нацистичке Немачке. (АЈ, 394 – Посланство Краљевине Југославије у Берлину, ф. 1 – Одликовања страних држављана, Допис Министарства иностраних послова Краљевском посланству у Берлину, 31. 10. 1935 и други)

³³² АЈ, 74-7-406, Допис канцеларији краљевских ордена, 12.6.1939. године. Овим путем се захваљујем колегиници Анђелији Миладиновић – Радоњић на сугестији у вези докумената.

³³³ Колико је разлика у статусу између Калтенбрунера и Мајснера била велика, добро говори чињеница да се као кандидат за Велики Немачки Рајхстаг Калтенбрунер нашао на 34. месту, свега 33 места иза Адолфа Хитлера, док је Аугуст Мајснер наведен под 1722. бројем. Чак је и Курт Далуге, од кога је Мајснер покушавао да добије заштиту у сукобу са Калтенбрунером, био позициониран у другој групи, далеко иза Калтенбрунера. (*Der Großdeutsche Reichstag 1938*, s. 47-120)

³³⁴ Мартин Мол у свом делу наводи да је Мајснер одмах након анексије Судета, октобра 1938. године, именован у Судетску област. Потврду ове информације ипак нисмо успели да пронађемо у изворима. (M. Moll, *August Meyszner*, s. 252) Са друге стране, Лила наводи да је Мајснер у Судетима радио кратко током октобра 1939. године, али то не поткрепљује навођењем извора (J. Lilla, *Statisten in Uniform*, s. 419) Ови наводи се не поклапају са Мајснеровим документима о кретању кроз положаје, који не помињу његову службу у Судетској области. (BAB, R 9361-III/5434468, s. 10, Dienstlaufbahn; Исто, Der Führer des SS-Oberabs. Fulda-Werra an SS-Personalamtes, 10. Oktober 1939; Исто, s. 89, SS-Oberabs. Donau an SS-Oberabs. Fulda-Werra 24.8.1939; BAB, R 19/5235, Nachweisung – der Offiziere der Ordnungspolizei, Mai 1939)

³³⁵ BAB, R 9361-III/5434468, str. 10, Dienstlaufbahn.

Норвешкој, као један од два њему подрђена заповедника - полиције поретка (VdO) и полиције безбедности (VdS).³³⁶ Ово је био значајан напредак у каријери Аугуста Мајснера и поред грешака у Бечу, његова каријера је наставила да иде узлазном путањом. Са именовањем у Норвешку било је извесно да је одабран за највише полицијске и безбедносне положаје. У складу са тим, активности у оквиру штаба Вишег СС и полицијског вође у Норвешкој треба посматрати као једну врсту припреме за положај који ће почетком 1942. године заузети у окупираној Србији, о чему ће знатно више речи бити у наредном поглављу.

1.3.2. Служење режиму и међународна полицијска сарадња Драгомира Јовановића

Исте 1935. године, када је Аугуст Мајснер ступио званично у службу нацистичке Немачке, Драгомир Јовановић је успео да се поново запосли у београдску полицију. Као што смо већ навели, одређени извори Гестапоа преносили су током рата информацију да су за ово заслужни пре свега др Иво Перовић, Антон Корошец, затим Станоје Михалцић и Милан Аћимовић.³³⁷ Потврду оваквих навода тешко је пронаћи у изворима, али сам Јовановић је на саслушању директно потврдио своје пријатељство са Корошецом, који је убрзо постао једна од кључних личности режима.³³⁸ У сваком случају, од повратка у београдску полицију његова служба и положај били су блиско повезани са пројектима нове владе.

Након убиства краља Александра у Марсеју, формирано је намсништво у чији састав су ушли кнез Павле Карађорђевић, већ помињани др Иво Перовић и др Раденко Станковић. Успостављена је влада Богољуба Јевтића 20. децембра 1934. године, али она је ипак опстала свега шест месеци.³³⁹ Кнез Павле је одлучио да је време за енергичне промене и преузео је иницијативу. Јевтићева влада је оборена унутрашњом кризом и оставком неколицине министара, међу којима је био и министар финансија Милан Стојадиновић. На чело нове владе именован је управо Стојадиновић, познат по прогресивним идејама у погледу економског опоравка земље путем јавних радова и енергичне интервенције државе у привреди. Осим тога, на плану спољне политике Стојадиновић је пратећи економске тенденције, уз подршку кнеза Павла и „благослов Британаца“ спроводио постепено удаљавање од Француске и приближавање Италији и Немачкој.³⁴⁰ Директно повезана са његовом спољном политиком била је и унутрашња политика, која се базирала на изоловању Хрватске сељачке странке, преко формирања Југословенске радикалне заједнице (ЈРЗ), у савезу са Антоном Корошецом и Мехмедом Спахом. У складу са тим, Стојадиновић је блиским односима са Немачком и нарочито Италијом настојао да и Усташки покрет лиши италијанске подршке и заштите.³⁴¹ Пред таквим изазовима, Стојадиновићу је била неопходна хомогена влада са ефикасним кадровима. С обзиром да је поред председништва владе и Министарство спољних послова задржао за себе, одлучио је да Министарство унутрашњих

³³⁶ ВАВ, NS 7/55, стр. 3, SS-und Polizeibefehl; Исто, с. 8, Befehl der RFSS, 19.11.1940.

³³⁷ ИАБ, БИА – Д. Јовановић, док. бр. 153; Исто, док. бр. 247, Исто, док. бр. 227.

³³⁸ ИАБ, БИА – Д. Јовановић, док. бр. 151, стр. 9-10, Записник са суђења Драгомиру Јовановићу Драгом.

³³⁹ *Владе Србије: 1805-2005*, стр. 343-345.

³⁴⁰ Б. Симић, *Милан Стојадиновић и Италија: између дипломатије и пропаганде*, Београд 2019, стр. 18-22 (даље: Б. Симић, *Стојадиновић и Италија*) D. Лукач, „Prilog pitanju – Uticaj ekspanzije nemačkog i italijanskog fašizma na produblјivanje krize u Kraljevini Jugoslaviji u godinama pred Aprilski rat 1941. godine“, *Vojno-istorijski glasnik*, 1/1974, стр. 169-188). О економској сарадњи Краљевине Југославије и нацистичке Немачке у последњој фази владе Милана Стојадиновића више у: S. Пић, „Неоправдана нада: Robna razmena Jugoslavije i uvećanog Trećeg Rajha 1938-1939. godine“, *Anali Pravnog fakulteta u Beogradu*, god. 68, 3/2020, стр. 111-138.

³⁴¹ Б. Симић, *Стојадиновић и Италија*, стр. 20-21, 38-39, 46-48 и др.

послова, као један од најзначајнијих ресора, повери Антону Корошецу, који је поседовао искуство у вођењу поменутог министарства.

У складу са енергичним пројектима нове владе, кретала се и каријера Драгомира Јовановића. Неопходно је нагласити да је од успостављања Стојадиновићеве владе његов положај био прилично сигуран. Поред министра унутрашњих послова, чијим присталицом и пријатељем је Јовановић себе називао, на челу Управе града Београда налазио се Милан Аћимовић, са којим је у то време Јовановић имао пријатељске везе, а који је стајао у блиским контактима са Стојадиновићем.³⁴² Тиме су практично опстанак и адекватни резултати Стојадиновићеве владе гарантовали положаје читавом кругу људи у Министарству унутрашњих послова и Управи главног града. То је Јовановић добро схватао и узимајући у обзир своје претходне прекршаје настојао да у служби буде врло ефикасан. Његова делатност у овом периоду уско је повезана са унутрашњом, али и спољном политиком државе, као и сарадњом са међународним полицијским институцијама.

Након повратка у Београд Јовановић је указом од 2. фебруара 1935. године званично постављен за полицијског комесара Управе града Београда.³⁴³ Годину дана након грешака почињених приликом неутрализације атентата у Загребу и свега четири месеца након смрти краља Александра, успео је да ојача своје позиције и поврати изгубљено намештење у полицији. Заузео је положај комесара Паробродске полиције и на том месту остао до јуна 1935. године. Након тога, провео је месец дана на положају другог помоћника управника града, а затим је постао и први помоћник тадашњег управника, Милана Аћимовића.³⁴⁴ Ипак, његово наименовање захтевало је да своју спремност за службу режиму и докаже. Тако је Јовановић врло брзо учествовао у политичком фингирању покушаја атентата на Милана Стојадиновића. Наиме, 6. марта 1936. године народни посланик опозиционе Југословенске националне странке (ЈНС) Дамјан Арнаутовић испалио је неколико хитаца у Народној скупштини док се за говорницом налазио председник владе. Многе појединости овог догађаја биле су спорне, укључујући и правац хитаца који су наводно били упућени премијеру, али као чињеница остаје да је седница након свега 20 минута настављена, а председник владе бурно завршио свој говор. Ипак, наредних дана влада је покренула пропагандну активност оптужујући водеће личности опозиције за припремање и извођење атентата, а Стојадиновић је након поднете оставке поново формирао владу. Једина измена била је у ресору Министарства војске и морнарице, где је генерала Петра Живковића заменио генерал Љубомир Марић, што је по свему судећи и био основни циљ.³⁴⁵

Поводом ових догађаја Драгомир Јовановић је водио истрагу за коју се везују многе контроверзе. Наиме, Драгиша Стојадиновић, један од осуђених на затворску казну тражио је 1945. године ревизију процеса, тврдећи да му је Јовановић лично рекао да ће му након свега објаснити ко је и шта тражио од њега. Желео је, према речима Драгише Стојадиновића, да изнесе податке о фингирању доказног поступка у корист оптуживања лидера опозиције. Овим је посланик Стојадиновић покушао да поткрепи своју тврдњу да му је Јовановић приликом претреса стана подметнуо оружје.³⁴⁶ Да употпуни ове тврдње, Стојадиновић је суду приложио писмену изјаву

³⁴² Б. Божовић, *Београд између два рата*, стр. 201-202.

³⁴³ „Кретање чиновника у ресору Министарства унутр. послова“, *Полиција*, год. 1935, стр. 212.

³⁴⁴ *Колаборационисти пред судом ОЗНЕ*, стр. 337.

³⁴⁵ Б. Симић, “Атентат у Народној скупштини марта 1936. – Позадина, судски процес, последице“, у: *Наука и савремени универзитет*, бр. 9 (ур. Ј. Шаранац Стаменковић, Љ. Скробић, М. Илић, М. Стаменковић), Београд 2020, стр. 163-174)

³⁴⁶ ИАБ, БИА – Д. Јовановић, док. бр. 170, стр. 1-4. Ненасловљено писмо Драгише Стојадиновића суду, 20. септембар 1945. Јовановић је након Арнаутовићеве примедбе да је све што се налази у исказу неистина, наводно рекао „Потписуј то, а има од обоје паметнији ко ово тражи“.

атентатора Дамјана Арнаутовића, који је потврдио да је Драгомир Јовановић донео унапред припремљен исказ који је Арнаутовић само потписао. На све то, Драгиша Стојадиновић је приложио и писмене изјаве двојице сведока са процеса, којим признају да су у замену за новац сведочили против опозиције.³⁴⁷ У једном непотписаном писму Богољубу Јевтићу, које је Ајнзацкоманда у Загребу пронашла у архиви предратне полиције, Јевтићев сарадник је тврдио да је Јовановић за себе сачувао доказе за случај неопходне правне одбране због сопственог учешћа у фингираној оптужници, чији су главни циљ били управо Живковић и Јевтић.³⁴⁸ Историчар Бојан Симић о овом атентату закључује да је влада Милана Стојадиновића инцидент у Народној скупштини искористила да се уз помоћ кнеза Павла ослободи неких политичких противника, а пре свега Петра Живковића као персонификације диктатуре.³⁴⁹ Са друге стране, Јовановић је по свему судећи ове догађаје искористио да се под окриљем државних органа наметне режиму, припремајући доказни поступак уперен директно против опозиционих странака.

Осим тога, Јовановић се исте године активно укључио у разој међународних односа београдске полиције. У ту сврху боравио је 20. новембра 1935. године године као један од три делегата југословенске престоничке полиције, у посети поглаварству полиције у Софији. Том приликом одржао је и здравицу, а након повратка написао је за лист *Полиција* оптимистичан текст о срдачном пријему у Бугарској и нужној сарадњи двеју полиција. Да је био вешт у писању, потврђује и виспрено коришћење флоскула о вековном пријатељству и блиском сродству два словенска народа, а читав текст крунисао је фотографијом на којој разговара са бугарским принцом Кирилом.³⁵⁰

Тако је прву годину од повратка у Београд Јовановић успешно искористио да се наметне као полицајац високог ранга способан да без проблема обавља послове на унутрашњем, али и спољнополитичком плану. Да је квалитетно испунио задатаке показали су и наредни догађаји. Током лета 1936. године управник града Милан Аћимовић поставио је Драгомира Јовановића на положај шефа Одељења опште полиције, где ће се задржати до фебруара 1939. године.³⁵¹ У надлежност Опште полиције спадали су следећи послови: „државна безбедност и јавни поредак, сузбијање шпијунаже и сваке акције уперене против државног поретка, политички и друштвени живот и надзор над сумњивим лицима, надзор над радом удружења и скупова, надзор над штампаним стварима, пријављивање наших и страних држављана, одобравање разних приредаба.“³⁵² С обзиром на овај делокруг рада Опште полиције, може се констатовати да је она представљала политичку полицију Управе града Београда, а овај положај је био врхунац дотадашње каријере Драгомира Јовановића.

У време када је Јовановић ступио на чело Опште полиције, она је била у деликатној организационој и безбедносној ситуацији. Ресорни министар Антон Корошец 6. марта 1936. године у Народној скупштини изнео је кључне проблеме са којим се суочавало министарство наводећи да се, поред сузбијања криминалитета и разних терористичких организација, у

³⁴⁷ Исто, стр. 4.

³⁴⁸ ИАБ, БИА - Д. Јовановић, док. бр. 247, стр. 1, Документ у прилогу дописа Ајнзацкоманде Загреб, 22. септембра 1941. године.

³⁴⁹ Б. Симић, „Атентат у Народној скупштини марта 1936. – Позадина, судски процес, последице“, у: *Наука и савремени универзитет*, бр. 9 (ур. Ј. Шаранац Стаменковић, Љ. Скrobiћ, М. Илић, М. Стаменковић), стр. 163-174.

³⁵⁰ Д. Љ. Јовановић, „Претставници наше полиције у Софији“, *Полиција*, год. 1935, стр. 1198-1203.

³⁵¹ У то време УГБ је имала укупно пет одељења: I – Административно, II – Опште полиције, III – Кривичне полиције, IV – Саобраћајне полиције и V – Техничке полиције. (Б. Божовић, *Београд између два рата*, стр. 162; 202-203; *Колаборационисти пред судом ОЗНЕ*, стр. 337)

³⁵² Б. Божовић, *Београд између два рата*, стр. 198.

претходној години осећала појачана комунистичка пропаганда и акција.³⁵³ Управо су задаци одржавања јавне безбедности, сузбијања шпијунаже, антидржавне делатности и забрањених политичких организација спадале у главни делокруг рада Опште полиције, на чије чело је дошао Јовановић. На све то, нарастајућа активност забрањене Комунистичке партије захтевала је ефикасно деловање.³⁵⁴

За овако сложене задатаке политичке полиције Управа града Београда ипак није располагала адекватном организационом структуром, а такође и кадар полиције није био потпуно прилагођен саврменим системима полицијског рада. Управник града је на располагању имао жандармерисјки пук са коњичким ескадроном, укупне јачине 1.220 људи,³⁵⁵ што на 350.000 становника, колико се може проценити да је током 1936. године живело у Београду,³⁵⁶ чини једног жандарма на непуних 287 становника. У сличном периоду, Шуцполиција нацистичке Немачке упошљавала је једног полицајца поретка на минимално 750 становника.³⁵⁷ Овај податак нам говори да је стратегија Управе града била гомилање кадрова полиције поретка, што свакако није било адекватно решење. У исто време дошло је до парадоксалне ситуације да Министарство унутрашњих послова Краљевине Југославије 1934/5. године има 158 запослених, док је у Управи града Београда радило чак 503 службеника. Ови примери илустративно говоре о криминалистичким и безбедносним изазовима и читавом низу врло сложених и захтевних задатака са којима се суочавала Општа полиција у време када је Драгомир Јовановић дошао на на њено чело.

Јовановић је у оквиру Опште полиције имао подређених пет одсека и два реферата.³⁵⁸ На челу одсека стајали су шефови, а њима подређени били су чиновници и агенти. Драгомир Јовановић наводи да је у периоду његовог управљања Одељењем опште полиције, располагао са око 25 чиновника и стотину агената.³⁵⁹ У сврху адекватног образовања полицијског кадра, Централна полицијска школа у Земуну започела је са радом 1931. године и за пет година обучила два надзорника и 521 полицијског службеника Управе главног града.³⁶⁰ Колико су ови кадрови стекли адекватно образовање тешко је рећи, али у одабиру људства Управе главног града често се запажа негативна селекција. Наиме, ако за пример узмемо две личности које су имале највеће ингеренције у Општој полицији, видимо да је њен шеф Јовановић вишеструко кршио закон и бивао два пута отпуштан из полицијске службе због крупних прекршаја који су му опроштени.

³⁵³ „Проблеми садашњице, изјава г. Министра унутр. послова пред Народном скупштином, *Полиција*, 1936, стр. 228-230.

³⁵⁴ Активности КПЈ постале су видљиве чак и иностраним представницима. Тако је један немачки новинар у поверљивом интервјуу упитао председника владе Стојадиновића о унутрашњој опасности услед „снажних тенденција широких кругова ка марксистичким идејама“. На то је Стојадиновић одговорио да ће и ту увести ред. (Politisches Archiv des Auswärtigen Amtes (даље: PAAA), R - 103320, s. 55, Aufzeichnung über eine vertrauliche Unterredung mit Ministarpräsident Stojadinovic, 3. Okt 1936.

³⁵⁵ Б. Божовић, *Београд између два рата*, стр. 199.

³⁵⁶ С обзиром на то да је Београд по попису 1931. године имао 238.775 становника, а да је по процени шефа Статистичког одсека непосредно пред Априлски рат имао око 400.000 становника, можемо проценити да је укупна цифра становника за пет година нарасла максимално до 350.000 становника. (ИАБ, Општина града Београда (ОГБ), к. 210, Ф. 5-448/1941, Број становника Београда 1929, 1931. и 1941)

³⁵⁷ Вилиамсон пише да је у мањим градским центрима долазио обично један жандарм на 2.000 или у тежим случајевима на 1.000 становника. Осим тога пише да је у већим градским центрима у територијалном погледу 20.000 или 30.000 становника покривало између 20 и 40 полицајаца. Ако узмемо највеће бројке и 30.000 становника поделимо са максималних 40 полицајаца, то доноси податак да је један Шуцполицајц теоретски контролисао 750 становника. (G. Williamson, *World War II German Police Units*, p. 10)

³⁵⁸ Реферати су били Централна пријавница и Картотека, док су одсеци били следећи: I – Аминистративни, II – Политички, III – Контрашпијунаже, IV – Антикомунистички и V – Контрола штампе.

³⁵⁹ *Колаборационисти пред судом ОЗНЕ*, стр. 173.

³⁶⁰ Б. Божовић, *Београд између два рата*, стр. 192-193.

Са друге стране, као његов најближи сарадник на челу Антикомунистичког одсека, који је по речима Јовановића чинио четвртину чиновника и чак половину агената Опште полиције,³⁶¹ стајао је Светозар Вујковић који је од образовања имао шлосерски занат.³⁶² Јовановић је за свог најближег сарадника тврдио да је „недовољно интеллигентан човек“, а Бранислав Божовић је записао да је Управа града након доласка Аћимовића на њено чело потпуно напустила политику службе круни и огрезла у партијском раздору.³⁶³ На све то, корупција и неадекватан систем рада били су изражени код државних делатника међуратног периода,³⁶⁴ о чему је као делу опште декаденције и пропасти друштва са огорчењем писао и Танасије Динић.³⁶⁵ У тако сложеним организационим проблемима морао је да делује Драгомир Јовановић, синхронизујући своје акције са разноврсним пројектима владе Милана Стојадиновића.

Најважнији задатак који је Јовановићево одељење добило била борба против комунизма, а на том задатку радила је и врло развијена државна пропаганда Стојадиновићеве владе.³⁶⁶ У прилог приоритету антикомунистичке делатности говори и чињеница да је у периоду од завођења диктатуре до Априлског рата 1941. године државни тужилац по основу Закона о заштити државе подигао укупно 400 оптужница против 2.236 лица, од чега је 190 оптужница против 1.636 лица било подигнуто због комунистичке делатности.³⁶⁷ То значи да је 47,5% поднетих пријава и 73,16% оптужених било по основу комунистичке делатности и марксизма. Да би преглед ових чињеница био потпун, а улога Драгомира Јовановића јасна, прилажемо следећу табелу:

³⁶¹ *Колаборационисти пред судом ОЗНЕ*, стр. 174.

³⁶² ИАБ, Окружни суд Београд (ОСБ), Суђење Бећаревићу, Вујковићу и Губареву, Саслушање Вујковића, стр. 1-2.

³⁶³ *Колаборационисти пред судом ОЗНЕ*, стр. 338; Б. Божовић, *Београд између два рата*, стр. 201-206.

³⁶⁴ Током 1928. године о томе је писао и др Арчибалд Рајс, наводећи похлепу и корупцију као кључне проблеме који су морили послератно друштво у коме је живео. (А. Рајс, *Чујте Срби: Чувајте се себе*, Београд 2014, и друга издања) Осим тога, темом корупције државних службеника Краљевине СХС/Југославије, бавио се највише Александар Р. Милетић, али и неколико других аутора. (А. Р. Милетић, „Чиновничка корупција у Краљевини Срба, Хрвата и Словенаца“ у: *Корупција и развој модерне српске државе* (ур. А. Булатовић, С. Кораћ), Београд 2006, стр. 93-101; *Исти*, „Бакшиш и државна интервенција: чиновничка корупција у Краљевини СХС, у: *Традиција и трансформација: политичке и друштвене промене у Србији и Југославији у 20. веку*, књ. I (ур. Владан Јовановић), Београд 2015, стр. 219-236; У. Шваковић, „Корупција и политичке странке у Краљевини Срба, Хрвата и Словенаца“, *НБП: Наука, безбедност, полиција*, год. 16, 1/2011, стр. 57-68.)

³⁶⁵ ИАБ, БИА, 7000101151 – Динић Танасије, стр. 27-10, Утисци о општој ситуацији у земљи, март 1938.

³⁶⁶ Централни прес-биро под вођством Косте Луковића прво се старао о цензури комунистичке литературе, а увидевши недовољну ефикасност овог начина борбе, прибегао је издавању пропагандних антикомунистичких брошура и текстова. (Б. Симић, *Пропаганда Милана Стојадиновића*, Београд 2007, стр. 94-95, 190-191)

³⁶⁷ ИАБ, БИА – Д. Јовановић, стр. 403/78, Статистички преглед пресуда по Закону о заштити државе.

Табела 1: Статистички преглед пресуда по основу пријава државног тужиоца Државног суда за заштиту државе и Закона о заштити државе, од 1928. до 1941. године.³⁶⁸

Година	Поднето пријава	Против лица	ОСУЂЕНИ НА:				Ослобођено лица	Аменестија лица	Обуста-вљено	Нема пресуде	Збир година казне
			Затвор	Смртну казну	Новчану казну	Поправни завод					
1928.	1	25	18	-	-	-	7	-	-	-	36
1929.	23	191	126	-	-	-	64	-	1	-	630
1930.	14	118	92	-	-	-	26	-	-	-	277
1931.	14	143	100	-	-	-	43	-	-	-	300
1932.	16	140	78	-	-	-	53	8	1	-	140
1933.	15	114	82	-	-	-	32	-	-	-	252
1934.	3	48	37	-	-	-	11	-	-	-	95
1935.	10	119	79	-	-	-	39	-	1	1	132
1936.	17	272	163	1	-	-	103	-	5	-	268
1937.	19	235	133	-	-	3	98	-	1	-	232
1938.	8	40	14	-	6	-	20	-	-	-	33
1939.	8	49	16	-	-	-	33	-	-	-	22
1940.	36	142	102	-	-	-	40	-	-	-	84
1941.	9	25	12	-	-	-	3	-	-	10	42
Укупно	193	1661	1052	1	6	3	572	8	9	11	2543

Из приложене табеле првенствено се може закључити значајно увећана активност након што је на чело Одељења опште полиције 1936. године дошао Драгомир Јовановић. У тој години остварено је 70% више пријава, против 128% више оптужених, али и 106% више правоснажно осуђених лица, а у тој години је такође извршена и једина смртна казна за читав период од 1928. до 1941. године. Осим тога, од 1929. до 1935. године просечна величина ухапшене групе кретала се у распону између 8 и 10 људи, са изузетком 1934. године када су поднете свега три пријаве против 48 лица. За разлику од тога, током 1936. године просечан број оптужених по поднетој пријави био је 16, док је у 1937. години био 12,36 људи, на знатно већем броју ухапшених. На све то, неопходно је назначити да је током 1936. и 1937. године пред суд изведено 507 окривљених, док је за четири године у периоду од почетка 1930. до краја 1933. године суду приведено 515 лица. Ипак, у 1938. години, када је Јовановић такође био шеф Опште полиције десио се рапидан пад, па је пред суд изведено свега 17% оптужених у односу на претходну годину.

³⁶⁸ Подаци су преузети из статистичке табеле, уз напомену да су од стране аутора унете измене у збирне износе, с обзиром на чињеницу да је оригинални аутор документа недовољно добро сабрао следеће категорије: „поднете пријаве“, „осуђени на затвор“, „нема пресуде“ и „збир година казне“. (ИАБ, БИА – Д. Јовановић, стр. 403/78, Статистички преглед пресуда по Закону о заштити државе) Неопходно је напоменути да је *Пролетер* током 1934. године изнео далеко веће бројке осуђених на основу података „Црвене помоћи“, међународне комунистичке организације за помоћ политичким осуђеницима. У многим случајевима бројке су дупло веће, а такође је изнета и тврдња да је број пресуда стално растао од 1929. године, што је потпуно супротно представљеној статистици. („Porast bijelog terora u Jugoslaviji“, januar 1934, u: *Proleter: Organ centralnog komiteta Komunističke partije Jugoslavije 1929-1942*, str. 271, даље: *Proleter 1929-1942*) У оваквим околностима склони смо да прихватимо статистику која је коришћена као доказ приликом судског процеса Јовановићу. У прилог томе говори и Босиљка Јањатовић која доноси податак да су од 1929. до 1933. одржана 82 судска процеса, што одговара резултатима статистике, док *Пролетер* пише о 134 суђења комунистима у истом периоду. (В. Јанјатовић, *Politički teror u Hrvatskoj*, str. 287)

Иако изнесене бројке треба узети са резервом, пре свега из разлога што постоји вероватноћа да нису сви окривљени обухваћени овом збирном статистиком, овакав сумарни преглед недвосмислено говори о знатно већој активности државних органа док је Одељењем опште полиције руководио Драгомир Јовановић. Такође, његово руковођење може се повезати са већом активношћу Комунистичке партије Југославије, која је у том периоду била на снази, али и са ефикасним управљањем политичком полицијом, које је Јовановић показао и у каснијем периоду своје каријере.

Услед тога што архива Одељења опште полиције није сачувана, нисмо имали конкретан увид у оперативну документацију овог одељења, због чега су нам појединости о Јовановићевом управљању полицијом познате само у траговима. Шефови подређених одсека свакодневно су шефу Одељења реферисали о току истрага, а судећи по сопственом исказу он је посебно био заинтересован за рад на антикомунизму, па је често у томе и сам узимао учешћа.³⁶⁹ Поступак против комуниста у Општој полицији током 1930-их година био је изразито репресиван и о томе је доста писано. Лист *Пролетер* је Стојадиновићеву владу називао страховладом, која спроводи „хајку на комунисте“,³⁷⁰ а Драгомира Јовановића „животињом“ и „целатом“.³⁷¹ Доктор Брајна Вос дала је исказ листу *Против Главњаче*, по коме је у њеном пребијању и Јовановић лично узео учешће.³⁷² Ипак, овај исказ обилује острашћеношћу и личним дисквалификацијама Јовановића, па је сасвим могуће да је докторка услед злостављања које је претрпела, оштрицу свог напда намерно усмерила према Јовановићу, као персонификацији читавог система. Томе у прилог говори и чињеница да је шеф Опште полиције имао око стотину подређених агената који су, као што смо већ видели, имали дугу историју вршења полицијске тортуре и на основу тога се чини да Јовановић једноставно није имао разлога да лично пребија ухапшенике. Да је у затворима Опште полиције вршена присила док је био на њеном челу и сам Јовановић је признао.³⁷³ Ипак, о начину борбе против комунизма користећи присилу, Јовановић је у својој завршној речи на суђењу казао да је био изразито неделотворан и да је два пута предложио легализацију Комунистичке партије. Институционална делатност њеног чланства, наводи Јовановић, знатно би олакшала полицијску борбу против ове политичке групације.³⁷⁴ Ипак, овај исказ се више може сматрати покушајем додворавања новој власти, што је било значајно обележје Јовановићевог саслушања и суђења.

Осим званичног деловања као шефа одељења, Драгомир Јовановић је изградио и мрежу сопствених конфидената³⁷⁵, преко којих је настојао да контролише догађаје у граду и располаже

³⁶⁹ *Колаборационисти пред судом ОЗНЕ*, стр. 175.

³⁷⁰ „Најка на комунисте“, *Пролетер*, фебруар 1936, у: *Пролетер 1929-1942*, стр. 413; „Stojadinovićeve strahovlada u Crnoj Gori“, *Пролетер*, јул-август 1936, у: *Пролетер 1929-1942*, стр. 431. Ако се занемаре острашћеност и реторичке дисквалификације, у тексту Ивана Рибара могу се уочити занимљиви подаци. Такође он као свој извор у описима поступка у затворима наводи комунисте чије је био правни заступник, али и бивше жандаре. (I. Ribar, *Stara Jugoslavija i komunizam*, стр. 65-108) О овој теми се током 1930-их писало и у емиграцији. (*Protiv Glavnjače: Organ Patronata iseljenika iz Jugoslavije*, Paris-Bruxelle 1933-1937) Потврду репресивног поступка у београдским затворима 1930-их дали су и сами извршиоци. (ИАБ, 4224/МГ – 626, Сергије Голубјев, стр. 11-12; ИАБ, ОСБ, Суђење Бећаревићу, Вујковићу и Губареву, Саслушање Бећаревића, стр. 8, 10; *Исто*, Саслушање Вујковића, стр. 5 и др.)

³⁷¹ „Pred sud s 6 – јануарским злочинцима!“, *Пролетер*, јул-август 1935, у: *Пролетер 1929-1942*, стр.398: „Taktika trockističkih bandita u Jugoslaviji“, *Пролетер*, децембар 1937, у: *Пролетер 1929-1942*, стр. 618.

³⁷² Брајна Вос наводи да је Јовановић садиста, циник, бруталан и дрзак. Затим да ју је дочекао „најплоднијим клеветима, шамарима, ударцима песнице.“ Докторка даље наводи да јој је Јовановић тражио новац, причао како је „код њега горе него код Гестапоа“, затим да постоји седам начина смрти у његовом затвору, као и то да јој је претио силовањем. (ИАБ, БИА – Д. Јовановић, док. бр. док. бр. 236, стр. 1, Извод комунистичког листа „Против Главњаче“)

³⁷³ ИАБ, БИА – Д. Јовановић, док. бр. 152, стр. 7-8, Завршна реч оптуженог Јовановић Драгомира.

³⁷⁴ ИАБ, БИА – Д. Јовановић, док. бр. 152, стр. 7, Завршна реч оптуженог Јовановић Драгомира.

³⁷⁵ Под појмом конфидент у полицијској терминологији подразумева се неформални агент, достављач информација или денунцијант.

свежим информацијама. Тако му је за контролу радничких синдиката служио секретар радничке коморе Милорад Белић. Он је, према речима Јовановића, био спона између полиције и синдиката, конкретно уклањајући са водећих положаја комунистички опредељене раднике и заустављајући планиране штрајкове. Белић је по тим питањима имао отворен приступ Јовановићевој канцеларији и ова сарадња је, према тврдњама Јовановића, условила тиме да током његовог шефовања (1936 – фебруар 1939.) ниједан раднички штрајк није потпуно успео.³⁷⁶ Поред радничких синдиката, Јовановић је сопствене конфектенате имао у главним политичким странкама и за ове услуге исплаћивао месечну апанажу у износу од 3.000 до 5.000 динара појединачно. Он такође наводи да је на плаћање обавештајаца Одељења опште полиције на месечном нивоу укупно одлазило око 40.000 динара.³⁷⁷

Један од најважнијих догађаја на унутрашњеполитичком плану у коме је учествовао Драгомир Јовановић, било је гушење народних протеста у вези Конкордата. Наиме, криза око Конкордата који је са Светом столицом Краљевина Југославија потписала 25. јула 1935. године, кулминирала је у лето 1937. када је у Народној скупштини изгласан предлог закона о конкордату. То је пратила дубока државна криза, улични сукоби и смрт патријарха.³⁷⁸ Грађанство се оштро супротставило Конкордату, пре свега протестима, али и штампањем читавог низа летака.³⁷⁹ На ово је Стојадиновићева влада опет реаговала синхронизованом делатношћу Министарства унутрашњих послова и пропагандне активности.³⁸⁰ Док су развијени системи пропагандне делатности настојали да умање масовност и ефекат протеста, органи реда су репресијом гушили демонстрације. Сергије Голубјев се 1969. године присећао да су жандарми, агенти и чиновници заједнички пендрецима ударили масу током демонстрација, одвајајући их у посебне групе и сатеравши их у бочна дворишта. Након тога су се са малим групама у унутрашњости дворишта „немилосрдно обрачунавали“ и касније претучене превозили у Главњачу, а рањене у болницу.³⁸¹ Бранислав Божовић наводи да је главни налогодавац оваквог поступања био управник града Милан Аћимовић, док је читаву акцију организовао и изводио Драгомир Јовановић. Божовић ипак не цитира свој извор, наводећи да су у то време „Београдом кружиле фотографије са Јовановићем у првом плану, како окружен жандармима и полицајцима, насрће на демонстранте“.³⁸² Ову тврдњу Божовића потврђује и фотографија, која се чува у Збирци Станислава Кракова у Архиву

³⁷⁶ *Колaborационисти пред судом ОЗНЕ*, стр. 336-342.

³⁷⁷ Јовановић наводи да је новинар Стева Савковић био његов повереник у редовима радикала, Јосип Баришић, такође новинар, је извештавао из редова ХСС-а. Такође, новинар Бошко Радовановић је преносио информације из Демократске странке и Савеза земљорадника, а народни посланик Мирко Урошевић из редова Југословенске националне странке. (*Исто*, стр. 175-177)

³⁷⁸ О самом Конкордату Краљевине Југославије и Свете столице више у: Н. Жутић, *Ватикан, Србија и Југославија*, Београд 2008; Р. Радић, *Живот у временима: Гаврило Дожић (1881-1950)*, Београд 2006, стр. 156-186; М. Средојевић, *Конкордат у Скупштини Краљевине Југославије*, Београд 2016; *Конкордат између Свете столице и Краљевине Југославије*, прир. М. Цемовић, Београд 1937; *Примедбе и приговори на пројекат Конкордата између наше државе и Ватикана : парафираног 25. VII 1935. годи*, Сремски Карловци 1936 и друго.

³⁷⁹ АЈ, 102- Збирка Станислава Кракова, фасцикла 7-18.

³⁸⁰ Б. Симић, *Пропаганда Милана Стојадиновића*, Београд 2007, стр. 88, 210-211.

³⁸¹ ИАБ, Мемоарска грађа -4224/МГ – 626, Сергије Голубјев – Стенографске белешке 24. јун-3. јул 1969, стр. 11 (даље: ИАБ, МГ – 626, Сергије Голубјев).

³⁸² На фотографијама које је Божовић приложио својој књизи не види се конкретна ситуација у којој Јовановић заповеда полицијом, већ само фотографија у којој Јовановић лежерно стоји у друштву Аћимовића, као и две фотографије полицијске агресије према грађанству и свештенству, на којима се ипак не појављује Јовановић. (Б. Божовић, *Београд између два рата*, стр. 213-214) Са констатацијом да је Јовановић водио гушење протеста, слаже се и још један савременик догађаја – др Иван Рибар, који у свом настојању да потпуно дискредитује полицију међуратне Југославије чак умерено брани Српску православну цркву, наводећи да су жандари којима је руководио Јовановић „подерали црквене заставе, ударили по крстовима, тукли свештенике и грађане. На улици је пала крв, рањен је и епископ и превезен у болницу.“ (I. Ribar, *Stara Jugoslavija i komunizam*, стр. 90-92)

Југославије, на којој се јасно види Јовановић насрам Војислава Јанића, како заповеда жандармима у сукобу са демонстрантима.³⁸³ Да је његово учешће у гушењу протеста од 19. јула 1937. године, који је касније назван „Крвава литија“, заиста било велико потврђује и једна достава Гестапоу из времена Другог светског рата, која има изразито похвалан тон према Јовановићу и као једну од његових највећих достигнућа управо представља његов удео у „Крвавој литији“ 1937. године.³⁸⁴ Гушење ових демонстрација током лета 1937. године било је једно од најважнијих питања за тадашњи режим, што се јасно види из чињенице да је Стојадиновић на крају предложио одлагање овог питања,³⁸⁵ а свој задатак приликом тих догађаја Драгомир Јовановић је извршио готово перфектно, што га је истакло као неупитног „војника“ режима др Милана Стојадиновића.

О његовој улози у овим догађајима писала је и штампа. Прорежимски дневни лист *Време* настојао је да умири ситуацију и Јовановића представи повољно. У броју од 20. јула овај дневни лист је пренео саопштење Управе града да су „изведени органи жандармерије да их (демонстранте, прим. Р.Т.) у миру зауставе“.³⁸⁶ Три дана касније, *Време* у намери да оправда поступке полиције и Јовановића доноси текст по коме је Јовановић 18. јула, дан пре демонстрација, посетио Архиепископског намесника за Београд у његовом стану, са намером да га и лично подсети на забрану окупљања до 1. августа 1937. године.³⁸⁷

Колико је Општа полиција у време Јовановићевог шефовања била ударна полуга власти говори и чињеница да је коришћена против опозиције. Тако је, примера ради, лист *Време* писао 17. јула 1937. године да је Општа полиција упала у страначке просторије опозиционе Југословенске националне странке (ЈНС) и запленила укупно 44 различите врсте пропагандних летака.³⁸⁸

Од повратка из Загреба, Јовановић се такође профилисао и као стручњак за безбедност приликом организације церемонијалних посета страних делегација и чак постао лични пратилац кнеза Павла. Почетком јуна 1936. године отпутовао је у Букурешт и заједно са тамошњом полицијом организовао обезбеђење прославе годишњице крунисања краља Карола I, која је упамћена по рушењу трибина и смрти чак 40 људи.³⁸⁹ Током 13. и 14. септембра исте године, био је пратилац председнику владе Стојадиновићу на састанку Савета Мале Антанте у Братислави, након чега је укупно 12 дана боравио у Лондону и Паризу, истражујући организацију обезбеђења у тамошњим парламентима.³⁹⁰ Пратио је такође и кнеза Павла и кнегињу Олгу на церемонију венчања тадашњег грчког престолонаследник Петра, која се одржала 9. јануара 1938. године у Атини.³⁹¹ На ова путовања Јовановић је ишао у својству шефа Опште полиције, а на саслушању

³⁸³ АЈ, 102-7-18.

³⁸⁴ ИАБ, БИА – Д. Јовановић, док. бр. 104, стр. 1, Денунцијација број 171. Судићи по томе што денунцијант Јовановића назива „вредним и исправним полицијским чиновником“, који је у Краљевини Југославији „исправно вршио дужност“, а који је непопуларан постао једино из разлога што је гушио демонстрације у вези Конкордата, чини се да је ова денунцијација стигла од неког идеолошки блиског Јовановићу.

³⁸⁵ АЈ, 37 – Збирка Милана Стојадиновића – 2 – 9, стр. 222-228, Говор М. Стојадиновића у Клубу ЈРЗ од 23. јула 1937.

³⁸⁶ „Саопштење Управе града београда о догађајима код Саборне цркве“, *Време*, 20.7.1937, стр. 1.

³⁸⁷ „Шеф полиције код Архиепископског намесника“, *Време*, 23.7.1937, стр. 4.

³⁸⁸ „Приликом претреса просторија Главног одбора ЈНС органи Управе града Београда пронашли су 44 разне врсте илегалних летака“, *Време*, 17.7.1937.

³⁸⁹ „Повратак Њ. Кр. Вис. Кнеза намесника Павла у Београд“, *Време*, 10.6.1936, стр. 1; „По тврђењу неких очевидаца под срушеним трибинама у Букурешту погинуло је 40 особа“, *Време*, 10.6.1936, стр. 1; *Колаборационисти пред судом ОЗНЕ*, стр. 302-307.

³⁹⁰ „Данас се састаје Савет Мале антанте у Братислави под председништвом и др Милана Стојадиновића“, *Време*, 13.9.1936, стр. 1; „Први дан заседања Сталног савета Мале Антанте у Братислави“, *Време*, 14.9.1936, стр. 1; *Колаборационисти пред судом ОЗНЕ*, стр. 310.

³⁹¹ ИАБ, БИА – Д. Јовановић, док. бр. 235, стр. 8, Пасош Драгомира Јовановића; „Венчању грчког престолонаследника присуствовали су Њ. Кр. Вис. Кнез Намесник Павле и Кнегиња Олга“, *Време*, 10.1.1938. Јовановић на саслушању

је признао да је у добијању ових послова, који су доносили значајну финансијску апанажу од 15.000 до 20.000 динара, имао помоћ министра унутрашњих послова Антона Корошеца.³⁹² Осим тога, с обзиром на образовање и полиглотске способности, Јовановић је послове оваквог типа могао да обавља без већих баријера. Ипак, два најважнија путовања у којима је на пословима обезбеђења суделовао, биле су посете кнеза Павла Риму и Берлину током маја и јуна 1939. године, о чему ће у наставку бити више речи.

Јовановић је такође од повратка из Загреба 1935. године радио и на повезивању и сарадњи београдске са европским полицијама. Наиме, првобитна идеја о наднационалној полицијској организацији појавила се на конгресу у Монаку 1914. године, а у реалност се претворила 1923. године, када је формирана Међународна комисија криминалистичке полиције (ICPC).³⁹³ Југословенске власти су од тада узеле учешћа у међународном повезивању, а контакти овог типа између југословенске и немачке полиције су постали посебно интензивни након 1935. године. У то време утицај полиције нацистичке Немачке рапидно је јачао, а након Аншлуса Аустрије централа будућег Интерпола премештена је из Беча у Берлин и на њено чело дошао је Рајнхард Хајдрих³⁹⁴, као најближи сарадник шефа немачке полиције Хајнриха Химлера. Значајну улогу у овој организацији имао је и Милан Аћимовић, који је од 1936. године био њен потпредседник, а извори се такође слажу да су немачка и југословенска полиција сарађивале првенствено по питањима антикомунизма и крајем 1937. године између њих је дошло до потписивања споразума који је укључивао размену полицијских делегата.³⁹⁵ У ту сврху је као делегат у Берлин отишао Богдан Банковић, кога је касније заменио Фрања Ујчић, а затим и Ђура Сарапа.³⁹⁶ Са друге стране,

грешком наводи да се поменуто венчање одиграло у јесен 1936. године. (*Колаборационисти пред судом ОЗНЕ*, стр. 306-307)

³⁹² *Колаборационисти пред судом ОЗНЕ*, стр. 311.

³⁹³ International Criminal Police Commission (ICPC) формирана је као прва наднационална организација полицијске сарадње 1923. године, од стране делегата 22 земље. До 1934. године чланство у овој организацији добиле су готово све европске земље, а број чланица у тој години увећао се на 58 земља. Централа тадашње полиције била је у Бечу, али је Аншлус Аустрије довео до тога да она буде премештена у Берлин, а њен председник постане Рајнхард Хајдрих. Ипак, након Другог светског рата ова међународна полицијска организација је наставила да постоји и званично 1946. године променила име у International Criminal Police Organisation – INTERPOL. (M.Deflem, „Bureaucratization and Social Control: Historical Foundations of International Police Cooperation, *Law & Society Review*, vol. 34, 3/2000, p. 739-778; „Key dates: Stories and photos of the milestones in our history“, <<https://www.interpol.int/Who-we-are/Our-history/Key-dates>>, (приступ: 1.5. 2020.)

³⁹⁴ Рајнхард Хајдрих (1904-1942) био је током 1920-их година морнарички официр. Након отпуштања из морнарице, ступио је 1. јуна 1931. године у Нацистичку партију, а убрзо и у СС формације. Дао је значајан допринос изградњи Гестапоа и Службе безбедности (Sicherheitsdienst - SD), а посебно велику моћ стиче након 1936. године, када је Хајнрих Химлер постао шеф читаве полиције нацистичке Немачке. Хајдрих је 1938. године постао рајхспротектор Бохемије и Моравске, а 1939. године достигао врхунац у каријери дошавши на чело Главног уреда безбедности Рајха (RSHA). Био је једна од најважнијих личност задужених за безбедност у Рајху, одмах уз себи претпостављеног Хајнриха Химлера. Историјска наука данас сматра да је имао једну од кључних улога у организовању Холокауста. Његов сарадник Вернер Бест га је окарактерисао као „најдемонскију личност нацистичког вођства“. На њега је извршен агентат под шифром „Операција Антропоид“ у Прагу крајем маја 1942. године, а издахнуо је у болници, неколико дана касније. (R. Gerwarth, *Hitler's Hangman: The Life of Heydrich*, Yale University Press 2011)

³⁹⁵ ИАБ, БИА – Милан Аћимовић, стр. 7-1, Извод из листа Ново Време, 30.8.1941; *Немачка обавештајна служба, II: У старој Југославији*, Београд 1955, стр. 175-182. (даље: *Немачка обавештајна служба*); Б. Божовић, *Београд између два рата*, стр. 202-203. Сам текст споразума није сачуван, али се ова тврдња може сматрати основаном, јер полицијски делегати заиста јесу размењени, о чему постоје потврде у читавом низу извора. (РААА, R-100779, s. 26, Helm Hans, SS-Sturmabführer, Kriminalkommissar, Polizei-Attaché in Belgrad; РААА, R-100779, s. 28, gez. Müller an AA, 4.11.1940; РААА, R-100779, s. 27-37 и други; *Колаборационисти пред судом ОЗНЕ*, стр. 307)

³⁹⁶ *Колаборационисти пред судом ОЗНЕ*, стр. 168.

као немачки делегат у звању полицијског аташеа у Београд је постављен СС-штурмбанфирер Ханс Хелм (Hans Helm).³⁹⁷

По слову овог споразума Јовановић је као шеф Одељења опште полиције током 1938. године боравио у Берлину, у сврху истраге Усташког покрета на документима које су немачке службе заплениле од др Бранимира Јелића, блиског сарадника Анте Павелића.³⁹⁸ Ипак, с обзиром на то да је био човек Стојадиновићевог режима, Јовановић је фебруара 1939. године смењен са положаја и добио је намештење као помоћник новог управника града Драгослава Лазића, а затим је и 1940. године премештен за саветника у Министарству унутрашњих послова, што су биле позиције са егзекутивно далеко ужим ингеренцијама од положаја који је заузимао од 1936. до фебруара 1939. године.³⁹⁹ Ипак, без обзира на то што се сарадња одвијала по основу споразума Управе града, у којој више није радио, Јовановић је наставио званичну сарадњу са немачком полицијом.⁴⁰⁰ Тако је са југословенске стране ушао у мешовиту југословенско-немачку полицијску комисију за истраживање напада на немачки воз код Јуденбурга током јуна 1940. године, за коју су сумњичене званичне југословенске институције. Управо ова истрага, која није дала никакве конкретне резултате, била је последњи значајан догађај пре окупације, у коме је Јовановић учествовао.⁴⁰¹ Крајем исте године и званично је пензионисан као саветник у Министарству унутрашњих послова, чиме је његова каријера у Краљевини Југославији окончана.⁴⁰²

Док је Јовановић радио на заједничким пројектима и полако падао у полицијској хијерархији, Хелм је као полицијски аташе у Београду обављао широку делатност, која је по сачуваним документима далеко превазилазила границе полицијске сарадње. Званично је наименован 3. јануара 1938. године и од тада, па све до Априлског рата, успео је да развије прилично широку мрежу обавештајне делатности у Југославији. Формацијски је био подређен Шефу полиције безбедности (Sipo und SD), што је од 1939. године био Хајнрих Милер (Heinrich Müller),⁴⁰³ од кога је добијао упутства у погледу правца обавештајног рада и коме је подносио извештаје. С обзиром да је 1939. године формиран Главни уред безбедности Рајха (RSHA), Милер

³⁹⁷ Ханс Хелм (1909-1946) рођен је 30. јуна 1909. године у Минхену. Након завршеног основног и средњег образовања ступио је 1928. године на универзитет где је студирао германистику и журналистику. Студирао је са променљивим успехом и дипломирао 1935. године, а од 1934. године био је инкорпорирани у Баварску политичку полицију у звању криминалног инспектора. Комесарски испит је положио 28. марта 1936, а касније је наименован за полицијског аташеа у Београду. (РААА, R-100779, s. 26, Helm Hans, SS-Sturmbanführer, Kriminalkommissar, Polizei-Attaché in Belgrad)

³⁹⁸ *Колаборационисти пред судом ОЗНЕ*, стр. 307-309.

³⁹⁹ ИАБ, БИА – Д. Јовановић, док. бр. 151, стр. 5, 9-10, Записник са суђења Драгомиру Јовановићу – Драгом; Бранислав Божовић тврди да је Јовановић задржан у полицији услед реакције војне контраобавештајне службе, која је тиме спречила његово потпуно уклањање са положаја. (Б. Божовић, *Београд између два рата*, стр. 219, 229, 239)

⁴⁰⁰ Ови премештаји дошли су услед смене Антона Корошеца са позиције министра, а затим и пада читаве владе Милана Стојадиновића. Ипак, за разлику од Милана Аћимовића, који је као тврдокорни присталица Стојадиновића одједном изгубио позиције, Јовановић је, као човек који је био везан за Корошеца, још једном успео да се прилагоди ситуацији и парцијално сачува своје позиције. (ИАБ, БИА – Д. Јовановић, док. бр. 151, стр. 9-10, Записник са суђења Драгомиру Јовановићу – Драгом)

⁴⁰¹ *Колаборационисти пред судом ОЗНЕ*, стр. 315-317.

⁴⁰² Б. Божовић, *Београд између два рата*, стр. 239.

⁴⁰³ Хајнрих Милер (1900-?) био је припадник минхенске полиције и водио је борбу против Нацистичке партије. Када је покушао да ступи у њу, био је одбијен. Ипак, касније током 1939. године Рајнхард Хајдрих као шеф РСХА га је наименовао на чело четвртог одељења – Гестапоа (Тајне државне полиције). На том положају је остао до самог краја рата. Последњи пут је виђен 1. маја 1945. године у Хитлеровом бункеру, након чега му се губи сваки траг. До данас у историографији и публицистици постоји много теорија о његовој смрти (или животу) након 1. маја 1945, али ни једна од њих није потврђена. Остао је личност највишег ранга у Трећем Рајху чија судбина није позната. (J. Delarue, *The Gestapo: A History of Horror*, Pen & Sword Books 2008, p. 157, 168-170; V. Širer, *Uspon i pad Trećeg Rajha*, str. 821)

је био подређен Рајнхарду Хајдриху и шефу немачке полиције Хајнриху Химлеру. Тако су извештаји које је прикупљао Хелм, у складу са упутствима Адолфа Хитлера од 3. септембра 1939. године, били предавани амбасади Немачке у Београду, а амбасадор Фон Херен их је затим слао у Министарство спољних послова Немачке, насловљене на Главни уред безбедности Рајха.⁴⁰⁴ Тако су питања која су третирали унутрашњеполитички и спољнополитички органи Краљевине Југославије у врло кратком року, у облику оригиналних докумената, преписа, превода и спорадично мишљења Хелма, стизала на сто најодговорнијих личности Трећег Рајха. То им је омогућавало да буду на извору информација и своју спољну политику према Краљевини Југославији усмере на одговарајућа питања, а такође и имају исцрпне извештаје о деловању личности за које су били заинтересовани, што ће посебно важно бити на почетку окупације.

Судећи по извештајима које је током поменутог периода достављао Хелм, третиран је истовремено читав низ различитих питања. Најбољи пример за то јесте извештај упућен у Берлин 10. октобра 1939. године, у коме се наводи да Хелм у том тренутку ради истовремено на укупно 18 питања.⁴⁰⁵ Тако су поменути извештаји најчешће третирали читав низ разнородних тема, које су у извештајима заједно представљане. На основу извештаја који су сачувани можемо закључити да је обавештајна активност била усмерена у више праваца. Пре свега, запажа се највећа активност на обавештајном раду о унутрашњој политици Краљевине Југославије, затим спољној политици, војним питањима, али и читавом низу мање значајних тема. Тако су предмет интересовања у унутрашњој политици превасходно били београдска полиција и Министарство унутрашњих послова са својим политичким пројектима, о којима је већ било речи.⁴⁰⁶ Поред тога, обавештајна служба Главног уреда безбедности Рајха посебно је била заинтересована за положај немачке националне мањине и правну регулативу њеног положаја.⁴⁰⁷ Помно су пратили и делатност одређених личности, а пре свега Антона Корошеца, Драгише Цветковића, кнеза Павла, престолонаследника Петра, тадашњег министра војске и морнарице генерала Милана Недића, затим министра спољних послова Александра Цинцар-Марковића, Милана Стојадиновића и других.⁴⁰⁸ Са пажњом су пратили антинемачке ставове у војсци и грађанству, али и пропагандну имплементацију пронемачких ставова у време последње фазе пред избијање Априлског рата.⁴⁰⁹ Прави обавештајни рат вођен је са политичким органима Велике Британије и СССР-а и њихове амбасаде су често биле предмет обавештајних извештаја из Београда.⁴¹⁰ На све то, посебну пажњу

⁴⁰⁴ PAAA, R-100779, s. 2-3, Gesandtschaft Belgrad an AA, 11. 10. 1939; PAAA, R-100779, s. 19, Schurburg an Deutschen Gesandten von Heeren, 23. 12. 1939; PAAA, R-100779, s. 21, Deutsche Gesandte an Herr Schumburg, 30. 12. 1939; PAAA, R-100779, s. 23, RFSS an AA, 4. 1. 1940; PAAA, R-100779, s. 25, Müller an AA, 25. 4. 1940; PAAA, R-100779, s. 28, gez. Müller an AA, 4. nov. 1940 и други.

⁴⁰⁵ PAAA, R-100779, s. 2-3, Gesandtschaft Belgrad an AA, 11. 10. 1939.

⁴⁰⁶ PAAA, R-100779, s. 2-3, Gesandtschaft Belgrad an AA, 11. 10. 1939; PAAA, R-101092, s. 1, Chef der Sipo und SD an AA, 18.7.1940; PAAA, R-101098, Chef der Sipo und SD an AA, 17. 9. 1940; PAAA, R-101098, Chef der Sipo und SD an AA, 18.9.1940; PAAA, R-101099, RSHA an AA, 13.1.1941; PAAA, R-101099, RSHA an AA, 21.1.1941 и многи други.

⁴⁰⁷ PAAA, R-101092, s. 1, Chef der Sipo und SD an AA, 18.7.1940; PAAA, R-101097, Chef der Sipo und SD an AA, 8.5.1940; PAAA, R-101098, s.4-5, Chef der Sipo und SD an AA, 17. 9. 1940; PAAA, R-101099, Chef der Sipo und SD an AA, Denkschrift der deutschen Volksgruppe – Das Deutschen in der Wojwodina, 18.1.1941, и други.

⁴⁰⁸ PAAA, R-101097, Chef der Sipo und SD an AA, 22.5.1940; PAAA, R-101097, Chef der Sipo und SD an AA, 19.6.1940; PAAA, R-101098, Chef der Sipo und SD an AA, 17. 9. 1940; PAAA, R-101098, Chef der Sipo und SD an AA, 18.9.1940; PAAA, R-101099, RSHA an AA, 13.1.1941; PAAA, R-101099, Chef der Sipo und SD an AA, 28.1.1941; PAAA, R-101099, Chef der Sipo und SD an AA, 13.2.1941; PAAA, R-101099, Chef der Sipo und SD an AA, 14.2.1941, и многи други.

⁴⁰⁹ PAAA, R-101098, Chef der Sipo und SD an AA, ; PAAA, R-101097, Chef der Sipo und SD an AA – Die Berline Philharmonie in Belgrad 21.5.1940; PAAA, R-101097, Chef der Sipo und SD an AA, 20.7.1940; PAAA, R-101097, Chef der Sipo und SD an AA, 30.7.1940, и други.

⁴¹⁰ PAAA, R-101097, Chef der Sipo und SD an AA, 22.5.1940; PAAA, R-101097, Chef der Sipo und SD an AA, 19.6.1940; PAAA, R-101097, RSHA an AA, 19.12.1940, и други.

обавештајно-полицијски органи посветили су војним питањима, о којима су спорадично долазили до информација.⁴¹¹

Хелм је на огромном броју задатака радио са својим немачким, али и домаћим сарадницима. У изворима је остало забележено да је после неколико његових захтева, 4. јануара 1940. године из централе Гестапоа у Хелмов штаб наименована стенографскиња Илзе Мартенс, чији задатак је био да користећи стенографију убрза писање извештаја.⁴¹² Такође у јесен 1940. године, Хелм је од централе у Берлину хитно тражио појачање за свој штаб услед „појачане енглеске саботаже и шпијунаже“, а Милер је 4. новембра преко Министарства спољних послова и амбасаде у Београду упутио допис Хелму да ће четири дана касније у Београд авионом стићи криминалистички инспектори Борхарт и Хубнер, као појачање његовом штабу.⁴¹³ Осим тога, помоћ Хелмовој обавештајној активности пружио је и Карл Краус,⁴¹⁴ који је у јесен 1939. године наименован у Немачки саобраћајни биро у Београду, што је у ствари била само камуфлажа чиновника који је вршио службу испоставе VI одељења РСХА, задуженог за обавештајну службу у иностранству, у овом случају у Југославији.⁴¹⁵ Ипак, данас у историографији не постоје чврста и у изворима конзистентно доказана сазнања какав је конкретно био допринос Крауса.⁴¹⁶

Када говоримо о обавештајној активности нацистичке Немачке у Југославији, неопходно је поставити питање информатора и помагача који су долазили из редова домаће управе. У вези тога, аутори вишетомног приручника Управе државне безбедности, под називом *Немачка обавештајна служба у Југославији* читав обавештајни рад немачких органа у Београду базирали су на тврдњи да су Милан Аћимовић и Драгомир Јовановић били основни инсајдери који су се потпуно активирали у служби нацистичке Немачке. О њима и Танасију Динићу, који је наводно био главни Краусов информатор, изнете су тврдње да је Аћимовић из идеолошких разлога радио за Немачку, али настојао да то чува од очију јавности, док је Јовановић своју обавештајну делатност обављао у замену за финансијску надокнаду.⁴¹⁷ Ипак ови интерни приручници Управе државне безбедности не садрже научни апарат и носе са собом читав низ других проблема услед којих се њихове тврдње могу прихватити само уз потврду у другим изворима.⁴¹⁸ Ситуација је

⁴¹¹ РААА, R-101097, Chef der Sipo und SD an AA, 21.5.1940; РААА, R-101097, Chef der Sipo und SD an AA, 22.5.1940, и други.

⁴¹² РААА, R-100779, s. 23, RFSS an AA, 4.1.1940.

⁴¹³ РААА, R-100779, Chef der Sipo und SD an AA, 4.11.1940.

⁴¹⁴ Карл Лотар Краус (1908-након 1975) пре Другог светског рата био је чиновник Немачког саобраћајног бироа у Београду. Након окупације, постао је шеф Ајнзацкоманде Полиције и Службе безбедности, надлежне за окупирану Србију. (С. Ц. Ћирковић, *Ко је ко у Недићевој Србији 1941–1944*, стр. 499)

⁴¹⁵ *Немачка обавештајна служба, II: У старој Југославији*, Београд 1955, стр. 175-182. (даље: *Немачка обавештајна служба*); Б. Божовић, *Београд под комесарском управом 1941*, Београд 1998, стр. 63. (даље: Б. Божовић, *Београд под комесарском управом*)

⁴¹⁶ Бранислав Божовић не наводећи извори пише о Краусовој сарадњи са групацијом „Сигнал“, затим са Танасијем Динићем, министром Душаном Пантићем, утицајним новинаром Данилом Грегорићем и износи општу оцену шпијунаже Крауса и Хелма. Ипак, с обзиром на то да за ове тврдње најчешће не наводи изворе или их базира на денунцијацијама, не можемо их са сигурношћу прихватити. (*Исто*, стр. 80-83 и друге)

⁴¹⁷ *Немачка обавештајна служба*, књ. I, II, IV.

⁴¹⁸ У многим случајевима своје теорије базирају на денунцијацијама, чије тврдње могу бити прихваћене само уз потврду у неколико других извора првог реда, што овде није случај. Наиме, у случају Драгомира Јовановића сачувано је преко стотину денунцијација, које често долазе од потпуно непроверених извора и као такве не смеју без квалитетне потврде у другим изворима бити прихваћене као истинит историјски извор. Осим тога јасна је склоност аутора овог дела, писаног за интерне потребе Управе државне безбедности, да истакнуте личности полицијских формација и Министарства унутрашњих послова тзв. Владе народног спаса, окриве за делатност у корист нацистичке Немачке. То су аутори урадили тиме што су идеолошки створену слику о Аћимовићу, Јовановићу и Динићу као сарадницима окупатора током рата настојали да повежу са наводном сарадњом пре рата и тиме читалаштву представе

додатно отежана и тиме што је Бранислав Божовић у каснијем периоду ове тврдње интегрално уврстио у своје објављене научне радове као доказану истину.⁴¹⁹ То је довело до ситуације да улога Драгомира Јовановића, као наводног немачког агента у Југославији, не буде адекватно и на потпуно квалитетан историографски начин третирана у научној литератури.

С обзиром на то колико је ово питање деликатно, сматрали смо да је најсврхисходније испитати изворе из немачких архива који говоре о томе и упоредити их са домаћом литературом и изворима. Наиме, прва спорна ствар у домаћој историографији је то да већина аутора која је о томе писала без цитирања конкретних и релевантних извора тврди да је Јовановић 1936. године боравио у Берлину, учествовао на састанку Међународне комисије криминалистичке полиције, присуствовао Олимпијади, а затим и путовао у Нирнберг на скуп Нацистичке партије.⁴²⁰ Тиме су наводно нацисти импресионирали Јовановића, навели га да схвати да је Немачка доминантна сила у Европи друге половине 1930-их и врбовали га да ради за немачку обавештајну службу, у замену за новчану надокнаду.⁴²¹ Јовановић је ово демантовао, наводећи да је први пут у Немачкој боравио 1938. године, поводом ислеђивања Усташког покрета, а такође ни у препису његовог пасоша не постоји податак да је 1936. године боравио у Немачкој. Услед наведеног, ову тврдњу можемо сматрати недовољно доказаном.⁴²²

Друга и најважнија тврдња коју домаћи аутори износе везано за Јовановићеву обавештајну делатност, јесте да је константно радио у служби Немачке, контактирајући са Ханс Хелмом, са којим је стајао у пријатељским односима.⁴²³ Тврдњу да су неговали пријатељске односе и сам Јовановић је потврдио на саслушању, наводећи да му је Хелм током 1940. године долазио осам до десет пута у кућу и био гост на његовом рођендану и крсној слави, а касније је на суђењу настојао значајно да ублажи овај исказ.⁴²⁴ Са друге стране, за тврдњу о обавештајном раду можемо констатовати да у старијој историографији никада није понуђен ваљан доказ и све што је изнесено темељило се на денунцијацијама, које нису довољно поуздан извор за питање које захтева анализу извора обе стране.

Да би адекватно анализирали потенцијалну обавештајну активност Јовановића у корист нацистичке Немачке, неопходно је представити како су изгледали његови званични одласци у

хронолошки повезану целину службе нацистичкој Немачкој, од 1935. до 1944. године. Ове тврдње нису поткрепили цитирањем извора који то несумњиво потврђују, што значајно умањује поузданост ових приручника.

⁴¹⁹ Бранислав Божовић као најбољи познавалац београдске полиције између два рата и један од аутора интерног приручника *Немачка обавештајна служба*, имплементирао је ову тврдњу у своје научне радове, наводећи као основни извор денунцијације Гестапоу или исказ др Георга Кисела. (Б. Божовић, „Специјална полиција у окупираном Београду – Општи приказ“, у: *Београд у рату и револуцији 1941-1945* (ур. Г. Лађевић), Београд 1971, стр. 129-141; Б. Божовић, *Београд између два рата*, стр. 204-206, 225-230; В. Воžović, М. Stefanović, Аćimović, Јovanović, Ljotić, стр. 125-131; Б. Божовић, *Београд под комесарском управом*, стр. 63-65, 80-81; Б. Божовић, *Специјална полиција у Београду 1941-1944*, Београд 2014, стр. 31, даље: Б. Божовић, *Специјална полиција*)

⁴²⁰ С обзиром да аутори за ову тврдњу не наводе изворе, претпостављамо да је она базирана на једној оцени Јовановића, која је пронађена у списима Богољуба Јевтића у његовом стану током рата. У њој се наводи да је Јовановић од 1936. године „одлучно сарађивао на увођењу сарадње између немачке и југословенске полиције и у многим случајевима учинио добре услуге немачким полицијским властима“. (ИАБ, БИА – Д. Јовановић, док. бр. 243, стр. 1, Акт 1243/41; Исто, док. бр. 244, стр. 1, Wehrmachtverbindungstelle Belgrad an Sipo und SD Belgrad – Referat Helm, 3. Oktober 1941)

⁴²¹ *Немачка обавештајна служба II*, стр. 175-182; Б. Божовић, *Београд између два рата*, стр. 202-203. Аутори поменутих монографија не наводе изворе за ове тврдње о Јовановићу или их базирају на денунцијацијама. Из овог разлога тврдње поменутих аутора сматрамо недовољно утемељеним у историјским изворима.

⁴²² ИАБ, БИА – Д. Јовановић, док. бр. 235, стр. 1-16, Пасош Драгомира Јовановића.

⁴²³ *Немачка обавештајна служба II*, стр. 175-182; Б. Божовић, *Београд између два рата*, стр. 202-203.

⁴²⁴ ИАБ, БИА – Д. Јовановић, док. бр. 151, стр. 5, Записник са суђења Драгомиру Јовановићу – Драгом; *Колaborационисти пред судом ОЗНЕ*, стр. 318.

Немачку. Он је на саслушању препричао свој осмодневни боравак у Берлину 1938. године, који је реализован због ислеђивања Усташког покрета. По садржају његовог исказа види се да је остварио врло блиске контакте са Хајнрихом Милером, Вернером Бестом и Хансом Хелмом, као личностима које су заузимале значајне позиције у Гестапоу. Запажа се и то да је посебно био импресиониран пажњом коју су му указали, али и тиме што му је Хајнрих Милер доделио канцеларију у близини своје, у „централи терора“ како су историчари Тухел и Шатенфрох назвали главну зграду Гестапоа у Берлину.⁴²⁵ Утисак који је овакав дочек оставио на Јовановића био је изузетно јак и осам година касније, а контакти које је тада направио у централи Гестапоа, продужиће се све до краја рата, о чему ће више речи бити у наставку. Наредни пут дошао је у Берлин већ наредне 1939. године. Тада је у склопу спољнополитичког зближавања Југославије са Италијом и Немачком и организоване посете кнеза Павла, био његов пратилац у Риму 10. маја, а затим и током посете Берлину која је започела 1. јуна 1939. године.⁴²⁶ Хоптнер је записао да је кнез Павле у главном граду Немачке „био краљевски дочекан“, а хвалоспевима о организацији и раскоши ове посете придружила се и домаћа штампа.⁴²⁷ Том приликом Јовановић је отишао пре кнеза да у сарадњи са Милером и другим колегама изврши организацију обезбеђења. Из његовог исказа се види да је у Берлину и околини остао укупно 14 дана, затим да је опет свакодневно контактирао са Милером, као и неколико пута са Бестом и Хелмом, а представљен је чак и Химлеру.⁴²⁸ С обзиром на то да је Јовановић био човек који је волео да буде део високих државних кругова и гост на помпезним свечаностима, нема сумње да су овакав однос и срдчан приступ Милера на Јовановића оставили врло повољан утисак. Током ове свечаности на делу је могао да види и читав арсенал који је вођство нацистичке Немачке припремило да би на сваког посматрача оставило јасан утисак надмоћи у тадашњој Европи.

Повољни утисци које је са ових боравака понео, као и блиски односи са тројицом поменутих личности потенцијално су били добра полазна основа за даљу сарадњу са Хелмом. Георг Кисел и Фридрих Полте, који су током рата службовали у оквиру окупационих институција у Београду, изјавили су недвосмислено да су Аћимовић и Јовановић били главни ослонац Хелмове делатности пре рата и да су управо из тога разлога одмах изабрани у домаћу управу под окупацијом.⁴²⁹ Са овим тврдњама се слажу и домаћи извори, који су на различите начине тврдили да је Јовановић са Хелмом сарађивао преко границе дозвољеног, али ипак о томе нису дали конкретне доказе.⁴³⁰ Према сведочењу Риста Петровића, шефа кабинета начелника генералштаба,

⁴²⁵ Јовановић се, како сам наводи, свакодневно виђао са Милером, а повремено са Бестом. Заједно су ишли на ручкове и вечере, док је са Хелмом одлазио чак и на излет у Хамбург. Јовановић такође наводи да га је Милер упознао и са Рајнхардом Хајдрихом. (*Колаборационисти пред судом ОЗНЕ*, стр. 307-308; J. Tuchel, R. Schattenfroh, *Zentrale des Terrors: Prinz-Albrecht-Strasse 8: Hauptquartier der Gestapo*, Berlin 1987)

⁴²⁶ J. Hoptner, *Jugoslavija u krizi 1934-1941*, Rijeka 1973, str. 38.

⁴²⁷ „Данас стиже Кнез у Берлин“, *Време*, 1.6.1939, стр. 1; „Свечан дочек Кнеза – Намесника у Берлину“, 2.6.1939, стр. 1, 3; „Војна смотра пред Кнезом у Берлину“, *Време*, 3.6.1939, стр. 1, 3, 5; „Кнез – Намесник у Потсдаму“, *Време*, 4.6.1939, стр. 1, 3.

⁴²⁸ *Колаборационисти пред судом ОЗНЕ*, стр. 308-310.

⁴²⁹ ВА, На, 27-5-3, Исказ др Георга Кисела, цитирано према: J. Marjanović, *Ustanak i narodnooslobodilački pokret u Srbiji 1941*, Beograd 1963, str. 29; ИАБ, БИА – Милан Аћимовић, стр. 8-1, Изводи из саслушања Sipo i SD Belgrad – Саслушање Полте Фридриха.

⁴³⁰ Најближи Јовановићев сарадник из периода 1936-1939. године, Светозар Вујковић наводи да му је Јовановић лично признао да је 1937. године ухапсио Мук Адолфа на сугестију немачке обавештајне службе. Ипак његове тврдње не можемо са сигурношћу прихватити из разлога јасне тенденције у Вујковићевим исказима да већину своје одговорности пребаци управо на себи надређеног Јовановића. (ИАБ, БИА – Светозар Вујковић, док. бр. 17-1, Елаборат Вујковића – Случај Мук Адолфа секретара ЦККПЈ, октобар 1946) Елаборати и сажетци које је Управа државне безбедности направила на основу доступних докумената наводе да је и предратна полиција у више наврата забележила сумњу да је Јовановић радио за Немачку обавештајну службу, али документи на које се елаборати позивају најчешће нису сачувани. (ИАБ, БИА – Д. Јовановић, док. бр. 153, стр. 7, Изводи из BdS архиве)

током пролећа 1941. године, када се ближило приступање Југославије Тројном пакту, у више наврата Јовановић је од њега тражио за себе положај према ратном распореду у Врховној команди.⁴³¹ Ова чињеница посредно може да има индиције на Јовановићеву жељу да врши обавештајну делатност у корист Немачке, посебно имајући у виду да он уопште није служио војску, нити је касније био регрут током Априлског рата. Такође, новија историографска истраживања доносе податке да је Јовановић био један од људи који су се у годинама пред рат окупљали око др Лазара Прокића, познатог симпатизера националсоцијализма. Та група најчешће је називана „Сигналисти“, по некадашњем листу чији је Прокић био уредник.⁴³² Ову тврдњу парцијално потврђује и денунцијација Гестапоу која има изразито афирмативан тон о Јовановићу и која истиче да је он своју блискост са Сигналистима користио у прилог свом наименовању од окупатора.⁴³³ Миливоје Јовановић, чиновник Управе града Београда тврдио је управнику града Драгомиру Дринчићу током 1940. године да су припадници немачких институција у Београду, неколико пута услед истог презимена и грешке на централи, телефоном добили њега уместо Драгомира Јовановића.⁴³⁴ На све то врло је значај контекст који дају немачки извори. Наиме, обавештајна делатност Ханса Хелма у многим случајевима своје тврдње базирала је на изворима из београдске полиције. Осим тога, често су у Берлин стизале оригиналне наредбе или преводи наредби које је издавало Министарству унутрашњих послова, а који су свакако били доступни Јовановићу.⁴³⁵

Такође, ставови о Аћимовићу и Јовановићу у немачким документима имају изразито позитиван тон. Тако је за Аћимовића писано да је добар избор за место министра унутрашњих послова и да је познат у Немачкој.⁴³⁶ Са друге стране за Јовановића се у једном извештају наводи да је забринут због комунизма у земљи и да су му у борби против комунизма руке биле потпуно везане од стране владе.⁴³⁷ Позитиван став немачких обавештајаца о Јовановићу није споран и посебно је индикативно то што обавештајни органи критикују читаву владу, а Јовановића на неки начин истичу као доброг чиновника који би се ефикасно борио против комунизма, али је спречен од владе. Овакав став немачки органи могли су формирати искључиво на основу блиског познавања делатности самог Јовановића. Такође, врло је индикативно што у свом извештају још увек Јовановића називају шефом београдске полиције, иако се он на том месту више није налазио.⁴³⁸ На све то, неопходно је додати и чињеницу да је од стране југословенске полиције између 27. марта и 6. априла превентивно ухапшен као пронемачки човек, али и то да је након завршетка Априлског рата имао отворен приступ Краусу и врло брзо од окупатора наименован као прва личност високог ранга у домаћој управи под окупацијом.

⁴³¹ АЈ, 110-583, инв. бр. 12.648, стр. 189-194, Исказ Риста Петровића, 23. 10. 1945.

⁴³² А. Стојановић, *Идеје, политички пројекти и пракса владе Милана Недића*, стр. 145.

⁴³³ ИАБ, БИА – Д. Јовановић, док. бр. 3, стр. 1, Денунцијација број 171.

⁴³⁴ Услед чињенице да архива установе Заповедника полиције безбедности у окупираној Србији није у комплекту сачувана, досије Драгомира Дринчића је изгубљен, а овај документ нам је познат само у препису. (ИАБ, Befehlshaber der Sicherheitspolizei (даље: BdS), Изводи из архиве – Драгомир Јовановић, извор досије „Drinčić Dragomir“)

⁴³⁵ РААА, R-100779, s. 2-3, Gesandtschaft Belgrad an AA, 11. 10. 1939; РААА, R - 101092, s. 8, Chef der Sipo und SD an AA, 3. 12. 1940; РААА, R – 101097, s. 1, Chef der Sipo und SD an AA, 14. 5. 1940; РААА, R – 101099, RSHA an AA, 13. 1. 1941. и други.

⁴³⁶ РААА, R – 101099, Chef der Sipo und SD an AA, 13. 2. 1941.

⁴³⁷ РААА, R – 101098, s. 4, Chef der Sipo und SD an AA, 27. 11. 1940.

⁴³⁸ Неопходно је нагласити да се у то време на челу Одељења опште полиције налазио већ поменути Миливоје Јовановић. Ипак с обзиром да је он у врло кратком времену пре писања извештаја наименован, затим да је био штићеник двојице управника града који нису неговали пронемачке ставове, као и чињеницу да је током Другог светског рата у више наврата помагао комунистички покрет отпора, јасно је да писац извештаја о „шефу полиције Јовановићу“ пише о Драгомиру, а не Миливоју Јовановићу.

Ако у обзир узмемо представљене чињенице које доносе домаћи и страни извори, јасно се види да је Јовановић имао блиске односе са представницима Гестапоа у Берлину, али и камуфлираним обавештајним органима у Београду. У складу са тим, домаћи, као и страни извори сугеришу у правцу тога да основано можемо сумњати на обавештајни рад Јовановића у корист немачке државе, што утемељење такође има и у догађајима који су уследили.

*

У развоју каријера ове две личности до Другог светског рата запажа се широк опсег разлика, али и две кључне сличности. Првенствено је неопходно нагласити разлику у старосној доби између Аугуста Мајснера и Драгомира Јовановића, која је износила 16 година. То је директно условило тиме да њихове каријере није могуће у потпуности хронолошки упоредо пратити, све до 1930-их година када без обзира на генерацијску разлику добијају прве значајније додирне тачке. Затим разлика у њиховом пореклу и васпитању била је изразита, с обзиром на то да је Мајснер потицао из аустријске официрске, а Јовановић из српске професорке породице. Мајснер је био подвргнут доста конзервативнијем начину васпитања, пре свега у официрској школи, док је Јовановић вероватно примио значајно либералније васпитање, у коме је посебно место посвећено квалитетном високом образовању. За разлику од високих амбиција Драгог Јовановића, Мајснеру је више образовање послужило само као пречица на путу до официрске каријере, не одлучивши се за једну од две престижне академије за образовање официра. Доживљај Првог светског рата такође представља значајну разлику, пре свега јер су њихове државе биле супротстављене у овом ратном сукобу. Осим тога, Мајснер је већи део рата провео водећи фронталне борбе на изузетно захтевном фронту, док је Јовановић у време окупације био још увек дете, што је потенцијално могло да утиче на недовољно јак доживљај читаве окупације.

Са друге стране, у уводној фази живота постоје две круцијалне сличности које повезују ове две личности. Прво, Јовановић је у овој фази живота показао изразиту склоност ка радикалним десним политичким идеологијама, док је Мајснер педантно извршавао све задатке у служби Аустро-Угарске, која је у то време такође пратила курс врло радикалне идеологије. Осим тога, као другу сличности треба поменути и наклоност ка служби у полицији, која ће их и спојити у кључном периоду каријера. Иако је Мајснер у полицијску службу ступио хронолошки раније, једини разлог за то била је готово читава генерација разлике у годинама, док се врло јасно запажа знатно ранија склоност Јовановића ка полицијском раду, с обзиром на то да је у Управу града Београда ступио са 21 годином, док је Мајснер тек са 28 похађао полицијски курс, који ће потпуно одредити његову каријеру.

Период након Првог светског рата, када су Мајснер и Јовановић активно ступили у полицијске формације био је под снажним утицајем актуелних друштвених промена. Завршетак Првог светског рата и служба у полицији првих послератних година била је изложена снажној политичкој радикализацији, коју су у различитим облицима прихватили. Неопходно је назначити да је Мајснер своје пангерманске, антисловенске и антисрпске ставове стекао, као што смо видели, најкасније у Првом светском рату, а ратни пораз и савезничко ограничавање Аустрије, која је читаву наредну декаду проживела у нестабилности и оштрим политичким борбама, идеологију војнички образованог Аугуста Мајснера још додатно су радикализовали. То ће евидентно постати у Мајснеровој јавној делатности од 1933. године. Са друге стране, Јовановић је своје политичке ставове исказао на самом зачетку сопствене каријере, делујући у екстремно десничарској организацији, која није неговала пансловенство у погледу Краљевине СХС, већ изразит српски национални идентитет, упркос општедржавне политике. Мајснер је 1933. године, у 47. години живота имао већ потпуно формиране политичке ставове, са јасним идејама свог будућег деловања, док је у 1933/4. години, са 31 годином живота, Јовановић био још увек далеко

од формираних ставова у погледу спољне политике државе у којој је живео. У оба случаја ово се јасно показало у њиховој делатности између 1933. и 1941. године, које су по много чему биле кључне за њихову службу током Другог светског рата.

Иницијална делатност Аугуста Мајснера и Драгомира Јовановића у полицијској служби уско је повезана са њиховим политичким деловањем и приватним животом. И Мајснер и Јовановић су у овом периоду заузели полицијске курс у погледу даље каријере, са кључном разликом да је Мајснеру полицијска делатност послужила да ступи у политички живот, а Јовановићу политичка делатност и очеви конатки допринели запослењу у полицији. У овом периоду каријере Аугуст Мајснер је стекао политичке противнике са којима ће водити борбу на живот и смрт – левичаре и комунисте, а исто тако га трајно определио за идеологију коју ће пратити до краја живота. Одлучио се за комбинацију полицијске, паравојне и политичке делатности, што је било врло ризично по његов живот и каријеру. За разлику од њега, Драгомир Јовановић је у иницијалној фази каријере направио значајне политичке контакте, али исто тако и починио грешке које су га лишиле ефикасне државне подршке и потенцијално успешније полицијске каријере. Јовановић је у тој фази живота изградио и ореол корумпираног полицајца склоног коцки, финансијским злоупотребама и раскалашним животним навикама, што ће га такође пратити до краја каријере. За разлику од њега, примеран приватни живот, без иједне познате мрље Мајснеру је обезбедио углед у нацистички индоктринираном друштву, које је широко прокламовало примеран породични живот као врхунски идеал сваког мушкарца.

Такође, врло је важно истаћи да су неефикасне парламентарне демократије и касније заведени ауторитарни системи код Мајснера и Јовановића формирали радикално идеолошко опредељење и ставове о неопходности прагматичне и репресивне полиције. Ипак Република Аустрија и Краљевина Југославија нису успеле чак ни у периоду диктатуре да формирају полицијску власт која би била кадра да се адекватно бори против различитих паравојних и револуционарних организација које су своју политичку делатност шириле изван закона. Тако су нестабилна политичка ситуација и немогућност државе да формира ефикасне полицијске формације, код Мајснера и Јовановића снажно утицале на стварање идеала државне управе који је утемељен на строгој и репресивној полицијској власти, у коме није било много места за распрострањене политичке слободе и парламентарни живот.

Осим тога, у међуратном периоду делатност полиција у којима су радили Мајснер и Јовановић имала је фокус потпуно на антикомунизму. Док је полиција у Аустрији од 1919. године водила борбу против левих идеологија, југословенска полиција је посебан акценат на ово питање ставила током 1930-их година. Антикомунизам је тада постао основни правац рада југословенске полиције, а забрањена марксистичка идеологија основна опасност опстанку поретка, што се у југословенском случају јасно могло видети и у полицијском часопису *Полиција*.⁴³⁹ Тако је осећај непријатељства према идеологији која је пропагирала револуцију и рушење постојећег политичког и друштвеног поретка, кроз снажну антикомунистичку идеологију обе државе постао саставни део ставова оба полицајца. Антикомунистички курс који су заузели током међуратног периода снажно је определио њихову делатност у корист десних идеологија и заштите државног поретка, а свој врхунац достигао је у Другом светском рату. Управо легалистички дискурс у

⁴³⁹ „Проблеми садашњице, изјава г. Министра унутр. послова пред Народном скупштином, *Полиција*, март 1936, стр. 228-230; „Шта је комунизам и како је он настао у Русији“, *Полиција*, март 1936, стр. 231-239; Ђ. Сарапа, „Коминтерна и њено револуционарно светско деловање“, *Полиција*, децембар 1936, стр. 1264-1269; Ђ. Сарапа, „Ратни комунизам – НЕП – Пјатилетке: Кратки биланс болшевичке економске политике, *Полиција*, јануар 1937, стр. 20-25; Ђ. Сарапа, „Коминтерна и радничко-намештенички синдикати“, *Полиција*, фебруар-март 1937, стр. 136-139, 242-245; В. Милићевић, „Под маском националног комунизма“, *Полиција*, јул-август 1937, стр. 700-706.

антикомунистичкој делатности полиције, Мајснер и Јовановић ће истицати као неупитан основ сопствене делатности, што ће јасно нагласити и током судских процеса.

На основу свега наведеног, можемо закључити да је за развој ове две каријере период након 1933. године био по више основа кључан. Читав низ глобалних промена директно је утицао на каријере ове две личности. Наиме, Аугуст Мајснер је окончао службу у Аустрији и ступио у службу нацистичке Немачке, која је коначно понудила ефикасан модел за остварење пангерманских и расистичких политичких идеја за које се Мајснер залагао. Са друге стране, Драгомир Јовановић је као полицајац реалполитичких ставова практично проматрао генералне тенденције политичких кретања у Европи и определио се за пронемачку политику, чему је снажно допринела сарадња са немачком политиком полицијом, али и модел репресивне полицијске државе, какав је у другој половини 1930-их година демонстриран у нацистичкој Немачкој. Тиме је модел политички монолитне државе, са минималним парламентарним слободама и максималном полицијском контролом свих опозиционих фактора, спојио каријере две личности које до тог времена готово уопште нису биле повезане.

Тако је Мајснер са својим потпуно изграђеним нацистичких ставовима доживео почетак Другог светског рата, док је Јовановић водећи се реалполитичким погледима и усвајајући идеал тоталитарне државе нацистичке Нове Европе, одлучио да своју полицијску каријеру потпуно подреди страни за коју је веровао да ће изаћи као победник из новог светског сукоба.

2. ПРЕГЛЕД ФУНКЦИОНИСАЊА ПОЛИЦИЈСКОГ АПАРАТА У ОКУПИРАНОЈ СРБИЈИ (1941–1944)

Од прве појаве термина „Полиција“ (Polizei) у документима немачких држава и организованих гарди током 15. века,⁴⁴⁰ преко зачетка полицијских формација које је на својим територијама организовао Максимилијан Баварски (1598-1651),⁴⁴¹ разноврсне полицијске формације многобројних немачких држава дочекале су 19. век у различитом степену организације и развоја. Да би се природа и устројство немачке полиције током Другог светског рата правилно разумели, неопходно је историју немачке полиције посматрати кроз призму вековног развоја ове институције.

Прву појаву термина „полиција“ у документима немачких држава историчари Џон Анголија и Хју Тејлор пронашли су у записима из 1492. године, у области Нирнберга. Гарда која се наводи у тим изворима, коришћена је за обезбеђење угледних личности током путовања и осигурање транспорта злата и других драгоцености велике вредности. Ипак, иницијалну појаву полицијских формација које служе одржавању реда и контроли територија, група историчара која се бавила развојем институције полиције везује за период владавине Максимилијана Баварског (1598-1651). Он је донео разгранато државно законодавство, које је захтевало организовање ефикасне доушничке и редарствене мреже која ће бити у служби поштовања реформистичких закона. Ипак, у раном 17. веку то није била полицијска формација у савременом поимању полицијске функције, већ једна врста претече и зачетка модерних полицијских формација, које су обликоване у наредним вековима. Кључни импулс у брзом преображају слабо организованих и повезаних немачких полиција уследио је након Француске револуције и Наполеонових ратова. Наиме, бирократизација друштва 19. века и уједињење Немачке донели су унификацију институција. То је за немачку полицију значило обједињавање и постепену централизацију разнородних полицијских формација. Тако је до почетка Првог светског рата немачка полиција била подељена на Жандармерију, која је служила у руралним подручјима и Полицију поретка (Ordnungspolizei) која је одржавала ред у градским центрима.⁴⁴²

У време Вајмарске републике постојала је једна централна и 17 локалних влада. Министар унутрашњих послова у централној влади имао је опште ингеренције у погледу одржавања реда и мира, а локалне владе имале су аутономију у организацији полицијских снага. Стање у држави је било алармантно, оптерећено побунама, штрајковима и деловањем паравојних формација различитог политичког спектра. Услед овакве ситуације дошло је до појаве одвојених – Полиције поретка (Ordnungspolizei – Орпо) и Полиције безбедности (Sicherheitspolizei – Сипо), али већ 1920. године Полиција безбедности уклопљена је у организацију Полиције поретка.⁴⁴³

Ипак, круцијални заокрет у развоју немачких полицијских формација уследио је након доласка нациста на власт. Кључна промена догодила се током марта 1933. године, када је Хајнрих Химлер постављен на положај заповедника Политичке полиције у Баварској. За свог најближег сарадника именован је Рајнхард Хајдриха, а Херман Геринг је у Пруској, спајањем политичке полиције и обавештајног одсека, у употребу увео Тајну државну полицију – Гестапо (Geheime

⁴⁴⁰ J. R. Angolia, H. P. Taylor, *Uniforms, Organization & History of the German Police*, vol. I, James Bender Publishing 2004, p. 9-11. (даље: J. R. Angolia, H. P. Taylor, *Uniforms, Organization & History of the German Police*)

⁴⁴¹ S. Haude, „War – A Fortuitous Occasion for Social Disciplining and Political Centralization? The Case of Bavaria under Maximilian I“, *Police Forces: A Cultural History of an Institution*, (ed. Klaus Mladek) Palgrave Macmillan 2007, p. 13-21.

⁴⁴² J. R. Angolia, H. P. Taylor, *Uniforms, Organization & History of the German Police*, p. 19-23.

⁴⁴³ Исто, стр. 49-52.

Staatspolizei) и успоставио јединствену команду за читаву територију нацистичке Немачке.⁴⁴⁴ Од тада, па надаље траје изражена тенденција ка унификацији полицијских формација, коју је према својим замислима изводио Хајнрих Химлер. Наиме, током 1936. године Химлер је дошао на положај шефа немачке полиције и у оквиру Полиције безбедности (Sicherheitspolizei - Sipo) спојио Криминалистичку полицију (Kriminalpolizei - Крпо) и Тајну државну полицију (Gestapo), чиме је у његовим рукама обједињена команда над политичком и криминалистичком полицијом. Исте године, званично је успостављена и Полиција поретка Трећег Рајха (Ordnungspolizei - Орпо), којој је на челу стајао шеф, директно подређен Химлеру. Осим тога, свој положај шефа немачке полиције Химлер је објединио са положајем рајхсфирера СС формација, који је држао од 1929. године. Управо преклапање положаја у СС формацијама и државној полицији значајно је ојачало положај шефа немачке полиције и рајхсфирера СС-а и учинило га другом најмоћнијом личношћу у Трећем Рајху. Последњи корак у постављању строге и централизоване структуре полицијских организација, уследио је 1939. године, формирањем Главног уреда безбедности Рајха (Reichssicherheitshauptamt – RSHA). У оквиру ове установе обједињене су Полиција безбедности (Sipo) и партијска обавештајна служба (Sicherheitsdienst – SD), док је Полиција поретка (Орпо) остала изван организације РСХА. Тиме је практично у оквиру једне институције централизовано управљање политичком полицијом и партијском обавештајном службом, а њен шеф је, као уосталом и шеф полиције поретка, био директно подређен Хајнриху Химлеру.⁴⁴⁵

Овако организоване полицијске формације узеле су озбиљан удео у формирању и функционисању окупационих система широм Европе. Ипак, успостављању њихових испостава на локалном простору претходио је војни поход армије нацистичке Немачке (Wehrmacht). Основна војна доктрина Вермахта базирала се на такозваном муњевитом рату (Blitzkrieg),⁴⁴⁶ али брзо освајање противничких територија поставило је питање успостављања власти на новоокупираним просторима. У ту сврху Рајнхард Хајдрих је током 1938. године осмислио институцију Ајнзацгрупе⁴⁴⁷, која је пратила јединице Вермахта и за примарни задатак имала уклањање политичких, расних и других противника на новоосвојеној територији. Принцип

⁴⁴⁴ G. C. Browder, *Hitler's Enforcers: The Gestapo and the SS Security Service in the Nazi Revolution*, Oxford University Press 1996, p. 32-33. О полицијском систему нацистичке Немачке више у: C. Dams, M. Stolle, *The Gestapo: Power and Terror in the Third Reich*, Oxford University Press 2014; H. Höhne, *The Order of the Death's Head: The Story of Hitler's SS*, Penguin Press 2001; M. Miller, *Leaders of the SS and German Police*, vol. I, James Bender Publishing 2006, и др.

⁴⁴⁵ Y. Lozowick, *Hitler's Bureaucrats: The Nazi Security Police and the Banality of Evil*, Continuum 2000, p. 11-14.

⁴⁴⁶ Овај термин је подразумевао тактику војних операција која се базирала на брзом и ефикасном удару на непријатељску одбрану, користећи фактор изненађења као примаран. Посебно место у тој војној доктрини заузело је ефикасно коришћење савремене војне технике, пре свега на пољу сарадње моторизованих пешадијских и ваздухопловних јединица. О самом блицкригу више у: S. J. Zaloga, *Blitzkrieg: Armour, Camouflage and Markings: 1939-1940*, Arms & Armour 1992; N. Thomas, S. Andrew, *The German Army 1939-45: Blitzkrieg*, Osprey 1997. О блицкригу у конкретним ратним операцијама више у: S. J. Zaloga, *Poland 1939: The birth of Blitzkrieg*, Osprey 2003; J. L. Ethell, *Blitzkrieg in the West 1939-1942*, Greenhill Books 1997; W. Fowler, *Blitzkrieg 4: The Balkans and North Africa 1941*, Ian Allan Publishing 2003.

⁴⁴⁷ Оперативне групе Полиције безбедности и Службе безбедности (Einsatzgruppe der Sipo und des SD) креиране су према замислима Рајнхарда Хајдриха и формацијски су припадале Главном уреду безбедности Рајха (RSHA). Први пут су у потпуно заокруженој институционалној форми употребљене након напада на Пољску 1. септембра 1939. године. Унапред припремљене, пратиле су јединице Вермахта и имале за задатак уклањање политичких и расних противника национал-социјализма на окупираним територијама. Ајнзацгрупе су у Пољској имале оквирно по 500 чланова и делиле су се на углавном пет Ајнзацкоманди (Einsatzkommando) које су у свом саставу имале од 100 до 150 људи. Коришћене су такође и на другим окупираним територијама и узеле учешћа у највећим масовним злочинима као што су егзекуције у местима Баби Јар и Румбула. (R. Rhodes, *Masters of Death: The SS-Einsatzgruppen and the Invention of the Holocaust*, New York 2003, p. 12-16; P. Longerich, *Heinrich Himmler: A Life*, Oxford University Press 2012 p. 425-429) О Ајнзацгрупама и њиховој конкретној делатности на окупираним територијама видети и новија истраживања: C. Matogno, *The Einsatzgruppen in the Occupied Eastern Territories: Genesis, Missions and Actions*, Uckfield 2018; G. Van Tonder, *SS Einsatzgruppen: Nazi Death Squads, 1939-1945*, Barnsley 2018.

коришћења Ајнзацгрупе био је примењиван од напада на Пољску, а ове установе су посебно широке ингеренције добиле на окупираним територијама СССР-а. У условима прелазног периода ка успостављању трајних институција окупационе управе, Ајнзацгрупе су као своју ингеренцију добиле задатке на одржању реда и борби против политичких и расних противника. Њихово деловање било је базирано на инструкцијама рајхсфирера СС формација и његовог сарадника Рајнхарда Хајдриха. Због тихог ривалства са јединицама Вермахта, оне су на различитим просторима оствариле диференциран ниво утицаја, што је свој израз посебно добило на војно-окупираним територијама, где је утицај полицијских институција био знатно мањи.⁴⁴⁸

Тако је Ајнзацгрупа практично представљала институцију која је требало да, одмах након продора јединица Вермахта, решава питања противника Трећег Рајха на локалном простору и врши функцију политичке полиције. Овај задатак обављале су до тренутка успостављања редовног полицијског система, предвиђеног за конкретну окупирану територију.

Ипак, након војног освајања и доласка Ајнзацгрупе, неопходно је било успоставити окупациони и колаборационистички систем кадар да на тој територији спроводи власт у дужем временском периоду. То је у првом реду захтевало да окупатор утврди правни легитимитет преноса власти. Када говоримо о окупационим системима у Другом светском рату, неопходно је имати на уму четири фактора – међународни правни оквир окупације, предратне законске прописе на новоокупираној територији, потребе и интересе нацистичке Немачке, као и њену дотадашњу окупациону праксу. Управо ови фактори, диктирали су формирање одређеног окупационог система, са напоменом да правна регулатива није представљала оквир којег су се егзекутивни органи Трећег Рајха слепо држали, већ су немачки интереси и дотадашња пракса били полазна тачка у формирању различитих окупационих система.

Питање одржавања власти на освојеној територији старо је колико и историја ратовања, али средином 19. века, појавила се потреба да се питања из међународног ратног права јасније дефинишу. Тако је је прва Женевска конвенција о побољшању судбине војних рањеника донесена 1864. године.⁴⁴⁹ Она је у то време била врло значајан правни документ за положај рањеника, али крупни кораци у развоју међународног ратног права уследили су крајем 19. и почетком 20. века. Наиме, 1899. године донета је Хашка конвенција, која је у свом саставу имала Конвенцију о законима и обичајима рата на копну, као и пратећи правилник.⁴⁵⁰ Ипак она је, само начелно прецизирала правну регулативу рата на копну, а крупан помак на том пољу уследио је са доношењем Хашке конвенције из 1907. године. Управо ова конвенција је у правном смислу регулисала читав низ питања из међународног ратног права, која су остала отворена или била недовољно разјашњена конвенцијом из 1899. године. Најзначајнија за тему која је предмет овог истраживања јесте IV Хашка конвенција о законима и обичајима рата на копну, као део Хашке конвенције из 1907. године.⁴⁵¹ Њоме се дефинишу основне постулати у вођењу рата, који би у идеалним условима били обавезни за све потписнице.

⁴⁴⁸ R. Gerwarth, *Hitler's Hangman: The Life of Heydrich*, Yale University Press 2011, p. 173-176.

⁴⁴⁹ Женевска конвенција из 1864. године састоји се од десет чланова и сматра се првом међународном конвенцијом која је уредила поступање са рањеницима и болесницима током ратних операција. (Ј. Ђ. Лопић-Јанчић, „Konvencija o poboljšanju sudbine vojnih ranjenika u vojskama u ratu od 22. avgusta 1864. godine“, *Crimen: časopis za krivične nauke*, god. 2, 1/2011, str. 107-115)

⁴⁵⁰ D. Adžić, „Haške konferencije i konvencije o međunarodnom humanitarnom pravu“, *Primus: naučno-stručni časopis*, god. 2, 1/2011, str. 166-170.

⁴⁵¹ IV Хашка конвенција о законима и обичајима рата на копну у основи има девет чланова, а уз њу је приложен и правилник од 56 чланова који служи појашњењу многих тачака и чланова. (*Izvori međunarodnog humanitarnog prava: drugo dopunjeno i prerađeno izdanje*, (прir. V. Knežević-Predić, S. Avram, Ž. Ležaja), Beograd 2007, str. 304-315, даље: *Izvori međunarodnog humanitarnog prava*)

На овом месту задржаћемо се код чланова који су поставили темељ за успостављање окупационих система. Члан 42 Правилника IV Хашке конвенције из 1907. године предвидео је да се окупираном територијом сматра простор који је стварно потчињен власти непријатељске војске и да обухвата територијални опсег на коме је власт успостављена и у стању је да се одржава.⁴⁵² Други члан који је посебно значајан јесте 43. члан истог правилника, који прецизира да „пошто власт фактички пређе у руке окупатора, он је дужан да предузме све мере које од њега зависе да би успоставио и обезбедио, колико год је то могуће, јавни ред и сигурност, поштујући, изузев апсолутне спречености, законе који су на снази у земљи.“⁴⁵³

Управо ова два члана била су основ за формирање окупационих система широм Европе. Али ипак, у појединим државама постојала је и властита правна регулатива која је предвиђала решавање питања окупације. С обзиром на чињеницу да је 43. члан имао карактер који није изричито обавезао окупатора на поштовање одређеног модела, у различитим деловима Европе примењени су разноврсни окупациони системи. За тему која је предмет овог истраживања, посебно су важна два окупациона модела који су примењени у пракси пре напада на Југославију. Први илустративан пример јесте случај Белгије, у којој је током пролећа 1940. године успостављен војно-окупациони систем. Наиме, влада Белгије је 1936. године, поученима искуством из Првог светског рата, објавила такозвану „Књижицу цивилне мобилизације“, која је била базирана на Хашким конвенцијама и предвидела да су државни службеници у случају окупације земље у обавези да остану на својим радним местима и у интересу државе сарађују са окупатором. Осим тога, постојало је и ограничење које је предвидело да државни службеници имају обавезу да са окупатором сарађују осим када окупациони фактор настоји да наметне задатке које нису „у складу са дужностима и оданошћу домовини“.⁴⁵⁴ Тиме је према међународном и државном законодавству јасно одређена обавеза државних службеника у Белгији да сарађују са окупатором до границе коју су предвиђали постојећи државни закони и неформални принципи оданости домовини.

За разлику од Белгије, у Француској није постојао законски акт који је предвиђао понашање државних службеника под окупацијом. Тамо је питање успостављања власти решено тиме што је, након оставке председника владе Рејноа (Paul Reynaud), председник републике Алберт Лебрен (Albert Lebrun) за новог премијера именовао маршала Филипа Петена (Philippe Pétain). Ову одлуку суверено је потврдио и Парламент Треће републике, када је на седници 10. јула 1940. године, већином од 569 гласова „за“, наспрам свега 80 гласова „против“ дао апсолутну власт маршалу Петену, поверавајући му и израду новог устава.⁴⁵⁵ Овим поступком највишег законодавног тела Треће француске републике, легитимитет власти је директно пренет на маршала Петена и касније Вишијевску Француску, као легалну и легитимну наследницу међуратне, парламентарне Треће француске републике. Тиме је врх Трећег Рајха добио легитимитет да на територији Француске створи окупациони систем и марионетски режим према сопственим замислима.

Управо ова два примера била су илустративна за формирање војно-окупационе управе на простору окупиране Србије и окупиране Грчке. На овим просторима нису постојали законски акти који предвиђају решење проблема насталих услед војне окупације, или преношење правног

⁴⁵² *Izvori međunarodnog humanitarnog prava*, str. 314.

⁴⁵³ *Исто*.

⁴⁵⁴ N. Wouters, *Mayoral Collaboration under Nazi Occupation in Belgium, the Netherlands and France, 1938-1946*, Palgrave Macmillan 2016, str. 24-25.

⁴⁵⁵ А. Стојановић, Д. Бајагић, „Колаборација у окупираној Европи 1939-1945: компаративна анализа француског, грчког и српског искуства“, *Историја и географија: Сусрети и прожимања: Тематски зборник* (ур. С. Божић), Београд 2014, стр. 60. (даље: А. Стојановић, Д. Бајагић, „Колаборација у окупираној Европи 1939-1945“)

легитимитета, као у случају Француске, па је окупатор у њима прибегаво формирању марионетских режима, који су се само делимично темељили на законским актима из предратног периода и без адекватног поштовања Хашке конвенције из 1907. године, прибегли изградњи сопствене недовршене државне организације и себи прилагођеног законодавства.

Ипак, успостављање окупационих система широм Европе било је далеко сложеније питање од решавања проблема у домену ратног права. Марк Мазовер наводи да је преуређење Старог континента у нацистичку „Нову Европу“ више припадало домену економских него политичких идеја,⁴⁵⁶ што потврђује и планирана подела Европе на економске интересне сфере.⁴⁵⁷ Ову политику најбоље је дефинисао др Вернер Хазелблат (dr Werner Haselblatt), нацистички стручњак за мањинска питања, наводећи: „Осигураћемо себи животни простор, сировине, стратешке изворе за (будућа) столећа, а на тај начин, (...) осигураћемо и европски мир.“⁴⁵⁸ Тако су економски и интереси „животног простора“, затим војна, безбедносна, расна и многа друга питања утицала на стварање различитих форми окупационих система, добијајући потпуно првенство у односу на изричито поштовање међународног ратног права. То је довело до разноврсних импровизација и прилагођавања конкретној ситуацији на одређеном простору, па су Калвокорези и Винт закључили да је нацистички систем окупације Европе био сличан мозаику.⁴⁵⁹ Осим тога, немачка пракса у формирању окупационих система била је у „раскораку“ између планског приступа према главним циљевима немачке политике (Чехословачка, Пољска, Француска, СССР) и импровизованих решења имплементираних на секундарне циљеве (Југоисточна Европа).⁴⁶⁰ То је довело до стварања читавог низа разноврсних облика окупације и да би цео систем функционисао, неопходно је било успоставити ефикасну бирократску организацију, која би била кадра да испуни своју функцију и омогући несметано обављање послова, али и контролу свих питања која су била значајна за нацистичку Немачку.

У таквим околностима одређене државне и партијске институције имале су велику улогу у решавању питања на окупираним територијама. Марк Мазовер издваја Хермана Геринга, на челу Четворогодишњег плана, затим министра спољних послова Јоахима фон Рибентропа и шефа СС одреда Хајнриха Химлера, као личности које су у својим рукама окупиле највећи број институционалних и ванинституционалних ингеренција.⁴⁶¹ Међутим, временом је дошло до преклапања надлежности државних, партијских и СС институција, у настојању да свака од њих пронађе своје место и приграби већи део власти за себе. Тако су у различитим формама окупационог система главне установе Трећег Рајха оствариле несразмеран ниво утицаја и може се констатовати да је политичка пракса била различита и зависила од стања на конкретној окупираној територији. То је створило један облик „бирократског хаоса“ у окупираној Европи, који је често био изазван мешањем органа СС-а и Гестапоа у питања других институција Трећег Рајха.⁴⁶²

⁴⁵⁶ M. Mazover, *Mračni kontinent: Evropa u dvadesetom veku*, Beograd 2011, str. 169-171.

⁴⁵⁷ A. Mitrović, „Nemačke i italijanske težnje za „Novim poretком“ i Jugoistočna evropa, *Istorijski glasnik*, br. 2, 1971, str. 47-52; A. Mitrović, „Ergänzungswirtschaft: The theory of an integrated economic area of the Third Reich and Southeast Europe, 1933-1941“, u: *The Third Reich and Yugoslavia 1933-1945* (ur. Života Anić), Belgrade 1977, p. 7-45; V. Dedijer, Ž. Anić, „The Nazi eastern policy and Yugoslavia“, u: *The third Reich and Yugoslavia 1933-1945*, Belgrade 1977, p. 313-330.

⁴⁵⁸ M. Ristović, *Nemački novi poredak i Jugoistočna Evropa*, str. 73.

⁴⁵⁹ P. Kalvokorezi, G. Vint, *Totalni rat*, Beograd 1987, str. 204.

⁴⁶⁰ M. Ristović, „Nacistička dominacija u istočnoj i jugoistočnoj Evropi 1939-1945: okupacija, aneksija, saveznički sistem, *Nastava istorije*, br. 7, god. V, str. 17-42.

⁴⁶¹ M. Mazover, *Hitlerovo carstvo*, str. 241-244.

⁴⁶² V. Širer, *Uspon i pad Trećeg Rajha*, str. 233-235.

Ово је посебно било проузроковано снажним утицајем полицијских и СС-формација у Трећем Рајху и на окупираним територијама. Ако погледамо генерално, у светлу историјског развоја нацистичке полицијске организације, можемо констатовати да је то био израз генералне тенденције ка значајном ширењу утицаја и моћи полицијских формација нацистичке Немачке, чија се генеза јасно види, посебно након 1936. године и Химлеровог обједињавања полицијских функција у сопственим рукама. Ипак, да би учешће полицијских формација, ширење њеног утицаја и преклапање ингеренција са другим институцијама Трећег Рајха у конкретном случају били потпуно јасни, неопходно је кренути од успостављања окупационог система и његове организације на конкретном примеру.

2.1. Окупациона управа током 1941. године

2.1.1. Успостављање окупационог система

Спољнополитички и економски заокрет Краљевине Југославије ка силама Осовине довео је ову државу до приступања Тројном пакту 25. марта 1941. године.⁴⁶³ Ипак, снажна антинемачка реакција војске и становништва на овакав развој спољнополитичких догађаја условила је војним пучем и масовним демонстрацијама 27. марта 1941. године.⁴⁶⁴ О овом преокрету и алармантном стању за виталне немачке интересе, нацистички обавештајни органи из Београда су у Берлин проследили неколико кратких и лаконски писаних извештаја.⁴⁶⁵ Као реакција на преврат у Београду, незадовољство у врху нацистичке Немачке достигло је свој врхунац. Колико је овакав развој ситуације изненадио и забринуо водеће личности Трећег Рајха, јасно је остало забележено у дневницима Јозефа Гебелса.⁴⁶⁶ Истога, 27. марта, Адолф Хитлер је донео одлуку о нападу на Југославију и у складу са тим, „српска официрска клика“ оптужена је за изазивање светских ратова, а српски народ за „прождрљивост“. Тиме је на Србе уперена оштрица кривице, а посебно је било изражено настојање да се против њих окрену други народи који су живели у Југославији.⁴⁶⁷

Док се влада у Београду надала да ће успети да избегне ратни сукоб, у Врховној команди Вермахта увелико се припремао напад. Војне операције су започеле у рано јутро 6. априла 1941. године и армија од 600.000 војника, слабо наоружана и оптерећена дефетизмом и издајом, није могла да се адекватно супротстави армији од 870.000 савременом техником опремљених противника. Осим бројчане, нападачи су били у предности и у оклопним јединицама, ваздухопловству, али и командном кадру и савременом систему командовања.⁴⁶⁸ Овај

⁴⁶³ О спољној политици Краљевине Југославије у другој половини 1930-их година више у: J. В. Ноптнер, *Jugoslavija u krizi 1934-1941*, Rijeka 1973; В. Krizman, *Vanjska politika Jugoslavenske države: 1918-1941: Diplomatsko-historijski pregled*, Zagreb 1975; Ž. Avramovski, *Balkanske zemlje i velike sile: 1935-1937: Od italijanske agresije na Etiopiju do jugoslovensko-italijanskog pakta*, Beograd 1968; Ž. Avramovski, *Balkanska antanta 1934-1940*, Beograd 1980; V. Vinaver, *Jugoslavija i Mađarska 1933-1941*, Beograd 1976; V. Vinaver, *Jugoslavija i Francuska između dva svetska rata*, Beograd 1985; V. Vinaver, *Svetska ekonomska kriza u Podunavlju i nemački prodor 1929-1934*, Beograd 1987; Б. Симић, *Милан Стојадиновић и Италија: Између дипломатије и пропаганде*, Београд 2019.

⁴⁶⁴ О догађајима 27. марта више у: N. Milovanović, *Vojni puč i 27. mart 1941*, Beograd 1981; *27. mart 1941: tematska zbirka dokumenata*, (прir. В. Petranović, N. Žutić) Beograd 1990; Б. Петрановић, *Београдски универзитет и 27. март*, Београд 1989; F. Čulinović, *Dvadeset sedmi mart*, Beograd 1965; *Зборник радова Округлог стола „27. март 1941: Кнез Павле у вихорима Европске политике“*, Београд 2003.

⁴⁶⁵ PAAA, R-101092, s. 16, Heeren an Gestapo, 27.3.1941; Isto, str. 17, Feine an Gestapo, 27.3.1941.

⁴⁶⁶ J. Goebbels, *Tagebücher Band 4: 1940-1942*, (hg. Von R. G. Reuth), München-Zürich 1992, s. 1543-1549.

⁴⁶⁷ Љ. Димић, *Историја српске државности*, стр. 214-215; *Dokumenti o Jugoslaviji: Historijat od osnutka zajedničke države do danas* (прir. F. Čulinović), Zagreb 1968, str. 345-346.

⁴⁶⁸ В. Petranović, *Srbija u Drugom svetskom ratu 1939-1945* Beograd 1992, str. 109-110. (даље: В. Petranović, *Srbija u Drugom svetskom ratu*)

катастрофалан пораз, који је означио престанак постојања Краљевине Југославије и оставио дубоке последице на читав југословенски простор, у историографији је назван Априлски рат.⁴⁶⁹ У складу са политиком „муњевитог рата“, још пре окончања ратних операција, немачки окупатор приступио је, преко Ајнзацгрупе, а затим и испостава осталих институција, организацији окупационе управе. Ипак, да би се организација окупационог система и његових полицијских формација правило разумели, неопходно је посветити пажњу читавом низу фактора који су дефинисали ово питање.

Првенствено треба нагласити да је простор Југоистока спадао у сферу допунског економског простора нацистичке Немачке. Дакле витални немачки интереси на том простору спадали су у домен економске експлоатације.⁴⁷⁰ Осим тога, нацистичка Немачка је услед дуго припреманог напада на Совјетски Савез, настојала да у овом делу Европе одржи ред, несметани саобраћај и привредну експлоатацију, користећи минималне ресурсе у људству и ослобађајући највећи део расположивиш војних капацитета за рат на будућем Источном фронту.⁴⁷¹ Да би се ови стратешки интереси испунили, за окупатора је било неопходно да на домаћу управу пребаци већи део задатака, а за себе остави наредбодавну и надзорну функцију, задржавајући минималне снаге на простору бивше Југославије.

Према одлуци врха нацистичке Немачке, Краљевина Југославија престала је да постоји, а њена некадашња територија доживела је „преструктурирање“ у складу са пројектом Нове Европе. Горењска, Доња Штајерска и словеначки део Корушке прикључене су Трећем Рајху, док су Бачка, Барања и Прекомурје припали Мађарској. Политичко устројство Црне Горе, Босне и Херцеговине и Далмације препуштено је Италији, док је некадашња бановина Хрватска стекла независност у форми Незацисне Државе Хрватске и добила значајна територијална проширења. Источна Македонија припојена је Бугарској, као и Пиротски, Врањски и део Лесковачког округа. Западни део Македоније прикључен је „Великој Албанији“, као и највећи део Косова и Метохије, изузев срезова Подујево, Вучитрн и Косовска Митровица, који су остали у саставу окупиране Србије, као и једног дела који је припао бугарском окупатору (део среза Гњилане, ситнички крај, Качаник, Витина и Сиринићка жупа). За Банат, област рудника Бор и преостали део Србије одређено је да буду под немачком војном управом.⁴⁷² Означена је и демаркациона линија, која је раздвајала немачку и италијанску окупациону зону.⁴⁷³

⁴⁶⁹ Још увек најсвеобухватнији приказ Априлског рата објављен је пре готово четири деценије: V. Terzić, *Slom Kraljevine Jugoslavije 1941; Uzroci i posledice poraza I i II*, Beograd 1982. Осим тога, значајно је погледати два зборника докумената о овом питању: *Aprilski rat 1941: Zbornik dokumenata knj. I*, (prir. Dušan Gvozdenović), Beograd 1969; *Aprilski rat 1941: Zbornik dokumenata knj. II*, (prir. Antun Miletić), Beograd 1987. У години иза нас објављена су и најсвежија истраживања о Априлском рату: М. Милетић, *Априлски рат у Дравској и Хрватској бановини: прва група армија Југословенске војске у рату 1941. године*, Београд 2020; М. Жикић, *Априлски рат у Моравској бановини: Пета армија Југословенске војске у рату 1941*, Београд 2020.

⁴⁷⁰ М. Ristović, *Nemački novi poredak i Jugoistočna Evropa*, str. 12-23; М. Ристовић, „Балкан у нацистичким пројектима „Нове Европе“ у Другом светском рату“, у: *Сусрет или сукоб цивилизација на Балкану – Зборник радова*, књ. 16, Београд 1988, стр. 485-490.

⁴⁷¹ Ј. Marjanović, *Ustanak i narodnooslobodilački pokret u Srbiji 1941*, Beograd 1963, str. 18-19; М. Kreso, *Njemačka okupaciona uprava u Beogradu*, str. 99-106.

⁴⁷² С. Милошевић, „Окупаторска подела Југославије 1941-1945“, *Историја 20. века*, 1-2/1992 – Посебан отисак, стр. 125-143; F. Čulinović, *Okupatorska podjela Jugoslavije*, Beograd 1970, str. 49-73; Љ. Димић, *Историја српске државности*, стр. 217-222; D. Aleksić, „Površina i broj stanovnika na području Vojnogupravnog komandanta Srbije“, *Tokovi istorije*, 1-4/1999, str. 144-145; Д. Алексић, „Подела Краљевине Југославије 1941. године, у светлу међународног права“, у: *Срби и Југославија: држава, друштво, политика*, стр. 45-60.

⁴⁷³ Демаркациона линија одређена је на састанку немачког и италијанског министра спољних послова у Бечу, 21-23. априла 1941. године. Том приликом предвиђена је демаркациона линија између немачке и италијанске окупационе власти и ишла је следећим правцем: Врх – Лучне – Жежица – Литија – Церкље – Самобор – Петриња – Глина –

Овакво „прекомпоновање“ територија поражених држава било је карактеристично и за друге примере у окупираној Европи, који су по том питању компаративни окупираној Србији. Наиме, ако погледамо пример Француске, увиђамо да су њој такође одређене територије одузете (Алзас и Лорена), а остатак државе подељен на војно-окупирану територију и преосталу територију предратне државе у којој је успостављена Вишијевска Француска. Осим тога, већи део је окупиран од стране немачке војске, док је мањи део додељен на окупацију Италији.⁴⁷⁴ Као што се може запазити, одређене аналогije, почевши од војне управе и прекрајања граница постојале су између Србије и Француске. Ипак, један други пример још додатно је сличнији. Наиме, у окупираној Грчкој на делу је била, као и у окупираној Србији, тројна окупација Немачке, Италије и Бугарске. За разлику од Србије, чија територија је подељена између пет савезника (Немачка, Италија, Бугарска, Мађарска и Хрватска), Грчка је подељена између три савезника (Немачка, Италија и Бугарска). У оба случају Бугарска је окупирала мањи део територија,⁴⁷⁵ док су Немачка и Италија окупирале остатак. Разлика је ипак била у чињеници да је у окупираној Србији немачка окупациона зона била знатно већа, док су се у Грчкој Немци на рачун свог савезника задовољили значајно мањом територијом.⁴⁷⁶ Тако су окупиране Србија и Грчка биле у стању војне окупације, која се базирала на подели окупационих зона између Немачке, Италије и Бугарске. Осим тога, окупиране Србија и Грчка биле су у погледу општег командовања подређене команданту Југоистока, док је и управни апарат на обе територије организован по истом принципу.⁴⁷⁷ Све напред изнесено наводи нас на закључак да су окупациони системи Србије и Грчке по више основа били слични.

Када говоримо о простору Краљевине Југославије, одређене аналогije могу се повући између окупиране Србије и окупиране Словеније. Основна сличност у ова два принципа окупације било је цепање територије у којој је Немачка највећи део задржала за себе. Наиме, Словенију су између себе поделила три савезника – Немачка, Италија и Мађарска. Италији је припао јужни део Словеније, Мађарској Прекомурје, док је Немачка окупирала северни део Словеније, део Штајерске, Корушке и Горењску.⁴⁷⁸ Ипак, основна разлика у односу на окупирану Србију лежала је у томе што је у погледу планова словеначка територија била предвиђена за

Босански Нови – Сански Мост – Мркоњић Град – Доњи Вакуф – Устипрача – Прибој на Лиму – Нови Пазар – Орлова чука – Шар планина – Тетово – Охридско језеро – Преспанско језеро. Овако дефинисана демаркациона линија потврђена је у мају 1941. године и остала на снази све до капитулације Италије 8. септембра 1943. године. (С. Милошевић, „Окупаторска подела Југославије 1941-1945“, *Историја 20. века*, 1-2/1992 – Посебан отисак, стр. 127)

⁴⁷⁴ P. Kalvokorezi, G. Vint, *Totalni rat*, Beograd 1987, str. 204-207; P. Davies, *France and the Second World War: Occupation, Collaboration and Resistance*, Routledge 2001, p. 6-9; T. J. Laub, *After the Fall: German Policy in Occupied France, 1940-1944*, Oxford University Press 2010, p. 35-43; R. Kedward, „Life in Occupied France, 1940-1944: An Overview of Attitudes, Experiences and Choices“, in: *Post War Europe: Refugees, Exile and Resettlement, 1945-1950*, Gale Digital Collection, p. 1-5.

⁴⁷⁵ Бугари су у Грчкој окупирали око 15% територије, а у Србији један мањи део (Пирот, Врање, северо-источни део Косова. (M. Ristović, „Third Reich’s „New Order“ Planning and Practice in the Balkans, 1941-1944: Serbian and Greek Case“, in: *Macedonia and Thrace, 1941/1944. Occupation-Resistance-Liberation, International congerence organized in Thessaloniki (9-11 December 1994)*, Institute for Balkan Studies 1998, p. 33-49. (даље: M. Ristović, „Third Reich’s „New Order“ Planning and Practice in the Balkans, 1941-1944: Serbian and Greek Case“, in: *Macedonia and Thrace, 1941-1944.*)

⁴⁷⁶ У Грчкој је Немачка окупирала око 12% територије (Солун и полуострво Халкидики са широм околином, острва Лемнос, Митилену, Хиос, Мелос, део Крита, затим Атину, Пиреј и источну Тракију), а највећи део препустила свом савезнику – Италији. (M. Ristović, „Third Reich’s „New Order“ Planning and Practice in the Balkans, 1941-1944: Serbian and Greek Case“, in: *Macedonia and Thrace, 1941-1944*, p. 33-49)

⁴⁷⁷ Оба простора су у погледу командовања спадали у зону команданта Југоистока, који је седиште прво имао у Грчкој, а касније у Београду. Такође и вршење управне функције било је слично организовано - преко обласних (feldkommandantur), окружних (kreiskommandantur) и месних (ortskommandantur) испостава. (M. Ristović, „Third Reich’s „New Order“ Planning and Practice in the Balkans, 1941-1944: Serbian and Greek Case“, in: *Macedonia and Thrace, 1941-1944*, p. 33-49)

⁴⁷⁸ D. Blumenwitz, *Okupacija in revolucija v Sloveniji (1941-1946): Mednarodnopravna študija*, Celovec 2005, str. 45.

анексију.⁴⁷⁹ У складу са тим, у окупирану Словенију наименован је гаулајтер Зигфрид Уберајтер (Siegfried Uiberreither), дељено је немачко држављанство, сузбијан словеначки језик и вршена насилна германизација.⁴⁸⁰ Без обзира на различите идеолошке планове нацистичке Немачке за територију Словеније, на том простору постојале су одређене полицијске институције и превасходно услови отпора и борбе против њега, који заиста јесу компаративни са окупираном Србијом, о чему ће више речи бити у наставку.

Ипак, без обзира на окупациону праксу широм Европе и сличности са другим просторима, које су јако битне, окупирана Србија је по многим питањима била другачија. То је изискивала посебно сложена етничка, верска, идеолошка, војна и безбедносна ситуација. У складу са тим, у наставку текста биће представљене околности и ситуација у окупираној Србији и на адекватним местима, биће поређена са компаративним примерима које смо навели.

Наиме, војно-окупирана територија Србије, сводила се на границе Краљевине Србије од пре 1912. године, са додатком Баната. У територијалном смислу, према истраживањима Јована Марјановића, обухватала је оквирно 51.100 км² и 9.776 км² у Банату, који је нешто касније прикључен окупираној Србији. У границама ове предкумановске Србије живело је око 3.810.000 становника, док је територију Баната насељавало око 640.000 житеља, од чега је око 295.000 било српске националности.⁴⁸¹

Одлучено је да на чело немачке војне управе буде постављен војни заповедник и на тај положај је 22. априла 1941. године ступио генерал Хелмулт Ферстер (Helmuth Förster).⁴⁸² На самом почетку окупације, установа војни заповедник Србије подељена је на Командни и Управни штаб, а на челу потоњег стајао је др Харалд Турнер (dr Harald Turner)⁴⁸³ и у својој надлежности имао надгледање цивилне управе. Врло значајан фактор у окупираној Србији био је и генерални

⁴⁷⁹ P. Kalvokorezi, G. Vint, *Totalni rat*, Beograd 1987, str. 204-205.

⁴⁸⁰ T. Griesser – Pečar, *Razdvojeni narod: Slovenija 1941-1945*, Ljubljana 2007.

⁴⁸¹ J. Marjanović, *Ustanak i narodnooslobodilački pokret u Srbiji 1941*, str. 22-23. Ове закључке о површини и броју становника у области којом је управљао војни заповедник Србије настојао је да критички преиспита Драган Алексић. На основу чињенице да је цела конструкција у делу Јована Марјановића базирана на једном документу немачке окупационе провенијенције, Алексић је понудио друге податке, базиране на изјави Богољуба Кујунџића, министра пољопривреде у тзв. Влади Милана Недића. Кујунџић је том приликом изнео да је територија под управом војног заповедника Србије обухватала укупно 45.295 км² и била насељена са 4.190.497 становника, док је Банат обухватао 9.216 км² и био насељен са 628.035 становника. (D. Aleksić, „Površina i broj stanovnika na području Vojnogupravnog komandanta Srbije“, *Tokovi istorije*, 1-4/1999, str. 148-150)

⁴⁸² „Војни заповедник Србије преузео је власт“, *Општинске новине: Гласило градског поглаварства града Београда*, 24.4.1941, стр. 1. Ферстер се на овом положају задржао до почетка јуна, а осим њега место војног заповедника Србије до краја окупације заузимало је још пет генерала - Лудвиг фон Шредер (јун-јул 1941.), генерал-мајор Хајнрих Данкелман (јул-октобар 1941.), генерал Франц Беме у звању опуномоћеног генерала за гушење устанка на Југоистоку (јесен 1941.), затим генерал Паул фон Бадер (децембар 1941 - август 1943.) и генерал Ханс Фелбер (август 1943 – октобар 1944.). („Нови Војни заповедник у Србији“, *Општинске новине*, 8, 9. и 10. јун 1941, стр. 1; Б. Божовић, *Београд под комесарском управом*, стр. 155, 221-222, М. Кресо, *Нјемачка окупациона управа у Београду*, стр. 70-71; Б. Божовић, *Специјална полиција*, стр. 103-104, 123, 144; Н. Ђокић, „Војноуправни командант у Србији и командант Србије“, *Лесковачки зборник*, бр. 50 (2010), стр. 289-338.)

⁴⁸³ Харалд Турнер (1891-1947) рођен је у официрској породици, у граду Лојну, у западном делу данашње централне Немачке. Током 1930. године постао је члан Националсоцијалистичке партије, а 1932. године и СС-а. Радио је у Кобленцу, а затим и у министарству финансија Пруске. Именован је 1940. године за шефа Управног штаба у Француској, а априла 1941. године премештен је на исти положај у окупираној Србији. У јесен 1942. године смењен је са тог положаја, пре свега услед сукоба са Аугустом Мајснером. Након рата изручен је Југославији, осуђен на смрт и погубљен 1947. године. (E. Klee, *Das Personenlexikon zum Dritten Reich. Wer, war, was, vor und nach 1945?*, Frankfurt am Main 2003, s. 633, даље: E. Klee, *Das Personenlexikon zum Dritten Reich*)

опуномоћеник за привреду - Франц Нојхаузен (Franz Neuhausen)⁴⁸⁴, који је формално био подређен војном заповеднику, али *de facto* радио по директивана министра Четворогодишњег плана – Хермана Геринга. Полицијско-безбедносна функција вршена је преко Ајнзацгрупе, на челу са др Вилхелмом Фуксом (dr Wilhelm Fuchs), док је интересе Министарства спољних послова штитио Феликс Бенцлер (Felix Benzler).⁴⁸⁵ У оквиру ових установа био је стационаран највећи део политичке и егзекутивне моћи у окупираној Србији током 1941. године. Управо због преклапања ингеренција и сукоба у окупационом апарату, Бранко Петрановић је ове установе и појединце назвао „тромим војно-политичким и економским центрима немачке моћи“.⁴⁸⁶

Војно-управна власт вршена је преко обласних (Feldkommandantur), окружних (Kreiskommandantur) и месних испостава (Ortskommandantur). Формиране су четири фелдкомандантуре – једна за град Београд и по једна за сваку бановину (Дринска – Ваљево, затим Ужице, Дунавска – Смедерево и Моравска – Ниш). Њима је било подређено десет крајскоманди, а постојале су и ортскоманде као најнижа војно-управна јединица.⁴⁸⁷ Њихов територијални опсег и седишта су мењани, али су до краја окупације остали носици управних, административних и појединих полицијских функција. Ипак, у вршењу полицијске власти, постојала је институција строго предвиђена за ову намену.

Наиме, у складу са политиком потпуног преустројства бивше Југославије, пацификације и економске експлоатације, заједно са јединицама Вермахта, на територију окупиране Србије ступила је Ајнзацгрупа Полиције безбедности и Службе безбедности, надлежна за Југославију и у оквиру ње Ајнзацкоманда, као подређен орган, надлежна за простор окупиране Србије. Њихов задатак био је да успоставе полицијски систем са снажним ослоном на домаћу полицију, да би се ефективно нацистичке Немачке максимално ослободили за рат на истоку. Ове две институције окупиле су се у Београду након 14. априла и већ 17. априла, на дан званичне капитулације Краљевине Југославије започеле са радом на организацији полицијско-безбедносног апарата новоокупиране територије. Основна упутства за формирање првих извршних органа под окупацијом добили су од свога шефа – Рајнхарда Хајдриха.⁴⁸⁸ Фридрих Полте, заменик шефа Ајнзацгрупе у окупираном Београду, наводи да је Хајдрих сугерисао да се у одабиру локалних сарадника треба ослонити на Ханс Хелма, који је од пре рата стајао у конкретним везама са Драгомиром Јовановићем и Миланом Аћимовићем.⁴⁸⁹ Да је Полте био у праву сугерише и

⁴⁸⁴ Франц Нојхаузен (1887-195?) рођен је у граду Мерцигу у близини данашње тремеђе између Немачке, Луксембурга и Француске. Радио је као инжењер у фабрикама, а током Првог светског рата служио је у ваздухопловству. У Југославији је пословао од 1921. године, прво као трговац, затим и изасланик немачких фирми, а 1933. године постао је повереник Иностране организације Националсоцијалистичке странке за Југославију. Током развоја економске сарадње Немачке и Југославије постао је члан сталног Југословенско-Немачког привредног одбора. Поврх свега, 1936. године Херман Геринг га је поставио за представника Четворогодишњег плана у Југославији. Након Априлског рата, Нојхаузен је, од стране Геринга постављен за генералног опуномоћеника за привреду у Србији. Тиме је постао највиши окупациони фактор задужен за привреду. Ипак, услед сукоба са представницима других окупационих установа, у лето 1944. године је ухапшен од стране Гестапоа. Након рата је пред судом Социјалистичке Југославије осуђен за своје деловање током окупације. (Д. Алексић, „Франц Нојхаузен и привредна политика нацистичке Немачке у Србији“, *Токови историје*, 1-2/2008, стр. 301-318)

⁴⁸⁵ М. Кресо, *Нјемачка окупациона управа у Београду*, стр. 70-76.

⁴⁸⁶ В. Петрановић, *Србија у Другом светском рату*, стр. 114.

⁴⁸⁷ М. Кресо, *Нјемачка окупациона управа у Београду*, стр. 70-71.

⁴⁸⁸ АЈ, 110, инв. бр. 12.597, Записник о саслушању др Вилхелм Фукса, 8.9.1945; АЈ, 110, инв. бр. 12.599, Саслушање др Георг Кисела, 30.7.1946; ДАС, БИА, з. II, ф. 41/1, 20 – Немачка полиција безбедности, стр. 10-13; Б. Божовић, *Београд под комесарском управом*, стр. 27, 63.

⁴⁸⁹ ИАБ, БИА, Аћимовић Милан, стр. 9-4, Извод из изјаве др Полтеа.

чињеница да је на почетку Априлског рата Драгомир Јовановић, од стране домаће полиције, био превентивно ухапшен као немачки агент.⁴⁹⁰

Разлог Јовановићевог хапшења вероватно лежи у неспорној чињеници да је Управа града Београда пре рата регистровала његове блиске везе са Хелмом и наводну обавештајну службу у корист Немачке.⁴⁹¹ У сваком случају, остаје нејасно када и под којим околностима је Јовановић пуштен из затвора, али потписивање капитулације дочекао је у Горњем Милановцу, где се склонио од ратних операција у главном граду. Капитулација је за њега била сигнал да треба да пожури у Београд и обезбеди што боље позиције. Тако се Јовановић у главни град вратио 18. априла и већ наредног дана обавио састанке са Хансом Хелмом и Карлом Краусом. У организацији тек формираних окупационих установа, Хелм се налазио на челу IV одељења Ајнзацгрупе (Gestapo), док је Краус заузимао положај шефа Ајнзацкоманде, о чему ће у наставку бити знатно више речи. У сваком случају, након одобрења Хелма и Крауса, Јовановићу је уприличена аудијенција код фелдкоманданта Ернеста Фон Кајзенберга. Том приликом Јовановић је изложио свој план за обнављање београдске полиције и од свих релевантних фактора у до тада формираној немачкој окупационој управи, добио одобрење за спровођење сопствене идеје успостављања београдске полиције под окупацијом.⁴⁹²

Алармантно стање у разрушеном граду захтевало је брзо деловање окупатора и обнављање полицијских институција, које би као примарну улогу имале одржавање реда и сузбијање криминалитета, а након тога и решавање читавог низа других проблема који су спадали у домен полицијске делатности. Тако је обнављање београдске полиције постављено као примаран задатак парцијално новоформираних окупационих власти. У ту сврху, фелдкомандант фон Кајзенберг је 21. априла 1941. године наименовао Драгомира Јовановића за изванредног комесара града Београда, што је била позиција која је обједињавала функцију управника града и председника општине.⁴⁹³ Интересантно је назначити да је Јовановић наименован на положај чак и пре првог војног заповедника Србије, генерала Ферстера, који је наименован 22. априла. Такође, посебно је важно питање Јовановићевог постављења из угла међународног ратног права. Наиме, с обзиром на чињеницу да је Југославија престала да постоји, у окупираној Србији није постојао аутохтони правни оквир који дефинише понашање државних чиновника под окупацијом, као у представљеном случају Белгије. Такође није обезбеђен ни легалан пренос власти на домаће органе под окупацијом, као у случају Француске, већ је окупатор једноставно у оквиру својих институција наименовао Јовановића. Тиме су прекршени чланови Хашке конвенције који су предвиђали поштовање предратних правних оквира и базичну аутономију домаћих полицијских организација,⁴⁹⁴ чији део почетком априла 1941. године Јовановић није био. Такође, с обзиром на чињеницу да је његово наименовање стигло од фелдкоманданта, Драгомир Јовановић је својим постављењем практично постао домаћи изасланик окупационе управе. У прилог овој тврдњи, говоре и чињенице о успостављању потпуно нове полицијске институције, коју је Јовановић врло брзо уставио.

Наиме, свој први задатак у окупираном Београду Драгомир Јовановић је експресно извршио. Обновио је 23. априла полицијску власт, али не у предратном облику Управе града

⁴⁹⁰ ВА, Недићева архива (Нда), к. 134, ф. 1, д. 1/1. Овим путем се захваљујемо колеги Радету Ристановићу на уступљеном документу.

⁴⁹¹ ИАБ, БИА, Д. Јовановић, док. бр. 135, стр. 1, Извод из акта УГБ пре рата, 1.10.1943.

⁴⁹² ИАБ, БИА, Аћимовић Милан, стр. 9-4, Извод из изјаве др Полтеа; ИАБ, БИА, Д. Јовановић, док. бр. 151, стр. 5-9, Записник са суђења; *Колаборационисти пред судом ОЗНЕ*, стр. 168-170;

⁴⁹³ *Колаборационисти пред судом ОЗНЕ*, стр. 419; М. Borković, *Kontrarevolucija u Srbiji: Kvislinška uprava 1941-1944*, knj. I, str. 29; Б. Божовић, *Београд под комесарском управом*, стр. 64.

⁴⁹⁴ *Izvori međunarodnog humanitarnog prava*, str. 314.

Београда, већ је установио нову институцију под називом „Полиција Београд“ (Polizei Belgrad).⁴⁹⁵ Предратну уредбу о устројству Управе града Београда укинуо је „према добијеним овлашћењима од немачких власти“ и прописао сопствену наредбу о устројству и делокругу полиције у Београду.⁴⁹⁶ Тиме се Јовановић практично одрекао законодавног оквира београдске полиције у Краљевини Југославији и започео изградњу домаће полицијске формације, у складу са овлашћењима добијеним од окупационих власти. Овим је прекинуо континуитет, окончавши постојање Управе града Београда из времена Краљевине Југославије.

Новоорганизована полиција требало је потпуно да буде у функцији окупатора, о чему сведочи и сам текст наредбе о оснивању, где се наводи да је њен циљ „да одговори потребама реда и мира, личне и имовне безбедности грађана, складно интересима и налозима немачких власти.“⁴⁹⁷ Ове чињенице, Јовановић је несумњиво био свестан, тим пре што је он сам био творац поменуте наредбе. У складу са тим, на њега пада један део одговорности за прекрајање предратних институција Краљевине Југославије, а самим тим и кршење Хашке конвенције.

Колико је формирање аутохтоних полицијских формација представљало примат у организацији управе на окупираној територији, речито говори и чињеница да је правно уређење извршних органа домаће управе под окупацијом, каснило седам дана за успостављањем полицијских формација у главном граду. Наиме, Јован Марјановић закључује да је упркос „потпуној деградацији српског народа“, немачки окупатор већ априла 1941. године признао нужност постојања одређене форме српске државности у наредном периоду, а да су идеје према којима је уређен окупациони систем биле строго практичне природе и у складу са економским интересима.⁴⁹⁸ Као што смо већ навели, према 43. члану Правилника IV Хашке конвенције из 1907. године, обавезе окупатора биле су да поштује постојеће законе земље која је окупирана.⁴⁹⁹ У случају окупиране Србије, основни правни акт на коме је требало темељити њено функционисање био је Устав из 1931. године, као и законски акти који су били на снази у тренутку почетка окупације. Ипак, с обзиром на чињеницу да је Октоисани устав предвиђао монархистичко и дводомно парламентарно уређење,⁵⁰⁰ већ сама његова срж била је у потпуној супротности са плановима окупатора. Одлука о укидању парламентаризма и забрани политичких странака била је једна од основних идеја на којима је окупатор темељио своју визију ове окупиране територије, па су самим тим постојање Народне скупштине и Сената, предвиђених Уставом, били потпуно напуштени. Овај чин непоштовања највишег правног акта дражаве био је грубо кршење Хашке конвенције, али стратегија нацистичке Немачке на овом пољу била је далеко сложенија. Наиме, окупациона власт се, поред укидања Уставом предвиђене форме законодавне власти, одлучила за обнављање извршне власти у ограниченом облику и преношење законодавних ингеренција на извршне органе. Тиме је прекинут континуитет са Краљевином Југославијом, а за разлику од примера Француске и Белгије, које смо већ описали, извршна власт окупиране Србије, у два облика који су примењени током окупације, није имала легитимитет у

⁴⁹⁵ *Збирка наредаба и унутстава* бр. 1, Издање Општине града Београда 1941, стр. 9-11.

⁴⁹⁶ „Наредба о устројству и делокругу полиције у Београду“, *Општинске новине*, бр. 13, 25. април 1941, стр. 2.

⁴⁹⁷ „Наредба о устројству и делокругу полиције у Београду“, *Општинске новине*, бр. 13, 25. април 1941, стр. 2.

⁴⁹⁸ Ј. Марјановић, *Устанак и народноослободилачки покрет у Србији 1941*, стр. 18-19. Овакав став потврдио је и др Георг Кисел, помоћник шефа Управног штаба, на саслушању 1946. године. (АЈ, 110, инв. бр. 13244, стр. 188, „Записник о саслушању др Георг Кисела, 30.6.1946)

⁴⁹⁹ *Izvori međunarodnog humanitarnog prava*, стр. 314.

⁵⁰⁰ *Устав Краљевине Југославије од 3. септембра 1931. године*, Београд 1932, и друга издања; „Моје драгоме народу“, *Службене новине Краљевине Југославије*, 3.9.1931, стр. 1-4; „Устав Краљевине Југославије“, *Политика*, 3.9.1931, стр. 1-4; „Устав Краљевине Југославије“, *Време*, 3.9.1931, стр. 1-2; „Устав Краљевине Југославије“, *Правда*, 4.9.1931, стр. 1-4.

међународном ратном праву и штавише настала је управо кршењем међународног правног оквира окупације.

У сваком случају, након капитулације Краљевине Југославије у Београду се појавио велики број личности које су претендовале на постављење у домаћу управу под окупацијом. Поред Драгомира Јовановића, Милан Борковић као кандидате за домаћу управу под окупацијом посебно истиче Драгишу Цветковића, Александра Цинцар-Марковића, затим Јовановићевог ранијег заштитника, а сада ривала, Милана Аћимовића, Димитрија Љотића,⁵⁰¹ и друге. О одабиру личности за домаћу управу постигнут је договор између представника немачких окупационих власти, а врло активну улогу у овом процесу одиграли су шефови Ајнзацгрупе и Ајнзацкоманде, затим генерални опуномоћеник за привреду Франц Нојхаузен, као и Герд Фајне, политички саветник у немачком посланству.⁵⁰²

Од наведених личности у први план је избио Милан Аћимовић, као човек који је блиско сарађивао са органима полиције нацистичке Немачке у већ помињаној Међународној полицијској комисији. Тако је 30. априла 1941. године, војни заповедник Србије именован Савет комесара.⁵⁰³ На челу Комесарске управе стајао је управо Аћимовић, као председник и комесар за Министарство унутрашњих послова, а поред њега било је именовано још девет комесара.⁵⁰⁴ Само именоване извршио је војни заповедник, генерал Ферстер, не позивајући се на Хашке конвенције или неки други правни оквир, чиме је наглашена сопствена аутономија у доношењу одлука.⁵⁰⁵ Осим тога, измене у односу на владу као извршни орган Краљевине Југославије биле су значајне.

⁵⁰¹ Димитрије Љотић (1891-1945) потицао је из угледне дипломатске породице, блиске краљевском дому. По занимању је био адвокат, а своју политичку активност спроводио као водећа личност Југословенског народног покрета Збор. Његова политичка партија била је активна током 1930-их година и учествовала на изборима 1935. године, освојивши 1% гласова. На парламентарним изборима три године касније, остварила је такође маргиналан резултат од 1,2% гласова. (А. Стојановић, *Идеје, политички пројекти и пракса владе Милана Недића*, стр. 80-82) У историографији Социјалистичке Југославије ЈНП Збор и Димитрије Љотић били су означени као сарадници немачке обавештајне службе. Ове тврдње базиране су пре свега на познатој афери „Техничка унија“, када су Љотић и његов покрет оптужени за финансирање од стране Националсоцијалистичке радничке партије Немачке (НСДАП). Ипак, за овакве тврдње никада нису понуђени чврсти и у науци конзистентно потврђени докази. (М. Стефановић, *Збор Димитрија Љотића, 1934-1945*, Београд 1984, стр. 63-72) Са друге стране, током претходне године, појавио се један чланак који на далеко студиознији начин, пре свега базиран на немачкој грађи, анализира читаву аферу. (R. Lompar, „Афера „Техничка унија“ i veze JNP Zbor sa nacističkom Nemačkom 1935-1941“, *Istorija 20. veka*, 2/2020, str. 85-102)

⁵⁰² М. Борковић, *Kontrarevolucija u Srbiji*, књ. I, str. 25-33.

⁵⁰³ К. Николић, Б. Станковић, *Срби у Другом светском рату: Ратна хроника 1941-1945*, Шабац 2006, стр. 29-30 (даље: К. Николић, Б. Станковић, *Срби у Другом светском рату*); М. Борковић, *Kontrarevolucija u Srbiji*, књ. I, str. 25-33.

⁵⁰⁴ Прво је наименовано девет комесара и то: за Министарство унутрашњих дела – Милан Аћимовић, за Министарство просвете – Ристо Јојић, за Министарство правде – Момчило Јанковић, за Министарство пошта и телеграфа – Душан Пантић, за Министарство грађевина – инж. Станислав Јосифовић, за Министарство привреде – инж. Милосав Васиљевић, за Министарство социјалне политике – др Стеван Иванић, за Министарство финансија – Душан Летица и за Министарство саобраћаја – др Лаза Костић. („Наименовање комесара за бивша министарства“, *Општинске новине*, 2. 5. 1941, стр. 1) У наредном периоду, именован је и комесар у Министарству за исхрану – Јеремија Протић. (М. Борковић, *Kontrarevolucija u Srbiji*, књ. I, str. 34; Б. Божовић, *Београд под Комесарском управом*, стр. 89; А. Стојановић, *Идеје, политички пројекти и пракса владе Милана Недића*, стр. 129)

⁵⁰⁵ „Наименовање комесара за бивша министарства“, *Општинске новине*, 2. 5. 1941, стр. 1. Да би оправдао формирање Савета комесара, и улогу Димитрија Љотића у тим догађајима, правник и члан ЈНП Збор, Хрвоје Магазиновић, након рата је наглашавао чињеницу да му је Љотић објаснио како је посебна правна комисија испитивала основ за формирање Савета комесара у међународном ратном праву. Према Магазиновићу, она се позитивно изразила и оценила као правно легално успостављање Комесарске управе. Осим тога, да би појачао своје тврдње, Магазиновић је деценијама након рата, своја сећања обогатио кратком анализом међународног ратног права, посебно наглашавајући да „иницијативу за колаборацију (...) није дао Љотић, већ Аћимовић“, као и то да је формирање Савета комесара било изнуђено услед чињенице да су „хиљаде српских избеглица спашавале своје животе пребегавањем у окупирану Србију.“ (Н. Магазиновић, *Kroz jedno тучно столјеће*, Valjevo 2009, str. 164, 519-525)

Тако је у односу на владу Драгише Цветковића (26. август 1939. - 27. март 1941.), која је бројала укупно 18 министарстава (од тога 15 за конкретне ресоре и три без портфеља), Савет комесара чинило укупно 10 ресора.⁵⁰⁶

Овако организована комесарска управа била је наставак немачке политике потпуног преустројства тзв. Југоистока и у складу са укидањем Краљевине Југославије, стварањем једне независне државе (НДХ) и читавог низа окупираних територија. Из тога је произашла неопходност успостављања марионетских режима који би олакшали управу над окупираним територијама. Ипак, у случају Југославије, окупатор је одбио да одржи правни континуитет са међуратном државом, о чему је предлог изнео бивши председник владе Драгиша Цветковић, без обзира на чињеницу да је легитимитет преноса власти у југословенском случају могао бити обављен слично као у случају Француске.⁵⁰⁷ Ипак, вођство нацистичке немачке одлучило је да потпуно декомпонује Југославију и избрише постојање ове „Версајске творевине“ и „вештачки састављене државе“, како су је називали.⁵⁰⁸ Нацистичка Немачка одлучила је да није потребно одржавати било какав континуитет власти на овој окупираној територији, већ искључиво формирати извршне и управне органе у складу са плановима и потребама окупатора. Отуда је Савет комесара наименован директно од војног заповедника Србије, као последица капитулације, без позивања на било који међународни или локални правни акт, који је дефинисао ово питање.

Ипак, без обзира на популистичку изјаву др Харалда Турнера, шефа Управног штаба у чију надлежност је спадало надгледање домаће управе, о томе како намера Немаца није да узму сву власт у своје руке,⁵⁰⁹ комесари су имали строго контролисану улогу. Њихове ингеренцију ограничавале су се на управљање министарствима, у складу са немачким плановима и под непосредним надзором окупатора. Ова улога од стране окупатора вршена је на нивоу Комесарске управе преко Управног штаба, док је надзор над подручним органима у унутрашњости вршен преко фелдкомандантура, крајскокомандантура и ортскокомандантура. О статусу Савета комесара Љубодраг Димић закључује да је он био извршно-управни орган окупационе управе са сврхом да олакша спровођење управних, привредних и пропагандних послова, без конкретних ингеренција у самосталном доношењу одлука.⁵¹⁰

⁵⁰⁶ У Савету комесара своје место је задржало 9 ресора – Унутрашњи послови, правда, просвета, финансије, грађевине, пошта и телеграф, саобраћај, социјална политика и исхрана. Од предратна три ресора (Министарство трговине и индустрије, Министарство пољопривреде и Министарство шума и рудника) у Комесарској управи створен је један ресор – Министарство привреде. Ипак, најкрупнија измена је укидање Министарства иностраних послова и Министарства војске и морнарице. Осим ова два ресора, такође је укинута и Министарство физичког васпитања. (*Владе Србије: 1805-2005*, стр. 354-355)

⁵⁰⁷ У питању је био Цветковићев предлог изнет 18. априла 1941. године, да домаћу управу под окупацијом организују бивши намесници др Иво Перовић и Раденко Станковић. (Љ. Димић, *Историја српске државности*, стр. 223-224) Тиме је нацистичка Немачка могла у правном погледу да одбаци период од 27. марта до капитулације, као дисконтинуитет настао насилном променом власти, и у светлу међународног права одржи континуитет са Краљевином Југославијом, преко намесника који су готово шест и по година обављали своју дужност (1934-1941). У том погледу континуитет са предратном државом могао је бити одржан слично случају Француске, у коме је, подсећамо, председник Републике Алберт Лебрен дао мандат Петену, а Народна скупштина убедљивом већином потврдила преношење овлашћења са предратне владе, на маршала Петена. (А. Стојановић, Д. Бајагић, „Колаборација у окупираној Европи 1939-1945“, стр. 60) У случају Краљевине Југославије краљевски намесници су могли да пренесу функцију председника владе са силом обореног Цветковића на неку другу личност. Ипак идеје Немачке за простор тзв. Југоистока нису подразумевале опстанак Југославије, тако да Цветковићев предлог није ни узиман у обзир, већ се приступило формирању потпуно новог марионетског државно-правног оквира Србије.

⁵⁰⁸ „Немачка и Италија признале су самосталност Хрватске“, *Општинске новине*, бр. 13, 25.4.1941, стр. 3, и др.

⁵⁰⁹ „Вођа СС-бригаде државни саветник др Турнер о организацији управе у окупираној Србији“, *Општинске новине*, бр. 59, 1.6.1941, стр. 1-2.

⁵¹⁰ Љ. Димић, *Историја српске државности*, стр. 224.

У овако организованог домаћог управи под окупацијом, „Полиција Београд“, коју је 23. априла формирао Драгомир Јовановић инкорпорирана је од 1. маја у оквир ресора унутрашњих послова, а самим тим, Јовановић је био подређен Милану Аћимовићу и његовом заменику Танасију Динићу. Ипак, већ 7. маја, комесар Министарства унутрашњих послова Милан Аћимовић, поставио је Драгомира Јовановића на чело обновљене Управе града Београда и у њен оквир уклопио дотадашњу Полицију Београд. Истом одлуком, Јовановић је преузео и функцију председника општине Београда,⁵¹¹ чиме је практично осигуран пређашњи положај изванредног комесара Београда, али овај пут кроз предратне институције Управе и Општине града Београда. Обе функције Јовановић је вршио паралелно до 21. јуна 1941. године, када је на положај председника београдске општине постављен Милослав Стојадиновић, док је Драгомир Јовановић задржао искључиво положај управника града Београда.⁵¹² Другим речима, почетком лета 1941. године Јовановић је у главном граду задржао искључиво управно-полицијску функцију.

Да би током априла и маја 1941. године окупио широм земље расуто људство предратне Управе и Општине града Београда, Драгомиру Јовановићу је био потребан ефикасан механизам.⁵¹³ С обзиром да је био правник, јако добро је разумео ову ситуацију и у складу са одредбама Хашке конвенције и чињеницом да је документ о капитулацији налагао намештеницима полиције и жандармерије да се врате на своја предратна места,⁵¹⁴ наредио је обавезно враћање чиновника на своје положаје.⁵¹⁵ Томе у прилог ишло је и уклапање Полиције Београд у обновљену институцију – Управу града Београда, 7. маја 1941. године. Наиме, главна идеја била је да се новоуспостављена Управа града Београда организује према старој Уредби о устројству УГБ из 1930. године.⁵¹⁶ Ипак, одлука о враћању старе наредбе на снагу ипак није званично донета, већ је Јовановић само објавио одлуку о враћању територијалне поделе града на 16 квартава, „по одобрењу фелдкомандантуре 599, а на основу Уредбе о устројству и делокругу Управе града Београда.“⁵¹⁷ Тако је стара уредба враћена на снагу, а да о томе и није званично објављена одлука. Од тада, па до краја окупације, Управа града ће деловати у складу са поменутом предратном уредбом и тиме ће настојати да одржи континуитет са истоименом институцијом из времена Краљевине Југославије. Ипак, остаје чињеница да је предратна уредба о устројству укинута одлуком Јовановића. Осим тога, Управа града Београда током читаве окупације, након 7.

⁵¹¹ „Изванредни комесар града Београда, који је постављен и за управника града, отправљаће и послове претседника општине“, *Општинске новине*, бр. 27, 9. 5. 1941, стр. 3.

⁵¹² „За новог претседника Београдске општине постављен је др Милослав Стојадиновић“, *Ново време*, 22.6.1941, стр. 1.

⁵¹³ Док се већи део чиновника Општине града Београда вратио на службу још пре капитулације, највећи део запослених у предратној Управи града Београда налазио се у унутрашњости или био регрутован. (ИАБ, БИА, Божидар Бећаревић – Бошко, стр. 403/7-8, Елаборат – Радници и намештеници Општине града)

⁵¹⁴ „Органи жандармерије и полиције, који су морали да напусте своја мирнодопска места с одступајућим трупама, имају се сместа упутити на своју редовну дужност. У својим мирнодопским местима имају се одмах јавити немачким посадним трупама.“ (М. Вркковић, *Kontrarevolucija u Srbiji*, књ. I, стр. 25)

⁵¹⁵ ИАБ, МГ – 626, Сергије Голубјев, стр. 28-29; ИАБ, ОСБ, Саслушање Бећаревића, стр. 2, 15.

⁵¹⁶ У вези ове наредбе Бранислав Божовић наводи да је она почетком маја била и даље на снази. (Б. Божовић, *Београд под комесарском управом*, стр. 110) Ипак, то у правном погледу није потпуно тачно, из простог разлога што је Драгомир Јовановић, као изванредни комесар за град Београд, наименован од стране легалног представника окупационих власти, Кајзенберга, својим актом од 23. априла, а позивајући се на овлашћења добијена од стране немачких власти, укинуо ову уредбу и донео своју властиту уредбу за надлештво Полиција Београд. (*Збирка наредба и упуштава* бр. 1, Издање Општине града Београда 1941, стр. 9-11; „Наредба о устројству и делокругу полиције у Београду“, *Општинске новине*, бр. 13, 25. април 1941, стр. 2) Тиме је Уредба о устројству УГБ из 1930. године стављена ван снаге од стране функционера наименованог од окупатора. Ова уредба никада формално није враћена на снагу и услед тога настао је дисконтинуитет у правној регулативи Управе града Београда из времена Краљевине Југославије.

⁵¹⁷ „Наредба о устројству квартава у Београду“, *Општинске новине*, 18.5.1941, стр. 5; „Успостављање и организовање подручја Управе града Београда“, *Ново време*, 18. 5. 1941, стр. 5.

маја 1941. године, деловала је у складу са овом наредбом, без обзира на то што она никада правним путем није формално враћена на снагу.

Овакав поступак Јовановића може се тумачити кроз две намере. Прва је чињенично стање на терену, које је захтевало једну разгранату управно-полицијску организацију и у складу са тим управник Београда вероватно није видео посебно изражену потребу за радикалном изменом предратног уређења. Уосталом на функционисање те установе били су навикнути чиновници Управе, али такође и намештеници других државних институција са којима је она сарађивала. Друга намера изражена кроз ванзаконско враћање Уредбе о устројству УГБ било је привидно поштовање Хашке конвенције, која је од окупатора захтевала уважавање институција и закона из времена пре рата. Вероватно из тог разлога Јовановић и није објавио враћање предратне уредбе на снагу, што би демаскирало њен прекинути континуитет од 23. априла до 7. маја. Ако се све поменуто има у виду, јасно је да је Јовановић врло добро схватао да кроз овакву правну радњу може себи обезбедити у првом реду ефикасно обнављање полицијског надлештва. Са друге стране, Јовановић је, позивајући се на међународни и локални правни оквир, позвао намештенике предратне Управе града назад на положаје, назначавајући да је то институција која је само продужила своју службу, што није била потпуна истина. Наиме, предратна Управа града је првенствено званичним одлукама окупационих власти обуставила своје постојање од 23. априла до 7. маја. Осим тога, након њеног обнављања, организована је на основу предратне уредбе, која никад званичном одлуком није враћена на снагу, и у складу са тим више се није могла сматрати правно валидном. Ако све наведено имамо у виду, можемо констатовати да се Управа града Београда за време окупације не може сматрати легалном и легитимном правном наследницом међуратне Управе града, пре свега из разлога одрицања од правног оквира предратне институције, али и дисконтинуитета у њеном постојању од 23. априла до 7. маја, што је било противно одредбама Хашке конвенције. У складу са тим, окупациону Управу града Београда можемо сматрати искључиво органом домаће управе наименованим од стране окупатора.

Ипак, дисконтинуитет у правном погледу нису запазили чиновници предратне Управе града Београда. Они су са стране учили енергичан приступ Јовановића на обнављању полицијских институција у Београду, што је условио њиховим повратком и заузимањем положаја у новоформираној Управи града Београда. Јовановић је овако тактичним приступом, селективном применом Хашке конвенције и позивајући се на документе Краљевине Југославије настојао да за почетак себи обезбеди функционалан полицијски апарат. Осим тога, често је од себи подређених у прва два месеца окупације тражио лојалност и беспоговорно извршавање окупаторских наредби.⁵¹⁸ Све напред изложено била је правна „игра“ коју је Драгомир Јовановић прецизно замислио и ефикасно остварио, а да је тиме настојао и да скине одговорност са кршења Хашке конвенције, потврђује чињеница да се Управа града Београда током окупације позивала на законе Краљевине Југославије увек када је за то имала основа или интереса.

⁵¹⁸ Свој свечани говор приликом преузимања функције председника општине Београда Јовановић је крунисао речима: „Мој позив гласи: Раскините са свим штетним наслеђима прошлости и нека сваки енергично прионе на посао у своме властитом делокругу. Пружите пуну и преко свега лојалну сарадњу немачким властима и мени и тиме ћете се најбоље одужити грађанству Београда и своме народу. Ко буде тако радио, може рачунати на пуну моју потпору. Сваки други поступак ће, међутим, изазвати примену најенергичнијих мера према дотичнима.“ (ИАБ, БИА, Д. Јовановић, док. бр. 19, стр. 1, *Говор Јовановића приликом преузимања дужности*) Овај свечани говор пренеле су наредног дана и *Општинске новине*. („Рад и само рад, поштени, несебични, то је она служба којом ћете најбоље послужити нашем Београду – Речи новог председника београдске општине г. Д. Јовановића, приликом јучерашњег пријема дужности“, *Општинске новине*, бр. 27, 9. 5. 1941, стр. 3) И у наредном периоду Јовановић је доследно понављао и изричито од себи подређених органа захтевао „најтешњу сарадњу“ и „потпуну координацију“ са институцијама окупатора. („Наредба о устројству кварта у Београду, *Општинске новине*, 18.5.1941, стр. 5; „Успостављање и организовање подручја Управе града Београда“, *Ново време*, 18. 5. 1941, стр. 5)

Док се у Београду током пролећа и лета 1941. године организовао и учвршћивао окупациони систем, Аугуст Мајснер се налазио у потпуно другом крају Европе, вршећи своје полицијске задатке у Норвешкој. За разлику од окупиране Србије, где су током 1941. године полицијску функцију претежно вршиле Ајнзацгрупа и Ајнзацкоманда, у Норвешкој је у то време на делу био редован окупациони полицијско-безбедносни апарат. Тако је генерал Мајснер заузимао положај заповедника Полиције поретка (Befehlshaber der Ordnungspolizei - BdO) у Ослу, директно подређен вишем СС и полицијском вођи у Норвешкој – Вилхелму Редису (Wilhelm Redieß). Ипак, најзначајнија окупациона личност на овом простору био је рајхкомесар Тербовен, који је у својим рукама успео да задржи највећи део ингеренција које су му припадале, али и преузме оне за које није био директно надлежан. Тако је Мајснер у Ослу обављао послове из домена управљања полицијом поретка и контроле аутохтоних полицијских формација, али је такође и улазио у конфликтне ситуације са управним органима, у овом случају врло моћним рајхкомесаром Тербовеном.⁵¹⁹ Ипак, делатност Мајснера у Норвешкој није имала директне корелације са ситуацијом у окупираној Србији 1941. године, па ће стога више информација о активностима Мајснера у Норвешкој, као припреми за наименовање у окупирану Србију, бити представљено на одговарајућем месту у наставку текста.

2.1.2. Организациона структура полиције од априла до октобра 1941.

Као што смо већ навели, успостављање полицијско-безбедносног система на простору окупиране Србије започело је доласком Ајнзацгрупе, док су још ратне операције трајале, а капитулација није била потписана. До напада на Југославију институција Ајнзацгрупе била је испробана на читавом низу окупираних простора,⁵²⁰ а њени задаци у територијално издељеној Југославији били су у оперативном смислу добро припремљени радом полицијских и обавештајних органа пре априла 1941. године, о чему је већ било речи. Управо органи који су били носиоци обавештајне делатности нацистичке Немачке у Краљевини Југославији добили су водеће положаје у Ајнзацгрупи и широке ингеренције у одабиру локалних сарадника и организацији полицијско-безбедносног апарата на простору окупиране Србије. Тако је ова институција немачке полиције организовала полицијски систем по сопственим замислима, али за себе задржала наредбодавну и контролну улогу, као и неспорно широке егзекутивне ингеренције. Ово је посебно било значајно за прву годину окупације и са сигурношћу се може констатовати да је Ајнзацгрупа тиме оставила врло јасан печат на читав период Другог светског рата на територији окупиране Србије.

Стационирана у Београду, Ајнзацгрупа је формално била надлежна за читав простор бивше Југославије. Директно је подређена Главном уреду безбедности Рајха, као њена испостава на окупираној територији, али такође, преко Управног штаба, и војном заповеднику Србије. Ипак, како наводи др Георг Кисел (dr Georg Kiessel), Управни штаб, и поред труда Харалда Турнера, никада није успео да оствари адекватан утицај над управљањем Ајнзацгрупом.⁵²¹ Осим тога,

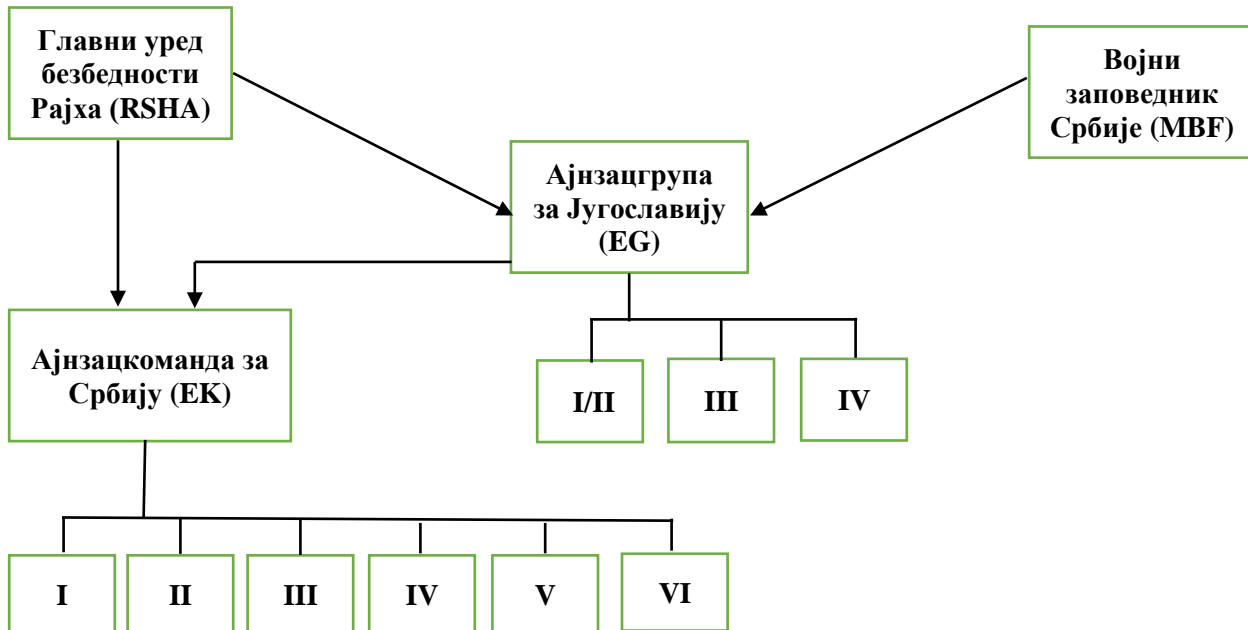
⁵¹⁹ R. Bohn, *Reichskommissariat Norwegen*, München - Oldenbourg 2000, s. 70-91; R. B. Birn, *Die Höheren SS und Polizeiführer*, s. 216-220.

⁵²⁰ О делатности Ајнзацгрупа више у: R. Rhodes, *Masters of Death: The SS-Einsatzgruppen and the Invention of the Holocaust*, New York 2003; C. Mattogno, *The Einsatzgruppen in the Occupied Eastern Territories: Genesis, Missions and Actions*, Uckfield 2018; G. Van Tonder, *SS Einsatzgruppen: Nazi Death Squads, 1939-1945*, Barnsley 2018.

⁵²¹ АЈ, 110, инв. бр. 13264, стр. 183, Саслушање др Георг Кисела, 30.7.1946.

Хајдрих је настојао да потпуно разлучи ингеренције својих полицијских формација од испостава других органа нацистичке Немачке, па је Киселу као припаднику Полиције безбедности, који је у окупираној Србији ипак био на положају у Управном штабу, јасно ставио до знања да се мешање у рад Ајнзацгрупе неће толерисати.⁵²² Тако је Ајнзацгрупа са јасно дефинисаним ингеренцијама у погледу организације безбедносног система, као и односа са другим институцијама Трећег Рајха, приступила успостављању сопствене структуре и окупационо-колаборационистичког полицијског система. Према већ ухотаном моделу, Ајнзацгрупа је добила следећу структуру:

Илустрација 1: Систем командовања полицијским формацијама у окупираној Србији до октобра 1941. године.⁵²³

На челу Ајнзацгрупе, у звању њеног шефа, стајао је др Вилхелм Фукс (dr Wilhelm Fuchs)⁵²⁴ коме су била подређена четири одељења. I и II одељење били су задужени за персонална, организациона и административна питања и на њиховом челу стајао је СС-поручник Валтер (Walter), а затим и СС-капетан Карл Хелер (Karl Heller). На челу III одељења (Sicherheitsdienst – SD) био је прво СС-мајор Фридрих Полте (Friedrich Polte), а затим и СС-потпуковник Лудвиг Тајхман (Ludwig Teichmann). Ипак, руководилац IV, најзначајнијег и најобимнијег одељења Ајнзацгрупе у Београду, био управо Ханс Хелм, као најбољи познавалац прилика у Београду и

⁵²² Исто.

⁵²³ Шематски приказ је начињен од стране аутора, на основу прецизних података и шематских скица које је оставио бивши шеф трећег одељења Ајнзацгрупе, др Лудвиг Тајхман. (ИАБ, БИА – 70900357 Ludwig Teichmann, стр. 18-11)

⁵²⁴ др Вилхелм Фукс (1898-1947) рођен је у Манхајму, где је завршио Филозофски факултет, са усмерењем на пољопривредне науке, након чега је и докторирао. Члан нацистичке партије постао је 1932. године, а након нацистичког преузимања власти радио је у Министарству исхране. Од 1937. до 1940. године, заузимао је положај у оквиру Службе безбедности (SD) у области Дрездена. Након тога је привремено био наменован у Генерални гуверман Пољске, а затим и у Хановер. Одатле је априла 1941. године прекомандован у окупирану Србију, на положај шефа Ајнзацгрупе за Југославију. Судићи по његовом исказу, наменовање у окупирани Београд имало је привремено дејство и услед тога није био ни смењен са положаја у Хановеру. На положају шефа Ајнзацгрупе задржао се до краја 1941. године. (АЈ, 110, инв. бр. 12.597, Записник о саслушању Фукс др Вилхелма у логору за интернирце Нојгаме, 8.9.1945)

Србији, али и личност на којој је, одмах након Фукса, била највећа одговорност у оквиру Оперативне групе полиције безбедности надлежне за простор Југославије. Осим тога, Хелм је био личност од поверења шефа читавог Гестапоа, Хајнриха Милера. Организациона структура Ајнзацгрупе била је таква да, у поређењу са структуром Главног уреда безбедности Рајха, Ајнзацгрупа није имала V одељење, задужено за борбу против криминалитета, као ни VI одељење, посвећено обавештајном раду у иностранству, већ су њихове ингеренције пребачене у опсег делатности трећег и четвртог одељења.⁵²⁵ Према исказу др Вилхелм Фукса, овако организована институција имала је у почетку укупно 80 припадника.⁵²⁶

Као што се на шематском приказу може видети, у оквиру Ајнзацгрупе, која је била виши, надзорни и наредбодавни орган, постојала је једна Ајнзацкоманда надлежна за окупирану Србију, која је у ствари била нижи, оперативни и егзекутивни орган Ајнзацгрупе. На њеном челу стајао је СС-мајор Карл Краус, који је као и Хелм био предратни немачки агент у Београду, до априла 1941. године камуфлиран у оквиру Немачког саобраћајног бироа. Организација Ајнзацкоманде одликовала се импровизованом структуром потпуно подређеном IV одељењу (Gestapo), и Милан Кољанин наводи да је своју завршну форму добила тек августа 1941. године.⁵²⁷

Њена структура је у начелу одговарала хијерархији Главног уреда безбедности Рајха, па је Краусу било подређено укупно шест одељења. I и II одељење имали су идентичну функцију као у Ајнзацгрупи (персонал, организација и администрација) и овим задацима су и у Ајнзацкоманди руководили СС-поручник Валтер и СС-капетан Карл Хелер. Шеф III одељења (SD), које је вршило обавештајну службу по основу читавог низа разноврсних унутрашње-политичких питања, стајао је СС-капетан др Года (dr Gode), коме је било подређено шест реферата – III A (право, административно устројство, унутрашњи политички проблеми), III B (национална питања и здравство), III C (наука, култура и уметности), III D (привреда), III E (питања емиграције и националних мањина) и III F (црквена питања). Као и у оквиру Ајнзацгрупе, егзекутивно најзначајније било је IV одељење (Gestapo), које се бавило сузбијањем политичких противника и организовањем обавештајне службе. На челу овог одељења стајао је шеф СС-мајор др Карл Хинце (dr Karl Hintze) и његов заменик СС-капетан Гинтер Хаусдинг (Günther Haussding). Њима је било подређено пет реферата – IV A (сузбијање комунизма), IV B (сузбијање покрета Драже Михаиловића), IV C (администрација по питању хапшења, логора, транспорта, спискова за одмазде и слично), затим IV D (Јевреји и масони) и IV E (сузбијање шпијунаже, саботаже, питања личних докумената, контрола странаца, цензура поште и слично). За разлику од Ајнзацгрупе, Ајнзацкоманда је имала пето и шесто одељење. Као и у структури РСХА, V одељење Ајнзацкоманде бавило се сузбијањем криминалитета, а VI одељење обавештајном службом у иностранству.⁵²⁸ Људство централе Ајнзацкоманде у Београду у почетку је бројало око 40 људи, а формиране су и испоставе у Нишу, Панчеву и Шапцу.⁵²⁹ У оваквој структуралној организацији, Ајнзацгрупа са Ајнзацкомандом у свом саставу дочекала је јесен 1941. године.

⁵²⁵ М. Koljanin, „Struktura i delovanje policije nacističke Nemačke u okupiranoj Srbiji 1941-1944“, *Istorija 20. veka*, 3/2011, str. 149. Подаци у изворима о Ајнзацгрупи у начелу се слажу са истраживањима др Милана Кољанина. (ИАБ, БИА, Ludwig Teichmann, стр. 4-3, Aufgaben, Aufbau und Organisation der Sicherheitspolizei u.d. SD; ИАБ, БИА, 70900571 - Breustedt Herman Kurt, стр. 2-3, Elaborat o Einsatzgruppe; ИАБ, BdS, Картотека припадника, dr Wilhelm Fuchs, Karl Heller, Friedrich Polte, Ludwig Teichmann, Hans Helm).

⁵²⁶ АЈ, 110, инв. бр. 12597, Саслушање др Вилхелм Фукса, 8.9.1945.

⁵²⁷ М. Koljanin, „Struktura i delovanje policije nacističke Nemačke u okupiranoj Srbiji 1941-1944“, *Istorija 20. veka*, 3/2011, str. 149.

⁵²⁸ ИАБ, BdS, Картотека припадника, , dr Gode, Karl Hintze, Günther Haussding; М. Koljanin, „Struktura i delovanje policije nacističke Nemačke u okupiranoj Srbiji 1941-1944“, *Istorija 20. veka*, 3/2011, str. 149.

⁵²⁹ Б. Божовић, *Страдање Јевреја*, стр. 54.

У оперативном раду, Ајнзацгрупа и Ајнзацкоманда ослониле су се на полицију Управе града Београда, коју је формирао Драгомир Јовановић. Овакав поступак захтевало је стање на локалном простору, али је Ајнзацгрупи, након основних директива у погледу личности које треба да буду носиоци колаборационистичке организације, од Хајдриха препуштено дискреционо право да одреди колико ће широк опсег деловања оставити домаћој полицији. Посебно важан за ово питање био је став о домаћим сарадницима окупатора и размере њихове сарадње, што је у основи било блиско повезано са односом на релацији Милан Аћимовић – Драгомир Јовановић.

Наиме, Јовановић је по повратку у Београд у својој борби за положаје играо на више карата. Кључан је, као што смо видели, био однос са Хелмом и Краусом, али Јовановић је такође, према извештајима Гестапоа, стајао и у блиским односима са већ помињаном групом око немачког пропагандног листа „Сигнал“, као и са круговима око Димитрија Љотића.⁵³⁰ Поред чињенице да му је овакав наступ обезбедио наименовање за изванредног комесара града Београда, током маја 1941. године његов положај био је крајње несигуран из разлога што је Хелм водио детаљне разговоре о томе да ли је Јовановић, због његових корупционашких афера из прошлости, адекватна личност за положаје управника Београда и председника београдске општине.⁵³¹ У таквим околностима, Јовановићу је било јасно да једино ефикасно деловање у корист окупатора може да му обезбеди опстанак на положајима. За тако сложен задатак била му је неопходна хомогена полицијска формација, која би доследно извршавала захтеве окупатора.

Јовановић је готово потпуно задржао старо устројство Управе града и извршио само минимално спајање одређених организационих јединица. Полицију Београд је поделио на: одељења, одсеке, полицијску стражу, збор полицијских агената и квартове.⁵³² Установио је три одељења – Административно, Одељење специјалне полиције и Одељење кривичне полиције. Административно одељење је преузело све послове истоименог предратног одељења, а Кривична полиција је у надлежност, поред сузбијања криминалитета, добила и све послове предратне Техничке полиције. Одељење специјалне полиције преузело је делокруг рада и људство некадашње Опште полиције, односно пре свега задатке из опсега политичке полиције, са напоменом да је током четири године окупације неколико пута увећало обим рада и број агената и тако постало једна од главних полуга окупационе власти. Поред тога, Јовановић је успоставио и Месну полицију, надлежну за надзор над пијацама, коцком и саобраћајем, као и три одсека – Одсек за чување морала (надзор над проституцијом), Одсек централне пријавнице и Финансијски одсек.⁵³³ Такође, врло важна измена била је у домену полицијских квартова града Београда, где је Јовановић напустио некадашњу поделу на 16 квартова и главни град поделио на укупно седам територијалних јединица, које су биле идентичне са окупаторском поделом града.⁵³⁴ То је био производ жеље за хомогенизацијом и усклађивањем домаћих и окупационих полицијских органа.

⁵³⁰ ИАБ, БИА, Д. Јовановић, док. бр. 104, стр. 1, Акт III А (SD), 12.6.1943.

⁵³¹ Из немачких докумената, чији је аутор углавном Хелм, јасно се види да је творац сумњичавог става немачког фактора према Јовановићу био најчешће Милан Аћимовић. Он је наглашавао да ће сарадња између њих двојице бити тешка и дао детаљне информације о Јовановићевим неправилностима у полицијском раду током 1920-их и 1930-их година. (ИАБ, БИА, Д. Јовановић, док. бр. 14, стр. 1; Допис Хелма упућен Фуксу, недатирано; *Исто*, док. бр. 16, стр. 1, Забелешка, 3.5.1941; *Исто*, док. бр. 18, стр. 1, Допис Персоналном одсеку Гестапоа у Берлину, 6.5.1941) Ово ипак није радикално утицало на Хелма да се потпуно одрекне Драгомира Јовановића, чему је помогла и јасна наклоност шефа Гестапоа Хајнриха Милера према њему. У једном извештају Милер је чак навео да „нема никакве примедбе на Јовановића“ (ИАБ, БИА, Д. Јовановић, док. бр. 20, стр. 1, Допис РСХА за Ајнзацгрупу у Београду, 27.5.1941)

⁵³² „Наредба о устројству и делокругу полиције у Београду“, *Општинске новине*, бр. 13, 25.4.1941, стр. 2.

⁵³³ *Исто*.

⁵³⁴ Територијална подела Београда на седам квартова, објављена је у *Општинским новинама*. („Како је Београд подељен на седам квартова“, *Општинске новине*, 26.4.1941, стр. 3; „Рад у београдским квартовима“, *Општинске новине*, 29.4.1941, стр. 4)

Тако формирана полицијска организација под називом Полиција Београд имплементирана је 7. маја 1941. године у новоформирану Управу града Београда и од тада, па до краја окупације деловаће у оквиру ове институције. Ипак, поновно формирање Управе града Београда носило је са собом читав низ нових околности у условима окупације. Наиме, првенствено је територијални опсег Управе града далеко умањен тиме што су из надлежности предратне управе изузети Панчево и Земун.⁵³⁵ Тиме су њен територијални опсег представљале општина Београд и десет околних општина,⁵³⁶ без две варошице са друге стране Саве и Дунава. Овај простор је од 23. априла био подељен, као што већ навели, на седам квартова, али та одлука укинута је већ 18. маја. Наиме, генерални правац одлуке о организовању територијално умањене Управе града Београда, било је враћање на полицијске и управне поделе из времена предратног Београда, ради лакшег обављања послова. У складу са тим враћена је на снагу територијална подела Београда на 16 квартова, која је била на снази до почетка Априлског рата, али је тај број квартова повезан са седам Абшнит команди (Abschnittkommando),⁵³⁷ чиме је предратна територијална подела града праткично усклађена са окупаторском. Такође, Јовановић је стриктно наложио да квартави са Абшнит командама „врше полицијску власт у сарадњи и заједнички“.⁵³⁸ Овим поступцима Јовановић је евидентно радио на олакшавању заједничке делатности окупационе и домаће полицијске организације и повећању функционалности полицијске власти у главном граду, који је полако постајао центар полицијско-безбедносног и обавештајног система окупиране Србије.

У организационом погледу, Управа града Београда је била далеко сложенији орган од структуре коју је предвиђала Јовановићева наредба о организацији надлештва Полиција Београд. У складу са тим, одлучено је да се новоуспостављена Управа града Београда организује према старој Уредби о устројству УГБ из 1930. године. О проблему правне валидности незваничног враћања на снагу предратне уредбе, већ је било речи. Ипак, упркос таквом кршењу Хашке конвенције, Управа града Београда била је организована током окупације у начелном складу са организационом структуром предвиђеном у предратној уредби.

Структура обновљене Управе града Београда, изгледала је тако да се на њеном челу налазио сам Јовановић, као управник града, коме је помагао помоћник – Миодраг Мика Ђорђевић.⁵³⁹ Ипак, основна одлика задатака УГБ била је у првом реду подела на општу управну

⁵³⁵ Управу над Панчевом преузели су Фолксдојчери и до краја окупације ова варош остала је у саставу Баната. Са друге стране, статус Земуна остао је нерешен све до октобра 1941. године, када је дефинитивно одлучено да управа над њим треба да припадне Независној Држави Хрватској (НДХ). (Б. Божовић, *Београд под комесарском управом*, стр. 111-116)

⁵³⁶ Осим општине Београд, у територијални опсег Управе града спадале су и општине: Великомокролушка, Вишњичка, Жарковачка, Железничка, Јајиначка, Кнежевачка, Кумодрашка, Маломокролушка, Миријевска и Ресничка. („Успостављање и организовање подручја Управе града Београда“, *Ново време*, 18. 5. 1941, стр. 5)

⁵³⁷ Abschnittkommando у слободном преводу са немачког језика може значити команда рејона (уже територијалне јединице једног града). Абшниткоманде су биле испостава месне команде (Ortskommandantur) и њихов задатак је преваходно била контрола територијалних јединица које су обухватили. Односно, контрола пропусница и читав низ других задатака из домена полиције поретка. (Б. Божовић, *Београд под комесарском управом*, стр. 111)

⁵³⁸ „Наредба о устројству квартова у Београду“, *Општинске новине*, 18.5.1941, стр. 5; „Успостављање и организовање подручја Управе града Београда“, *Ново време*, 18.5.1941, стр. 5.

⁵³⁹ Миодраг Ђорђевић – Мика (1899-?) потицао је из Ниша. Завршио је Правни факултет у Лозани и у међуратном периоду радио на читавом низу полицијских положаја у Београду, Загребу и другим местима Краљевине Југославије. Бранислав Божовић без навођења конкретних доказа инсистира да је Ђорђевић био „предратни немачки агент и експонирани германofil“. Према Божовићу, то је и био основни разлог због кога је добио намештење у окупационој управи. (Б. Божовић, *Београд под комесарском управом*, стр. 75) Већи део окупације стајао је на положају помоћника управника града Београда. Иако су га домаћи обавештајни органи лоцирали у логору у Италији, никада није изручен Социјалистичкој Југославији. Постоје одређени подаци, да је после рата под лажним именима живео у Италији, а затим и Аргентини. (АЈ, 110-11-19, стр. 1137, „Допис делегацији у комисији УН за ратне злочине – Списак домаћих

и полицијску функцију. Општа управна функција вршена је преко три одељења (Одељења техничке полиције, Одељења за радње и Одељења за социјалну политику и народно здравље), и једног одсека (Одсек за ликвидацију и заплону). Са друге стране, вршење полицијске власти било је подељено на два дела. У први је спадало пет одељења (Административно одељење, Одељење специјалне полиције, Одељење кривичне полиције, Одељење месне полиције, Одељење саобраћајне полиције) и Збор полицијских агената, као и четири одсека (Финансијски одсек, Централна пријавница, Одсек техничке полиције и Одсек за чување морала). За разлику од тога други део полицијске организације УГБ-а делио се на 16 квартова, затим два комесаријата (Комесаријат железничке и Комесаријат паробродске полиције) и полицијску стражу. На челу сваког од ових одељења, одсека, полицијских квартова и комесаријата стајао је по један шеф, директно одговоран и обавезан на свакодневно подношење извештаја управнику града Јовановићу.⁵⁴⁰ Овим шефовима били су подређени жандарми, чиновници, референти и полицијски агенти. Тако је Јовановић стајао на челу најважнијег полицијског надлештва у окупираној Србији, са свим правима о постављењу себи подређених органа. Усмеравао је управну и полицијску функцију, дајући генерални правац и појединачне наредбе.

Овако организована Управа главног града током априла и маја обновила је највећи део својих функција. Осим тога, Комесаријат министарства унутрашњих послова јој је доделило највећи опсег задатака на пословима државне безбедности. То се првенствено односило на њено новоформирано Одељење специјалне полиције. Наиме, Јовановић је одлучио да некадашњи назив „Одељење опште полиције“ промени у „Одељење специјалне полиције“. Разлог за то била је жеља да нагласи специјалну намену ове полицијске установе, али такође и оствари знатно јачи ефекат на становништво, у односу на њену прдратну полицијску претечу.⁵⁴¹ На чело Специјалне полиције, Драгомир Јовановић је именовао Миливоја Јовановића, искусног полицијског инспектора.⁵⁴² Да би устројио нову полицијску организацију у складу са парцијално измењеним наменама, Миливоје Јовановић је издао распоред рада и одредио полицијске службенике који су у одређеним доменима руководили разноврсним пословима.⁵⁴³ Тако Специјална полиција у првим месецима окупације није ни формирала одређену структуралну организацију, већ је по узору на

издајника изручених домаћим властима, 22.2.1946; С. Ц. Ћковић, *Ко је ко у Недићевој Србији*, Београд 2009, стр. 182-183)

⁵⁴⁰ „Наредба о устројству квартова у Београду“, *Општинске новине*, 18.5.1941, стр. 5; „Успостављање и организовање подручја Управе града Београда“, *Ново време*, 18. 5. 1941, стр. 5.

⁵⁴¹ ИАБ, ОСБ, Суђење Бећаревићу, Вујковићу и Губареву, Саслушање Бећаревића, 9.6.1949, стр. 19; ИАБ, МГ – 626, Сергије Голубјев, стр. 30-31.

⁵⁴² Миливоје Јовановић је на челу Специјалне полиције остао до јула 1941. године, када га је на том положају заменио Миодраг Петровић. Ипак, Петровић није показао адекватне способности за управљање овим одељењем, па је почетком септембра 1941. године на чело Одељења специјалне полиције именован Илија К. Паранос, који је на том положају остао до краја окупације.

⁵⁴³ За помоћника шефа одељења и свог заменика поставио је Божиновић Анђелка. Боривоју Митровићу поверио је административне послове, вођење одређених истрага, подношење оптужби суду за сва дела изузев комунистичких. Јанка Ч. Јанковића задужио је за вођење депозита, поверљиве архиве и картотеке одељења. Пасквал Богдановић је у своју надлежност добио припремање и достављање дневних и периодичних извештаја, а Јован Николић општу контролу над Јеврејима, њихово уписивање у регистре, вођење картотеке и извршавање осталих послова према наредбама окупатора. Јосиф Вучинић је као задатак добио контролу распуштених политичких странака и њихових истакнутих функционера, а Радосав Стојинић контролу различитих удружења. Казимир Магашкић је руководио контролом странаца, надзором над хотелима, хапшењем лица по тражењу немачких власти и сузбијањем стране пропаганде. Такође, Жарко Марковић задужен је за послове по питању пријаве и одјаве странаца у Београду. Миленковић Миодрагу стављено је у задатак да се стара о распореду и дисциплини полицијских агената. Ипак, сузбијање комунистичке акције, као далеко најважнији задатак из угла немачке окупационе управе, поверен је Божидару Бећаревићу, коме су придодати помоћници – Радислав Грујичић, Бранислав Божић и Стеван Штерић. (Музеј жртва геноцида, Архива Б. Божовића, СП – 1941, Распоред у Одељењу специјалне полиције, по наредби шефа Одељења, (даље: МЖГ, АББ....); Б. Божовић, *Београд под Комесарском управом*, стр. 135-136)

Ајнзацкоманду била потпуно подређена хитном отправаљању полицијских задатака из домена политичке полиције, функционишући у некој врсти парцијално дефинисане структуре. Када говоримо о бројном стању људства Специјалне полиције, током јуна 1941. године располагала је са укупно 12 поднадзорника и 210 полицијских агената.⁵⁴⁴ Ипак, услед обима посла и њихове важности за окупатора ова полицијска организација је у наредним годинама значајно увећала број својих агената.

Слично београдској полицији, и жандармерија је обновљена почетком маја 1941. године. Наиме, током периода Краљевине СХС и Краљевине Југославије, доста пажње се посветило изградњи модерне жандармеријске организације.⁵⁴⁵ Ипак, Априлски рат је, као и у случају других институција, довео до њеног потпуног декомпоновања. У складу са тим, неопходно је било након окупације обновити читаву организацију. Тако је Жандармерија, одлуком комесара Министарства унутрашњих послова успостављена 6. маја 1941. године, као IV одељење овог министарства. За њеног заповедника постављен је бригадни генерал Милутин Стефановић, који је након преврата 27. марта, заузео положај управника града. До краја маја на службу у жандармерији распоређено је око 3.000 жандарма. Ипак, ова организација није спадала у надлежност Управе града и Јовановића, већ су њом преко команданта руководили комесар Министарства унутрашњих послова Аћимовић и његов заменик Танасије Динић.⁵⁴⁶ Јовановић је у Београду располагао са одредима полицијске страже, као аутентичним органом полиције поретка у оквиру управе главног града.⁵⁴⁷ Током јуна 1941. године, управник града је на располагању имао 830 припадника полицијске страже.⁵⁴⁸ Ипак, можемо закључити да, изузев полицијске страже Управе града Београда, Драгомир Јовановић у првој години окупације није имао команду над жандармеријом.

Током периода април-јун 1941. године, Јовановић је настојао да, обједињујући функције на челу Управе и Општине града Београда, окупи људство и успостави снажну и хомогену структуру, кадру да сарађује на пројектима које је прецизирао окупатор. Многи службеници склонили су се током Априлског рата у унутрашњост, док су поједини пали у заробљеништво. Они су се у прва два месеца окупације, у зависности од појединачних случајева, јављали на дужност и у *Општинским новинама* је 13. јуна 1941. године објављен текст којим се наводи да су сва чиновничка места у Општини и Управи града попуњена, што говори да је до тог тренутка

⁵⁴⁴ МЖГ, АББ, СП – 1941, Периодични извештај управника града Београда Комесаријату Министарства унутрашњих послова о пословном раду од 26.5. до 12.6.1941. године, 12.6.1941; Б. Божовић, *Специјална полиција*, стр. 55, 96-101.

⁵⁴⁵ В. Јовановић, „Жандармерија Краљевине СХС у „новоослобођеним областима“ 1918-1929“, *Војно-историјски гласник*, год. 52, 1-2/2002, стр. 37-53. Жандармерија је у ранијем периоду била помоћни род војске задужен да одржава јавну безбедност, ред и мир и обезбеђује извршење закона. Правну регулативу њеног деловања до Другог светског рата углавном су дефинисале следеће наредбе: (*Жандармеријски зборник: књига прва*, Београд 1933; *Правило жандармеријске службе: Југославија (1929-1940)*, Београд 1940; *Уредба о формацији жандармерије: са изменама и допунама*, Београд 1940; *Уредба о одећи жандармерије: Југославија (1929-1941)*, Београд 1940; *Уредба о опреми жандармерије*, Београд 1935; *Уџбеник за жандарме: манускрипт: извод из законика о судском кривичном поступку за Краљевину Југославију од 16. фебруара 1929. год. Са изменама и допунама од 9. октобра 1931. год. и 25. марта 1935. год.: састављен по програму за извођење наставе у жандармерији: са потребним објашњењима*, Београд 1937. Ивана Добривојевић закључује да је у периоду диктатуре Краља Александра жандармерија углавном била омрзнута у народу, пре свега услед изборних притисака, надзора над становништвом, насиља, изнуђења признања батинањем и слично. (I. Dobrivojević, „Policija i žandarmerija u doba šestosiječanjskog režima kralja Aleksandra (1929-1935)“, *Časopis za suvremenu povijest*, 1/2006, стр. 99-137.)

⁵⁴⁶ Б. Димитријевић, *Војска Недићеве Србије 1941-1945*, Београд 2016, стр. 26-30. (даље: Б. Димитријевић, *Војска Недићеве Србије*)

⁵⁴⁷ „Квартови Управе града Београда уведени су одмах практично у живот: на место жандармерије биће заведена у Београду полицијска стража“, *Ново време*, 19.5.1941, стр. 4.

⁵⁴⁸ Б. Божовић, *Специјална полиција*, стр. 55.

чиновнички апарат ове две градске институције готово комплетиран.⁵⁴⁹ Такође Јовановићу је примарни задатак био и да својим деловањем успостави нормализацију у граду који је дејством авијације био потпуно девестиран. Осим тога, београдска полиција је радила и на другим задацима које су прецизирали окупатори, о чему ће више информација бити понуђено у наредном поглављу.

Током читавог периода окупације, од априла 1941. до октобра 1944. године, на челу Управе града налазио се једино Драгомир Јовановић, али ипак функцију председника београдске општине у првом мандату није дуго задржао. Наиме, снажни удари, у првом реду Милана Аћимовића, навели су Хелма да током маја 1941. године донесе одлуку да Јовановић напусти положај председника београдске општине. Хелмова идеја била је да он остане на челу полиције (Управа града Београда), под константном и пажљивом контролом Гестапоа, а да на чело Општине Београда буде постављена нека друга личност.⁵⁵⁰ Овај прелазни период, током кога је Јовановић стајао на челу општине потрајао је до 21. јуна 1941. године, када га је на том месту заменио Милослав Стојадиновић. Да је за окупатора било изузетно важно да Јовановића не погоди превише губитак челног места у општини, потврђује чињеница да су др Харалд Турнер и Милан Аћимовић за ову прилику написали два куртоазна писма у којима се захваљују Јовановићу за предан рад, што је и објављено на страницама најтиражнијег дневног листа под окупацијом.⁵⁵¹

Ипак, губитак општине Драгомир Јовановић је схватио као само привремен и настојао да се након 21. јуна 1941. године наметне окупатору ванредним залагањем и ефикасним руковођењем престоничком полицијом. То се поклопило са отпочињањем операције „Барбароса“, односно нападом на Совјетски Савез. У таквим околностима, комунизам је постао примаран противник нацистичке Немачке,⁵⁵² што је потпуно одговарало предатним задацима полиције на чијем челу је стајао Јовановић. Он је настојао да своју полицију адекватно опреми и у ту сврху, од Немаца испословао ограничен контингент наоружања за акције које је Специјална полиција изводила након почетка највеће ратне операције у историји човечанства.⁵⁵³

Без обзира на читав низ других задатака које су обе полиције имале, апсолутни примат у стратегији одржавања јавне безбедности након 22. јуна 1941. године имао је антикомунизам. Да би хомогенизовао полицијске формације и синхронизовао њихову делатност, Милан Аћимовић је крајем јула 1941. године наредио да се целокупна служба јавне безбедности и антикомунизма обједини у рукама управника Београда. Тиме је управи града и њеној Специјалној полицији проширена надлежност по питањима антикомунизма на читаву окупирану Србију.⁵⁵⁴ Овакво стање ствари остаће на снази све до краја окупације, а Јовановић је тиме постао кључна личност

⁵⁴⁹ „У Београдској општини и у Управи града Београда, сва су чиновничка и службеничка места попуњена“, *Општинске новине*, бр. 60, 13.6.1941, стр. 7.

⁵⁵⁰ ИАБ, БИА, Д. Јовановић, док. бр. 18, стр. 1, Допис Хелма Фуксу, 6. 5. 1941.

⁵⁵¹ „За новог претседника Београдске општине постављен је др Милослав Стојадиновић“, *Ново време*, 22.6.1941, стр. 1; „Нови вршилац дужности претседника Београдске општине г. Др Милослав Стојадиновић примио је јуче дужност“, *Ново време*, 22.6.1941, стр. 3.

⁵⁵² „Рат између Немачке и Совјетске Русије“, „Обезбеђење Европе од большевизма“, *Ново време* 22.6.1941 – Ванредно издање, стр. 1-2; „Улога Совјета у београдском пучу“, *Ново време*, 23.6.1941, стр. 2 и други. Читав низ пропагандних плаката антикомунистичке садржине, који су у окупираној Србији коришћени током лета 1941. године, објављен је у: К. Николић, Б. Станковић, *Срби у Другом светском рату*, стр. 44-52.

⁵⁵³ ИАБ, УГБ СП, К.162, „Наредбе управе града Београда“, стр. 1-4; ИАБ, БИА, Karl Hintze, стр. 2-1, Записник о салсушању Карл Хинцеа, 12.9.1945.

⁵⁵⁴ МЖГ, АББ, СП – 1941, Извештај Министарства унутрашњих послова за месец јул 1941; Б. Божовић, *Специјална полиција*, стр. 83-85.

у управљању борбом против комунизма, затим одржавању јавне безбедности, али и главна спона између окупационе и колаборационистичке полиције.

Период од априла до јесени прве године окупације обележен је успостављањем полицијског система, а затим и борбом против устаничких акција и у таквим околностима Ајнзацкоманда и Специјална полиција нису као примаран задатак поставиле изградњу чврсте организационе структуре. Напротив, ове две институције су током лета деловале најчешће у једној врсти провизоријума и у складу са импровизованом структуром. Ајнзацкоманда је овај прелазни период окончала августа 1941. године, када је, према истраживањима Милана Кољанина, у потпуности успоставила структуру у складу са централом РСХА у Берлину.⁵⁵⁵ То је био први корак ка централизацији управљања полицијским формацијама, која ће посебно бити изражена у јесен 1941. и током 1942. године.

Са друге стране, Савет комесара се у борби са устанком, који се распламсао у лето прве године окупације, показао слабо ефикасним. Сви механизми за којима су припадници овог извршног органа покушају да спрече герилске акције током лета, испоставили су се потпуно неефикасним. Осим тога, подршка становништва овој форми марионетске владе била је слаба. Имајући то у виду, да би обезбедио ефектнију домаћу управу и њену подршку преусмерио искључиво на борбу против комунизма, окупациони фактор је одлучио да смени Аћимовићев Савет комесара.⁵⁵⁶ За челно место нове владе, која је требало да има шира овлашћења и своје војне јединице, одабран је Милан Недић,⁵⁵⁷ армијски генерал и предратни министар војске и морнарице. У старијој историографији Милан Недић је, услед меморандума из 1940. године и брзог продора јединица Вермахта у области Македоније, којом је управо он командовао, најчешће означен као генерал који је, из војних разлога, формирао пронемачку политичку оријентацију.⁵⁵⁸ Са друге стране, у једном предратном документу немачке полицијско-обавештајне провенијенције, насталом 1939. године, наводи се да је Милан Недић „апсолутни франкофил“.⁵⁵⁹

Недићева влада требало је да, кроз персонификацију успешног официра из Ослободилачких ратова и Првог светског рата, обезбеди ауторитет у народу и стабилизује

⁵⁵⁵ М. Koljanin, „Struktura i delovanje policije nacističke Nemačke u okupiranoj Srbiji 1941-1944“, *Istorija 20. veka*, 3/2011, str. 149.

⁵⁵⁶ Б. Димитријевић, *Војска Недићеве Србије*, стр. 65-72; А. Стојановић, *Идеје, политички пројекти и пракса владе Милана Недића*, стр. 131-135.

⁵⁵⁷ Милан Ђ. Недић (1877-1946) био је школовани официр, учесник Балканских ратова и Првог светског рата. У међуратном периоду је унапређен у чин армијског генерала и команданта III армијске области. Од 1. јуна 1934. до 9. марта 1935. године, обављао је и дужност начелника Главног Генералштаба Војске Краљевине Југославије. Зенит своје међуратне каријере достигао је као министар војске и морнарице од 26. августа 1939. до 6. новембра 1940. године. Током Априлског рата налазио се на положају команданта Треће групе армија, у области Македоније. (М. Вјелажас, *Generali i admirali Kraljevine Jugoslavije: 1918-1941: studija o vojnoj eliti i biografski leksikon*, Beograd 2004, str. 224-225; Д. Денда, „Прилози за биографију генерала Милана Недића до априлског рата 1941. године“, у: *Генерал Милан Недић и домаћа управа у Србији 1941-1944. године – Научни погледи*, Београд 2017, стр. 11-30; М. Borković, *Milan Nedić*, Zagreb 1985, str. 11-20)

⁵⁵⁸ М. Borković, *Milan Nedić*, str. 16-20; М. Kreso, *Njemačka okupaciona uprava u Beogradu*, str. 160; М. Borković, *Kontrarevolucija u Srbiji*, knj. I, str. 87, и други.

⁵⁵⁹ РААА, R-103 321, s. 17-18, Die Lage an der deutsch-sürslawischen Grenze, 16.9.1939. Ипак, др Далибор Денда овакав став тумачи кроз локалпатриотске осећаје Штајерског одсека Службе безбедности, превасходно услед Недићеве улоге у борбама за Корушку 1919. године. (Д. Денда, *Југословенска војска и Трећи Рајх 1933-1941*, докторска теза, Београд 2016, стр. 576) Са друге стране, Франческо Ђорђо Мамели, као главна личност Италијанског посланства у Београду, крајем 1940. године располагао је информацијама да је генерал Недић „у рукама Енглеза“. (Б. Симић, „Генерал Милан Недић у италијанској дипломатској грађи (1940-1943)“, у: *Генерал Милан Недић и домаћа управа у Србији 1941-1944. године – научни погледи*, стр. 31-45) Ови подаци говоре у прилог чињеници да је генерал Недић својим политичким ставовима прилично збуњивао обавештајне органе различитих држава.

извршне органе власти, преко којих би окупациона власт спроводила сопствену политику.⁵⁶⁰ Уз то, потребу за формирањем значајнијих оружаних одреда домаће управе под окупацијом, коју је као један од основних задатака добила тзв. Влада народног спаса, треба посматрати у светлу опште хомогенизације окупационе и колаборационистичке управе. Све то био је производ алармантне ситуације у којој се окупатор нашао крајем лета прве године окупације. Односно, окупациони фактор је настојао да устаничким одредима што пре супротстави колаборационистичке војне формације и на тај начин угуши устанак, са што мање немачких жртава.⁵⁶¹

Новоформирана марионетска влада имала је укупно 12 министарстава, што је у односу на Аћимовићев Савет комесара било увећање за три портфеља.⁵⁶² У овој парцијално измењеној организацији извршне власти, Јовановићева Управа града Београда остала је у оквиру Министарства унутрашњих послова, на чијем челу је, у звању министра рад наставио дотадашњи комесар Милан Аћимовић. Тиме се, суштински, за Јовановића и његову полицијску организацију није много ствари променило, осим што је нови облик управе требало да, кроз парцијално увећану самосталност органа извршне власти, обезбеди ефикаснију борбу против комунизма.⁵⁶³

Потреба за јединственом командом добила је свој снажан израз и у главном граду и окупациони фактор је почетком септембра одлучио да са челног места у Општини Београда смени Милослава Стојадиновића. Надолазећа зима и борба против устанка који се распламсао широм земље, захтевали су на челу општине личност која је способна да сарађује са Управом града Београда на гушењу устанка, али и спроведе град кроз зимски период без катастрофалних последица. Са друге стране, Драгомир Јовановић је до 21. јуна показао врло добре организационе способности на ревитализацији живота у ратом уништеном граду и његов положај на челу Управе града гарантовао је највиши ниво координације функција Управе и Општине града. За Јовановића се, приликом разматрања потенцијалних личности за челну позицију општине, заузео

⁵⁶⁰ О Недићевој влади постоје опсежна истраживања у историографији Социјалистичке Југославије. (М. Borković, *Kontrarevolucija u Srbiji: Kvislinška uprava 1941-1944*, knj. I-II, Beograd 1979; М. Borković, *Milan Nedić*, Zagreb 1985; В. Petranović, *Srbija u Drugom svetskom ratu*, Beograd 1992, и друго) Са друге стране, емигрантска публицистика углавном је некритички представљала и настојала да оправда Недића и рад његове марионетске владе. (С. Краков, *Генерал Милан Недић*, књ. I-II, Beograd 1995; Ђ. Slijeperčević, *Jugoslavija uoči i za vreme Drugog svetskog rata*, Minhen 1978; Б. Карапанџић, *Грађански рат у Србији 1941-1945*, Beograd 1993; П. Мартиновић-Бајица, *Милан Недић*, Beograd 2003; Ј. П. Тришић, *О Милану Недићу*, Без места издавања 1960) На крају, током 21. века објављена су новија истраживања, по савременим принципима историографије и лишена идеолошке обојености. (Б. Димитријевић, *Војска Недићеве Србије 1941-1945*, Beograd 2016; А. Стојановић, *Идеје, политички пројекти и пракса владе Милана Недића*, Beograd 2015; Јб. Шкодрић, *Министарство просвете и вера у Србији 1941-1944: Судбина институције под окупацијом*, Beograd 2009; М. Мраовић, *Од сурове стварности до алтернативне реалности: Пропаганда владе Милана Недића 1941-1944*, Beograd 2019; Z. Janjetović, *Collaboration and Fascism under the Nedić regime*, Beograd 2018) О контроверзама које личност и дело Милана Недића изазивају деценијама у домаћој историографији писала је проф. Мира Радојевић. (М. Радојевић, „Милан Недић у српској историографији“, у: *Контроверзе у српској историографији*, Beograd 2018, стр. 83-100)

⁵⁶¹ Б. Димитријевић, *Војска Недићеве Србије*, стр. 65-72.

⁵⁶² Главна измена било је дељење комесарског Министарства привреде на Министарство привреде и Министарство пољопривреде и народне исхране, као и увођење Министарства рада и Министарства без портфеља. Поред Милана Недића, као председника Министарског савета, на челу ресора нашле су се следеће личности: унутрашњи послови – Милан Аћимовић, грађевине – Огњен Кузмановић, министар без портфеља – Момчило Јанковић, саобраћај – Јосиф Костић, поште, телеграфа и телефона – Јосиф Костић, просвета – Милош Тривунац, финансије – Љубиша Микић, рад – Панта Драшкић, правда – Чедомир Марјановић, социјална политика и народно здравље – Јован Мијушковић, пољопривреда и народна исхрана – Милош Радосављевић, народна привреда – Михаило Олћан. („На дан 29. августа 1941. године, образована је влада“, *Службене новине*, бр. 104, 5. септембар 1941. године, стр. 1; „Образована је нова српска влада“, *Ново време*, 30.8.1941, стр. 1.)

⁵⁶³ М. Borković, *Kontrarevolucija u Srbiji*, knj. I, str. 103-105.

фелдкомандант Кајзенберг, вероватно услед квалитетне сарадње коју је са њим имао током првих месеци окупације.⁵⁶⁴

Судећи по сопственом извештају, услед врло сложене ситуације у Београду, Кајзенберг је током августа у неколико наврата слао захтеве Управном штабу за повратак Јовановића на положај председника општине. Крајем августа, са радикализацијом ситуације у главном граду, др Кисел је обавестио фелдкоманданта Кајзенберга о позитивном решењу његовог захтева.⁵⁶⁵ У том смислу, Харалд Турнер, шеф Управног штаба надлежан за контролу локалних сарадника, позвао је на састанак Димитрија Љотића, Милана Недића и Милана Аћимовића, као најзначајније личности домаће управе под окупацијом, са намером да их обавести о наименовању Јовановића за председника београдске општине. Ипак, ове три личности, нису биле наклоњене Јовановићу, и нису желеле да он заузме још један врло важан положај у колаборационистичкој управи под окупацијом. Судећи по белешци Гестапоа, сва тројица су учинили протест наименовању Јовановића, наглашавајући да је он полицијски функционер и инсистирајући на његовој склоности ка злоупотребима.⁵⁶⁶ То ипак није условило променом чврстог става Кајзенберга и Турнера, и Драгомир Јовановић је 11. септембра 1941. године други пут наименован за председника Општине Београда.⁵⁶⁷

Овим наименовањем ретко ко је био задовољан, па је чак и маршал оружаних снага Независне Државе Хрватске, Славко Кватерник,⁵⁶⁸ ургирао преко Ајнзакоманде у Загребу да се Јовановић смени са тог места.⁵⁶⁹ Остаје нејасно шта је био конкретан разлог Кватерниковог покушаја да дискредитује и удаљи Јовановића од власти. Ипак, можемо претпоставити да је то био производ евентуалне конфронтације из времена док је Јовановић радио у политичкој полицији у Загребу.⁵⁷⁰

Ипак, резултати које су Управа и Општина Београда постигле у борби против комунистичког покрета отпора и на решавању питања исхране, грева и комуналних проблема у Београду, већ током јесени и прве ратне зиме, додатно су учврстиле положај Јовановића и добиле свој јасан израз у колаборационистичкој штампи.⁵⁷¹ Овако енергичан и ефикасан приступ у корист

⁵⁶⁴ ИАБ, БИА, Д. Јовановић, док. бр. 8, стр. 1, „Како је Јовановић постао председник Општине“. Да је Кајзенберг био изразито задовољан Јовановићевим радом, потврђује и чињеница да се у полумесечном извештају од 14. августа 1941. године о њему изразио врло позитивно. (М. Kreso, *Njemačka okupaciona uprava u Beogradu*, стр. 159-160)

⁵⁶⁵ IfZ, МА 512, s. 805, v. Kaisenberg an dem Militärbefehlshaber Serbien, 8.9.1941.

⁵⁶⁶ ИАБ, БИА, Д. Јовановић, док. бр. 8, стр. 1, „Како је Јовановић постао председник Општине“.

⁵⁶⁷ „Управник града Београда г. Драгомир Јовановић постављен за претседника Београдске општине“, *Ново време*, 12.9.1941, стр. 2.

⁵⁶⁸ Славко Кватерник (1878-1947) био је школовани официр који је у Првом светском рату служио у војсци Аустро-Угарске. Након пензионисања 1920. године приближио се Хрватској странци права, а затим и Усташком покрету. Његово политичко опредељење базирало се на јасним про-немачким ставовима. За време постојања Независне Државе Хрватске био је маршал оружаних снага и министар домобранства. („Das Porträt des Tages: Slavko Kvaternik: Marschall Kroatiens und Stellvertreter des Poglavnika“, *Donauzeitung*, 10.8.1941, s. 3; N. Kisić-Kolarević, „Drama vojskovođe Slavka Kvaternika“, *Časopis za suvremenu povijest*, 3/1996, str. 379-398; J. Tomasevich, *War and Revolution in Yugoslavia, 1941-1945: occupation and collaboration*, Stanford University Press 2001, p. 52-53)

⁵⁶⁹ ИАБ, БИА, Д. Јовановић, док. бр. 29, 32, 36, Einsatzkommando Agram an RSHA Berlin, 18.9.1941.

⁵⁷⁰ Да је са усташким покретом, још током службе у Загребу, био на противничким странама сам Јовановић је потврдио у завршној речи на суђењу, када је навео: „Ја сам у своје време, 1932. године, у борби против Павелића и терориста био рањен (...).“ (ИАБ, БИА, Д. Јовановић, док. бр. 152, стр. 5, Завршна реч Јовановића)

⁵⁷¹ Штампа је о пројектима и активностима београдске општине, управе и њиховог председника нашироко писала у зиму 1941/2: „Електрична струја опет преко целог дана у Београду“, *Ново време*, 3.12.1941, стр. 1; „После наредбе Управника града по београдским кафанама и бифеима има много мање света“, *Ново време*, 3.12.1941, стр. 5; „Дириис је сада овлашћен за издавање дозвола за унос хране у Београд“, *Ново време*, 4.12.1941, стр. 5; „Старање председника Београдске општине г. Драг. Јовановића о породицама својих погинулих и заробљених службеника“, *Ново време*, 6.12.1941, стр. 5; „Сутра ће Општина Београда делити грађанству бонове за 5.000 метара дрва“, *Ново време*, 9.12.1941,

окупатора, омогућио му је да до краја окупације обједињује руковођење Управом и Општином Београда.

Чвршће устројство Ајнзацкоманде, затим формирање тзв. Владе народног спаса, као и Јовановићево обједињавање челних функција у Управи и Општини Београда имале су за задатак хомогенизацију и учвршћивање извршних окупационих и колаборационистичких органа, у сврху ефикасније борбе против устаника. Ипак то је био само први корак, начињен крајем лета прве године окупације и конкретније измене уследиле су посебно током јесени 1941. године.

2.1.3. Припреме за преустројство током јесени и зиме 1941. године

Крупни кораци на пољу централизације управљања полицијским формацијама у окупираној Србији уследили су након Јовановићевог обједињавања функција у Управи и Општини града. Уз гушење устанка, као примаран задатак постављена је и реформа полицијских структура у сврху успостављања окупационог система у коме би полицијске институције узеле знатно већи удео у власти. У складу са оваквим правцем деловања, непходно је било извести прелазак са својеврсног провизоријума и кроз велику реформу, успоставити редован окупациони полицијски систем оличен у вишем вођи СС и полиције, као и њему подређеним заповеднику Полиције безбедности и заповеднику Полиције поретка.⁵⁷²

Да би прелазак на другачији модел полицијског окупационог система био спроведен поступно, извршена је прва реформа током октобра 1941. године. Наиме, Ајнзацкоманда је потпуно уклопљена у Ајнзацгрупу и као јединствена институција наставила је да делује под старим именом – Оперативна група Полиције безбедности и Службе безбедности (Einsatzgruppe der Sicherheitspolizei und des SD).⁵⁷³ Ова фузија била је оличена и у чињеници да су две институције, које су до тада биле на различитим адресама, добиле трајни смештај у Ратничком дому.⁵⁷⁴ У потпуности је задржана већ представљена структура Ајнзацгрупе са четири одељења и у оквиру њих, распоређено је некадашње људство Ајнзацкоманде.⁵⁷⁵ Тиме је обједињена и централизована управа, али и постигнута хомогенизација у оперативном раду јединствене

стр. 5; „Изјава управника града Д. Јовановића – Лежи ми на срцу да грађанима Београда загарантујем да и у будуће могу бити мирни и спокојни“, *Ново време*, 10.12.1942; „Београдска секција месара и кобасичара против бесправних месара – шпекуланата“, *Понедељак*, 12.1.1942, стр. 4; „Утврђена цена коњском и магарећем месу“, *Понедељак*, 23.2.1942, стр. 3; „Акција за сузбијање туберкулозе у Србији“, *Понедељак*, 2.3.1942, стр. 4; „Саопштење Централне за дрво бр. 3“, *Понедељак*, 2.3.1942, стр. 4; „Наредба о боновима за петролеј“, *Понедељак*, 2.3.1942, стр. 4; „Говор управника града и председника Општине г. Драг. Јовановића“, *Понедељак*, 16.3.1942, стр. 3; „Велики успех београдске полиције: Нова занимљива открића о подземном раду комуниста у Београду“, *Понедељак*, 23.3.1942, стр. 3; „Енергична борба против комунизма: Подземни рад комуниста у Прокупљу, Белој Паланци и Лесковцу“, *Понедељак*, 18.4.1942, стр. 3, и други.

⁵⁷² Називе Виши СС и полицијски вођа, затим Заповедник Полиције и Службе безбедности и Заповедник Полиције поретка ипак не треба схватати искључиво као термине посвећене једној личности. Наиме, сваки од тих назива подразумева читаву структуру, којој је на челу била личност са једним од тих звања, али исто тако себи подређену имала читаву полицијску организацију. Наиме, у полицијској терминологији Трећег Рајха био је чест пример да се полицијске структуре називају по положају који им је стајао на челу.

⁵⁷³ ИАБ, БИА – Ludwig Teichmann, стр. 41-4, Шема Ајнзацгрупе за време од краја октобра 1941. до јануара 1942. године; ИАБ, БИА, Teichman Ludwig, стр. 18-1, Општи подаци о Сипо и СД, 27.12.1946.

⁵⁷⁴ До тог времена Ајнзацгрупа имала је своје канцеларије у улици Милоша Поцерца, док је Ајнзацкоманда била смештена у згради Министарства правде на Теразијама. (ИАБ, БИА, Ludwig Teichmann, стр. 18-1, Општи подаци о Сипо и SD-у)

⁵⁷⁵ ИАБ, БИА, Ludwig Teichmann, стр. 41-4, Шема Ајнзацгрупе за време од краја октобра 1941. до јануара 1942. године.

институције. На њеном челу и даље је стајао др Вилхелм Фукс и руководио радом сада јединствене организације окупационе политичке полиције. У оваквој структури немачка полиција безбедности наставила је свој рад до јануара 1942. године, када је уследила велика реформа полицијског система у окупираној Србији.

Са друге стране, Одељење специјалне полиције, као најзначајније у табору домаће управе под окупацијом, за полицијско-безбедносни систем и антикомунизам, добило је своју јасно дефинисану структуру. Прво је 5. септембра, након Миливоја Јовановића (април-јул) и краткотрајно Миодрага М. Петровића (јул-август), на чело Специјалне полиције дошао полицијски инспектор Илија К. Паранос.⁵⁷⁶ Пре овог постављења радио је у кабинету Милана Аћимовића и услед тога, став Драгомира Јовановића према њему био је неповерљив.⁵⁷⁷ Основни задатак који је Паранос добио, био је да прецизно формулише задатке одељења и успостави његову јасну структуру. Као правник, али и у складу са дотадашњим искуством полиције под окупацијом, Паранос је креирао и 20. октобра званично објавио Правилник о организацији и раду Одељења специјалне полиције. То је подразумевало структуру у складу са следећом шемом:

⁵⁷⁶ Илија К. Паранос (1902-1946) рођен је у Шапцу. Завршио је Правни факултет у Београду и по каријерном опредељењу био полицијски чиновник. У међуратном периоду стицао је искуство као старешина кварта, а затим и као пратња делегацијама из иностранства. Након окупације радио је у кабинету Милана Аћимовића. Говорио је више страних језика и био познати спортски радник. Током највећег дела окупације био је на челу Одељења специјалне полиције. Након рата, током екстрадиције у Социјалистичку Југославију, извршио је самоубиство. (ВА, Нда, к. 133, ф. 2, рег. бр. 4/5, Лични картон Илија К. Паранос; ИАБ, МГ – 626, Сергије Голубјев, стр. 31, 119; Р. Туцовић, *Колаборација у Другом светском рату, на примеру сарадње водећих личности Специјалне полиције са Гестапоом (1941-1944)*, мастер рад, Филозофски факултет, Београд 2017)

⁵⁷⁷ ИАБ, МГ – 626, Сергије Голубјев, стр. 119

Илустрација 2: Структура Одељења специјалне полиције након 20. октобра 1941. године.⁵⁷⁸

Према Правилнику, шефа Одељења специјалне полиције постављао је управник града, коме је он био одговоран за руковођењем овом полицијском установом. Осим тога, шеф је, уз асистенцију помоћника, руководио одељењем, вршио надзор над његовим функционисањем, давао мишљења по пословима полицијске природе и о свим активностима редовно извештавао управника Београда. Параносу је било подређено седам одсека и две опште организационе јединице. Сваки од седам одсека имао је строгу поделу, у складу са општим карактером истрага и јасно дефинисане задатке. На челу сваког одсека стајао је шеф, који је руководио генералним правцем рада и у организационом погледу био директно одговоран шефу одељења. Две опште и издвојене организационе јединице бавиле су се питањима од значаја за читаво Одељење специјалне полиције. Тако је Одред (предратни Збор) полицијских агената окупљао све полицијске агенте, а његов шеф је одређивао распоред по одсесима. Са друге стране, Картотека одељења водила је евиденцију о сумњивим и кажњеним лицима, затим деловодни протокол и поверљиву архиву.⁵⁷⁹

⁵⁷⁸ С обзиром на чињеницу да оригинални документ данас не постоји у архивској грађи, шематски приказ израђен је од стране аутора, на основу преписа Правилника о организацији и раду Одељења специјалне полиције, објављеног у: Б. Божовић, *Специјална полиција*, стр. 98-101.

⁵⁷⁹ Б. Божовић, *Специјална полиција*, стр. 98-101.

Имајући то у виду, долазимо до закључка да је Специјална полиција у организационом погледу имала јасну хијерахијску структуру. У идеалним условима, Јовановић је требало да наменује шефа одељења и постављањем себи одане личности у потпуности контролише рад у Специјалној полицији. Ипак, као што смо већ навели, Илија К. Паранос⁵⁸⁰ на ово место постављен је под снажним утицајем Милана Аћимовића, вероватно у настојању да се тиме Јовановићев утицај значајно умањи. Без обзира на ту чињеницу, Јовановић је током читаве окупације суверено у својим рукама држао општи правац руковођења Специјалном полицијом, пре свега кроз енергичан приступ и снажну контролу, о чему ће знатно више речи бити у наредном поглављу.

У оваквој организацији окупационе и колаборационистичке полицијске формације дочекале су последња два месеца 1941. године. Оперативни задаци и начин рада, остали су исти као и у дотадашњем периоду, али кључна промена огледала се у чињеници да су у прву зиму окупације, обе полицијске формације ушле са чврсто прецизираном структуром и јасно одређеним системом командовања. То је била стабилна основа за други корак, односно потпуно преуређење окупационе полицијске организације, почевши од јануара 1942. године.

*

Док се током лета и јесени прве године окупације у Србији вршило учвршћивање структуре полицијских формација, Аугуст Мајснер је у Ослу заузимао положај у оквиру уобичајеног полицијско-безбедносног апарата на окупираним територијама. Наиме, на челу полиције у Норвешкој стајао је поменути виши СС и полицијски вођа Вилхелм Редис (Wilhelm Redieß),⁵⁸¹ док је на челу управног дела окупационе управе стајао рајхкомесар и стари нацистички борац („Alter Kämpfer“) Јозеф Тербовен (Josef Terboven)⁵⁸². Вишем СС и полицијском вођи Редису били су подређени заповедник Полиције безбедности (Befehlshaber der Sicherheitspolizei - BdS) Хајнрих Фелис (Heinrich Fehlis) и Аугуст Масјнер, као заповедник Полиције поретка (Befehlshaber der Ordnungspolizei - BdO).⁵⁸³ На том положају Аугуст Мајснер је обављао послове из домена управљања полицијом поретка, одржавања реда и мира, и контроле аутохтоних полицијских формација.⁵⁸⁴

Ипак, ауторитаран став искусних гаулајтера, који су на окупираним територијама настојали да попут сатрапа све полуге власти држе строго у својим рукама, био је снажно изражен у Јозефу Тербовену.⁵⁸⁵ Наиме, овај бивши банкарски службеник настојао је да суверено приграби

⁵⁸⁰ У Општини града Београда постојао је човек истог имена – Илија М. Паранос и услед ове коинциденције, не треба их сматрати истом личношћу.

⁵⁸¹ Вилхелм Редис (1900-1945) рођен је у Хајнсбергу у породици судског службеника. Био је члан Националсоцијалистичке партије и СА одреда од 1925. године, а 1929. године прелази у СС одреде. Током 1939. године постаје виши СС и полицијски вођа у данашњем Калињинграду (Königsberg) и одговоран за источно-пруски логор Солдау. Од јуна 1940. године налазио се на положају Вишег СС и полицијског вође Север (Осло). (E. Klee, *Das Personenlexikon zum Dritten Reich*, s. 484; R. V. Birn, *Die Höheren SS und Polizeiführer*, s. 343)

⁵⁸² Јозеф Тербовен (1898-1945) по занимању је био банкарски службеник. Члан Националсоцијалистичке партије од 1923. године и један од учесника Пивничког пуча. Основао је 1925. године месну испоставу Нацистичке партије у Есену и три године касније постао њен гаулајтер. Током 1935. именован је за Вишег председника провинције Рајна. Исте године Јозеф Гебелс је у свом дневнику за Тербовена забележио „најбољи гаулајтер кога имамо“. Од 1940. године рајхкомесар (шеф цивилне управе) у Норвешкој. (E. Klee, *Das Personenlexikon zum Dritten Reich*, s. 618)

⁵⁸³ R. Bohn, *Reichskommissariat Norwegen: Nationalsozialistische Neuordnung und Kriegswirtschaft*, München - Oldenbourg 2000, s. 70-91; R. V. Birn, *Die Höheren SS und Polizeiführer*, s. 216-220.

⁵⁸⁴ О окупационом систему у Норвешкој више у: R. Bohn, *Reichskommissariat Norwegen*, München - Oldenbourg 2000; S. Myllyniemi, *Die Neuordnung der baltischen Länder 1941-1944: Zum nationalsozialistischen Inhalt der deutschen Besatzungspolitik*, Helsinki 1973.

⁵⁸⁵ О гаулајтерима и њиховом положају у „бирокупатском хаосу“ Трепел Рајха више у: P. Hüttenberger, *Die Gauleiter: Studie zum Wandel des Machtgefüges in der NSDAP*, Stuttgart 1969; R. Rogowski, „The Gauleiter and the Social Origins of

формалне, али и читав низ неформалних ингеренција, строго држећи контролу над вишим СС и полицијским вођом Редисом и његовим управљањем полицијским формацијама. Поред тога, Тербовен је остварио јак утицај на заповедника Полиције безбедности, Фелиса, и преко њега практично руководио полицијом безбедности, комуницирајући директно са врхом полицијских установа и СС-а у Берлину.⁵⁸⁶

То је изазвало револт Мајснера, који је сматрао да су интереси рајхсфирера СС формација и шефа немачке полиције тиме угрожени. Његов оштар темперамент и склоност ка сукобу са надређеним инстанцама, дошли су до изражаја као и нешто раније у Бечу. Како пише Рут Бетина Бирн, Мајснер се у више наврата сукобио са Тербовеном, пре свега око надлежности над норвешком полицијом.⁵⁸⁷ С обзиром на чињеницу да је надгледање колаборационистичке полиције спадало у домен вишег СС и полицијског вође, Мајснер је овим покушао да заштити интересе Химлера и Редиса, али у сукобу са врло ауторитарним и моћним Тербовеном није имао много изгледа.

Ипак, Мајснер је својом службом у окупираној Норвешкој стекао прво озбиљно искуство деловања вишег СС и полицијског вође на окупираној територији, у оквиру сложеног „бирокуратског хаоса“ Трећег Рајха. Ситуација у Норвешкој, послужила му је да схвати да на окупираним територијама постоји изражена борба за утицајем више испостава Трећег Рајха и да једино личности које делују најодлучније имају шансу да остваре своје и интересе себи надређених. У складу са тим, Мајснер је почетком 1942. године био свестан да у окупираној Србији мора да делује врло ауторитативно и да не преза од преузимања ингеренција које формално нису спадале у његов домен рада. Једино такав приступ, значио је заштиту интереса полиције, СС формација и Хајнриха Химлера. У складу са оваквим уверењима, Мајснер је ступио на територију окупиране Србије, чврсто уверен да не жели да има строго формалну функцију попут Редиса, већ да у својим рукама обједини главне ингеренције, затим пацификује до скоро побуњену земљу и тиме се представи као способан и веран војник Хајнриха Химлера.

2.2. Полицијске институције на врхунцу моћи 1942/3.

Након свеопштег слома устанка, крајем 1941. године, централе институција у Берлину започеле су темељну реформу окупационог система у Србији. То се у првом реду огледало у ослобађању одређених војно-посадних јединица, затим запоседању дела територије од стране бугарског војно-окупационог корпуса,⁵⁸⁸ и преузимању знатно широк ингеренција од стране окупационих полицијских институција нацистичке Немачке.⁵⁸⁹ Ипак, крупни кораци у

Fascism“, *Comparative Studies in Society and History*, vol. 19, 4/1977, p. 399-430; J. Sigmann, „La place des <<Gauleiter>> dans le régime national-socialiste“, *Revue d'histoire de la Deuxième Guerre mondiale*, 22e Année, no. 88 (1972), p. 94-98.

⁵⁸⁶ R. V. Birn, *Die Höheren SS und Polizeiführer*, s. 216-220.

⁵⁸⁷ R. V. Birn, *Die Höheren SS und Polizeiführer*, s. 217-218.

⁵⁸⁸ Бугарске снаге у јачини од три пешадијске дивизије (6, 17, 21.) ушле су на територију окупиране Србије 30. децембра 1941. године. Заузеле су гарнизоне у Јагодини, Ћуприји, Крушевцу, Књажевцу, Нишу, Лесковцу и другим местима. Смениле су снаге немачких 113. и 717. пешадијске дивизе и заузеле простор до линије: Рготина – Лапово – Крагујевац – железнички завој код Краљева – Ибарска долина – Косовска Митровица – Приштина. Ове бугарске јединице имале су искључиво посадну функцију и стајале под командом војног заповедника Србије, генерала Бадера. (Б. Димитријевић, *Војска Недићеве Србије*, стр. 174-175)

⁵⁸⁹ Б. Димитријевић, *Војска Недићеве Србије*, стр. 174-177.

реорганизацији читавог окупационог система уследиће са наименовањем генерала Мајснера и извршењем јасних задатака који су пред њега постављени.

Наиме, Аугуст Мајснер је прво унапређен у СС-групенфирера (SS-Gruppenführer)⁵⁹⁰, 1. јануара 1942. године.⁵⁹¹ Свега два дана касније Химлер је у допису персоналном одсеку СС-а навео да ће дотадашњи заповедник Полиције поретка у Норвешкој бити премештен на положај вишег СС и полицијског вође у Србији, о чему је две недеље касније обавестио и заповедника Југоистока.⁵⁹² С обзиром на чињеницу да ова институција у окупираној Србији до тада није постојала, Хитлер је 22. јануара потписао акт о њеном успостављању, а Химлер пратеће документе који су дефинисали постојање суда СС-а и полиције, на територији окупиране Србије.⁵⁹³ Аугуст Мајснер је службено обавештен о свом унапређењу у СС-групенфирера, а 24. јануара и званично, од стране Адолфа Хитлера, наименован за вишег СС и полицијског вођу на територији војног заповедника Србије.⁵⁹⁴

Истраживачи који су се бавили питањем институције вишег СС и полицијског вође, њен први помен бележе у акту Министарства унутрашњих послова, 13. новембра 1937. године.⁵⁹⁵ Овим актом наглашава се да је у случају потребе неопходно на локалном простору, успостављањем вишег СС и полицијског вође, објединити команду над ингеренцијама шефа немачке полиције (Полиција поретка, Полиција безбедности, СС формације). Тако је, као његов основни задатак постављено, да у својој територијалној области (Wehrkreise) врши обједињену управу над поменутиим ингеренцијама шефа немачке полиције и тиме буде његов директан изасланик на локалном простору.⁵⁹⁶ Прво наименовање уследило је 12. марта 1938. године, када је стари нацистички борац и бивши члан СА одреда, Карл Фридрих Фрајхер фон Еберштајн (Karl Friedrich Freiherr von Eberstein) постављен за вишег СС и полицијског вођу у VII и XIII области, односно у рејонима „Југ“ и „Мајна“.⁵⁹⁷ У наредним годинама, више СС и полицијске вође су прекриле немачке, а затим и окупиране територије.⁵⁹⁸

Указ Хитлера о успостављању вишег СС и полицијског вође у Србији прецизирао је да у делокруг његовог рада спадају послови из домена шефа немачке полиције и рајхсфирера СС-а, са посебним акцентом на контролу и надгледање успостављања, развоја и распореда српских полицијских снага. Осим тога, наглашена је истовремена улога као рајхкомесара за консолидацију немачке народности и у том погледу као основни задатак постављено оснивање једне добровољачке СС (Waffen-SS) дивизије, од локалних фолксдојчера.⁵⁹⁹ У погледу командовања

⁵⁹⁰ СС-групенфирер је био чин у оквиру СС-а који је одговарао чину генерал-мајора. (P. Longerich, *Heinrich Himmler*, стр. 114)

⁵⁹¹ ВАР, R 9361-III/543468, s. 41, Der Akt des Führer-Hauptquartier, 1.1.1942; ВАР, R 9361-III/543468, s. 43, Personalverfügung 27.1.1942; ВАР, R 9361-III/543468, s. 10, Dienstlaufbahn August Meyszner.

⁵⁹² ВАР, R 9361-III/543468, s. 146, Der RFSS an das SS-Personalhauptamt, 3.1.1942; ВАР, NS 19/1464, s. 2, Himmler an W.Bfh. Südost – Geheim, 13.1.1942.

⁵⁹³ ВАР, R 9361-III/543468, s. 141-142, Hitler an Meyszner, 22.1.1941; ВАР, NS 7/55, s. 39, Befehl der RFSS, 22.1.1942. Овај документ објавио је и словеначки историчар Арнолд Зупан. (A. Suppan, *Hitler, Beneš, Tito: Konflikt, Krieg und Völkermord in Ostmittel- und Südosteuropa. Teil 2*, Wien 2014, s. 993)

⁵⁹⁴ ВАР, R 9361-III/543468, s. 76, Fernschreiben Himmler an Meyszner, 20.1.1942; ВАР, R 9361-III/543468, s. 143, Hitler an Meyszner, 24.1.1942; ВАР, R 9361-III/543468, s. 10, Dienstlaufbahn August Meyszner.

⁵⁹⁵ H. Buchheim, „Die Höheren SS- und Polizeiführer“, *Vierteljahrshäfte für Zeitgeschichte*, 4/1963, s. 362; R. B. Birn, *Die Höheren SS und Polizeiführer*, s. 7-10.

⁵⁹⁶ H. Buchheim, „Die Höheren SS- und Polizeiführer“, *Vierteljahrshäfte für Zeitgeschichte*, 4/1963, s. 362.

⁵⁹⁷ R. B. Birn, *Die Höheren SS und Polizeiführer*, s. 10; M. C. Yerger, *Allgemeine-SS: The Commands, Units and Leaders of the General SS*, Schiffer Publishing Ltd. 2000, p. 23, 31, 36.

⁵⁹⁸ R. B. Birn, *Die Höheren SS und Polizeiführer*, s. 60-78.

⁵⁹⁹ ВАР, R 9361-III/543468, s. 141-142, Akt der Führer und Oberste Befehlshaber der Wehrmacht, 22.1.1942; ВАР, NS 19/1464, s. 3, Akt ohne Titel.

виши СС и полицијски вођа у Србији подређен је шефу немачке полиције и рајсфиреру СС-а, по свим полицијским питањима и одлукама везано за организацију и употребу локалних немачких националних елемената. Осим тога, подређен је и војном заповеднику Србије у свим питањима војних операција и наложено је да у случају потребе виши вођа ставља војном заповеднику на располагање полицијске снаге. Предвиђено је, такође, и да извештава војног заповедника о генералном правцу свог рада, док са друге стране војни заповедник има обавезу да пружи сву подршку у мобилизацији, распореду и смештају СС јединица.⁶⁰⁰

Када погледамо генерални правац наредбе о успостављању вишег СС и полицијског вође у Србији, можемо констатовати неколико ствари. Наиме, на самом почетку неопходно је назначити да су његове ингеренције строго ограничене на послове полицијске природе, затим регрутацију и формирање добровољачке СС дивизије, као и надгледање домаћих полицијских снага. Осим тога, виши вођа је врло јасно, поред подређености Химлеру, био подређен и војном заповеднику Србије. Ипак, самим актом о постављењу границе престанка Мајснерових ингеренција нису јасно одређене и у складу са тим, појавила се значајна могућност за неформалним ширењем утицаја и преузимањем ингеренција које су припадале другим институцијама. Свој положај и двоструку подређеност, Мајснер је врло добро схватао,⁶⁰¹ али његов план, судећи по наредним поступцима, био је да до максимума прошири своје ингеренције и преузме што већи опсег власти од окупационих, али и колаборационистичких извршних органа.

2.2.1. Реформа окупационог полицијског система

Аугуст Мајснер је нову дужност преузео 30. јануара 1942. године,⁶⁰² и приступио даљој координацији опште реформе полицијског окупационог система у Србији. Улога вишег СС и полицијског вође предвиђала је обједињавање команде над окупационим полицијским формацијама и надгледање колаборационистичке полиције.⁶⁰³ Систем командовања немачком полицијом у окупираној Србији, у којем је Мајснер имао кључно и најзначајније место, изгледао је у складу са следећом шемом:

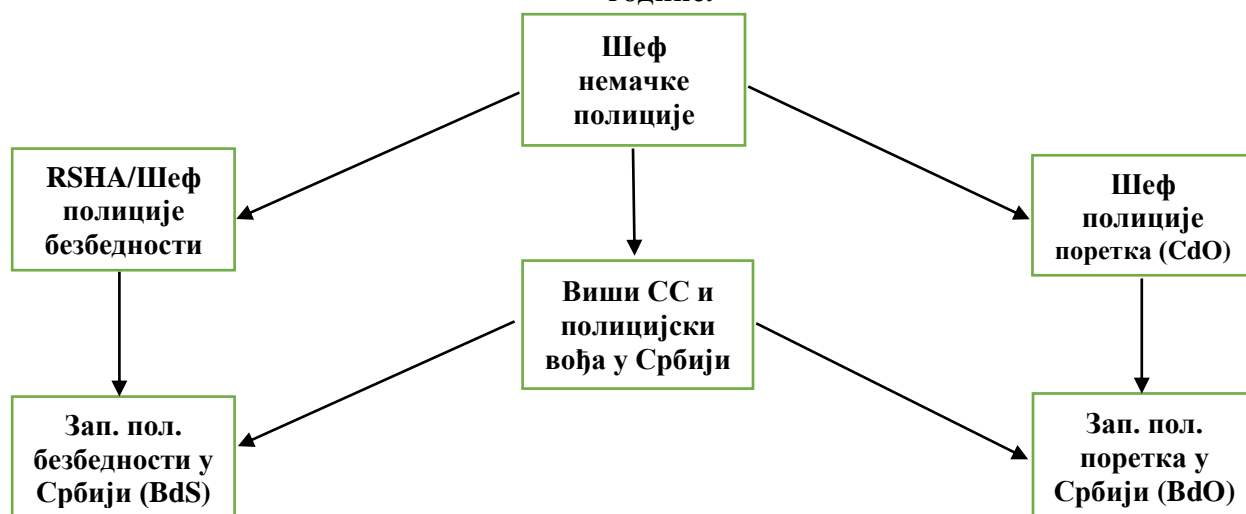
⁶⁰⁰ Исто.

⁶⁰¹ АЈ, 110, ф. 324, стр. 906-908, Записник о саслушању Аугуста Мајснера, 31.8.1946.

⁶⁰² ВА, На, НАВ-Т-501, р. 266, стр. 1170-1. Наведено према: *Zbornik NOR-a*, XII-2, str. 59, Наромена br. 2.

⁶⁰³ АЈ, 110, ф. 324, стр. 906-908, Записник о саслушању Аугуста Мајснера, 31.8.1946.

Илустрација 3: Систем командовања полицијом у окупираној Србији након јануара 1942. године.⁶⁰⁴

На челу полицијских институција нацистичке Немачке стајао је Хајнрих Химлер, а од јануара 1942. године, на простору окупиране Србије, њему директно подређен био је Аугуст Мајснер. Пирамидална структура из централе немачке полиције преносила се на локални простор, па је генерал Мајснер, као Химлер на глобалном нивоу, координисао полицијским функцијама, преко себи подређених заповедника Полиције поретка (Befehlshaber der Ordnungspolizei - BdO) и заповедника Полиције безбедности и Службе безбедности (Befehlshaber der Sicherheitspolizei und des SD - BdS). Њима су даље биле подређене локалне испоставе Полиције безбедности и Полиције поретка, али да би читава структура била потпуно јасна, неопходно је кренути од успостављања ових институција.

Фузија Ајнзацкоманде у оквир Ајнзацгрупе, о којој је већ било речи, мора се посматрати у глобалном контексту преустројства немачке полиције. Наиме, потреба за преласком на редован окупациони систем захтевала је јединствену команду, како над полицијом у генералном смислу, тако и над Полицијом безбедности. У складу са тим, дошло је до спајања дотадашње наредбодавне (Ајнзацгрупа) и извршне (Ајнзацкоманда) полицијске институције. Тако је људство дотадашњих шест одељења Ајнзацкоманде прерасподељено на четири одељења Ајнзацгрупе и централизовано у јединствену установу смештену у Ратнички дом.⁶⁰⁵ У таквој организационој структури, Ајнзацгрупа је дочекала крај јануара 1942. године, када је, према сведочењу Лудвига Тајхмана, претворена у институцију Заповедник Полиције безбедности и Службе безбедности (BdS).⁶⁰⁶

Формацијски гледано, институција Заповедник Полиције безбедности је била двоструко подређена. Са једне стране, она је била директна испостава Главног уреда безбедности Рајха и као таква од ње добијала опште директиве. Са друге стране, у погледу командовања на локалном простору, била је подређена вишем СС и полицијском вођи Мајснеру, као међуоргану и директном изасланику Хајнриха Химлера.⁶⁰⁷

⁶⁰⁴ Идеја за шематски приказ преузета је из књиге Рут Бетине Бирн, али је од стране аутора адаптирана у складу са ситуацијом у окупираној Србији. (R. V. Birn, *Die Höheren SS und Polizeiführer*, s. 90-95)

⁶⁰⁵ ИАБ, БИА, Ludwig Teichmann, стр. 41-4, Šema Ajnzacgrupe za vreme od kraja oktobra 1941. do kraja januara 1942. godine; Исто, стр. 18-1, Општи подаци о Sipo и SD-у.

⁶⁰⁶ ИАБ, БИА, Ludwig Teichmann, стр. 4-3, Aufgaben, Aufbau und Organisation der Sicherheitspolizei u.d. SD

⁶⁰⁷ ИАБ, БИА, Ludwig Teichmann, стр. 37-3, BdS у Београду: Објашњење, задаци, персоналије.

За разлику од Полиције безбедности, организовање испоставе Полиције поретка било је значајно захтевнији подухват. То је пре свега произишло из чињенице да је задатак ове полицијске установе био да уз промену окупационог система и одлазак дела немачких војних ефектив крајем године, на себе преузме већи део задатака по питању одржавања реда и поретка у окупираној Србији.⁶⁰⁸ У ту сврху планирано је да се немачке снаге полиције поретка, које су већ биле у Србији, додатно појачају, али и такође да се домаћи полицијски апарат поретка организује у знатно ефикаснију и бројнију полицијску формацију, у односу на Жандармерију која је током 1941. године била на делу.⁶⁰⁹

До краја децембра 1941. године у окупираној Србији, од полицијских формација поретка, био је једино 64. резервни полицијски батаљон, који је извршио репресалије у неколико наврата током 1941. године и обављао послове обезбеђења логора на Сајмишту. Убрзо му је, као појачање стигао 322. полицијски батаљон, који је касније претворен у 5. полицијски пук.⁶¹⁰ Већ 17. фебруара 1942. године успостављена је установа Заповедник Полиције поретка и подређене су јој наведене полицијске формације.⁶¹¹

Слично као установа Заповедник Полиције безбедности, и установа Заповедник Полиције поретка била је двоструко подређена. У глобалном погледу, била је испостава Полиције поретка Трећег Рајха (Ordnungspolizei), као директна испостава централе установе у Берлину. Са друге стране, на локалном простору била је подређена вишем СС и полицијском вођи, генералу Мајснеру.⁶¹²

Тиме је практично у заповеднику Полиције и Службе безбедности обједињена команда над политичком полицијом и партијском обавештајном службом у Србији, а у рукама заповедника Полиције поретка, команда над полицијским формацијама које су за задатак имале одржавање мира, поретка и могућности за економску експлоатацију. Њима је директно надређен био Аугуст Мајснер, на положају вишег СС и полицијског вође и у својим рукама објединио директну команду над Полицијом и Службом безбедности и над Полицијом поретка. То је довело до јединствене команде и заокруженог устројства немачких полицијских установа у окупираној Србији.

2.2.2. Структурална организација и успостављање мреже испостава 1942/3.

У погледу структуре установа Заповедник Полиције безбедности је организована по узору на Главни уред безбедности Рајха. Разлог за то био је пре свега практичне природе. Односно, комуникација са централом у Берлину одвијала се на линији идентичних реферата/организационих јединица, што је значајно олакшавало отправаљање послова. Ипак, организациона структура је била парцијално прилагођена потребама и ситуацији на локалном

⁶⁰⁸ Б. Димитријевић, *Војска Недућеве Србије*, стр. 174-177.

⁶⁰⁹ ДАС, БИА, З. IV, Ф. 12, стр. 697, Полиција поретка – елаборат.

⁶¹⁰ В. Dimitrijević, „General SS i policije August Majsner i srpski sistem bezbednosti 1942-1943“, *Istorija 20. veka*, 3/2010, стр. 69-70; Б. Димитријевић, *Војска Недућеве Србије*, стр. 198-199.

⁶¹¹ *Waffen-SS und Ordnungspolizei im Kriegseinsatz 1939-1945* (hg. G. Tessin, N. Kannapin, B. Meyer), Osnabrück 2000, s. 597.

⁶¹² R. V. Birn, *Die Höheren SS und Polizeiführer*, s. 79-91.

простору. Тако се дешавало да више реферата води један шеф или да одређени реферат има минималан број људства, у складу са обимом посла који се наметао у окупираној Србији.⁶¹³

Централно место у организацији полицијског система заузео је виши СС и полицијски вођа, заједно са својим штабом. На челу ове организације налазио се генерал Мајснер.⁶¹⁴ Поред тога, судећи по интерном тајном телефонском именику окупационих установа у Београду, датираном на 1. новембар 1943. године, у штабу вишег СС и полицијског вође радило је још 15 СС официра.⁶¹⁵ Осим тога, директно подређене генералу Мајснеру биле су испоставе Полиције безбедности и Полиције поретка, које су представљали њихови заповедници.

На челу установе Заповедник Полиције и Службе безбедности (BdS) дошао је др Емануел Шефер (dr Emanuel Schäffer),⁶¹⁶ који је руководио читавим радом, али и свакодневно подносио детаљне извештаје генералу Мајснеру.⁶¹⁷ Шеферу је као заменик помагао СС-потпуковник Лудвиг Тајхман,⁶¹⁸ а сама структура организације била је следећа:

⁶¹³ ИАБ, БИА, Ludwig Teichmann, стр. 37-1, BdS у Београду: Организациона структура и персонални састав.

⁶¹⁴ Мајснеров ађутант током новембра 1943. године презивао се Кајзер (Keiser), док се његова лична секретарица презивала Кајл (Keil). (*Fernsperch-Verzeichnis des Standortes Belgrad, Stand vom 1.11.1943*, Belgrad 1943, HSSPF Serbien)

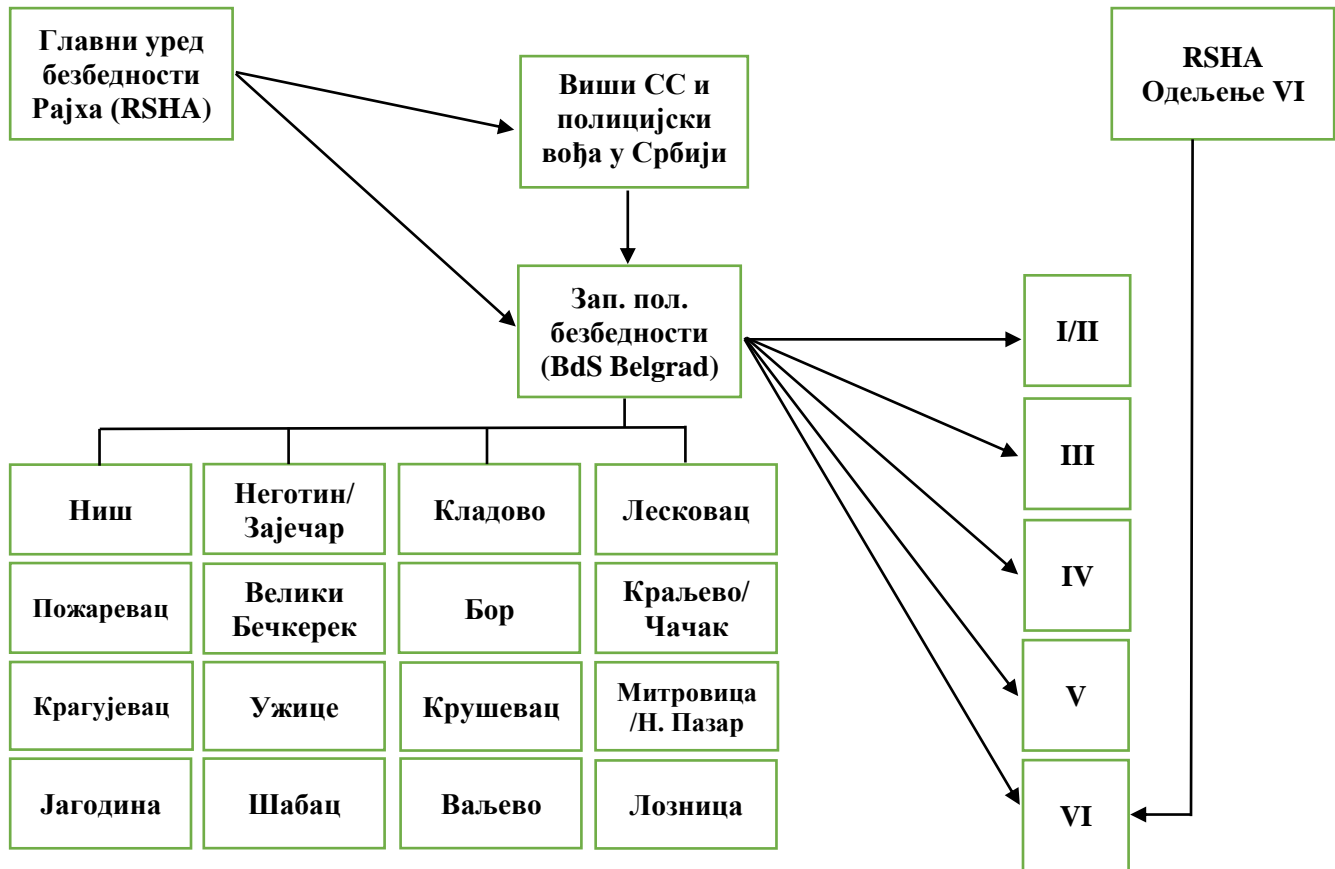
⁶¹⁵ Неопходно је напоменути да је представљено стање штаба генерала Мајснера било стање ствари на дан 1.11.1943. године и да постоји реална могућност да се састав његовог штаба мењао између 1942. и пролећа 1944. године. (*Fernsperch-Verzeichnis des Standortes Belgrad, Stand vom 1.11.1943*, Belgrad 1943, HSSPF Serbien)

⁶¹⁶ Емануел Шефер (1900-?) рођен је у граду Хулчину (Hultschin), покрајини Шлезивији. Током 1933. године постао је шеф Политичке полиције у Вроцлаву (Breslau), а од 1934. године шеф Гестапоа у месту Ополе (Oppeln). Са избијањем рата био је на служби у Ајнзацгрупи у Пољској. Фебруара 1940. године наменован је за шефа Гестапоа у Катовицама, а октобра исте године постао шеф Гестапоа у Келну. Јануара 1942. године премештен је на положај заповедника Полиције и Службе безбедности (BdS) у Србији. (AJ, 110-824-52, Исказ Karl Benno Ditgesa – Лични подаци о лицима; E. Klee, *Das Personenlexikon zum Dritten Reich*, s. 523)

⁶¹⁷ R. B. Birn, „Austrian Higher SS and Police Leaders and their participation in the Holocaust in the Balkans“, *Holocaust and Genocide Studies*, VI, 4/1991, p. 352-353.

⁶¹⁸ *Fernsperch-Verzeichnis des Standortes Belgrad, Stand vom 1.11.1943*, Belgrad 1943, BdS.

Илустрација 4: Систем командовања у установи Заповедник Полиције безбедности након пролећа 1942. године.⁶¹⁹

Као што се може видети на шематском приказу, у оквиру установе Заповедник Полиције безбедности постојало је шест одељења и најмање 16 испостава у унутрашњости окупиране Србије (Aussendienststellen).⁶²⁰ Да би функције одељења у оквиру централе у Београду биле јасније, неопходно је свако понаособ представити. Одељењем I и II, управљало се још увек кроз обједињену команду у лику шефа одељења Карла Хелера. На челу III одељења (SD) стајао је СС-мајор Ханс Рексајзен (Hans Rexeisen), као шеф, а током јула 1943. године заменио га је СС-поручник, а касније и СС-капетан Јозеф Хајнчел (Josef Heintschel). Док се V одељење са својим ограниченим људством бавило питањима криминалитета, одељење VI као задатак имало је обавештајну службу у иностранству и њему на челу био је до јесени 1942. године СС-поручник Ерих Гол (Erich Goll), затим већ помињани СС-капетан Гинтер Хауздинг, а од лета 1943. године и такође помињани СС-мајор Рексајзен. Одељење VI било је подређено и VI одељењу Главног уреда безбедности Рајха, ради директних обавештења и усклађене команде.⁶²¹

⁶¹⁹ Шематски приказ је адаптиран од стране аутора, на основу података које је оставио Лудвиг Тајхман. (ИАБ, БИА - Ludwig Teichmann, стр. 18-12)

⁶²⁰ У вези броја испостава у унутрашњости слажу се детаљан исказ Лудвига Тајхмана и интерно истраживање Управе државне безбедности (УДБ) након рата. (ИАБ, БИА - Ludwig Teichmann, стр. 18-12; ДАС, БИА, 3. IV, Ф. 12, стр. 700, BdS - елаборат)

⁶²¹ М. Koljanin, „Struktura i delovanje policije nacističke Nemačke u okupiranoj Srbiji 1941-1944“, *Istorija 20. veka*, 3/2011, стр. 151-154; *Fernsperch-Verzeichnis des Standortes Belgrad, Stand vom 1.11.1943*, Belgrad 1943, BdS.

Ипак, најактивније и по обиму кадра и посла највеће, и даље је остало IV одељење (Gestapo). На његовом челу стајао је СС-мајор Бруно Затлер (Bruno Sattler), који је руководио разгранатом мрежом реферата. Наиме, у оквиру IV А, постојала су четири реферата. На челу IV А 1 (антикомнизам) и IV А 2 (борба против других левичарских покрета) стајала су тројица шефова у рангу СС-капетана - Бено Дитгес (Benno Ditges), Борхерт (Borchert), а затим и Ханс Шрадер (Hans Schrader). Реферат IV А 3 био је задужен за борбу против Равногорског покрета и њему на челу стајао је СС-капетан Хајнрих Брант (Heinrich Brandt) и као његов помоћник СС-поручник Фриц Евердинг (Fritz Ewerding). Реферат IV А 4, бавио се питањем емиграције и обезбеђењем личности. У оквиру IV В, реферати IV В 1 и IV В 2 (цркве) нису ни постојали, док су реферати IV В 3 (Слободни зидари) и IV В 4 (Јевреји) радили у персоналној унији, а након 1943. године били придружени реферату IV D. У оквиру IV С, реферат IV С 1 бавио се борбом против политичких противника који нису деловали у оквиру политичких странака, а реферат IV С 2 за задатак је имао централну картотеку хапшеника и управљање затворима и логорима. Преостала два реферата бавила су се питањем пасоша, пропусница и цензуре поште. Реферат IV D за задатак је имао питања иностраних радника и Руске емиграције, док су два реферата IV Е радила на сузбијању саботаже и различитим врстама оперативних провера.⁶²²

Као што се на шематском приказу може видети, током 1942. године формиран је и велики број испостава установе Заповедник Полиције и Службе безбедности у унутрашњости. С обзиром на чињеницу да је за гранање мреже испостава имао директну подршку Хајнриха Химлера,⁶²³ на простору окупиране Србије засновано најмање 16 испостава.⁶²⁴ Ова полицијска представништва имала су за задатак да делују по истоветним питањима као централа у Београду. На њиховом челу био је оперативни чиновник, коме је било придодато два или три обрађивача, као и један или два тумача, дактилографкиња, радиотелеграфиста и шофер. Није постојала одређена подела на одељења и реферате, већ је све актуелне послове, који су се углавном сводили на питања IV одељења, односно борбу против покрета отпора, распоређивао директно руководилац испостава. О делатности установе у унутрашњости на чијем челу је стајао, руководилац је подносио дневне и месечне извештаје центри установе у Београду.⁶²⁵

Ако говоримо о бројном стању људства установе Заповедник Полиције безбедности и Службе безбедности у Београду (VdS), можемо констатовати да је коначан број тешко утврдити. Милан Кољанин наводи да је бројно стање некадашње Ајнзацгрупе попуњено новим кадровима и у оквиру VdS-а заокружено на око 700 људи, од чега је око 300 радило у Београду.⁶²⁶ Са друге стране, аналитичари Управе државне безбедности су, кроз прегледање читаве парцијално сачуване архиве немачких полицијских институција за време окупације, дошли до укупне бројке од 746 чиновника који су радили у Ајнзацгрупи, Ајнзацкоманди и касније VdS-у, а осим тога и 416 личности које су сврстане у помоћно особље.⁶²⁷ Ипак, на основу чињенице да је добар део

⁶²² АС, БИА, 3. IV, Ф. 12, стр. 700, VdS – елаборат; ИАБ, VdS, картотека припадника, Bruno Sattler, Benno Ditges, Borchert, Hans Schrader, Fritz Ewerding; М. Koljanin, „Struktura i delovanje policije nacističke Nemačke u okupiranoj Srbiji 1941-1944“, *Istorija 20. veka*, 3/2011, str. 152-153.

⁶²³ IfZ, MA 303, s. 2590099, Der RFSS an den Chef der Ordnungspolizei und Chef der Sicherheitspolizei und des SD, 6.7.1942.

⁶²⁴ VAB, R 9361-III/543468, 152, RFSS an Meyszner, 29.11.1943.

⁶²⁵ АС, БИА, 3. IV, Ф. 12, 700, VdS – елаборат.

⁶²⁶ М. Koljanin, „Struktura i delovanje policije nacističke Nemačke u okupiranoj Srbiji 1941-1944“, *Istorija 20. veka*, 3/2011, str. 152.

⁶²⁷ Неопходно је напоменути да постоји знатно већи број картона које су формирали оперативци УДБ-е, али услед, од аутора одбачених дуплираних и потпуно непроверених картона, дошло се до бројке од 746 чиновника, што се може сматрати најмањим потврђеним бројем чиновника који су у различитим периодима радили у Ајнзацгрупи, Ајнзацкоманди и установи Заповедника Полиције и Службе безбедности.

архиве ових полицијских формација уништен, односно да су аналитичари УДБ-е радили на ограниченом узорку, можемо констатовати да је укупан број чиновника који су у различитим временским периодима радили у овим полицијским формацијама био врло вероватно већи у односу на бројку до које су дошли аналитичари УДБ-е. Са друге стране, бројка од око 700 припадника установе Заповедник Полиције и Службе безбедности, који су у исто време радили у оквиру ове институције, и који су били неопходни да се њен оперативни рад одвија несметано, чини се реалном. Томе наравно треба придодати и помоћно особље, што квалитетно осликава сву бирократску сложеност политичке полиције нацистичке Немачке у окупираној Србији.

Ипак људство политичке полиције није комплетно ако не поменемо и агенте који су одрађивали велики део посла на терену. Наиме, на основу прегледања парцијално сачуване архиве VdS-a, Управа државне безбедности је из докумената регистровала преко 1.400 агената који су током окупације радили за обавештајне институције више земаља, од којих ипак у документима апсолутно доминирају агенти ове установе.⁶²⁸ Иако је тачан број тешко конзистентно утврдити, јасно се може констатовати да је политичка полиција нацистичке Немачке у окупираној Србији била потпомогнута густом мрежом агената различите националности, професија и имовинског стања.

Тиме практично долазимо до закључка да је у окупираној Србији, кроз читав период окупације, у оквиру три институционалне форме окупационе политичке полиције, радило неколико хиљада људи. Ове бројке, као и већ представљена густа мрежа испостава сведоче о врло интензивној и разгранатој функцији немачке политичке полиције. То је био производ активности покрета отпора и реформе политичке полиције, која је ишла је у смеру формирања густе мреже испостава у унутрашњости, али и ефикасне и хомогене делатности читаве установе Заповедник Полиције и Службе безбедности. На организовању овако широке мреже испостава јасан печат оставио је Аугуст Мајснер, а резултати које је политичка полиција постигла у окупираној Србији након јануара 1942. године, углавном се могу приписати њему и Емануелу Шеферу. Разлог за то била је чињеница да су управо они били најзаслужнији за новоуспостављену чврсту и јасну организациону структуру политичке полиције, која је врло брзо дала резултате.

Друга установа која је била подређена вишем СС и полицијском вођи у Србији, био је Заповедник Полиције поретка (VdO). На њеном челу стајао је СС-пуковник Андреас Мај (Andreas May),⁶²⁹ који је у Београд дошао почетком децембра 1941. године. Његов примарни задатак био је да се, са својим штабом од неколико официра укључи у реорганизацију домаћих полицијских формација и након тога приступи организовању установе Заповедник Полиције поретка.⁶³⁰ Када је ова институција формирана пуковник Мај је наименовао свог заступника и успоставио штаб од преко десет полицијских секретара и полицијских инспектора. Судећи по већ поменутом интерном телефонском именику, 1. новембра 1943. године Мајов заступник је био др Шпинделбек (dr Spindelböck), а остатак његовог штаба чинило је најмање 14 полицијских инспектора и секретара.⁶³¹

⁶²⁸ ИАБ, VdS, картотека агената.

⁶²⁹ Андреас Мај по занимању је био официр. У окупирану Србију дошао је децембра 1941. године из Вроцлава (Breslau). Након успостављања установе Заповедник Полиције поретка постављен је на њено чело, где је и остао до половине 1944. године. Током боравка у Србији напредовао је из чина потпуковника, преко пуковника до генерала. (ДАС, БИА, З. IV, Ф. 12, стр. 277, Андреас Мај – Извод из саслушања Ото Вехофера)

⁶³⁰ *Nemačka obaveštajna služba, IV - Srbija*, str. 443-444, 456.

⁶³¹ *Fernsperch-Verzeichnis des Standortes Belgrad, Stand vom 1.11.1943*, Belgrad 1943, VdO.

У задатке установе Заповедник Полиције поретка спадали су превасходно послови одржавања реда, обезбеђења објеката и надгледања економске експлоатације.⁶³² Формирање ове полицијске институције одвијало се кроз успостављање испостава и интензивно попуњавање кадра током 1942. и 1943. године. Овај дуготрајни процес био је праћен иницијативом штаба заповедника Полиције поретка у Србији, али и повременим неслагањем са централом установе у Берлину. То се пре свега огледало у константним захтевима за јачањем чиновничког кадра, што није увек наилазило на одобрење штаба шефа Полиције поретка.⁶³³

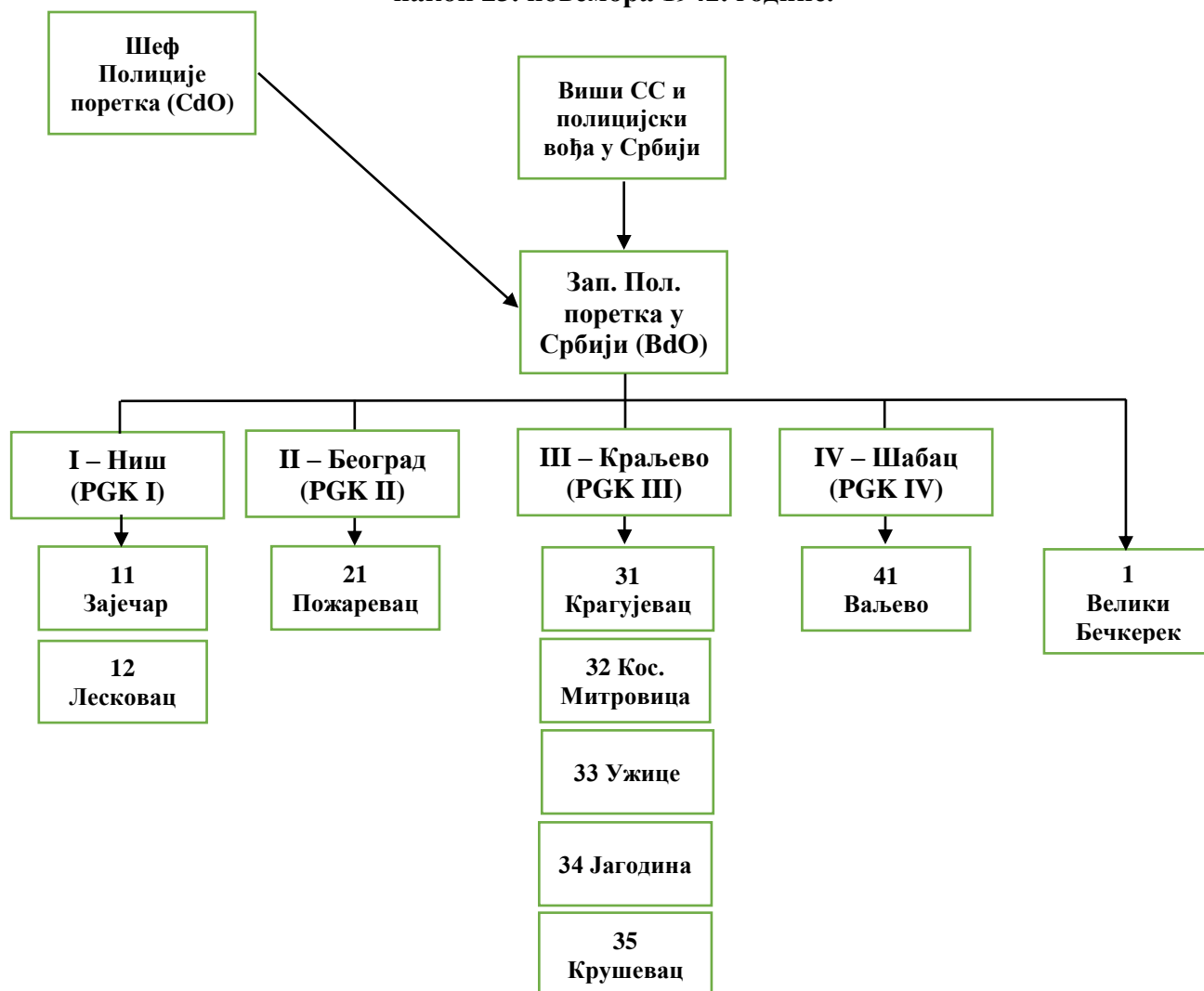
Идеја Аугуста Мајснера и Андреаса Маја била је да полицијске формације у Банату добију широку аутономију, а да се у остатку окупиране Србије успостави разграната структура која би у начелу одговарала територијалној организацији фелдкомандантура и крајскокомандантура и да се тиме обезбеди већа координација између управних и полицијских власти у окупираној Србији.⁶³⁴ У складу са оваквом идејом, полиција поретка у окупираној Србији добила је следећу структуру

⁶³² ДАС, БИА, З. IV, Ф. 12, стр. 697, Полиција поретка – елаборат.

⁶³³ ВАВ, R 19/123 – Einsatz nach HSSPF – bzw. Befehlshaber der Ordnungspolizei – Bereich in den angegliederten und besetzten Gebieten 1942-1943.

⁶³⁴ ВАВ, R 19/123, 8, HSSPF Serbien an Himmler, 17.3.1942; ДАС, БИА, З. IV, Ф. 12, 697, Полиција поретка – елаборат.

Илустрација 5: Шематски приказ структуре установе Заповедник Полиције поретка (VdO) након 23. новембра 1942. године.⁶³⁵

Шефу полиције поретка у окупираној Србији биле су подређене обласне полицијске команде (Polizei Gebietskommandantur - PGK), а њима окружне полицијске испоставе (Polizei Kreisstelle). Обласне полицијске команде носиле ознаке у римским бројевима, а окружне полицијске испоставе редне бројеве, који су по десетицама били у складу са бројем обласне команде којој су биле потчињене. У почетку су успостављене три обласне команде и 11 окружних испостава, са напоменом да су окружне испоставе у Шапцу и Ваљеву биле подређене обласној команди у Београду, а да је испостава у Великом Бечкереку била аутономна.⁶³⁶ Указом од 23. новембра 1942. године, Окружна полицијска испостава у Шапцу уздигнута је у ранг обласне команде и њој је подређена испостава у Ваљеву, па је структура Заповедника Полиције поретка

⁶³⁵ Овај шематски приказ израђен је од стране аутора, на основу података које је заповедник Полиције поретка упутио штабу Хајнриха Химлера. (Вав, R 19/123, 98, VdO Serbien an Himmler, 18.12.1942.)

⁶³⁶ Полицијске обласне команде од пролећа до касне јесени 1942. године биле су Ниш, Београд и Краљево, док су среске испоставе биле у Зајечару, Лесковцу, Пожаревцу, Крагујевцу, Косовској Митровици, Ужицу, Јагодина, Крушевцу, Шапцу, Ваљево и аутонона испостава у Великом Бечкереку. (Вав, R 19/123, 38, VdO Serbien an Himmler, 17.8.1942)

добила устројство као на представљеном шематском приказу.⁶³⁷ Тиме је у потпуности успостављена структура полиције поретка са четири обласне полицијске команде и 10, а касније и 11 окружних полицијских испостава, што је од доласка Мајснера у Београд и био план организације.⁶³⁸

Овако организован систем полиције поретка на окупираној територији у својој основи имао је добро осмишљену двостепену полицијску власт. Ипак, да би ова организација била у потпуности функционална, неопходне су била значајне немачке полицијске формације, које би ту власт вршиле. Како то у окупираној Србији није био случај, немачка полиција се углавном ослањала на знатно бројније одреде Српске државне страже.

Строго прецизиран аутономни положај Баната произашао је из базичне аутономије коју је овај део окупиране Србије добио непосредно по окончању ратних операција. Наиме, тамо је немачка народна група одмах након Априлског рата показала амбицију да самостално задржи власт над овом територијом, стварајући установе паралелне са државним институцијама. У складу са тим, почетком маја 1941. године постављен је повереник за цивилну управу у Банату. Месец дана касније прецизирано је да је Банат стављен под власт Надлештва помоћника бана Дунавске бановине, који је морао бити Немац по народности и кога је формално и у споразуму са вођом немачке народне групе постављао комесар Министарства унутрашњих послова.⁶³⁹ Када говоримо о систему безбедности у Банату, он је организован већ током маја 1941. године и такође је био аутономан у односу на централну власт у окупираној Србији. Ипак, основну потврду аутономије система безбедности у Банату дао је управо Аугуст Мајснер, спроводећи своју реформу. На чело тамошње Полицијске префектуре постављен је Франц Рајт (Franz Reith), а улогу главног оперативца ове полиције вршио је др Јурај Шпилер (dr Georg Spiller), Хрват немачког порекла и некадашњи сарадник Драгомира Јовановића из периода његове службе у Загребу. За ефикасно одржавање реда организовани су одреди помоћне полиције (Hilfspolizei – Ниро).⁶⁴⁰ Значајно је, ипак, поменути да је, без обзира на аутономни статуст Баната и његове полицијске организације генерал Мајснер ипак задржао право командовања над Рајтом и њему подређеним полицијским формацијама.⁶⁴¹

Као што смо већ навели, до 1942. године у Србији се од немачких формација полиције поретка налазио једино 64. резервни полицијски батаљон, који је у првој години окупације учествовао у репресалијама, вршио обезбеђење логора на Сајмишту и слично. Ова јединица појачана је 322. полицијским батаљоном и преформирана у 5. полицијски пук. Уз њега, заповедник Полиције поретка је током лета 1942. године, као себи подређене имао и три помоћна полицијска батаљона, формирана регрутацијом фолксдојчера.⁶⁴² Ипак, потреба за јачим полицијским формацијама наметнула је додатну регрутацију у наредном периоду. Тако у новембру исте године бележимо да је у формирању био и IV помоћни полицијски батаљон.⁶⁴³ У

⁶³⁷ ВАВ, R 19/123, 98, BdO Serbien an Himmler, 18.12.1942.

⁶³⁸ Једанаеста окружна испостава формирана је нешто касније у Краљеву, без обзира на чињеницу да је тамо већ постојала Полицијска обласна команда. (ВАВ, R 19/123, s. 8, HSSPF Serbien an Himmler, 17.3.1942; ВАВ, R 19/123, 228, Niederschrift über die Dienstreise nach Serbien vom 15. bis 25.6.1943; ДАС, БИА, 3. IV, Ф. 12, стр. 697, Полиција поретка – елаборат)

⁶³⁹ Z. Janjetović, *Nemci u Vojvodini*, Beograd 2009, str. 305-306.

⁶⁴⁰ M. Ristović, *Nemački novi poredak i Jugoistočna Evropa*, str. 107-108.

⁶⁴¹ Да је генерал Мајснер имао право команде над полицијским формацијама у Банату, јасно се види из интерног дописа који је Пољска стража у Панчеву упутила Полицијској префектури у Великом Бечкереку. (ИАБ, БИА, 70999363 – Franz Reith, стр. 13-1, Допис Државне пољске страже Панчево за Полицијску префектуру у Петровграду, 23.2.1943.

⁶⁴² Б. Димитријевић, *Војска Недућеве Србије*, 198.

⁶⁴³ ВАВ, R 19/123, s. 55-56, HSSPF Serbien an Himmler, 11.11.1942.

том тренутку Мајснер и Мај су под својим заповедништвом у оквиру VdO имали укупно 4.040 људи.⁶⁴⁴ Од тога је 296 (97 официра и 199 подофицира и војника) припадало штабу Заповедника Полиције поретка, обласним командама, окружним испоставама, као и флотили. Под 5. полицијски пук, затим три формирана полицијска батаљона и четврти који је био у изградњи, потпадало је укупно 3.743 официра, подофицира и војника. Људство 5. полицијског пука бројало је укупно 1.709 (57 официра, 1.305 подофицира и 347 војника), док су преостала четири помоћна полицијска батаљона имала бројно стање од укупно 2.035 (62 официра, 203 подофицира и 1.770 војника).⁶⁴⁵

Ипак, као што смо већ констатовали потреба за већим бројем полицијских формација у окупираној Србији била је перманентно стање, па су до маја 1943. године формирана још три полицијска батаљона (V, VI и VII),⁶⁴⁶ док је успостављање VIII, IX и X у јачини од по 500 људи, изведено закључно са 9. септембром 1943. године.⁶⁴⁷ Ових десет помоћних полицијских батаљона груписано је у три пука, тако да је на врхунцу моћи организација окупационе Полиције поретка у Србији (VdO Serbien) на располагању имала 5. полицијски пук (састављен из три батаљона) и три пука помоћне полиције (састављена од десет помоћних полицијских батаљона).⁶⁴⁸

Овако успостављен полицијски систем у окупираној Србији одликовао се строго одређеним командним ланцем и јасно дефинисаном организационом структуром. Иза свега је стајала намера да се полицијски фактор у окупираној Србији, на челу са СС-генералом Мајснером постави као паралелан у односу на војног заповедника Србије и да се на тај начин успостави потпуна контрола окупиране територије од стране полицијских формација.⁶⁴⁹ Ако имамо у виду опсег ингеренција који је полицијски фактор имао у својим рукама током 1942. и 1943. године, можемо констатовати да је у свом примарном задатку већим делом и успео. Такође, ову тенденцију о јачању утицаја полицијских формација треба посматрати као врхунац хронологије развоја утицаја полиције у Трећем Рајху. Зенит моћи који је достигао Хајнрих Химлер у тихој борби са својим супарницима у врху Трећег Рајха, добио је свој јасан израз у успостављању чврстог и врло репресивног полицијског система у окупираној Србији, што је био само један од примера сличних тенденција на окупираним просторима широм Европе.

2.2.3. *Колаборационистички систем безбедности 1942/3.*

Чињеница да је Мајснер у оквиру себи предвиђених надлежности у окупираној Србији имао „надгледање успостављања, развоја и распореда српских полицијских снага“, била је посебно важна.⁶⁵⁰ Наиме, немачки план о ослобађању војних ефектива и преношењу послова одржавања поретка у домен полицијских формација, подразумевао је и значајно ојачавање

⁶⁴⁴ Са овом бројком приближно се слаже и словеначки историчар Арнолд Зупан, наводећи да је виши СС и полицијски вођа у Србији на располагању имао око 4.000 припадника Полиције поретка. (A. Supran, *Hitler, Beneš, Tito: Konflikt, Krieg und Völkermord in Ostmittel- und Südosteuropa. Teil 2*, Wien 2014, s. 992)

⁶⁴⁵ BAV, R 19/123, s. 55-56, HSSPF Serbien an Himmler, Anlage 1, 11.11.1942.

⁶⁴⁶ BAV, R 19/123, s. 214, HSSPF Serbien an Himmler, 25.5.1943; BAV, R 19/123, s. 228, Niederschrift über die Dienstreise nach Serbien vom 15. Bis 25.6.1943.

⁶⁴⁷ BAV, R 19/123, s. 245, CdO an HSSPF Serbien, 22.7.1943; BAV, R 19/123, s. 257, CdO an HSSPF Serbien, 20.7.1943; BAV, R 19/123, s. 265, CdO an HSSPF Serbien, 9.11.1943.

⁶⁴⁸ BAV, R 19/123, s. 274, HSSPF Serbien an Himmler, 8.11.1943.

⁶⁴⁹ Б. Димитријевић, *Војска Недућеве Србије*, стр. 198-199.

⁶⁵⁰ BAV, R 9361-III/543468, s. 141-142, Akt der Führer und Oberste Befehlshaber der Wehrmacht, 22.1.1942; BAV, NS 19/1464, s. 3, Akt ohne Titel.

српских снага полиције поретка и обједињавање до тада коришћених одреда Недићеве владе у јединствену институцију. У том погледу, требало је успоставити бројну, дисциплиновану и добро организовану полицијску формацију, која би била спремна да преузме највећи део задатака на одржавању поретка у окупираној Србији.

Први озбиљни покушаји у том смеру учињени су почетком септембра 1941. године. Тада је командант Србије, генерал Данкелман, у настојању да стабилизује Недићеву владу и активира значајнији део војно способног аутохтоног живља у борби против устанка, одобрио успостављање домаћих формација.⁶⁵¹ Створени су Српски оружани одреди, под заповедништвом команданта већ постојеће Жандармерија, генерала Стевана Радовановића. Ипак, у пракси су се већ на првим задацима показали колебљиво и један њихов део, у околини Шапца прешао је на страну устаника, што је пољуљало до тада позитиван став окупационе управе према генералу Недићу, а новоформираних осам одреда лишило потпуног поверења окупационог фактора.⁶⁵²

Да би помогли додатно учвршћивање Милана Недића на челу колаборационистичке владе под окупацијом, брзо су деловали виђенији припадници Југословенског народног покрета „Збор“. Наиме, на предлог министра привреде Михаила Олћана, од припадника омладине ЈНП Збор, почевши од 15. септембра формиране су прве јединице Српске добровољачке команде (СДК). На њиховом челу био је пуковник Коста Мушицки, бивши ађутант краља Александра I Карађорђевића.⁶⁵³ Ови одреди су, заједно са Српским оружаним одредима и четницима Косте Пећанца током друге половине септембра, октобра и новембра прве године окупације, узели значајног учешћа у гушењу устанка.⁶⁵⁴ Да је циљ окупационог фактора био да одреде под командом владе супротстави устаничким одредима, остало је јасно забележено у извештајима немачког војног фактора. Ту се јасно изражава задовољство држањем колаборационистичких против устаничких одреда.⁶⁵⁵

„Добро држање“ у борби против устаника, од стране помоћне српске жандармерије, како су Недићеве одреде називали опуномоћени командант Србије и командант Југоистока, довело је почетком децембра 1941. године до става да све ове одреде треба окупити у јединственој полицијској форми. Тако је немачки војни фактор као основни задатак Недићеве владе, након

⁶⁵¹ У наредби генерала Данкелмана наводи се да је „сврха њиховог (оружаних одреда Недићеве владе, прим. Р.Т.) успостављања борба против комунистичких бандита и враћање немачке оружане силе у Србији њеним сопственим задацима“. (*Zbornik NOR-a*, XII-I, dok. br. 136, str. 360-362, Одобрeње команданта Србије од 5.9.1941. године)

⁶⁵² Б. Димитријевић, *Војска Недићеве Србије*, стр. 73-85, 98-99. О успостављању, организацији и активностима Српских оружаних одреда више у: Н. Стамболија, *Српска државна стража 1942-1945*, докторска теза, Филозофски факултет, Београд 2020, стр. 31-36. (даље: Н. Стамболија, *Српска државна стража 1942-1945*.)

⁶⁵³ Н. Magazinović, *Kroz jedno tužno stoljeće*, Valjevo 2009, str. 181-182; В. Kostić, *Za istoriju naših dana: Odlomci iz zapisa za vreme okupacije*, Beograd 1991, str. 48-50; Б. М. Карапанџић, *Грађански рат у Србију 1941-1945*, Београд 1993, стр. 90-91; М. Војић, *Jugoslovenski narodni pokret „Zbor“, 1935-1945: Jedan kritički prikaz*, Beograd 1996, str. 219-226. Ове тезе блиских сарадника Димитрија Љотића, прихватили су и истраживачи који су се у каснијем периоду историографским принципом бавили проучавањем Српске добровољачке команде, од краја 1942. године претворене у Српски добровољачки корпус. (М. Стефановић, *Збор Димитрија Љотића, 1934-1945*, Београд 1984, стр. 145-147; Б. Димитријевић, *Војска Недићеве Србије*, стр. 102-109)

⁶⁵⁴ Б. Димитријевић, *Војска Недићеве Србије*, стр. 138-157, 167-173.

⁶⁵⁵ *Zbornik NOR-a*, XII-1, dok. br. 229, str. 594-595, Dnevni izveštaj Komandanta Jugoistoka Vrhovnoj komandi Vermahta, 5.11.1941; *Zbornik NOR-a*, XII-1, dok. br. 231, str. 604-609, Izveštaj Upravnog štaba Komandanta Jugoistoka, 9.11.1941; *Zbornik NOR-a*, XII-1, dok. br. 237, str. 634-637, Obrazloženje generala Bemea Komandantu Jugoistoka, 15.11.1941; *Zbornik NOR-a*, XII-1, dok. br. 240, str. 647-648, Dnevni izveštaj Komandanta Jugoistoka Vrhovnoj komandi Vermahta, 17.11.1941; *Zbornik NOR-a*, XII-1, dok. br. 246, str. 662-663, Dnevni izveštaj Komandanta Jugoistoka Vrhovnoj komandi Vermahta, 21.11.1941; *Zbornik NOR-a*, XII-1, dok. br. 248, str. 670-671, Dnevni izveštaj Komandanta Jugoistoka Vrhovnoj komandi Vermahta, 25.11.1941; *Zbornik NOR-a*, XII-1, dok. br. 249, str. 672-673, Dnevni izveštaj Komandanta Jugoistoka Vrhovnoj komandi Vermahta, 27.11.1941.

гушења устанка, поставио успостављање цивилне управе, чији је ослонац требало да буде управо јединствена жандармерија.⁶⁵⁶ Први корак у овом смеру начинио је генерал Недић, када је током новембра затражио помоћ од шефа Управног штаба, др Харалда Турнера, у организовању јединствене жандармеријске формације. Турнер је, прихвативши ову идеју, сачинио предлог о реорганизацији различитих форми српске полиције поретка у једну формацију од 17.000 људи и 1. децембра га упутио команданту Југоистока. Ипак, по мишљењу Недића, јединствена полицијска формација могла је адекватно да одговори свом задатку само у случају њене бројности од 30.000 војника и промене стратегије са малих посадних формација на знатно бројније одреде, стационаране у градским касарнама.⁶⁵⁷

Ипак, предлог о наоружавању тако великог броја српских јединица није прихваћен од стране немачких окупационих званичника. Наиме, почетак децембра обележен је појавом новог фактора у окупираној Србији, односно каснијег заповедника Полиције поретка - потпуковника Андреаса Маја. Његов задатак, по питању домаће полиције, био је да изврши увид у стање на терену и изложи сопствено мишљење о реорганизацији домаћих полицијских формација. Мај се у начелу сложио са Турнеровим предлогом о обједињавању разнородних полицијских формација у једној институцији, а за немачку полицију поретка предвидео управне и ингеренције у погледу обучавања домаћих полицијских снага. Такође његов предлог је налагао да питање руковођења новом полицијском формацијом треба да буде у рукама домаћих полицијских органа.⁶⁵⁸

Након што је добио одобрење из Берлина, потпуковник Мај је упутио врло јасан допис министру унутрашњих послова, Милану Аћимовићу, у коме је децидирано навео шта су његови задаци по питању реорганизације полицијско-безбедносног система у окупираној Србији. Мај је захтевао да се у оквиру Министарства унутрашњих дела формира организациони штаб за градску, пољску и пограничну полицију. Затим је тражио да се представи дотадашње бројно стање и организује попуњавање упражњених места. Предвидео је и јасне задатке за Аћимовића у погледу наоружања, правила за напредовање у служби, оснивање одговарајућих школа и ангажовање наставног кадра. Осим тога, прецизирао је и још неколико мање важних питања и наложио да Аћимовић има рок до 5. јануара да извести о до тада извршеним мерама.⁶⁵⁹ Овако енергичан приступ потпуковника Маја значио је да су централе полицијских институција из Берлина преузеле кључу улогу у реорганизацији домаћег полицијског система. То је такође био увод у потпуну доминацију коју ће немачка полиција остварити над домаћом, а потпуковник Мај је такође успео и да скрајне Турнера из реорганизације домаћих полицијских формација, без обзира на чињеницу да је надгледање домаће полиције до тада парцијално било у оквиру Турнерових ингеренција.

Убрзо по доласку на нови положај, генерал Мајснер је 4. фебруара 1942. године посетио председника тзв. Владе народног спаса Милана Недића, и према забелешци Полиције безбедности, остао са њим у разговору укупно сат и по. Том приликом, водио се разговор о четири кључне тачке – питању Српске добровољчке команде, планиране јачине будуће „државне

⁶⁵⁶ Б. Димитријевић, *Војска Недићеве Србије*, стр. 167.

⁶⁵⁷ Недић је сматрао да ће у пролеће 1942. године уследити искрцавање Енглеза у Грчкој, а можда чак и на Јадрану, што би, према његовој пројекцији, изазвало свеопшти устанак на овом простору. У складу са тим, проценио је да претходна концепција малих посадних жандармеријских станица није адекватна и да ће оне бити лако разоружане. Због тога је предлагао јаке жандармеријске јединице стационаране у касарнама највећих градова као што су Београд, Крагујевац, Ниш, Краљево и Ужице, које би биле опремљене транспортним возилима. То би, према Недићу обезбедило мобилност јаким жандармеријским јединицама и знатно ефикаснију борбу против устанка, који се из његовог угла очекивао. (М. Борковић, *Контрареволуција у Србији*, књ. I, стр. 286–287)

⁶⁵⁸ *Немачка обавештајна служба, IV - Србија*, стр. 443-444, 456.

⁶⁵⁹ ИАБ, УГБ СП, К. 591/12, Допис потпуковника Маја министру унутрашњих послова, 17.12.1941.

полиције⁶⁶⁰, њихових ознака и на крају руководећег полицијског кадра.⁶⁶¹ По питању добровољаца, генерал Мајснер је напустио дотадашњу линију окупационе управе, по којој их је све требало уклопити у јединствену формацију. Он је сматрао да ће то нарушити њену идеолошку монолитност и због тога је наложио да Српска добровољачка команда остане издвојена формација. По питању бројности нове полиције поретка, сагласио се са генералом Недићем и одобрио цифру од оквирно 15.000 људи. Ипак, по питању официјског кора, када је Недић предложио ослобађање извесног дела официјера из немачког заробљеништва, Мајснер је енергично одбио овај предлог. Наложено је да се за те потребе унапреде официјери који су се истакли у борби против комуниста током прве године окупације.⁶⁶² То је био јасан израз неповерења које је генерал Мајснер осећао према Србима. Односно, он је ослобађање официјера из заробљеништва сматрао опасним, јер је у томе видео потенцијалну могућност за јачање устаничких одреда.

Већ 13. фебруара 1942. године, генерал Мајснер је упутио писмо Милану Недићу, којим га прецизно обавештава о сопственим ингеренцијама у окупираној Србији. Мајснер је том приликом истакао да у делокруг његовог рада спадају полицијска питања, посебно наглашавајући право наредбе и надзора над домаћим полицијским институцијама. Ово је посебно важило за организовање и употребу новоуспостављене полицијске формације, која у условима устанка потпада под непосредну команду опуномоћеног генерала у Србији. Такође је и обавезао Недића да о новој институцији вишег СС и полицијског вође обавести своје министре и њихове подручне органе и тиме обезбеди адекватну координацију окупационих и колаборационистичких управних и полицијских институција.⁶⁶³

Овакав приступ Мајснера по више тачака је означио појаву новог и врло значајног фактора у окупираној Србији. Он се поставио врло ауторитарно, у старту мењајући план о унификацији свих дотадашњих антикомунистичких снага поретка. Разлог за то била је Мајснерова идеја да један део добровољаца упути на Источни фронт, као „прилог српског народа општој борби против болшевизма у Европи“, о чему ће у наставку бити више речи. Са друге стране, генерал Мајснер је нарушио сарадњу на релацији Турнер – Недић, која је и сковала план о унификацији домаћих снага поретка. То је ипак био сами почетак деловања генерала Мајснера у окупираној Србији, али већ тај први корак означио је појаву једног потпуно новог и врло ауторитативног фактора – вишег СС и полицијског вође на простору војног заповедника Србије, који ће у наредном периоду бити врло неповерљив према Милану Недићу и његовој колаборационистичкој влади.

Промена у плановима коју је иницирао генерал Мајснер, брзо је дала резултате и нова домаћа полицијска снага поретка започела је своје функционисање наредбом министра унутрашњих послова од 23. фебруара 1942. године. Историчар Небојша Стамболија констатује да су све дотадашње наредбе о устројству Српске државне полиције суспендоване и донете нове, намењене устројству Српске државне страже (СДС). Први помен полицијске формације под тим именом, појавио се у наредби од 26. фебруара, а Уредба о устројству Српске државне страже донета је званично 3. марта 1942. године.⁶⁶⁴ Ова уредба прецизирала је да Српска државна стража представља „униформисане и наоружане трупе“, које „на територији Србије врше полицијску извршну и граничну службу“. Наглашено је да ова формација делује у оквиру Министарства

⁶⁶⁰ Израз „државна полиција“, коришћен је у дневним новинама, од краја 1941. године, све до тренутка када је одређено да ће се она ипак звати Српска државна стража. („Оснивање школа и течајева за службенике државне полиције“, *Ново време*, 1.1.1942, стр. 3)

⁶⁶¹ ИАБ, VdS, Изводи из VdS архиве, August Meyszner, Досије Милан Недић – Препис забелешке VdS-а од 13.2.1942.

⁶⁶² ИАБ, VdS, Изводи из VdS архиве, August Meyszner, Досије Милан Недић – Препис забелешке VdS-а од 13.2.1942; Н. Стамболија, *Српска државна стража 1942-1945*, стр. 61-62.

⁶⁶³ *Zbornik NOR-a*, XII-2, dok. br. 11, str. 59, Napomena br. 2.

⁶⁶⁴ Н. Стамболија, *Српска државна стража 1942-1945*, стр. 63-64.

унутрашњих послова и да је подељена на градску, пољску и граничну државну стражу. Овом уредбом посебно је наглашена и чињеница да ће се полицијска извршна власт на територији Баната дефинисати засебном наредбом.⁶⁶⁵

У вези организације Српске државне страже и улоге генерала Мајснера у том процесу битно је више ствари. Наиме, поменута Уредба о устројству СДС-а дефинисала је да министар унутрашњих послова узима за задатак послове на „расформирању, преформирању, превођењу и коначној ликвидацији жандармерије, зборова државне полицијске страже и пограничних делова финансијске контроле“,⁶⁶⁶ што јасно говори да је Мајснер успешно извршио притисак и на самом почетку изменио дотадашњи план о унификацији свих домаћих органа поретка. Са друге стране, уредба прецизира припадност СДС-а Министарству унутрашњих послова и локалним управним органима, притом потпуно игноришући окупациони фактор, што ствара један облик привидне независности ове полицијске формације. Према овој уредби изгледало је да генерал Мајснер домаћим официрима у потпуности препушта заповедништво над новоформираном аутохтоном полицијом поретка и за себе задржава искључиво надзорну улогу, као што су његове ингеренције и налагале. Ипак, Мајснер је био далеко амбициознији и његови наредни потези показују јасно да овако идилично постављена уредба о устројству полиције под окупацијом, у којој је наглашена аутономија домаћег заповедништва, може врло лако да буде изиграна и сведена искључиво на „мртво слово на папиру“.

У оваквој организацији Драгомир Јовановић, у звању управника града Београда, под својим ингеренцијама имао је искључиво одреде Српске државне страже намењене контроли реда у главном граду.⁶⁶⁷ Тиме је дошло до неуравнотежене ситуације, да је њему подређена Специјална полиција Управе града Београда, од јула 1941. године по одобрењу тадашњег председника Савета комесара, Милана Аћимовића, у погледу антикомунизма имала ингеренције над читавом окупираним Србијом,⁶⁶⁸ а да је полицијом поретка заповедао искључиво на територији Београда. У исто време, Специјална полиција је убрзо након доласка генерала Мајснера успела да изврши највећу провалу организације Комунистичке партије Југославије у Београду, названу „Мартовска провала“. Ова полицијска акција, која је по свом ефекту била најуспешнији подухват престоничке полиције током рата, а о којој ће знатно више речи бити у наредном поглављу, засигурно је оставила врло снажан утисак на Мајснера и истакла Јовановића као најлојалнијег сарадника окупатора у полицијском делу Недићевог апарата. На све то, новоформирани VdS наставио је врло ефикасну сарадњу са органима Управе града Београда, пре свега преко официра за везу⁶⁶⁹, али и на свим нивоима ове две полицијске организације. Све то утицало је на одлуку Аугуста Мајснера да у свој план везан за СДС укључи Драгомира Јовановића и тиме направи „мост“ који

⁶⁶⁵ „Уредба о устројству Српске државне страже“, *Службене новине*, 3.3.1942, стр. 1-7.

⁶⁶⁶ „Уредба о устројству Српске државне страже“, *Службене новине*, 3.3.1942, стр. 7.

⁶⁶⁷ „Уредба о устројству Српске државне страже“, *Службене новине*, 3.3.1942, стр. 1.

⁶⁶⁸ МЖГ, АББ, СП – 1941, Извештај Министарства унутрашњих послова за месец јул 1941; Б. Божовић, *Специјална полиција*, стр. 84-85.

⁶⁶⁹ Према до сада утврђеним чињеницама, официр за везу била је позиција коју је Полиција безбедности нацистичке Немачке успоставила при београдској Специјалној полицији. Божидар Бећаревић наводи да је овај положај уведен 1941. године и да је немачки официр на овом положају вршио функције тумача, посредника и везе између Специјалне полиције и немачких институција. Бећаревић такође наводи да су се на том месту налазили Ахац, Дусинг и Фрадл. (ИАБ, ОСБ, Суђење Бећаревићу, Вујковићу и Губареву, Саслушање Бећаревића, стр. 59) У истраживању VdS архиве, оперативци УДБ-е су регистровали Ахац Ладислава (Achatz Ladislav – Vladimir), Дусинг Фридрих Фрица (Fridrich Fritz Dussing) и Фрадл Франца (Franz Fradl). Они су, према овим истраживањима, били фолксдојчери и углавном су пре или након положаја официра за везу, заузимали друге положаје у структури немачке Полиције безбедности. (ИАБ, VdS, Картотека припадника, Achatz Ladislav – Vladimir, Fridrich Fritz Dussing, Franz Fradl)

је током 1942. и 1943. године најближе повезивао окупационе и колаборационистичке полицијске институције.

Поред формалних ингеренција, које је генерал Мајснер чврсто држао у својим рукама, он је одлучио да преузме широк опсег неформалних ингеренција и тако својим утицајем успостави потпуну контролу над безбедносним системом у окупираној Србији. У пролеће 1942. године он је имао формиране централе BdS и BdO полиције, као и јасан план о изградњи сложеног система испостава у унутрашњости. Осим тога, Специјална полиција, као политичка полиција Недићевог режима, била је већ под снажним утицајем BdS-а, оличеног у деловању Емануела Шефера, али и нижих руководиоца ове полицијске институције. Тиме је Мајснер у пролеће 1942. године директно управљао или посредно остваривао утицај над политичком окупационом и колаборационистичком полицијом (BdS и Специјална полиција) и над окупационом полицијом поретка (BdO). Практично једина значајна полицијска установа над којом у том тренутку није остварио утицај била је Српска државна стража, која по својој Уредби о устројству није предвиђала заповедништво окупационог фактора или његово право надгледања.⁶⁷⁰

Генерал Мајснер ипак није имао намеру да прихвати овакво стање и команду над полицијском формацијом од 15.000 жандарма препусти искључиво српској влади и њеним официрима. Споразум рајхсфирера СС-а и Врховне команде Вермахта одредио је 28. јула 1942. године да борба против комунизма на простору окупиране Србије прелази у опсег делатности вишег СС и полицијског вође Мајснера,⁶⁷¹ који је у том погледу даље подређен војном заповеднику Југоистока, генералу Леру.⁶⁷² За овај посао Мајснер није располагао довољним полицијским ефективима и извршење овог задатка могао је успешно обавити једино увећањем полицијских и СС формација које су му стајале на располагању. У том погледу осмислио је два кључна потеза. Први је био успостављање добровољачке СС дивизије, што му је по генералним упутствима Адолфа Хитлера и стајало у ингеренцијама, а о чему ће више речи бити у наставку. Други кључни потез састојао се у неформалном подређивању најобимније домаће полицијске формације – новоформираног СДС-а. Основни проблем за генерала Мајснера био је у чињеници да је Уредба о устројству Српске државне страже јасно предвидела формацијску припадност Министарству унутрашњих послова, а самим тим и председнику тзв. Владе народног спаса, што је генерала Мајснера остављало без адекватних ингеренција у погледу командовања.

Осим тога, генерал Мајснер је вероватно био добро обавештен о везама министра унутрашњих послова Аћимовића, са организацијом Југословенске војске у отаџбини (ЈВуО) и услед тога, сматрао га човеком коме се не може веровати.⁶⁷³ Тако је практично морао да превазиђе, за њега, двоструку опасност – од преласка заповедништва над СДС-ом у руке Вермахта и од потенцијалног коришћења СДС-а за циљеве ЈВуО, па се одлучио за један врло једноставан бирократски потез. Наиме, осмислио је организационе измене у Министарству унутрашњих послова, којим би председника владе и министра унутрашњих послова лишио фактичке команде над СДС-ом, а главне ингеренције објединио у рукама шефа новоуспостављене организационе јединице назване Српска државна безбедност (СДБ). За челно место ове организације одабрао је

⁶⁷⁰ „Уредба о устројству Српске државне страже“, *Службене новине*, 3.3.1942, стр. 1-7.

⁶⁷¹ IfZ, MA 342, s. 2668212, Befehl des RFSS, 28.7.1942.

⁶⁷² IfZ, MA 342, s. 2668175, Oberkommando der Wehrmacht an RFSS, 4.10.1942.

⁶⁷³ Б. Димитријевић, *Војска Недићеве Србије*, стр. 247; М. Borković, *Kontrarevolucija u Srbiji*, knj. I, str. 274-285, 374-375.

Драгомира Јовановића, за кога је проценио да је од највећег поверења немачких полицијских институција.⁶⁷⁴

Посебно симптоматично код увођења Српске државне безбедности (СДБ) било је то што је ова установа уведена као међуорган између министра и остатка читаве структуре Министарства, као и то што је на место шефа СДБ постављен управо Јовановић. Његов избор за кључну личност колаборационистичког дела полицијско-безбедносног система, према извору из покрета Збор наводно је изазвао отпор председника тзв. Владе народног спаса.⁶⁷⁵ Ипак, ова наводна интервенција Милана Недића није била довољно снажан разлог да генерал Мајснер напусти план који је већ био у процесу реализације.

Одлука о организационој измени и успостављању Српске државне безбедности у оквиру Министарства унутрашњих послова донета је 10. августа 1942. године, а објављена 15 дана касније и прецизирала је неколико кључних ствари.⁶⁷⁶ У првом реду, наглашено је да је Српска државна безбедност „усредсређена као Шеф Српске државне безбедности“ и посебна, независна организациона јединица у оквиру МУП-а. Осим тога, наглашено је да шефа СДБ поставља председник Министарског савета и да новопостављени Јовановић има „ранг и сва права активног министра“. Директно су му подређени Команда СДС-а, Одељење за државну заштиту, Одељење јавне безбедности, све државне полицијске власти у земљи, као и срески начелници по полицијском делу њихових надлежности.⁶⁷⁷ У организационом погледу СДБ је подељен на Команду СДС-а и Команду јавне безбедности. Осим тога, у опсег Јовановићеве делатности дошли су и постављење и отпуштање свих њему подређених органа, укључујући и дискреционо право да министру предложи новог управника Београда, као и право да донесе све одговарајуће уредбе, којим би адекватно организовао рад у оквиру свог надлештва.⁶⁷⁸ Овим је практично читава домаћа полицијско-безбедносна власт у окупираној Србији обједињена у његовим рукама, док је министар унутрашњих послова, било лишен реалних егзекутивних ингеренција и сведен на строго протоколарну улогу. Самим тим, значајно су умањене и ингеренције председника колаборационистичке владе, који је тиме остао готово у потпуности лишен команде над органима унутрашњих послова.

Осим Српске државне страже, Јовановић је на самом почеку окупације успоставио и чврсто у својим рукама држао руковођење Специјалном полицијом, која је на читавој територији окупиране државе вршила функцију политичке полиције. Наиме, Специјална полиција је прибегла тактици да на места престојника полиције у унутрашњости поставља људе који су до

⁶⁷⁴ Овој чињеници у прилог су ишла достигнућа Јовановића на пословима антикомунизма и управљања Београдом током прве ратне зиме, али такође и чињеница да су се о Јовановићу, још почетком окупације, позитивно изразили највиши фактори Главног уреда безбедности Рајха, у овом случају шеф Гестапоа - Хајнрих Милер. (ИАБ, БИА, Д. Јовановић, док. бр. 20, стр. 1, RSHA an den Chef der Einsatzgruppe, 27.5.1941)

⁶⁷⁵ Наиме, припадници покрета Збор, врло често су у својим мемоарима генерала Мајснера посматрали кроз призму сукоба са генералом Недићем. Тако су Недића представљали потпуно позитивно, а Мајснера потпуно негативно. У том смислу наводни оштри протести генерала Недића могу бити производ идеализоване слике о њему. (В. Kostić, *Za istoriju naših dana*, стр. 72)

⁶⁷⁶ „Уредба о образовању целокупне службе Српске државне безбедности, *Службене новине*, 25.8.1942, стр. 1.

⁶⁷⁷ Исто.

⁶⁷⁸ Исто. Да је све изведено искључиво по замислима генерала Мајснера, открио је сам Јовановић. Наиме, у свом хвалисавом стилу, посебно истичући свој наводно близак однос са генералом Мајснером, он се након успостављања СДБ обратио себи подређеним органима наглашавајући да ће се постарати да њихов „ауторитет подигне до највишег степена, са уверењем да ће у томе наићи на пуну подршку вишег вође СС и генерала полиције г. Мајснера.“ (Н. Стамболија, *Српска државна стража 1942-1945*, стр. 184)

тада радили у београдској Специјалној полицији.⁶⁷⁹ То је довело до ширења мреже и утицаја ове полиције, од Београда који је био база њеног деловања, на мање градове у унутрашњости окупираних земља. Према новим истраживањима, у овој полицијској организацији је током окупације радило најмање 402 агената, чија је главнина махом имала предисторију делатности у предратном Одељењу опште полиције.⁶⁸⁰ Структура ове полиције изгледала је тако да је у свом саставу имала већ представљених седам одсека, али врло брзо, основа ове полиције у потпуности је била подређена Антикомунистичком одсеку, који је према исказу самог Јовановића чинио око 60% људства и готово 80% оперативног рада читаве Специјалне полиције.⁶⁸¹ Блиско је сарађивала са органима у унутрашњости и јасно се током година окупације профилисала у озбиљну базу за обављање готово свих послова из домена политичке полиције.

Измена у оквиру Министарства унутрашњих послова, коју је генерал Мајснер извео, довела је до једне потпуно нове ситуације. Са једне стране виши СС и полицијски вођа је у својим рукама објединио штабове Заповедника Полиције и Службе безбедности (VdS) и Заповедника Полиције поретка (VdO) и током пролећа и лета 1942. године оснивао њихове испоставе у унутрашњости земље.⁶⁸² Са друге стране, у рукама Драгомира Јовановића обједињена је команда над политичком полицијом (Специјална полиција) и полицијом поретка (Српска државна стража). Специјална полиција је постављала своје искусне агенте на положај шефова полиције у унутрашњости и тиме ширила свој утицај. Такође, Српска државна стража је, као најбројнија полицијска формација, своје одреде распоредила широм окупираних Србије. У шематском погледу, организација полицијске службе у окупираној Србији, након 10. августа 1942. године била је реализована на следећи начин:

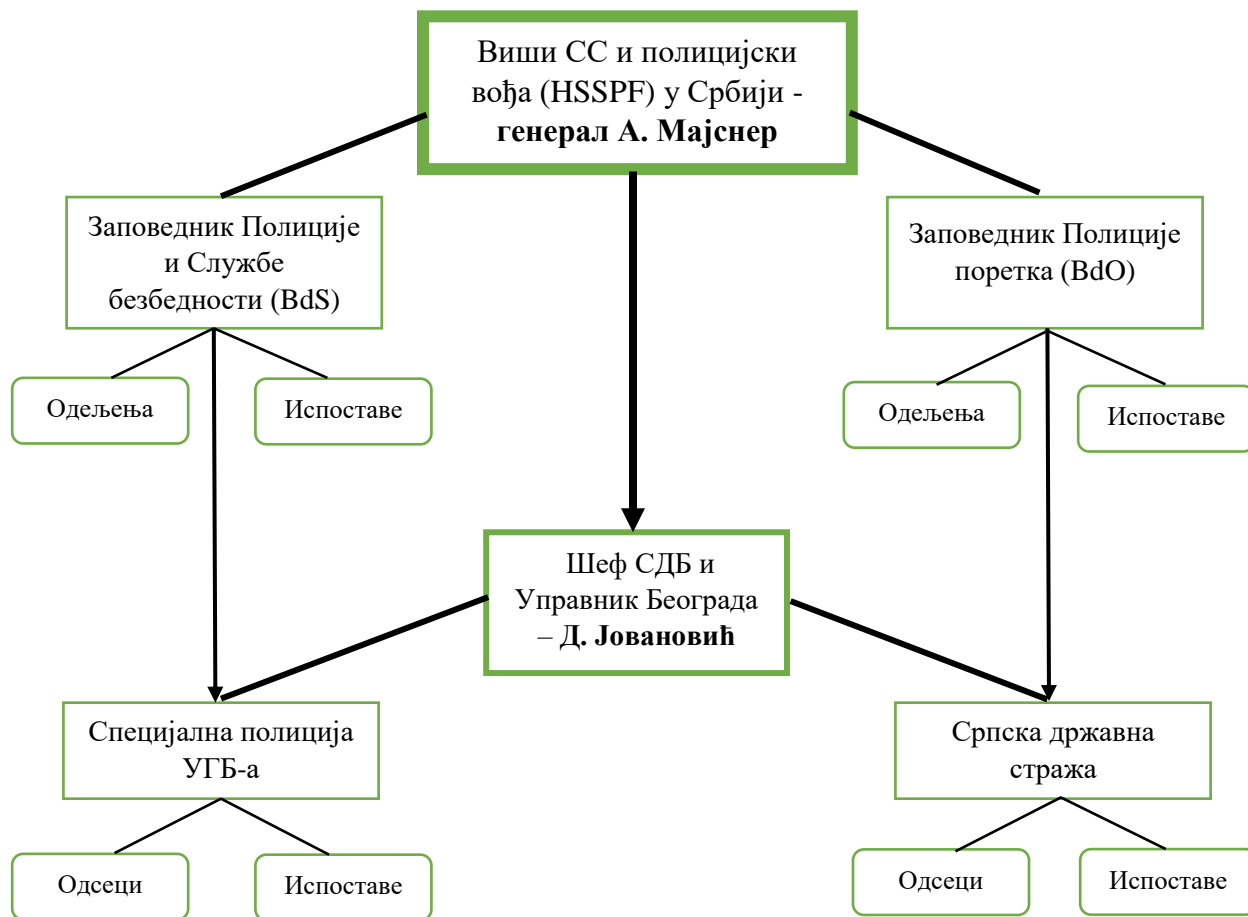
⁶⁷⁹ Сергије Голубјев, један од искусних чиновника Специјалне полиције наводи да је то била идеја Божидара Бећаревића, шефа IV – Антикомунистичког одсека ове полиције. Он је, према Голубјеву, склопио договор са представницима Гестапоа и у све веће градове поставио представнике Антикомунистичког одсека. (ИАБ, МГ – 626, Сергије Голубјев, стр. 41-42)

⁶⁸⁰ Р. Туцовић, Агенти Специјалне полиције и начини њиховог деловања у окупираној Србији (1941-1944)“, *Годишњак за друштвену историју*, 1/2017, стр. 29.

⁶⁸¹ Јовановић у свом исказу након рата, на питање о општем обиму Одељења специјалне полиције, наводи да је оно било састављено од „28-30 чиновника и 150 агената, од чега је само на Антикомунистичком одсеку долазило око 14-18 чиновника и до 90 агената“. У наставку исказа, на питање о секторима рада, Јовановић наводи: „Што се тиче IV (Антикомунистичког, прим. Р.Т.) одсека као што сам раније навео он се у потпуности активирао у борби против комуниста, тако да се може рећи да је IV одсек 80% носио рад Специјалне полиције.“ (*Колaborационисти пред судом ОЗНЕ*, стр. 180-181)

⁶⁸² ДАС, БИА, З. IV, Ф. 12, стр. 697-698, VdO и VdS – Елаборат.

Илустрација 6: Систем командовања полицијом у окупираној Србији након 10. августа 1942.⁶⁸³

Формиране су две полицијске структуре, са напоменом да је структура домаће полиције практично била део читаве организације окупационе полиције.⁶⁸⁴ Мајснер је стајао на челу читаве организације и преко двојице заповедника руководио немачким делом полиције. Домаћој полицијској организацији на челу је стајао Драгомир Јовановић, преко својих положаја управника града Београда и шефа Српске државне безбедности. За своје поступке формално је био одговоран министру унутрашњих послова и председнику владе, али у реалности је деловао независно од њих, постављајући се као посебан и врло значајан центар моћи. Његов искључиви наредбодавац у периоду 1942/3. био је Аугуст Мајснер,⁶⁸⁵ са напоменом да је Јовановић блиско сарађивао и са Емануелом Шефером. Тиме су генерал Мајснер и Драгомир Јовановић изградили облик централизоване полицијске власти и практично успоставили доминацију окупационим системом у Србији од лета 1942. до јесени 1943. године.

⁶⁸³ Шематски приказ израђен је од стране аутора.

⁶⁸⁴ Да је заиста било тако потврђује чињеница да су генерал Мајснер и Андреас Мај у интерној преписци са централом Полиције поретка у Берлину, Српску државну стражу рачунали у бројно стање јединица које су имали на располагању. (ВАН, R 19/123, s. 55-56, BdO Serbien an Himmler, 11.11.1942)

⁶⁸⁵ Да је генерал Мајснер постао највиша инстанца Драгомиру Јовановићу у окупираној Србији потврдио је јавно сам Јовановић. (Н. Стамболија, *Српска државна стража 1942-1945*, стр. 184) Осим тога, од обавештајних органа BdS-а сазнајемо и да је Јовановић, по најважнијим питањима ишао на реферисање код Мајснера. (ИАБ, BdS, Изводи из архиве, August Meyszner, Извод из досијеа „Dragomir Jovanović“)

2.2.4. СС-дивизија „Принц Еуген“

Перцепција улоге СС-а у више наврата се мењала од његовог успостављања до 1945. године. Прво је био у саставу СА одреда, затим се истакао као њихов конкурент, а током 1934. године се против њих и борио. У годинама након Ноћи дугих ножева, Хајнрих Химлер, који се на положају рајхфирера СС-а налазио од 6. јануара 1929. године, увидео је велики потенцијал у овој организацији. Марк Мазовер чак тврди да је Химлер желео да СС по свом значају и уделу у власти у потпуности превазиђе Нацистичку партију и постане стожер у изградњи националсоцијалистичке државе.⁶⁸⁶ У сваком случају, након 1933. године Химлер је радио на изградњи борбених одреда СС-а (Waffen-SS). Свака од ових дивизија добила је редни број и препознатљиво, углавном симболично име. Прво је, почевши од 1933. године, постепено формирана 1. СС дивизија „Лична гарда Адолфа Хитлера“ (1. SS Division Leibstandarte SS Adolf Hitler). Следећи крупан корак уследио је са избијањем Другог светског рата, када су током септембра и октобра 1939. године формиране следеће три дивизије – 2. СС дивизија „Рајх“ (2. SS Division „Das Reich“), 3. СС дивизија „Тотенкопф“ (3. SS Division „Totenkopf“)⁶⁸⁷ и 4. СС-полицијска дивизија (4. SS-Polizei Division).⁶⁸⁸

Ипак, потпуна промена перцепције СС-борбених формација наступила је након њиховог ангажовања у првим годинама рата. Жестина борби које су водиле, али и успеси које су постигле довели су до идеје да се формирају додатни одреди, који би преузели значајнију улогу у одлучујућим ратним дејствима.⁶⁸⁹ Прва таква дивизија формирана је крајем 1940. године, од регрута махом из северне Европе и названа 5. СС дивизија „Викинг“ (5. SS Division „Wiking“).⁶⁹⁰ Одмах након тога, у пролеће 1941. године, од норвешких регрута, формирана је 6. СС-брдска дивизија „Север“ (6. SS-Gebirgs-Division „Nord“).⁶⁹¹ Тако се дошло до идеје да се широм Европе регрутује фолксдојчерско, али и друго становништво и помогне борба на локалном простору или другим важним фронтима. До краја рата, формирано је укупно 38 СС дивизија различитог бројног стања, са преко 900.000 регрута, а у науци је углавном прихваћено да више од половине регрута у етничком погледу није припадало немачкој националности.⁶⁹² Ипак, у окупираној Србији је постојала значајна заједница локалних Немаца, а рајхкомесар за консолидацију немачке народности,⁶⁹³ Хајнрих Химлер, је још пре рата комуницирао и састајао се са Сеп Јанком (dr Josef

⁶⁸⁶ M. Mazover, *Hitlerovo carstvo*, Beograd 2019, str. 251-252.

⁶⁸⁷ „Totenkopf“ се са немачког језика може превести као мртвачка глава. То је, у суштини, војна инсигнија, која представља мртвачку главу са укрштеним костима у позадини. Овај симбол потиче из ранијих тековина пруске војне симболике.

⁶⁸⁸ G. Williamson, *The Waffen-SS (1): 1. to 5. Divisions*, Osprey publishing 2003, p. 3-40. Неопходно је нагласити да ове СС дивизије при свом формирању углавном нису биле панцер дивизије, већ су у каснијим годинама рата добиле савремену оклопну технику и тиме биле претворене у панцер дивизије.

⁶⁸⁹ A. Weale, *Army of Evil: A history of the SS*, p. 173-182, 199-207, 217-224.

⁶⁹⁰ G. Williamson, *The Waffen-SS (1): 1. to 5. Divisions*, Osprey publishing 2003, p. 40-43.

⁶⁹¹ G. Williamson, *The Waffen-SS (2): 6. to 10. Division*, Osprey publishing 2004, p. 4-10.

⁶⁹² Ову тезу први је истакао Роберт Гелвик, у свом непубликованом докторату, одбрањеном на универзитету Небраска 1971. године. (R. Gelwick, *Personnel Policies and Procedures of the Waffen-SS*, unpublished Ph.D. dissertation, University Nebraska 1971) Нажалост, услед недоступности, нисмо имали увид у Гелвикову докторску тезу, али запажа се да су други референтни аутори по питању борбених формација СС-а прихватили његову тврдњу. (C. Hale, *Hitler's Foreign Executioners: Europe's Dirty Secret*, The History Press 2011, p. 25; A. Weale, *Army of Evil: A history of the SS*, p. 225)

⁶⁹³ Reichskommissar für die Festigung deutschen Volkstums (RKFDV) била је установа која је формацијски припадала Општем СС-у (Allgemeine-SS). На овај положај Химлера је поставио Адолф Хитлер у септембру 1939. године. Тиме је Химлер постао директно надлежан за питања расељавања Словена и других народности у Европи и планског управљања немачком националношћу, укључујући и њихово евентуално организовано пресељавање. (L. Snyder, *Encyclopedia of the Third Reich*, Wordsworth Editions Limited 1998, p. 285)

Јанко – Сепр)⁶⁹⁴, представником банатских Фолксдојчера.⁶⁹⁵ Тако је Химлер током 1941. године одлучио да ту чињеницу искористи и од етничких Немаца из Баната формира једну добровољачку СС дивизију.⁶⁹⁶

Начелник Врховне команде Вермахта, Вилхелм Кајтел, упутио је 30. децембра 1941. године допис Врховној команди, у коме је обавештава да ће у Србији бити формирана добровољачка СС дивизија. Том приликом је навео да ова јединица треба да буде у оперативном стању већ у фебруару наредне године и нагласио да је ово питање искључиво у домену рајхсфирера СС-а.⁶⁹⁷ Да би искључио свако мешање команде Вермахта на Југоистоку, Хајнрих Химлер је две недеље касније, обавештавајући заповедника Југоистока, нагласио да ће искључиво новопостављени виши СС и полицијски вођа бити надлежан за немачку народну групу на територији окупиране Србије, као директан изасланик рајхсфирера СС-а на локалном простору.⁶⁹⁸ Као што смо већ нагласили, акт о успостављању вишег СС и полицијског вође на територији војног заповедника Србије, директно је у домен посла Аугуста Мајснера стављао јачање немачке народне групе на локалном простору и формирање једне добровољачке СС дивизије. Наредба је такође потврдила да у домену ових питања генерал Мајснер директно извршава наређења Хајнриха Химлера.⁶⁹⁹ Слобода му је остављена искључиво у организацији успостављања добровољачке СС дивизије. Ипак, овом наредбом у оквир ингеренција генерала Мајснера није стављено и евентуално право командовања над њом.⁷⁰⁰

Питање формирања СС дивизије за Мајснера је било једно од кључних. Наиме, као што смо већ нагласили, основни задатак постављен од стране Химлера било је успостављање чврсте полицијске власти на територији сателитске државе, али такође и борба против покрета отпора. Кроз реформу полицијског система, затим успостављање VdS и VdO полицијске структуре, и на послетку формирање Српске државне безбедности, генерал Мајснер је себи подредио окупациону и колаборационистичку полицијску структуру. Са друге стране, у формирању добровољачке СС дивизије од домаћих фолксдојчера, видео је могућност за успостављање моћне анти-устаничке формације, коју је намеравао себи да подреди и тиме још додатно ојача сопствени положај. Да је

⁶⁹⁴ Јозеф - Сеп Јанко (1905-2001) по професији је био доктор правних наука. Изабран је 6.6.1939. године за председавајућег Културбунда за Југославију. Почетком 1941. године Културбунд и друге институција немачке народности у Југославији, удружиле су се и формирале Немачку народну групу, на чије чело је у звању вође немачке народне групе (Volksgruppenführer) стао управо др Јанко. Након рата је био заточен у логору Волендорф, одакле је побегао и живео у Аргентини до 2001. године. (*Heinrich Himmlers Taschenkalender 1940: Kommentierte Edition*, (hg. M. Moors, M. Pfeiffer) Paderborn-München-Wien-Zürich 2013, s. 433; „Das Porträt des Tages: Dr. Sepp Janko – Deutscher Volksgruppenführer im Banat und in Serbien“, *Donauzeitung*, 3.8.1941, s. 3; P. Kačavenda, *Nemci u Jugoslaviji 1918-1945*, Beograd 1991, str. 12-21)

⁶⁹⁵ То потврђује и чињеница да је др Сеп Јанко боравио у личној посети Химлеру 30. октобра 1940. године. Наиме, рајхсфирер СС-а је у свом прегледу дневних активности записао да се тог дана са Сеп Јанком састао у 12:30. (*Heinrich Himmlers Taschenkalender 1940: Kommentierte Edition*, s. 367) Са наводима о разгранатој сарадњи између нацистичке Немачке и југословенских фолксдојчера слажу се у својим делима аутори старије генерације. (G.C. Paikert, *The Danube Swabians: German Populations in Hungary, Rumania and Yugoslavia and Hitler's impact on their Patterns*, Hague 1967, p. 275-281; P. Kačavenda, *Nemci u Jugoslaviji 1918-1945*, str. 17-27, 67-69)

⁶⁹⁶ Историчар Зоран Јањетовић, који се детаљно бавио питањем немачке националне мањине у Југославији констатује да је идеја о регрупацији фолксдојчера била изворно Јанкова. Наиме, он је предлагао Химлеру да од млађих фолксдојчера из Баната формира помоћни полицијски одред (Hilfspolizei) од укупно 3.000 људи под оружјем, од којих би по 1.000 било активно на смену. Сеп Јанко је за своју идеју затражио подршку од Химлера, али рајхсфирер СС-а је у томе видео потенцијал за организовање знатно веће борбене јединице и одлучио се за успостављање добровољачке СС-дивизије. (Z. Janjetović, *Nemci u Vojvodini*, str. 309-311)

⁶⁹⁷ ВАВ, NS 19/1464, s. 1, W. Keitel an Oberkommando der Wehrmacht, 30.12.1941.

⁶⁹⁸ ВАВ, NS 19/1464, s. 2, RFSS an W. Bfh. Südost – Geheim, 13.1.1942.

⁶⁹⁹ ВАВ, R 9361-III/543468, s. 141-142, Akt der Führer und Oberste Befehlshaber der Wehrmacht, 22.1.1942

⁷⁰⁰ Исто, стр. 142.

у томе успео, генерал Мајснер би по концентрацији моћи и у погледу директно подређених формација превазишао и војног заповедника и постао апсолутно најмоћнија окупациона личност на простору војног заповедника Србије. Ипак, по овим питањима, генерал Мајснер је углавном изгубио битку међу нацистичким центрима власти.

Да би успоставио најмоћније средство за борбу против покрета отпора и тиме подигао свој углед код Химлера, пред Мајснером су стајали врло сложени задаци. Основно питање на овом пољу био је проблем селекције и регрутације националних мањина. Према попису становништва из 1931. године, стање националних мањина у Војводини било је следеће:

Табела 2: Попис становништва у Краљевини Југославији 1931. године – Подаци за Банат, Бачку и Барању⁷⁰¹

Област	Срби православци	Буњевци и Шокци	Немци	Мађари	Румуни и остали	Свега
Банат	253.045	9.449	112.622	90.831	97.513	563.460
Бачка	190.767	103.845	173.158	256.835	60.293	784.898
Барања	10.346	11.103	15.899	13.715	1.783	52.846
Укупно	454.158	124.397	301.679	361.381	159.589	1.401.204

По свему судећи, виши СС и полицијски вођа је убрзо по свом доласку започео читав низ активности на пољу успостављања нове СС дивизије. Упутства у погледу регрутације фолксдојчера дао је Хајнрих Химлер.⁷⁰² У складу са тим, СС-дивизија „Принц Еуген“ формално је успостављена већ 1. марта 1942. године, али Ото Кум, њен каснији заповедник, наводи да је добровољна регрутација довела до пријаве свега неколико хиљада војника, па се стога прибегло обавезним облицима регрутације.⁷⁰³ Тако је Мајснер, заједно са вођама народне групе, израдио план обавезне мобилизације за „добровољну“ СС дивизију. На дан 4. марта 1942. године, месец дана након доласка Мајснера у окупирану Србију, крајслајтер немачке народне групе Кристијан Брукер (Kristian Brücker) је у драматичном говору преко радија најпре прочитао проглас вође немачке народне групе Сеп Јанка, којим се банатске Немци позивају да „покажу да су достојни звати се Немцом“.⁷⁰⁴ У наставку, Брукер је одржао врло жустар и надахнут говор наглашавајући да фолксдојчери из Баната треба да се угледају на саборце на источном фронту и етничке Немце из Бачке, који су се ставили у службу Вафен СС-а и Вермахта, да би на крају могли да се суоче са фирером и саопште му да су своју дужност достојно извршили.⁷⁰⁵ Сутрадан је, у новинама *Donauzeitung*, уз преношење читавог саопштења вође народне групе Сеп Јанка, истакнут и детаљан план мобилизације. То је подразумевао све здраве мушкарце од 17 до 50 година старости, односно од 1892. до 1924. годишта.⁷⁰⁶ На све то и сам генерал Мајснер је 16. марта исте године

⁷⁰¹ ИАБ, БИА, 7000101152 – Динић Танасије, стр. 50-68, Статистички подаци о етнографском саставу српских крајева и покрајина према државном попису од 31. марта 1931. године.

⁷⁰² IfZ, MA 342, s. 2668175, Oberkommando der Wehrmacht an RFSS, 4.10.1942.

⁷⁰³ О. Kumm, *Vorwärts, Prinz Eugen! Die Geschichte der 7. SS-Freiwilligen-Division „Prinz Eugen“*, Winkelried-Verlag 2007, s. 38-39. (даље: О. Kumm, *Vorwärts, Prinz Eugen!*)

⁷⁰⁴ „Die Stunde der Bewährung“, *Donauzeitung*, 5.3.1942, s. 3.

⁷⁰⁵ Исто.

⁷⁰⁶ Наређено је да се војни обвезници јаве у 8 ујутру, у улици Краља Петра бр. 72, према следећем распореду: 9. март - годишта 1892-1898, 10. март – годишта 1899-1903, 11. март – годишта 1904-1908, 12. март – годишта 1909-1912, 13. март – годишта 1913-1915, 14. март – годишта 1916-1918, 16. март – годишта 1919-1921, 17. март – годишта 1922-1924. („Zum Schutz von Haus und Hoi!“, *Donauzeitung*, 6.3.1942, s. 3)

позвао Немце са српског простора да своју „немачку народност докажу вршењем војне службе, и тиме се ставе у функцију немачкој нацији“.⁷⁰⁷ То су били први кораци у свеопштој мобилизацији банатских фолксдојчера, која је у наредном периоду уследила.

Ипак, највећи проблем лежао је у томе што је по среди била обавезна мобилизација. На то директно указује чињеница да су тачно одређена годишта и време када треба да се јаве, као и то да да је Јанко у свом саопштењу нагласио да „ову службу не може избећи нико ко је здрав“.⁷⁰⁸ Претпоставку да је мобилизација извођена на обавезној, а не добровољној бази потврђује и лекар Штумф Еуген, који је у Принц Еуген дивизији служио од априла 1942. године, до ослобођења, наглашавајући да се при мобилизацији прибегавало селективном принципу и регрутацији претежно сиромашних и слабо образованих слојева немачке националне мањине.⁷⁰⁹ До истог закључка дошла је након рата и Државна комисија за утврђивање злочина окупатора и њихових помагача, недвосмислено окарактерисавши ову регрутацију присилном и оптуживши директно генерала Мајснера, као и вође немачке народне групе – Сеп Јанка и Брукер Кристиана, за кршење међународног ратног права.⁷¹⁰ Овакав поступак Мајснера и његових сарадника било је директно кршење 45. члана Хашке конвенције из 1907. године, која изричито забрањује „присиљавање становништва окупиране територије на полагање заклетве непријатељској сили.“⁷¹¹ У овом случају, фолксдојчери из Баната били су држављани Краљевине Југославије и без обзира на своју етничку припадност, по одредбама међународног права нису били обавезни на регрутацију коју су прописале установе Трећег Рајха.

Судећи по развоју догађаја, мобилизација је временом наишла на значајне потешкоће. Стога је Химлер 13. јула 1942. године оштро писао шефу Главне канцеларије за немачку народност и СС-обергрупенфиреру Вернеру Лоренцу,⁷¹² да припадници немачке народности на Југоистоку морају схватити да постоји обавезна мобилизација за све мушкарце старости од 17 до 50 година или у случају преке потребе 55 година, али услед спољнополитичких околности, ова одлука није јавно објављена.⁷¹³ По свему судећи, то је било изазвано одбијањем Сеп Јанка да прихвати насилну мобилизацију, без обзира на чињеницу да ју је он сам и прогласио. Наиме, Јанко се током лета побунио против насилне мобилизације и ово питање је дошло пред врх СС-а и Главне канцеларије за немачку народност.⁷¹⁴ Остаје нејасно како је овај проблем разрешен, али мобилизација фолксдојчера је настављена и изведена закључно са 16. августом 1942. године. У том тренутку, новоформирана дивизија на снабдевању је имала 20.484 официра, подофицира и

⁷⁰⁷ „Dank für ihr höchstes Opfer“ *Donauzeitung*, 17.3.1942, s. 3.

⁷⁰⁸ „Zum Schutz von Haus und Hoi!“ *Donauzeitung*, 6.3.1942, s. 3.

⁷⁰⁹ АЈ, 110-549-599, инв. бр. 340, стр. 49-54, Записник о саслушању др Штумф Еугена, 16.10.1944.

⁷¹⁰ АЈ, 110, Ф. 324, стр. 754, Одлука о утврђивању злочина – Организовање Принц Ојген СС-дивизије; АЈ, 110, Ф. 438, стр. 421, Одлука о утврђивању злочина – др Јанко Сеп; АЈ, 110, ф. 437, Одлука о утврђивању злочина – Брукер Кристиан.

⁷¹¹ *Izvori međunarodnog humanitarnog prava*, str. 314.

⁷¹² Вернер Лоренц (1891-1974) ступио је 1929. године у Нацистичку партију. Учествовао током наредне године у изградњи СС одреда у области Данцига и Кенигсберга (Калињинград). Током 1936. године именован је за СС-обергрупенфирера и генерала полиције. Када је 27. јануара 1937. године, од стране Рудолфа Хеса основана Главна канцеларија за немачку народност (Volksdeutsche Mittelstelle – VOMI) на њено чело постављен је управо Лоренц. Био је надлежан за питања фолксдојчера, као шеф одељења за пресељење и организатор пресељења око 900.000 етничких Немаца. Након рата је, на суђењу групи РСХА осуђен на 20 година затвора. (E. Klee, *Das Personenlexikon zum Dritten Reich*, s. 380; G.C. Paikert, *The Danube Swabians: German Populations in Hungary, Rumania and Yugoslavia and Hitler's impact on their Patterns*, Hague 1967, p. 139.

⁷¹³ ВАР, NS 7/91, s. 5, RFSS an SS-Obergruppenführer Lorenz, 13.7.1942.

⁷¹⁴ ВАР, NS 7/91, s. 8, Feld-Kommandostelle an Lorenz, 10.8.1942.

војника, са борбеном снагом од 13.946 људи.⁷¹⁵ Мајснер се, крајем августа, приликом реферисања заповеднику Југоистока, похвалио бројним стањем од готово 22.000 људи који су се до тог тренутка „услед борбености немачке народне групе, ставили на располагање“ новоформираној дивизији.⁷¹⁶ Ипак, упркос успешно извршеној мобилизацији, руководство СС-а је у једном допису од 18. новембра 1942. године признало да СС-дивизија Принц Еуген није добровољачка и да у том тренутку није постојао ваљан правни основ за обавезну мобилизацију.⁷¹⁷

Без обзира на карактер мобилизације, генерал Мајснер је средином лета 1942. године свој задатак о успостављању СС дивизије успешно извршио. У односу на друге брдске и СС дивизије, Принц Еуген је у свом саставу имала једну оклопну чету и основни план је био да преузме задатке посадне 717. пешадијске дивизије. Званично је 4. септембра пребачена из Баната и запосела југозападни део окупиране Србије, омогућивши да се део јединица Вермахта пребаци на фронт у Босни. У наредном периоду углавном је водила борбе против покрета отпора, али је посебно остала упамћена по врло суровим ратним злочинима над цивилним становништвом.⁷¹⁸

Ипак, и поред свог труда око организовања СС дивизије Принц Еуген, Аугуст Мајснер није успео да задржи значајан утицај и команду над овом борбеном формацијом. Сам положај генерала Мајснера у систему командовања над Принц Еуген дивизијом од самог почетка је био споран. Наиме, ова СС дивизија на свом челу имала је команданта који у погледу командовања није био одговоран генералу Мајснеру.⁷¹⁹ Осим тога, врло брзо је уочено преклапање ингеренција у погледу суда ове дивизије, између њеног команданта Артура Флепса (Artur Phleps)⁷²⁰ и вишег СС и полицијског вође.⁷²¹ Да би разрешио овај проблем, Хајнрих Химлер се одлучио на компромис, односно да на чело суда СС дивизије Принц Еуген буде постављен групенфирер Аугуст Мајснер, а да, као директно подређен и потпредседник суда буде именован командант дивизије.⁷²² Ипак, ова потчињеност Флепса, била је само формална и већ почетком 1943. године, када је Принц Еуген дивизија напустила територију окупиране Србије, укинута је и формална судска надлежност генерала Мајснера над њом, а ово право пренето директно у надлежност команданту дивизије.⁷²³ У погледу ове одлуке генерал Мајснер је пружао пасиван отпор,

⁷¹⁵ A. Miletić, „Prilog proučavanju nemačkog sistema komandovanja i okupacionih snaga na jugoslovenskom ratištu u 1942. godini“, *Vojno-istorijski glasnik*, 1/1974, str. 196.

⁷¹⁶ *Zbornik NOR-a*, XII-2, док. бр. 139, str. 681-688, Zabeleška sa referisanja komandanta SS i policije u Srbiji pred komandantom oružanih snaga na Jugoistoku, 29.8.1942.

⁷¹⁷ BAV, NS 7/91, s. 14c-14d, Hauptamt SS-Gericht an das Amt III im Hause, 18.11.1942.

⁷¹⁸ Б. Димитријевић, *Војска Недућеве Србије*, стр. 253-254; Z. Janjetović, *Nemci u Vojvodini*, Beograd 2009, str. 311-312.

⁷¹⁹ На положају команданта СС дивизије Принц Еуген налазио се прво СС-бригаденфирер Артур Флепс (Artur Phleps). Током јула 1943. године наследио га је СС-генерал-мајор Оберкемпф (Oberkampff), и на том положају се задржао до 1. фебруара 1944. године. Нови заповедник, Ото Кум (Otto Kumm) је на овом положају провео тачно годину дана и од 1. фебруара 1945. године, а као последњи заповедник ове СС дивизије деловао је СС-генерал-мајор Аугуст Шмитхубер (August Schmidhuber). (A. Miletić, „Prilog proučavanju nemačkog sistema komandovanja i okupacionih snaga na jugoslovenskom ratištu u 1942. godini“, *Vojno-istorijski glasnik*, 1/1974, str. 196)

⁷²⁰ Артур Флепс (1881-1944) рођен је у Аустро-Угарској и похађао је пешадијску кадетску школу. Служио је у армији Двојне монархије, укључујући и ратне операције током Првог светског рата. Једно време је провео на фронту према Краљевини Србији. Након завршетка рата, његова родна Трансилваније припојена је Краљевини Румунији, у чију армију је и сам Флепс убрзо ступио. Када је ова држава постала савезник Трећег Рајха, примљен је у јединице Вермахта. Почетком 1942. године Флепс је именован за заповедника СС дивизије Принц Еуген, у чину СС-обергрупенфирера и генерала Вафен-СС. (*Österreichisches Biographisches Lexikon 1815-1950*, Wien 1983, s. 45-46; E. Klee, *Das Personenlexikon zum Dritten Reich*, s. 460; O. Kumm, *Vorwärts, Prinz Eugen!*, s. 23-29)

⁷²¹ BAV, NS 7/131, s. 1, Akt der Hauptamt SS-Gericht, 29.5.1942; BAV, NS 7/131, s. 3, Akt Führer-Hauptquartier, 4.6.1942.

⁷²² BAV, NS 7/131, s. 4, Der SS-Richter bei RFSS an das Haupt SS-Gerich, 2.7.1941; BAV, NS 7/131, s. 6, Der Richter beim RFSS an das Hauptamt SS-Gericht, 11.10.1942.

⁷²³ BAV, NS 7/131, s. 7, Hauptamt SS Gericht an den SS Richter beim RFSS, 7.1.1943.

траживши од штаба рајхсфирера СС-а разјашњење ситуације, путем јасне правне регулативе.⁷²⁴ Ипак, командовање дивизијом спадало је директно у ингеренције њеног команданта, док је у погледу укупног командовања војним ефективама, а услед потреба борбе против покрета отпора, она прешла у надлежност Вермахта. Тиме је генерал Мајснер остао изван могућности за командовањем над њом.⁷²⁵

Иако је СС дивизија Принц Еуген остала ван његове команде, Мајснер није напуштао основну идеју о снажној СС дивизији, која би на простору окупиране Србије испуњавала његова наређења и тиме била средство у ширењу његовог утицаја. Тако је почетком пролећа 1943. године известио Химлера о стању националних мањина у Банату. Према овим подацима, у том тренутку је у Банату живело 122.000 Немаца, 93.000 Мађара, 62.000 Румуна и 17.000 Словака. Мајснер је закључио да, без обзира на дотадашњу регрутацију за Вермахт, јединице СС-а и радну службу Трећег Рајха, постоји реална могућност за организовањем нове две борбене јединице СС-а, преваходно од етничких група немачких савезника у Банату и да, по његовом мишљењу, ове народне групе не могу још дуго остати изван регрутације. Мајснер је даље нагласио да у Банату живи укупно 172.000 етничких Мађара, Румуна и Словака и да постоји довољно могућности за њихову регрутацију у СС и полицијску службу.⁷²⁶ Такође је децидирано подсетио да је „Банат означен као поље деловања рајхсфирера СС-а, Вафен-СС и немачке полиције и да у складу са тим мора бити на располагању СС-у и полицији за регрутацију“, односно да нека друга испостава органа нацистичке Немачке не би овај простор преузела у своје поље регрутације. На све то, виши СС и полицијски вођа је суптилно поентирао наводима да две потенцијалне дивизије, које могу бити регрутоване из ове три националне мањине, треба да буду употребљене у Србији и евентуално на Балкану, што потпуно јасно открива његову намеру да, након успостављања, те дивизије буду под његовом командом.⁷²⁷ Општи закључак који из овог дописа Химлеру можемо извући јесте да је Мајснер у томе, након губљења команде и упућивања Принц Еуген дивизије у Босну, видео могућност за поновно ојачавање своје позиције, стављањем под сопствену команду потенцијално новоформираних СС дивизија. Ипак, по свему судећи, ови предлози генерала Мајснера нису озбиљније узимани у разматрање.

Ако погледамо генерално, можемо констатовати да је генерал Мајснер само парцијално успео у својим намерама у правцу формирања СС формација и њиховог стављања под сопствену команду. Наиме, свој примарни задатак, који је подразумевао формирање једне добровољачке СС дивизије, успешно је извршио, али њено стављање под сопствену команду Мајснер није успео да испуни. Као одговор на овакав расплет, Мајснер је простом математиком сабрао бројно стање националних мањина у Банату, Бачкој и Срему, и понудио Химлеру формирање нових СС дивизија. Ипак, по среди је била неозбиљна политичка процена, заснована на читавом низу произвољних претпоставки и негирању фактичког стања немачко-мађарске окупације у Војводини. Она је захтевала читав низ неопходних акција које је у том случају требало да спроведе рајхсфирер СС-а, пре свега услед чињенице да би то вишеструко нарушило ингеренције Министарства спољних послова Рајха, а затим и интересе мађарског окупатора. На овако захтевну акцију по свему судећи Химлер није био спреман, тако да је Мајснерова произвољна замисао,

⁷²⁴ BAB, NS 7/131, s. 13, Meyszner an Persönlicher Stab RFSS, 15.1.1943.

⁷²⁵ *Zbornik NOR-a*, XII-2, dok. br. 127, str. 625-626, Naređenje komandujućeg generala i komandanta u Srbiji od 15.8.1942; *Zbornik NOR-a*, XII-2, dok. br. 139, str. 681-688, Zabeleška sa referisanja komandanta SS i policije u Srbiji pred komandantom oružanih snaga na Jugoistoku, 29.8.1942. То потврђује и чињеница да се чак и комуникација по питању изградње смештаја за СС-дивизију „Принц Еуген“ одвијала са Мајснеру подређеним привредним органима СС-а, а мимо вишег СС и полицијског вође. (BAB, NS 3/1624, Der SS-Wirtschaftler bei HSSPF Serbien, an Amtsgruppenchef C, 26.1.1943; BAB, NS 3/1624, Akt an SS-Wirtschaftler bei HSSPF Serbien, и др)

⁷²⁶ BAB, NS 7/91, s. 24-25, HSSPF Meyszner an den RFSS u. Chef Der Deutschen Polizei, 12.3.1943.

⁷²⁷ Исто.

проистекла из незасите жеље за ширењем сопственог утицаја, а настала простим сабирањем резултата пописа националних мањина, остала без адекватне подршке рајхсфирера СС-а и шефа немачке полиције. У таквим околностима може се констатовати да је Мајснер у низу формалних и неформалних ингеренција у окупираној Србији, убедљиво најмањи утицај успео да оствари на СС формације. Штавише, организовао је СС дивизију Принц Еуген, али се евентуална команда вишег СС и полицијског вође над њом, због ограничених могућности Вермахта за борбу против устаника, није ни постављала као реална могућност.

2.2.5. Друге полицијске и борбене формације

Без обзира на чињеницу да је изгубио право команде над СС-дивизијом Принц Еуген, Мајснер није напустио своју базичну идеју да ојача и бројно увећа одреде под својом непосредном командом. Његова идеја на овом пољу била је да, поред већ постојећег Руског заштитног корпуса, успостави помоћну полицијску формацију од белоемиграната немачког порекла, затим разоружа све домаће одреде које је сматрао непоузданим (Српску четничку команду Косте Пећанца и тзв. легалне четнике) и сва питања одржавања безбедности обједини у оквиру централизованих окупационих полиција (BdS и BdO), затим помоћних полицијских формација и домаћих снага безбедности и поретка (Специјална полиција и Српска државна стража). Осим тога, посебно је био заинтересован и за стављање Добровољаца (СДК) под своју команду, и њихово парцијално упућивање на Источни фронт. Ипак, иако највећим делом остварени, Мајнсерови планови нису увек изведени у потпуности, а по неким питањима претрпео је и неуспех. Да би његова политика према свакој од ових формација била у потпуности јасна, изложићемо их појединачно.

Када говоримо о организацији руских емиграната, неопходно је истаћи да је њихов одред формацијски успостављен још у првој години окупације. Наиме, Руска заштитна група основана је 12. септембра 1941. године, под заповедништвом генерала Михаила Скордумова.⁷²⁸ Ипак, њега је убрзо заменио Борис Штејфон, који је овим одредом заповедао до пред крај рата.⁷²⁹ За задатак ове формације предвиђена је заштита привредних објеката, а њено постојање орочено на престанак потребе за ангажманом у окупираној Србији.⁷³⁰ У складу са тим, овај одред је у почетку извршавао наређења немачког опуномоћеника за привреду у Србији – Франца Нојхаузена, али до краја 1941. године учествовао је и у антипартизанским акцијама. Током 1942. године, био је формацијски уврштен у јединице Вермахта и званично променио име у Руски заштитни корпус. Примаран задатак овог одреда, у каснијем периоду било је чување бункера који су бранили мостове и железничку пругу у долини Ибра, обезбеђење рудника и фабрика и одбрана граница у садејству са јединицама тзв. Владе народног спаса.⁷³¹

Ипак, Мајснерове амбиције биле су далеко веће од стражарског ангажовања потомака дирекних бораца против болшевизма. Наиме, он је желео да постојање руских емиграната на простору Југоисточне Европе искористи директно за спровођење своје политике. Односно да искористи чињеницу да у окупираној Србији и околним земљама постоји значајна заједница политичких изгнаника из Совјетског савеза, чија је генерација потомака одрасла и у потпуности

⁷²⁸ А. Тимофејев, *Руси и Други светски рат у Југославији*, Београд 2011, стр. 47 (даље: А. Тимофејев, *Руси и Други светски рат у Југославији*); Б. Димитријевић, *Војска Недићеве Србије*, стр. 98-101.

⁷²⁹ А. Тимофејев, *Руси и Други светски рат у Југославији*, стр. 46-48.

⁷³⁰ *Zbornik NOR-a*, XII-1, dok. br. 146, str. 381-382, Izveštaj šefa Policije bezbednosti i Službe bezbednosti o dejstvima partizana i o formiranju Ruskog korpusa za zaštitu privrednih objekata na teritoriji Srbije, 12.9.1941.

⁷³¹ А. Тимофејев, *Руси и Други светски рат у Југославији*, стр. 47.

стасала за војничку службу, а за основног противника сматрала управо Совјетски Савез. Тако је Мајснер у пролеће 1942. године кренуо у организацију помоћног полицијског батаљона (Hilfspolizei), какви су успостављени на многим окупираним територијама.⁷³² Његова идеја била је да овај батаљон формира од белогардејаца немачког порекла, са јаким културним и породичним везама са Немачком и снажним идеолошким опредељењем против Совјетског Савеза.⁷³³ У складу са тим, за заповедника и персонификацију формације коју је требало успоставити, одабрао је капетана Михаила Александровича Семјонова,⁷³⁴ који је, према наводима генерала Мајснера, имао жену Немицу и чија су деца васпитана у немачком духу.⁷³⁵

Потребно особље за обуку добио је од централе Полиције поретка из Берлина,⁷³⁶ а да би дао одређени легитимитет Семјонову, званично га је ангажовао у оквиру већ успостављене СС-дивизије Принц Еуген и доделио му чин СС-хауптштурмфирера, што је био директан еквивалент чину капетана који је Семјонов већ носио.⁷³⁷ Мајснер је затим контактирао пуковника Кевиша (Erich Kewisch) начелника Војног штаба, директно подређеног заповеднику Србије, и од њега, по Мајснеровим речима, „невољно добио одобрење за регрутацију“. Ипак, услед чињенице да је руска емиграција у Србији највећим делом била већ ангажована у оквиру Руског заштитног корпуса, није на располагању било довољно регрута, па је аустријски генерал прибегао регрутацији у околним земљама Југоисточне Европе.⁷³⁸

Прво је 28. маја упутио позив руској емиграцији немачког порекла у Независној Држави Хрватској за добровољну мобилизацију у помоћни полицијски одред. Семјонов је након тога 26. јуна отпутовао у Софију и војном аташеу предао писмо вишег СС и полицијског вође Мајснера, конципирано у облику овлашћења за добровољну регрутацију руске емиграције. Затим је, током лета, сличну акцију започео и у Грчкој, а 12. октобра 1942. године и у Мађарској. Ипак, немачка амбасада у Будимпешти енергично је одбила настојање капетана Семјонова и о свему обавестила централу Министарства спољних послова у Берлину, чији службеници су у међувремену прикупили дипломатске извештаје из НДХ, Бугарске и Грчке, поводом регрутације за потребе полицијских формација у окупираној Србији. Убрзо је Министарство спољних послова уложило врло концизну протестну ноту Хајнриху Химлеру, позивајући се на конкретне акте, који су забрањивали овакву регрутацију без адекватног одобрења Министарства спољних послова.⁷³⁹ С обзиром на чињеницу да је Мајснер нарушио интересе Рибентроповог министарства и њихових

⁷³² Без обзира на значај за изучавање окупационих система, до данас не постоји јединствена монографија која анализира питања Помоћне полиције. То је вероватно производ чињенице да су помоћни полицијски батаљони локалног порекла успостављени на многим окупираним територијама и да је диференцијација била изразита и посебно обележена многим факторима локалног окупационог система и конкретног стања на терену. Солидни радови који третирају ова питања, постоје везано за окупиране територије СССР-а и неки од њих објављени су на енглеском језику. (M. Dean, *Collaboration in the Holocaust: Crimes of the Local Police in Belorussia and Ukraine 1941-1944*, St. Martin's Press and United States Holocaust Memorial Museum 2000, p. 17-148, 161-168; R. Breitman, „Himmler's Police Auxiliaries in the Occupied Soviet Territories“, *Simon Wiesenthal Center Annual*, nr. 7 (1990), p. 23-39; L. Rein, *The Kings and the Pawns: Collaboration in Byelorussia during World War II*, Berghahn Books 2011, p. 253-391, и друго)

⁷³³ ВАР, NS 19/3609, s. 3-4, АА an RFSS, 16.10.1942; ВАР, NS 19/3609, s. 7-10, HSSPF Meyszner an RFSS, 23.10.1942.

⁷³⁴ Аугуст Мајснер у свом допису његово име наводи као „von Semmenoff“. (ВАР, NS 19/3609, s. 7-8, Meyszner an RFSS, 23.10.1942) Алексеј Тимофејев, са друге стране, наглашава да је ово „редиговање“ презимена било производ стицања немачког држављанства. (А. Тимофејев, *Руси и Други светски рат у Југославији*, стр. 49, 51)

⁷³⁵ ВАР, NS 19/3609, s. 7-8, Meyszner an RFSS, 23.10.1942. Документ који се у облику микрофилма чува у Бундес архиву у Берлину, објављен је у преводу на српски 1978. године. (*Zbornik NOR-a*, XII-2, dok. br. 166, str. 805-809, Obaveštenje komandanta SS i policije rajhfireru SS-a i šefu nemačke policije o regrutovanju ruskih emigranata za pomoćnu policiju, 23.10.1942.)

⁷³⁶ ВАР, NS 19/3609, s. 3, АА an RFSS, 16.10.1942.

⁷³⁷ ВАР, NS 19/3609, s. 9, Meyszner an RFSS, 23.10.1942.

⁷³⁸ Исто.

⁷³⁹ ВАР, NS 19/3609, s. 3-4, АА an RFSS, 16.10.1942.

представништава у четири државе, а вероватно и услед чињенице да је читаву акцију предузео, по свему судећи без знања рајхсфирера СС-а, Химлер је одмах наредио Мајснеру да ову регрутацију обустави.⁷⁴⁰ Већ наредног дана, Мајснер је покушао да се у опширном писму одбрани, правдајући се недовољним полицијским снагама немачког порекла под његовом командом и планираном строгом селекцијом руских емиграната „немачке крви“. Овај одговор такође открива и чињеницу да је намеравао да ову полицијску формацију оспособи и у адекватном тренутку стави на располагање за борбе на Источном фронту. Такође, да би умањио штету коју је направио у односу са Министарством спољних послова, генерал Мајснер је за њихову реакцију покушао да окриви Вермахт, који је, према његовим речима, желео да из регрутације у потпуности елиминише полицију.⁷⁴¹ Ипак, Мајснерова акција је дефинитивно обустављена, а његово писмо Химлеру остало без одговора.⁷⁴²

Конкретни резултати регрутације коју је до забране успео да спроведе Семјонов, били су више него скромни. Према подацима Министарства спољних послова, у НДХ је регрутовано 70, у Бугарској 20 и у Грчкој 37 добровољаца. Дипломатски извори преносе да је Семјонов под својом командом у октобру 1942. године имао укупно око 400 људи.⁷⁴³ Овај помоћни батаљон узео је учешће у борби против комунистичког покрета отпора, али је убрзо пребачен у Немачку и након обуке ангажован у диверзантским акцијама на Источном фронту.⁷⁴⁴ Тиме је Мајснерова идеја о више Помоћних полицијских батаљона руске емиграције, намењених за борбу против покрета отпора у Србији, остала готово потпуно неостварена.

Све ово наводи нас на закључак да је Мајснер приликом извођења самоиницијативне акције регрутације на другим савезничким и окупираним територијама ипак био превише амбициозан. Његова жеља за јачањем себи подређених формације била је неограничена, али по питању руске емиграције није имао одобрење и сагласност Химлера. Осим тога, нарушио је и јасно дефинисане ингеренције Министарства спољних послова. У таквим околностима, неминовно је било да претрпи критику и буде натеран на обустављање ове самоиницијативне акције.

Што се тиче четничких одреда Косте Пећанца и тзв. легалних четника, Мајснеров план био је кристално јасан. У реферисању команданту Југоистока, Леру, Мајснер је изјавио: „Моја је даља намера да помоћу појачаног полицијског апарата, како на немачкој, тако на српској страни, учиним потпуно сувишним све друге наоружане српске формације и да их доведем до распуштања и разоружавања“.⁷⁴⁵ Наиме, од свог доласка у Србију Мајснер је Пећанчеве и легалне четнике сматрао изразито непоузданим.⁷⁴⁶ Са једне стране, њихова бројност (11.300 у јулу 1942. године), а са друге стране непоузданост у борби и колебљивост у односу према одредима Драже Михаиловића, нису остављали позитиван утисак на генерала који је изразиту лојалност у извршавању задатака поистовећивао са дисциплином. Стога је Мајснер прибегао двострукој тактици. Са једне стране, вршио је притисак на Недића за постепено разоружавање појединих

⁷⁴⁰ ВАВ, NS 19/3609, s. 5, RFSS an Meyszner, 22.10.1942.

⁷⁴¹ ВАВ, NS 19/3609, s. 7-10, Meyszner an RFSS, 23.10.1942.

⁷⁴² ВАВ, NS 19/3609, s. 16, Feld-Kommandostelle an Meyszner, 10.11.1942.

⁷⁴³ ВАВ, NS 19/3609, s. 3-4, AA an RFSS, 16.10.1942.

⁷⁴⁴ А. Тимофејев, *Руси и Други светски рат у Југославији*, стр. 49-50.

⁷⁴⁵ *Zbornik NOR-a*, XII-2, док. бр. 139, стр. 681-688, Zabeleška sa referisanja komandanta SS i policije u Srbiji pred komandantom oružanih snaga na Jugoistoku, 29.8.1942.

⁷⁴⁶ У свом реферисању Леру, за четнике лојалне Недићевој влади Мајснер је навео: „Четнички одреди су често непоуздани, пуни људи Драже Михаиловића, користе своје постојање да у проширеним оквирима спроведе обуку становништва по некој врсти Кримперовог система. При употреби у борби са бандама слабо су се држали, већином нису пружили ништа. Уосталом живе као дангубе и због слабог снабдевања храном учествују у пљачкању становништва.“ (*Исто*, док. бр. 139, стр. 685)

одреда, док је са друге стране вршио њихово преоруђавање. Док је разоруђавање практично значило укидање конкретног одреда, преоруђавање се вршило пушкама над чијом је муницијом контролу имао искључиво окупациони фактор. Тиме је, примера ради, у случају Јеличког одреда, уз контингент енглеских пушака ишло по 50 метака за пушку и 100 за митраљез. Након потрошене муниције, неопходно је било поново требовати контингент метака, који је једноставно, вољом окупатора, могао бити ускраћен, а одред тиме у потпуности паралисан. Тиме је и преоруђавање практично значило разоруђавање. На овај начин, генерал Мајснер је, постепеним притисцима на Недића, до краја године успео да разоруђа Пећанчеву Српску четничку команду, али и тзв. легалне четнике, који су, углавном преко локаних органа, били под делимичном контролом Недићеве владе.⁷⁴⁷

Када говоримо о Српској добровољачкој команди (СДК), њени одреди су формиран у јесен 1941. године, у светлу покушаја окупатора да стабилизује Недићеву владу.⁷⁴⁸ Као антикомунистички индоктринирана формација, врло оштро се показала у борби против комунистичког покрета отпора, и у складу са тим, за њу је Мајснер имао посебне планове. Наиме, аустријски генерал је убрзо по доласку у Србију, од Димитрија Љотића затражио да на Источни фронт пошаље једну јединицу СДК, чиме би се, по Мајснеровом виђењу, директно манифестовао допринос српског народа у борби против комунизма. Заузврат, требало је да добровољци буду снабдевени у погледу хране и опреме, у складу са прописима за снабдевање и опремање СС јединица.⁷⁴⁹ Ипак, Љотић је ову понуду одбио,⁷⁵⁰ и у вези ових питања генерала Мајснера упутио директно на Милана Недића. Према исказу Бошка Костића, председнику тзв. Владе народног спаса, генерал Мајснер је, такође понудио разне бенефите у корист владе, али овај захтев наводно је одбио и генерал Недић.⁷⁵¹

Без обзира на ово одбијање, Мајснеру је ускоро стигла једна врло конкретна понуда. Наиме, Страхинја Јањић, бивши добровољац, и његов сарадник Светозар Нећак писмено су понудили да војно обуче 20.000 Срба и након тога их упуте на Источни фронт или у Северну Африку.⁷⁵² Мајснер је по свему судећи ову понуду прихватио, препуштајући Јањићу и Нећаку

⁷⁴⁷ Б. Димитријевић, *Војска Недићеве Србије*, стр. 261-270.

⁷⁴⁸ Бивши припадници покрета Збор, а касније аутори сопствених мемоара у емиграцији, поред врло честе и неумерене идеализације Српске Добровољачке Команде и Димитрија Љотића, углавном се слажу у реконструкцији догађаја везано за формирање СДК. (Н. Magazinović, *Kroz jedno tužno stoljeće*, Valjevo 2009, стр. 181-182; В. Kostić, *Za istoriju naših dana: Odlomci iz zapisa za vreme okupacije*, Beograd 1991, стр. 48-50; Б. М. Карапанџић, *Грађански рат у Србији 1941-1945*, Београд 1993, стр. 90-91; М. Војић, *Jugoslovenski narodni pokret „Zbor“; 1935-1945: Jedan kritički prikaz*, Beograd 1996, стр. 219-226; Ђ. Слјепчевић, *Uoči i za vreme Drugog svetskog rata*, Minhen 1978, стр. 311-312)

⁷⁴⁹ В. Kostić, *Za istoriju naših dana: Odlomci iz zapisa za vreme okupacije*, Beograd 1991, стр. 68.

⁷⁵⁰ Бошко Костић, који је био преводилац приликом разговора генерала Мајснера и Љотића, тврди да је у своје одбијање новопостављеном генералу полиције, Димитрије Љотић образложио на следећи начин: „Ми не можемо никога послати на Источни фронт, јер ми нисмо ваши савезници. Напротив, ми смо ваши робови. Совјети су савезници наших савезника, а самим тим и савезници нашег краља и његове владе у Лондону, па према томе, по нашем уставу, и наши савезници против којих се ми не можемо борити. (...) Ми ћемо се борити у нашој земљи против комуниста, које сматрамо главним непријатељем Хришћанства и човечанства.“ (В. Kostić, *Za istoriju naših dana*, стр. 69-70) Овако идеалистична представа Димитрија Љотића, изражена је код Бошка Костића, као уосталом и у другим делима његових идеолошких следбеника. Њихова основна намера била је да на изразито позитиван начин представе Димитрија Љотића, па овакве текстове треба тумачити искључиво са значајном резервом. Ипак, без обзира на сасвим реалну могућност претеривања Бошка Костића, као чињеница остаје да јединица СДК никада није упућена на Источни фронт.

⁷⁵¹ В. Kostić, *Za istoriju naših dana*, стр. 70.

⁷⁵² ИАБ, БИА, 70901014 – Страхинја Јањић, стр. 8-1, Записник о саслушању Бајић Александра, 5.12.1942; *Исто*, стр. 7-1, Достава Божићу Бећаревићу, 5.12.1942. У вези овог предлога Бошко Костић, , наводи да је Јањић понудио формирање две СС дивизије и упућивање једне на Источни, а друге на фронт у Африци. (В. Kostić, *Za istoriju naših dana*, стр. 61)

иницијативу у погледу регрутације за формацију која је врменом добила незванични назив Српски Гестапо. За базу им је додељена зграда у улици Старине Новака бр. 12 и Јањић је почевши од јуна 1942. године започео обуку око 150 регрута, који су требали да чине официрски кадар будуће војне формације.⁷⁵³ Прописао је заставу одреда и српске и немачке песме које су се певале пре обеда.⁷⁵⁴ Директно је бирао људе за пријем и настојао да организује обуку по сопственим замислима. Јањић је јавно говорио да он и његова формација служе Немачком Рајху и да имају подршку и заштиту СС-а и полиције.⁷⁵⁵ Да је то било делимично тачно, потврђује и чињеница да су органи ове формације носили униформе СС-а, затим да су им легитимације за кретање издавали припадници немачке полиције, а неретко су се и на задацима појављивали заједно са члановима немачких СС формација.⁷⁵⁶ Такође, основну обуку у њиховој касарни вршили су немачки СС официри, а припадници Српског Гестапоа своје извештаје подносили су шефовима немачког Гестапоа, под шифрованим именима.⁷⁵⁷

Ипак, потенцијал да ова организација израсте у озбиљан инструмент окупатора био је ограничен из више разлога. Наиме, без обзира на обавештајну делатност ограниченог обима, ингеренције ове формације, додељене од стране окупатора, нису подразумевале и право активне полицијске делатности, већ изричито помоћних полицијских послова о чему јасно сведоче њихове легитимације.⁷⁵⁸ Са друге стране, припадници тзв. Српског Гестапоа су немачке униформе и легитимације за кретање користили за разне злоупотребе и прибављање користи уценама, пљачком и директним ширењем страха, који су њихове СС униформе изазивале код цивилног становништва.⁷⁵⁹ Осим тога треба додати и крајње неуспешну регрутацију, комплетирану приступањем око 150 људи, махом у раним двадесетим годинама живота и неретко врло рђавог

⁷⁵³ ИАБ, БИА, Страхинја Јањић, стр. 7-1, Достава Божидару Бећаревићу, 5.12.1942; В. Костић, *Za istoriju naših dana*, стр. 61.

⁷⁵⁴ Према опису једног потенцијалног регрута, који је лично био на разговору са Јањићем, застава одреда била је „црвена са црним кругом и једноглавим белим орлом, који држи црни крст са храстовим лишћем“. Јањић је за химну одреда узео песму „Ој Србијо мила мати“. Први део ове песме певао се пре ручка, након чега би уследиле „две или три немачке песме, а затим завршни део химне“. (ИАБ, БИА, Страхинја Јањић, стр. 19-1, Ненасловљен извештај, 21.2.1943)

⁷⁵⁵ ИАБ, БИА, Страхинја Јањић, стр. 19-1, Ненасловљен извештај, 21.2.1943.

⁷⁵⁶ ИАБ, БИА, Страхинја Јањић, стр. 8-1, Записник о саслушању Бајић Александра, 5.12.1942; ИАБ, БИА, 70900669 – Арсић Радмило, стр. 13, Препис легитимације.

⁷⁵⁷ ИАБ, БИА, 70900715 – Нећак Светозар, стр. 14-3, Записник о саслушању Светозара Нећака – Тозе, 22.5.1950; ИАБ, БИА, 7000101733 – Brant Heinrich – Heinz, стр. 1-1, Изводи из БдС архиве.

⁷⁵⁸ ИАБ, БИА, Арсић Радмило, стр. 13, Препис легитимације; ИАБ, БИА, С. Јањић, стр. 3-1, Dienstausweis nr. 471.

⁷⁵⁹ Да је Јањићу и његовом одреду примарно било вршење злоупотреба и стицање противправне користи у новцу, намириницама и другим вредностима потврдио је и лично Јањићев пратилац Бајић Александар. Бајић се у једном тренутку понудио за сарадњу Специјалној полицији и на саслушању изнео детаљне податке о делатности Јањића и његовог одреда. (ИАБ, БИА, С. Јањић, стр. 8-1, Записник о саслушању Бајић Александра, 5.12.1942) Према извештају једног повереника, припадници Српског Гестапоа су финансијске уцене спроводили најчешће тако што су у ноћним сатима упадали у станове имућнијих грађана, вршили претрес и након тога домаћину куће нудили да напусте његов стан у замену за одређени износ. Илустративна је ситуација коју наводи повереник, када су крајем 1942. године упали у стан трговца Мраовића и тражили му 20.000 динара да његову наводну кривицу заташкају. С обзиром на то да је Мраовић у том тренутку код себе имао свега 4.000 динара, припадници тзв. Српског Гестапоа су прихватили и ту, пет пута умањену суму и удаљили се из његовог стана. (*Исто*, стр. 16-1, Достава 16.2.1943) Такође, према једном извештају врло често су се користили преваром да би ухапсили одређеног имућнијег домаћина. Наиме, одлазили у мања места, представљали се као трговци и тражили преноћиште у имућним кућама. Током ноћи би на одређеном месту скривали бомбе или оружје и неколико дана касније се појављивали као део Јањићеве јединице, вршили претрес куће и по основу пронађеног оружја хапсили домаћина. (*Исто*, стр. 7-1, Достава Божидару Бећаревићу, 5.12.1942) Да је основна сврха овог одреда била пљачка, слаже се и Бошко Костић, који је, као присталица Димитрија Љотића био традиционално негативно расположен према Јањићу, као отпаднику од његовог покрета. (В. Костић, *Za istoriju naših dana*, стр. 61-62)

понашања.⁷⁶⁰ На све то, ова недефинисана формација измишљеног имена и инсигнија, била је у директном сукобу са Специјалном полицијом, Српском државном стражом и Српском добровољачком командом (касније Српским добровољачким корпусом), односно готово свим полицијским и војним органима Недићеве владе.⁷⁶¹ Потпуни неуспех у организацији овог одреда и никада дочекано упућивање на Источни фронт навели су припаднике ове јединице да у Београду шире потпуно неутемељене приче о угледу Јањића код Немаца, затим преузимању читаве власти у окупираној Србији, а поврх свега и имагинарним посетама Јањића Хитлеру лично.⁷⁶² Све то био је плод чисте фантазмагорије и покушај да се одржи психоза страха, коју је овај одред успоставио над Београђанима, пре свега упадајући ноћу у станове, вршећи претресе и другим врстама малтретирања цивилног становништва.⁷⁶³

Све напред наведено довело је до ситуације да, након непуних годину дана постојања, тзв. Српски Гестапо у пролеће 1943. године буде укинут, а његово људство махом упућено на рад у Немачку.⁷⁶⁴ Са друге стране, шеф ове организације, Страхинја Јањић, ухапшен је 19. октобра 1943. године, од стране правог Гестапоа.⁷⁶⁵ Ако говоримо о Мајснеровом виђењу ове маргиналне колаборационистичке формације, чини се да је он искористио то што се бивши припадник СДК отворено понудио да формира јединицу која би у име генерала Мајснера и српског народа била упућена на Источни фронт и тиме лако превазишао проблем настао Љотићевим и Недићевим одбијањем. За ове потребе, Мајснер је преко својих органа обезбедио минимум опреме и једну импровизовану касарну у центру Београда, препуштајући Јањићу све остало и пративши са стране да ли ће ова формација попримити озбиљне обресе. Како до тога није дошло, аустријски генерал је, по свему судећи, брзо пресекао и укинуо организацију која је само штетила положају СС формација и немачке полиције у Србији.

*

Када се погледа генерално, јасно се запажа да је по питању помоћних полицијских и других борбених формација у Србији генерал Аугуст Мајснер имао ограниченог успеха. Наиме, успео је да разоружа и укине јединице Пећанчевих и тзв. легалних четника, које је сматрао непоузданим. Са друге стране, покушај стављања СДК под свој утицај и њихово упућивање на Источни фронт нису дали резултата. Поврх свега, неограничена жеља генерала Мајснера за јачањем формација под својом командом добила је и јасан израз у формирању помоћних полицијских формација немачког, руског и српског порекла, иза чега се крила жеља за успостављањем чвршће власти у Србији, али такође и слањем ових одреда на Источни фронт. Ипак, резултати ових акција, остали су ограниченог обима, а аустријски генерал по овим питањима није постигао значајније резултате.

⁷⁶⁰ ИАБ, БИА, 70900454 – Ђокић Растко, стр. 4-1, Допис С. Јањића Гестапоу, 10.3.1943; ИАБ, БИА, 70900438 – Дорнер Мирољуб, стр. 1-1, Генералије.

⁷⁶¹ ИАБ, БИА, С. Јањић, стр. 14-1, Записник о саслушању у V батаљону СДК, 13.2.1943; *Исто*, стр. 8-1, Записник о саслушању Бајић Александра, 5.12.1942; *Исто*, стр. 19-1, Ненасловљен извештај, 21.2.1943; *Исто*, стр. 17-1, Извештај IV кварта Одељењу специјалне полиције, 16.2.1943; *Исто*, стр. 21-2, Извештај комесару железничке полиције, 14.4.1943; *Исто*, стр. 9-1, Ненасловљена забелешка.

⁷⁶² ИАБ, БИА, С. Јањић, стр. 19-1, Ненасловљен извештај, 21.2.1943; *Исто*, стр. 20-1, Ненасловљена достава, 25.3.1943; *Исто*, стр. 22-2, Ненасловљена достава, 6.5.1943.

⁷⁶³ ИАБ, БИА, С. Јањић, стр. 6-1, Допис VI кварта шефу Одељења специјалне полиције УГБ, 17.10.1942.

⁷⁶⁴ ИАБ, БИА, 70900438 – Дорнер Мирољуб, стр. 1-1, Генералије.

⁷⁶⁵ ИАБ, БИА, С. Јањић, стр. 24-2, Извештај старешини IV кварта УГБ, 20.10.1943.

2.3 Нове смернице опште политике 1943/4.

2.3.1. *Континуитет и дисконтинуитет*

Када говоримо о положају Аугуста Мајснера у окупираној Србији, који је током 1942/3. године добрим делом одредио форму окупационог система, неопходно је осврнути се на глобални контекст. Наиме, током 1942. године Мајснеров положај био је посебно чврст и стабилан. То је било изазвано превасходно чињеницом да је имао врло добре односе са директно надређеним личностима у Трећем Рајху. Као тек постављен у окупирану Србију, имао је јасну и недвосмислену подршку првог човека полицијске организације - Хајнриха Химлера.⁷⁶⁶ Генерал Мајснер је на то узвраћао извештајима у којима је акценат стављао на став да је његова делатност у окупираној Србији у потпуности у сврху заштите интереса немачке полиције и Химлера лично.⁷⁶⁷ Са друге стране, на друге две, за генерала Мајснера најзначајније функције у структури немачке полиције, налазиле су се личности које су му одговарале. Односно, на челу Главног уреда безбедности Рајха (RSHA), до почетка јуна 1942. године био је Рајнхард Хајдрих.⁷⁶⁸ Иако виши СС и полицијски вођа није спадао директно у структуру Хајдрихове организације безбедности, заповедник Полиције безбедности у Београду (BdS) био је посредно подређен Главном уреду безбедности Рајха. Према доступним изворима у односима између Хајдриха и Мајснера није долазило до било каквих сукоба. Након атентата на Хајдриха, почетком јуна 1942. овај положај привремено је на себе преузео сам Химлер, оставши и на тој позицији до јануара 1943. године.⁷⁶⁹ Са друге стране, на врху организације Полиције поретка од 1936. године, све до последњег дана августа 1943. године стајао је Курт Далуге, са којим је, као што смо већ видели, генерал Мајснер имао врло срдчане односе.⁷⁷⁰ Тиме практично долазимо до закључка да је положај вишег вође Мајснера током 1942. године био изразито стабилан и обележен подршком у врху немачке полиције, па у складу са тим, овај период свакако можемо назвати континуитетом. То се директно пресликало на ситуацију на локалном простору у Србији и Мајснер је полицијску организацију уредио по својим замислима, обезбедивши широке ингеренције и врло значајан положај Драгомиру Јовановићу.

Ипак, 1943. година донела је за генерала Мајснера многе промене на глобалном плану и у структури немачке полиције. Прво је Химлер јануара 1943. године успео да своје обавезе растерети, пронашавши адекватну личност за положај шефа Главног уреда безбедности Рајха. На то место поставио је искусног аустријског нацисту Ернста Калтенбрунера, са којим је, као што смо већ видели, Аугуст Мајснер још у Бечу имао оштар сукоб.⁷⁷¹ Наименовање Калтенбрунера никако није ишло у прилог Мајснеру, без обзира на чињеницу да виши СС и полицијски вођа није формацијски спадао у његову структуру. Наиме, Калтенбрунер је у коначном исходу значајно дестабилизовао Мајснеров положај, о чему ће знатно више речи бити у наредним поглављима. Са друге стране, крајем лета 1943. године уследила је реформа Полиције поретка и Курт Далуге је

⁷⁶⁶ BAV, R9361-III/543468, s. 113, RFSS an Meyszner, 25.10.1942.

⁷⁶⁷ BAV, NS 19/3609, s. 7-10, Meyszner an RFSS, 23.10.1942; BAV, NS 7/91, s. 24-25, HSSPF Meyszner an den RFSS u. Chef Der Deutschen Polizei, 12.3.1943 и др.

⁷⁶⁸ На Рајнхарда Хајдриха, у том тренутку на положајима шефа Главног уреда безбедности Рајха и протектора Бохемије и Моравске, припадници покрета отпора извршили су 27. маја 1942. године атентат у склопу „Операције Антропид“. Неколико дана касније, Хајдрих је преминуо, а Химлер остао без свог најближег сарадника. (М. Burian, А. Knižek, Ј. Rajlich, Е. Stehlik, *Assassination: Operation Anthropoid 1941–1942*, Prague 2002, p. 64)

⁷⁶⁹ P. Longerich, *Heinrich Himmler*, p. 570, 661-662.

⁷⁷⁰ BAV, R 9361-III/5434468, str. 14, Meyszner an Generaloberst d. Polizei K. Daluge, 3.5.1943.

⁷⁷¹ BAV, R 9361-III/5434468, s. 7-8, Der Inspekteur der Ordnungspolizei für das Land Österreich A. Meyszner an Daluge, 24.4.1938; Исто, стр. 17, Der Chef des SS-Personalhauptamtes an den RFSS, 12.10.1942.

замењен Алфредом Виненбергом (Alfred Wünnenberg),⁷⁷² искусним официром и дотадашњим заповедником 4. СС полицијске панцер гренадирске дивизије.⁷⁷³ На све то, генерал Мајснер је, упркос Химлеровим сугестијама, кроз константне сукобе са Харалдом Турнером и Фелиском Бенцлером и изразиту самовољу, успео да до лета 1943. године, добрим делом изгуби Химлерово поверење.⁷⁷⁴ То је значило да је положај генерала Мајснера 1. септембра 1943. године био неупоредиво слабији у односу на децембар претходне године, без обзира на чињеницу да је Мајснеров полицијско-безбедносни систем у окупираној Србији ефикасно функционисао. Тако можемо констатовати да је од јануара 1943. године наступио дисконтинуитет, који ће током те године значајно ослабити положај генерала Мајснера.

Ипак, нису само унутрашње ствари немачке полиције ослабиле Мајснеров положај, већ му у прилог није ишла ни ситуација на одлучујућим фронтovima. Наиме, пораз у Стаљинградској бици, натерао је вођство Трећег Рајха на промену дотадашње идеолошке праксе. Тако су, по бројности мали и до тада поробљени народи, од првих месеци 1943. године постали „пожељни савезници у Европској мисији борбе против болшевизма“.⁷⁷⁵ Основна идеја врха Трећег Рајха била је да се кроз ову идеолошку катарзу европски народи окупе под јединствен барјак борбе против комунизма и у складу са тим, било је неопходно променити идеолошко-пропагандну праксу. Тако је креиран нови пропагандни оквир, из кога су избачени пројекти о Новој Европи, на основу којих су до тада подјармљени народи могли да стекну утисак о немачким плановима за њихово трајно подређивање и свођење на статус „нижих бића“.⁷⁷⁶ Осим тога, успеси Савезника у Италији, у лето 1943. године, додатно су отежати положај Трећег Рајха на Балкану. Ситуација на италијанском фронту кулминирала је ступањем на снагу примирја између Савезника и Италије, 8. септембра 1943. године.⁷⁷⁷ Губитак главног савезника, и потенцијална опасност од искрцавања на Балкану, наметнули су изразиту потребу Трећег Рајха за променом у читавом систему командовања на Југоистоку и хомогенизацијом овог простора.

У складу са тим, идеолошка матрица Гебелсовог Министарства за пропаганду претворила је српски народ, који је до тада „морао да поднесе жртву због превратничке политике“ у идеолошког савезника по питању антикомунизма. Да би све то било имплементирано на простор окупиране Србије, уместо Феликса Бенцлера, дотадашњег изасланика Министарства спољних послова, наименован је Херман Нојбахер (Hermann Neubacher),⁷⁷⁸ такозвани „летећи дипломата“. Званично постављење Нојбахера за специјалног опуномоћеника Министарства иностраних

⁷⁷² Алфред Виненберг (1891-1963) рођен је у граду Сарбург у области Лорена. Био је професионални официр, а 1935. године наименован је за СС-обергрупенфирера и генерала полиције. Касније је заповедао 4. СС полицијском панцер гренадирском дивизијом, а 31. августа 1943. године наименован је за шефа Полиције поретка у Трећем Рајху. На том положају остао је до 1945. године. Након рата интерниран у Дахау, али је већ 1947. године ослобођен оптужби. Остатак живота проживео на слободи. (E. Klee, *Das Personenlexikon zum Dritten Reich*, s. 687-688)

⁷⁷³ ВАВ, R 19/5d, s. 13-14, Der Chef der Ordnungspolizei Wünnenberg an alle HSSPF, 22.9.1943; G. Williamson, *World War II German Police*, p. 6.

⁷⁷⁴ ВАВ, R9361-III/543468, s. 17, Der Chef des SS-Personalhauptamtes an den RFSS, 12.10.1942; *Исто*, стр. 132, RFSS an Meyszner, 10.5.1943;

⁷⁷⁵ М. Ristović, *Nemački novi poredak i Jugoistočna Evropa*, стр. 67.

⁷⁷⁶ *Исто*, стр. 67-68.

⁷⁷⁷ Р. Kalvokorezi, G. Vint, *Totalni rat*, Beograd 1987, стр. 409-412. О операцијама Савезника у Италији током лета 1943. године више у: С. Lloyd, *Anzio: Italy and the Battle for Rome – 1944*, New York 2006, p. 1-28.

⁷⁷⁸ Херман Нојбахер (1893-1960) рођен је у Пинсдорфу, тадашњој Аустро-Угарској монархији. Током 1932. године ступио је у Штајерску отаџбинску заштиту, и постао члан Нацистичке партије и СА одреда. Током 1937. године запослио се у ИГ Фарбен, а током 1938/9. године налазио се на положају градоначелника Беча. Именован је за државног секретара Опумоћеног представника Четворогодишњег плана, а 1940. године у задужење је добио заштиту економских интереса Трећег Рајха у Румунији. Током 1943. године именован је за специјалног изасланика Министарства спољних послова за Југоисток. (E. Klee, *Das Personenlexikon zum Dritten Reich*, s. 432)

послова уследило је 24. августа 1943. године. Коста Николић наводи да је његов основни задатак био да „окупи све разнородне и међусобно супротстављене војне и политичке антикомунистичке снаге, ради формирања снажног фронта под немачком командом“.⁷⁷⁹

Тиме је требало у потпуности утемељити нову политику на Југоистоку и спровести значајно другачију егзекутивну праксу на том простору. У првом реду, то је подразумевало реформу система командовања, одређене измене у ингеренцијама и територијалном опсегу дотадашњих окупационих институција. У другом реду, то је подразумевало промену идеолошке праксе према дотадашњим противницима Трећег Рајха, који су од доласка Нојбахера сматрани потенцијалним помоћником у антикомунистичкој делатности на простору Балкана. Овакав став био је у контрадикцији са егзекутивном праксом генерала Мајснера, а самим тим и директно слабио његов положај у окупираној Србији.

2.3.2. *Измене у структури и губљење моћи*

Реформа система командовања на Југоистоку подразумевала је да немачки ефективни преузму дотадашње зоне италијанске окупације. У складу са тим полицијске формације су морале да прошире зоне својих ингеренција на простор изван окупиране Србије. То је пре свега подразумевало обухватање територије Старе Рашке и Црне Горе. Тако је зона ингеренција вишег СС и полицијског вође званично проширена 29. новембра 1943. године.⁷⁸⁰ Да би адекватно одговорили на ширење зоне ингеренција, генерал Мајснер и њему подређени органи, прибегли су увођењу нових испостава Полиције безбедности и Полиције поретка. У погледу Полиције безбедности успостављене су додатне четири VdS испоставе – у Сјеници, Котору, Подгорици и на Цетињу.⁷⁸¹ Са друге стране, последња измена у структури VdO уследила је оснивањем полицијских обласних команди у Сјеници и Подгорици, и претварањем до тада издвојене окружне полицијске испоставе у Бечкерек у форму полицијске обласне команде.⁷⁸²

Тако је у укупном броју организација Заповедник Полиције безбедности и Службе безбедности имала најмање 20 испостава, а структура Заповедника Полиције поретка најмање седам полицијских обласних команди и 10 полицијских окружних испостава.⁷⁸³ Ово је ипак било изнуђено решење и без обзира на чињеницу што ширење зоне ингеренција вишег СС и полицијског вође звучи једноставно и позитивно за ингеренције немачке полиције, реално стање ствари није било такво. Наиме, структура испостава Полиције безбедности је успешно проширена увођењем нових испостава, али њихов основни проблем била је организација оперативног рада и изградња обавештајне мреже, што је изискивало доста новца и пажљив вишемесечни рад. Са друге стране, организација Заповедник Полиције поретка имала је чврсту пирамидалну структуру до јесени 1943. године. Ипак, оваква организација нарушена је потребом за контролом знатно ширег територијалног опсега. Управо услед тога, формиране су нове обласне команде, што у пракси није пратило оснивање окружних испостава, па је тиме парцијално нарушена чврстина дотадашње институционалне организације. Број полицијских обласних команди више није ефикасно пратило успостављање окружних полицијских испостава и у генералном погледу ширење зоне деловања полицијских формација, услед недостатка времена и конкретних

⁷⁷⁹ К. Nikolić, Predgovor, u: Н. Nojbaher, *Specijalni zadatak Balkan*, str. 16.

⁷⁸⁰ IfZ, M 325, s. 2649355, RFSS an Meyszner, 29.11.1943; ВАВ, R 9361-III/543468, s. 152, RFSS an Meyszner, 29.11.1943.

⁷⁸¹ ИАБ, БИА, Ludwig Teichmann, стр. 18-12, Schema des BdS.

⁷⁸² ДАС, БИА, З. IV, Ф. 12, стр. 697, Полиција поретка – елаборат.

⁷⁸³ Исто.

овлашћења, није изведено ефикасно. Тиме можемо констатовати да је ширење Мајснерових ингеренција и организационе структуре у јесен 1943. године, кроз неминовно издвајање људства и упућивање на задатке у нове територије, само нарушило дотадашњу организацију и ослабило њену ефикасност.

Такође, основа нове политике Трећег Рајха, био је став Нојбахера да је неопходно значајно ојачати позицију генерала Недића и његове владе, а осим тога и усмерити га на блиску сарадњу са генералом Драгољубом Михаиловићем.⁷⁸⁴ Иако ће о овим питањима бити знатно више речи у наредним поглављима, неопходно је нагласити да је оваквим ставовима представника Министарства спољних послова и у врху Рајха врло цењеног Нојбахера, Мајснерова политика спровођења репресалија по директно утврђеним квотама, а такође и борбе против Равногорског покрета, остала у потпуности без упоришта.⁷⁸⁵ У складу са тим, након посете генерала Недића Хитлеру, изведена је реформа владе, која је подразумевала да ресор унутрашњих послова, уз председништво владе преузме Милан Недић. Један од његових првих потеза са позиције министра унутрашњих послова, било је уклањање Драгомира Јовановића са положаја шефа СДБ 5. новембра 1943. године.⁷⁸⁶ Истог дана, укинута је и само надлештво Српске државне безбедности, чиме је егзекутивна моћ, а самим тим и Српска државна стража, враћена под директну команду министра унутрашњих послова.⁷⁸⁷ Тиме је генерал Мајснер изгубио ефикасну базу за спровођење својих замисли у окупираној Србији. У оквиру његове команде остала су искључиво два огранка окупационе полиције, док је Драгомир Јовановић задржао управу над Специјалном полицијом. Ови потези довели су до тога да је практично читав полицијски систем који је формирао Мајснер, а који је током 1942. и највећег дела 1943. године био стожер окупационог система, добрим делом био демонтиран.

Оваква структура полицијских организација остала је на снази све до повлачења Немаца из Србије, али је њена егзекутивна моћ била значајно умањена, превасходно услед делатности Хермана Нојбахера, који је постао готово најмоћнији окупациони фактор у Србији. Кључни ударац моћи полицијских формација задат је широком акцијом, коју је координисао управо Нојбахер, а која је за коначан резултат имала смену генерала Мајснера из окупиране Србије, 15. марта 1944. године.⁷⁸⁸ Иако ће о тој теми знатно више речи бити у наставку, неопходно је напоменути да је основа полицијског система, како ју је поставио Мајснер, наставила да функционише и у 1944. години, са новим вишим СС и полицијским вођом Херманом Берендсом (Hermann Behrends),⁷⁸⁹ као знатно попустљивијем и склонијем компромисима, у односу на тврдокорног генерала Мајснера.⁷⁹⁰ Са друге стране, делатност Драгомира Јовановића током 1944. године била је обележена настојањима да не изгуби положај, затим одржи своје полицијске органе на окупу и одигра кључну улогу у повезивању генерала Недића са генералом Михаиловићем.

⁷⁸⁴ Н. Nojbaheг, *Specijalni zadatak Balkan*, str. 243-256.

⁷⁸⁵ В. Petranović, *Srbija u Drugom svetskom ratu*, str. 410; М. Ristović, *Nemački novi poredak i Jugoistočna Evropa*, str. 70-73; Н. Nojbaheг, *Specijalni zadatak Balkan*, str. 222-230, 233-235;

⁷⁸⁶ „Решење председника Министарског савета“, *Службене новине*, 6.11.1943, стр. 1.

⁷⁸⁷ „Уредба о укидању Уредбе о образовању целокупне службе Српске државне безбедности“, *Службене новине*, 6.11.1943, стр. 1.

⁷⁸⁸ ВАВ, R 9361-III/543468, s. 34, RFSS an Meyszner, 15.3.1944; *Исто*, стр. 169, RFSS an Meyszner, 15.3.1944; ВАВ, R 9361-III/5434468, str. 10, Dienstlaufbahn; Н. Nojbaheг, *Specijalni zadatak Balkan*, str. 233-235.

⁷⁸⁹ Херман Берендс (1907-1948) рођен је у Ристигену. Члан нацистичке партије и СС-а постао је 1932. године. Током 1933. постао је шеф СД-а у Берлину, а 1937. године постављен је за рајхсфирера у Источној Немачкој. Затим је обављао дужност шефа Главна канцеларија за немачку народност (Volksdeutsche Mittelstelle – VOMI) и био личност од поверења Рајнхарда Хајдриха. (E. Klee, *Das Personenlexikon zum Dritten Reich*, s. 36)

⁷⁹⁰ В. Dimitrijević, „General SS i policije August Majsner i srpski sistem bezbednosti 1942-1943“, *Istorija 20. veka*, 3/2010, str. 82.

Када говоримо о полицијском систему у окупираној Србији (1941-1944), јасно се запажа неколико циклуса и у оквиру сваког од њих неколико карактеристичности. Наиме, функционисање полицијског система у окупираној Србији најбоље је поделити у три фазе. Прва фаза започела је самим креирањем окупационог система и трајала током прве године окупације. Друга фаза започела је темељном реформом полицијског система, почетком 1942. године, и трајала је до укидања Српске државне безбедности, у јесен 1943. године. Управо тада је започела последња фаза, која је трајала до краја окупације.

У првој фази, полицијске формације у окупираној Србији биле су у стању изградње структуре „у ходу“, паралелно са решавањем готово алармантне ситуације, изазване успешним акцијама покрета отпора. Из тог разлога и немачка и српска полиција, током лета прве године окупације деловале су у некој врсти провизоријума, без чврсте и јасно прецизиране структуре. Ова ситуација превазиђена је тек крајем лета и током јесени, када су обе политичке полиције добиле значајно јаснију полицијску структуру. Са друге стране, и немачка и српска полиција поретка током 1941. године нису имале довољан број регрута, јасну структуру, а самим тим ни адекватне резултате, на пословима који су им стављени у задатак. У оваквој организацији своје место пронашао је Драгомир Јовановић, сарађујући са првом гарнитуром водећих структура немачке полиције у Србији, док је Аугуст Мајснер током прве године окупације у Србији још увек заузимао положај у окупираној Норвешкој.

Почетак 1942. године, донео је нову фазу у развоју полицијских формација. Она је, пре свега, била израз рапидног јачања утицаја Хајнриха Химлера и његових амбиција да на једном окупираном простору створи окупациони систем под апсолутном доминацијом полицијских формација. Централно место у извођењу ове идеје добио је генерал полиције Аугуст Мајснер, који је, попут себи претпостављеног, имао неограничене амбиције у погледу контроле окупиране територије. Тако је под његовим патронатом креиран окупациони систем са јасним обележјима знатно веће улоге полицијских формација. За основу новог окупационог система успоставио је блиску синергију немачке и српске полиције, на чије чело је поставио Драгомира Јовановића. Тиме је формиран окупационо-колаборационистичке савез две полицијске структуре, који је у потпуности обележио другу и трећу годину окупације у Србији. Њега је одликовало снажно ширење зона полицијског деловања од Београда на све крајеве окупиране земље и константан раст утицаја генерала Мајснера и Драгомира Јовановића. Систем који су успоставили био је заснован на густој мрежи међусобно повезаних полицијских испостава и у начелу се може констатовати да је ефикасно функционисао.

Међутим, промена ратног успеха сила осовине, условила је променом генералне политике, која је свој јасан израз добила и у окупираној Србији. То се директно одразило на форму окупационог система и положаје генерала Мајснера и Драгомира Јовановића. Услед тога, друга фаза је окончана пред крај 1943. године, а од тада је започела трећа фаза, пре свега окарактерисана рапидним опадањем моћи полицијских формација. Без обзира на чињеницу да је полицијско-безбедносни систем, који је креирао генерал Мајснер, остао на снази практично до повлачења Немаца из окупиране Србије, он се у трећој фази одликовао импровизацијом и губљењем реалне егзекутивне моћи. Тиме практично можемо закључити да су промене у окупационом систему долазиле из врха Трећег Рајха, али на локалном простору ипак биле изведене и снажно обележене делатношћу личности, које су ове промене имплементирале.

3. РЕПРЕСИЈА И ДРУГИ СИСТЕМИ ПОЛИЦИЈСКОГ РАДА

„Нама мора бити јасна чињеница да ћемо се током наредних десет година суочити са ванредним и критичним сукобима. То неће бити једноставно борба међу народима (...). Биће то идеолошка борба коју ће водити сви Јевреји, слободни зидари, марксисти и црквени достојници широм света“, рекао је Хајнрих Химлер 1938. године.⁷⁹¹ Управо ова изјава најбоље је дефинисала правац деловања полицијских институција Трећег Рајха и прецизирала основне задатке, који су убрзо пред њу и постављени. Наредне године биле су, за ове полицијске установе, испуњене захтевним подухватима на организацији окупационих система и узимању адекватног удела у њиховој контроли. Ипак, поред борбе са већ наведеним противницима, полицијске институције Трећег Рајха такође су развиле и дубок међу-институционални сукоб са другим нацистичким установама, пре свега оличен у настојању да се приграби што већи утицај, превасходно на окупираним територијама.

Опште смернице за деловање полицијских установа на окупираним просторима стизале су из врха полицијских институција Трећег Рајха и биле диктиране вољном Хајнриха Химлера и Рајнхарда Хајдриха, као најзначајнијих полицијских инстанци. Даље су преко главних органа Шуцштафела, Главног уреда безбедности Рајха и Полиције поретка преношене на испоставе полиције на окупираним просторима. Мађутим, реализација ових смерница зависила је превасходно од два фактора. У првом реду, то је подразумевало надмоћан или подређен положај полиције у општем односу између водећих личности у Трећем Рајху, који је добрим делом одређивао ситуацију на локалном простору. Са друге стране, само извршење полицијских задатака на окупираној територији било је у строгој зависности од способности постављених функционера да се у међусобним односима са испоставама других министарстава и политичких институција Трећег Рајха, изборе за преимућство у одлучивању и ширење сопственог формалног и неформалног утицаја.

Осим тога, полицијске дужности су, из угла нацистичког режима, на различитим крајевима окупиране Европе захтевале сузбијање милитантних покрета отпора, разних облика саботаже и субверзивне делатности, затим спровођење дискриминационих мера према одређеним друштвеним групама, сузбијање антинацистичке политичке активности и читав низ других полицијских задатака. У складу са општом идеологијом нацизма, положај одређених простора и народа, на општој расној и економској скали нацистичке Немачке, подразумевао је врло диференцирану важност из угла Трећег Рајха. У складу са тим, за сваки окупирани простор предвиђене су опште смернице деловања, као и појединачне смернице сваке установе Трећег Рајха засебно.

Да би свој задатак испунили, полицијски функционери су развијали разноврсне системе деловања и прилагођавали се тренутној ситуацији на конкретној окупираној територији. То је подразумевало комбинацију наредбодавне функције и сарадње са локалним полицијским установама, као и кооперацију, а повремено и сукобе, са представницима других институција Трећег Рајха, који су настојали да штите интересе својих организација и себи надређених личности.

⁷⁹¹ P. Longerich, *Heinrich Himmler*, p. 386.

3.1. Учвршћивање власти у Београду

3.1.1. На почетку окупације

„Политички је особито важно да се ударац против Југославије изведе безобзирном оштрином и да се војничко уништење изврши у једном муњевитом подухвату.“ Ова реченица била је срж основне наредбе Адолфа Хитлера о нападу на Краљевину Југославију.⁷⁹² У складу са тим, авијација је добила посебан задатак да својим дејством на војне и цивилне објекте у потпуности паралише главни град јужнословенске краљевине. Ефекат је био тако јак да је велики број грађевина делимично или потпуно уништен, док се значајан део становништва склонио у унутрашњост земље. Звонимир Вучковић пише: „Те друге ноћи рата прошао сам кроз Београд са једног краја на други, од Топчидерског брда до Панчевачког моста, а да нисам срео ни живу душу. Рушевине на којима је тињала ватра и одјек мојих корака кроз пусте, бомбама прокопане улице, додавали су осећају језе у самртној тишини града који је до јуче врвео животом.“⁷⁹³

Биланс бомбардовања био је застрашујући. Званично је регистровано 1.940 погинулих житеља Београда и још 695 лица која су преминула до средине јуна прве године окупације.⁷⁹⁴ Водоводна мрежа оштећена је на преко 400 места, мрежа електроснабдевања на преко 500, а укупна штета, према проценама чиновника Општине града Београда, износила је најмање 350 милиона предратних динара.⁷⁹⁵ Елементарни услови за живот у граду нису постојали. Лешеви су били на све стране, а канализациона мрежа била је у потпуности покидана.⁷⁹⁶ Санитарни услови су били врло тешки, а самим тим и опасност од епидемије била је изражена. На све то, и хране је недостајало, па је преостали кадар Општине града Београда прогласио реквизицију појединих намирница.⁷⁹⁷

Грађанство је било у посебно тешком стању. Разорно дејство Луфтвафеа натерало је велики део становништва да напусти главни град. Наиме, становништво Београда, линеарно је расло, са 226.070 житеља у 1929. години, на 238.775 у 1931. години и коначно, према проценама Статистичког одсека, у пролеће 1941. године на око 400.000 становника. Ова бројка врло брзо се, услед бомбардовања, свела, према проценама шефа Статистичког одсека Општине града Београда, на око 200.000 крајем априла 1941. године.⁷⁹⁸ Простим језиком речено, становништво града је преполовљено. На све то, посебна опасност по грађанство и њихову имовину биле су пљачке, као изузетно честа појава тих априлских дана.

Свему овоме допринела је такође и врло тешка ситуација у погледу извршних и управних институција самог Београда. Наиме, све кључне градске установе практично су се распале. Иако је Општина града Београда већ средином априла обновила функционисање у одређеном облику,⁷⁹⁹ основни проблем је био недостатак управне и полицијске власти, на коју се она природно ослањала. Да би ову ситуацију превазишли, челници Општине града Београда именовали су једну врсту грађанске страже, са задатком да успостави основну форму полицијске власти и грађанству гарантује, барем у базичном погледу, безбедност живота и имовине.⁸⁰⁰ Ипак,

⁷⁹² *Dokumenti o Jugoslaviji* (prir. F. Čulinović), str. 345-346.

⁷⁹³ З. Вучковић, *Сећања из рата*, Београд 2015, стр. 39-40.

⁷⁹⁴ ИАБ, Општина града Београда (ОГБ), к. 212, ф. 8-3/41, Извештај шефа Одсека за гробља, 14.6.1941.

⁷⁹⁵ ИАБ, БИА, Д. Јовановић, док. бр. 152, стр. 25-26, Завршна реч оптуженог Јовановић Драгомира.

⁷⁹⁶ ИАБ, ОГБ, к. 210, ф. 5-105/41, Наредба вд председника Општине града Београда, 17.4.1941.

⁷⁹⁷ ИАБ, ОГБ, к. 210, ф. 5-11/41, Одлука о реквизирању шећера за потребе исхране града, 14.4.1941.

⁷⁹⁸ ИАБ, ОГБ, к. 210, ф. 5-448/1941, Број становника Београда у 1929, 1931. и 1941. године, 28.4.1941.

⁷⁹⁹ ИАБ, БИА, Б. Бећаревић, стр. 403/7, Елаборат Радници и намештеници Општине града Београда.

⁸⁰⁰ ИАБ, ОГБ, к. 210, ф. 5-10/41, Реструктурирање послова у ванредним условима, 14.4.1941.

то је био израз чисте импровизације и статус Београда у оквиру окупационог система захтевао је значајно веће полицијске формације.

Ових неколико примера илустративно показују колико је стање у Београду било драматично. Врло брзо се појавио огроман број проблема који су били акутни и захтевали ефектно и ефикасно деловање. Само у првом реду, требало је прикупити и сахранити лешеве, решити проблем канализације и водовода и тиме спречити епидемију. Осим тога, неопходно је било успоставити одређену форму полицијске власти, која би сузбила многобројне пљачке и гарантовала личну и имовинску безбедност грађанима. Након тога, неопходно је било приступити организованом рашчишћавању рушевина, оспособљавању улица, јавне расвете и превоза, као и омогућавању базичне функционалности града.

Све ове задатке неопходно је било извести уз потпуну државно-правну промену, коју је успостављање окупационог система носило са собом. Односно динамику обнављања Београда и домаћих власти у њему диктирале су окупационе институције, које су тек требале да буду формиране. Како нису располагале адекватном припремом, услед изненадног напада на Југославију, чиниоци окупационе управе прибегли су једином логичном решењу – обнављању предратних институција и делегирању највећег дела задатака на њих, уз задржану врло активну улогу цензора и општег наредбодавца.

У овако тешким условима, у Београду су се средином априла 1941. године окупиле прве окупационе институције. Као што смо већ навели, одмах иза јединица Вермахта, стигле су Ајнзацгрупа и Ајнзацкоманда. Карл Хинце сведочи да су се будући намештеници полицијских институција током ратних операција налазили у Бечу, на седмодневној обуци за потребе будућег положаја. Након тога већи део људства Ајнзацгрупе окупио се у Темишвару и био упућен на положај у Београд.⁸⁰¹ Међутим, овако убрзан начин обуке, изазван превасходно непланираним нападом на Југославију, довео је до неадекватне припреме намештеника Полиције безбедности.⁸⁰²

На чело Ајнзацгрупе надлежне за простор бивше Југославије постављен је др Вилхелм Фукс, који до тада није имао искуство у раду на простору Југоистока.⁸⁰³ Њему су као главни сарадници придодати Ханс Хелм, на челу IV одељења Ајнзацгрупе и Карл Краус на челу Ајнзацкоманде. Ипак, шеф RSHA, Рајнхард Хајдрих очигледно је био свестан да осим Хелма и Крауса, већи део органа Ајнзацгрупе не располаже адекватном припремом за послове у окупираној Србији, па је наложио др Вилхелму Фуксу да се у организацији рада превасходно ослони на Хелма, који је већ пуне три године био полицијски аташе у Београду.⁸⁰⁴ На све то, Рајнхард Хајдрих, који је лично познавао Милана Аћимовића, саветовао је да се у успостављању домаће управе под окупацијом, Хелм и Краус ослоне на личности као што су управо Аћимовић и Драгомир Јовановић.⁸⁰⁵ Тиме је практично још током Априлског рата, у Бечу одабрана основа полицијске организације у окупираној Србији. Хелм и Краус су врло брзо реаговали и у првом

⁸⁰¹ ИАБ, БИА, Hintze Karl, стр. 2-2, Записник о саслушању Хинце Карла, 12.9.1945.

⁸⁰² ИАБ, БИА, Hintze Karl, стр. 1-1, Записник о саслушању Хинце Карла, 23.7.1945; ИАБ, БИА, Tritschler Franz, стр. 6-1, Sonderfahndung Tito – Особита потера за Титом.

⁸⁰³ На овом месту неопходно је посебно нагласити чињеницу да је Вили Фукс, човек врло сличног имена и истог презимена, припадао одсеку СД Грац, и активно сарађивао са Гупом Б, VI одељења RSHA у Берлину. Он је пре рата конкретно радио и на организацији обавештајне службе у Југославији. У складу са тим, посебно је важно не поистоветити Вилија и Вилхелма Фукса. (ДАС, БИА, з. II, ф. 25, Извештај Вили Фукса Служби безбедности – одсек Грац, 18.1.1940)

⁸⁰⁴ ИАБ, БИА, Аћимовић Милан, стр. 9-4, Елаборат.

⁸⁰⁵ Исто, стр. 9-3.

распореду положаја, управо су Аћимовић и Јовановић заузели најзначајније позиције у домаћој управи.

Као што смо већ представили, Драгомир Јовановић је прво заузео положај изванредног комесара Београда, што је већ 7. маја прве године окупације уклопљено у предратне институције Управе и Општине града Београда. Обједињавао је оба положаја све до 21. јуна исте године, када је на чело општине дошао Милослав Стојадиновић. Ипак, управо су прва два месеца окупације била по много чему кључна за даљу каријеру Драгомира Јовановића. Наиме, највећи број егзистенцијалних проблема у Београду сачекао је новог управника града и период од наименовања 21. априла, све до напуштања положаја председника београдске општине, био је испуњен решавањем алармантне ситуације у граду.

3.1.2. Први задаци током априла, маја и јуна 1941.

У тренутку када је дошао на положај изванредног комесара, било је неопходно у складу са нацистичким плановима, на неки начин обновити управне, полицијске и цивилне власти. На руку му је ишла чињеница да се људство Општине Београда, у складу са одредбама Хашке конвенције, до 15. априла већим делом вратило на службу.⁸⁰⁶ До доласка Јовановића на положај, чиновници општине већ су покренули неколико основних акција у погледу решавања алармантне ситуације у граду. Први дан у коме је Општина конкретније деловала и започела читав низ акција био је 14. април. Тада је објављен јавни позив лекарима, апотекарима, инжењерима, архитектама и другим професионалцима, чији је допринос у ублажавању ситуације био неопходан.⁸⁰⁷ Наредних дана прецизиране су наредбе које су за циљ имале рашчишћавање рушевина, обнављање комуналне функционалности града, реквизицију хране и прелазак на нужну форму курирске комуникације.⁸⁰⁸

Ове чињенице говоре нам да је Драгомир Јовановић заузео положај у тренутку када су опсежни послови на ублажавању последица насталих услед бомбардовања, били тек у почетној фази. У складу са тим, пред Београдом је стајао вишемесечни период у коме је тек требало уложити сав људски потенцијал да би се санирала огромна штета, а живот у граду највећим делом нормализовао. Овај посао додатно је био отежан постојањем окупационог фактора, који је доносио кључне одлуке и искључиво штитио интересе Трећег Рајха.

Са друге стране, организација полицијске службе, која је Јовановићу од стране окупатора стављена у примарни задатак,⁸⁰⁹ представљала је посебно тежак подухват. Наиме, да би осигурали барем основну безбедност живота и имовине, чиновници Општине Београда су 14. априла организовали грађанску стражу, на чије чело је постављен Лазар Субановић.⁸¹⁰ Већ сутрадан је, у прву полицијску формацију домаћег порекла под окупацијом, ангажован изванредно број лица која

⁸⁰⁶ ИАБ, БИА, Б. Бећаревић, стр. 403/7, Елаборат Радници и намештеници Општине града Београда.

⁸⁰⁷ ИАБ, ОГБ к. 210, ф. 5-9/1941, Објава вд председника општине, 14.4.1941.

⁸⁰⁸ ИАБ, ОГБ, к. 210, ф. 5-13/41, Наредба вд председника општине, 14.4.1941; ИАБ, ОГБ, к. 210, ф. 5-16/41, Наредба вд председника општине; ИАБ, ОГБ, к. 210, ф. 5-121/41, Одлука вд председника општине, 14.4.1941; ИАБ, ОГБ, к. 210, ф. 5-15/41, Одлука вд председника општине, 14.4.1941; ИАБ, ОГБ, к. 210, ф. 5-11/41, Одлука о реквизирању шећера за потребе исхране града, 14.4.1941; ИАБ, ОГБ; к. 210, ф. 5-12/41, Објава вд председника општине, 14.4.1941; ИАБ, ОГБ, к. 210, ф. 5-53/41, Одлука вд председника општине, 15.4.1941; ИАБ, ОГБ, к. 210, ф. 5-65/41, Позив председника Општине града Београда и Команданта места грађанству, 16.4.1941

⁸⁰⁹ „Наредба о устројству и делокругу полиције у Београду“, *Општинске новине*, бр. 13, 25. април 1941, стр. 2.

⁸¹⁰ ИАБ, ОГБ, к. 210, ф. 5-10/41, Реструктурирање послова у ванредним условима, 14.4.1941.

говоре немачки језик. Разлог за то била је потреба за адекватном координацијом између ове импровизоване редарствене формације и немачких окупационих органа.⁸¹¹ Ипак, услови окупације захтевали су знатно веће и сложеније полицијске формације, које би се адекватно уклопиле у окупациони систем и извршавале наређења Ајнзацгрупе и Ајнзацкоманде. У ту сврху, Драгомир Јовановић био је први функционер који је ступио у сарадњу и био постављен од окупационе управе.

У тренутку ступања на положај, Јовановић наводи да је од 1.400 жандарма, 200 саобраћајних стражара, 170 полицијских чиновника и 250 полицијских агената, који су били под командом управника Београда пре рата, затекао укупно 30 готово ненаоружаних људи.⁸¹² Овакво стање полицијских органа речито говори о осипању људства и одсуству било каквог облика озбиљне полицијске власти. У складу са тим, било је неопходно изнова изградити полицијске институције, али у складу са жељама окупатора. Јовановић се ту ослонио првенствено на прелазни период оличен у надлештву „Полиција – Београд“, а затим и на најједноставнији систем, односно враћање на снагу институција из предратног периода – Управе и Општине града Београда.⁸¹³ С обзиром на чињеницу да је људство Општине било још раније готово комплетирано, Драги Јовановић се усредредио на обнављање Управе града Београда, односно полицијске организације, и у том смеру добио одрешене руке од стране окупационе власти. Прогласио је обавезно враћање органа на своје предратне положаје и у наредна два месеца успео да готово у потпуности формира полицијску организацију, примарно на предратном кадру.⁸¹⁴ Ипак, том приликом Јовановић се водио и расистичком праксом Трећег Рајха. Наиме, 27. априла 1941. године, Општина града Београда је, по наредби Фелдкомандантуре 599, отпустила из своје службе све чиновнике који су били етнички Јевреји.⁸¹⁵ Очигледно свестан сопствене одговорности, Јовановић је након рата инсистирао на чињеници да је у потпуности задржао предратно људство и није правило никакве конкретне измене у погледу састава себи потчињених институција.⁸¹⁶

У наредном периоду, Јовановић је радио на читавом низу послова. Са једне стране ангажован је велики број радника и изведен читав низ акција на ревитализацији услова за живот у Београду. Са друге стране, полицијске формације у обнављању добиле су своје прве задатке. Када говоримо о Јовановићевим активностима из сфере поправљања услова за живот у граду, најопсежнија акција била је по питању рашчишћавања рушевина, уклањања неексплодираних бомби и лешева, као и обнављања водоводне и канализационе мреже. На том пољу, он је, заједно са себи подређеним органима, на добровољне, али и принудне начине, ангажовао велики број радника. Тако је 25. априла на овим задацима радило преко 2.600 радника.⁸¹⁷ Да је на положају изванредног комесара Београда (21. април – 7. мај 1941. године) апсолутни примат Јовановићеве делатности било ублажавање последица бомбардовања, потврђује и јавни апел грађанима

⁸¹¹ ИАБ, ОГБ, к. 210, ф. 5-38/41, Кабинет вд председника општине шефу грађанске страже, 15.4.1941

⁸¹² *Колаборационисти пред судом ОЗНЕ*, стр. 173.

⁸¹³ Да би себе аболирао од кривице услед кршења Хашке конвенције, Јовановић је на саслушању инсистирао да је у потпуности задржао стари систем, базиран на предратним уредбама. (*Колаборационисти пред судом ОЗНЕ*, стр. 170) Ипак, као што смо у претходном поглављу објаснили, то није у потпуности била истина, превасходно из разлога укидања предратне уредбе о организацији полиције и доношењу нове уредбе, од стране самог Јовановића. („Наредба о устројству и делокругу полиције у Београду“, *Општинске новине*, бр. 13, 25. април 1941, стр. 2)

⁸¹⁴ ИАБ, МГ – 626, Сергије Голубјев, стр. 28-29.

⁸¹⁵ ИАБ, ОГБ, к. 210, ф. 5-343/41, Допис Управног одељења градског поглаварства, 27.4.1941. Да би била потпуно сигурна у правилно извршење овог задатка, Општина Београда је 8. маја упутила допис Фелдкоманди 599 са молбом да јој се доставе немачки прописи о томе ко се све сматра Јеврејиним. (ИАБ, ОГБ, к. 210, ф. 5-642/41, Допис Општине града Београда Фелдкомандантури 599, 8.5.1941)

⁸¹⁶ *Колаборационисти пред судом ОЗНЕ*, стр. 170.

⁸¹⁷ ИАБ, ОГБ, к. 210, ф. 5-443/41, Извештај техничке дирекције изванредног комесара Београда, 25.4.1941.

Београда, који је упутио 5. маја 1941. године, преко *Општинских новина*, у коме позива грађанство да се активно укључи у чишћење и обнављање својих кућа и радњи.⁸¹⁸

Без обзира на промену насталу услед формирања Општине града Београда, Јовановић је рад на овим пословима продужио све до 21. јуна, када је положај на челу општине препустио Милославу Стојадиновићу.⁸¹⁹ У складу са тим, током Јовановићевог председниковања Општином у првом мандату (8. мај – 21. јун 1941. године) донесене су многе уредбе од важности за живот у Београду. Тако су предвиђене цене животних намирница и њихова контрола, затим безмесни дани, процедура точења алкохолних пића, обавеза поправке прозора и излога, забрана објава и плаката, затим саобраћајни прописи и читав низу других наредби.⁸²⁰ Осим тога, Јовановић је имао и одређене популистичке мере, па је тако одредио да свакодневно између 11 и 12:30 часова прима грађанство у свом кабинету.⁸²¹

Са друге стране, обнављање полицијске организације било је значајно захтевнији подухват. Наиме, људство предратних полицијских организација парцијално се враћало из унутрашњости и заробљеништва. Као оквиран датум потпуне обнове структуре Управе града Београда и полицијских формација које су биле у њеном саставу, можемо узети 13. јун 1941. године, када је објављено да су сва места у Општини и Управи попуњена.⁸²² Ипак, паралелно са обнављањем чиновничког, агентског и стражарског кадра, полицијске формације Управе града Београда добиле су своје прве задатке. Наиме током двомесечног периода од постављења Јовановића на положај изванредног комесара Београда, до његовог разрешења са положаја председника београдске општине и почетка Операције Барбароса, Драги Јовановић је у задатке својим полицијским органима ставио превасходно неколико питања. У првом реду, то се односило на одржавање безбедности, затим контролу цена намирница, поштовање саобраћајних прописа и уредби о затварању кафана и радњи, као и контролу забране кретања за време полицијског часа.⁸²³ Осим тога, Јовановићеве полицијске формације од окупатора су на себе преузеле и задатке које до тада нису имале. Тако је Специјална полиција у том периоду вршила

⁸¹⁸ „Апел Београђанима“, *Општинске новине*, 6.5.1941, стр. 3.

⁸¹⁹ „За новог претседника Београдске општине постављен је др Милослав Стојадиновић“, *Ново време*, 22.6.1941, стр. 1.

⁸²⁰ „Контрола цена животних намирница и остале робе“, *Општинске новине*, 12.5.1941, стр. 3; „Наредба о ценама животних намирница“, *Општинске новине*, 15.5.1941, стр. 3; „Наредба о безмесним данима“, *Општинске новине*, 15.5.1941, стр. 4; „Наредба о точењу алкохолних пића“, *Општинске новине*, 16.5.1941, стр. 3; „Наредба о поправци прозора и излога“, *Општинске новине*, 16.5.1941, стр. 3; „Наредба о забрани објава и плаката“, *Општинске новине*, 18.5.1941, стр. 5; „Наредба о отварању и затварању радњи“, *Општинске новине*, 22.5.1941, стр. 3; „Наредба о придржавању у свему саобраћајних прописа“, *Општинске новине*, 22.5.1941, стр. 3; „Нова наредба о отварању и затварању кафана и радњи са животним намирницама“, *Општинске новине*, 30.5.1941, стр. 3; „Наредба о рашчишћавању рушевина“, *Општинске новине*, 31.5.1941, стр. 3, и др.

⁸²¹ „Пријем код председника београдске општине“, *Општинске новине*, 11.5.1941, стр. 3.

⁸²² „У Београдској општини и у Управи града Београда, сва су чиновничка и службеничка места попуњена“, *Општинске новине*, бр. 60, 13.6.1941, стр. 7.

⁸²³ „Контрола цена животних намирница и остале робе“, *Општинске новине*, 12.5.1941, стр. 3; „Наредба о ценама животних намирница“, *Општинске новине*, 15.5.1941, стр. 3; „Наредба о точењу алкохолних пића“, *Општинске новине*, 16.5.1941, стр. 3; „Наредба о отварању и затварању радњи“, *Општинске новине*, 22.5.1941, стр. 3; „Кажњени беспосличари и шпекуланти“, *Ново време*, 21.5.1941, стр. 5; „Наредба управника града Београда о саобраћају“, *Ново време*, 22.5.1941, стр. 5; „За бесправан рад кажњаваће се и послодавци и послопримци“, *Ново време*, 23.5.1941, стр. 4; „Ред мора бити – Полиција кажњава публику која се није придржавала саобраћајних прописа“, *Ново време*, 27.5.1941, стр. 4; „Кажњавања због несавесне шпекулације, повишења цена, скитње, беспосличарења и торбареења“, *Ново време*, 29.5.1941, стр. 5; „Кажњавање због шпекулације, беспосличарења и пијанчења“, *Ново време*, 31.5.1941, стр. 5; „Одредбе о отварању и затварању радњи биће строго примењиване“, *Ново време*, 4.6.1941, стр. 3; „За три недеље цепароши су извукли из цепова Београђана око пола милиона динара – ухапшено је двадесет лопова“, *Ново време*, 7.6.1941, стр. 5; „Кажњавање због шпекулације и беспосличарења“, *Ново време*, 15.6.1941, стр. 3.

регистрацију Јевреја и контролу да ли носе ознаке, што је такође био још један од примера кршења Хашке конвенције.⁸²⁴ Ипак, о овим питањима знатно више речи биће у наставку текста.

Као што се може приметити, у прва два месеца окупације, Јовановићева полиција није на себе преузела примарно задатке из домена политичке полиције, већ је највећим делом радила на пословима одржавања реда и контроле становништва. У складу са тим, неопходан је био систем рада, који је подразумевао адекватну контролу читаве градске територије. Због тога су, према сведочењу Благоја Нешковића,⁸²⁵ секретара Покрајинског комитета Комунистичке партије Југославије, организоване адекватне патролне јединице. Најчешће су се састојале из два члана, који су често радили у садејству са Гестапоом.⁸²⁶ Ове патроле за своје задужење добијале су улице, углове, раскрснице, бифее, кафане и зграде, а тачне податке о њиховом положају, Комунистичкој партији преносио је Јанко Јанковић, чиновник Специјалне полиције.⁸²⁷ У складу са тим, долазимо до закључка да је београдска полиција у прва два месеца окупације свој рад базирала на систему концентричних кругова и кључних градских тачака. Односно, предвиђане су кључне тачке за контролу града, а преко њих и задужења за полицијске екипе. Тиме је град подељен у концентричне кругове, чиме је требало успоставити потпуну контролу. Са овим се слаже и чињеница да су квартови Управе Београда враћени на снагу свега неколико дана након што је Јовановић заузео положај изванредног комесара Београда.⁸²⁸ Град је подељен на мање јединице, а одговорност за контролу територијалног опсега сваког кварта, делегирана је на њихове шефове. Тиме је прецизирана општа полицијска власт у граду, али такође и локалне полицијске испоставе.

Ипак, новорганзоване полицијске формације сусреле су се на почетку окупације са неколико врло сложених и захтевних проблема. У првом реду, то је била чињеница да ове полицијске формације и њихово људство више нису деловале независно, већ у строгом садејству и пажљивом надзору полицијских институција Трећег Рајха. Осим тога, постојала су два врло сложена техничка проблема. Наиме, Специјална полиција, као полицијска формација која је по обиму посла на себе преузела убедљиво највећи опсег делатности у оквиру београдске полиције, није адекватно била наоружана и недостајала јој је предратна картотека.⁸²⁹ Обе чињенице произилазиле су из неповерења окупационог фактора, у првим месецима окупације.⁸³⁰ То је за београдску полицију био врло озбиљан проблем, који је могао да се реши искључиво на највишим полицијским инстанцама, односно падао је у домен Драгомира Јовановића, као главне споне између немачке и домаће полицијске организације под окупацијом.

⁸²⁴ ИАБ, ОСБ, Саслушање Бећаревића, стр. 19; Б. Божовић, *Страдање Јевреја у окупираном Београду 1941-1944*, Београд 2012, стр. 241-243.

⁸²⁵ Благоје Нешковић (1907–1984) био је борац и лекар у Шпанском грађанском рату. Члан Комунистичке партије Југославије од 1935. године, изабран на место секретара Покрајинског комитета КПЈ за Србију. Након Другог светског рата, постао је председник Централног комитета Комунистичке партије Србије и био је председник владе НР Србије од 1945. до 1948. године. (Е. Мирковић, *Благоје Нешковић (1907–1984): политичка биографија*, докторска теза, Филозофски факултет 2016)

⁸²⁶ ИАБ, МГ – 27, Благоје Нешковић, Одговор на текст Јоце Марјановића „Прогласи-Писма“, објављеном у монографији „Београд“, стр. 11.

⁸²⁷ *Исто*, стр. 11-12.

⁸²⁸ „Како је Београд подељен на седам квартова“, *Општинске новине*, 26.4.1941, стр. 3; „Рад у београдским квартовима“, *Општинске новине*, 29.4.1941, стр. 4.

⁸²⁹ ИАБ, УГБ СП, IV-260-а, к. 501, стр. 80, Допис управника града Београда Министарству унутрашњих послова, 22.5.1941; *Колаборационисти пред судом ОЗНЕ*, стр. 173. Да је наоружање недостајало Специјалној полицији били су обавештени и комунистички илегалци, односно секретар Покрајинског комитета Комунистичке партије Југославије – Благоје Нешковић. (ИАБ, МГ – 27, Благоје Нешковић, Сећања др Благоја Нешковића, 27-28.11.1957, стр. 57)

⁸³⁰ ИАБ, МГ – 626, Сергије Голубјев, стр. 52.

Међутим, Јовановић је брзим деловањем и врло тактичним приступом у првим месецима практично успео да превазиђе сва три кључна проблема. На првом месту, блиско је сарађивао са представницима Ајнзацгрупе и Ајнзацкоманде.⁸³¹ Томе је значајно допринела чињеница да се са Хелмом и Краусом познавао неколико година и да су претходно сарађивали. Немачки изори наводе да је Јовановић најближу сарадњу имао управо са Краусом и њему подређеном Ајнзацкомандом, као оперативним делом Ајнзацгрупе.⁸³² Са друге стране, управник Београда је од својих органа изричито и сваком приликом захтевао блиску сарадњу са окупатором. То је било изражено, са једне стране, на унутрашњим састанцима и у интерним дописима, док су се са друге стране, овакви позиви Јовановића ширили јавно – преко штампе.⁸³³ Тиме су стављена врло јасна очекивања од њему подређених органа и евидентно је да су сви чиновници, агенти и стражари полицијских организација на самом почетку били свесни захтева за сарадњу са окупатором.

Ипак, постоје индиције да је током првих месеци, постојао одређени отпор овој сарадњи, пре свега у интерним круговима полицијских формација.⁸³⁴ Божидар Бећаревић је након рата сведочио да је на колебање српских полицајаца, услед наредби о хапшењу неколико политичких првака и једне групе српских цивила, Драгомир Јовановић реаговао врло оштро. Сазвао је општи састанак полицијских органа и образложио правни легитимитет окупације. Према Бећаревићу, позвао се на акт о капитулацији, наводећи да је влада генерала Симовића тим актом наложила органима безбедности да остану на својим местима. Осим тога, инсистирао је и на чињеници да по одредбама међународног ратног права, сви предратни припадници полицијских институција имају обавезу да остану на својим радним местима и одговоре сопственим дужностима. Поврх свега, Јовановић је запретио и хапшењем полицајцима који одбију да изврше своје задатке.⁸³⁵ Иако Бећаревић наводи да је овај говор Јовановића од стране органа примљен врло хладно, као чињеница остаје да су домаће полицијске формације већ крајем лета исте године у потпуности прихватиле сарадњу са окупатором. Разлог за то био је притисак услед сопствене угрожености од стране комунистичке гериле, али и енергичан и врло тактичан приступ самог Јовановића.⁸³⁶

Са друге стране, питање картотеке било је од изузетне важности за тадашњу полицију и њен рад. Наиме, картотека је представљала својеврсну базу података, на основу које су полицијски оперативци проверавали осумњичене и црпели основне податке о њима. Уз то, правилно вођење и коришћење картотеке могло је да доведе до разбијања читавих ћелија Комунистичке партије Југославије, која је током 1930-их била основни противник београдске полиције. Управо из тих разлога, представници окупационе силе одмах по запоседању зграде београдске полиције, запленили су део картотеке који није био уништен. Јовановић је, крајем маја прве године окупације, навео да се преостали део картотеке у том тренутку налази у згради

⁸³¹ Ову чињеницу признао је и сам Јовановић на саслушању. (*Колaborационисти пред судом ОЗНЕ*, стр. 169-170)

⁸³² ИАБ, БИА, М. Аћимовић, стр. 9-4, Извод из исказа др Полтеа.

⁸³³ ИАБ, БИА, Д. Јовановић, док. бр. 19, стр. 1, *Говор Јовановића приликом преузимања дужности у општини*, 16.5.1941; ИАБ, ОГБ, к. 212, ф. 8-31/41, *Нареда председника општине, Д. Јовановића*, 14.6.1941; ИАБ, МГ – 626 *Сергије Голубјев*, стр. 28-29; „Успостављање и организовање подручја Управе града Београда“, *Ново време*, 18.5.1941, стр. 5; „Београдска општина је скромно прославила своју славу Спасовдан“, *Ново време*, 30.5.1941, стр. 4.

⁸³⁴ О општем отпору сарадњи чиновника са окупаторима Бећаревић је након рата писао и један елаборат за потребе ОЗНА-е. (ИАБ, БИА, 70900007 – Божидар Бећаревић, стр. 403/149, Елаборат Комесарска управа)

⁸³⁵ ИАБ, ОСБ, Саслушање Бећаревића, стр. 3. Ипак, неопходно је имати у виду да је ово саслушање Бећаревића настало у околностима окончаног рата, када му је одговарало да одговорност за колаборацију у потпуности пребаци на личну иницијативу и притисак Драгомира Јовановића. У складу са тим, постоји могућност да су неке од ових тврдњи једноставно пренаглашене.

⁸³⁶ Исто.

Министарства правде.⁸³⁷ С обзиром на чињеницу да је ова зграда у том тренутку била у поседу Ајнзацкоманде, сазнајемо да је управо она запленила предратну картотеку.

У сваком случају, управник Београда је 22. маја прве године окупације покушао да преко комесара Министарства унутрашњих послова утиче да се сачувани део предратне база података врати у посед београдске полиције.⁸³⁸ Чини се да је одлука по том питању била у рукама Ајнзацгрупе, па је стога Јовановић покушао да, преко посебно повољних односа на релацији Аћимовић-Хелм, успешно реши ово питање.⁸³⁹ Судаћи по не потпуно јасном мемоарском исказу Сергија Голубјева, једног од искуснијих чиновника београдске полиције, Немци су заиста вратили преостали део картотеке.⁸⁴⁰ Ипак, то је подразумевало само картоне лица чија су презимена почињала на слово „А“ и завршавала се словом „К“,⁸⁴¹ што је у сваком случају био само мањи део предратне базе података. Са овако скромном основом за рад, београдској полицији руке су биле везане. Готово читав предратни антикомунистички рад је нестало и морало се прибећи поновној изградњи полицијске базе података.

У тако сложеној ситуацији, на сцену је опет ступио њен главни шеф – Драгомир Јовановић. Наиме, он је наредио да се у Београду изврши прецизан попис становништва и на основу тога утврди право стање бројности грађанства, након Априлског рата и исељавања великог дела становништва у унутрашњост.⁸⁴² Тај попис је изведен 18. маја 1941. године и дао је резултат од 253.729 становника.⁸⁴³ Истовремено, представљао је солидну основу за контролу становништва и даљу изградњу базе података. Ипак, с обзиром на чињеницу да се мноштво становника, пре свега женског пола, још увек није вратио из унутрашњости, Управа града Београда је 4. јуна поновила наредбу о пријављивању непријављених лица, овај пут под претњом оштрих казни.⁸⁴⁴ Да су ови пописи искоришћени за стварање картотеке становника Београда сазнајемо из једног дописа Јовановића Статистичком одсеку Општине Београда. У њему се као задатак поставља прављење картона за све становнике главног града, а да се по питању илегално настањених (непријављених, прим. Р.Т.) лица, покрене доказни поступак, чије ће одлуке контролисати искључиво управник Београда.⁸⁴⁵ Овај попис и стварање картотеке становника, представљао је квалитетну основу за полицијску контролу грађана, а остатак полицијске базе података у наредном периоду својим оперативним радом створила је Специјална полиција. О важности картотеке речито говори Сергије Голубјев, наводећи да је за потребе њеног чувања, у згради Управе града Београда постављен „специјални челични орман“.⁸⁴⁶ Тиме је Драгомир Јовановић створио квалитетну

⁸³⁷ ИАБ, УГБ СП, IV-260-а, к. 501, стр. 80, Допис управника града Београда Министарству унутрашњих послова, 22.5.1941.

⁸³⁸ Исто.

⁸³⁹ Фридрих Полте у свом саслушању инсистира на чињеници да је однос полицијских институција током прве године окупације био базиран на блиској сарадњи комесара Министарства унутрашњих послова Аћимовића са Хелмом и Ајнзацгрупом, а да је Јовановић најближе сарађивао са Краусом и његовом Ајнзацкомандом. (ИАБ, БИА, М. Аћимовић, стр. 9-4, Извод из исказа др Полтеа) С обзиром на чињеницу да су Министарство унутрашњих послова и Ајнзацгрупа били превасходно наредбодавни полицијски органи, а Јовановић са својом полицијом и Краус предводећи Ајнзацкоманду, били практично егзекутивни и оперативни органи, овакав опис др Фридриха Полтеа се чини начелно исправним.

⁸⁴⁰ ИАБ, МГ – 626 Сергије Голубјев, стр. 32-33.

⁸⁴¹ То сазнајемо из исказа Божидара Бећаревића, који је, по сопственом признању, лично руководио паљењем картотеке након 27. марта. (ИАБ, ОСБ, Саслушање Бећаревића, стр. 12)

⁸⁴² ИАБ, ОГБ, Записници одбора општине београдске, к. 90, 13.5-28.10.1941, стр. 1, одл. 1.

⁸⁴³ „Београд има сада 253.729 становника“, *Ново време*, 25.5.1941, стр. 5.

⁸⁴⁴ „Наредба о пријављивању грађанства“, *Ново време*, 4.6.1941, стр. 5.

⁸⁴⁵ ИАБ, ОГБ, к. 212, ф. 8-71/41, Наредбе председника ОГБ, 17.6.1941.

⁸⁴⁶ ИАБ, МГ – 626 Сергије Голубјев, стр. 33.

основу за решавање другог озбиљног проблема са којим се на почетку окупације сусрела његова полиција.

Трећи и посебно сложен проблем београдске полиције у првим месецима њеног постојања под окупацијом, било је питање наоружања. Наиме, услед делимичног неповерења, које ће у многим случајевима бити изражено и касније, окупационе институције доделиле су београдској полицији, током првих месеци, искључиво помоћне послове. То је био производ чињенице да је изразито неповерење према Србима долазило, као што смо већ видели, од самог врха Трећег Рајха. Ипак, овакав став, превазиђен је кроз изражену потребу немачких полицијских формација да се након отпочињања операције Барбароса, ослоне великим делом на домаћу полицију и њој делегирају највећи део теренских задатака. Осим тога, проблем неповерења делимично је превазиђен кроз чињеницу да се српска полиција у првој фази окупације држала лојално према окупатору, извршавајући задатке који су јој делегирани.

У таквим околностима, 18. јуна 1941. године, непосредно пред инвазију на СССР, у окупационе полицијске институције, од стране Хајнриха Милера, стигла је општа наредба о прикупљању оперативних података и припреми снажног удара на комунисте.⁸⁴⁷ У сврху организације првог антикомунистичког удара, изасланици окупационе управе организовали су ујутру 22. јуна свеопштуру полицијску конференцију. Карл Хинце наводи да је овом конференцијом председавао пуковник Кевиш, начелник војног штаба у оквиру надлештва војног заповедника Србије. Према Хинцеу присутни са немачке стране, били су Хелм и велики број официра, док су српску полицију представљали Аћимовић, Јовановић и његов помоћник Миодраг Ђорђевић. Овај немачки извор такође наглашава да је управник Београда на конференцији посебно инсистирао да српску полицију треба значајније наоружати, управо због почетка опсежне антикомунистичке акције.⁸⁴⁸ Иако значајнији подаци о овој полицијској конференцији недостају, као чињеница остаје да је прва велика антикомунистичка акција стављена превасходно у задатак српске полиције.⁸⁴⁹ У ту сврху, одређени контингент наоружања заиста је додељен домаћој полицији под окупацијом, а кључну улогу у читавој акцији одиграо је управо Драгомир Јовановић, што се јасно види из наређења др Харалда Турнера.⁸⁵⁰

На овај начин, творац београдске полиције под окупацијом разрешио је три главна проблема са којима се његова полицијска организација сусретала у прва два месеца окупације. Његов енергичан приступ и строго садејство са окупационом управом дало је резултате и новостворена политичка полиција Управе града Београда крајем јуна прве године окупације била је спремна за свој први антикомунистички задатак. Од тог тренутка па надаље, започела је потпуно нова фаза делатности београдске полиције под окупацијом, а у складу са тим, њен главни шеф и наредбодавац добијаће све већу и значајнију улогу.

⁸⁴⁷ *Zbornik NOR-a*, XII-1, dok. br. 68, str. 178-179, Direktiva šefa Policije i Službe bezbednosti Trećeg Rajha područnim organima Gestapoa za suzbijanje komunističkog pokreta u okupiranim oblastima, 18.6.1941.

⁸⁴⁸ ИАБ, БИА, Karl Hintze, стр. 2-1, Записник о саслушању Карл Хинцеа, 12.9.1945; АЈ, 110-11-18, стр. 214, Допис Yugoslav War Crime Commission USFET Државној комисији за утврђивање злочина окупатора и његових помагача.

⁸⁴⁹ То је формализовано наредбом војног заповедника Србије, фон Шредера и шефа Управног штаба, Харалда Турнера, комесару Министарства унутрашњих послова, Милану Аћимовићу. (*Zbornik NOR-a*, I-1, dok. br. 107, Izveštaj šefa nemačke okupacione uprave u Srbiji, 22.6.1941; *Zbornik NOR-a*, I-1, dok. br. 108, Naređenje dr Turnera M. Aćimoviću, 22.6.1941)

⁸⁵⁰ ИАБ, БИА, Karl Hintze, стр. 2-1, Записник о саслушању Карл Хинцеа, 12.9.1945; АЈ, 110-11-18, стр. 214, Допис Yugoslav War Crime Commission USFET Државној комисији за утврђивање злочина окупатора и његових помагача; *Zbornik NOR-a*, I-1, dok. br. 108, Naređenje dr Turnera M. Aćimoviću, 22.6.1941.

3.2. Покрети отпора – од борбе до сарадње

Питање формирања окупационе власти над војним путем побеђеним народима, од самих почетака забележене историје човечанства изазивало је многе појаве, које су се изнова понављале у различитим историјским епохама. Појављивале су се у другачијим формама и мање или више израженим облицима, али суштина потребе једне стране да стање окупације одржи и друге стране да се окупације ослободи, остала је вечна и непроменљива. У складу са тим, у готово свим историјским епохама долазило је до појаве „отпора“, у његовим разним формама (војни, цивилни, ненасилни и др.), али са кључном тенденцијом покорене стране, да се ослободи управе коју је над њим успоставио окупатор.

Сам појам „отпор“ (en. Resistance, ger. Widerstand), према Оксфордском речнику значи „неслагање или супротстављање одређеном плану или идеји“, или „акт одбијања обавезе“.⁸⁵¹ Када говоримо конкретно о отпору у Другом светском рату, он је према једном од најпознатијих лексикона највећег рата у историји, дефинисан као „покрет унутар Немачке, који је радио на свргавању Хитлера и Трећег Рајха.“⁸⁵² Без обзира на чињеницу да је ово далеко поједностављена дефиниција и строго ограничена на унутар-државно питање Немачке, занемарујући притом појам отпора на окупираним територијама, ипак остаје суштинска тачност коју ова дефиниција са собом носи – да у суштини отпора у Другом светском рату стоји борба против нацистичког режима власти.

Иако је непосредно након Другог светског рата, на многим странама Европе постојао јак дискурс о херојској борби, коју су водили окупирани народи, масовно сврстани у редове покрета отпора, таква представа није била у потпуности реална. Овакве идеолошке и неретко преувеличане патриотске стеге попустиле су тек када су сећања увелико избледела, учесници догађаја ушли у позне године, а поларизовани светски поредак, какав је створен након Другог светског рата, добрим делом превазиђен.⁸⁵³ Тада је дошло до могућности да се ова питања неоптерећено, на научној основи третирају, пре свега кроз егзактна историографска истраживања и у изворима утемељене бројке. Једино такав приступ омогућио је правилан увид у питања отпора, а самим тим и борбе против њега. Тиме је неумерена идеализација, примера ради, француског, белгијског и данског отпора, доживела потпуно отрежњење пред историографски утемељеном чињеницом да је у Француској у отпору учествовало између 1% и 3% становништва, у Белгији око 2,4%, а у Данској између 1% и 2,5% популације. За француску, белгијску и данску тезу, посебно поражавајућа била је чињеница да су историографска истраживања на истоку Европе регистровала знатно снажнију подршку отпору. Илустративан је пример Пољске, где се сматра прихваћеним да је између 10% и 15% становништва учествовало у одређеном облику отпора.⁸⁵⁴

Ситуација на Југоистоку, како су овај део Европе називали нацистички званичници, била је посебно сложена. То је пре свега произишло из чињенице да су врло брзо по окупацији формирана два јасно супротстављена тabora у погледу покрета отпора – национални и комунистички. Да окупирана Србија у том погледу није представљала преседан, потврђује и

⁸⁵¹ Oxford Learner's Dictionary – Searched term: „Resistance“ – „dislike of or opposition to a plan, an idea, etc; the act of refusing to obey“. <<https://www.oxfordlearnersdictionaries.com/definition/english/resistance?q=resistance>>, (pristupljeno: 6.12.2020.)

⁸⁵² L. L. Snyder, *Encyclopedia of the Third Reich*, Wordsworth Editions 1998, p. 294.

⁸⁵³ G. Von Frijtag Drabbe Künzel, „Resistance, Reprisals, Reactions“, in: *Surviving Hitler and Mussolini: Daily Life in Occupied Europe* (ed. by R. Gildea, O. Wiewiorka, A. Warring), Oxford-New York 2006, p. 178.

⁸⁵⁴ O. Wiewiorka, J. Tebinka, „Resisters: From Everyday Life to Counter-state“, in: *Surviving Hitler and Mussolini: Daily Life in Occupied Europe* (ed. by R. Gildea, O. Wiewiorka, A. Warring), Oxford-New York 2006, p. 153.

пример окупиране Грчке, где су се такође врло јасно профилисали супротстављени национални и комунистички покрет против окупације. Са једне стране левичарске организације окупљене око Комунистичке партије Грчке (ККЕ), након почетка Операције Барбароса формирале су Национални ослободилачки фронт (ЕАМ). Из ове разнородне политичке организације, убрзо је настала Народноослободилачка армија Грчке (ЕЛАС), као милитантна организација намењена борби против окупатора.⁸⁵⁵ Са друге стране, национално одређене снаге формирале су у јесен 1941. године у Атини Националну републиканску лигу Грчке (ЕДЕС), под вођством официра Наполеона Зерваса. Политичка платформа ове организације формално се базирала на оснивању „републике у социјалистичкој форми.“⁸⁵⁶ Тако су током прве године окупације и у Грчкој и у окупираној Србији формиран политички поларизовани табори који су у почетку преговарали око заједничке борбе против окупатора, а нешто касније ступили у жесток међусобни обрачун.

Када говоримо о сличним примерима на Југоистоку Европе, неопходно је поменути и Словенију. Наиме, у најзападнијем делу некадашње Краљевине Југославије успостављена су такође два фронта отпора – Ослободилачки фронт (Osvobodilna fronta - OF) и Југословенска војска у отаџбини (Jugoslovanska vojska v domovini - JVvD). Оно што је за овај пример специфично јесте чињеница да су оба покрета настала под снажним утицајем базе ових организација, које су током 1941. године деловале на територији окупиране Србије. Њихови политички циљеви били су слични паритетним покретима у српском делу бивше Краљевине Југославије. У Словенији су такође, као и у окупираној Србији, међусобно водили борбу.⁸⁵⁷

Да би на разноврсне идеолошке видове отпора адекватно одговорили, припадници немачке окупационе управе прибегавали су различитим формама борбе. Тактика је била диктирана у зависности од услова на терену, облика отпора, расположивих војних или полицијских снага, преовлађујућег утицаја међу изасланицима окупационих институција и многих других фактора. Ипак, на највећем броју окупираних територија постојала је константа и општи систем борбе против отпора. Наиме, овај модел подразумевао је заједничке акције окупационог фактора и разнородних домаћих војних, полицијских и других борбених формација. То је посебно било изражено након напада на Совјетски Савез, када се на многим територијама појавио комунистички отпор, организован по герилским принципима. Како је јасан одговор нацистичке Немачке био оштар антикомунистички став, потенцијални сарадници окупатора на пословима гушења комунистичког покрета отпора постале су разноврсне монархистичке, републиканске и друге формације, које су такође имале изразит антикомунистички став. Ту долазимо до питања мотивације одређених формација и покрета за сарадњу са окупатором, али да би ову ситуацију у окупираној Србији адекватно испитали, неопходно је усредсредити се на врло сложене услове у њој.

⁸⁵⁵ Интересантно је приметити да је држање Комунистичке партије Грчке (ККЕ) до почетка операције Барбароса било слично држању Комунистичке партије Југославије у окупираној Србији. Наиме, грчка комунистичка партија пратила је налоге Коминтерне и није се у том периоду конфронтирала са окупатором. Тек након отпочињања напада на Совјетски Савез, донета је званично одлука о оружаном борби. Ипак, треба нагласити да је хронолошки развој борбе против окупатора био знатно спорији од Комунистичке партије Југославије, која је већ током лета и јесени 1941. године успела да дестабилизује окупациони систем. (M. Mazower, *Inside Hitler's Greece: The Experience of Occupation, 1941-1944*, Yale University Press 1993, p. 103-105, даље: M. Mazower, *Inside Hitler's Greece*)

⁸⁵⁶ M. Mazower, *Inside Hitler's Greece*, p. 106. Ако имамо у виду да је национални покрет отпора у окупираној Србији (ЈВУО) био у основи монархистички, можемо констатовати да је између ова два национална покрета отпора постојала суштинска идеолошка разлика.

⁸⁵⁷ T. Griesser-Pečar, *Razdvojeni narod: Slovenija 1941-1945*, Ljubljana 2007, 120-140, 221-237, 239-241; D. Blumenwitz, *Okupacija in revolucija v Sloveniji (1941-1946)*, str. 93-97; S. Kos, *Stalinistična Revolucija na Slovenskem 1941-1945*, knj. I, Ljubljana 1994, str. 109-126, 195-198.

3.2.1. Антикомунистички став полиције

Од 22. јуна 1941. године, па надаље основно обележје активности београдске полиције био је антикомунизам. Овоме је значајно допринео и изразит антикомунистички став самог Јовановића, испољен у предратном периоду, чиме су, према његовим речима, у потпуности били задовољни и носиоци полицијске окупационе власти у Србији.⁸⁵⁸ Управо из тих разлога, београдска полиција је након отпочињања Операције Барбароса у потпуности добила обележје антикомунистичке полиције, које јој је, превасходно кроз своје наредбе, али и иступе у јавности, уткао сам Јовановић. Ипак, с обзиром на то да је антикомунистички став београдске полиције био знатно старији од импулса који су јој након 22. јуна дали њен шеф и изасланици окупационе управе, неопходно је кренути од самих почетака.

Наиме, као што смо већ представили, београдска полиција је у међуратном периоду заузела јасан антикомунистички правац деловања. Ту треба нагласити да је Комунистичка партија Југославије званично забрањена Обзномом од 29. децембра 1920. године.⁸⁵⁹ Односно, међуратна полиција Краљевине СХС и Краљевине Југославије, радила је од Обзнане, у складу са постојећим законима, директно против Комунистичке партије Југославије. За тадашњу полицију, комунизам је био забрањена политичка идеологија и припадници полицијских организација су на њу тако и гледали. Пропаганда је, такође, на комунизам ставила врло јасан жиг највеће државне и националне опасности,⁸⁶⁰ и у складу са тим, припадници београдске полиције схватили су свој антикомунизам као потпуно исправну платформу деловања, која брани државу, друштвени поредак и народ од потпуног демонтирања друштвених односа, какво је у њиховим очима било изведено у Совјетском Савезу.

Ипак, Други светски рат је донео врло јасну промену. Односно, чланови и симпатизери Комунистичке партије Југославије, све до напада Немачке на Совјетски Савез нису пружали оружани отпор. Тек након отпочињања Операције Барбароса, врх Комунистичке партије Југославије прилагодио је политичку платформу у правцу отпочињања оружане борбе.⁸⁶¹ Први акт оружаног отпора уследио је 15 дана након 22. јуна и убрзо су се овакви индивидуални или слабо организовани групни акти вишеструко увећали. Тиме је Комунистичка партија Југославије презентовала различите видове отпора, који су нешто касније прерасли у устанак. Он се различитим интензитетом одвијао широм окупиране Србије, али за овај сегмент приче најважније је нагласити да је у том трнутку прерастао из илегалне подземне делатности једне ограничене и званично забрањене политичке организације, у организован покрет отпора усмерен ка ослобођењу од окупатора и преузимању власти.

Управо из тог угла неопходно је посматрати позицију београдских полицајаца. Наиме, за разлику од немачке полиције стациониране у Србији, српски полицајци имали су знатно тежу моралну и егзистенцијалну дилему. Са једне стране, у међуратном периоду отворено су деловали

⁸⁵⁸ *Колaborационисти пред судом ОЗНЕ*, стр. 171.

⁸⁵⁹ В. Petranović, *Istorija Jugoslavije*, knj. 1, str. 111-114; „Prilog - Obznana“, u: I. Ribar, *Stara Jugoslavija i komunizam: zakoni, sudovi, zatvori i logori u staroj Jugoslaviji protiv komunista*, Zagreb 1967, str. 173-175. Јасан став владе и политичког врха тадашње државе према комунистима остао је забележен на страницама дневног листа „Политика“, два дана након „Обзнане“. („Борба с комунистима“, *Политика*, 31.12.1920, стр. 1)

⁸⁶⁰ Историчар Бојан Симић о том питању пише: „Пропаганда према комунистичком покрету била је (у време владе Милана Стојадиновића, прим. Р.Т.) изузетно оштра, што је било у складу са антикомунистичким опредељењем три кључна човека у држави – кнеза Павла, Стојадиновића и Корошеца. О комунизму се писало као о болести, зарази, највећем непријатељу народне слободе.“ (Б. Симић, *Пропаганда Милана Стојадиновића*, 190-191)

⁸⁶¹ В. Глишић, *Комунистичка партија Југославије у Србији 1941-1945*, књ. I, Београд 1975, 23-39.

против Комунистичке партије Југославије, у складу са тада важећим државним законима, по којима је КПЈ била политички субјект опасан по безбедност државе. Осим тога, Драгомир Јовановић се током рата вешто служио предратним законима и на њих позивао,⁸⁶² па је стога Комунистичка партија у очима његових полицајаца остала забрањени, антидржавни елемент. Са друге стране, услед међуратне борбе против комунизма, поред имена припадника Специјалне полиције, стајао је, из угла КПЈ, епитет осведочених представника полицијске бруталности, који су прогнали комунисте и многима одузели животе или их послали на дугогодишње робије. Управо због те „борбе на живот и смрт“, како ју је назвао сам Јовановић,⁸⁶³ представницима полицијске власти било је јасно да једини пут у наставак њихових живота, води кроз пораз Комунистичке партије. Тиме је једини логичан излаз за припаднике Специјалне полиције, који су пре рата радили у Одељењу опште полиције, био да продуже борбу против Комунистичке партије Југославије и кроз њено уништење избегну освету за антикомунистичку делатност.

Ипак, основни проблем за београдске полицајце јесте била чињеница да Комунистичка партија у том тренутку више није водила борбу против Краљевине Југославије, већ против окупатора.⁸⁶⁴ То је значило да београдска полиција више није формално бранила међуратни државни поредак, већ постојећи окупациони систем. Тако је најближи сарадник за београдске полицајце, на пословима антикомунизма, био немачки полицијски и управни апарат. Припадници домаће полиције под окупацијом су у настојању да продуже државну антикомунистичку делатност и спасу своје животе од освете, а преко вештог Јовановићевог коришћења предратним актима, прихватили сарадњу са окупатором.⁸⁶⁵ На овакав поступак, директно су, од стране Комунистичке партије, били представљени као издајници који једино желе да одрже окупациони систем власти.⁸⁶⁶

Да је било својеврсног колебања око сарадње са окупатором, посебно по питању послова који до тада нису долазили у домен њиховог полицијског рада (хапшење талаца, припадника политичких странака, Јевреја) потврђује и Божидар Бећаревић,⁸⁶⁷ шеф Антикомунистичког

⁸⁶² Од самог почетка окупације, Јовановић се у већини својих уредби позивао на предратни правни оквир и овлашћења која су му по тим законима стављена у ингеренције. („Наредба о ценама животних намирница“, *Општинске новине*, 15.5.1941, стр. 3; „Наредба о устројству квартова у Београду“, *Општинске новине*, 18.5.1941, стр. 5; „Наредба о отварању и затварању радњи“, *Општинске новине*, 22.5.1941, стр. 3; „Укидање чл. 17 Статута ОГБ и чл. 34 Статута Дирекције траваја и осветљења“, *Општинске новине*, 29.5.1941, стр. 3 и друге) С обзиром на чињеницу да је и у каснијим годинама окупације то такође било изражено, основано можемо сматрати да је то био покушај да се одржи правни континуитет са Краљевином Југославијом и са свог имена скине одговорност пред одредбама Хашке конвенције.

⁸⁶³ *Колаборационисти пред судом ОЗНЕ*, стр. 182.

⁸⁶⁴ *Zbornik NOR-a*, I-1, dok. br. 1, str. 11-16, Proglas СК КПЈ povodom napada fašističke Nemačke na Sovjetski Savez.

⁸⁶⁵ ИАБ, ОСБ, Саслушање Бећаревића, стр. 19-20.

⁸⁶⁶ *Zbornik NOR-a*, I-1, dok. br. 1, str. 18-21, Proglas СК КПЈ narodima Jugoslavije, 12.7.1941; *Zbornik NOR-a*, I-1, dok. br. 1, str. 22-26, Proglas СК КПЈ narodima Jugoslavije, 25.7.1941.

⁸⁶⁷ Божидар Бећаревић (1909-195?) рођен је у селу Десиминовац у околини Крагујевца. Како је имовинско стање његове породице било слабо, напустио је студије на Правном факултету и запослио се у државној служби. Полицијску каријеру започео је у Крагујевцу, где је постигао и прве резултате на пословима разбијања организације Комунистичке партије Југославије. Неколико година пред Априлски рат премештен је у Одељење опште полиције у Београду, као један од полицијских чиновника из унутрашњости, који су се највише истакли. Услед слабог састава Антикомунистичког одсека предратне Београдске полиције, додељен му је статус специјалног референта за комунизам. С обзиром на теоријску припрему и полиглотске способности, Бећаревић је врло брзо постао једна од водећих личности у антикомунистичком одсеку. Током окупације налазио се на челу Антикомунистичког одсека Специјалне полиције. Након рата је екстрадициран и осуђен за ратне злочине. (ВА, Нда, к. 133, ф. 1, бр. 2/3, Лични картон Божидар Бећаревић; ИАБ, ОСБ, Саслушање Бећаревића, стр. 1-2; Р. Туцовић, *Колаборација у Другом светском рату, на примеру сарадње водећих личности Специјалне полиције са Гестапоом (1941-1944)*, мастер рад, Филозофски факултет, Београд 2017)

одсека Специјалне полиције и својеврсни лидер агената ове полицијске организације. Наиме, он је на саслушању након рата инсистирао на томе да је колебање органа београдске полиције у потпуности прекинуто након 29. јула 1941. године,⁸⁶⁸ када су започела убиства полицијских органа од стране комунистичких илегалца.⁸⁶⁹ Врло брзо након тога уследили су и импровизовани атентат на Ђорђа Космајца, покушај атентата на управника логора на Бањици, Светозара Вујковића,⁸⁷⁰ као и покушај атентата на Живојина – Животу Јовановића, истакнутог агента Специјалне полиције.⁸⁷¹ Услед ових акција, према исказу Бећаревића и Сергија Голубјева, полицијски органи су у потпуности схватили да су и њихови животи угрожени и да услед тога морају да воде монолитну борбу против комунизма.⁸⁷²

Последњи снажан импулс у корист антикомунистичке службе окупатору, који су београдски полицајци добили, према поменутом извору, јесте познати „Апел српском народу“, у коме су истакнути интелектуалци позвали становништво на недвосмислену борбу против комунизма.⁸⁷³ Према наводима Бећаревића, овај позив домаће интелигенције листом је определио полицијске органе за делатност у корист комесарске управе и касније владе под окупацијом.⁸⁷⁴ Иако се овај исказ може сматрати једним делом тенденциозним, пре свега услед покушаја самоаболорања од кривице, сматрамо да у његовој основи заиста постоје трагови истинитости. То се пре свега односи на питања суштинске мотивације за делатност домаћих полицијских органа у корист окупационог поретка.

Осим тога, Јовановић је средином августа 1941. године, након посете Космајском срезу саставио извештај о наводним злочинима комуниста према локалним властима и цивилном становништву. Овај извештај полицијским агентима презентовао је Божидар Бећаревић и подсетио на случај Људевита Тилка, полицијског чиновника из Загреба, кога су комунисти наводно намамили у један стан, убили, а затим исекли на комаде.⁸⁷⁵ Тиме се Јовановићу, као главном заговорнику борбе против комунизма под окупацијом, прикључио и Божидар Бећаревић, као једна од најугледнијих полицијских личности Специјалне полиције и будућег Антикомунистичког одсека. Он је свој утицај искористио да управља страхом и искористи га за ангажовање полицијских органа на пословима антикомунизма.

Након повратка са Космаја, Драги Јовановић се одлучио на још један радикалан потез – дозволу физичке присиле током саслушања затвореника. С обзиром да полицијски рад до тада није дао адекватне резултате, али и вероватно услед Јовановићеве реизигнираности отвореним

⁸⁶⁸ Током 29. јула 1941. године, изведена је акција спашавања Александра Ранковића из Очне болнице. Том приликом убијен је вишеструко одликовани жандармеријски наредник Аранђел Јовановић. Ову смрт челници београдске полиције, укључујући и Драгомира Јовановића, искористили су за потпуну глорификацију домаће полиције и пропаганду против комунистичког покрета отпора. („Свечана сахрана жандармеријског наредника Аранђела Јовановића“, *Ново време*, 31.7.1941, стр. 1) О овој теми, знатно више података биће представљено у наставку текста.

⁸⁶⁹ ИАБ, ОСБ, Саслушање Бећаревића, стр. 35; ИАБ, МГ – 626, Сергије Голубјев, стр. 68-69.

⁸⁷⁰ Б. Божовић, *Београд под Комесарском управом*, стр. 257, 348-349,

⁸⁷¹ ИАБ, УГБ СП, IV-156/74, к. 398.

⁸⁷² ИАБ, ОСБ, Саслушање Бећаревића, стр. 35; ИАБ, МГ – 626, Сергије Голубјев, стр. 69.

⁸⁷³ Апел српском народу појавио се на страницама најтиражнијег дневног листа под окупацијом 13. августа 1941. године. У њему су виђеније личности из различитих сфера предратног друштва позвали српски народ да се свим снагама заложу за ред и мир у држави. („Апел српском народу“, *Ново време*, 13.8.1941, стр. 1) Бранко Петрановић потписнике апела дели на три групе – „ноторне сараднике окупатора“, затим „познате пронемачки расположене политичаре од пре рата“ и „угледне научне и јавне раднике“, наглашавајући да су многи од њих овај апел потписали под притиском, страхом од последица или директном принудом. (В. Petranović, *Srbija u Drugom svetskom ratu*, стр. 218) За више информација о самом апелу и политичкој ситуацији у вези њега видети и старију литературу. (М. Vorković, *Kontrarevolucija u Srbiji*, књ. I, стр. 75-76)

⁸⁷⁴ ИАБ, ОСБ, Саслушање Бећаревића, стр. 3, 35; *Колaborационисти пред судом ОЗНЕ*, стр. 313.

⁸⁷⁵ ИАБ, ОСБ, Саслушање Бећаревића, стр. 35-36.

присутвом и деловањем партизана на самом ободу Београда, управник града је својим органима дозволио физичку присилу. Да би утемељио одсуство законских прописа који су дозвољавали тортуру, Бећаревић је искористио говоре Владимира Лењина, у којима се помиње легитимитет убистава у сврху извођења револуције.⁸⁷⁶ Тиме је употпунио осећај угрожености агената и изазвао њихову контрарeакцију на комунизам, која се огледала у врло физичкој тортури ухапшеника.

На све то, треба додати и чињеницу да је Јовановић предратним полицијским органима претио отпуштањем или чак хапшењем.⁸⁷⁷ Ако имамо у виду да је људство новоформираних полицијских органа под окупацијом било углавном слабијег образовања,⁸⁷⁸ и у међуратном периоду навикнуто на државну службу и редовне исплате,⁸⁷⁹ можемо констатовати да они нису били склони или чак способни за неку другу врсту предузетничке или приватне делатности. У складу са тим, тежак период настао услед окупације, у очима полицијских службеника, могао је потенцијално отпуштање из државне службе једино да поистовети са потпуном материјалном пропашћу и реалним несналажењем у капиталистичком друштву, посебно оптерећеном тежином окупације. Тиме егзистенцијални тренутак београдских полицајаца такође можемо схватати као један од врло битних фактора у опредељењу за делатност у корист домаће управе под окупацијом.

Ако све претходно наведено имамо у виду, долазимо до закључка да је људство београдске полиције, током лета прве године окупације пролазило кроз врло сложен процес моралних дилема, како је то назвао Раб Бенет. Наиме овај аутор наглашава да је читав низ моралних и егзистенцијалних дилема током Другог светског рата мучио припаднике окупационих установа, затим колаборационистичке организације, али такође и припадника покрета отпора. У том смислу, Бенет сарадњу личности локалног порекла са окупатором назива „сивом зоном моралности“.⁸⁸⁰

Ако погледамо генерално, можемо констатовати да је сусретање са окупацијом пред већи део београдских полицајаца поставило тешку животну енигму. Са једне стране нови шеф београдске полиције, Јовановић, користио се документима и правним формулацијама да људство предратне полиције стави у функцију окупационог поретка. Са друге стране, стајали су традиционалан антикомунистички став полицајаца, опасност од комунистичких атентата, као и потенцијално тешко материјално стање услед евентуалног отпуштања из службе. У тренутку несигурних времена на почетку окупације, дисонантни тонови који су до београдских полицајаца долазили са различитих страна, као и већ формиран антикомунистички став и претње Јовановића, јасно су одредиле страну коју је заузео већи део београдске полиције.

У овом сложеном процесу опредељења престоничких органа реда и поретка значајну улогу одиграо је управо Јовановић. Наиме, он је таргетирао основне тачке важне за придобијање полицајаца (правни легитимитет окупације, опасност од комунизма, страх од тешког

⁸⁷⁶ ИАБ, ОСБ, Саслушање Бећаревића, стр. 35-36.

⁸⁷⁷ ИАБ, ОСБ, Саслушање Бећаревића, стр. 3.

⁸⁷⁸ Према нашим истраживањима, од укупног броја агената Специјалне полиције током окупације, 192 агента (58,72%) пре ступања на полицијску службу похађало је само основну школу. Гимназијско образовање (у свршеном и несвршеном облику) похађало је 126 агената (38,54%), док је 6 агената (1,84%) ишло у трговачку и по један у ветеринарску и вероисповедну школу. Такође, у служби Специјалне полиције постојао је и један агент који је био неписмен. (Р. Туцовић, „Агенти Специјалне полиције и начини њиховог деловања у окупираној Србији“, *Годишњак за друштвену историју*, 1/2017, стр. 33)

⁸⁷⁹ За прецизније податке о саставу, пореклу, образовању и одликовањима припадника Збора полицијских агената Специјалне полиције више у: Р. Туцовић, „Агенти Специјалне полиције и начини њиховог деловања у окупираној Србији“, *Годишњак за друштвену историју*, 1/2017, стр. 28-35.

⁸⁸⁰ R. Bennett, *Under the Shadow of the Swastika: The Moral Dilemmas of Resistance and Collaboration in Hitler's Europe*, Routledge 1999.

материјалног положаја) и до краја лета, врло промишљеним потезима створио значајну полицијску организацију, која је постала основ безбедносног система у окупираној Србији и ударна песница антикомунистичке делатности.

3.2.2. Стабилизовање положаја и борба против саботаже

Почевши од смене са положаја председника Општине Београда, и полицијске конференције 22. јуна, Драгомир Јовановић је своје активности усредредио на полицијску и антикомунистичку делатност. То је било основно обележје његових активности све до 11. септембра, када је враћен на положај у београдској општини. Овај период од два и по месеца био је испуњен активним полицијским ангажманом, распрострањеном и свакодневном сарадњом са представницима окупационе управе, као и повременим медијским иступима, који су од краја јула 1941. године, чинили врло значајан део у активностима Драгомира Јовановића.

Само учешће на свеопштој антикомунистичкој конференцији 22. јуна, значило је да ће Јовановић у наредним полицијским акцијама добити озбиљне задатке.⁸⁸¹ Читавом акцијом, која је уследила наредна три дана (22, 23. и 24. јун), са српске стране координисао је сам Драгомир Јовановић.⁸⁸² Наиме, у садејству немачких и домаћих полицијских власти направљени су спискови познатих комуниста и прецизиран план акције. Он је подразумевао потрагу за комунистима на адресама и у становима где су били пријављени. Тако је током ноћи 22. на 23. јун 1941. године започела припрема прве опсежне антикомунистичке акције београдске полиције током окупације. Саме акција одвијала се између 4 и 8 сати ујутру 23. јуна, када су укупно четири полицијске бригаде, предвођене чиновницима, провериле преко 80 станова познатих комуниста.⁸⁸³ Ипак резултат првог антикомунистичког удара, био је за саму полицију поражавајућ. Наиме, током јутра ухапшено је свега девет,⁸⁸⁴ а током поподнева истог дана још 12 лица.⁸⁸⁵ Ипак, колико је резултат првог дана активне антикомунистичке борбе био ограничен, добро говори сумарни извештај, који је прецизирао да на адресама није пронађено укупно 731 лице.⁸⁸⁶

Ова акција заснована на сарадњи колаборационистичке и немачке политичке полиције имала је скромне резултате пре свега услед тога што је директно Хајнрих Милер 18. јуна наредио да се са антикомунистичким ударом мора сачекати све док из Берлина не стигне шифра „Интернационала“.⁸⁸⁷ То је наравно био производ покушаја да се почетак Операције Барбароса држи у најстрожој тајности. Ипак, када је овај гигантски војни подухват започео, Јанко Јанковић из београдске полиције је преко посредника пренео Благоју Нешковићу вест да је Гестапо затражио спискове комуниста.⁸⁸⁸ То је београдској организацији Комунистичке партије

⁸⁸¹ ИАБ, БИА, Karl Hintze, стр. 2-1, Записник о саслушању Карл Хинцеа, 12.9.1945; АЈ, 110-11-18, стр. 214, Допис Yugoslav War Crime Commission USFET Државној комисији за утврђивање злочина окупатора и његових помагача.

⁸⁸² ИАБ, ОСБ, Саслушање Бећаревића, стр. 3; *Zbornik NOR-a*, I-1, dok. br. 108, Naredenje dr Turnera M. Acimoviću, 22.6.1941.

⁸⁸³ ИАБ, УГБ СП, IV-128, к. 379/5, стр. 2, Извештај 23.6.1941.

⁸⁸⁴ ИАБ, УГБ СП, IV-128, к. 379/5, стр. 2, Извештај 23.6.1941.

⁸⁸⁵ ИАБ, УГБ СП, IV-128, к. 379/5, стр. 3, Приведени после подне 23.6.1941.

⁸⁸⁶ ИАБ, УГБ СП, IV-128, к. 379/5, стр. 5, Списак лица комунистички оријентисаних са подручја УГБ која се налазе ван домаћаја власти.

⁸⁸⁷ *Zbornik NOR-a*, XII-1, dok. br. 68, str. 178-179, Direktiva šefa Policije i Službe bezbednosti Trećeg Rajha područnim organima Gestapoa za suzbijanje komunističkog pokreta u okupiranim oblastima, 18.6.1941.

⁸⁸⁸ ИАБ, МГ – 27 Благоје Нешковић, Сећања др Благоја Нешковића, 27-28.11.1957, стр. 47.

Југославије био јасан знак да се спрема жесток удар на комунисте и у складу са тим, већ током првог дана рата између Трећег Рајха и Совјетског Савеза, највиђенији комунисти су се склонили из главног града. Ово је већ сутрадан констатовано и у општем извештају Специјалне полиције.⁸⁸⁹ Ипак, без обзира на касну наредбу из Берлина, Гестапо и Специјална полиција су тродневну полицијску акцију окончали са 161 ухапшеним комунистом у Београду, а на територији Србије укупно 713 ухапшених лица.⁸⁹⁰ Као чињеница ипак остаје да су највиђеније личности Комунистичке партије Југославије ипак остале испод радара полицијских органа, укључујући и Јосипа Броза – Тита.⁸⁹¹

Ова чињеница била је посебно важна, из простог разлога што је Централни комитет Комунистичке партије Југославије, предвођен управо Титом, већ истог дана када је започео напад на Совјетски Савез, издао проглас у коме позива своје чланове да се припремају за борбу.⁸⁹² Одлука о отпочињању припрема за оружани отпор у Србији донета је званично 23. јуна на састанку Покрајинског комитета Комунистичке партије Југославије, а главни штаб Народноослободилачких партизанских одреда образован је већ 27. јуна.⁸⁹³

Атмосфера у Београду након пристизања вести о нападу Немачке на Совјетски Савез била је узаврела. Интересантно је напоменути и да је Драгомир Јовановић за потребе Гестапоа оценио расположење становништва тог 22. јуна 1941. године, као врло слично атмосфери од 27. марта исте године.⁸⁹⁴ Управо на карту русофилских и антинемачких ставова грађанства играли су агитатори Комунистичке партије, који су свој задатак у припреми устанка убрзо започели.⁸⁹⁵ Паралелно са тим, уследиле су и објаве органа Комунистичке партије Југославије, којима се настојао направити широк антифашистички фронт и за борбу расположено становништво окупити око „авангарде радничке класе“, како је саму себе називала Комунистичка партија.⁸⁹⁶ Званичан позив народу на устанак упутио је Покрајински комитет након 5. јула 1941. године, а исто је 12. јула, преко својих пропагандних гласила, учинио и Централни комитет.⁸⁹⁷ То је са једне стране, у пропагандном погледу пружало потпору изградњи наведених војних органа Комунистичке партије, пре свега кроз покушај интернационализације борбе против фашизма и настојања да се разнородни народи уједине у тој борби. Са друге стране, већ прве објаве политичких органа Комунистичке партије Југославије, јасно су означиле њене противнике у окупираној Србији. Тако је проглас Покрајинског комитета „потпором окупатора“ назвао Љотића

⁸⁸⁹ ИАБ, УГБ СП, IV-128, к. 379/5, стр. 2, Извештај 23.6.1941.

⁸⁹⁰ Историчар Раде Ристановић наглашава да постоје одређена неслагања у извештајима београдске полиције и окупационих органа, па тако немачки извештај пише о 161 ухапшеном лицу, док извештај Специјалне полиције наводи 198 ухапшених у овој тродневној полицијској акцији. (Р. Ристановић, *Акције комунистичких илегалца у Београд 1941-1942*, Београд 2013, стр. 97-98, даље: Р. Ристановић, *Акције комунистичких илегалца*)

⁸⁹¹ Да Специјална полиција уопште није успела да открије Титов положај у Београду потврђује и списак комуниста који нису пронађени, начињен 23. јуна. На њему се Јосип Броз – Тито налази под редним бројем 79. Уз његово име наведени су следећи подаци: „бравар, син Фрање и Марије, рођен 6.3.1892. године у Кумровцу. Шеф штаба врховне комунистичке команде. Шпански добровољац.“ (ИАБ, УГБ СП, IV-128, к. 379/5, стр. 5, Списак лица комунистички оријентисаних са подручја УГБ која се налазе ван домаћаја власти)

⁸⁹² *Zbornik NOR-a*, I-1, dok. br. 1, str. 11-16, Proglas СК КПЈ povodom napada fašističke Nemačke на Sovjetski savez.

⁸⁹³ В. Petranović, *Srbija u Drugom svetskom ratu*, str. 179.

⁸⁹⁴ ВАВ, R 58/214, s. 23, Ereignismeldung UdSSR nr. 4 – Besetzes jugoslawisches Gebiet; М. Kreso, *Njemačka okupaciona uprava*, str. 146.

⁸⁹⁵ Н. Девић, *Партизански покрет у Србији 1941-1944*, докторска теза, Филозофски факултет, Београд 2020, стр. 66. (даље: Н. Девић, *Партизански покрет*)

⁸⁹⁶ *Zbornik NOR-a*, I-1, dok. br. 1, str. 11-16, Proglas СК КПЈ povodom napada fašističke Nemačke на Sovjetski savez.

⁸⁹⁷ В. Petranović, *Srbija u Drugom svetskom ratu*, str. 181; М. Б. Матић, *Партизанска штампана у Србији 1941-1944*, Београд 1993, стр. 47; „Народи Југославије: Срби, Хрвати, Словенци, Црногорци, Македонци и други!“, у: *Proleter 1929-1942*, str. 784-785.

и Аћимовића, док је Драги Јовановић, заједно са својим полицијским органима (Бећаревић, Вујковић, Космајац), назван „шачицом полицијских паса“. Да би поентирали у овом делу прогласа, његови творци су навели да су „ти изроди заслужили (...) срамну смрт издајица, која их мора пре или касније стићи.“⁸⁹⁸ Слични позиви са лични дисквалификацијама Јовановића и његових полицијских органа и отвореним претњама упереним против њих, поновили су се више пута у току наредна два месеца.⁸⁹⁹

Тиме су тврд антикомунистички став Јовановића и непријатељски став комуниста према њему одредили правац борбе између КПЈ и Специјалне полиције током окупације. Са једне стране, Јовановићева отворена и бескомпромисна борба против комуниста у предратном периоду, само се продужила у првој антикомунистичкој акцији током окупације. Са друге стране, јавна осуда Јовановића на смрт од стране Комунистичке партије Југославије, само је до краја потврдила да овај сукоб улази у фазу потпуне ескалације. Ипак, окупација је била тек на почетку, а делатност Комунистичке партије ускоро је добила потпуно нови облик.

Наиме, вођство КПЈ је позвало народ на сврставање у борбене редове и дало директиве за извршавање саботажа.⁹⁰⁰ У складу са тим, овај облик отпора постаће примаран током лета 1941. године и карактеристичан посебно за Београд, али и градове у унутрашњости. Стање у главном граду, током јула и августа прве године окупације постало је алармантно по окупатора. Започело је са лакшим облицима отпора, као што су паљење проокупаторске штампе, напади на киоске који су штампу продавали, пресецање телефонских и телеграфских каблова, растурање летака комунистичке садржине и слично.⁹⁰¹ С обзиром на чињеницу да се у кратком периоду вршење саботажа поновило на различитим местима у Београду, ситуација је по окупатора и домаћу управу постала нестабилна. О овим акцијама Ајнзацгрупа је морала да извештава своју вишу инстанцу – Главни уред безбедности Рајха.⁹⁰² Такве вести, из угла полицијске централе у Берлину свакако нису биле афирмативне по политичку полицију у Београду. У складу са тим, Ајнзацгрупа је морала да делује ефикасно и обуставити акције које су, несумњиво уносиле немир међу грађанство, али и подстицале његову борбеност и отпор према окупатору.

Да би одговорили на акте отпора који су били углавном добро осмишљени и ефикасно изведени, немачкој и домаћој полицији требао је делотворан механизам. Прво је 13. јула, Јовановић наредио строгу приправност својих органа и запретио казнама у случају да извршиоци саботажа не буду ухваћени.⁹⁰³ Без обзира на то, саботаже су се наставиле и наредних дана, па су нове полицијске мере биле нужне. Њих је својом наредбом 17. јула најавио војни заповедник,

⁸⁹⁸ *Dokumenti centralnih organa KPJ: NOR i revolucija: 1941-1945*, knj. 1 (прir. R. Vujošević, Beograd 1985, str. 72-75, Centralni komitet KPJ narodima Jugoslavije, 12.7.1941, (даље: *Dokumenti centralnih organa KPJ*); *Zbornik NOR-a*, I-1, dok. br. 2, str. 18-21, Proglas СК KPJ narodima Jugoslavije od 12.7.1941. Историја Јовановићевих појављивања у гласилима органа Комунистичке партије Југославије била је дуга. Тако сличне дисквалификације Јовановића први пут региструјемо у *Полетеру* из 1935. године, када је заједно са Аћимовићем назван „животињом“. („Pred sud s 6-januarskim zločincima!“, *Proleter*, br. 7-8, juli-august 1935, u: *Proleter 1929-1942*, str. 398) Две и по године касније у *Пролетеру* се појавио још један текст, у коме је Јовановић овај пут назван „делатом“. („Taktika trockističkih bandita u Jugoslaviji“, *Proleter*, br. 13, decembar 1937, u: *Proleter 1929-1942*, str. 618)

⁸⁹⁹ *Dokumenti centralnih organa KPJ*, knj. 1, str. 107-111, Centralni komitet KPJ narodima Jugoslavije, 25.7.1941; *Zbornik NOR-a*, I-1, dok. br. 3, str. 22-28, Proglas СК KPJ narodima Jugoslavije od 25.7.1941; *Zbornik NOR-a*, II-1, str. 19-25, Bilten glavnog štaba NOPO Jugoslavije br. 2, 19.8.1941.

⁹⁰⁰ *Dokumenti centralnih organa KPJ*, knj. 1, dok. br. 12, Dopis J. B. Tita Izvršnom komitetu komunističke Internacionale, kraj juna 1941.

⁹⁰¹ Р. Ристановић, *Акције комунистичких илегалца*, стр. 104-109.

⁹⁰² ВАВ, R 58/215 – Ereignismeldung UdSSR, nr. 31 – Jugoslawien, 23.7.1941; ВАВ, R 58/215 – Ereignismeldung UdSSR, nr. 37 – Jugoslawien, 29.7.1941.

⁹⁰³ ИАБ, УГБ СП, IV-162/2, Наредба управника Београда, 13.7.1941.

генерал Лудвиг фон Шредер, предвиђајући да ће сва пунолетна лица изузев Јевреја и Рома бити организована у грађанску стражу, намењену чувању каблова.⁹⁰⁴ Истог дана када се у новинама појавила наредба војног заповедника, Драги Јовановић је у садејству са комесаром Аћимовићем и фелдкомандантом Кајзенбергом, донео званичну наредбу о организовању грађанске страже, намењене чувању телефонских и телеграфских каблова.⁹⁰⁵ Ова наредба предвиђала је перманентну стражарску делатност, 24 часа дневно, али исто тако и строгу контролу, одговорност и евентуалне казне за неадекватно вршење страже. Јовановић је такође наредио да преко квартава и Специјалне полиције свакодневно добија спискове припадника грађанске страже и да тиме контролу и право евентуалних казни задржи искључиво у својим рукама.⁹⁰⁶

Такође, да би обезбедио бољу координацију на пословима антикомунизма, комесар Министарства унутрашњих послова, Милан Аћимовић, проширио је Јовановићеве ингеренције на пословима антикомунизма на простор читаве окупиране Србије.⁹⁰⁷ На основу тога, Специјална полиција је преко Министарства унутрашњих послова расписала потрагу за сто највиђенијих комуниста у унутрашњости, међу којима су били Иван Рибар, Рајко Јовановић и Ђуро Стругар.⁹⁰⁸ На све то, да би додатно дисциплиновао и хомогенизовао људство ресора унутрашњих послова, Милан Аћимовић је наредио да се најстрожије забрањује било какво одсуство због годишњег одмора, боловања или приватних послова, јер су у дотадашњој пракси оваква одсуства била злоупотребљавана.⁹⁰⁹

Проста полицијска логика водила је ка повећању и дисциплиновању стражарског кадра, у настојању да се ситуација у граду смири, а акти саботаже минимизирају. Управо то можемо запазити у синхронизованим одлукама Милана Аћимовића и Драгомира Јовановића током половине јула 1941. године. Ипак, овакво дисциплиновање кадра и увођење грађанске страже нису дали очекиване резултате. Насупрот томе, почевши од 14. јула, комунистички илегалци су у своје акте отпора увели један нови, по утицају и ефекту, доста значајнији облик борбе – паљење непријатељских аутомобила и гаража.⁹¹⁰ У наредних десет дана на више места у ужем центру

⁹⁰⁴ „Наредба војног заповедника у Србији поводом покушаја саботаже од стране комуниста у Београду“, *Ново време*, 18.7.1941, стр. 1.

⁹⁰⁵ ИАБ, УГБ СП, IV-44а, к. 280/2, стр. 20, Допис комесара МУП-а, управнику Београда, 18.7.1941; ИАБ, УГБ СП, IV-а, к. 280/2, стр. 26, Наредба Управе града Београда – Одељења Специјалне полиције, 18.7.1941.

⁹⁰⁶ ИАБ, УГБ СП, IV-44а, к. 280/2, стр. 26, Наредба Управе града Београда – Одељења Специјалне полиције, 18.7.1941.

⁹⁰⁷ Б. Божовић, *Специјална полиција*, стр. 84-85.

⁹⁰⁸ ИАБ, УГБ СП, IV-260а, к. 501, стр. 60, Допис Одељења специјалне полиције МУП-у, 18.7.1941.

⁹⁰⁹ ДАС, БИА, з. IV, ф. 13, стр. 43, Допис банке управе Моравске бановине о наредби комесара Министарства унутрашњих послова за сва одељења Управе полиције Ниш, 26.7.1941.

⁹¹⁰ Овај начин борбе био је карактеристичан за припаднике покрета отпора у условима урбане гериле и великих градских центара, али и мање урбаних подручја. То посебно запажамо и на другим окупираним територијама, као што су – окупиране територије Совјетског Савеза, окупирана Пољска, окупирана Француска, као и многи други окупирани простори. (Е. М. Howell, *The Soviet Partisan Movement: 1941-1944*, Washington 1956, p. 43-47, 49-52; В. Shepherd and Juliette Pattinson, „Introduction: Illuminating a Twilight World“, in: *War in a Twilight World: Partisan and Anti-Partisan Warfare in Eastern Europe 1939-1945* (ed. В. Shepherd, J. Pattinson), Palgrave Macmillan 2010, p. 1-7; А. Brakel, „The Relationship between Soviet Partisans and the Civilian Population in Belorussia under German Occupation, 1941-1944“, in: *War in a Twilight World: Partisan and Anti-Partisan Warfare in Eastern Europe 1939-1945* (ed. В. Shepherd, J. Pattinson), Palgrave Macmillan 2010, p. 93-95; Р. Latawski, „The Armia Krajowa and Polish Partisan Warfare, 1939-1943“, in: *War in a Twilight World: Partisan and Anti-Partisan Warfare in Eastern Europe 1939-1945* (ed. В. Shepherd, J. Pattinson), Palgrave Macmillan 2010, p. 141-153; R. O. Paxton, „Foreword“ in: O. Wiewiorka, *The Resistance in Western Europe 1940-1945*, Columbia University Press 2019; H. R. Kedward, *Resistance in Vichy France: A Study of Ideas and Motivation in the Southern Zone 1940-1942*, Oxford University Press 1978; *Vichy, Resistance, Liberation: New Perspectives on Wartime France* (ed. H. Diamond, S. Kitson), Oxford-New York 2005, и др) Посебно је важна чињеница да се сличан начин отпора окупатору (паљење аутомобила, саботаже на путевима, пресецање телефонског и телеграфског саобраћаја) запажа у облицима борбе комунистичких партија или на окупираним територијама Совјетског Савеза. То

града, али и местима према периферији, догодили су се напади на немачке аутомобиле.⁹¹¹ Ситуација је по окупатора и домаћу управу под окупацијом била посебно тешка 25. јула 1941. године, када су током поднева запаљена чак четири аутомобила.⁹¹² Међутим, све је кулминирало 26. јула, када је ефикасна акција припадника комунистичког покрета отпора резултирала паљењем гараже „Форд“ у тадашњој Гробљанској улици. Том приликом изгорело је укупно 19 камиона и аутомобила, затим залихе гума и резервних делова, а укупно десет аутобуса је тешко оштећено.⁹¹³ Овакво стање у граду представило је врло слаб успех дотадашње полицијске акције и захтевало ефикасну промену полицијског приступа.

Лоша вест за београдско грађанство била је што окупациони фактор није имао намеру да буде благ у казнама. Тако се 18. јула, свега четири дана од првог напада на немачке аутомобиле, у дневном листу *Ново време*, појавила објава о „стрелјању 16 Јевреја и комуниста.“ Осим обавештења о одмазди, јавност је упозната и са врло јасном претњом да ће на сваки будући акт саботаже бити одговорено такође стрелјањем.⁹¹⁴ Без обзира на то, саботаже су се наставиле, што је посебно иритирало главне чиниоце окупационе управе у Београду. Како покушаји строжије контроле нису уродили плодом, а Ајнзацгрупа и Ајнзацкоманда нису располагале механизмима оперативне обраде, прилагођене условима у Београду, оштро су од домаће полиције захтевале истраге. С обзиром на чињеницу да је био основна спона сарадње између немачке и полиције домаћег порекла, Драгомир Јовановић је био главна адреса на коју су упућивани захтеви за истрагама, са углавном јасно прецизираним назнакама о њиховој хитности.⁹¹⁵ У настојању да заустави саботаже, Јовановић је прибегаво покушају ближе координације Специјалне полиције са квартовима, који су у редарственом погледу носили одговорност за сузбијање ове делатности. Осим тога, истраге су на највишим местима координисане са немачким полицијским органима, између водећих полицијских личности, али и оперативних органа немачких окупационих институција.⁹¹⁶ Ипак, остаје чињеница да и поред стихијског карактера саботажа, који је потврдио Благоје Нешковић,⁹¹⁷ полицијске истраге углавном нису дале опипљиве резултате, пре свега у погледу хапшења или ефикасног сузбијања ове делатности. То потврђује и чињеница да су се неке од истрага продужиле до дубоко у јесен исте године.⁹¹⁸

Ипак, на самом крају јула уследила је серија догађаја која ће по много чему имати утицаја на даљи полицијски рад. Наиме, квалитетним ширењем своје мреже агената Ајнзацгрупа и Ајнзацкоманда успеле су 26. јула да ухапсе једну од најзначајнијих личности Комунистичке партије Југославије и тиме постигну највећи успех, у погледу хапшења водећих личности ове

је био резултат општих наредби Коминтерне, што је индиректно потврдио и сам Јосип Броз. (*Dokumenti centralnih organa KPJ*, knj. 1, dok. br. 12, Dopis J. V. Tita Izvršnom komitetu komunističke Internacionale, kraj juna 1941.)

⁹¹¹ Р. Ристановић, *Акције комунистичких илегалца*, стр. 109-125.

⁹¹² ИАБ, УГБ СП, IV-44/XX, к. 280/24, стр. 7, Допис вишег полицијског комесара управнику града, 25.7.1941.

⁹¹³ Р. Ристановић, *Акције комунистичких илегалца*, стр. 127.

⁹¹⁴ „Стрелјање 16 комуниста и Јевреја у Београду“, „Наредба војног заповедника у Србији поводом покушаја саботаже од стране комуниста у Београду“, *Ново време*, 18.7.1941, стр. 1.

⁹¹⁵ ИАБ, УГБ СП, IV-44, к. 280/1, Einsatzkommando Belgrad an den Herrn Polizeipraesidenten Jovanovic, 30.7.1941; ИАБ, УГБ СП, IV-44/XX, к. 280/24, стр. 7, Допис вишег полицијског комесара управнику града Београда, 25.7.1941; ИАБ, УГБ СП, IV-44/II, к. 280/6, стр. 3, Службена забелешка, 26.7.1941.

⁹¹⁶ ИАБ, УГБ СП, IV-44/II, к. 280/6, стр. 3, Службена забелешка, 26.7.1941; ИАБ, УГБ СП, IV-44/II, к. 280/6, стр. 4, Извештај старешине II кварта управнику града Београда, 26.7.1941.

⁹¹⁷ ИАБ, МГ – 27 Благоје Нешковић, Сећања др Благоја Нешковића, 27-28.11.1957, стр. 56.

⁹¹⁸ ИАБ, УГБ СП, IV-44, к. 280/1, Експлозије и оружани напади 21.8.1941-10.10.1941; ИАБ, УГБ СП, IV-44-а, к. 280/2, стр. 51, Der Chef der Einsatzgruppe der Sicherheitspolizei und des SD an den Herrn Polizeipraesidenten Belgrad, 3.11.1941; ИАБ, УГБ СП, IV-44/XVII, к. 280/21, стр. 3, Der Chef der Einsatzgruppe der Sicherheitspolizei und des SD an den Herrn Polizeipraesidenten Belgrad, 29.9.1941.

политичке групације. Реч је била о Александру Ранковићу,⁹¹⁹ али ипак, основна грешка немачке полиције била је у томе што њени иследници услед лажних исправа на име Момчило Перишић, уопште нису схватили да су ухапсили члана Политбироа Комунистичке партије Југославије. Наиме, припадници београдског Гестапоа прибегли су самосталном ислеђивању и након вишеструких повреда, пребацили хапшеника у притвореничко одељење Очне болнице. Ова вест се врло брзо пронела у вођству Комунистичке партије Југославије у Београду и 29. јула 1941. године организована је акција спасавања Ранковића.⁹²⁰ У свом коначном резултату, била је успешно изведена, а у њој су, према одређеним истраживањима учествовала укупно 32 комунистичка илегалца.⁹²¹

Добивши информације о нападу на болницу, органи Полиције безбедности и Службе безбедности изашли су на терен. Након што је врло брзо реконструисан догађај и установљена смрт једног српског жандарма и једног немачког војника, Гестапо је организовао претрагу читавог квартала. Она је ипак дала резултат само у откривању напуштеног комунистичког склоништа и то је углавном било све што су у оперативном погледу успели да постигну органи немачке полиције.⁹²² Схвативши да су им руке даље везане, Карл Краус је сутрадан упутио детаљан извештај и све прикупљене податке Драгомиру Јовановићу. Управник града Београда одмах је овај задатак делегирао на Специјалну полицију, под ознаком „хитно“.⁹²³ Међутим, услед добре координације и ефикасне припреме припадника комунистичког покрета отпора, резултати ове полицијске истраге остали су врло скромни.⁹²⁴

За овај догађај важне су посебно две чињенице. Прво то што Гестапо вероватно из разлога недовољног поверења у Специјалну полицију није у саму истрагу укључио њене припаднике, који

⁹¹⁹ Александар Ранковић (1909-1983) рођен је у сиромашној породици, у околини Обреновца. Члан Комунистичке партије Југославије постао је 1928. године. У више наврата је осуђиван и своје затворске казне издржавао је у Сремској Митровици и Лепоглави. Учествовао је у октобру 1940. године на Петој земаљској конференцији, а након априлског слома, пребацио се у Београд. После Другог светског рата заузимао је високе државне положаје. (С. Ц. Ћирковић, *Ко је ко у Недићевој Србији*, стр. 433-434) Током претходне године у јавности је презентована детаљна биографија Александра Ранковића. (Б. Димитријевић, *Ранковић - други човек*, Београд 2020)

⁹²⁰ ВАВ, R 58/215, s. 101, Ereignismeldung UdSSR, nr. 38 - Jugoslawien, 30.7.1941.

⁹²¹ Р. Ристановић, *Акције комунистичких илегалца*, стр. 136-139. Ова акција била је једна од најспектакуларанијих герилских акција у току читаве окупације. Осим тога, њен значај био је за Комунистичку партију Југославије немерљив, пре свега услед чињенице да је евентуално слабо држање Ранковића пред иследницима Гестапоа, могло да услови масовним хапшењима и разбијањем комитета КПЈ. О значају овог догађаја добро говори број сећања која су преношена преко штампе. (В. Дедијер, „Спасавање Александра Ранковића из Видинске болнице“, *Дуга*, бр. 10, 13.10.1945, стр. 21; М. Ивановић, „О спасавању друга Александра Ранковића из полицијске болнице 1941. године, *Народна армија*, бр. 426, 12.11.1949, стр. 2; Ђ. Раденковић, „Александар Ранковић“, *НИН: Недељне информативне новине*, 1.1.1954, стр. 3; „Ослобођење Александра Ранковића“, *Борба: орган Социјалистичког савеза радног народа Југославије*, бр. 177, 31.7.1959, стр. 4; С. Бабовић, „Спасавање друга Ранковића“, *Народни војник: орган Команде војне области*, бр. 391, 1.7.1961, стр. 2-3; Такође, о овом подухвату писано је и у литератури, различитог квалитета и студиозности. (Ј. Марјановић, *Народноослободилачки рат, народна револуција у Југославији 1941-1945*, Београд 1958, стр. 40; *Бањица* (ур. В. Купрешанин), Београд 1967, стр. 42-44; Р. Мораћа, *Југославија 1941*, Београд 1971, стр. 172; М. Рајчевић, „Облици акција и методе отпора против окупатора и квислинга у Београду 1941-1944“, у: *Београд у рату и револуцији* (ур. Г. Лађевић), Београд 1971, стр. 75; *Револуционарни ликови Београда*, књ. 2 (ур. Г. Лађевић), Београд 1972, стр. 70-72; В. Глишић, *Комунистичка партија Југославије у Србији 1941-1945*, Београд 1975, стр. 329-330; *Београд у рату и револуцији*, књ. I (ур. група аутора), Београд 1984, стр. 164-169; Б. Божовић, *Београд под комесарском управом*, стр. 240-253; Б. Божовић, *Специјална полиција*, стр. 81-83; 621-622)

⁹²² ВАВ, R 58/215, s. 101, Ereignismeldung UdSSR, nr. 38 - Jugoslawien, 30.7.1941; ИАБ, УГБ СП, IV-241/a, к. 500, стр. 9, Einsatzkommando Belgrad an den Herrn Polizeipräsidenten Drag. Jovanović, 30.7.1941.

⁹²³ ИАБ, УГБ СП, IV-241/a, к. 500, стр. 9, Einsatzkommando Belgrad an den Herrn Polizeipräsidenten Drag. Jovanović – Naredba Jovanovića na poleđini dokumenta, 30.7.1941.

⁹²⁴ ИАБ, УГБ СП, IV-241/a, к. 500, Einsatzkommando Belgrad an den Herrn Polizeipräsidenten Drag. Jovanović – Abt. Spezialpolizei, 4.8.1941.

би несумњиво препознали вишеструко осуђиваног комунисту. Са друге стране, током акције спашавања Ранковића из болнице, погинуо је одликовани полицијски наредник Аранђел Јовановић. Обе чињенице битно су утицале на развој полицијско-безбедносних активности у Београду и Србији. Наиме, са једне стране, у наредном периоду запажа се знатно чвршће ослањање немачке полиције на Специјалну полицију, посебно по питању антикомунистичке делатности. Са друге стране, Драгомир Јовановић је почевши од сахране наредника Аранђела Јовановића добио посебно важно место у пропагандној антикомунистичкој делатности окупационог режима у Србији и искористио смрт полицијског службеника да у потпуности скрене људство Специјалне полиције у корист монолитне сарадње са окупатором.

Већ сутрадан по избављењу Ранковића из болнице, у новинама се појавила наредба управника града о свечаној сахрани погинулог наредника.⁹²⁵ Истог дана, 30. јула, полицијски наредник Аранђел Јовановић, сахрањен је, а сам погреб претворен у, према речима Јовановића, својеврсну „манifestацију против комунизма“.⁹²⁶ То је било обележено и учешћем чете од 60 наоружаних полицијских органа. Драгомир Јовановић је том приликом учествовао у изношењу посмртног ковчега, након чега је одржао жустар говор. Нагласио је да „методe бољшевичких безбожника“ воде српски народ од јуначких тековина његове историје и да творци овог и сличних аката треба да буду сигурни да припаднике београдске полиције то неће одвратити са пута „враћања славе своме народу“.⁹²⁷ Уз сам текст говора, *Ново време* је пренело и слику изношења ковчега из зграде Управе града Београда, у којој у првом плану апсолутно доминира Драги Јовановић. Ипак, најзначајније место у овом говору, јесте чињеница да је Јовановић нагласио подршку окупационог фактора коју ужива, затим наступио лидерски према подређенима, али и јавно изразио спремност да заштити свакога од њих. Колико је овај пропагандни наступ Јовановића био ефектан добро говори чињеница да је Ајнзацгрупа о томе сачинила кратак извештај, који је упућен у Главни уред безбедности Рајха.⁹²⁸

Јовановић је такође, 31. јула наредио од 18 часова строгу приправност полицијских органа. Из његове визуре, то је било посебно потребно, јер се могла очекивати активност чланова и симпатизера Комунистичке партије, пре свега током 1. августа. У основи ове наредбе била је већа активност полицијских службеника на терену, да би се спречило растурање летака или евентуалне демонстрације.⁹²⁹ Нешто касније истог дана, Јовановић је издао и наредбу о полицијској рацији у улицама – Северни Булевар, св. Николе, Вишњичкој и улици без имена. Ове четири улице подељене су на укупно осам сектора и за сваки од њих је задужена по једна полицијска екипа од 5 полицијских агената и 10 полицијских стражара. Рација је требало да уследи као одговор на комунистичку акцију, и изведена је 1. августа у 4 сата ујутру.⁹³⁰ Ипак, и поред опсежне полицијске провере, она није резултирала хапшењем групе која је извела спашавање Ранковића из болнице.

Међутим, убиство полицијског наредника, комунистичким илегалцима је открило нови и врло ефикасан начин борбе против окупационог система. Тако је већ током августа и септембра, паралелно са саботажама које су се наставиле, дошло до серије атентата на припаднике полицијских органа Управе града Београда. Наиме, атентати су извршени на управника логора на Бањици, Светозара Вујковића, као и агенте Живојина Јовановића и Животу Јеремића. Нешто касније, Месни комитет за Београд донео је наредбу о прикупљању података о Аћимовићу, Драгом Јовановићу, као и највишим чиновницима Специјалне полиције, у сврху припрема за

⁹²⁵ „Дневна заповест управника града“, *Ново време*, 30.7.1941, стр. 3.

⁹²⁶ *Колаборационисти пред судом ОЗНЕ*, стр. 172.

⁹²⁷ „Говор управника града Београда г. Д. Јовановића“, *Ново време*, 31.7.1941, стр. 3.

⁹²⁸ ВАВ, R 58/215, s. 101, Ereignismeldung UdSSR, nr. 40 - Jugoslawien, 1.8.1941.

⁹²⁹ ИАБ, УГБ СП, к. 588, Наредба управника града Београда, 31.7.1941.

⁹³⁰ ИАБ, УГБ СП, к. 162/1, Наредба управника града Београда, 31.7.1941.

извршење атентата на њих. Да је овакав приступ герилском отпору био успешан говори и чињеница да су током јесени усмрћени агенти Петар Симић и Милош Пајић. Осим тога, током августа и септембра забележени су и први напади на припаднике немачких војних јединица.⁹³¹

На овако алармантно стање требало је, из угла полиције, на неки начин одговорити. Са једне стране, Јовановић је током августа наставио сарању са Ајнзацгрупом и Ајнзацкомандом на пословима полицијских истрага поводом саботажа.⁹³² Прописао је 20. августа и строг систем извештавања о саботажама на релацији квартови – Специјална полиција, као и једну врсту ревизије, у којој је тражио прецизне извештаје за све саботаже које су се догодиле од почетка окупације.⁹³³ Такође је 2. септембра наредио квартовима да успоставе систем двочланих полицијских патрола, које ће сваког дана између 5 и 19 часова обилазити своје рејоне, контролисати легитимације и хапсити сва сумњива лица.⁹³⁴ Осим тога, још увек је стабилизовао своју позицију међу полицајцима и настојао да Специјалну полицију учврсти под својом командом. Управо због те прелазне фазе и колебања полицијског кадра, озбиљне полицијске акције нису вођене све до краја августа прве године окупације.⁹³⁵ За то време, Министарство унутрашњих послова и управник Београда су покушали да, уз прописивање награда грађанству за информације о комунистима,⁹³⁶ и пријем нових стражара и стражарских инструктора, ојачају полицијске формације.⁹³⁷ Настојали су, такође и да поштравањем контроле становништва успоставе мир у граду. Односно, већ обављени попис становништва и пријаву боравишта Јовановић је употпунио наредбом о пријави и строгој контроли различитих врста привременог боравка у Београду.⁹³⁸ Ипак, овакве мере у погледу строже контроле становништва, по питању антикомунизма и обустављања саботажа нису давале опипљиве резултате.

Са друге стране, окупациони фактор је сматрао да треба прибећи репресивним мерама и да ће једино такав поступак имати ефекта на београдско становништво. Због тога је шеф Ајнзацкоманде, Карл Краус, предложио да се у центру главног града изврши јавна одмазда, која би имала јак ефекат на становништво. Наиме, одабрана су петорица хапшеника и након што су стрељани, ујутро 17. августа 1941. године, њихова тела су обешена на Теразијама, у центру Београда.⁹³⁹ Извесну улогу у овом акту имао је и Драгомир Јовановић, који је, 3 августа, током

⁹³¹ Р. Ристановић, *Акције комунистичких илегалца*, стр. 147-199.

⁹³² ИАБ, УГБ СП, IV-44/XIII, к. 280/17, стр. 2, Der Chef der Einsatzgruppe der Sicherheitspolizei und des SD an den Herrn Polizeipräsidenten Dragi Jovanowitsch, 7.8.1941; ИАБ, УГБ СП, IV-44-с, к. 280/4, стр. 4, Der Chef der Einsatzgruppe der Sicherheitspolizei und des SD an den Herrn Polizeipräsidenten Belgrad, 7.8.1941; ИАБ, BdS, С – 53, Ćebokli Valentin, стр. 8, IV E an Jovanović, 15.8.1941.

⁹³³ ИАБ, УГБ СП, IV-44/II, к. 280/6, стр. 10, Наредба Специјалне полиције свим квартовима и комесаријатима УГБ, 20.8.1941.

⁹³⁴ ИАБ, УГБ СП, к. 161/1, стр. 26, Наредба управника града Београда, 2.9.1941.

⁹³⁵ ИАБ, ОСБ, Саслушање Бећаревића, стр. 35-36.

⁹³⁶ „Новчане награде за борбу против комуниста“, *Ново време*, 5.8. 1941, стр. 3.

⁹³⁷ ИАБ, УГБ СП, к. 589/3, Решење управника Београда о постављењу полицијских стражара – инструктора приправника, 30.6.1941; ИАБ, УГБ СП, к. 589/3, Решење управника Београда о постављењу полицијских стражара – инструктора, 15.7.1941; „Конкурс за пријем полицијских стражара“, *Ново време*, 20.8, стр. 3 Касније током јесени прве године окупације, овај план је кренуо у реализацију и 21. септембра бележимо пријем 58 питомаца школе за полицијске стражаре. (ИАБ, УГБ СП, к. 589/3, Списак новопримљених питомаца полицијске школе, 21.9.1941) Отприлике месец дана касније примљено је још 16 нових питомаца. (ИАБ, УГБ СП, к. 589/3, Списак кандидата за пријем у Полицијску стражу Управе града Београда, 26.10.1941)

⁹³⁸ „Строга наредба о пријављивању свих подстанара, путника и гостију Управи града Београда“, *Ново време*, 14.8. 1941, стр. 3.

⁹³⁹ „Јавно погубљење комунистичких терориста у Београду“, *Ново време*, 18.8.1941, стр. 1; *Zbornik NOR-a*, I-1, dok. br. 131, Izveštaj šefa nemačke okupacione uprave u Srbiji, 17.8.1941. О вешању на Теразијама, услед застрашујућег ефекта који је тај догађај оставио, у више наврата је писано од завршетка рата до данас. (В. Petranović, *Srbija u Drugom svetskom ratu*, стр. 217; В. Глишић, „Злочини нациста у Београду 1941-1944“, у: *Београд у рату и револуцију 1941-1945*

обиласка Космајског среза, заједно са начелником штаба војног заповедника, Кевишом, затим Карлом Краусом и мајором Јустом, наишао на партизанског стражара у селу Стојник.⁹⁴⁰ Том приликом ова група важних окупационих личности је разоружала партизана Велимира Јовановића, који је након тога, уз још четворицу комуниста, обешен 17. августа на Теразијама.⁹⁴¹ Иницијатива за вешање у центру града, као и организација самог акта потекла је од Карла Крауса, док је Специјална полиција своје хапшенике предала Гестапоу, а сам Драгомир Јовановић у пропагандном тону редиговао извештај за јавност, пооштравајући кривицу самих жртава ове егзекуције.⁹⁴²

Ипак, без обзира на чињеницу да је ова сурова манифестација одмазде требало да буде одговор на акте саботаже и нарочито атентата, али и сама по себи изазове страх међу београдским грађанством, десило се сасвим супротно. Свега четири дана касније, уследио је нови напад на припаднике немачке војне силе, а атентати су убрзо настављени још већом жестином.⁹⁴³ У таквим околностима, да би примирили земљу у којој се већ распламсавао устанак, носиоци окупационе власти прибегли су новој форми извршних органа, односно формирању владе Милана Недића, о чему је већ било речи. Уз то, алармантно стање на територији земље, у којој је било све више немира, захтевало је адекватан одговор.⁹⁴⁴ То је свој израз добило у појачавању војних ефектива и наименовању опуномоћеног генерала за угушење устанка – Франц Бемеа.⁹⁴⁵ Он је покренуо широку акцију гушења устанка на простору окупиране Србије, у којој су основну улогу узели војни одреди у унутрашњости и превасходно полицијске формације у Београду. Да би поставио ефикасан механизам, путем вршења одмазди, генерал Беме је издао неколико наредби, од којих

(ур. Г. Лађевић), Београд 1971, стр. 173-176; *Београд у рату и револуцији*, књ. I (ур. група аутора), Београд 1984, стр. 216-222.) О овом догађају је такође писала и штампа након рата. (Н. Дорошки, „На данашњи дан пре четири године, Немци су на Теразијама обесили пет родољуба“, *Политика*, 17.8.1945, стр. 5)

⁹⁴⁰ Д. Димитријевић, *Космај у НОБ*, Београд 1972, стр. 90-91.

⁹⁴¹ *Колaborационисти пред судом ОЗНЕ*, стр. 313.

⁹⁴² Публициста Бранислав Божовић без прецизног позивања на конкретне изворе настоји да Јовановићу припише већу улогу у овом догађају. Наиме, у свом делу Божовић детаљно пише о вешању на Теразијама, и прецизно доказује да је Јовановићева улога у целом догађају била трансфер затвореника Специјалне полиције и редиговање објаве. Ипак, у наставку текста, кроз настојање да Јовановића означи као организатора овог догађаја и потпуно неосновано увећа његову улогу, користи некритичне и идеолошки обојене флоскуле – „Одмах затим састао се (Карл Краус, прим. Р.Т.) са својим поузданим сарадником из предратних дана. Као и у много других случајева, Краус се ослонио на њега“, „Два искусна полицијска функционера брзо су сковала план свега што треба предузети у току дана и ноћи“, „Краус и Јовановић су предвидели да приказ на Теразијама стално прати објављивање званичног саопштења преко радија и штампе“, „Краусови и Јовановићеви полицајци“, и друго. (Б. Божовић, *Београд под комесарском управом*, стр. 290-305) Тиме Божовић, кроз покушај да неосновано изједначи Јовановића и његову улогу са Краусом, звучи потпуно контрадикторно. Као и у већини својих дела не успева да сопствени текст лиши идеолошке обојености и потпуно поништава део текста којим је прецизно објаснио Јовановићеву строго помоћну улогу. Ово посебно добија на значају из разлога што за један део тврдњи донекле прецизно користи историјске изворе, док у другом делу пише у потпуности по свом нахођењу, не наводећи изворе или се нејасно позивајући на одређене исказе, без конкретног навођења. Оваквим приступом Божовић замагљује чињенице и оставља нејасно разграниченом улогу окупационих и домаћих полицијских органа у овом врло значајном догађају.

⁹⁴³ Р. Ристановић, *Акције комунистичких илегалца*, стр. 167-170.

⁹⁴⁴ Већина извештаја током августа, који су до сада објављени, говоре о готово свакодневним саботажама на територији окупиране Србије. (*Zbornik NOR-a*, I-1, dok. br. 120, 121, 123, 125, 127, 128, 129, 130, 131, 132, 133, 134, 135, 136, 138, 139, 140, 141) Илустративан је пример периода од 13. до 15. августа, када су на територији окупиране Србије регистроване укупно 24 саботаже. (ИАБ, УГБ СП, IV-44/XX, к. 280/24, стр. 21, *Der Chef der Einsatzgruppe der Sicherheitspolizei und des SD an den Herrn Polizeipräsidenten Dragi Jovanović*, 18.8.1941)

⁹⁴⁵ *Zbornik NOR*, XII-1, dok. br. 155, *Naredenje komandanta oružanih snaga na Jugoistoku komandantu 18. Armijskog korpusa za ugušivanje oružanog ustanka na teritoriji Srbije*, 18.9.1941.

је најдалекосежнија донета 10. октобра 1941. године, и прецизирала у науци добро познате квоте о стрељању 50 талаца за једног рањеног и 100 талаца за једног погинулог немачког војника.⁹⁴⁶

Паралелно са наредбама окупационе управе, на гушењу устанка у Србији радила је и новоформирана тзв. Влада народног спаса. Само њено успостављање треба посматрати као покушај хомогенизације и снажнијег устројства извршних органа на територији која је већ била у отвореном устанку. У првом реду, ова влада под окупацијом је, као што смо већ видели формирала своје оружане одреде, али је такође и донела одређене уредбе у сврху угушења устанка и умиривања побуњене територије. Једна од главних наредби у том погледу јесте одлука о успостављању преких судова, 7. септембра, који су судили по кратком поступку и као једину меру имали смртну казну.⁹⁴⁷

Ипак, у безбедносном смислу Београд је за окупациону власт имао централни значај, пре свега услед чињенице да су се у њему налазиле главне окупационе и колаборационистичке институције. У складу са тим, из угла окупационе власти, било је неопходно стабилизovati алармантну безбедносну ситуацију и Београд провести кроз прву ратну зиму. За ове послове, представницима окупационе управе требала је строга координација управника Београда и председника београдске општине, као и знатно чвршће устројство и ефикаснија делатност београдске полиције, пре свега на пословима антикомунизма. Тако је на предлог фелдкоманданта Кајзенберга и уз слагање Харалда Турнера, 11. септембра прве године окупације, Драгомир Јовановић враћен на положај председника београдске општине.⁹⁴⁸ Осим тога, на чело Одељења специјалне полиције постављен је 5. септембра полицијски инспектор Илија К. Паранос, који се на том положају задржао све до самог краја окупације.⁹⁴⁹ Тиме је потреба за синхронизацијом колаборационистичких служби у главном граду, као и јаснијим устројством Специјалне полиције и ефикаснијом антикомунистичком делатношћу, добила свој јасан израз у новим персоналним решењима. Јовановић је 11. септембра своје задатке јавно декларисао као настојање да се у Београду загарантују „мир, исхрана и огрев“.⁹⁵⁰ У складу са тим, од тада, па надаље, бележимо две врсте Јовановићеве делатности – организациону улогу у функционисању Београда и управно-полицијску функцију, коју је вршио непрекидно од 21. априла до краја окупације.

3.2.3. Разбијање организације КПЈ у Београду 1941/2.

Током јула и августа 1941. године, полицијске формације су константно одговарале на комунистичке акције, чији се облик временом мењао. У складу са тим и без адекватног упоришта

⁹⁴⁶ *Zbornik NOR*, I-1, dok. br. 203, Naredenje generala Boehme-a, 10.10.1941. Ова одлука генерала Бемеа била је само практична формулација предлога који је 16. септембра упутио начелник штаба Врховне команде, Вилхелм Кајтел. Том приликом Кајтел је нагласио да једино оштре мере могу довести до угушења устанка и као предлог одмазде за једног убијеног немачког војника навео смртну казну за „50-100 комуниста“. (*Zbornik NOR*, I-1, dok. br. 159, Naredba načelnika štaba nemačke Vrhovne komande, 16.9.1941)

⁹⁴⁷ „Уредба о преким судовима оружане силе“, *Службене новине*, бр. 105, 9.9.1941, стр. 1; Допуна уредбе о преким судовима, *Службене новине*, бр. 106-а, 12.9.1941, стр. 1; „Прописана је уредба о преким судовима оружане силе у Србији“, *Ново време*, 10.9.1941, стр. 3. Ова уредба касније је допуњена у неколико наврата: „Исправка Уредбе о преким судовима“, *Службене новине*, бр. 108, 19.9.1941; „Уредба о допуни Уредбе о преким судовима“, *Службене новине*, бр. 132, 12.12.1941, стр. 2.

⁹⁴⁸ „Управник града Београда г. Драгомир Јовановић постављен за председника Београдске општине“, *Ново време*, 12.9.1941, стр. 1, 3.

⁹⁴⁹ ВА, Нда, к. 133, ф. 2, рег. бр. 4/5, Лични картон Илија К. Паранос.

⁹⁵⁰ „Управник града Београда г. Драгомир Јовановић постављен за председника Београдске општине“, *Ново време*, 12.9.1941, стр. 1, 3.

у сопственој полицији, Јовановићеве одлуке нису дале ефикасне антикомунистичке резултате. Промисленим потезима ка учвршћивању сопствене позиције међу полицијским агентима и чиновницима, као и коришћењу њихове реалне угрожености од стране припадника покрета отпора, Драгомир Јовановић је крајем августа већ имао Специјалну полицију у потпуности под својом контролом. Требало је преузети иницијативу, водити енергичне и темељне истраге и кроз разбијање организације Комунистичке партије Југославије у главном граду, зауставити саботаже и тиме послати јасну поруку свим потенцијалним илегалцима или комунистичким симпатизерима. Тако су већ крајем августа, под снажним утицајем атентата, Апела српском народу и уз дозволу Јовановића за вршење присиле током саслушања, започеле прве веће антикомунистичке истраге.⁹⁵¹

Ипак, док до конкретних резултата рада политичке полиције није дошло, немачке власти и Јовановић су развијањем дотадашњих мера настојали да поштре контролу у граду. Управа града на челу са Јовановићем је, настављајући дотадашњу тенденцију ка ојачавању полицијских формација, уз позив граничарима и подофицирима да се врате на службу, прописала и пријем 300 нових стражара.⁹⁵² Са друге стране, запажа се и наставак тенденције ка јачању полицијске контроле над грађанством. Наиме, немачке власти су наредиле ревизију оружаних листова, предвиђајући смртну казну за свакога ко не пријави поседовање оружја.⁹⁵³ Такође, управник града је 14. септембра објавио забрану доласка нових лица у Београд, као и обавезно напуштање главног града, за лица која су се у њему „без разлога“ настанила након 1. маја исте године.⁹⁵⁴

На све то, тзв. Влада народног спаса, донела је током месеца септембра и две уредбе које су добрим делом дефинисале организацију полицијско-безбедносне ситуације у Београду, али и прецизирале положај управника града. Наиме, са једне стране, то је била уредба о устројству полицијске страже, којом се предвиђа да на челу овог одељења стоји њен шеф, директно потчињен управнику града Београда. Осим тога, овом наредбом јасно је прецизирано да управник града у потпуности одређује униформисаност, наоружање, распоред органа, као и друге појединости.⁹⁵⁵ Тиме је полицијска стража у потпуности подређена Јовановићу и вршењу редарствене службе у главном граду.

Са друге стране, доношењем уредбе о положају управника града Београда, чврсто је дефинисан положај Драгомира Јовановића. Прописано је да управник Београда јесте представник владе на територији главног града, као и то да га поставља председник владе, на предлог министра унутрашњих послова и у сагласју са Министарским саветом. Осим тога, управник Београда је у погледу финансијских припадности изједначен са баном и предвиђено је да сви други законски прописи, који су у супротности са овим актом, престају важити на дан обнародовања ове уредбе у *Службеним новинама*.⁹⁵⁶

Међутим, септембар 1941. године је донео и неколико догађаја који су додатно појачали притисак на домаћу полицију у окупираном Београду. Наиме, са једне стране, 3. септембра је, обављајући курирску дужност, од стране комунистичких илегалца усмрћен један немачки

⁹⁵¹ ИАБ, ОСБ, Саслушање Бећаревића, стр. 35.

⁹⁵² „Позив подофицирима и граничарима“, *Ново време*, 10.9.1941, стр. 5; „Управа града примиће 300 нових полицијских стражара – приправника“, *Ново време*, 11.9.1941, стр. 5.

⁹⁵³ „Објава о дозволама за ношење оружја“, *Ново време*, 18.9.1941, стр. 3.

⁹⁵⁴ „Забрањен је придолазак нових лица у Београд“, *Ново време*, 14.9. 1941, стр. 5.

⁹⁵⁵ „Уредба о устројству полицијске страже Управе града Београда“, *Службене новине*, бр. 110, 26.9.1941, стр. 1-5; „Изашла је Уредба о устројству полицијске страже у Београду“, *Ново време*, 27.9.1941, стр. 3.

⁹⁵⁶ „Уредба о положају Управника града Београда“, *Службене новине*, бр. 110, 26.9.1941, стр. 6; „Уредба о положају Управника града Београда“, *Ново време*, 27.9.1941, стр. 3.

војник. Истог дана за одмазду је погубљено педесет лица названих комунистима.⁹⁵⁷ Са друге стране, београдски илегалци су неколико недеља касније нишане својих револвера усмерили и према припадницима београдске полиције. Тако је 25. септембра извршен атентат на полицијског агента Тодора Марковића, затим два дана касније на Петра Симића, а почетком октобра и на Милоша Пајића. И док је Марковић успео да преживи, Симић и Пајић су подлегли ранама.⁹⁵⁸ Драги Јовановић се, као и у случају погребара Аранђела Јовановића поставио заштитнички и на сахрани Петра Симића одржао говор, у коме је „осудио мучко дело злочинаца и породици обећао пуну потпору и заштиту.“⁹⁵⁹

Ипак, без обзира на угроженост полицијских агената, први резултати антикомунистичких истрага Специјалне полиције дали су врло ефикасне резултате. Наиме, крајем септембра 1941. године започела је серија полицијских хапшења и разбијање Месног комитета Комунистичке партије Југославије у Београду. Такође, снажне ударе претрпела је и београдска организација СКОЈ-а. Извештаји новог шефа Одељења специјалне полиције показују да су у периоду од 26. августа до 10. октобра вођене укупно 103 истраге „по основу комунистичке пропаганде, саботаже и припреме експлозивних машина.“⁹⁶⁰ Конкретним увидом у опште извештаје Специјалне полиције јасно запажамо да је основни принцип њеног рада у то време била полицијска рација⁹⁶¹, као и „ревизија у предузећима“, а хапшења су потрајала све до децембра и у апсолутном збиру подразумевала више стотина ухапшених.⁹⁶²

У кратком извештају Специјалне полиције констатован је велики успех ове акције. Утврђено је да је до краја новембра 1941. године ухапшен велики број чланова партије из нижих форума, али и један члан Покрајинског комитета за Србију. Осим тога, разбијена су два Месна и један Окружни комитет.⁹⁶³ Ипак, резултате ових акција треба посматрати у два контекста – локалном и глобалном. На локалном плану ова полицијска акција резултирала је прво смањењем,

⁹⁵⁷ *Zbornik NOR-a*, I-1, dok. br. 143, Izveštaj nemačkog vojnog zapovednika na Balkanu, 4.9.1941; „Саопштење војног заповедника“, *Обнова*, 3.9.1941, стр. 1.

⁹⁵⁸ Р. Ристановић, *Акције комунистичких илегалца*, стр. 187-199.

⁹⁵⁹ „Свечана сахрана Петра Симића жртве комунистичких бандита“, *Ново време*, 30.9.1941, стр. 3.

⁹⁶⁰ Извештаји показују следећу динамику истрага: између 26. августа и 10. септембра 26 истрага, између 10. и 26. септембра 35 истрага, а у периоду између 26. септембра и 10. октобра укупно 42 истраге. (ИАБ, УГБ СП, к. 589, ф. 1, стр. 198-199, Извештај Специјалне полиције за период 26.8-10.9.1941; ИАБ, УГБ СП, к. 589, ф. 1, стр. 189-190, Извештај Одељења специјалне полиције Административном одељењу УГБ за период 10.-26.9.1941; ИАБ, УГБ СП, к. 589, ф. 1, стр. 191, Извештај Одељења Специјалне полиције Административном одељењу УГБ за период 26.9.-10.10.1941)

⁹⁶¹ Тони Поведа наглашава да су антикомунистичке рације посебан облик добиле у Сједињеним Америчким Државама 1919. и 1920. године, током периода који је био обележен тзв. „страхом од комунизма“ (Red Scare). Тада је Александер Мичел Палмер (Alexander Mitchell Palmer) организовао серију полицијских рација у седиштима страних радника Њујорка. (Т. Poveda, „Federal Bureau of Investigation“, in: *The Encyclopedia of Police Science* (ed. J. R. Green), Routledge 2006, p. 503-504) Референт Специјалне полиције Сергије Голубјев објашњава да су током Другог светског рада у Београду, рације имале двоструку улогу – да резултирају хапшењем комуниста и проналаском илегалног материјала, али такође и да застраше симпатизере Комунистичке партије и цивилно становништво. Голубјев наводи да су почињале у седишту кварта, који је био предвиђен за претрес, и да су биле врло масовне, пре свега ради учинковитости, али и визуелног ефекта. Састојале су се у томе што су припадници полиције претресали станове и проверавали становништво, а такође наводи да су у њима неретко учествовали и припадници немачке Фелдјандармерије. Да би резултат рација био потпунији, често су коришћени и полицијски пси. (ИАБ, МГ – 626, Сергије Голубјев, стр. 61-64)

⁹⁶² ИАБ, УГБ СП, к. 589, ф. 1, стр. 198-199, Извештај Специјалне полиције за период 26.8-10.9.1941; ИАБ, УГБ СП, к. 589, ф. 1, стр. 189-190, Извештај Одељења специјалне полиције Административном одељењу УГБ за период 10.-26.9.1941; ИАБ, УГБ СП, к. 589, ф. 1, стр. 191, Извештај Одељења Специјалне полиције Административном одељењу УГБ за период 26.9.-10.10.1941.

⁹⁶³ ИАБ, УГБ СП, к. 363, Кратак годишњи извештај о резултату сузбијања комунистичке акције у Београду.

а затим и привременим прекидом акта саботаже и атентата. Са друге стране, на глобалном плану, она је дала значајан допринос у гушењу устанка током прве ратне године.

После овако значајног полицијског достигнућа, колаборационистичка полиција је наставила активности и настојала да спречи утицај устанка из унутрашњости на ситуацију у Београду. У складу са тим, да би додатно учврстио полицијску власт у граду и полицијским органима трасирао пут ка даљем разбијању Комунистичке партије Југославије, Јовановић је 2. новембра објавио опсежну наредбу која је прецизирала методологију полицијског рада у даљој борби против комунизма. Наиме, управник града је у првом реду прописао строгу контролу докумената, пртљага и превозних средстава, при уласку у Београд. Затим је наредио употребу свих расположивих средстава на спречавању саботаже. За случај да до саботаже ипак дође, Јовановић је прописао обавезу моменталног обустављања железничког и паробродског саобраћаја, као и издавање наредбе о приправности или строгој приправности. Давање генералних наредби у погледу реакције полицијских органа након саботаже, Јовановић је задржао за себе.⁹⁶⁴ Тиме се, из ове наредбе, види јасна тенденција управника града ка сопственој иницијативи, појачавању контроле на уласку у Београд и спречавању комуниста да се пребаце у главни град. Осим тога, судећи по овој наредби, његова идеја била је да Београд изолује од прилива комуниста из унутрашњости и на тај начин омогући полицијским органима под сопственом командом да у главном граду задају одлучујући ударац припадницима комунистичког покрета отпора. У складу са тим, ову наредбу Јовановића треба посматрати као део општих активности окупационог фактора на гушењу устанка, које је од друге половине септембра у окупираној Србији спроводио генерал Беме.

На крилима видљивих резултата, које је на пословима антикомунизма постигла Специјална полиција, Драги Јовановић је почетком децембра 1941. године, дао интервју за најтиражније листове под окупацијом. Да је основни циљ био да укратко сублимира прву годину окупације и јавно прокламује достигнућа у борби против комунизма, потврђује и чињеница да су разговор са њим водиле најважније личности из области пропаганде и медија у окупираној Србије. Наиме, том приликом, са управником града разговарали су – Ђорђе Перић, шеф државне пропаганде, затим Милош Младеновић, главни уредник *Новог времена*, Станислав Краков, главни уредник *Обнове*, као и Ратко Парезанин, главни уредник *Наше Борбе*.⁹⁶⁵ У свом говору, Јовановић је читаву заслугу за гушење устанка у окупираној Србији приписао оружаним одредима Недићеве владе, потпуно игноришући окупациони фактор. Ситуацију у Београду је описао стабилном карактеришући многобројне акције илгалаца у петомесечном трајању као „неколико случајева (...) подлих и кукавичких атентата на чување мира и безбедности у Београду.“ Такође, искористио је прилику да нападне комунисте, али и да сам себе похвали наводећи да су „Београд и Београђани (...), за све време задржали примеран мир и хладнокрвност, имајући пуно поверење у оне којима је било поверено старање о њиховој личној и имовној безбедности.“⁹⁶⁶

Ипак, без обзира на идиличан тон интервјуа, у последњем делу текста презентована је и Обзнана управника Београда, званично донета дан радније. Ова Обзнана, била је *de facto* наредба, на којој је у наредном периоду требало базирати безбедности Београда.⁹⁶⁷ Наиме, Јовановић је

⁹⁶⁴ ВА, Нда, к. 58, ф. 1, рег. бр. 1, Наређење управника града Београда, 2.11.1941.

⁹⁶⁵ „Лежи ми на срцу да грађанима Београда загарантујем да и у будуће могу бити мирни и спокојни“, *Ново време*, 10.12.1941, стр. 5; „Смртна казна за комунистичке јатаке у Београду“, *Наша борба*, 14.12.1941, стр. 4; „Обзнана управника града Београда“, *Обнова*, 9.12.1941, стр. 3.

⁹⁶⁶ „Лежи ми на срцу да грађанима Београда загарантујем да и у будуће могу бити мирни и спокојни“, *Ново време*, 10.12.1941, стр. 5.

⁹⁶⁷ Оригинал Обзнане управника Београда, од 9.12.1941. године, чува се у Историјском архиву града Београда (ИАБ, Збирка плаката, 1919-V-108, Обзнана Драгомира-Драгог Јовановића, управника града). Ова Обзнана данас је такође

прво констатовао да су оружани одреди Недићеве владе на територији целе Србије разбили „комунистичке банде“, као и то да Београд надаље мора задржати „потпун ред и мир“ и у складу са тим спречити да они који су подржавали комунистичку акцију, нађу уточиште у главном граду. У наставку Обзнане, Јовановић је у пет чланова прописао да су сви грађани Београда обавезни да пријаве свако лице, за које знају да је имало учешћа у комунистичком покрету, или ће у противном бити предати преком суду. Своју Обзнану је завршио реченицом: „Преки суд изриче само смртне казне“.⁹⁶⁸

Ова Обзнана, и поред Јовановићевог настојања да то прикрије, открила је две чињенице. Са једне стране потврдила да је до тада борба против комунизма била врло захтевна за београдску полицију и услед тога, управник града је славобитно прогласио победу. Са друге стране, доношење Обзнане представљало је прелазак у другу фазу, коју је, према мишљењу самог Јовановића, требало да карактерише мир у главном граду, а самим тим и изостанак комунистичких саботажа и атентата. У складу са тим, инсистирао је на одговорности сваког грађанина и њиховој способности за денунцијације и лојално понашање према властима. То је према Јовановићевом мишљењу требало да уништи остатке Комунистичке партије Југославије и гарантује у потпуности неометану власт у Београду.

Крај године, донео је слом устанка у унутрашњости окупиране Србије, а такође и сублимирање постигнутих резултата београдске полиције. У складу са тим, Драгомир Јовановић је 4. јануара 1942. године поднео извештај председнику тзв. Владе народног спаса, Милану Недићу, у коме га до детаља обавештава о постигнутим резултатима на пословима антикомунизма. Наиме, према извештају управника града, од његовог ступања на чело полиције до краја 1941. године у затвору Управе града Београда, по политичким кривицама нашло се укупно 2.975 лица. У логор је упућено 510 криваца, од којих је, према речима Јовановића, већи део стрељан. Осим тога, укупно 112 лица је ликвидирано из самог затвора, пет лица је умрло или извршило самоубиство, док је 11 хапшеника успело да побегне. На самом крају извештаја, констатовао је да је Комунистичка партија Југославије на подручју Београда у потпуности разбијена, али и да ће се наставити са уништавањем њених остатака.⁹⁶⁹

У складу са овако оптимистичним правцем деловања, Јовановић је трасирао активности полицији током првих месеци 1942. године. Наиме, на пољу строжије контроле грађанства расписао је ревизију пријавних листа (пријаве боравка, прим. Р.Т.), почевши од 17. јануара,⁹⁷⁰ као и ревизију личних карата, која је започела 20. јануара.⁹⁷¹ Овим потезима, требало још једном лоцирати илегално настањене политичке борце у Београду, омогућити њихово хапшење, а такође и додатно обогатити полицијску базу података, за град који је у то време већ нарастао на 335.810 становника.⁹⁷²

доступна у електронској верзији, на сајту Историјског архива Београда. (<https://www.arhiv-beograda.rs/sajt/janus_view_new.cfm?fond=1919&dokid=120335&lang=cyr&query=%D0%88%D0%BE%D0%B2%D0%B0%D0%BD%D0%BE%D0%B2%D0%B8%D1%9B&query_2=&nivo=%D0%9F%D0%A0%D0%95%D0%94%D0%9C%D0%95%D0%A2>, приступљено: 15.1.2021.)

⁹⁶⁸ Да би употпунио наредбу Јовановића, Министарски савет је пар дана након Обзнане донео допуну уредбе о преким судовима. Она је прекршаје које је прецизирао управник града, уврстила у ред прекршаја који подлежу осуди преког суда. („Уредба о допуни уредбе о преким судовима“, *Службене новине*, 12.9.1941, стр. 2) Ова одлука објављена је неколико дана касније у штампи. („Уредба о преким судовима“, *Ново време*, 13.9.1941, стр. 3)

⁹⁶⁹ МЖГ, АББ, СП – 1941, „Годишњи извештај о развоју комунистичке акције у Београду и постигнутим успесима у сузбијању исте“, 4.1.1942, стр. 3-7; Б. Божовић, *Специјална полиција*, стр. 154-156.

⁹⁷⁰ „Ревизија пријавних листа у Београду“, *Ново време*, 15.1.1941, стр. 5.

⁹⁷¹ „Ревизија личних карата у Београду“, *Ново време*, 17.1.1941, стр. 5.

⁹⁷² „Београд има 335.810 становника“, *Ново време*, 20.2.1942, стр. 5.

Јовановић је такође наставио да делује на дисциплини полицијског кадра, али и олакшавању њиховог положаја, кроз бенефиције различитог облика. Тако је полицијским органима прво забрањено казнама због ноћног кретања без дозволе, боравка у престоничким кафанама, вожње на предњој платформи трамваја, намењеној само за припаднике немачке војне силе, и слично.⁹⁷³ Насупрот томе, положај полицијских службеника олакшан је тиме што су у трајању од 15 дана одложене све наплате кирија за припаднике жандармерије, који су ангажовани на антикомунистичким задацима.⁹⁷⁴

У то време, београдска полиција наставила је и са разбијањем форума Комунистичке партије Југославије. Тако је у јануару и фебруару извршено опсежно хапшење и комплетно разбијање Месног комитета СКОЈ-а. То се врло брзо пренело и на хапшење чланова Месног комитета Комунистичке партије, па је у укупном збиру у прва три месеца 1942. године ухапшено укупно 158 комуниста.⁹⁷⁵ По својој далекосежности, ова полицијска акција, названа „Мартовска провала“ била је најучинковитија антикомунистичка истрага београдске полиције током окупације.⁹⁷⁶ Њен резултат било је разбијање МК СКОЈ и МК КПЈ у Београду, од чега се ова партија није опоравила практично до краја окупације.

*

Паралелно са антикомунистичким активностима Драгомира Јовановића након 11. септембра 1941. године, одвијала се његова делатност на пословима Општине града Београда. Наиме, у условима декомпоноване државе и привредног простора умањене Србије, притом значајно оптерећене плаћањем контрибуција окупатору, требало је обезбедити донекле нормално снабдевање главног града и провести га кроз прву ратну зиму, са што мањим последицама. Паралелно са тим одвијало се и сузбијање комунистичке акције, па је из угла окупационе управе, челна позиција Општине града Београда захтевала личност спремну да блиско сарађује са немачким институцијама, затим има значајне организационе способности, али и изражен осећај за безбедносна питања. Како се Милослав Стојадиновић није посебно истакао током лета 1941. године, а Драгомир Јовановић у периоду април-јун прве године окупације постигао солидне резултате на ревитализацији живота у бомбардованом Београду, државни саветник Турнер и фелдкомандант Кајзенберг, одлучили су да на чело Општине Београда врате Драгомира Јовановића.⁹⁷⁷ Са једне стране, он је био гарант координације са окупационим фактором, као и синхронизоване делатности Управе и Општине Београда на пословима антикомунизма, а са друге стране, Јовановић је својим организационим способностима могао извући максимум у погледу функционисања београдске општине током наступајуће зиме.

Београдско грађанство сазнало је, путем штампе 12. септембра, да се на чело Општине града Београда враћа Драгомир Јовановић, обједињујући функцију управника града и председника општине.⁹⁷⁸ Ситуација која је Јовановића сачекала, била је по већини елементарних питања, врло тешка. Судећи по првим корацима, чини се да је најтежа стање било на питањима снабдевања града. Историчарка Наташа Милићевић пише да је положај Београда у погледу

⁹⁷³ „Саопштење униформисаним припадницима српских одреда“, *Ново време*, 23.1.1941, стр. 3.

⁹⁷⁴ „Одлагање плаћања кирија лицима у изузетним приликама“, *Ново време*, 29.1.1941, стр. 3.

⁹⁷⁵ МЖГ, АББ, СП - 1942, „Кратак годишњи извештај о резултату сузбијања комунистичке акције у Београду“; Б. Божовић, *Специјална полиција*, стр. 199-201.

⁹⁷⁶ Р. Ристановић, *Акције комунистичких илегалца*, стр. 233-234; Р. Ристановић, *Облици отпора у окупираном Београду*, стр. 256-257; Н. Девић, *Партизански покрет*, стр. 660.

⁹⁷⁷ ИАБ, БИА, Д. Јовановић, док. бр. 8, стр. 1, „Како је Јовановић постао председник Општине“; М. Кресо, *Нјемачка окупациона управа у Београду*, стр. 159-160.

⁹⁷⁸ „Управник града Београда г. Драгомир Јовановић постављен за претседника Београдске општине“, *Ново време*, 12.9.1941, стр. 2.

снабдевања био посебно отежан након што је током јесени 1941. године Срем изузет из територије окупирани Србије и припојен Независној Држави Хрватској. Са друге стране, аутономни Банат, укључујући и Панчево, дат је почетком окупације на управу фолксдојчерима, па је тиме Београд остао без сигурног извора снабдевања.⁹⁷⁹

Да би Београђанима барем донекле осигурао елементарне животне намирнице, Јовановић је у прве две недеље мандата организовао састанке са месарима, трговцима стоком и пиљарима, покушавајући да осигура стабилно и гарантовано снабдевање, без неконтролисаног скока цена.⁹⁸⁰ Осим тога, укључио се у рад на прикупљању тзв. Зимске помоћи, намењене олакшавању положаја нижих слојева становништва.⁹⁸¹ Покушао је и да умири незадовољно становништво Београда, дајући интервју у коме је најавио решавање питања снабдевања и огрева у Београду.⁹⁸²

Током наредних месеци, донет је читав низ разноврсних мера на стабилизацији снабдевања и ситуације у граду. Иницијалну идеју за превазилажење проблема исхране Београда, дао је управо Драги Јовановића.⁹⁸³ Том иницијативом предложено је да се организује систем народних ресторана, планираних за исхрану до 60.000 становника, превасходно нижег друштвеног слоја. Тако је први ресторан отворен 5. октобра у Гарашаниновој улици, а наредних месеци у главном граду почело је са радом и још неколико ресторана овог типа.⁹⁸⁴ Да би исконтролисали проблем са електроснабдевањем и огревом, органи Општине града Београда прецизирали су неколико наредби које су дефинисале начин и динамику утрошка електричне енергије, као и снабдевање дрветом за огрев и угљем.⁹⁸⁵ У сврху сузбијања шпекулације, црне безре, шверца и непоштовања максимираних цена животних намирница, Јовановић је активирао полицију, која је током јесени врло често кажњавала по основу ових прекршаја.⁹⁸⁶

Ипак највећи проблем за живот Београда била је дискрепанција немачких привредних интереса и елементарних потреба Београда.⁹⁸⁷ У сврху усклађивања ових захтева, организоване

⁹⁷⁹ Н. Милићевић, „О исхрани у окупираном Београду 1941-1944“, *Токови историје*, 2/2012, стр. 78-79.

⁹⁸⁰ „У општини одржаће се данас конференције са месарима и пиљарима о снабдевању Београда“, *Ново време*, 18.9.1941, стр. 3; „Председник општине г. Драг. Јовановић настоји да у сарадњи са продавцима намирница реши исхрану Београда“, *Ново време*, 19.9.1941, стр. 3; „Месари и пиљари споразумели су се са Дирисом о раду и о цени производима“, *Ново време*, 21.9.1941, стр. 5; „Председник Општине г. Драг. Јовановић одржао је конференцију са трговцима стоке и са пиљарима“, *Ново време*, 23.9.1941, стр. 3.

⁹⁸¹ „Апел председника владе генерала г. Недића, почасног председника Централног одбора за Зимску помоћ“, *Ново време*, 24.9.1941, стр. 1.

⁹⁸² „Председник Општине г. Драг. Јовановић изјављује да ће бити уређено и питање исхране и огрева на задовољство широких слојева“, *Ново време*, 28.9.1941, стр. 5.

⁹⁸³ „Шездесет хиљада људи моћи ће да се храни у Народним ресторанима“, *Ново време*, 5.10.1941, стр. 6.

⁹⁸⁴ „Три хиљаде особа моћи ће да се храни у првом општинском Народном ресторану“, *Ново време*, 4.10.1941, стр. 5; „Шездесет хиљада људи моћи ће да се храни у Народним ресторанима“, *Ново време*, 5.10.1941, стр. 6; „За мале паре добра и јефтина храна“, *Ново време*, 7.10.1941, стр. 5; „Три нова Народна ресторана биће ускоро отворена у Београду“, *Ново време*, 14.10.1941, стр. 5.

⁹⁸⁵ „Позив централе за огрев“, *Ново време*, 28.9, стр. 4; „Наредба управника града г. Драг. Јовановића о употреби електричне енергије у Београду“, *Ново време*, 2.10.1941, стр. 5.

⁹⁸⁶ „Београдска полиција бори се против шпекулације“, *Ново време*, 7.10.1941, стр. 5; „Београдска полиција кажњава шпекуланте са животним намирницама“, *Ново време*, 12.10.1941, стр. 6; „Борба београдске полиције против шпекулације“, *Ново време*, 21.10.1941, стр. 4.

⁹⁸⁷ Аутори који су се бавили немачким плановима за Југоисток Европе, наглашавају немачке економске интересе, уз расну теорију, као примарне у реорганизацији Југоисточне Европе. (А. Mitrović, „Ergänzungswirtschaft: The Theory of an Integrated Economic Area of the Third Reich and Southeastern Europe 1933-1941, u: *The Third Reich and Yugoslavia 1933-1945*, Beograd 1977, str. 7-45; V. Dedijer, Ž. Anić, „The Nazi Eastern policy and Yugoslavia“, u: *The Third Reich and Yugoslavia 1933-1945*, Beograd 1977, str. 313-330; M. Ristović, *Nemački novi poredak i Jugoistočna Evropa*, str. 180-214; Д. Алексић, *Привреда Србије у Другом светском рату*, Београд 2002, стр. 193-196; Т. Рајић, *Принудни рад и отпор у логорима Борског рудника 1941-1944*, Beograd 1989, str. 20-46.

су конференције на којима су присуствовале главне личности привредних институција окупационог фактора, попут Франца Нојхаузена, као и главне личности домаће управе под окупацијом.⁹⁸⁸ Ипак, Немци се нису много обазирали на обећања и потребе Београда, па је Илија М. Паранос, директор Дириса,⁹⁸⁹ констатовао да окупатори често знају да ускрате испоруку жита из Баната или заплене стоку која је била планирана за снабдевање Београда.⁹⁹⁰

Услед ових проблема, организована је конференција 29. октобра, на којој су присуствовали државни саветник Турнер, управник града Јовановић, затим министар за снабдевање и исхрану, комесар за цене и наднице и друге личности од важности за функционисање главног града. Јовановић је тада енергично иступио и ситуацију у граду назвао „очајном“. Основни проблеми, по њему били су недостаци елементарних намирница (хлеб, месо), проблеми са електроснабдевањем и грејањем. Отворено је критиковао министра снабдевања због неактивности и неспособности и најавио да је стање у граду у тој мери тешко да се ускоро могу очекивати демонстрације.⁹⁹¹

У наредном периоду додатно је прецизиран систем рационалног трошења меса, којим се настојала успоставити одређена уштеда, као и контрола тржишта.⁹⁹² Ипак, већ у новембру 1941. године наступиле су временске прилике које су знатно отежавале снабдевање Београда под окупацијом и у првим месецима 1942. године Општина и Дирис успевали су да намире свега између 15% и 25% месечних потреба Београђана за хлебом.⁹⁹³ Историчарка Наташа Милићевић пише да се у таквим околностима Дирис није показао као ефикасна институција, управо услед организационог лутања, недостатка хране за потребе снабдевања града, али и различитих злоупотреба.⁹⁹⁴

И поред тога што је Јовановић 5. новембра преко *Радио Београда* прокламовао да Београђани не треба да брину, јер „има ко ће да брине за српску нејач и немоћне“,⁹⁹⁵ ситуација у главном граду током прве ратне зиме била је тешка. Мемоарска грађа углавном сведочи о општим несташицама пољопривредних производа, меса и огрева.⁹⁹⁶ Црна берза и други облици шпекулације су цветали и грађанство је неретко било принуђено да се, без обзира на вишеструко увећане цене, управо на тај облик трговине и ослони. То је у материјалном погледу упропастило већи део београдског становништва, а црноберзијанци су на томе зарађивали огромне своте новца. Ипак, остаје чињеница да је током прве ратне зиме, када је дошло до појаве великих глади

⁹⁸⁸ „Обезбеђено снабдевање Београда“, *Ново време*, 16.10.1941, стр. 1.

⁹⁸⁹ Дирис (Дирекција за снабдевање града Београда) основана је указом Комесарске управе, као „самостална пословна установа Општине града Београда“. У уредби о њеном оснивању прецизира се да је ова институција основана „у сврху снабдевања града Београда предметима људске и сточне хране и другим животним потребама, као и контроле тога снабдевања“. Такође је прецизирано да основна обртна средства, као и просторије (магацине, продавнице, итд.) на располагање Дирису ставља Општина Београда. Као једна од посебно важних функција ове институције, прецизирано је и право да издаје потребна упутства за рад предузећима и лицима која се баве прерадом и продајом животних намирница. („Уредба о дирекцији за снабдевање становништва града Београда“, *Службене новине*, бр. 98, 15.8.1941, стр. 2-3)

⁹⁹⁰ МЖГ, АББ, СП – 1941, Извештај са седнице УГБ, 29.10.1941.

⁹⁹¹ *Исто*.

⁹⁹² „Зашто се прелази на систем рационарања меса у Београду“, *Ново време*, 21.10.1941. стр. 3.

⁹⁹³ Н. Милићевић, „О исхрани у окупираном Београду 1941-1944“, *Токови историје*, 2/2012, стр. 80.

⁹⁹⁴ Н. Милићевић, „Хлеб насушни: Дирекција за снабдевање становништва града Београда (ДИРИС) 1941-1943“, *Војноисторијски гласник*, 2/2017, стр. 165-183.

⁹⁹⁵ „Српски народ је одувек био протагониста националне свести и социјалне једнакости“, *Ново време*, 6.11.1941, стр. 3.

⁹⁹⁶ Д. Ранковић, *Свакодневни живот под окупацијом: искуство једног Београђанина 1941-1944*. (прир. Н. Милићевић, Д. Никодијевић) Београд 2011, стр. 72-162; Н. Magazinović, *Kroz jedno tužno stoljeće*, Valjevo 2009, str. 160-161, и др.

у Грчкој,⁹⁹⁷ Београд ипак успео да кроз тежак период прође без свеопште глади, а самим тим и најтежих последица.

Ако све претходно наведено имамо у виду, можемо констатовати да је врло незахвално квалитативно оценити ефекте мера београдске управе под окупацијом током прве ратне зиме. Разлог за то лежи пре свега у чињеници да не располажемо адекватним изворима који би дали могућност за такву оцену. Самим тим, у тренутно доступној архивској грађи не постоје ни документи за одрживу оцену Јовановићеве унутрашње политике на питању функционисања Београда. Оно што, са друге стране, није спорно, јесте чињеница да је управо током прве ратне зиме, Драги Јовановић, користећи своје функције у погледу протокола на многим значајним догађајима, формулисао и у потпуности утемељио своју медијску и пропагандну делатност.⁹⁹⁸ У наредне три календарске године окупације, то је врло ефектно експлоатисао.

3.2.4. Утицај генерала Мајснера на организациону структуру и системе рада

До доласка генерала полиције Аугуста Мајснера у окупирану Србију, почетком фебруара 1942. године, полицијско – безбедносни систем је био у потпуности подређен немачкој војној сили. Од полицијских институција постојале су две гране политичке полиције (Ајнзацгрупа и Специјална полиција) и две гране слабо организоване полиције поретка (64. резервни полицијски батаљон и домаћа Жандармерија). План Хајнриха Химлера захтевао је знатно распрострањенију полицијску власт на простору окупиране Србије, смањење војних ефектива и повећање полицијских. То је требало створити кроз редован полицијски систем оличен у структури Вишег СС и полицијског вође, као и њему директно подређеним заповеднику Полиције и Службе безбедности (BdS) и заповеднику полиције поретка (BdO). Све то подразумевало је ширење мреже политичке полиције, као и знатно бољу организацију полиције поретка, како окупационе, тако и колаборационистичке полиције. Ове измене у полицијској структури постављене су као задатак генералу Мајснеру. Да би изградио полицијски систем према жељама Хајнриха Химлера, аустријски генерал је морао да се умеша у међуинституционалне релације у окупираној Србији и ефектно делегира задатке на себи подређене полицијске органе.

⁹⁹⁷ Најзначајнији и по студиозности највреднији рад о глади у Грчкој током окупације, написала је Виолета Хиониду. (V. Hionidou, *Famine and Death in Occupied Greece, 1941-1944*, Cambridge University Press 2006) Полимерис Воглис наглашава да су основни фактори, који су изазвали велику глад у Грчкој (Great Famine) били – ратни прекид или отежавање пољопривредне продукције, економска експлоатација од стране окупатора, дељење Грчке у три зоне и поремећај увоза. Тако тежак положај Грчке пољопривреде резултирао је на излазу из прве ратне зиме (1941/2.) са, у науци прихваћеном бројком од 300.000 мртвих. (P. Voglis, „Surviving Hunger: Life in the Cities and the Countryside during the Occupation“, in: *Surviving Hitler and Mussolini* (ed. R. Gildea, O. Wiewiorka, A. Warring), Oxford-New York 2006, p. 22-24) Ако упоредимо услове у окупираној Грчкој, можемо констатовати да је већина њих важила и у окупираној Србији. Ипак, основна разлика лежи у томе да простор под управом војног заповедника Србије није морао да се у великој мери ослања на увоз хране ради свог снабдевања. То се у поређењу са Грчком, по свему судећи, испоставило кључним за ретке појаве смрти од глади и неухрањености.

⁹⁹⁸ У том периоду Јовановић је организовао и активно учествовао на многим манифестацијама обележавања важних датума. Тако бележимо његове запажене медијске иступе или протоколарне улоге током прослава отварања Дома културе, затим свечаног обележавања Бадње вечери, Божића, Богојављења, св. Саве и слично. („Свечано отварање Градског дома културе у Београду“, *Ново време*, 23.12.1941, стр. 5; „Прослава овогодишњег Бадњака у Београду: Наредба управника града“, *Ново време*, 6-10.1.1942, стр. 3; „Божић је прослављен скромно али достојанствено“, *Ново време*, 11.1.1942., стр. 7; „Прослава Богојављења у порти Саборне цркве“, *Ново време*, 20.1.1942, стр. 3; „Прослава св. Саве у Београду“, *Ново време*, 28.1.1942, стр. 3)

Окупљање људства намењеног за успостављање нових полицијских институција започело је још пре доласка генерала Мајснера. Тако је током децембра 1941. године у Србију стигао потпуковник Андреас Мај, а убрзо му се придружио и остатак официра, намењених за успостављање установе Заповедник Полиције поретка.⁹⁹⁹ Први месеци 1942. године, по свему судећи искоришћени су за успостављање структуре Заповедник Полиције поретка, али такође и за претварање Ајнзацгрупе у установу Заповедник Полиције и Службе безбедности. По ступању на положај, генерал Мајснер је са једне стране приступио јасном дефинисању своје улоге у односу према тзв. влади Народног спаса,¹⁰⁰⁰ а након што је окончано успостављање структуралних организација два заповедника полиције, приступио је гранању полицијских испостава у унутрашњости.

У овој тенденцији запажамо настојање генерала Мајснера да, након гушења устанка, преко густе мреже полицијских представништава Полиције поретка и Полиције и Службе безбедности успостави редован полицијски систем и бољу контролу окупиране Србије. У складу са тим, за Полицију безбедности примењен је принцип испостава (Aussendienststellen), које су биле директно одговорне установи Заповедник Полиције и Службе безбедности у Београду. Са друге стране, за Полицију поретка имплементиран је принцип двостепених полицијских институција. Односно, полицијских обласних команди (Polizei Gebietskommandanturen) и њима подређених полицијских окружних испостава (Polizei Kreisstellen).

Успостављањем ових полицијских институција, чија структура је већ представљена у првом делу рада, руководио је директно генерал Мајснер.¹⁰⁰¹ Ото Вехофер, командант полицијске обласне команде у Нишу, сведочио је да се након његовог доласка у окупирану Србију неколико дана задржао у Београду, након чега је упућен у Ниш. Током кратке обуке у главном граду, тренутно стање покрета отпора, затим генерални правац деловања и опште задатке у погледу спречавања устанка и делатности припадника Комунистичке партије Југославије, појаснио је управо генерал Мајснер.¹⁰⁰² Како Вехофер наглашава да се Мајснер искључиво ограничио на кратко упознавање и опште излагање, можемо констатовати да је правац његовог деловања био ограничен на контакте са вишим инстанцама у Берлину, затим себи подређеним заповедницима полиције, као и извршним органима и полицијским формацијама домаће управе под окупацијом. Конкретно извођење ширења мреже полицијских испостава, генерал Мајснер је препустио себи подређеним заповедницима, задржавајући искључиво врховну, наредбодавну и контролну улогу.

Основна идеја немачког окупационог фактора била је да се преко испостава Полиције и Службе безбедности прошири мрежа обавештајног и оперативног полицијског рада на пословима антикомунизма, а да преко испостава Полиције поретка буде омогућено разбијање локалних устаничких формација и тзв. чишћења терена.¹⁰⁰³ У исто време, током 1942. и 1943. године изводи се врло сличан поступак и на страни домаће полиције под окупацијом. Наиме, након што је Специјалне полиција нанела тежак ударац Комунистичкој партији Југославије у Мартовској провали 1942. године, преостали важни чланови партије, који су избегли хапшење, углавном су се склонили у унутрашњост, а самим тим тежиште деловања пренето је на мање градове и рурална

⁹⁹⁹ *Колаборационисти пред судом ОЗНЕ*, стр. 196.

¹⁰⁰⁰ МЖГ, АББ, СП - 1942, Допис вишег СС и полицијског вође председнику владе, 13.2.1942.

¹⁰⁰¹ IfZ, MA 685, s. 45, Kdr. General und Befehlshaber in Serbien – Errichtung von PGK und PK, 7.5.1942; IfZ, MA 685, s. 52, Kdr. General und Befehlshaber in Serbien – Unterstellungsverhältnis der anerkannten serbischen Waffenträger, 9.5.1942.

¹⁰⁰² ДАС, БИА, з. IV, ф. 12, стр. 251, Фасцикла Фелдкомандантура 809 – Ниш, Извод из саслушања Ото Вехофера.

¹⁰⁰³ ДАС, БИА, з. IV, ф. 12, стр. 118-119, PGKI; ДАС, БИА, з. IV, ф. 12, стр. 695-700, Немачка обавештајна и контраобавештајна служба за време окупације.

места.¹⁰⁰⁴ Да би на то полиција адекватно одговорила, долази и до ширења мреже испостава Специјалне полиције у унутрашњости. Наиме, најспособнији полицијски иследници Антикомунистичког одсека су по одабиру Божицара Бећаревића постављени за престојнике полиције у главним градским центрима (Крагујевац, Краљево, Ваљево, Ниш, Лесковац, Чачак и др.).¹⁰⁰⁵ Поврх свега и домаћа полиција поретка централизована је у оквиру Српске државне страже (СДС) и као најбројнија полицијска формација у окупираној Србији, распоређена широм унутрашњости. Тиме су обе гране полиције, и са окупационе и са колаборационистичке стране, прошириле своје ингеренције на територију читаве окупиране Србије и узеле знатно већег учешћа у гушењу устаничког покрета ван Београда.

С обзиром на чињеницу да је током јула 1941. године надлежност по основу гушења комунистичког покрета, у оквиру Министарства унутрашњих послова централизована у рукама Драгомира Јовановића, његове полицијске функције у потпуности су обједињене успостављњем Српске државне безбедности, 25. августа 1942. године.¹⁰⁰⁶ Са друге стране, у окупационом табору, по споразуму са Врховном командом Вермахта, Хајнрих Химлер је 28. јула 1942. године, гушење устаничког покрета на територији Србије пренео у надлежност СС-а и полиције, односно генерала Мајснера.¹⁰⁰⁷ Тиме су виши СС и полицијски вођа у Србији Аугуст Мајснер и шеф Српске државне безбедности Драгомир Јовановић постали две најодговорније личности по питању гушења комунистичког покрета у окупираној Србији.

3.2.5. Српска државна безбедност и покушај ефикасније борбе против комунизма у унутрашњости

Тенденције ка знатно чвршћој полицијској власти у окупираној Србији у потпуности су постале јасне 1942. године. Централизација функција политичке полиције и полиције поретка у рукама генерала Мајснера, на страни окупационог фактора, и њему подређеног Драгомира Јовановића, на страни домаћих полицијских органа под окупацијом, достигле су свој врхунац у функционисању Српске државне безбедности (август 1942. – октобар 1943.). Управо у том периоду генерал Мајснер је усмеравао општи правац делатности полицијских формација, док се Драгомир Јовановић као подређен у овом односу, трудио да максималном дисциплином, координацијом и новим полицијским методама, борбу против комунизма учини ефикасно и уништи борбене формације Комунистичке партије Југославије у окупираној Србији.

Да би овај циљ постигли, неопходно је било, поред ослонаца на Специјалну полицију по питању комунистичких истрага у унутрашњости, ојачати Српску државну стражу и ставити је у функцију уништења партизанских борбених одреда на терену. У складу са тим, Јовановић је на иницијативу Немаца, али и кроз самосталну делатност, извршио неколико измена у погледу Српске државне страже, која до формирања СДБ није била у целини под његовом командом. Новине које је спровео шеф Српске државне безбедности, у начелу можемо поделити у две групе

¹⁰⁰⁴ Ч. Ђурђевић, „Комунистичка партија Југославије – Организатор и носилац НОП-а у Београду од 1941-1944“, у: *Београд у рату и револуцији 1941-1945* (ур. Г. Лађевић), Београд 1971, стр. 26-28; В. Глишић, *Комунистичка партија Југославије у Србији 1941-1945*, Београд 1975, стр. 337-338; В. Petranović, *Srbija u Drugom svetskom ratu*, стр. 310-312; Н. Девић, *Партизански покрет*, стр. 392-400;

¹⁰⁰⁵ ИАБ, МГ – 626, С. Голубјев, стр. 41-42.

¹⁰⁰⁶ „Уредба о образовању целокупне службе Српске државне безбедности“, *Службене новине*, 25.8.1942.

¹⁰⁰⁷ ВА, На, Микротека, Р-247/1090 и Р-140/8212, Наредба Химлера, 28.7.1942, цитирано према: М. Kreso, *Нјемацка окупациона управа*, стр. 191. Услед неисправности апарата за прегледање микрофилмова у Војном архиву, овај, као и многи други документи, остали су нам познати само у препису или у форми регеста.

– измене у структуралној организацији и измене у методама полицијског рада. У погледу структуралне организације, Јовановић је са положаја шефа СДБ 18. октобра 1942. године увео нови формацијски састав штаба Команде СДС-а, а почетком 1943. године извршио и реорганизацију одељења и одсека. Ипак, најважнија измена коју је увео Јовановић била је чињеница да је, по тражењу Немаца, Српска гранична стража формацијски издвојена из Српске државне страже у засебан вид редарствене полицијске организације.¹⁰⁰⁸ Осим тога, током јесени 1942. године и пролећа 1943. године, уведени су и нови видови полиције – Привредна полиција и Стража железничке безбедности.¹⁰⁰⁹

Са друге стране, питање увођења измена у методологији рада и повећање функционалности Српске државне страже било је значајно сложеније, пре свега из разлога што је СДС била најбројнија полицијска организација на територији окупиране Србије и што је базична идеја била да она представља ослонац у гушењу устаничког покрета. Резултати које је на питањима антикомунизма остварила до формирања Српске државне безбедности, били су ограничени, а такође су и открили читав низ проблема по питању дисциплине, командовања и снабдевања.¹⁰¹⁰

Да би на пословима антикомунизма у унутрашњости донео значајне помаке, Јовановић се одлучио на парцијалну промену методологије рада и строжу координацију између Српске државне страже и Специјалне полиције, али такође и строжу кооперацију са паритетним окупационим институцијама. У првој фази своје делатности на челу СДБ-а, током октобра 1942. године, Јовановић је наредио да се извештаји окружних начелника из унутрашњости шаљу Команди јавне безбедности у оквиру установе Шеф Српске државне безбедности, а не Министарству унутрашњих послова.¹⁰¹¹ Седам дана након тога, Јовановић је упутио детаљан допис свим подређеним органима у оквиру СДБ, којим анализира потенцијалне опасности по јавну безбедност и наређује одређене мере. Као основну опасност издвојио је комунистичку акцију, а одмах иза ње, као „други елемент нереди“ означио је акцију Драже Михаиловића. Уз ова два вида герилског покрета отпора, као посебну опасност истакао је и непријатељску пропаганду.¹⁰¹² Да је имао намеру да делује енергично говоре и предвиђене мере, које су се сводиле на – чишћење терена од одметника у унутрашњости, хапшења, узимања талаца, спречавање стране пропаганде и поврх свега сузбијање дефетистичког духа и неправилности у сопственим редовима, пре свега кроз „строго кажњавање.“¹⁰¹³ На све то, истог дана, 22. октобра 1942. године, упутио је врло оштро наређење свим себи подређеним органима, у коме прецизира захтеве који се пред њих стављају, али такође и казне за прекршаје у служби. Наиме, Јовановић је нагласио да на припаднике Српске државне безбедности пада „најтежа, најодговорнија и најделикатнија дужност (...), да својим радом загарантују ред, рад, мир и безбедност“.¹⁰¹⁴ За све који изврше веће неправилности у раду, Јовановић је предвидео врло оштре казне. Тако би орган који самовољно напусти службу, био кажњен одвођењем жене, деце преко 18 година, родитеља и

¹⁰⁰⁸ Н. Стамболија, *Српска државна стража 1942-1945*, стр. 74-75, 185-186

¹⁰⁰⁹ На командна места у Српској граничној стражи, Привредној полицији и Стражи железничке безбедности постављени етнички Словенци – Људевит Погачар (СГС), Артур М. Светлич (ПП), Игњат И. Танко (СЖБ). („Наредба о делатности Привредне полиције, *Службене новине*, 8.9.1942, стр. 3; Н. Стамболија, *Српска државна стража 1942-1945*, стр. 91, 98-101)

¹⁰¹⁰ Н. Стамболија, *Српска државна стража 1942-1945*, стр. 120-121, 127-129, 177-181 и др.

¹⁰¹¹ ВА, Нда, к. 21/II, ф. 5-1, рег. бр. 28, Допис Шефа СДБ окружним начелницима, 15.10.1942; ИАБ, БИА, Д. Јовановић, док. бр. 160, Шеф СДБ свим окружним начелницима, 15.10.1942.

¹⁰¹² ИАБ, БИА, Д. Јовановић, док. бр. 161, Шеф СДБ свим јединицама и установама СДБ, 22.10.1942.

¹⁰¹³ *Исто*.

¹⁰¹⁴ ВА, Нда, к. 21/ II, ф. 5, рег. бр. 39, Допис Шефа СДБ окружним начелницима, 22.10.1942.

браће у логор, а за органе који су разоружани од стране комунистичких група, предвиђено је извођење пред преки суд.¹⁰¹⁵

Како ове мере нису дале адекватне резултате, Јовановић је убрзо посегао за даљом изменом методологије полицијског рада. Прво је, на предлог генерала Недића, реактивирао стару идеју о формирању централне картотеке комунистички опредељених лица на простору читаве окупиране Србије и у складу са тим, од окружних начелника захтевао да што пре пошаљу спискове комуниста у својим окрузима.¹⁰¹⁶ Ипак, с обзиром на чињеницу да су се разоружавања полицијских стражара наставила, Јовановић је 26. октобра започео парцијалну измену полицијске тактике по питању антикомунизма. Наиме, наредио је да се на терену формирају посадна и потерна одељења, као и сеоске милиције које би биле надлежне за рејон сопственог села. У погледу тактике у борби, наредио је да се са чувања касарни, ноћу пређе на офанзивно деловање кроз постављање заседа.¹⁰¹⁷ Из извештаја од 7. децембра 1942. године јасно се види да су ова питања имала врло озбиљан карактер, па је о њима Јовановић говорио директно са генералом Мајснером. Такође, да би адекватно испитао проблеме Српске државне страже на терену, Јовановић је сазвао конференцију обласних и окружних команданата СДС-а у Београду. Након што је конференција окончана, поднео је генералу Мајснеру детаљан ивештај у форми молбе за решавање одређених важних питања. У основи је предложио увећање СДС-а за 3.000 стражара, као и промену полицијске тактике, пре свега кроз увођење „крстарећих одреда“ у обиму од 30-50 људи, који би помагали пољским станицама у контроли терена. Поред тога, Јовановић је од Мајснера покушао да добије гаранцију о знатно бољем положају СДС-а, пре свега у погледу редукације честих хапшења њених официра од стране Гестапоа, затим поправљању лошег третмана у односу са бугарским окупационим трупама, као и подршку на побољшању услова у пољским станицама СДС-а.¹⁰¹⁸

Захтев за увећањем обима Српске државне страже, генерал Мајснер је по свему судећи прихватио. Тако је до средине марта 1943. године бројно стање порасло за 71 официра и укупно 3.061 подофицира и стражара, чиме је ова полицијска формација бројала преко 17.000 припадника. Да би одреди постали мобилнији и ефикаснији на терену, у пролеће 1943. године формирана су и два батаљона моторизованих јединица, а у сврху економичнијег и бољег снабдевања намирницама, Јовановић је у слично време прописао и наредбу о снабдевању животним намирницама.¹⁰¹⁹

Ипак, без обзира на наредбе Јовановића у садејству са генералом Мајснером, Српска државна стража се током 1942. и 1943. године показала слабо ефикасном. Основни проблем представљали су мобилност партизанских одреда, као и врло сложени односи припадника ове полицијске формације са командантима и борцима Равногорског покрета, о којима ће у наставку текста бити више речи. Осим тога, врло запажени су били и проблеми у погледу дисциплине и лошег борбеног морала. Све то показало се као непремостива препрека на путу генерала Мајснера и Драгомира Јовановића да најбројнију полицијску формацију у окупираној Србији учине кадром да изврши свој основни задатак – уништење партизанског покрета.

¹⁰¹⁵ Исто.

¹⁰¹⁶ ВА, Нда, к. 21, ф. 1, рег. бр. 18/5, Допис председника Министарског савета шефу СДБ, 10.10.1942; ВА, Нда, к. 21, ф. 1, рег. бр. 18/5, Допис шефа СДБ окружним начелницима, 13.10.1942; ИАБ, УГБ СП, IV-179/1, к. 419, стр. 2, Допис Одељења специјалне полиције шефу СДБ, 11.11.1942.

¹⁰¹⁷ ИАБ, БИА, Д. Јовановић, док. бр. 153, стр. 1, Шеф СДБ окружним начелствима, 26.10.1942.

¹⁰¹⁸ ВА, Нда, к. 1а, ф. 2, рег. бр. 38, Допис шефа СДБ вишем СС и полицијском вођи у Србији, 7.12.1942. Овом приликом се захваљујемо колеги Небојши Стамболији на уступљеном документу.

¹⁰¹⁹ Н. Стамболија, *Српска државна стража 1942-1945*, стр. 102-107, 193-194.

3.2.6. Антикомунистичке активности до јесени 1943. године

Систем чији је творац био генерал Мајснер као основни задатак имао је уништење тзв. банди, односно борбу против комунистичких и војно-четничких одреда. Функционисао је по основу територијално делегиране полицијске одговорности од заповедника окупационе полиције или шефова домаће полиције под окупацијом, до локалних полицијских испостава. Њима је, на немачкој страни, директно био надређен виши СС и полицијски вођа, генерал Мајснер, док је домаћој полицијској структури под окупацијом на челу стајао шеф Српске државне безбедности, Драгомир Јовановић. Ова два полицијска функционера имала су право наредбе себи подређеним органима, затим су, у генералном погледу, давали правац руковођењу анти-устанничких активности полиције и на свој сто добијали извештаје о свим резултатима полицијских акција које су долазиле као резултат локалне иницијативе. Такав полицијски систем био је усмерен у правцу гушења устанничког покрета и у основи се служио полицијским методама као што су истраге, хапшења, чишћење терена од устанничких формација, али и интернирање талаца, стрељање и одмазде.

Након гушења устанка крајем 1941. године и разбијања партијских форума у Београду, комунистички покрет отпора у Србији био је у тешком положају. Врховни штаб и главнина партизанских снага су преко Санцака напустили окупирану Србију и прешли у Босну. За то време широм окупиране земље остали су расути одреди мањег обима, чија се укупна јачина средином 1942. године сводила на око 800 људи, док је процена укупног броја чланова партије у Србији износила свега 400 људи.¹⁰²⁰ Ипак, офанзива Црвене армије испред Москве, која је започела 5. децембра 1941. године, давала је Партизанском покрету наду у победу. У складу са тим, борба је настављена, али је стратегија промењена.¹⁰²¹ Историчар Немања Девић пише да су нове директиве Комунистичке партије током јесени 1942. године прецизирале неопходан прелазак са фронталних борби, карактеристичних за 1941. ратну годину, на типичан герилски принцип отпора, који се базирао на малим покретним групама и изненадним ударима на непријатеља. Тако је 1942. година протекла у покушају обнављања партизанских одреда, спорадичним борбама, нападима на општине, разоружавању појединих одреда СДС-а, али и на ометању прикупљања летине. За разлику од тога, 1943. година донела је нешто обимнију активност – обнављање Главног штаба партизанских одреда за Србију, затим значајније диверзије на пругама, путевима, као и чешће борбе са окупатором.¹⁰²²

У складу са померањем полицијског фокуса са Београда на разбијање преосталих одреда и учвршћење полицијске власти у унутрашњости, одвијале су се и акције током 1942. и 1943. године.¹⁰²³ Задатак борбе против комунизма у главном граду остао је примарно на Специјалној полицији и Српској државној стражи Управе града Београда. Са стране окупационе управе, и Гестапо је водио своје истраге, али са сигурношћу можемо констатовати да је антикомунистичка делатност у главном граду највећим делом била успешна захваљујући раду политичке полиције домаћег порекла под окупацијом. Потврда за то долази управо услед чињенице да је Специјална полиција, након Мартовске провале, до краја 1943. године, извршила још две врло важне и по обиму значајне акције хапшења. Наиме, почетком 1943. године откривена је велика група комуниста, међу којима су најзначајнији били убијени Мирко Томић, доскорашњи члан

¹⁰²⁰ В. Глишић, *Комунистичка партија Југославије у Србији 1941-1945*, књ. 1, Београд 1975, стр. 103-114; В. Petranović, *Srbija u Drugom svetskom ratu*, стр. 293-302; Н. Девић, *Партизански покрет*, стр. 356-358.

¹⁰²¹ В. Petranović, *Srbija u Drugom svetskom ratu*, стр. 299-301.

¹⁰²² Н. Девић, *Партизански покрет*, стр. 358-365.

¹⁰²³ ИАБ, МГ – 626, Сергије Голубјев, стр. 40-42.

Покрајинског комитета, као и Јанко Лисјак, звани Пушка, секретар Месног комитета. У пуном обиму, ова полицијска акција закључена је са 506 лица која су лишена слободе.¹⁰²⁴ Ипак, Специјална полиција се на томе није зауставила, већ је у октобру исте године успела да изврши, до тада четврту велику провалу Комунистичке партије у главном граду. Том приликом је такође ухапшено неколико стотина лица, од којих су најзначајнији Вера Милетић,¹⁰²⁵ секретар Месног комитета, и Василије Буха, члан Покрајинског комитета.¹⁰²⁶ Овим је партијској организацији у Београду задат нови ударац, од кога се практично није опоравила све до краја окупације.

Са друге стране, полицијски план за унутрашњост окупиране Србије био је да се разбију партијске организације, али и униште преостали борбени одреди. На првом задатку радиле су обе политичке полиције, док је теренско уништење борбених одреда био превасходно задатак Српске државне страже и немачке Полиције поретка, али такође и других окупационих формација немачког и бугарског етничког састава.

Када говоримо у успеху политичке полиције, она је током 1942. године настављајући Мартовску провалу у Београду, успела да разбије и одређене месне комитете у мањим градовима окупиране Србије. Најзначајнија полицијска провала у унутрашњости, током друге године окупације, била је у Нишу. Овом полицијском акцијом руководио је шеф Трећег одсека Специјалне полиције, Никола Губарев.¹⁰²⁷ Осим тога, вођене су и значајне истраге у следећим градовима – Шапцу, Ваљеву, Ужицу, Бајиној Башти, Чачку, Аранђеловцу, Крагујевцу, Јагодини, Трстенику, Пожаревцу, Крушевцу, Прокупљу, Лесковцу, Зајечару и другим местима.¹⁰²⁸ У коначном обиму, кроз затворе Специјалне полиције, у току 1942. године, прошло је укупно 4.669 лица.¹⁰²⁹ То говори о врло интензивној активности Специјалне полиције, која је своје акције са Београда, проширила на многа мања места.

Офанзива против Комунистичке партије Југославије у унутрашњости, коју је од краја зиме 1942. године повела политичка полиција, свој зенит достигла је 1943. године. Наиме, те године је вођен већи број полицијских истрага широм окупиране Србије. Посебно се запажа чињеница да су током те године полицијске истраге поновљене у више наврата у већим градским центрима. На посебном удару били су Месни комитети у Шапцу, Ужицу, Чачку, Крушевцу, Пожаревцу, Нишу и местима у ближој околини Београда.¹⁰³⁰ Ипак, поред развијене активности Специјалне полиције у Београду и мањим градовима, један врло оштар и критичан документ шефа антикомунистичког реферата VdS-a, из фебруара 1943. године, открива да немачка политичка полиција није у потпуности била задовољна резултатима рада домаће полиције. Наиме, Карл Бено Дитгес је посебно београдској полицији замерио чињеницу „да није успела да пронађе и ухапси неког

¹⁰²⁴ Н. Девић, *Партизански покрет*, стр. 405-407.

¹⁰²⁵ Вера Милетић је кроз читав период од Другог светског рата до данас изазивала многе контроверзе. То је био производ чињенице да је услед лошег држања пред полицијом разоткрила највећи део својих сарадника и тиме задала тежак ударац партији. Услед тога је, на Петом конгресу Комунистичке партије Југославије, од стране Александра Ранковића, означена једним од издајника, као и Василије Буха, Ратко Митровић и Андрија Хебранг. (А. Ranković, *Izveštaj o organizacionom radu KPJ Centralnog komiteta Komunističke partije Jugoslavije: Referat održan na V kongresu KPJ*, Beograd 1948, стр. 29)

¹⁰²⁶ В. Petranović, *Srbija u Drugom svetskom ratu*, стр. 335.

¹⁰²⁷ ИАБ, УГБ СП, IV-116а, к .367-371.

¹⁰²⁸ Р. Туцовић, „Агенти Специјалне полиције и начини њиховог деловања у окупираној Србији (1941-1944)“, *Годишњак за друштвену историју*, 1/2017, стр. 36-37.

¹⁰²⁹ МЖГ, АББ, СП – 1942, Списак притвореника Специјалне полиције 1942, 31.12.1942; Б. Божовић, *Специјална полиција*, стр. 210.

¹⁰³⁰ Р. Туцовић, „Агенти Специјалне полиције и начини њиховог деловања у окупираној Србији (1941-1944)“, *Годишњак за друштвену историју*, 1/2017, стр. 36-37.

главног комунистичког функционера“.¹⁰³¹ Дитгес је такђе замерао Специјалној полицији што није успела „ни врховног функционера „Тита“ (...) до сада идентификовати“.¹⁰³² Без обзира на то, остаје чињеница да је Специјална полиција, из угла окупационе управе, до јесени 1943. године постигла заиста значајне резултате на питању антикомунизма у Београду и унутрашњости.

У лето 1942. године, иницијативу је преузела и полиција поретка, па је тада под вођством министра унутрашњих послова поведена тзв. Аћимовићева офанзива. Ова полицијска акција на југу Србије, трајала је током јула и августа 1942. године и завршена је ипак ограниченим успехом и само делимичним уништењем партизанских одреда на овом простору.¹⁰³³ Након њеног завршетка, формирана је Српска државна безбедност и формалне ингеренције у погледу употребе Српске државне страже, прешле су у надлежност Драгомира Јовановића. Његова основна идеја била је да са стране локалне полицијске власти појача контролу и антикомунистичке активности, а самим тим и употпуни акције чишћења терена које су биле посебно изражене током 1942. и 1943. године. У том погледу, Јовановић је 21. октобра 1942. године издао једну општу наредбу, која је јасно прецизирала да њему подређени органи у унутрашњости најближе сарађују са локалним немачким властима и „најенергичније сузбијају сваки покушај рушења реда и мира“, пре свега кроз организовање потера, заседа, претреса, као и сличних полицијских акција. Такође, у наставку наредбе Јовановић наводи: „О свим догађајима, као и мерама безбедности, све власти дужне су одржавати најужи контакт са делегатом вишег вође полиције у округу, и са њиме у договору мере предузимати.“¹⁰³⁴

У складу са овом наредбом, током последња три месеца 1942. године, Јужна Србија је опет постала предмет „чишћења терена“ и покушаја уништења преосталих партизанских одреда. Односно лесковачки и топлички крај постали су центар акције, која је носила шифровано име „Рудолф“. Посебно је важна чињеница да је изведена у заједници немачке полиције и Српске државне страже. У складу са тим, Драгомир Јовановић је, заједно са Танасијем Динићем, Велибором и Боривојем Јонићем, учествовао на конференцији коју је организовао генерал Паул Бадер. Том приликом, у згради крајскомандантуре у Лесковцу разрађен је детаљан план активности.¹⁰³⁵ Током саме акције, предмет офанзивних дејстава, у првом делу били су Лесковачки и Бабички партизански одред, док се у другом делу на мети нашао одред стациониран у топличком крају. Ипак, услед снежних падавина и веште партизанске тактике скривања, ова

¹⁰³¹ МЖГ, АББ, СП – 1943, Допис шефа СДБ Одељењу специјалне полиције, 24.2.1943.

¹⁰³² Поред ове критике, и Параносов одговор открива чињеницу да Специјална полиција до 1943. године заиста није успела да открије идентитет Јосипа Броза. (МЖГ, АББ, СП – 1943, Извештај Одељења специјалне полиције шефу СДБ, 16.3.1943) Ипак, остаје нејасно како је могуће да београдска полиција није открила идентитет човека са надимком „Тито“, с обзиром на чињеницу да је у њеним списковима комуниста који нису пронађени на адресама 23. јуна 1941. године, уредно наведено име „Броз Јосип, звани Тито“. (ИАБ, УГБ СП, IV-128, к. 370/5, стр. 5, Списак лица комунистички оријентисаних са подручја УГБ која се налазе ван домаћаја власти)

¹⁰³³ О тзв. Аћимовићевој офанзиви, сам министар унутрашњих послова дао је изјаву за новине. („Сељаци су пружили владиним одредима пуну помоћ и подршку“, *Ново време*, 9.8.1942, стр. 3) О овој офанзиви писали су многи аутори од Другог светског рата до данас. (М. Борковић, *Контрареволуција у Србији*, књ. 1, стр. 323-325; В. Petranović, *Srbija u Drugom svetskom ratu*, str. 336-338; М. Перовић, *Србија у Народноослободилачкој борби: Јужна Србија*, Београд 1961, стр. 169-180; *Oslobodilački rat naroda Jugoslavije: 1941-1945*, књ. I, (прir. V. Terzić), Beograd 1963, str. 320-322; Ј. Златић, *Страдалаштво српског народа у нишком ратном округу 1941-1944*, књ. II, Ниш 1995, стр. 116-134, 155-157; Д. Мирчетић, С. Јовановић, *Јастребачки народноослободилачки партизански одред: (април 1942.-септембар 1944)*, Ниш 1992, стр. 41-52, 56-58; Д. Мирчетић, „Аћимовићева офанзива у јужној Србији (2. јул-август 1942. године), у: *Лесковачки зборник*, бр. 19 (1979), str. 53-72.

¹⁰³⁴ МЖГ, АББ, СП – 1942, Наредба шефа СДБ, 21.10.1942.

¹⁰³⁵ Д. Мирчетић, С. Јовановић, *Јастребачки народноослободилачки партизански одред: (април 1942.-септембар 1944)*, Ниш 1992, стр. 65-66; Ж. Стојковић, Х. Ракић, Н. Илић, *Окупација у лесковачком крају 1941-1944*, Лесковац 1994, стр. 112.

офанзива завршила се по полицијске формације врло скромним резултатима. То се највише огледало у хватању мањег броја партизана, што је било праћено узимањем талаца и спорадичним вршењем одмазди.¹⁰³⁶

Током 1943. године, већа активност и консолидација комунистичких борбених одреда довела је до компликације јавне безбедности у појединим окрузима. Судаћи по извештајима окружних начелника, најтеже стање било је у лесковачком, крушевачком и зајечарском крају, а ситуација се по полицијске снаге значајно компликовала и у залеђу Београда. У истом периоду, озбиљан проблем за полицију постала је и чињеница да су све чешће појаве постала дезертирања стражара или њихов прелазак у Равногорски покрет.¹⁰³⁷ Ипак, ако се погледа генерално, стање снага на релацији полицијске формације – комунистички покрет отпора, током прве половине 1943. године у окупираној Србији, вероватно најбоље описује Бранко Петрановић, као „надмоћ окупаторско-колаборационистичких снага“.¹⁰³⁸ У том периоду, без обзира на одређене компликације на терену, полицијска организација успевала је успешно да одржава власт. Као чињеница остаје да изузев спорадичних аката, она није, током периода 1942-1943, ефектно била уздрмана или дестабилизована.

3.2.7. Равногорски покрет

Поред Комунистичке партије Југославије, која је организован отпор окупатору пружила након отпочињања напада Немачке на Совјетски Савез, још током Априлског рата, појавила се група официра војске Краљевине Југославије, спремна да не прихвати капитулацију и настави са пружањем отпора. Њена водећа личност био је Драгољуб Дража Михаиловић, генералштабни пуковник и начелник Оперативног одељења Друге армије у току Априлског рата.¹⁰³⁹ Како је његов ратни распоред подразумевао гранични фронт према Мађарској, пуковник Михаиловић се у тренутку распада југословенске војске нашао у Босни. Након капитулације, одлучио се за одбијање наређења о предаји и прелазак на герилски вид отпора, па се са групом официра упутио у западну Србију. Тако је у ноћу 10. на 11. мај 1941. године, група од 26 официра, подофицира и војника стигла на Равну гору и основала будуће језгро монархистичког покрета отпора.¹⁰⁴⁰

Стратегија Равногорског покрета формирана је у складу са проценама пуковника Михаиловића и базирала се на неколико важних претпоставки. У првом реду, процењено је да ће ратни сукоб са Немачком бити дуготрајан и да овај монархистички покрет, у складу са тим, треба да изнутра гради организацију, легитимише се исправним поступцима у народу и изврши

¹⁰³⁶ Н. Стамболија, *Српска државна стража 1942-1945*, стр. 186-188. О овој полицијској акцији писали су и аутори старије генерације. (М. Перовић, *Србија у Народноослободилачкој борби: Јужна Србија*, Београд 1961, стр. 211-218; *Ослободилачки рат народа Југославије: 1941-1945*, књ. I, (прir. V. Terzić), Београд 1963, стр. 322-323; Д. Мирчегић, С. Јовановић, *Јастребачки народноослободилачки партизански одред: (април 1942.-септембар 1944)*, Ниш 1992, стр. 364-367; Ж. Николић, *Југоисточна Србија у НОР-у и револуцији 1941-1945*, Београд 1979, стр. 251-254; Ј. Златић, *Страдалаштво српског народа у нишком ратном округу 1941-1944*, књ. II, Ниш 1995, стр. 161-165; Ж. Стојковић, Х. Ракић, Н. Илић, *Окупација у Лесковачком крају 1941-1944*, Лесковац 1994, стр. 111-115.

¹⁰³⁷ Н. Стамболија, *Српска државна стража 1942-1945*, стр. 204-209.

¹⁰³⁸ В. Petranović, *Srbija u Drugom svetskom ratu*, стр. 340.

¹⁰³⁹ О животу и делу Драгољуба Михаиловића видети литературу: Б. Димитријевић, *Генерал Михаиловић: биографија до маја 1941*, Београд 1996; К. Николић, Б. Димитријевић, *Генерал Драгољуб Михаиловић 1893-1946*, Београд 2011; Б. Димитријевић, Д. Бабац, *Генерал Михаиловић: завршна реч*, Београд 2015. Осим тога, значајан је мемоаристички опус сарадника генерала Михаиловића: Н. Кордић, *Кроз рат са Дражом*, Београд 1998, и др.

¹⁰⁴⁰ К. Николић, *Историја равногорског покрета 1941-1945*, књига прва: против нацизма, фашизма и комунизма, Београд 2014, стр. 54-57. (даље: К. Николић, *Историја равногорског покрета*, књ. I)

темељне припреме за мобилизацију. У другом реду, стратегија пуковника Михаиловића подразумевала је активно укључење у борбу против окупатора, у адекватној фази рата, и стварање окоснице будуће југословенске војске.¹⁰⁴¹

Међутим Бранко Петрановић наглашава да је основну ману ројалистичког покрета представљала чињеница да Михаиловић није успевао да изгради конзистентну идеологију кроз трајно одређивање између перманентне борбе против окупатора и њеног избегавања услед масовних репресалија, затим патриотизма и заштите народа од окупатора и сарадње једног дела његових команданта са окупатором, као и широко прокламоване строге војне дисциплине и њеног непоштовања од стране одређених сегмената те војне организације. Петрановић такође наводи да је овај покрет имао проблем нејасног одређења између идеје Југославије и концепта тзв. Велике Србије, али и коначног одређења између дефанзивне и офанзивне борбене тактике. Поврх свега, услед аутономије локалних команданата, Равногорски покрет није успео да прерасте у монолитну и јединствену антифашистичку војну организацију и поједини команданти ових одреда, из различитих разлога, ступили су у сарадњу са окупатором.¹⁰⁴² Осим тога, у савременој историографији поједини аутори наглашавају да је идеолошка борба против Партизанског покрета довела Равногорску организацију у борбу против симпатизера партизана, а такође и вршење појединих злочина над цивилним становништвом.¹⁰⁴³

Ипак, без обзира на слабости у организационом устројству и недовољно прецизираној идеологији Равногорског покрета у првој фази његовог постојања, територијална организација овог покрета успешно је ширена у окупираној Србији. Овај развој захтевао је ширење мреже на главни град, као врло значајан извор људства, новца и обавештајних информација. Задатак да у Београду оснује штаб, Михаиловић је поверио мајору Жарку Годоровићу, који је састанком од 17. маја 1941. године, отпочео функционисање монархистичког покрета отпора у главном граду.¹⁰⁴⁴ Основни задатак београдске организације, у првој фази рада, био је да шири покрет, врбује регруте, сакупља новац и ратни материјал, развија обавештајну службу и припрема се за подизање свеопштег устанка.¹⁰⁴⁵

Да би развила свој рад ефектно и задржала га што потпуније у илегали, равногорска организација у Београду користила је различите конспиративне методе али и сналажљивост. У таквом процесу, као погодан за сарадњу убрзо је лоциран колаборационистички апарат и одређене личности у њему. Из угла београдске полиције, кооперацију са равногорцима најбоље описује Божидар Бећаревић, шеф Антикомунистичког одсека Специјалне полиције, наводећи: „Мислим да није било људи (у београдској полицији, прим. Р.Т.) или их је бар било мало, који на овај или

¹⁰⁴¹ К. Николић, *Историја равногорског покрета*, књ. I, стр. 63-70; Б. Петрановић, *Стратегија Драже Михаиловића*, Београд 2000, стр. 111-126; В. Petranović, *Srbija u Drugom svetskom ratu*, стр. 199-201.

¹⁰⁴² В. Petranović, *Srbija u Drugom svetskom ratu*, стр. 200-201.

¹⁰⁴³ М. Radanović, *Kazna i zločin: Snage kolaboracije u Srbiji*, Beograd 2016, стр. 44-182; *Škola antifašizma: pojmovnik antifašističke borbe* (ur. М. Pisari), Beograd 2017, стр. 9-11, и др. Само питање карактеризације деловања Равногорског покрета до данас повлачи многе друштвене импликације, чиме су се у целини или одређеном сегменту критички бавили многи аутори: D. Stojanović, „U ogledalu „drugih““, u: *Novosti iz prošlosti* (ur. V. Dimitrijević), Beograd 2010, стр. 13-31; R. Vučetić, „Neprosvećena prošlost“, u: *Novosti iz prošlosti* (ur. V. Dimitrijević), Beograd 2010, стр. 33-59; О. Manojlović Pintar, „Rat i nemir – O viđenjima Socijalističke Jugoslavije, Drugog svetskog rata u kome je nastala i ratova u kojima se raspala“, u: *Novosti iz prošlosti* (ur. V. Dimitrijević), Beograd 2010, стр. 83-106; D. Stojanović, „Revizija revizije: 1941. u udčenicima istorije“, *Kultura sjećanja: 1941: povijesni lomovi i savladavanje prošlosti*, стр. 157-167, и др.

¹⁰⁴⁴ Р. Ристановић, *Београдски равногорци: Југословенска војска у отаџбини и Равногорски покрет у окупираном Београду 1941-1944*, Београд 2020, стр. 90-92. (даље: Р. Ристановић, *Београдски равногорци*)

¹⁰⁴⁵ На челу београдске организације равногораца стајали су – мајор Жарко Годоровић (мај-август 1941.), мајор Ђурић (септембар 1941.), потпуковник Душан Манојловић (септембар 1941.-септембар 1942.) и капетан Александар Саша Михајловић (септембар 1942-октобар 1944.). (Р. Ристановић, *Београдски равногорци*, стр. 92-93)

онај начин нису били повезани са разним четничким организацијама и руководиоцима. Ми смо Дражу Михаиловића сматрали за легалног представника југословенске краљевске владе, која је од савезника била међународно призната и природно смо настојали да се што чвршће са њом повежемо.¹⁰⁴⁶

Колико је продор монархистичког покрета у домаћу полицију под окупацијом био ефектан, пише и историчар Раде Ристановић. Наиме, он наводи да су део Равногорског покрета били Милан Аћимовић, затим кум Драгог Јовановића, Љубомир Петровић, као и Илија М. Паранос, високо рангирани чиновник београдске општине. Што се тиче проминентних личности из редова колаборације, које су сарађивале са Равногорским покретом, Ристановић наводи команданта Жандармерије, Јована Тришића, затим шефа Збора полицијских агената Управе града Београда, Радивоја Атанасијевића, као и шефа паробродске полиције, Анђелка Божиновића, и друге личности на формацијски нижим положајима.¹⁰⁴⁷

Имајући у виду задатке монархистичког покрета отпора у Београду, пре свега у погледу обавештајног рада, али и читаве логистике, намештеници домаће управе дали су озбиљан допринос резултатима рада овог покрета. То се пре свега огледало у одавању обавештајних информација, прикупљању животних намирница и санитетског материјала, затим транспорту оружја и муниције, али и читавом низу услуга од виталног значаја за олакшано функционисање организације, као што су – издавање лажних личних карата, пропусница и објава за путовање.¹⁰⁴⁸ Имајући у виду чињеницу да је систем безбедности у окупираној Србији у основи био базиран на контроли протока становништва, путем личних исправа, пропусница и објава за путовање,¹⁰⁴⁹ можемо констатовати да су чиновници Јовановићу подређене полицијске организације, у погледу логистике знатно олакшали деловање Равногорског покрета у Београду.

Ипак, из строго формалног угла београдске полиције, Равногорски покрет је био илегална организација, настала са циљем борбе против окупације, а самим тим и домаћих полицијских формација под окупацијом. Тако је трећи одсек Специјалне полиције, поред својих редовних дужности био задужен и за сузбијање покрета Драже Михаиловића, и на чело тог одсека у новембру 1941. године, доведен је Никола Губарев.¹⁰⁵⁰ Ово се може објаснити кроз жељу Гестапоа да на челу одсека задуженог за борбу против Равногорског покрета има личност која није у етничком погледу припадала српском народу, и тиме била лишена патриотских осећања и сентименталне жеље за сарадњом са представницима краља и владе у избеглиштву.¹⁰⁵¹ Ипак, без обзира на то, можемо констатовати да београдска полиција у току окупације није постигла значајније резултате по питању разбијања Равногорске организације. Штавише, сам Никола

¹⁰⁴⁶ ИАБ, ОСБ, Саслушање Бећаревића, стр. 60.

¹⁰⁴⁷ ИАБ, ОСБ, Саслушање Бећаревића, стр. 60-61; Р. Ристановић, *Београдски равногорци*, стр. 120-122.

¹⁰⁴⁸ Р. Ристановић, *Београдски равногорци*, стр. 117-122.

¹⁰⁴⁹ N. Milićević, „Ausweis, Guards and Borders: Travelling of the Middle Class in Occupied Serbia 1941-1944“, *Токви историје*, 3/2017, стр. 85-88.

¹⁰⁵⁰ Николај Губарев (1905-19??) рођен је у Дњепропетровску. Отац му је био професор музике. У Краљевину СХС дошао је преко Цариграда 1921. године и неко време након тога живео у избегличком кампу. Након читавог низа привремених занимања, запослио се 1925. године у Одељењу опште полиције Управе града Београда. Остатак међуратног периода провео је на тим положајима и успео да заврши Правни факултет. Годину дана пред рат, премештен је, наводно због обавештајне службе у корист Немачке, на положај среског полицијског писара у Крупњу. Почетком окупације, вратио се у Београд и током лета и јесени 1941. године заузимао положај шефа Антикомунистичког одсека Специјалне полиције. Касније је преузео одсек који је ислеђивао акцију Равногорског покрета. Након рата је изручен Југославији и осуђен за ратне злочине. (ИАБ, ОСБ, Саслушање Губарева, стр. 1-3; Р. Туцовић, *Колаборација у Другом светском рату, на примеру сарадње водећих личности Специјалне полиције са Гестапоом (1941-1944)*, мастер рад, Филозофски факултет, Београд 2017)

¹⁰⁵¹ Б. Божовић, *Специјална полиција*, стр. 136.

Губарев, премештен је почетком 1944. године за Беч, услед опасности по његов живот, изазване тиме што је од стране равногораца осуђен на смрт.¹⁰⁵²

Свестан повезаности њему подређене полицијске организације са Равногорским покретом, био је и Драгомир Јовановић.¹⁰⁵³ Ипак, он се у свом раду није трудио да такву повезаност сузбија, већ напротив, у многим случајевима лично се заузео за официре и полицајце повезане са равногорцима. Наиме, поред политичке полиције, и друга грана домаће полицијске власти имала је врло разгранату сарадњу са монархистичким покретом. То је посебно било изражено у чињеници да су команданти СДС-а на различитим крајевима окупиране Србије развијали сарадњу са овим покретом. Услед тога, официри ове полицијске формације, неретко су долазили на радар немачке обавештајне службе и били хапшени од испостава Гестапоа. У таквим околностима, Јовановић је, са положаја шефа СДБ, током 1942. и 1943. године, у више наврата лично интервенисао код немачке полиције за ухапшене официре.¹⁰⁵⁴ Посебно репрезентативан пример догодио се у лето 1942. године. Тада је у Гестапо стигло неколико денунцијација о наводној делатности Филипа С. Димитријевића, окружног команданта СДС-а у Нишу, у корист покрета Драже Михаиловића.¹⁰⁵⁵ Очигледно обавештен о томе да је Гестапо по овом питању повео истрагу, Јовановић је 19. септембра послао заповеднику Полиције поретка захтев за премештај 12 официра СДС-а, међу којима је био и Димитријевић.¹⁰⁵⁶ Међутим, како су официри из нишког округа убрзо ухапшени, услед сталног дезертирања њиховог људства Равногорском покрету, Јовановић је дописом Емануелу Шеферу и генералу Мајснеру, од 14. новембра, покушао да официре одбрани као невинне.¹⁰⁵⁷ Како ово није дало резултата, Јовановић је наставио са молбама и лета 1943. године, када је у усменој, али и писменој форми више пута молио Шефера да убрза истрагу и „невине отпусти на темељу њихове честитости“.¹⁰⁵⁸ Ипак, сви Јовановићеве захтеви потпуно су игнорисани и заповедник Полиције и Службе безбедности у Србији је, 19. новембра 1943. године, известио себи надређеног генерала Мајснера, да је услед доказане службе у корист покрета Драже Михаиловића, укупно девет официра Српске државне страже упућено у заробљеништво.¹⁰⁵⁹

Поред оваквог вида помоћи, који је подразумевао прећутно толерисање сарадње полицијских органа са монархистичким покретом отпора, постоје одређени докази да је Јовановић на још два начина настојао да успостави сарадњу са Равногорским покретом. Наиме, у првом реду, управник Београда је настојао да се повеже са појединим равногорским командантима, док је у другом реду настојао да успостави контакт и стекне наклоност кључне личности Југословенске војске у отаџбини – генерала Михаиловића.

¹⁰⁵² ИАБ, ОСБ, Саслушање Губарева, стр. 3; ИАБ, МГ – 626 Србије Голубјев, стр. 129-130.

¹⁰⁵³ ИАБ, БИА, Д. Јовановић, док. бр. 152, стр. 23-24, Завршна реч оптуженог Драгомира Јовановића; ИАБ, БИА, Д. Јовановић, док. бр. 151, стр. 115, Записник са суђења Драгомиру Јовановићу – Драгом.

¹⁰⁵⁴ ИАБ, BdS, Изводи из BdS архиве, Јовановић Драги – Извод из досијеа „Dimitrijević S. Filip“; ИАБ, BdS, Изводи из BdS архиве, Јовановић Драги – Извод из досијеа „Josić Lj. Radomir“; ИАБ, BdS, Изводи из BdS архиве, Јовановић Драги – Извод из досијеа „Antić M. Momčilo“; ИАБ, BdS, Изводи из BdS архиве, Јовановић Драги – Извод из досијеа „Dunić major“.

¹⁰⁵⁵ ИАБ, BdS, D – 371, Dimitrijević S. Filip, стр. 3, Извештај под шифром „Зоран“; ИАБ, BdS, D – 371, Dimitrijević S. Filip, стр. 6, Abwehrstelle Belgrad an Kommandierenden General und Befehlshaber in Serbien, HSSPF und BdS Belgrad, 28.6.1942.

¹⁰⁵⁶ ИАБ, BdS, D – 371, Dimitrijević S. Filip, стр. 16, Допис шефа СДБ за BdO, 19.9.1942.

¹⁰⁵⁷ ИАБ, BdS, D – 371, Dimitrijević S. Filip, стр. 20, Допис шефа СДБ за BdS, 14.11.1942; ИАБ, BdS, D – 371, Dimitrijević S. Filip, стр. 24, Допис шефа СДБ за вишег СС и полицијског вођу, 24.11.1942.

¹⁰⁵⁸ ИАБ, BdS, D – 371, Dimitrijević S. Filip, стр. 82, Допис шефа СДБ за BdS, 27.7.1943; ИАБ, BdS, D – 371, Dimitrijević S. Filip, стр. 90, Допис шефа СДБ за BdS, 6.8.1943.

¹⁰⁵⁹ ИАБ, BdS, D – 371, Dimitrijević S. Filip, стр. 111, Schaffer an Meyszner, 19.11.1943.

Када говоримо о Јовановићевим контактима, неопходно је напоменути да је евентуална сарадња на релацији управник Београда – Равногорски покрет, прилично нејасна. Наиме, Јовановић је на суђењу објаснио да је прве контакте са Равногорском организацијом успоставио 1941. године, преко Милана Калабића и његовог сина Николе, а након тога, наводно се упознао и са Драгославом Рачићем и Нешком Недићем. Крајем 1943. године Јовановић је дошао у контакт са Сашом Михајловићем, као најзначајнијом личношћу монархистичког покрета у Београду и његовим замеником Иваном Павловићем. Њима, али и другим командантима, Јовановић је, судећи по сопственом исказу, чинио крупне услуге. Наводно је Авалском корпусу, Космајској бригади и Сашу Михајловићу дао око 100.000 пушчаних метака и око 300 ручних бомби, као и ратни материјал, новац, намирнице, одећу и обућу.¹⁰⁶⁰ Према исказу самог Јовановића, вишак муниције обезбедио је правећи фингиране извештаје о измишљеним борбама СДС-а против партизана, након чега би овај вишак муниције одвајао за потребе Равногорског покрета, док је новац за друге врсте помоћи прибављао из средстава „поверљивог кредита“, којим је руководио као управник Београда.¹⁰⁶¹

Колико је овај исказ тачан, заиста је тешко проверити. Ипак, слику о сарадњи делимично употпуњују извори немачке провенијенције. Наиме, обавештајни органи немачке полиције током лета 1942. године дошли су до података да је Јовановић изразио вољу да извршава наређења Равногорског покрета.¹⁰⁶² Недуго затим, немачки обавештајни органи лоцирали су Јовановићеву везу са четничким војводом Војиславом Јевремовићем – Триброђанином.¹⁰⁶³ Већ 10. октобра исте године, немачки извори из равногорског табора, јавили су да је управник Београда, сарадник ове организације,¹⁰⁶⁴ а слични извештаји поновили су се и у наредном периоду.¹⁰⁶⁵ Осим тога, Гестапо је дошао и до података да је Драгутин Бојовић – Млађа,¹⁰⁶⁶ брат Јовановићеве друге супруге, припадник равногорске организације и да Јовановић преко њега остварује контакте.¹⁰⁶⁷ Да је овај податак узет у оперативну обраду потврђује и чињеница да је Гестапо вршио неуспешне потраге за Бојовићем.¹⁰⁶⁸

Осим тога, Јовановић је настојао да успостави и директан контакт са генералом Драгољубом Михаиловићем, за шта му је послужио већ поменути Драгутин Бојовић. Наиме, Бојовић је био члан првог Цивилног штаба Равногорског покрета у Београду,¹⁰⁶⁹ а након тога и командант Младеновачке бригаде Космајског корпуса ЈВуО.¹⁰⁷⁰ У складу са тим, имао је везу са Јовановићем и током 1942. и 1943. године доставио генералу Михаиловићу два Јовановићева писма. Да је заиста било тако, индиректно је на сучељавању током суђења потврдио и сам генерал

¹⁰⁶⁰ ИАБ, БИА, Д. Јовановић, док. бр. 151, стр. 40-42, Записник са суђења Драгомиру Јовановићу. Информацију о Јовановићевој помоћи у обући и одећи, у свом извештају Гестапоу потврдио је инсајдерски извор из редова Равногораца, Немања Павловић. (ИАБ, БИА, Д. Јовановић, док. бр. 5, стр. 1-7, Извештај Павловића Гестапоу)

¹⁰⁶¹ ИАБ, БИА, Д. Јовановић, док. бр. 151, стр. 41-42, Записник са суђења Драгомиру Јовановићу.

¹⁰⁶² ИАБ, BdS, Изводи из BdS архиве, Јовановић Драги, Извод из досијеа „Jevremović vojvoda“, Извод извештаја о догађајима од 28.8.1942.

¹⁰⁶³ ИАБ, BdS, J – 333 Jevremović Vojvoda (Tribrodanin), стр. 11, Извод из извештаја о дневним догађајима, 28.9.1942.

¹⁰⁶⁴ ИАБ, БИА, Д. Јовановић, док. бр. 153, стр. 7, Извод из доставе Немање Павловића од 10.10.1942.

¹⁰⁶⁵ ИАБ, BdS, G – 165 Bogdan Gordić, стр. 224, IV A/3, Auszug aus der Übersetzung eines Briefes dem Četnik – Nemanja Pavlović, 5.2.1943.

¹⁰⁶⁶ Његово име у немачким изворима константно се наводи као „Драган“. Осим тога, из Јовановићевог опроштајног писма супруги види се такође да је у породичним разговорима називан „Драган“, што је вероватно био породични надимак. Поред тога, у војним круговима пред Другог светског рата, овај авијатичар био је познат по надимку „Млађа“.

¹⁰⁶⁷ ИАБ, BdS, B – 979 Voјović Dragan, стр. 7, Akt IV A/3, 20.1.1943.

¹⁰⁶⁸ ИАБ, BdS, B – 979 Voјović Dragan, стр. 15, Akt IV A/3, 24.3.1943.

¹⁰⁶⁹ Р. Ристановић, *Београдски равногорци*, стр. 99;

¹⁰⁷⁰ П. Милошевић, *Југословенска војска у отаџбини*, Београд 2005, стр. 62.

Михаиловић.¹⁰⁷¹ Осим тога, Јовановић је, у свом познатом материјалистичком маниру, прибегао и тактици да команданта Југословенске војске у отаџбини покуша да приволи на сарадњу личним поклонима. Тако му је преко Радомира Милинковића - Џека послао цигарете, а једном приликом и пса. Међутим, судећи по нетрпељивости коју је генерал Михаиловић показивао током сучељавања према Јовановићу, чини се да овај контакт није резултирао односом какав је желео управник Београда.¹⁰⁷²

Ипак, најдалекосежнији догађај по питању односа Драгомира Јовановића према Равногорском покрету у прве три године окупације, уследио је у рано лето 1943. године. Наиме, том приликом је напрасно дужност напустио Љубомир Петровић – Зира, кум Драгог Јовановића, раније високи чиновник Зимске помоћи, а у каснијем периоду окупације, неформални шеф кабинета и један од најближих сарадника управника Београда.¹⁰⁷³ Врло брзо се у београдској чаршији прочуло да је Петровић са собом понео бројна, врло поверљива документа, затим велику количину новца и заједно се, са Радивојем Атанасијевићем, придружио Југословенској војсци у отаџбини.¹⁰⁷⁴ Ово је био, до тог тренутка највећи ударац за положај Драгомира Јовановића под окупацијом из разлога што је тиме постало очигледно да његови најближи сарадници директно раде за равнорорце. Убрзо затим, појавиле су се и приче како је Петровић отишао у равнорорски штаб директно по тражењу Јовановића.¹⁰⁷⁵

Колико је ова епизода дестабилизovala положај управника Београда пред окупатором, у тренутку када је његова лична моћ достигла највишу тачку, добро говори чињеница да га је генерал Мајснер одмах позвао на реферисање.¹⁰⁷⁶ Осим тога, у наредним месецима бекство Петровића је резултирало читавим низом повереничких извештаја по овом питању. Већина њих је наглашавала наводно Јовановићево одобрење свом куму за одлазак у равнорорце, док је, са друге стране, сваки од извора спекулисао тиме које је документе Петровић са собом понео. Тако су се низале информације да су Равногорском покрету достављени прецизни подаци о немачком систему безбедности у Србији, као и спискови официра наклоњених или ненаклоњених покрету Драге Михаиловића.¹⁰⁷⁷ Један немачки повереник чак је тврдио да је Петровић са собом понео спискове официра ликвидираних од Немаца, да би савезници то објавили преко радио „Лондона“ и у пропагандном погледу директно супротставили злочину у Катинској шуми.¹⁰⁷⁸ Такође,

¹⁰⁷¹ ИАБ, БИА, Д. Јовановић, док. бр. 151, стр. 57-59, Записник са суђења Драгомиру Јовановићу.

¹⁰⁷² ИАБ, БИА, Д. Јовановић, док. бр. 151, стр. 59, 79-80, Записник са суђења Драгомиру Јовановићу.

¹⁰⁷³ Љубомир Петровић звани Зира или Фурија, рођен је 1910. године у породици обућара или опанчара. Завршио је гимназију и Правни факултет у Београду и одмах након тога се, 1933. године, запослио у Одељењу опште полиције УГБ-а. У наредном периоду зближио се и постао сарадник Драгомира Јовановића, који му је непосредно пред рат био кум на свадби. У јесен 1941. године, наименован је у уред Зимске помоћи, а касније је био неформални шеф кабинета Драгог Јовановића. (V. Petrović, „Ljubomir Petrović – podaci o životu do 1945. godine“, nepublikovan rad za potrebe porodične istorije; Д. Јовановић, *Људи, људи: медаљони 94 политичких, јавних, научних и других савременика*, Београд 2005, стр. 422-425)

¹⁰⁷⁴ ИАБ, МГ – 626 Сергије Голубјев, стр. 123-124, 132.

¹⁰⁷⁵ ИАБ, БИА, Д. Јовановић, док. бр. 111, стр. 1, Извештај повереника „Јелен“ Гестапоу, 11.7.1943; ИАБ, МГ – 626 Сергије Голубјев, стр. 123 и др.

¹⁰⁷⁶ Услед чињенице да некадашњи VdS досије Драгомира Јовановића до данас није у комплекту сачуван, овај документ нам је остао познат искључиво у препису. (ИАБ, VdS, Изводи из VdS архиве, Meyszner August, досије „Jovanović Dragomir“)

¹⁰⁷⁷ ИАБ, БИА, Д. Јовановић, док. бр. 111, стр. 1, Извештај повереника „Јелен“ Гестапоу, 11.7.1943; ИАБ, БИА, Д. Јовановић, док. бр. 119, стр. 1-2, Извештај повереника „Јелен“ Гестапоу, 19.7.1943;

¹⁰⁷⁸ ИАБ, БИА, Д. Јовановић, док. бр. 119, стр. 1, Извештај повереника „Јелен“ Гестапоу, 19.7.1943.

нестанак Петровића је код немачких обавештајаца изазивао велику забуну и у погледу правца његовог одласка, с обзиром да се сумњало и да је пребегао у Турску или Лондон.¹⁰⁷⁹

Сам Јовановић је очигледно био свестан слабљења сопственог положаја. Да би рапидно опадање сопствене моћи зауставио, деловао је двоструко. Са једне стране, сазвао је хитан састанак чиновника Управе града Београда и оштро им запретио да ће „лично са пиштољем у руци судити, ако неко од њих злоупотреби његово поверење“.¹⁰⁸⁰ Са друге стране, настојао је да се преко немачких обавештајаца оправда пред окупатором. Тако је једном приликом у свој кабинет позвао познатог немачког агента, Миодрага Савковића, и говорио му о томе како је успео да добрим делом очисти предратну Управу Београда, која је у потпуности била наклоњена Енглезима.¹⁰⁸¹ Јовановић је то, по свему судећи радио, знајући да ће извештаји о његовим активностима и разговору са Савковићем сигурним путем врло брзо стићи до окупационих полицијских органа.

Према нашем мишљењу, Јовановић је у Равногорском покрету видео алтернативу у случају да Немачка буде поражена у рату. У том погледу партизански покрет никако није долазио у обзир из разлога Јовановићевог прогона комуниста пре и током Другог светског рата. То се у потпуности уклапа са тврдњом историчарке Оливере Милосављевић да је идеологија српских колаборациониста са једне стране била изразито антикомунистичка, док се са друге стране, у домаћој штампи под окупацијом кроз читав период појавило свега неколико љотићевских текстова, који су имали негативан став према равногорцима и Дражи Михаиловићу.¹⁰⁸² Односно у том националном погледу, постојала је одређена идеолошка сличност између припадника колаборационистичког режима и покрета Драже Михаиловића, што ће посебно до изражаја доћи током последње године окупације.

Потврда тезе о Јовановићевом „тражењу другог излаза преко Равногорског покрета“ дошла је на неки начин на његово суђењу, када је навео да је од уласка САД-а у рат, крајем 1941. године, знао да ће Немачка бити поражена.¹⁰⁸³ Иако тај исказ вероватно није у потпуности тачан, открива нам његову намеру да поред немачке стране, на коју се 1941. године јасно сврстао, за себе обезбеди и сигурност у случају победе савезника. Због тога је, по свему судећи од 1942. године, ступио у одређену сарадњу са локалним командантима Југословенске војске у отаџбини, али исто тако покушао и да оствари лични контакт са генералом Михаиловићем. У ту сврху је прећутно дозвољавао и себи подређеним органима да сарађују са Равногорским покретом. Када је реч о бекству Љубомира Петровића, наше мишљење јесте да су Јовановићу били познати контакти најближег сарадника са равногорцима, али да за намеру о бекству, управник Београда ипак није знао. Наиме, сматрамо да би дозвола за бекство најближег сарадника покрету отпора и притом лични останак Јовановића у Београду били више него ризичан потез. Готово је немогуће да би се на тако несигуран тактички потез Драгомир Јовановић одлучио, из простог разлога што би тиме директно угрозио сопствени живот.

*

Без обзира на толерантан Јовановићев став према везама њему подређених полицијских органа са Равногорским покретом, у окупираној Србији ипак су постојале полицијске формације које су се против тог покрета ревносно бориле. Реч је о немачким полицијским формацијама, које

¹⁰⁷⁹ ИАБ, БИА, Д. Јовановић, док. бр. 121, стр. 1, Извод из дневног извештаја VdS-a, 14.7.1943; ИАБ, БИА, Д. Јовановић, док. бр. 122, стр. 1, Забелешка Емануела Шефера о Драгом Јовановићу, 23.7.1943; ИАБ, БИА, Д. Јовановић, док. бр. 125, стр. 1, Препис дописа Полиције поретка, 23.7.1943.

¹⁰⁸⁰ ИАБ, БИА, Д. Јовановић, док. бр. 113, стр. 1, Извештај повереника „118“ Гестапоу, 13.7.1943.

¹⁰⁸¹ ИАБ, БИА, Д. Јовановић, док. бр. 116, стр. 1, Извештај повереника „118“ Гестапоу, 15.7.1943.

¹⁰⁸² О. Milosavljević, *Potisnuta istina: Kolaboracija u Srbiji 1941-1944*, Beograd 2006, str. 28-31.

¹⁰⁸³ ИАБ, БИА, Д. Јовановић, док. бр. 151, стр. 1, Записник са суђења Драгомиру Јовановићу – Драгом, стр. 105.

нису имале толерантан став према равногорцима. Наиме, још током 1941. године, тадашња Ајнзацгрупа, са Ајнзацкомандом започела је сузбијање Равногорског покрета. Ипак, оно што је упадљиво отежало посао немачким полицијским установама, јесте чињеница да у погледу борбе против монархистичког покрета отпора, нису имале подршку Специјалне полиције, у обиму који је био изражен у борби против комунистичког покрета отпора. У складу са тим, немачка политичка полиција је развила стратегију која се базирала на оперативном раду немачких полицајаца и која се само мањим делом ослањала на домаћу полицијску организацију.

Наиме, након доласка генерала Мајснера у окупирану Србију, од стране немачких полицијских органа настављен је непријатељски став према покрету Драже Михаиловића. То уосталом јасно видимо и у реферисању генерала Мајснера војном заповеднику Југоистока, генералу Леру, у коме се наводи: „Дража Михаиловић прикривено организује отпор, а отворено га пружа“.¹⁰⁸⁴ У наставку свог усменог извештаја, генерал Мајснер је појаснио своје виђење: „Покрет Драже Михаиловића обухвата територију бивше Југославије. На српској територији бави се регрутацијом целокупног становништва и формирањем одреда, и са својим присталицама инфилтрирао се како у владу, тако и у све наоружане одреде. Носилац је отвореног отпора, на српској територији делује пре свега пропагандом и вршењем припрема. С обзиром на ову ситуацију, неопходно је да се (...) покрет Драже Михаиловића лиши основа за борбени отпор.“¹⁰⁸⁵

Из наведеног извештаја генерала Мајснера недвосмислено видимо да је његова намера била јасна – уништити одреде генерала Михаиловића. То потврђује и Лудвиг Тајхман, наводећи да је главни противник немачке полиције у Србији био Равногорски покрет.¹⁰⁸⁶ У складу са тим, из угла немачке полиције, било је неопходно развити адекватан полицијски механизам, способан да делује самостално и независно у односу на полицијске формације домаћег порекла. Коришћени су посебно убачени агенти, затим модерна полицијска техника за откривање радио апарата, као и систем притиска и застрашивања, путем узимања талаца. Осим тога, посебно далекосежна новина лежала је у томе што немачки полицијски инспектори нису одмах хапсили равногорске групе, него их одређен временски период пратили, да би разоткрили читаву организацију.¹⁰⁸⁷

Овакве полицијске методе захтевале су блиску сарадњу са другим окупационим институцијама, што је ширењем сопственог, али и утицаја својих полицијских установа обезбедио генерал Мајснер. Тако је немачка полиција на разоткривању Равногорског покрета сарађивала са војним формацијама, управним органима, Абвером, Полицијом поретка, затим полицијом домаћег порекла, као и другим окупационим институцијама.¹⁰⁸⁸

Овај полицијски систем резултирао је вишеструким хапшењима припадника Равногорске организације у Београду. Тако је током окупације у неколико наврата хапшено по неколико десетина равногораца, као и многе главне личности саме организације у Београду – мајор Жарко Тодоровић, мајор Павле Бабац, Константин Хаџи Илић, Љубан Кордић, Гојко Чебо, Владета Божовић, Милан Чича и други.¹⁰⁸⁹

¹⁰⁸⁴ *Zbornik NOR-a*, XII-2, dok. br. 139, str. 685, Zabeleška sa referisanja komandanta SS i policije u Srbiji pred komandantom oružanih snaga na Jugoistoku, 29.8.1942.

¹⁰⁸⁵ *Zbornik NOR-a*, XII-2, dok. br. 139, str. 685-686, Zabeleška sa referisanja komandanta SS i policije u Srbiji pred komandantom oružanih snaga na Jugoistoku, 29.8.1942.

¹⁰⁸⁶ ИАБ, БИА, Teichman Ludvig, стр. 19-1, Елаборат о раду BdS – Проблеми.

¹⁰⁸⁷ Р. Ристановић, *Београдски равногорци*, стр. 343-354.

¹⁰⁸⁸ ИАБ, BdS, В – 615, Bratić Milovan, стр. 10, 714. Inf. Div. an I./Pz. Rgt. 202, 27.7.1942; ИАБ, BdS, G – 165 Gordić Bogdan, стр. 227, Abwehr an BdS Belgrad, 13.10.1943, и др.

¹⁰⁸⁹ Р. Ристановић, *Београдски равногорци*, стр. 344-358.

Већина равногораца након хапшења је смештена у затвор Гестапоа у улици Краља Александра бр. 5, или конфинирана у логор, а многи од њих су свој живот окончали тако што су изведени пред стрељачки вод. Ипак, јасно се запажа и чињеница да су неки од њих транспортовани у Маутхаузен и друге логоре. Најочитији пример тога био је мајор Жарко Тодоровић.¹⁰⁹⁰ Са друге стране, припадници комунистичког покрета отпора, константно су стрељани, без обзира на њихову функцију у партији или статус у организацији.

Ако све до сада наведено сублимирамо, можемо закључити да је улога генерала Мајснера у сузбијању Равногорског покрета двострука. Са једне стране, он је имао наредбодавну улогу, у генералном правцу полицијског деловања, а осим тога вршио је и организациону функцију општег полицијског рада и координације. Са друге стране, генерал Мајснер је у више наврата потписивао објаве о стрељаним равногорцима.¹⁰⁹¹ Тиме је јавности стављао до знања да је он први представник реда у окупираној Србији и да се у складу са тим бори против оба покрета отпора. Такође, овим објавама генерал Мајснер је остављао свој лични печат у погледу извршења најстрожих казни за делатност против окупационог поретка.

3.3. Организација рада, репресалије и казнене експедиције

3.3.1. Организација рада Политичке полиције

Испоставе Полиције и Службе безбедности Трећег Рајха (BdS), након њиховог успостављања чекао је читав низ задатака. Да би организовали рад у градовима где су испоставе засноване, неопходно је било најпре формирати обавештајну мрежу. С обзиром на чињеницу да је становништво на тим просторима било српско и говорило српским језиком, представници немачке полиције су практиковали да контакт држе преко тзв. резидената, односно личности које су биле спона између полиције и њихових извора. За врвовање су коришћене различите методе, као што је продубљивање личног контакта, обавештајни рад из уверења да извори раде за сопствену земљу или неку од савезничких земаља и слично. Такође, коришћене су и неке од метода типичних за Гестапо, као што су – принуда, злоупотреба страха, претње доказима о малверзацијама које ће бити занемарене у случају квалитетне кооперације, и тако даље.¹⁰⁹² На пословима обавештајног рада, органи немачке полиције неретко су информације добијали и од других испостава Трећег Рајха, као што је Абвер (Abwehr) или Тајна војна полиција (Geheime Feldpolizei).¹⁰⁹³ Ипак, органи Полиције безбедности по свему судећи нису у потпуности веровали

¹⁰⁹⁰ Р. Ристановић, *Београдски равногорци*, стр. 344-363.

¹⁰⁹¹ ИАБ, Збирка плаката, 1919-V-159, Саопштење генерала Мајснера о стрељању 13 припадника покрета Драже Михаиловића, 18.11.1942; ИАБ, Збирка плаката, 1919-V-162, Саопштење генерала Мајснера о стрељању 20 припадника покрета Драже Михаиловића, 10.12.1942; ИАБ, Збирка плаката, 1919-V-161, Саопштење генерала Мајснера о стрељању 20 лица оптужених због саботаже и шпијунаже у корист Драже Михаиловића, 12.11.1942; ИАБ, BdS, G – 615 Grujić Petar, Саопштење генерала Мајснера о стрељању 16 лица због припадности организацији Драже Михаиловића, 18.11.1942; АЈ, 311 – Збирка плаката, 2/20, Саопштење генерала Мајснера о стрељању 13 припадника покрета Драже Михаиловића, 18.11.1942; АЈ, 311, 2/19, Саопштење генерала Мајснера о стрељању 20 лица оптужених због саботаже и шпијунаже у корист Драже Михаиловића, 12.11.1942.

¹⁰⁹² ДАС, БИА, з. IV, ф. 12, стр. 702, Рад са агентима – елаборат; ИАБ, БИА, 70900653 – Деспотовић Стеван, пријава Команди града Београда, 31.10.1944.

¹⁰⁹³ ИАБ, BdS, D – 326, Djurić Živan, стр. 108, Abwehr an BdS und GFP gruppe 20, 18.5.1942; ИАБ, BdS, J – 333, Jevremović Vojvoda (Tribrođanin), стр. 55 (52), Gruppe GFP 20 an BdS Belgrad, 2.6.1942; ДАС, БИА, з. IV, ф. 12, стр. 700-701, Абвер и ГФП.

у податке извора других институција, с обзиром на чињеницу да у једном акту наводе да је до тог тренутка око 98% информација пристиглих од Абвера било неосновано.¹⁰⁹⁴

Након што би прикупила обавештајне податке, полицијска испостава Гестапоа приступала је оперативном раду, који је за крајњи задатак имао спречавање непријатељске делатности и ликвидацију противника Трећег Рајха. У ту сврху Гестапо је имао директне ингеренције у погледу хапшења, конфинирања у логор или задржавања одређеног лица у сопственом затвору.¹⁰⁹⁵ О свим поступцима према политичким кривцима, чиновници Гестапоа су пажљиво водили евиденцију и у складу са потребом обавештавали друге испоставе Трећег Рајха на локалном простору.¹⁰⁹⁶ Када је реч о најважнијим дневним догађајима, евентуалним активностима покрета отпора, као и акцијама предузетим против њих, испоставе су писале кратке извештаје и достављале их путем радио депеше, писмено или телефонским путем, установи Заповедник Полиције и Службе безбедности у Београду. Осим тога, периодично су писани и детаљни извештаји, који су у Београд достављани путем курира.¹⁰⁹⁷ Такође, у случајевима када су у унутрашњости вршене егзекуције, испоставе су централи у Београду достављале извештаје строго посвећене овим случајевима.¹⁰⁹⁸

Што се тиче београдске централе BdS-а, она је располагала најбројнијим људством и имала знатно сложенији систем рада у односу на своје испоставе. Наиме, свака започета истрага добијала је свој картон у коме је био бележен одсек при коме је истрага вођена, као и јединствен индивидуални број. Тиме је предмет завођен у картотеци, а након завршене полицијске истраге, које су водили обрађивачи, читав случај био је презентован руководиоцу реферата, који би предмет са предложеним казнама упућивао заменику заповедника Полиције и Службе безбедности или самом заповеднику лично. Шефер или његов заменик би оловком одредио казну и на тај начин, предмет би био закључен и враћен у картотеку.¹⁰⁹⁹ Поврх свега, заповедник Полиције безбедности је сваког дана одлазио на реферисање код генерала Мајснера и преносио му дневне резултате делатности полиције у Београду и унутрашњости. Тиме је генерал Мајснер редовно био обавештен о резултатима рада Политичке полиције, усмеравао њену делатност, али такође имао и директно право наредбе над њом, преко заповедника Полиције и Службе безбедности – Емануела Шефера.¹¹⁰⁰ Осим вишег СС и полицијског вође Полиција безбедности у

¹⁰⁹⁴ ИАБ, BdS, D – 371, Dimitrijević S. Filip, стр. 9, BdS Niš an BdS Belgrad, 1.9.1942.

¹⁰⁹⁵ ДАС, БИА, з. I, ф. 48, стр. 124/3, Немачке полицијске установе.

¹⁰⁹⁶ ДАС, БИА, з. I, ф. 48, стр. 70/1, BdS Ausdienst. Leskovac an die Arbeitbörse in Leskovac; ДАС, БИА, з. I, ф. 48, стр. 73/1, BdS Ausdienst. Leskovac an die Arbeitbörse in Leskovac, 28.2.1944; ДАС, БИА, з. I, ф. 48, стр. 75/1, BdS Ausdienst. Leskovac an die Arbeitbörse in Leskovac, 13.3.1944; ДАС, БИА, з. I, ф. 48, стр. 76/1, BdS Ausdienst. Leskovac an die Arbeitbörse in Leskovac, 19.3.1944; ДАС, БИА, з. I, ф. 48, стр. 77/1, BdS Ausdienst. Leskovac an die Arbeitbörse Leskovac, 26.3.1944; ДАС, БИА, з. I, ф. 48, стр. 79/1, BdS Ausdienst. Leskovac an die Arbeitbörse Leskovac, 25.3.1944.

¹⁰⁹⁷ ИАБ, BdS, к. 201, Дневни извештаји реферату III-а; ВAB, R 70/8, s. 5, Aussenkommando Kosovska Mitrovica an BdS Belgrad, 11.8.1942; ВAB, R 70/8, Aussenkommando Kosovska Mitrovica an den BdS Belgrad, 27.8.1942; ВAB, R 70/8, Lagebericht des Aussenkommando Kosovska-Mitrovica an den BdS Belgrad, 27.8.1942; ВAB, R 70/8, Lagebericht des Aussenkommando Kosovska Mitrovica an den BdS Belgrad, 11.12.1942; ВAB, R 70/8, Lagebericht des Aussenkommando Kosovska Mitrovica an den BdS Belgrad, 19.12.1942; ВAB, R 70/8, Aussendienststelle Kos. Mitrovica an SS-Sturmbanführer Sattler, 19.7.1943; ВAB, R 70/8, s. 53, Aussendienststelle Krusevac an den BdS Belgrad; ВAB, R 70/8, s. 65, Aussendienststelle Kraljevo an den BdS Belgrad; ВAB, R 70/8, s. 67, Aussendienststelle Kragujevac an den BdS Belgrad, 22.6.1943, и др.

¹⁰⁹⁸ ДАС, БИА, з. I, ф. 48, стр. 63/2, BdS Ausdienststelle Leskovac an BdS Belgrad, 23.1.1944; ДАС, БИА, з. I, ф. 48, стр. 71/1, BdS Ausdienststelle Leskovac an BdS Belgrad, 23.2.1944; ДАС, БИА, з. I, ф. 48, стр. 74/1, BdS Ausdienststelle Leskovac an BdS Belgrad, 6.3.1944.

¹⁰⁹⁹ ИАБ, БИА, 70900044 – Tritschler Franz, стр. 3-4, Реферат писан 11.3.1947.

¹¹⁰⁰ АЈ, 110, ф. 324, стр. 906-908, Наставак саслушања Аугуста Мајснера, 4.9.1946; ИАБ, BdS, Изводи из BdS архиве, Meyszner, Извод из досијеа „Bulic Dragutin“; ИАБ, BdS, Изводи из BdS архиве, Meyszner, Извод из досијеа „Đurić Živojin“; ИАБ, BdS, Изводи из BdS архиве, Meyszner, Извод из досијеа „Druschkovitsch Karl“.

Србији редовно је о главним догађајима извештавала и централу – Главни уред безбедности Рајха у Берлину.¹¹⁰¹

Када говоримо о колаборационистичкој политичкој полицији, она је била оличена у Одељењу специјалне полиције. Како се делила на одсеке, на челу сваког од њих стајао је шеф, који је закључивао предмете и предлагао казне. Након што су основане испоставе у унутрашњости, оне су ипак имале само ограничена овлашћења у погледу вршења истрага. Главна улога у том погледу падала је на иследнике београдске централе, које је именовао лично Драгомир Јовановић, са положаја шефа СДБ.¹¹⁰² На челу читаве организације одсека и испостава у унутрашњости стајао је шеф Одељења специјалне полиције, који је био подређен управнику града Београда и са тог положаја Драгомир Јовановић је до краја августа 1942. године усмеравао рад и доносио све најважније одлуке, везано за активности Специјалне полиције. Након што је образована Српска државна безбедност, Управа града Београда је имплементирана у саму структуру преко Команде јавне безбедности, чиме је Јовановић без наименовања новог управника Београда, наставио да управља Специјалном полицијом.

Иако је формално била одвојена од окупационе полицијске организације, сама Специјална полиција била је у пракси зависна од Ајнзацгрупе и Ајнзацкоманде, а у касњем периоду VdS-а. Драгомир Јовановић је, као личност која је била њен врховни наредбодавац, одржавао сталне везе са генералом Мајснером,¹¹⁰³ али исто тако и блиско сарађивао са Емануелом Шефером.¹¹⁰⁴ Осим тога, шеф Одељења специјалне полиције, Илија Паранос, такође је подносио извештаје паритетној полицијској организацији на страни окупатора,¹¹⁰⁵ а као што смо већ видели при Специјалној полицији постојао је и официр за везу.¹¹⁰⁶ Блиску кооперацију имали су такође и шефови одсека, пре свега током извођења акција и координације,¹¹⁰⁷ а такође су и нижи органи Одељења специјалне полиције имали одређену сарадњу са себи сродном структуром немачке политичке полиције.¹¹⁰⁸

Разлог за овакву организацију рада можемо тражити у хронологији развоја сарадње окупационе са домаћом полицијском формацијом, коју је још почетком окупације суверено трасирао Драгомир Јовановић. Временом су те две структуре међусобно надокнађивале оперативне или недостатке у погледу полицијских квалификација. У коначном исходу оваква кооперација дала је значајан резултат у погледу разбијања београдске, али и многих партијских организација у унутрашњости.

¹¹⁰¹ ВАВ, R 58/214, s. 23, Ereignismeldung UdSSR nr. 4 – Besetzes jugoslawisches Gebiet, 25.6.1941; ВАВ, R 58/215 – Ereignismeldung UdSSR, nr. 31 – Jugoslawien, 23.7.1941; ВАВ, R 58/216 – Ereignismeldung UdSSR, nr. 51, - Jugoslawien, 13.8.1941; ВАВ, R 58/216 – Ereignismeldung UdSSR, nr. 54 – Jugoslawien, 16.8.1941; ВАВ, R 58/216 – Ereignismeldung UdSSR, nr. 63 – Jugoslawien, 25.8.1941; ВАВ, R 58/216 – Ereignismeldung UdSSR, nr. 68 – Jugoslawien, 30.8.1941; ВАВ, R 58/216 – Ereignismeldung UdSSR, nr. 77 – Jugoslawien, 8.9.1941; ВАВ, R 58/195 - Meldungen wichtiger Staatspolizeilicher Ereignisse, nr. 13, 29.8.1941; ВАВ, R 58/198 – Meldungen wichtiger Staatspolizeilicher Ereignisse, nr. 9, 21.11.1941; ВАВ, R 58/124 – Wochenberichte Südosteuropa 1943-1944, и др.

¹¹⁰² ИАБ, УГБ СП, IV-208/А, стр. 8, Допис Специјалне полиције среском начелнику Зајечар, 9. 10.1942.

¹¹⁰³ ИАБ, БИА, Д. Јовановић, док. бр. 151, стр. 21, Записник са суђења Драгомиру Јовановићу – Драгом.

¹¹⁰⁴ ИАБ, БИА, Д. Јовановић, Polizeipräsidium Belgrad an BdS Belgrad, 18.9.1943; ИАБ, БИА, Д. Јовановић, док. бр. 214, стр. 1, D. Lj. Jovanović an Schäffer, 27.11.1943.

¹¹⁰⁵ ИАБ, УГБ СП, IV-208/А, стр. 61, Chef der Spezialpolizei an den BdS Belgrad, 2.11.1942, и др.

¹¹⁰⁶ ИАБ, ОСБ, Суђење Бећаревићу, Вујковићу и Губареву, Саслушање Бећаревића, стр. 59.

¹¹⁰⁷ ИАБ, ОСБ, Суђење Бећаревићу, Вујковићу и Губареву, Саслушање Губарева, стр. 16.

¹¹⁰⁸ ИАБ, МГ – 626, Сергије Голубјев, стр. 46.

3.3.2. Организација рада Полиције поретка

Ако говоримо о полицији поретка, за њу је 1942. година била по много чему кључна. Као што смо већ видели, снаге ове гране немачке полиције значајно су увећане и окупирана Србија је прекривена мрежом полицијских обласних команди (РГК) и полицијских окружних испостава (РК). Да би се у основи упознале са ситуацијом на себи подређеном подручју, полицијске обласне команде су од себи подређених окружних испостава у првом реду прикупиле податке о површини и броју становника сваког среза засебно.¹¹⁰⁹ Обласне команде су такође дале и јасна упутства за распоред и функционисање рада себи подређених полицијских испостава.¹¹¹⁰ Осим тога, установа Заповедник Полиције поретка у Београду је преко полицијских обласних команди контролисала и питање наоружања, па је тако у њеним рукама било делегирање оружја и муниције за подређене испоставе полиције поретка.¹¹¹¹

Окружне полицијске испоставе су у организацији Полиције поретка у окупираној Србији биле најнижа испостава. Формиране су са задатком да директно спроводе наредбе полицијске обласне команде којој су биле подређене, извршавале дужности полиције поретка, затим контролисале рад Српске државне страже и директно руководиле борбом против устаничких одреда на локалном простору.¹¹¹² Примале су извештаје од српских полицијских и цивилних органа и своје извештаје о раду подносиле вишој полицијској инстанци.¹¹¹³ Њима су директно надређене биле полицијске обласне команде чији је основни задатак био да координишу полицијским радом окружних полицијских испостава и Српске државне страже. Наређења и директиве у погледу рада добијале су од централе установе Заповедник Полиције поретка у Београду. Њој су биле директно одговорне и подносиле одговарајуће полицијске извештаје.¹¹¹⁴

У таквој организацији на челу Полиције поретка у окупираној Србији стајао је њен заповедник Андреас Мај. Заједно са својим штабом, генерал Мај је на највишем нивоу координисао делатност ове полицијске гране, давао основне наредбе и примао извештаје од стране полицијских обласних команди.¹¹¹⁵ Он је био директно подређен генералу Мајснеру, а такође био у обавези да му свакодневно реферише по главним питањима. Сам генерал Мајснер стајао је на челу структуре и кроз право наређења генералу Мају, управљао употребом ове гране окупационе полицијске власти.¹¹¹⁶

Када говоримо од домаћој полицији реда и поретка, ту пре свега треба имати у виду да је њена почетна форма оличена у институцији Жандармерије била слабо успешна. У настојању да

¹¹⁰⁹ Примера ради, Полицијска обласна команда I у Нишу је већ 10. маја 1942. године примила детаљан извештај од Полицијске окружне испостава бр. 12 у Лесковцу, којим се јасно прецизира да је територијални опсег њој подређених области (Власотинце, Добрић, Јабланица, Косаница, Лесковац и Прокупље), обухватао укупно 4.816 км². На тој територији, живело је око 309.414 становника. (ДАС, БИА, з. I, ф. 48, стр. 3/1-3/4 Polizei-Kreisstelle 12 an Polizei-Gebietskommandantur I in Nisch, 10.5.1942)

¹¹¹⁰ Примера ради, Ото Вехофер је себи подређеним Окружним полицијским испоставама одредио следећи режим радног времена: радним данима од 7:30 ујутру до 19 часова увече, са поподневном паузом између 12:30 и 16 часова. Суботом и уочи празника од 7:30 до 13 часова, и недељом и празницима од 10 до 12 часова. (ДАС, БИА, з. I, ф. 48, стр. 5/1, РГК I an die Polizei-Kreisstelle 11, 12, 13, 14, 15, Pol. Kompanie 3/64 Nischka Banja, 1.7.1942)

¹¹¹¹ ДАС, БИА, з. I, ф. 48, стр. 7/1, Akt BdO Serbien, 30.11.1942.

¹¹¹² ДАС, БИА, з. I, ф. 49, стр. 99-16, Полицајкрајштеле 12.

¹¹¹³ ДАС, БИА, з. I, ф. 49, стр. 22/1, РК 12 an Kommando der SSW Leskowatz, 10.11.1942.

¹¹¹⁴ ДАС, БИА, з. IV, ф. 12, РГКИ.

¹¹¹⁵ ДАС, БИА, з. IV, ф. 12, РГКИ, стр. 118, Организациона структура РГКИ у Нишу.

¹¹¹⁶ ВА, На, к. 78, ф. 3, рег. бр. 13, Befehlshaber der Ordnungspolizei; AJ, 110, ф. 324, стр. 906-908, Записник о саслушању Аугуста Мајснера, 31.8.1946; R. V. Birn, *Die Höheren SS und Polizeiführer*, s. 86-91, 108-115.

успостави боље одржавање реда, Фелдкомандантура у Нишу, 2. фебруара 1942. године организовала је грађанску стражу.¹¹¹⁷ То је био резултат неефикасности домаће форме полиције реда, који је превазиђен тек успостављањем знатно ефикасније институције – Српске државне страже.

У организационом погледу, Српска државна стража прекрила је окупирану Србију мрежом обласних, окружних и среских испостава, која се током постојања СДС-а у више наврата мењала. Ипак, посебно је значајна чињеница, да је након формирања Српске државне безбедности уочљива намера ка усклађивању обласних и окружних команди са командама и испоставама немачке Полиције поретка. Тако су обласне команде СДС-а биле у Београду, Нишу и Краљеву, уз обласну команду у Великом Бечкереку, која је ипак стајала у посебном статусу.¹¹¹⁸ Ако томе додамо чињеницу да је организациона структура ВdО крајем 1942. године подразумевала полицијске обласне команде у Београду, Нишу, Краљеву и Шапцу, јасно је да се она већим делом поклапала.¹¹¹⁹ То је био производ жеље за усклађеном командом и блиском сарадњом између паритетних испостава немачке и српске полиције под окупацијом.

Са једне стране, за деловање по питању реда и поретка на локалном простору одговорни су били окружни начелници, који су, као управни орган унутрашњих послова, на овим задацима сарађивали са управним и полицијским институцијама немачког и домаћег порекла. Окружни начелници су о стању јавне безбедности на терену упућивали извештаје Команди јавне безбедности, која је била једна од две гране структуре Шеф Српске државне безбедности.¹¹²⁰ Извештаји су били петнаестодневни или месечни и поред других питања (општа ситуација, привреда, пољопривреда и др.) као примарне имали утиске о стању јавне безбедности.¹¹²¹ Након што би Команда јавне безбедности сакупила извештаје из свих округа, шеф СДБ, Драгомир Јовановић је упућивао један општи извештај председнику Министарског савета – генералу Недићу.¹¹²² Тиме је Јовановић у колаборационистичком апарату представљао највишу полицијску инстанцу, а председник тзв. владе, представљао највишу инстанцу читавог колаборационистичког апарата.

Са друге стране, среске команде Српске државне страже су се старале о јавној безбедности у свом срезу, примале наредбе и подносиле извештаје окружним командама, које су извештаје о свом раду подносиле обласним командама. Њима надређена била је Команда Српске државне страже, као други део структуре подређене шефу Српске државне безбедности. На челу Команде СДС-а стајао је њен командант и он је био директно одговоран шефу СДБ-а Драгомиру Јовановићу.¹¹²³ Тиме је Драги Јовановић у потпуности контролисао домаћи систем јавне безбедности и команду над њом држао у својим рукама.

¹¹¹⁷ ДАС, БИА, з. IV, ф. 12, 13 – Feldkommandantur Nisch, стр. 293, Допис ФК 809 окружном начелнику, 2.2.1942.

¹¹¹⁸ Н. Стамболија, *Српска државна стража 1942-1945*, стр. 140-141.

¹¹¹⁹ ВАВ, R 19/123, s. 98, BdO Serbien an Himmler, 18.12.1942.

¹¹²⁰ ВА, Нда, к. 21/II, ф. 5-1, рег. бр. 28, Допис Шефа СДБ окружним начелницима, 15.10.1942; ИАБ, БИА, Д. Јовановић, док. бр. 160, Шеф СДБ свим окружним начелницима, 15.10.1942.

¹¹²¹ ВА, Нда, к. 21/II, ф. 5, Извештај окружног начелника Београда шефу СДБ, 31.9.1942; ВА, Нда, к. 21/II, ф. 6, док. бр. 1, Извештај окружног начелника Ваљева шефу СДБ, 8.11.1942; ВА, Нда, к. 21/II, ф. 6, док. бр. 5, Извештај окружног начелника моравског шефу СДБ, 2.11.1942; ВА, Нда, к. 21/II, ф. 6, док. бр. 6, Извештај окружног начелника крагујевачког шефу СДБ, 10.11.1942; ВА, Нда, к. 21/II, ф. 6, док. бр. 7, Извештај окружног начелника ужичког шефу СДБ, 8.11.1942; ВА, Нда, к. 21/II, ф. 6, док. бр. 10, Извештај окружног начелника београдског шефу СДБ, 10.11.1942; ВА, Нда, к. 21/II, ф. 6, док. бр. 16, Извештај окружног начелника крушевачког шефу СДБ, 16.11.1942 и други.

¹¹²² ВА, Нда, к. 21/II, ф. 6, док. бр. 11, Извештај шефа СДБ председнику Министарског савета, 16.11.1942.

¹¹²³ Н. Стамболија, *Српска државна стража 1942-1945*, стр. 67-69.

Овако организовани органи Министарства унутрашњих послова и од лета 1942. године Српске државне безбедности, према наредби Драгомира Јовановића потпуно су упућени на извршавање наредби, сарадњу и блиску координацију са органима немачке полиције и посебно представницима вишег СС и полицијског вође.¹¹²⁴ У складу са тим, органи управних власти (окружни и срески начелници) су, као и органи Српске државне страже (обласне, окружне и среске испоставе), извештавали окружне полицијске испоставе немачке Полиције поретка (РК).¹¹²⁵ Посебно важна била је чињеница да је у погледу наоружања и муниције за Српску државну стражу или Српску граничну стражу, контрола снабдевања наоружањем била у рукама полицијских обласних команди и окружних полицијских испостава.¹¹²⁶

*

Овако организован полицијски систем довео је до врло блиске сарадње и координације немачке и српске полиције, у обе гране полицијске власти. У складу са тим, у појединим случајевима, углавном антикомунистичке природе, запажамо изразито развијену сарадњу и учешће органа све четири главне полицијске институције окупиране Србије (BdS, VdO, Специјална полиција, СДС/СГС).¹¹²⁷ То је био производ чињенице да су творци снажног полицијског система у окупираној Србији, генерал Аугуст Мајснер и Драгомир Јовановић, преко својих наредби и себи подређених органа захтевали строгу координацију четири главна носиоца полицијске власти. Блиска сарадња се од њиховог личног односа, који је ипак више био наредбодавно-извршног карактера, прелила на саме полицијске институције и њихове испоставе у унутрашњости. То је у коначном облику довело до чињенице да је сарадња немачке и домаће полиције претворена у систем.

3.3.3. Одмазде, чишћење терена и вршење репресалија 1941–1943

У тренутку када је немачка окупациона власт у Другом светском рату успостављена, неопходно је било имплементирати безбедносни систем, који је у стању да ефикасно одржи мир и поредак. Ипак, на различитим крајевима Европе, у различитим временским оквирима, дошло је до појаве отпора, који је изазвао контрареакцију окупатора. Без обзира на чињеницу ком политичком спектру је одређени покрет отпора припадао, Хајнрих Химлер је врло довитљиво, за борбу против свих покрета искористио метафору *Bändenkämpfung*.¹¹²⁸

Управо истраживачко питање „Зашто су нацисти за борбу против покрета отпора искористили термин „борба против банди“ (*Bändenkämpfung*), а не „борба против партизана“ (*Partisanenbändenkämpfung*)?“, које је британског историчара Филип Блада (Philip W. Blood)

¹¹²⁴ МЖГ, АББ, СП – 1942, Наредба шефа СДБ, 21.10.1942.

¹¹²⁵ ДАС, БИА, з. I, ф. 48, стр. 6/1, Допис команде СДС округа лесковачког VIII за РК 12 Leskovac, 23.11.1942; ДАС, БИА, з. I, ф. 49, стр. 22/1, РК 12 an Kommando der SSW Leskowatz, 10.11.1942.

¹¹²⁶ ДАС, БИА, з. I, ф. 49, стр. 7/2, Zollgrenzschutz an РК Niš, 6.10.1942; ДАС, БИА, з. I, ф. 49, стр. 11/1, Допис Заповедника полиције поретка, 13.10.1942; ДАС, БИА, з. I, ф. 49, РК 12 an PGK I, 21.10.1942; ДАС, БИА, з. I, ф. 49, стр. 58/2, Kommande der Serbisch. Staatswache kreis Leskowatz an РК 12, 29.12.1942.

¹¹²⁷ ИАБ, УГБ СП, IV-297-b, к. 559, стр. 18, BdO Serbien Polizei – Gebietskommandantur II an den Sektionschef der Spezialpolizei herrn Pol. Insp. Betscharevic, 23.6.1943; ИАБ, УГБ СП, IV-297-b, к. 599, стр. 50, Paranos an BdS und Polizei Gebietskommandantur II, 9.9.1943.

¹¹²⁸ Прве појаве термина *Bändenkämpfung* Кристофер Хејл бележи још током Тридесетогодишњег рата (1618-1648). Ипак, аутор наводи да је, по свему судећи, овај термин у војну терминологију Немачке у потпуности ушао, тек након Француско-Пруског рата (1870-1871), означавајући борбу против тадашњег покрета отпора, названог Франс тирорс (*Francs-tireurs*). (C. Hale, *Hitler's Foreign Executioners: Europe's Dirty Secret*, The History Press 2011, p. 45 – epub file)

водило до писања докторске тезе на ту тему, открива мотиве овог поступка.¹¹²⁹ Наиме, тиме је, са једне стране искоришћен термин који је имао вишедеценијску употребу у немачкој војно-политичкој терминологији. Са друге стране, овом (дис)квалификацијом, ишло се на одузимање легитимитета, свим борцима против окупације, без обзира на идеолошко опредељење, означавајући их као „банде“, односно групе разбојника. У складу са тим, под формулацијом „борба против банди“ до краја рата означен је сваки покрет намеран да пружи одређени облик отпора. Такође под плаштом наводне борбе против банди извршене су многе репресалије током Другог светског рата, блиско повезане са тзв. животним простором немачког народа (Lebensraum).¹¹³⁰

Након отпочињања Операције Барбароса, Комунистичка партија Југославије је започела са појединачним актима отпора. Као одговор на то, током јула прве године окупације, дошло је до одмазди.¹¹³¹ Прву егзекуцију, услед комунистичког отпора бележимо 5. јула 1941. године у Београду. Тада је за одмазду стрељано 13 лица српске националности.¹¹³² Током јула, а затим и августа и септембра, такође су вршена стрељања, и посебно се запажа чињеница да се у извештајима ове особе окарактерисане као комунисти и Јевреји.¹¹³³ Прва одмазда већег обима, као одговор на убиство немачког војника, извршена је 3. септембра 1941. године у Београду, када је стрељано 50 људи, такође жигостаних као комунисти.¹¹³⁴ Ситуација по питању репресалија значајно се радикализовала након постављења генерала Франц Бемеа. Наиме, он је у једној од првих наредби јасно дефинисао стрељање као један од кључних видова борбе против покрета отпора.¹¹³⁵ Своју политику генерал Беме званично је дефинисао 10. октобра 1941. године, када је наредио да се за сваког убијеног немачког војника стреља 100, а за сваког рањеног 50 људи.¹¹³⁶ Након ове наредбе, квоте које је одредио опуномоћени генерал за угушење устанка, постале су основни инструмент у гушењу устаничког покрета и на њима се темељио однос немачког

¹¹²⁹ “Preface” in: P. W. Blood, *Hitler’s Bandit Hunters: The SS and the Nazi Occupation of Europe*, Washington 2006, p. 13 – epub file. (даље: P. W. Blood, *Hitler’s Bandit Hunters*)

¹¹³⁰ P. W. Blood, *Hitler’s Bandit Hunters*, p. 138 – 147 (epub file).

¹¹³¹ Неопходно је напоменути да су појаве масовног стрељања лица у окупираној Србији биле познате и непосредно након Априлског рата. Ипак, услед чињенице да су биле производ местимичних напада на немачку војску, који се ипак не могу приписати организованом покрету отпора, са намером смо их одвојили од одмазди након 22. јуна 1941. године. (В. Глишић, *Терор и злочини нацистичке Немачке у Србији 1941-1944*, Београд 1970, стр. 31-35, даље: В. Глишић, *Терор и злочини нацистичке Немачке*)

¹¹³² *Zbornik NOR-a*, I-1, dok. br. 110, Dnevni izveštaj vojnog zapovednika na Balkanu, 6.7.1941.

¹¹³³ *Zbornik NOR-a*, I-1, dok. br. 111, Izveštaj vojnog zapovednika na Balkanu, 8.7.1941; *Zbornik NOR-a*, I-1, dok. br. 112, Izveštaj vojnog zapovednika na Balkanu 19.7.1941; *Zbornik NOR-a*, I-1, dok. br. 113, Izveštaj šefa nemačke policijske službe, 19.7.1941; *Zbornik NOR-a*, I-1, dok. br. 114, Izveštaj vojnog zapovednika na Balkanu, 23.7.1941; *Zbornik NOR-a*, I-1, dok. br. 115, Izveštaj vojnog zapovednika na Balkanu, 29.7.1941; *Zbornik NOR-a*, I-1, dok. br. 117, Izvod iz izveštaja šefa nemačke policijske službe, 29.7.1941; *Zbornik NOR-a*, I-1, dok. br. 119, Izveštaj vojnog zapovednika na Balkanu, 1.8.1941; *Zbornik NOR-a*, I-1, dok. br. 120, Izveštaj vojnog zapovednika na Balkanu, 1.8.1941; *Zbornik NOR-a*, I-1, dok. br. 121, Izveštaj vojnog zapovednika na Balkanu, 2.8.1941; *Zbornik NOR-a*, I-1, dok. br. 126, Izveštaj vojnog zapovednika na Balkanu, 11.8.1941; *Zbornik NOR-a*, I-1, dok. br. 130, Izveštaj vojnog zapovednika na Balkanu, 17.8.1941; *Zbornik NOR-a*, I-1, dok. br. 132, Izveštaj šefa okupacione uprave u Srbiji, 19.8.1941; *Zbornik NOR-a*, I-1, dok. br. 134, Izveštaj načelnika štaba okupacione uprave u Srbiji, 21.8.1941; *Zbornik NOR-a*, I-1, dok. br. 136, Izveštaj vojnog zapovednika na Balkanu, 25.8.1941; *Zbornik NOR-a*, I-1, dok. br. 137, Izveštaj vojnog zapovednika na Balkanu, 27.8.1941, и други.

¹¹³⁴ *Zbornik NOR-a*, I-1, dok. br. 142, Izvod iz operacijskog dnevnika nemačkog vojnog zapovednika u Srbiji, 4.9.1941.

¹¹³⁵ *Zbornik NOR-a*, I-1, dok. br. 170, Naređenje vojnog zapovednika u Srbiji, 23.9.1941.

¹¹³⁶ *Zbornik NOR-a*, I-1, dok. br. 203, Naređenje generala Boehmea, 10.10.1941. Утемељење за ову наредбу генерала Бемеа, постављено је 16. септембра исте године, наредбом начелника Врховне команде Вермахта, Вилхелма Кајтела. Наиме, Кајтел је том приликом наложио да се на простору окупираних земаља, на устаничке потезе мора одговорити бруталним мерама, из разлога што „живот у тим земљама често не вреди ништа“ и да се застрашујуће дејство на становништво може спровести искључиво свирепишћу. Конкретно је предложио да се „као одмазда за живот једног немачког војника мора (...) узети смртна казна 50-100 комуниста.“ (*Zbornik NOR-a*, I-1, dok. br. 159, Naredba načelnika štaba nemačke Vrhovne komande, 16.9.1941)

окупатора према цивилном становништву. То је довело до ратних злочина, који су до краја 1941. године готово непрекидно потресали окупирану Србију. Најмасовније одмазде извршене су у Краљеву, Крагујевцу и Шапцу.¹¹³⁷

Улога Драгомира Јовановића у припремању и извршењу репресалија била је ограничена. Наиме, највећу одговорност по овом питању Јовановић носи услед чињенице да је у складу са његовим наредбама основан логор на Бањици, о чему ће у наставку бити више речи. С обзиром на чињеницу да је Логор на Бањици, према речима Валтера Маношека, коришћен као „резервоар“ за вршење репресалија,¹¹³⁸ управник Београда је тиме директно суделовао на успостављању система који је својим деловањем довео до масовних убистава становништва окупиране Србије. Осим тога, из извора видимо да се одмаздама, као системом владања, током 1941. године, и сам Драгомир Јовановић спорадично служио. Наиме, 14. августа 1941. године, *Ново време* је пренело наредбу управника града, који је, позивајући се на важеће законе, претио становништву Београда да ће у случају непријављивања властима, бити третирани као комунисти.¹¹³⁹ С обзиром да су у то време комунисти били интернирани у логоре, а затим и извођени пред стрељачки вод у оквиру одмазди, коришћење овог еуфемизма са собом је носило јасну претњу смрћу цивилном становништву Београда.

Пред крај 1941. године, Операција Барбароса ушла је у нову фазу и у складу са тим, из угла нацистичке Немачке, требало је наставити са одржавањем сложене скале безбедносних изазова у окупираној Европи.¹¹⁴⁰ Услед захтева на Источном фронту, „борба против банди“ добила је нови облик на окупираним територијама. Тако је 7. децембра Адолф Хитлер донео познату наредбу „Ноћ и магла“ (Nacht und Nebel), која је дефинисала између осталог и репресивни систем у окупираној Србији. Наиме, ова наредба предвидела је да на окупираним територијама, за акте против војне силе важи смртна казна, која треба да погоди директног кривца или барем оквирно групу криваца за конкретан непријатељски акт. Осим тога, предвиђена је и опција одвођења кривца у Немачку, након чега би се њихова кривица наводно утврдила у Трећем Рајху.¹¹⁴¹ Врло брзо, вршилац дужности заповедника Југоистока, генерал Кунце (Walter Kuntze) дефинисао је три групе притвореника – затвореници за одмазду, таоци и заробљеници. Поврх свега, нови опуномоћени генерал у Србији, Паул фон Бадер, 22. децембра донео је уредбу којом је прецизирано да се већ предвиђене квоте за стрељање у окупираној Србији смањују за пола. Односно, за једног убијеног немачког војника требало је стрељати 50, а за рањеног 25 талаца. Ипак, ову уредбу је 19. марта преиначио генерал Кунце, наређујући да у првом реду треба стрељати све мушкарце ухваћене са оружјем, затим спалити места у којима је оружје пронађено

¹¹³⁷ О томе више у: К. Јончић, „Улога 717. немачке дивизије у борбама 1941. у западној и централној Србији и у масовном стрељању грађана у Краљеву и Крагујевцу“, у: *НОР и револуција у Србији 1941-1945: научни скуп посвећен 30-годишњици устанка, одржан на Златибору, 25-26. септембра 1971*, стр. 189-200; *Крагујевачки октобар* (ур. Д. Тадић), Београд 1961; S. Filipović, *Logori u Šarcsu*, Novi Sad 1967;; Р. Блажић, *Краљево их није заборавило: монографија о жртвама масовног стрељања октобра 1941. године у Краљеву*, Краљево 2006; V. Manošek, *Holokaust u Srbiji: vojna okupaciona politika i uništavanje Jevreja: 1941-1942*, Beograd 2007, str. 64-86; В. Бејатовић, „Физичко уништавање становништва Крагујевца, стрељање октобра 1941. у Шумарицама“, *Шумадијски анали*, бр. 8 (2015), стр. 258-274; С. Крејаковић, „Стрељање у Лагору у Краљеву октобра 1941: истраживање, интерпретације и преглед меморијализације у Народном музеју Краљево“, *Наша прошлост*, бр. 17/18 (2019), стр. 93-126; В. Tomanić, „Mass Shootings in Kragujevac during and after World war II (1941-1945): Testimonies and Memorization“, *Istorija 20. veka*, 1/2020, p. 83-102.

¹¹³⁸ V. Manošek, *Holokaust u Srbiji 1941-1942*, str. 50.

¹¹³⁹ „Строга наредба о пријављивању свих подстанара, путника и гостију Управи града Београда“, *Ново време*, 14.8.1941, стр. 3.

¹¹⁴⁰ P. W. Blood, *Hitler's Bandit Hunters*, p. 101-103.

¹¹⁴¹ О сличним импликацијама наредбе „Ноћ и магла“ на западу Европе више у: *The Holocaust Encyclopedia* (ed. W. Laquer), Yale University Press 2001, p. 550-551.

или која су на било који начин наклоњена устаницима, и на крају још једном прецизирао квоте за одмазду по старом принципу 100 за једног убијеног и 50 за једног рањеног.¹¹⁴²

У оквиру овако предвиђених наредби, основни задатак генерала Мајснера у окупираној Србији био је да, након гушења устанка, успостави редован и чврст полицијски поредак. Из преписа његовог разговора са бугарским генералом Станчевим, видимо да је основни курс, који је аустријски генерал заузео, представљао принцип колективне одговорности.¹¹⁴³ Да је заиста имао намеру да за свако убиство или евентуално рањавање представника окупационе или колаборационистичке власти најстроже кажњава, показује његова реакција почетком марта друге године окупације. Наиме, 5. марта 1942. године у Панчеву је убијен Алојз Карл, чиновник локалне полиције, а дан након тога, на београдским улицама, комунистички илегалци су усмртили Ђорђа Космајца и Обрада Залада, припаднике београдске Специјалне полиције. Генерал Мајснер је већ сутрадан, по принципу просте математике, и у складу са тада важећом наредбом генерала Бадера, наредио стрељање 150 талаца и објаву о томе лично потписао.¹¹⁴⁴ Тиме је становништво окупиране Србије сазнало за нову личност која се појавила на том простору. У наредном периоду, све до јесени 1943. године, генерал Мајснер строго се држао прописаних квота за вршење репресалија, које су 28. фебруара 1943. године, дефинитивно прецизиране у следећој релацији – за једног убијеног Немца стрељати 50 људи, за једног рањеног Немца или Бугарина, стрељати 25 људи, затим за једног убијеног припадника домаће управе под окупацијом стрељати 10, а за рањеног 5 затвореника.¹¹⁴⁵

Овако дефинисане ингеренције окупационе управе омогућиле су генералу Мајснеру да у потпуности примени полицијски систем који се базирао на репресији. Наиме, окупациони режим какав је успостављен почетком 1942. године, одликовао се пре свега акцијама чишћења терена и гоњења банди у деловима земље где се још увек регистровала делатност „бандитизма“, како су у извештајима називане активности устаника. У складу са тим, полиција поретка у окупираној Србији, преко установе Заповедник Полиције поретка и њој подређених обласних команди и окружних полицијских испостава, водила је, заједно са Вермахтом, Српском државном стражом, Српском добровољачком командом (од краја 1942. Српским добровољачким корпусом), четницима Косте Пећанца и другим формацијама, акције чишћења терена, уперене против устаничких одреда. Полиција безбедности и Специјална полиција, неретко су учествовале у овим акцијама, али њихово садејство најчешће се може подвести под обавештајни рад о положају или кретању устаничких одреда, као и преузимању и испитивању одређених личности за које се проценило да својим исказом могу помоћи истрагу.

Званична наредба о акцији чишћења терена на одређеном простору стизала је од војног заповедника Србије. Полицијским одредима преношена је преко вишег СС и полицијског вође генерала Мајснера, а затим и њему подређеног заповедника Полиције поретка, Андреаса Маја, као и начелника штаба ВdО – Хермана Милера (Hermann Möller).¹¹⁴⁶ Након тога, заповест је преко полицијске обласне команде преношена окружној полицијској испостави и даље делегирана на

¹¹⁴² В. Глишић, *Терор и злочини нацистичке Немачке*, стр. 94-97.

¹¹⁴³ ВА, На, Мф. – Бон, 1/608, цитирано према: В. Глишић, *Терор и злочини нацистичке Немачке*, стр. 72.

¹¹⁴⁴ АЈ, 110-669-449, Bekanntmachung der HSSPF gez. Meyszner, 7.3.1942. Овај документ накнадно је објављен у зборницима докумената о Другом светском рату. (*Zbornik NOR-a*, I-3, dok. br. 135, Saopštenje general-lajtnanta policije Majsnera o streljanju 150 talaca iz Beograda i Pančeva, 7.3.1943)

¹¹⁴⁵ Наредба војноуправног команданта Србије, 28.2.1943, у: В. Глишић, *Терор и злочини нацистичке Немачке*, стр. 251-255.

¹¹⁴⁶ АЈ, 110, ф. 324, стр. 906-908, Записник о саслушању Аугуста Мајснера, 31.8.1946; ВА, На, к. 78, 14/3-6, Befehlshaber der Ordnungspolizei in Serbien; *Fernsperch-Verzeichnis des Standortes Belgrad, Stand vom 1.11.1943*, Belgrad 1943, BdO Serbien.

одреде Шуцполиције (Schutzpolizei). Ако за пример узмемо полицијске акције у јужној Србији, са краја 1942. године, видимо да се немачка Шуцполиција у иницијалном делу кретала према одредишту возом, након чега је користила камионе. По доласку у брдовите пределе, где кретање моторним возилима није било могуће, полицијски одреди су крстарили тереном пешке, уз евентуалну помоћ запрега у транспорту ратног материјала. Блокирали би засеок по засеок, а затим и село по село, контролисали легитимације, претресали и проверавали куће, помоћне објекте и окућнице. У случајевима кад је акција трајала више дана, за смештај су узимане локалне школе или неки други објекти.¹¹⁴⁷

Планиран исход ових акција био је сукоб са јединицама устаника и покушај њиховог уништења. У том погледу одреди Шуцполиције имали су и наредбодавну улогу, пре свега у погледу наоружања и командовања Српском државном стражом.¹¹⁴⁸ Ипак, како акције нису увек резултирале проналаском и уништењем устаничких одреда, немачка полиција често је, током 1942. и 1943. године, наређивала репресалије, паљење села и узимање талаца, који су касније стрељани за одмазду.¹¹⁴⁹

У оваквом поступку, свој лични печат, директно је оставио и генерал Мајснер, наређујући и потписујући објаве о стрељаним устаницима или таоцима.¹¹⁵⁰ Тиме је посебно било изражено његово настојање да се на послу одржавања реда и борби против устаничких одреда јасно види његова „чврста рука“ и он сам репрезентује као први у реду високих немачких званичника, који је задужен за бескомпромисну борбу против покрета отпора. Када је реч о Драгомиру Јовановићу, његова улога лежи у томе да је Српска државна стража била у потпуности у функцији немачке полиције поретка и чишћења терена у Србији. На све то треба додати и чињеницу да је војни заповедник током децембра 1942. године одобрио Недићевој влади да њени одреди врше одмазде за убиства председника општина, чиновника и војника.¹¹⁵¹ Ипак, чак и пре ове наредбе, одреди Српске државне страже вршили су одређене репресалије крајем 1942. године, о чему су трагови остали видљиви на страницама дневне штампе.¹¹⁵² Тиме одговорност за стрељања цивилног становништва носе Драгомир Јовановић, као врховни командант СДС-а и генерал Недић, под окриљем чије владе, Министарства унутрашњих послова и Српске државне безбедности, су ови одреди и извршили злочине.

Неопходно је нагласити да је, поред свих разорних ефеката које је на институцију породице и друштва генерално остављала политика репресалија, масовних стрељања, уништења имовине и

¹¹⁴⁷ ДАС, БИА, з. I, ф. 49, стр. 39/3, Bändel Hauptmann der Schutzpolizei und Komp. Chef an PK 12, 17.12.1942; ДАС, БИА, з. I, ф. 49, стр. 40/1-40/2, Bändel Hauptmann der Schutzpolizei und Komp. Chef an PK 12, 4.12.1942; ДАС, БИА, з. I, ф. 49, стр. 44/1, PK 12 an PGK I, 10. 12.1942.

¹¹⁴⁸ ДАС, БИА, з. IV, ф. 12, PGKI, стр. 118, Организациона структура PGKI у Нишу; ДАС, БИА, з. IV, ф. 12, стр. 26, Кратак преглед – немачке обавештајне и полицијске установе у Нишу.

¹¹⁴⁹ Овакве акције на територији окупиране Србије током 1942. године, презентовао је Венцеслав Глишић. (В. Глишић, *Терор и злочини нацистичке Немачке*, стр. 114-123)

¹¹⁵⁰ Нажалост, до данас је сачуван само мали број објава потписаних од стране генерала Мајснера. (ИАБ, Збирка плаката, 1919-V-159, Саопштење генерала Мајснера о стрељању 13 припадника покрета Драже Михаиловића, 18.11.1942; ИАБ, Збирка плаката, 1919-V-162, Саопштење генерала Мајснера о стрељању 20 припадника покрета Драже Михаиловића, 10.12.1942; ИАБ, Збирка плаката, 1919-V-161, Саопштење генерала Мајснера о стрељању 20 лица оптужених због саботаже и шпијунаже у корист Драже Михаиловића, 12.11.1942; ИАБ, BdS, G – 615 Grujić Petar, Саопштење генерала Мајснера о стрељању 16 лица због припадности организацији Драже Михаиловића, 18.11.1942; АЈ, 311, 2/20, Саопштење генерала Мајснера о стрељању 13 припадника покрета Драже Михаиловића, 18.11.1942; АЈ, 311, 2/19, Саопштење генерала Мајснера о стрељању 20 лица оптужених због саботаже и шпијунаже у корист Драже Михаиловића, 12.11.1942)

¹¹⁵¹ ВА, На, Т-501, Р-248, С-1211, цитирано према: В. Глишић, *Терор и злочини нацистичке Немачке*, стр. 172-173.

¹¹⁵² „Из кабинета шефа СДБ саопштава се“, *Ново време*, 15.10.1942, стр. 3; „Саопштење кабинета шефа СДБ“, *Ново време*, 27.11.1942, стр. 3.

друго, она представљала и очигледно кршење међународног права. Наиме, у више пута помињаној IV Хашкој конвенцији из 1907. године, члан 46 прописао је: „Част и права породице, лични живот и приватна својина, као и верска уверења и обављање верских обреда се морају поштовати.“¹¹⁵³ На овај члан надовезао се и члан 50, који је јасно прецизирао следеће: „Никаква колективна казна, новчана или друга казна, не може се изрећи против становништва због дела појединаца за које оно може бити сматрано солидарно одговорним.“¹¹⁵⁴ У складу са тим, можемо констатовати да је репресивни полицијски систем, чији су организатори били генерал Мајснер и Драгомир Јовановић, резултирао полицијским поступком који је у много наврата кршио одредбе међународног права и резултирао великим бројем усмрћених цивила.

Ипак, укупан број жртава, а такође и жртва терора,¹¹⁵⁵ врло је тешко утврдити, из више разлога. Наиме, при оваквој анализи, на располагању нам је више врста извора. У првом реду, ту подразумевамо податке немачке ратне провенијенције, који су ипак сачувани и данас доступни у ограниченом обиму. Са друге стране, на располагању су нам истраживања Државне комисије за испитивање злочина окупатора и њихових помагача, која је кроз свој вишегодишњи рад, настојала да утврди бројеве жртава. Ипак, услед многих отежавајућих фактора, резултати њеног рада нису у потпуности поуздани. На све то треба додати и реалан проблем квантификације и раздвајања злочина које је извршила немачка војска од злочина полицијских организација, што представља посебан проблем.¹¹⁵⁶ То произилази из чињенице да су архиве немачких окупационих институција сачуване само у мањем обиму. Тиме је изгубљена могућност прецизне реконструкције сваке полиције акције, а самим тим и разграничења војних и полицијских злочина.

У складу са тим, процене жртава полицијских акција представљају врло незахвалан посао. Њихово утврђивање може се свести искључиво на квантитативне процене одређених истраживања и њихово поређење са доступним изворима. Венцеслав Глишић за број стрељаних у 1942. години наводи бројку агенције „Ројтер“ о 13.000 погубљених. Такође, преноси и немачке извештаје из фебруара и јула 1942. године, на основу којих се може извести закључак да је у првој половини те године погинуло или било стрељано готово 10.000 лица.¹¹⁵⁷ Глишић такође закључује да је за читав ток рата, на територији окупиране Србије усмрћено око 80.000 становника.¹¹⁵⁸ Са друге стране, Државна комисија у свом сумарном извештају тврди да је заједно са Косовом и делом Војводине који није улазио у територијални опсег окупиране Србије, убијено најмање 150.803 лица.¹¹⁵⁹

Код квантитаивне анализе ових бројки, првенствено треба имати у виду да није све злочине извршила полиција. Наиме, само у јесен 1941. године усмрћено је неколико десетина хиљада људи, а у том тренутку немачка полиција поретка у окупираној Србији још увек није располагала са значајним одредима, док Српска државна стража није ни била формирана. Ипак, без обзира на то, као чињеница остаје да је најтврђи заговорник и врло често наредбодавац политике репресалија у окупираној Србији био управо генерал Мајснер. За разлику од њега, Драгомир

¹¹⁵³ *Izvori međunarodnog humanitarnog prava*, str. 314.

¹¹⁵⁴ *Исто*.

¹¹⁵⁵ Државна комисија за ратну штету објавила је класификацију која је под ратном штетом над људским животом, здрављем и интегритетом сматрала: губитак живота, повреде здравља, сакаћења, смањења физичког и духовног здравља, повреде слободе, кршење полног интегритета, повреде достојанства и части и уништење или оштећење имовине. (Z. Janjetović, *Od Auschwitza do Brijuna: pitanje odštete žrtvama nacizma u jugoslovensko-zapadnonemačkim odnosima*, Zagreb 2007, str. 18)

¹¹⁵⁶ Са констатацијом да је доста тешко утврдити починиоце одређених злочина сложио се Венцеслав Глишић. (В. Глишић, *Терор и злочини нацистичке Немачке*, стр. 114-115)

¹¹⁵⁷ В. Глишић, *Терор и злочини нацистичке Немачке*, стр. 114-121.

¹¹⁵⁸ *Исто*, стр. 248.

¹¹⁵⁹ АЈ, 110-49-35, Статистика жртава.

Јовановић, по питању полицијских репресалија, носи командну одговорност, с обзиром на чињеницу да је био врховни командант Српске државне стражу у периоду када је она заједно са одредима немачке полиције вршила чишћења терена и репресалије у каснијој фази окупације.

3.4. Систем логора и уклањање расно неподобних

Када је 1946. године, бивши затвореник логора Бухенвалд, доктор наука, историчар и политиколог, записао да се циклични цивилизацијски круг, који је посебан узлет добио у просветитељству и идејама Француске револуције, у потпуности затворио поништавајући све тековине развоја европске цивилизације и враћајући одређене становнике Старог континента поновно у статус робова, погодио је у срж европског тоталитаризма 20. века.¹¹⁶⁰ У складу са тим, већ увелико изграђен критички ум Еугена Когона, несумњиво је још током рата сковао синтагму „терор као систем владавине“. Њоме је настојао да објасни управо последњу фазу, већ затвореног хронолошког круга цивилизације, достигну деловањем тоталитарне, расистичке идеологије.¹¹⁶¹

Историчар Волфганг Бенц, основну спорну тачку у понашању становништва које је живело (или живи) у савременом свету, види у потреби да личне и националне поразе не објасни простим прихватањем огољених чињеница, већ знатно сложенијих теорија завере, за које не постоје стабилни и проверљиви докази.¹¹⁶² Слично је било у Вајмарској републици, изнуреној економским тешкоћама, оптерећеној нагомиланим незадовољством нижих слојева и притиснутој ширењем крајњих левичарских идеја, под утицајем бољшевичке револуције у Русији. У таквим околностима, немачка република, основана 1919. године, била је плодно тле за прихватање агресивне идеологије десног политичког опредељења, која је борбу између парламентаризма и нарастајуће моћи левичарских групација, успешно искористила да наступи као реакција на револуцију и доживи сопствену експанзију.¹¹⁶³ Та идеологија је у себи носила значајну дозу расизма. Према одређеним истраживањима, нацистички расизам је у тадашњем немачком друштву прихваћен управо услед империјалистичког наслеђа, под снажним утицајем социјал-дарвинизма, превасходно по питању борбе за „животни простор немачког народа“.¹¹⁶⁴

Међутим, идеолошка матрица базирана на коренитој промени етничке, верске и националне слике Европе, захтевала је и механизам способан да то изведе. Енцо Траверзо развој насилних тенденција проналази у периоду након Француске револуције и стварању грађанског друштва, лишеног многих друштвено прихватљивих скрупула, базираних на вери, као и потпуној бирократизацији друштва одрођеног од људске саосећајности.¹¹⁶⁵ У складу са тим, створена је машинерија, базирана на инструментализованом насиљу у корист политичке праксе. Тај државни апарат, због своје кохезије и способности да у пракси изводи расистичке идеје, у науци је, у једном од пионирских и врло креативних радова, назван „естаблишментом“.¹¹⁶⁶

Ипак, историја концентрационих логора, под којим се подразумева читав систем различитих облика логорских институција, одвијала се у више фаза. У првом реду треба одвојити логоре који су успостављени у првим годинама након доласка нациста на власт. Потпуно нова

¹¹⁶⁰ E. Kogon, *Der SS-Staat: Das System der deutschen Konzentrationslager*, Kindler 1974, s. 23-24.

¹¹⁶¹ Исто, стр. 23-40.

¹¹⁶² V. Benc, *Protokoli Sionskih mudraca: Legenda o jevrejskoj svetskoj zaveri*, Beograd 2009, str. 11-23.

¹¹⁶³ A. Митровић, *Фашизам и нацизам*, Београд 2009, стр. 35-40.

¹¹⁶⁴ C. Müller Frøland, *Understanding Nazi Ideology: The Genesis and Impact of a Political Faith*, McFarland 2020, 73-74.

¹¹⁶⁵ E. Traverso, *The Origins of Nazi Violence*, p. 22-43.

¹¹⁶⁶ R. Hilberg, *Zločinci, žrtve, posmatrači*, Beograd 2001, str. 34-40.

фаза наступила је са отпочињањем Другог светског рата и ширењем мреже концентрационих логора на готово читаву окупирану Европу. Овај систем достигао је број од преко 1.000 главних логора, укључујући и највеће, као што су Аушвиц, Берген-Белсен, Треблинка, Бухенвалд, Шелмно или Собибор.¹¹⁶⁷ Ипак, када говоримо о свим врстама логора, према одређеним истраживањима, постојало је укупно 17 различитих типова и преко 10.000 логора широм Европе.¹¹⁶⁸

Односно, појединачни логори, као део читавог система добили су диференциране намене, у зависности од потреба на окупираним просторима, али се сваки од њих базирао на идентичној основи – насилном затварању лица. Тако су логори коришћени за интернацију расних, политичких, верских и других противника Трећег Рајха. Ипак, кулминација постојања концентрационих логора наступила је са одлуком о масовном уништењу читавих друштвених група и народа.

Када говоримо о логорском систему у окупираној Србији, неопходно је нагласити да су постојала три циља Трећег Рајха на овој окупираној територији, уско повезана са успостављањем логорског система – гушење устанка и пацификација, економска експлоатација и решавање „Јеврејског питања“. Тако је на гушењу устанка логорски систем имао врло значајну улогу, пре свега као исходиште интернације ухапшених или заробљених устаника, али и као „резервоар“ за одмазде. Када је реч о економској експлоатацији, логори су служили као извор радне снаге, али такође и као сабирни центар за слање логораша у радне логоре широм Европе. Поврх свега, приликом „коначног решења Јеврејског питања“, логори су одиграли кључну улогу.

У све три тачке немачке политике у одређеном облику биле су инволвиране окупационе и аутохтоне полицијске формације. Њихова улога пре свега се огледала у хапшењу, спровођењу и конфинирању затвореника, али неретко и у вршењу бројних егзекуција током окупације. Осим тога, полицијске личности имале су управне и безбедносне задатке у функционисању логорског система. У складу са тим, кључне личности полицијског система одиграле су врло значајну улогу у организацији и функционисању ових „фабрика смрти“.

У складу са тим, неопходно је постојање различитих облика инструмената принудног затварања становништва на територији окупиране Србије посматрати искључиво као систем. Он је у прва три месеца окупације био диктиран политиком „кажњавања Срба“, а затим и пацификацијом и економском експлоатацијом, који су примат добили од лета прве године окупације. У складу са тим, потреба за формирањем логора појавила се у раној фази окупације. Тако Милан Кољанини, као први логор на територији окупиране Србије, региструје тзв. Свилару у Панчеву.¹¹⁶⁹

Убрзо затим, формирани су логори на Бањици, Аутокоманди, затим у Шапцу, Нишу, Великом Бечкереку и Старом Сајмишту. Осим тога, у плану је било и успостављање једног сабирног логорског центра у луци Саве код Сремске Митровице, са почетним капацитетом од 50.000, а планираним до 500.000 логораша. Иако се од ове идеје одустало и прибегло формирању

¹¹⁶⁷ „Editor’s Introduction to the Series and Volume I“, in: *The United States Holocaust Memorial Museum – Encyclopedia of Camps and Ghettos, 1933-1945*, vol. I, part A, (ed. G. P. Megargee).

¹¹⁶⁸ Lj. Dimić, M. Ristović, “Uvodna studija“, u: *Logor Banjica: logoraši: knjige zatočenika koncentracionog logora Beograd-Banjica (1941-1944)*, tom I, (prir. E. Micković, M. Radojičić) Beograd 2009, str. 11. (даље: *Logor Banjica: knjige zatočenika*)

¹¹⁶⁹ M. Koljanin, „Mesto logra u okupacionom sistemu u Srbiji (1941-1944)“, *Istorija 20. veka*, 1/1997, str. 75-76.

логора променљиве намене на Старом Сајмишту, овако организован систем стављен је у потпуности у функцију општих смерница окупационе политике у Србији.¹¹⁷⁰

3.4.1. Логор Бањица

Политичка пракса нацистичке Немачке на окупираним територијама, као и разграната активност Комунистичке партије Југославије у међуратном периоду, довели су до процене о неопходном успостављању логора за политичке кривце у Београду, још током маја 1941. године. Ова идеја, посебно је интензивирана уочи напада Немачке на Совјетски Савез, када се припремала опсежна полицијска акција, о којој је већ било речи.¹¹⁷¹

Допис Харалда Турнера Милану Аћимовићу, од 22. јуна 1941. године, открива да је у том тренутку наредба немачких власти српским, о организовању логора, већ била издата.¹¹⁷² Једно од кључних задужења добио је Драгомир Јовановић, чији је задатак био да у пракси спроведе успостављање логора.¹¹⁷³ Врло брзо, организована је комисија у чији састав су укључени помоћник Драгог Јовановића, Миодраг Ђорђевић, директор Техничке дирекције Управе Београда, Милан Јањушевић и један представник окупационе службе безбедности. Ова комисија убрзо је за логорску зграду, одабрала бившу касарну 18. пешадијског пука војске Краљевине Југославије.¹¹⁷⁴

Као званичан датум оснивања логора на Бањици у научној литератури углавном се узима 5. јул 1941. године, док су први затвореници стигли већ 9. јула.¹¹⁷⁵ Ипак, практична адаптација зграде још увек није била завршена и на том послу одређене кораке предузео је Драгомир Јовановић. Наиме, услед чињенице да је у јуну смењен са положаја председника Општине Београда, Јовановић је 10. јула исте године, упутио званичан допис новом председнику општине, Милославу Стојадиновићу, са захтевом да се предузму све неопходне мере у погледу адаптације логора. Под тим се подразумевало оспособљавање зграде, кухиње и оправка оградних зидина, као и адекватни радови на адаптацији других затвора Управе града Београда. У ту сврху, обезбеђена су финансијска средства од два милиона динара, из Фонда за јавне радове Државне хипотекарне банке.¹¹⁷⁶

Извођење радова уследило је наредних месеци, и њима је руководио инжињер Јањушевић, кога је Јовановић именовано у комисију за одабир зграде. Радови су окончани крајем септембра, када су око самог логора подигнуте зидине. Биле су у коначном обиму високе пет метара и у облику петоугаоника окружиле логор. На њиховим угловима, озидане су куле, у којима су постављена митраљеска гнезда са стражарима.¹¹⁷⁷

Логор на Бањици формално се налазио у саставу Министарства унутрашњих послова, под ингеренцијом Управе града Београда. Финансије за издржавање и исхрану затвореника

¹¹⁷⁰ Lj. Dimić, M. Ristović, "Uvodna studija", u: *Logor Banjica: knjige zatočenika*, str. 15-16.

¹¹⁷¹ *Бањица* (ур. В. Купрешанин), Београд 1967, стр. 17-20; S. Begović, *Logor Banjica*, Beograd 1989, str. 28-29.

¹¹⁷² *Zbornik NOR-a, I-1*, dok. br. 108, Naređenje dr Turnera M. Aćimoviću, 22.6.1941.

¹¹⁷³ *Колaborационисти пред судом ОЗНЕ*, стр. 237.

¹¹⁷⁴ S. Begović, *Logor Banjica*, Beograd 1989, str. 30.

¹¹⁷⁵ *Hronologija Narodnooslobodilačkog rata 1941-1945*, Beograd 1963, Srbija - 5. jul 1941; В. Глишић, *Терор и злочини нацистичке Немачке*, стр. 43; S. Begović, *Logor Banjica*, Beograd 1989, str. 30-31; В. Petranović, *Srbija u Drugom svetskom ratu*, str. 329, и др.

¹¹⁷⁶ ИАБ, ОГБ, Записници одбора општине београдске, к. 90, 13.5-28.10.1941, стр. 1, одл. 134, 11.7.1941.

¹¹⁷⁷ S. Begović, *Logor Banjica*, Beograd 1989, str. 32.

обезбеђивала је Општина.¹¹⁷⁸ Тиме су, након што је Јовановић 11. септембра објединио положаје на челу Управе и Општине Београда, у његовим рукама централизоване функције у погледу издржавања и управљања логором на Бањици.

За управника логора постављен је Светозар Вујковић,¹¹⁷⁹ предратни шеф Антикомунистичког одсека Одељења опште полиције, познат по склоности ка примени полицијске силе над затвореницима. Такође, у првим месецима функционисања овог логора, стража је била искључиво у рукама домаће жандармерије. Ипак, немачка Полиција безбедности одлучила је да запоседне један део логора и искористи га за сопствене затворенике. Тиме је у оквиру јединственог објекта створен немачки и српски део, а стражарске задатке поделили су немачки и домаћи полицијски органи.¹¹⁸⁰ На чело свог дела логора окупациона Полиција безбедности поставила је немачког команданта. Током окупације на овом положају, променило се неколико личности, углавном у рангу СС-потпоручника и СС-поручника,¹¹⁸¹ али се једна личност није мењала. Наиме, свој утицај у логору од почетка до краја окупације остварио је заменик немачког команданта – Петер Кригер. Овај фолксдојчер добро је говорио српски језик и истакао се садизмом, пљачком и разним облицима бруталности, који су остали дубоко урезани у сећање многих логораша.

Након успостављања установе Заповедник Полиције и Службе безбедности у Србији, немачки део логора на Бањици преведен је из надлежности Ајнзацгрупе у нову институцију Полиције безбедности. Тако је овај логор био подређен пуковнику Емануелу Шеферу, а преко њега вишем СС и полицијском вођи – генералу Мајснеру. Са српске стране, логор је био подређен управнику Београда, а преко њега формално Министарству унутрашњих послова. Све најзначајније одлуке, доношене су преваходно на нивоу полицијских органа, односно у оквиру установа Виши СС и полицијски вођа, Министарства унутрашњих послова и Управе града Београда.

Окупациона и домаћа полицијска организација, у складу са својим ингеренцијама вршиле су конфинирање сопствених криваца у логор на Бањици. Ипак, као правник по професији, Јовановић је очигледно био свестан потенцијалне одговорности након рата, па је од самог почетка постојања овог логора заузео врло тактичан став. Наиме, за одлуке о затварању криваца, искоришћена је предратна законска регулатива, донешена да би се омогућило конфинирање комуниста у логор у Билећи.¹¹⁸² Тиме је целим током постојања логора на Бањици, конфинирање од стране српских полицијских органа вршено позивајући се на Уредбу о измени и допуни Закона

¹¹⁷⁸ *Колaborационисти пред судом ОЗНЕ*, стр. 237.

¹¹⁷⁹ Светозар Вујковић (1899-1949) рођен је у Београду, као син жандармеријског наредника. С обзиром на то да је био слаб ђак, породица га је упутила код родбине у Ниш, где је изучио шлосерски занат. Током Првог светског рата, повукао се са српском војском преко Албаније, а крај рата дочекао је у Француској. Почетком 1920-их година, ступио је у државну службу, а 1924. године запослио се као агент у Управи града Београда. Неколико година касније, постао је поднадзорник полицијских агената, а крајем 1935. године, достигао зенит предратне каријере, именовањем на место шефа Антикомунистичког одсека Опште полиције. Услед скромних резултата и застарелих полицијских метода, званично је пензионисан 1940. године. Током рата био је командант српског дела Логора на Бањици. Након рата је изручен Југославији и осуђен за ратне злочине. (ВА, Нда, к. 120, ф. 1, рег. бр. 44/4; ИАБ, ОСБ, Саслушање Вујковића, стр. 1-2; Р. Туцовић, *Колaborација у Другом светском рату, на примеру сарадње водећих личности Специјалне полиције са Гестапоом (1941-1944)*, мастер рад, Филозофски факултет, Београд 2017)

¹¹⁸⁰ *Колaborационисти пред судом ОЗНЕ*, стр. 237.

¹¹⁸¹ ИАБ, ОСБ, Саслушање Вујковића, стр. 8-9.

¹¹⁸² Контекст постојања логора за комунисте у предратној Краљевини Југославији, често се занемарује. Без обзира на чињеницу да је до данас у науци о овим логорима познато јако мало, интересантан је један полицијски документ од 21. јуна 1940. године, по коме је у логору у Билећи у том тренутку био 71 комуниста. (ИАБ, УГБ СП, IV-260-а, к. 501, стр. 125, Списак конфинираних лица у логору у Билећи, 21.6.1940)

о заштити јавне безбедности и поретка Краљевине Југославије из 1939. године.¹¹⁸³ Овом уредбом предвиђено је да „управно-полицијске власти првог степена могу упутити на боравак у које друго место лица која ремете ред и мир.“¹¹⁸⁴ Тако су домаћи полицијски органи под окупацијом практично само наставили континуитет Краљевине Југославије, позивајући се на предратну правну регулативу. Јовановић је, овим, по свему судећи, настојао да скине одговорност са себе, пре свега у погледу кршења међународно-правног оквира предвиђеног Хашком конвенцијом.

Са друге стране, конфинирање у немачки део логора вршио је Гестапо, као егзекутивно одељење VdS-а. Судећи по исказу генерала Мајснера на саслушању, немачки органи нису посебно били заинтересовани за практично функционисање самог логора, већ су на њега гледали искључиво као на један од неопходних инструмената у спровођењу јасно постављених смерница окупационе политике.¹¹⁸⁵ Осим тога, на пословима полицијских истрага и конфинирања, немачка и домаћа полиција под окупацијом развили су изражену сарадњу, што се јасно види из списка криваца окупационих власти. Наиме, у многим случајевима, Специјална полиција је предавала кривце Гестапоу, који је након окончања истраге одређивао конфинирање у логор.¹¹⁸⁶

Сам боравак затвореника на Бањици био је у психо-физичком погледу врло тежак. Са једне стране, по самом доласку у логор, лична имовина затвореника одвајана је у посебан магацин, где се готово истовремено налазила на мети пљачкања.¹¹⁸⁷ Такође, у логору је заведен тежак систем у погледу хигијене и исхране, који апсолутно није задовољавао основне људске потребе.¹¹⁸⁸ То је аутоматски отворило могућност за корупцију, пре свега у погледу пакета које су породице притвореника упућивале, свесне више него тешког положаја у логору.¹¹⁸⁹ На челу читавог коруптивног система, према исказима бивших упосленика самог логора, били су управо Светозар Вујковић и Петер Кригер, који су прибављали противправну корист, злоупотребљавајући тежину положаја и психозу у којој су живеле породице конфинираних.¹¹⁹⁰ Осим тога, Вујковић и Кригер су притворенике логора све време држали под врло сложеним обликом психолошког притиска, организујући денунцијантску службу и користећи поједине затворенике за прибављање инсајдерских информација, али и обављање других задатака.¹¹⁹¹

Све напред наведено довело је до изразитог осећаја несигурности код логораша, који су имали страх једни од других. Вести о томе да међу њима постоје сарадници логорске управе утицали су на психозу страха од убачених агената. Тиме основаним можемо сматрати да се код њих појавио додатни осећај угрожености, из разлога што је постојала могућност да било ко логорској управи пренести личне разговоре међу логорашима.

Сам темпо конфинирања у логор на Бањици био је изразито висок, па су домаће власти врло брзо лоцирале проблем нејасног статуса многих логораша. Наиме, током првих годину дана

¹¹⁸³ ИАБ, УГБ СП, IV-71/3, к. 334, Пирињак Госпава, стр. 6, Решење о стављању у концентрациони логор, 4.12.1941; ИАБ, УГБ СП, IV-243-а, к. 501, стр. 2, Решење о конфинирању у логор, 21.4.1943, и други.

¹¹⁸⁴ „Уредба о измени и допуни Закона о заштити јавне безбедности и поретка у држави“, *Службене новине*, 16.12.1939, стр. 1, м.с. број 1640.

¹¹⁸⁵ АЈ, 110, ф. 324, стр. 906-908, Записник о саслушању Аугуста Мајснера, 31.8.1946.

¹¹⁸⁶ АЈ, 110, инв. бр. 1827, стр. 1181-1187, Списак логораша примљених од Гестапоа.

¹¹⁸⁷ АЈ, 110, инв. бр. 4393, стр. 455, Записник о саслушању Стевана Удицког, 13.1.1945; АЈ, 110, инв. бр. 1937, стр. 280, Изјава Милана Кобиљског – Лале, о логору на Бањици; АЈ, 110, инв. бр. 9010, стр. 17, Саслушање Дрча Божидара.

¹¹⁸⁸ О томе више у: S. Begović, *Logor Banjica 1941-1944*, књ. II, Београд 1989, стр. 79-98. В. Глишић, *Терор и злочини нацистичке Немачке*, стр. 137-138, и др.

¹¹⁸⁹ АЈ, 110, инв. бр. 9010, стр. 17, Саслушање Дрча Божидара.

¹¹⁹⁰ АЈ, 110, инв. бр. 4393, стр. 455, Записник о саслушању Стевана Удицког, 13.1.1945; АЈ, 110, инв. бр. 1937, стр. 280, Изјава Милана Кобиљског – Лале, о логору на Бањици; АЈ, 110, инв. бр. 9010, стр. 17, Саслушање Дрча Божидара.

¹¹⁹¹ АЈ, 110, инв. бр. 1937, стр. 281, 287, 289, 292, Изјава Милана Кобиљског – Лале, кључара у логору на Бањици.

постојања логора (јул 1941. – јул 1942.) није постојало адекватно разврставање према степену кривице. Да би се то превазишло, јула 1942. године, образована је прва комисија за категоризацију затвореника. У њен састав ушао је један представник МУП-а, Цветан Ђорђевић, затим два представника Специјална полиције, Илија К. Паранос и Божидар Бећаревић и шеф концентрационог логора, Светозар Вујковић. Међутим, у октобру исте године, шеф Српске државне безбедности, Драгомир Јовановић, званично је именован сталну комисију за категоризацију, која је имала нешто модификованији састав и продужила свој рад све до краја лета 1944. године. Прва комисија разврставала је кривце у укупно четири категорије,¹¹⁹² док је у раду друге комисије модификован и модалитет кривица, па је број категорија смањен на три.¹¹⁹³ По овако организованом принципу, уз мање измене које је увео генерал Недић, крајем лета 1944. године, комисија је радила до краја окупације.¹¹⁹⁴

У практичном погледу, категорисање криваца изводило се тако што се комисија састајала и одређивала тежину кривице одређене личности или групе. Након тога, састављан је писмени предлог категоризације и упућиван шефу СДБ, Драгомиру Јовановићу.¹¹⁹⁵ Он се, по прегледању материјала, саглашавао или давао примедбу на категоризацију, након чега је одлука о категорисању постајала извршна.¹¹⁹⁶ Односно, категоризација је у периоду од 1942. до 1944. године мењала функцију суда, који је требало да доноси пресуду. Одлуком о категоризацији, доношена је пресуда затвореницима, која је у многим случајевима била смртна, и у тако постављеном систему, Јовановић је имао пресудну улогу и био директно одговоран за казне изречене по основу категоризације. Како је Јовановић службено био намештеник Министарства унутрашњих послова, одговорност за категоризацију сноси и Недићева влада, којој је ово министарство припадало.

Овако постављен систем био је у функцији укупних циљева нацистичке Немачке. Тако су логораша били извођени на стрељање, упућивани на рад у Немачку или пуштани на слободу. Прва и најтежа мера, била је уско повезана са дејством покрета отпора. Наиме, устанички напади на немачке војнике и припаднике домаћих полицијских формација санкционисани су одмаздама, које су одређене по основу квота за стрељање, о којима је већ било речи. У складу са тим, логораша су кроз читав период окупације стрељани за одмазду. То се најчешће одвијало у Јајинцима, али неретко су бањичке групе одвођене на друга стратишта или у унутрашњост, ради ефекта на локално становништво.¹¹⁹⁷ Такође, након ликвидирања Јевреја, и Логор на Сајмишту коришћен је као резервоар за стрељање талаца.

Током постојања Логора на Бањици, кроз ову институцију репресије и терора над становништвом окупираних територија, прошао је велики број људи. Логорске књиге говоре да је од 9. јула 1941. године до 2. октобра 1944. године, кроз овај логорски комплекс прошло укупно

¹¹⁹² I – најтежи кривци, лица осуђена на смртну казну; II – лица на споредним функцијама, која нису вршила никакве акте саботаже и која су на располагању за упућивање на рад у Немачку; III – сви остали кривци, чије су кривице незнатне или о томе нема довољно доказа; IV – лица која могу бити отпуштена из логора.

¹¹⁹³ I – најтежи кривци, лица осуђена на смртну казну, II – лица на споредним функцијама, уколико нису упућени на рад у Немачку, требало је да остану неодређено време у логору или у случају недостатка лица прве категорије, долазе у обзир за стрељање; III/1 – млади хапшеници који се на одређено време упућују у Завод за принудно васпитање у Смедеревској паланци; III/2 – лица о чијој кривици није било довољно података; III/3 – лица ухапшена и послата у логор без основа, III/4 – лица која по тежини кривице (симпатизери и помагачи КПЈ) треба у логору да остану одређено време (6 месеци, годину или две дана).

¹¹⁹⁴ Б. Божовић, *Специјална полиција*, стр. 438-458.

¹¹⁹⁵ ИАБ, БИА, Божидар Бећаревић, стр. 4-1 до 4-5, Доказни поступак – Конфинирање на Бањици.

¹¹⁹⁶ ИАБ, БИА, УГБ СП, IV-243/9, к. 501, стр. 10, Допис Бећаревића шефу Концентрационог логора, 7.4.1944; АЈ, 110, инв. бр. 4389, стр. 438-439, Саслушање Миливоја Јовановића; *Колaborационисти пред судом ОЗНЕ*, стр. 321-322.

¹¹⁹⁷ В. Глишић, *Терор и злочини нацистичке Немачке*, стр. 139-143.

23.637 именов и презименом забележених лица. Ипак, професори Милан Ристовић и Љубодраг Димић, наглашавају да се ова бројка не може сматрати коначном, пре свега услед чињенице да су многе групе у логору боравиле само привремено, након чега су одвођене у неки од логора у иностранству или су убрзо погубљени. У складу са тим, оквирна процена броја заточеника, креће се на око 30.000 људи.¹¹⁹⁸

У читавој историји постојања логора на Бањици и стрељања затвореника, улога генерала Мајснера и Драгомира Јовановића била је врло значајна. Наиме, аустријски официр директно је подносио предлоге за стрељања војном заповеднику Србије. Осим тога, под ингеренцијом њему подређеног заповедника Полиције и Службе безбедности налазио се немачки део логора, а припадници СС одреда су обезбеђивали логор и вршили стрељања логораша. Са друге стране Јовановић је са положаја управника Београда и председника београдске општине, успоставио логор, вршио његово снабдевање и издржавање, наименовао логорску управу и комисију за категоризацију и поврх свега, као највиша инстанца, парафирао разврставање логораша по категоријама, а самим тим и многима одредио смртну казну.

На суђењу након рата Јовановић и генерал Мајснер су се бранили чињеницом да нису добијали никакве жалбе на положај логораша. Осим тога, обојица су у врло сличној форми нагласили да никада нису били у логору на Бањици.¹¹⁹⁹ Без обзира да ли је у питању истина или не, то их свакако не аболтира од одговорности коју су имали сходно врло широким ингеренцијама у погледу конфинирања и стрељања затвореника.

3.4.2. Завод за принудно васпитање омладине у Смедеревској Паланци

Раст броја комунистички опредељених притвореника у затворима и логорима Управе града Београда, открио је велики број омладине наклоњене комунистима. Са стране колаборационистичких власти врло брзо је уочена потреба да се кривци млађих генерација издвоје од политички и идеолошки изграђених комуниста, који су махом конфинирани у логор на Бањицу. У складу са тим, током 1942. године, од стране домаћих полицијских органа дошло је до предлога о оснивању једне установе намењене принудном преваспитавању омладине, пре свега у погледу одвраћања од марксистичких идеја и прихватања идеолошког погледа националне мисли коју је пропагирала Недићева влада.¹²⁰⁰

¹¹⁹⁸ Lj. Dimić, M. Ristović, "Uvodna studija", u: *Logor Banjica: knjige zatočenika*, str. 19.

¹¹⁹⁹ АЈ, 110, ф. 324, стр. 906-908, Записник о саслушању Аугуста Мајснера, 31.8.1946; ИАБ, БИА, Д. Јовановић, док. бр. 151, стр. 67, Записник са суђења Драгомиру Јовановићу.

¹²⁰⁰ Само питање од кога је стигла иницијатива за успостављање Завода за принудно васпитање омладине, до скора је у науци било спорно. Наиме, у ранијој историографској продукцији прихваћена је тврдња емигрантских аутора, да је творац ове идеје био Димитрије Љотић. (М. Крстић, *Непокорена младост: Концентрациони логор у Смедеревској паланци 1942-1944*, Београд 1981, стр. 11-12; М. Николова, *Завод за принудно васпитање омладине у Смедеревској Паланци*, Београд 2010, стр. 39; А. Стојановић, „Завод за принудно васпитање омладине у Смедеревској Паланци“, у: *Генерал Милан Недић и домаћа управа у Србији 1941-1944. године – научни погледи* (ур. В. Ђурић Мишина), Београд 2017, стр. 88-89) Са друге стране, у предмету Божидара Бећаревића у фонду БИА, постоји елаборат непознатог и врло обавештеног аутора, који је објаснио да је ова иницијатива потекла од полицијских органа Управе града Београда. Узрок тога био је велики број омладинаца заведених комунистичким идејама, код којих је постојао простор за преваспитавање. Према овом елаборату, Паранос и Бећаревић су формално предложили министру просвете Велибору Јонићу, који је био позитивно изненађен новим приступом полицијских органа. (ИАБ, БИА, Б. Бећаревић, стр. 403-169, Елаборат о Заводу за принудно васпитање) Нове изворе уочио је и историчар Александар Стојановић, објављујући закључке у облику прилога истраживању. (А. Стојановић, „Завод за принудно васпитање

Након што је овај предлог стигао до министра Јонића, организована је заједничка конференција представника Министарства просвете и полицијских органа. Према одређеним истраживањима, овом састанку је присуствовао и Драгомир Јовановић, који се заједно са осталим полицијским представницима поставио уздржано, сумњајући у стварну могућност да се млади комунисти преваспитају.¹²⁰¹ То се може тумачити чињеницом да полицијски органи нису били задовољни решењем које би подразумевало установу под окриљем Министарства просвете и снажним утицајем покрета „Збор“. У оваквој консталацији снага, полицијске установе би над Заводом задржале само помоћну и контролну улогу. Ако имамо у виду познат став Специјалне полиције да су једино њени органи кадри да се на прави начин боре против комунизма, чини се реалним да представници полицијског фактора нису до краја били задовољни оваквим идејним решењем у оквиру Министарства просвете.

Без обзира на то, успостављање Завода ипак је изведено. Брзо је постигнут консензус око потребе да оваква институција буде лоцирана у унутрашњости и у ту сврху предложене су просторије Пољопривредне школе у Крагујевцу, бившег логора за политичке затворенике у Смедеревској Паланци и Пољопривредне школе у Ваљеву. С обзиром да је у погледу организације и безбедности највише одговарао бивши логор у Смедеревској Паланци, управо ту је и смештен Завод за принудно васпитање омладине.¹²⁰²

Правни оквир за успостављање завода постављен је обнародовањем Уредбе о принудном васпитању омладине, 4. августа 1942. године.¹²⁰³ Управа је у Завод стигла 7. септембра, и на њеном челу стајали су Милован и Драгојла Поповић, као старешине мушког, односно женског дела. Прве групе омладинаца пристигле су 22. септембра 1942. године и Завод је свој рад обављао формално све до краја окупације. Кривце је кроз читав период углавном упућивала Специјална полиција из сопствених затвора или евентуално логора на Бањици.¹²⁰⁴

Као што смо већ видели, домаћи полицијски органи су за принудно смештање лица користили одређену правну регулативу. Ипак, за разлику од конфинирања притвореника у логор на Бањици, када је коришћена правна регулатива Краљевине Југославије, за принудно смештање омладинаца у Завод, нису постојали предратни законски акти као темељ. Услед тога, домаћи полицијски органи позивали су се на члан 2, Уредбе о принудном васпитању донете лета 1942. године.¹²⁰⁵ У њему се каже: „у овај завод слаће се ученици и ученице (...), слушаоци универзитета и других високих школа и ваншколска омладина оба пола у узрасту од 14-25 година, по одлуци првостепених општих управних, односно полицијских власти.“¹²⁰⁶

Ингеренције су одређене тако да је Завод био у надлежности Министарства просвете. Стражарску службу вршио је један одред СДС-а, двоструко потчињен команди СДС-а и управи завода.¹²⁰⁷ Старешине су једном месечно подносиле извештај о раду Управи града Београда, чиме

омладине у Смедеревској Паланци у светлу нових историјских извора и сазнања“, *Смедеревски крај и Подунавље кроз историју* (ур. А. Кадијевић), Нови Сад 2020, стр. 221-236)

¹²⁰¹ А. Стојановић, „Завод за принудно васпитање омладине у Смедеревској Паланци“, у: *Генерал Милан Недић и домаћа управа у Србији 1941-1944. године – научни погледи* (ур. В. Ђурић Мишина), Београд 2017, стр. 88-89. (даље: А. Стојановић, „Завод за принудно васпитање“)

¹²⁰² ИАБ, БИА, Б. Бећаревић, стр. 403/179, Елаборат о Заводу за принудно васпитање.

¹²⁰³ „Уредба о принудном васпитању омладине“, *Службене новине*, 4.8.1942, стр. 1.

¹²⁰⁴ М. Николова, *Завод за принудно васпитање омладине*, стр. 45; А. Стојановић, „Завод за принудно васпитање“, стр. 90.

¹²⁰⁵ ИАБ, УГБ СП, IV-244, к. 501, стр. 419, Решење о стављању у Завод за принудно васпитање, 4.5.1943.

¹²⁰⁶ „Уредба о принудном васпитању омладине“, *Службене новине*, 4.8.1942, стр. 1.

¹²⁰⁷ А. Стојановић, „Завод за принудно васпитање“, стр. 93.

је Специјална полиција имала увид у догађаје у Заводу. На основу тога, домаћи полицијски органи су извештавали паритетне немачке полицијске институције.¹²⁰⁸

Осим тога, Специјална полиција је у Завод долазила искључиво по потреби. Тако је у пролеће 1943. године спречено масовно бекство омладинаца, на шта је екипа полицијских органа из Београда добила задатак да цео случај испита. Након тога, у новембру исте године, догодило се и успешно бекство осам питомаца.¹²⁰⁹ Због тога је у Завод још једном упућена одабрана екипа полицијских агената. По обављеној истрази, Илија Паранос је Министарству просвете упутио извештај, којим је предложио да се у Завод постави једна стручна комисија „која би извршила прекатегорисање (...) питомаца и непожељне елементе пребацила у логор на Бањици.“¹²¹⁰ То је био начелан покушај Управе града Београда да ојача свој утицај у Заводу, а умањи аутономију управе. Ипак, када је постављен полицијски комесар, читава управа Завода дала је оставку, па је цела ситуација разрешена негативно по полицијске органе.¹²¹¹ Тиме је утицај полиције на установу Министарства просвете остао ограничен до краја окупације.

Ако се погледа генерално, чини се да је у читавом систему организованом за притварање криваца домаћих полицијских органа, Завод у Смедеревској Паланци имао важност мањег обима. Односно у поређењу са затворима у Ђушиној, на Обилићевом венцу и логору на Бањици, чини се да је Завод имао периферно место. То уосталом показује и чињеница да се Специјална полиција само у ограниченом облику бавила местом где је на преваспитавању у сваком тренутку било неколико стотина омладинаца. Осим тога, нисмо пронашли документе чији је творац Драгомир Јовановић, а који се тичу ове установе. Наиме, он је, судећи по доступним изворима, све послове везано за Завод препустио Параносу и Бећаревићу, а индивидуално се укључио у неколико наврата – да разреши спор око употребе питомаца на раду окупационих усанова, затим да обезбеди неопходан контингент хране за Завод, и томе слично.¹²¹²

Са друге стране, трагови о интересовању окупационих полицијских формација за Завод у Смедеревској Паланци, још су оскуднији. Своде се на чињенице да су окупационе власти при самом формирању Завода отежале успостављање ове установе. У изворима је остало забележено да су одужили са прихватањем правилника ове институције, јер су сматрали да ће то бити „комунистички Универзитет.“¹²¹³ О делатности и ставовима окупационих полицијских органа вишег ранга, укључујући и генерала Мајснера, по питању Завода у Смедеревској Паланци, нисмо пронашли никакве податке. То може бити производ чињенице да у погледу једне установе ограниченог значаја, генерал Мајснер није био превише заинтересован.

3.4.3. Јеврејско питање

Пропаганда и терор представљају два ослонца на којима су темељени тоталитарни режими. Њихова појава не искључује се међусобно, а истовремено једно готово неупитно захтева друго. Хана Арент наглашава да су на окупираним територијама развијени системи антисемитске

¹²⁰⁸ ИАБ, БИА, Б. Бећаревић, стр. 403/173, Елаборат о Заводу за принудно васпитање; М. Крстић, *Непокорена младост: Концентрациони логор у Смедеревској Паланци 1942-1944*, Београд 1981, стр. 46-51.

¹²⁰⁹ М. Николова, *Завод за принудно васпитање омладине*, стр. 81-83.

¹²¹⁰ ИАБ, БИА, Б. Бећаревић, стр. 75/1, Допис Специјалне полиције Министарству просвете и вера – Извештај о бекству питомаца из Васпитног завода у Смедеревској Паланци, 4.12.1943.

¹²¹¹ А. Стојановић, „Завод за принудно васпитање“, стр. 111-112.

¹²¹² А. Стојановић, „Завод за принудно васпитање“, стр. 108.

¹²¹³ ИАБ, БИА, Б. Бећаревић, стр. 403-179, Елаборат о Заводу за принудно васпитање.

пропаганде коришћени на самом почетку окупације, као један вид стабилизације контроле над локалним становништвом. Ипак, Арентова поентира да терор у једном тренутку у потпуности преузима примат, достиже свој крајњи облик и тиме пропаганду чини непотребном.¹²¹⁴ У таквим околностима, насиље се директно манифестује кроз употребу државних органа и постаје „најфлагрантнија манифестација (државне) моћи“.¹²¹⁵ Овај образац, добрим делом се поклапа са судбином јеврејског становништва на простору окупиране Србије. Прво су, почевши од листа *Ново време*, антисемитски текстови угледали светлост дана у медијском простору,¹²¹⁶ а годину дана након тога, највећи део Јевреја већ је био усмрћен.

Ипак, да би правилно разумели контекст „коначног решења Јеврејског питања“ у окупираној Србији, неопходно је представити хронологију постојања јеврејског становништва на овом простору. Наиме, Жени Лебл наводи да су се Јевреји на простор јужног Балкана доселили после пада Првог јерусалимског Храма, 587. године пре нове ере. Следећи значајан прилив јеврејског становништва сврстава се у период Крсташких ратова, од 11. до 13. века.¹²¹⁷ Значајно увећање јеврејске заједнице на овим просторима догодило се у 16. веку, након што су се доселили Јевреји протерани из Шпаније. Затим, у 18. веку Београд и Србија били су стециште досељавања угледних и учених Јевреја из Цариграда, Пловдива, Солуна и других већих балканских градова. Након Српске револуције, Јевреји су узели значајан допринос у развоју младе српске државе 19. века. Њихов број константно је растао, а сарадња са српским становништвом ојачана је и учвршћена, посебно у време владавине кнеза Милоша Обреновића. Средином тог века уследио је период дисконтинуитета у погледу повољности положаја јеврејске мањине, али доношење устава из 1869. године, ратни догађаји 1876. и Берлински конгрес, омогућили су Јеврејима да у пракси искажу свој патриотизам. Грађанску равноправност, у потпуности су изборили за време владавине кнеза/краља Милана Обреновића (1868-1889). Током ратова 1912-1918. око 600 Јевреја узело је учешћа у ратним операцијама, а од тог броја страдало је око 150 људи. Небојша Поповић закључује да је то додатно учврстило српско-јеврејске односе и стабилизovalo положај ове заједнице у оквиру Краљевине Србије.¹²¹⁸

Када говоримо о периоду након стварања Краљевине СХС, већина аутора слаже се у ставу да је њихов положај у оквиру нове државе стабилизovan.¹²¹⁹ У том периоду, око 95% Јевреја живело је у урбаним градским срединама, и највећи део породица бавио се пословима из домена индустрије, трговине, банкарства и занатства, док се мањи део бавио пољопривредом. Еснафски пописи из 1939/40. године говоре о 5.000 трговаца, 4.200 приватних чиновника, 2.000 занатлија, 1.300 трговачких заступника, 550 лекара, 500 државних чиновника, 400 индустријалаца, 350 адвоката, 300 индустријских радника, 170 инжењера, 130 професора и учитеља, 120 банкара, 100 апотекара и др.¹²²⁰ Правилно су разумели потребу за уклапањем у домицилно друштво и у складу са тим у комуникацији са локалним становништвом користили језик средине, док су у својим домаћинствима говорили сопственим језиком. Влада Краљевине СХС гарантовала им је

¹²¹⁴ Н. Аrent, *Izvori totalitarizma*, Београд 1998, стр. 349-352.

¹²¹⁵ Н. Аrent, *O nasilju*, Београд 2002, стр. 45-54.

¹²¹⁶ А. Стојановић, Д. Зец, „Јазбина из које су потекла сва зла и несреће“ – антисемитска и антимаџонска пропаганда на страницама колаборационистичке штампе у Србији 1941-1944“, у: *Колаборационистичка штампа у Србији* (ур. А. Стојановић), Београд 2015, стр. 65-68; П. Косић, *Антисемитска пропаганда у српској штампи од 1941-1944. године*, мастер рад, Филозофски факултет у Београду 2014, стр. 34-46.

¹²¹⁷ Ž. Lebl, *Do Konačnog rešenja: Jevreji u Beogradu 1521-1942*, Београд 2016, стр. 1-2.

¹²¹⁸ Н. Поповић, *Jevreji u Србији 1918-1941*, Београд 1998, стр. 11-24.

¹²¹⁹ Н. Поповић, *Jevreji u Србији 1918-1941*, Београд 1998, стр. 195-200; Ž. Lebl, *Do Konačnog rešenja: Jevreji u Beogradu 1521-1942*, Београд 2016, стр. 213, 222-224; М. Ivanković, *Jevreji u Jugoslaviji (1944-1952)*, Београд 2009, стр. 15-27.

¹²²⁰ М. Ivanković, *Jevreji u Jugoslaviji (1944-1952)*, стр. 15-16.

индивидуална људска и колективна грађанска права, што им је омогућило миран живот и просперитет.¹²²¹ Многи истакнути Јевреји, припадали су ционистичком покрету, али такође и били верни југословенски грађани, искрене патриоте, монархисти и пријатељи династије Карађорђевић. Најбољи пример за то свакако је др Исак Алкалај, који је своје дужности према Краљевини Србији извршавао током Првог светског рата, а затим постао и врховни рабин новоформиране државе. Поврх свега, краљ Александар Карађорђевић именовao га је сенатором, током 1932. године.¹²²²

Ипак, услед значајних политичких промена у Европи, које су посебно биле изражене у другој половини 1930-их година, долази до делимичне измене положаја јеврејског становништва у Краљевини Југославији. Наиме, београдска штампа је, од доласка нациста на власт пажљиво пратила антијеврејске наредбе, затим Нирнбершке расне законе и њихову имплементацију у Трећем Рајху.¹²²³ Осим тога, уследио је и снажан притисак нацистичке Немачке, а поједине антисемитске ставове изражавао је и владика Николај Велимировић, који је имао значајан утицај на становништво српског етничког простора.¹²²⁴ Економска зависност од Немачке, довела је до продора радикалних расистичких идеја, које су кулминирале током лета и јесени 1940. године развијеном пропагандном кампањом у дневној штампи, међу којом се оштрином антисемитских текстова посебно истицао дневни лист *Време*.¹²²⁵ Као крајњи исход ове пропагандне кампање, 5. октобра 1940. године донете су прве рестриктивне мере у погледу положаја Јевреја у Краљевини Југославији. Њима су прецизирана ограничења права на упис Јеврејских ђака у школе јужнословенске краљевине, као и забрана трговине животним намирницама.¹²²⁶

Ипак, почетак окупације донео је потпуно измењену слику. Домаће становништво било је изложено употреби традиционалних, али и модерних антисемитских стереотипа и пропаганде, као припреми за спровођење рестриктивних мера.¹²²⁷ Оно што се у наредних година дана догађало са јеврејским становништвом представљало је израз опробане политичке праксе нацистичке Немачке. Наиме, само успостављање окупације и прва два месеца њеног трајања представљали су период у коме је јеврејско становништво готово потпуно обесправљено. У том периоду су пописани, обележени жутим тракама, затим оптерећени контрибуцијама, принудним радом,

¹²²¹ М. Ivanković, *Jevreji u Jugoslaviji (1944-1952)*, стр. 23.

¹²²² М. Ristović, „Izveštaj vrhovnog rabina Jugoslavije dr Isak Alkalaja o događajima u Jugoslaviji od kraja marta do kraja juna 1941. godine“, *Tokovi istorije*, 1-2/1997, стр. 179-180.

¹²²³ О. Milosavljević, *Savremenici fašizma 1: Percepcija fašizma u beogradskoj javnosti 1933-1941*, Београд 2010, стр. 241-281.

¹²²⁴ Милан Кољанин наглашава да је владика Николај Велимировић, почевши од 1926. године изражавао поједине антисемитске ставове. То је био производ његовог разочарења „одрицањем Европе од Бога“. Осим тога, владика жички је у рушењу Русије и страдању руског православног становништва видео тајни утицај Јевреја. Кољанин наглашава да су овакви ставови владике Николаја били производ традиционалног, али и делимично савременог антисемитизма. (М. Koljanin, „Srpska pravoslavna crkva i Jevrejsko pitanje“, *Istorija 20. veka*, 1/2010, стр. 23-34)

¹²²⁵ М. Ivanković, А. Stojanović, „Anti-Semitic Propaganda and Legislation in Serbia 1939-1942: Content, Scale, Aims and Role of the German factor“, *Istorija 20. veka*, 2/2019, р. 85-90. Анализа антијеврејске кампање у дневном листу *Време*, током лета и јесени 1940. године тема је и једне монографије, чији аутори долазе из сфере правних и безбедносних наука. Услед неадекватног образовања аутора, ова монографија садржи читав низ пре свега методолошких пропуста и запажено одсуство квалитетне анализе ограничено одабране базе историјских извора. Услед свега наведеног, резултати овог истраживања остали су, са историографског аспекта, врло оскудни. (Н. Ранђеловић, Ж. Лазић, М. Матијашевић, *Позив на прогон: Антијеврејска и антимаџонска кампања у листу Време 1940. године*, Београд 2019)

¹²²⁶ Н. Поповић, *Jevreji u Србији 1918-1941*, Београд 1998, стр. 140-143; Ж. Lebl, *Do Konačnog rešenja: Jevreji u Beogradu 1521-1942*, Београд 2016, стр. 276-285; М. Ivanković, *Jevreji u Jugoslaviji (1944-1952)*, стр. 32-33.

¹²²⁷ М. Кољанин, „Антисемитски стереотипи и пропаганда у Србији 1941-1942“, *Историја 20. века*, 1/2003, стр. 86-108.

постављањем комесара у јеврејске радње и поврх свега искључени из јавног и друштвеног живота.¹²²⁸

У складу са поделом ингеренција између Вермахта и СС-а, званично објављеном 2. априла 1941. године, непосредно пред отпочињање напада нацистичке Немачке на Краљевину Југославију, ове мере у пракси је спроводио др Вилхелм Фукс и његове испоставе Полиције безбедности.¹²²⁹ Управо на тим пословима, Драгомир Јовановић и њему подређена полицијска организација под окупацијом, добили су прве задатке. Наиме, још док је био изванредни комесар града Београда, из Општине Београда отпуштена су сва лица јеврејске националности.¹²³⁰ Да би били потпуно сигурни у правилно извршење овог задатка, Јовановићу подређени органи контактирали су 11 дана касније Фелдкомандантуру са молбом да достави прецизно објашњење ко се све сматра Јеврејином.¹²³¹ Крајем маја, Јовановић је преко новина поновио наредбу о забрани скривања јеврејске имовине, донету од стране окупатора.¹²³² Такође, током првих месеци окупације, новоуспостављена београдска полиција на себе је преузела и послове на регистрацији и контроли београдских Јевреја приликом извршавања принудних радова.¹²³³ О резултатима послова на регистрацији, Драгомир Јовановић је известио комесара Министарства унутрашњих полсова, 12. јуна 1941. године, наводећи да је до тог дана регистровано укупно 9.145 Јевреја и 675 јеврејских радњи.¹²³⁴ Осим тога, Управа града Београда током лета 1941. године објавила је позиве лицима јеврејске националности, да се наредног дана појаве у просторијама ове Управе.¹²³⁵

Крајем јула прве године окупације, од Јовановића, као шефа Специјалне полиције немачки окупациони органи први пут су захтевали хапшење једног лица, наглашавајући да је јеврејске националности. Ипак, карактер овог хапшења није био расистичке природе, већ потреба привођења услед наводног учешћа у саботажи, али се расизам том приликом ипак јасно видео.¹²³⁶ Већ од 22. августа 1941. године, започело је масовно интернирање мушких лица јеврејске националности у новоформиран пролазни логор за Јевреје на Аутокоманди, познат као „Топовске шупе“.¹²³⁷ У ове зграде су до 20. октобра прве године окупације, од стране немачких органа, интернирани мушки Јевреји старији од 14 година.¹²³⁸ Интересантно је да је интернирање јеврејског становништва у логоре, један противник Драгомира Јовановића искористио да о њему пошаље негативну денунцијацију, покушавајући да га пред Гестапоом „окриви“ услед тога што је наводно двојицу руских Јевреја пререгистровао као лица руске националности и тиме их заштитио од интернације.¹²³⁹

¹²²⁸ V. Мапошек, *Holokaust u Srbiji 1941-1942*, Београд 2007, стр. 42-47; М. Ристовић, *Југословенски Јевреји у бекству од Холокауста 1941-1945*, Београд 2016, стр. 57-59. (даље: М. Ристовић, *Југословенски Јевреји у бекству од Холокауста*).

¹²²⁹ АЈ, 110-324-913, Записник о саслушању Ханса Хелма, 18.9.1946; АЈ, 110- 324-915 до 916, Записник о саслушању др Георг Кисела, 25.10.1946; V. Мапошек, *Holokaust u Srbiji 1941-1942*, стр. 47-49.

¹²³⁰ ИАБ, ОГБ, к. 210, ф. 5-343/41, Допис Управног одељења градског поглаварства, 27.4.1941.

¹²³¹ ИАБ, ОГБ, к. 210, ф. 5-642/41, Допис Општине града Београда Фелдкомандантури 599, 8.11.1941.

¹²³² „Строго је забрањено прикривати јеврејске ствари“, *Општинске новине*, 26.5.1941, стр. 3.

¹²³³ Б. Божовић, *Специјална полиција*, стр. 37.

¹²³⁴ МЖГ, АББ, СП – 1941, Извештај управника Београда Комесаријату за унутрашње послове, 12.6.1941.

¹²³⁵ „Наредба за Јевреје“, *Ново време*, 18.6.1941, стр. 3; „Објава“, *Ново време*, 12.7.1941, стр. 3.

¹²³⁶ ИАБ, BdS, В – 91, Воžовић Zorka, стр. 9, Gestapo an Jovanović, 28.7.1941.

¹²³⁷ О бројевима интернираних, затим и о самом логору Топовске шупе више у: Д. Цветковић, *Од Топовских шупа до Сајмишта: Квантитативна анализа Холокауста у окупираној Србији*, Београд 2020, стр. 70-88; D. Cvetočić, „Logori Topovske šupe i Sajmište kao centralna mesta Holokausta u okupiranoj Srbiji – numeričko određenje i kvantitativna analiza“, *Istorija 20. veka*, 1/2018, стр. 69-90; Н. Жарковић, „Пролазни логор Топовске шупе“, *Наслеђе*, бр. 10 (2009), стр. 103-112.

¹²³⁸ Б. Божовић, *Страдање Јевреја у окупираном Београду*, стр. 18-19.

¹²³⁹ ИАБ, БИА, Д. Јовановић, док. бр. 153, стр. 3, Изводи из BdS архиве „Jovanović Dragomir – Dragi“.

Мушка лица јеврејске националности, интернирана у Топовским шупама коришћена су, како то назива Валтер Маношек, као резервоар за вршење одмазди током гушења устанка.¹²⁴⁰ То се догађало по основу строгих квота за стрељање, о којима је већ било речи. До краја новембра 1941. године највећи део мушког јеврејског становништва са простора окупиране Србије био је погубљен.¹²⁴¹ Преостали су пребачени у Јеврејски логор Земун, који је успостављен као централно место намењено смештају преосталих Јевреја (жена, деце, старца). Овај логор у наредном периоду постао је исходиште већег дела преосталог јеврејског становништва, а с обзиром на чињеницу да је смештен у просторијама које су коришћене пре рата за сајамске свечаности, добио је алтернативни назив – логор на Сајмишту.¹²⁴²

Одлука да се напусти план о оснивању логора у Засавици и да се пређе на оснивање транзитног логора за јеврејске жену и децу, на бившем београдском Сајмишту, донета је 23. октобра 1941. године. С обзиром да се формално налазио на територији Независне Државе Хрватске, са те стране постављен је услов да стража буде немачка, а не српска, као и да снабдевање логора буде са српске, а не хрватске стране. Оба услова су прихваћена и претварање павиљона некадашњег сајма у бараке за смештај логораша изведено је од стране организације Тодт.¹²⁴³ У складу са тим, преживелим Јеврејима наређено је да се 12. децембра пријаве у згради Одсека за Јевреје Специјалне полиције, у улици Џорџа Вашингтона бр. 21 и да са собом понесу одело, постелину, прекривач, прибор за храну, као и кључеве од стана, са јасно обележеном адресом и именом власника.¹²⁴⁴ Према извештају опуномоћеног и командујућег генерала у Србији, на дан 15. децембра у логору на Сајмишту била је смештена укупно 5.281 особа.¹²⁴⁵

У погледу ингеренција, логор је био подређен Ајнзацгрупи, а од јануара 1942. године заповеднику Полиције безбедности и преко њега вишем СС и полицијском вођи Мајснеру. Стражу у логору, крајем 1941. и почетком 1942. године, давала је Полиција поретка, односно ове дужности обављао је 64. резервни полицијски батаљон, преко заповедника Полиције поретка, такође подређен генералу Мајснеру.¹²⁴⁶ Услови живота у логору били су јако тешки. Ниво квалитета пијаће воде био је низак, хигијенски услови нису одговарали минималним људским потребама, а поврх свега исхрана је била више него оскудна.¹²⁴⁷ У таквим околностима, овај логор, за окупационе полицијске органе представљао је терет, па је убрзо затражена депортација Јевреја у неки од већих сабирних центара.¹²⁴⁸ Ипак, услова за депортацију на самом почетку 1942. године

¹²⁴⁰ V. Manošek, *Holokaust u Srbiji 1941-1942*, str. 50.

¹²⁴¹ C. R. Browning, *Fateful Months: Essays on the Emergence of the Final Solution*, Holmes & Meier 1991, p. 37-46. (даље: C. R. Browning, *Fateful Months*)

¹²⁴² О логору на Сајмишту доста је писано претходних деценија. По обиму и квалитету свакако се издваја монографија Милана Кољанина. (М. Koljanin, *Nemački logor na Beogradskom sajmištu 1941-1944*, Beograd 1992) Запослени у Историјском архиву Београда јавности су презентовали врло значајан допринос, објављујући књигу до тада пописаних заточеника овог логора. (*Логор Сајмиште: жртве јеврејског логора Земун* (пр. Група аутора), Београд 2018) Из визуре извора немачке провенијенције, логором на Сајмишту бавио се и Кристофер Браунинг у својим радовима. (C. R. Browning, *Fateful Months*, p. 68-72; K. Brauning, „Konačno rešenje u Srbiji – Judenlager na Sajmištu, *Hereticus*, 1/2007, str. 173-197; K. Brauning, „Konačno rešenje u Srbiji – JUDENLAGER na Sajmištu – studija slučaja, u: *Jevrejstvo, antisemitizam i Holokaust*, (ur. Đ. Lopičić), Ljubljana 2013, str. 251-281) Један целовит поглед на употребу овог места пре, током и након рата, дао је Јован Бајфорд, стављајући посебан акценат на меморијализацију злочина који су се ту догодили. (J. Bajford, *Staro sajmište: mesto sećanja, zaborava i sporenja*, Beograd 2011)

¹²⁴³ C. R. Browning, *Fateful Months*, p. 70.

¹²⁴⁴ „Позив“, *Ново време*, 11.12.1941, стр. 3.

¹²⁴⁵ M. Koljanin, *Nemački logor na beogradskom Sajmištu 1941-1944*, Beograd 1992, str. 61-62.

¹²⁴⁶ C. R. Browning, *Fateful Months*, p. 68-82.

¹²⁴⁷ M. Koljanin, *Nemački logor na beogradskom Sajmištu 1941-1944*, Beograd 1992, str. 76-98.

¹²⁴⁸ C. R. Browning, *Fateful Months*, p. 78.

није било.¹²⁴⁹ Осим тога, 20. јануара 1942. године, одржана је конференција у Ванзеу, у присуству Рајнхарда Хајдриха, Адолфа Ајхмана, Хајнриха Милера, Ото Хофмана, Еберхард Шенгарта, и других нацистичких функционера задужених за расна, окупациона, привредна, унутрашња и питања спољне политике Трећег Рајха.¹²⁵⁰ Том приликом, разматране су мере за „коначно решење Јеврејског питања“ и донета је одлука о напуштању „Мадагаскар плана“ и депортацији Јевреја на исток. Осим тога, било је предвиђено да Јевреји буду коришћени као радна снага, а крајем рата погубљени.¹²⁵¹

Постојање логора на Сајмишту са великим бројем затвореника, представљало је значајно оптерећење за окупациони систем у Србији. Захтеви за депортацијом Јевреја поновљени су током јануара 1942. године, али ипак ни тада није било услова за депортацију, већ се прибегло другачијој тактици.¹²⁵² Наиме, у исто време била је завршена конструкција камиона који је у ствари био „гасна комора на точковима“ (Räder gestellte Gaskammer). То је била модификована верзија комбија у коме су током средине 1940. године усмрћени ментални болесници у Пољској. Товарни простор овог камиона био је херметички затворен и у њега уведене цеви од издувних гасова.¹²⁵³ Истражујући ова питања, Кристофер Браунинг дошао је до закључка да је на иницијативу о депортацији коју није било могуће извршити, Хајнрих Милер одговорио дописом заповеднику Полиције и Службе безбедности, Емануелу Шеферу, о слању гасног камиона. Овај инструмент намењен масовном убијању Јевреја, у Београд је стигао почетком марта и до 10. маја свакодневно је, изузев недељом и празницима, служио гушењу јеврејских породица, које су биле убеђене да се уместо у смрт возе у други концентрациони логор.¹²⁵⁴ Анализирајући бројке уморених из Јеврејског логора Земун, Браунинг је дошао до податка да је у коначном обиму током пролећа 1942. године у окупираној Србији страдало око 8.500 лица јеврејске националности, од чека око 7.300 у гасном камиону.¹²⁵⁵

Међутим, нису се сви Јевреји повиновали наредбама за пријављивање и мирно пошли у логоре. Многе јеврејске породице прешле су државну границу и упутиле се у Италију или друге, сигурније земље.¹²⁵⁶ За разлику од њих, поједине јеврејске породице спас су потражиле у непријављивању и скривању од државних органа. Иако постоје примери скривања у Београду,¹²⁵⁷ добар део Јевреја потражио је уточиште у унутрашњости, код породица које су биле довољно храбре да тај ризик преузму на себе.¹²⁵⁸ У таквим околностима, оперативне могућности немачке Полиције безбедности биле су врло ограничене, јер она током 1941. и 1942. године, углавном није располагала са механизмима полицијског рада на новоокупираној територији, који би успешно

¹²⁴⁹ C. R. Browning, *The Origins of the Final Solution: The Evolution of Nazi Jewish Policy, September 1939 - March 1942*, Yad Vashem 2004, p. 422. (даље: C. R. Browning, *The Origins of the Final Solution*)

¹²⁵⁰ “Introduction” in: *The Participants: The Men of the Wannsee Conference*, (ed. H. C. Jasch, C. Kreutzmüller), Berghahn Books 2017, p. 1-13.

¹²⁵¹ R. J. Evans, *The Third Reich at War*, The Penguin Press 2009, p. 294-298 (epub file); C. R. Browning, *The Origins of the Final Solution*, p. 411-415.

¹²⁵² C. R. Browning, *Fateful Months*, p. 78; C. R. Browning, *The Origins of the Final Solution*, p. 422.

¹²⁵³ M. Beer, “Die Entwicklung der Gaswagen beim Mord an den Juden“, *Vierteljahrshefte für Zeitgeschichte*, 3/1987, s. 403-417.

¹²⁵⁴ C. R. Browning, *Fateful Months*, p. 78-82.

¹²⁵⁵ C. R. Browning, *The Origins of the Final Solution*, p. 422-423.

¹²⁵⁶ М. Ристовић, *Југословенски Јевреји у бекству од Холокауста*, стр. 83-276.

¹²⁵⁷ УГБ СП, III-8/14, к. 144/16, стр. 2, Odeljenje Specijalne policije Odseku za Jevreje i Cigane, 18.4.1942; УГБ СП, III-8/6, к. 144/8, стр. 2, Izveštaj policijskog agenta Odeljenju SP, 6.11.1941; ИАБ, УГБ СП, IV-70/111, к. 334, Микић Сава. Скривање Јевреја од власти током окупације у Београду живописно је представљено у: М. Анаф, *Tajna mansarde na Neimaru*, Beograd 1985.

¹²⁵⁸ *Zločini fašističkih okupatora i njihovih pomagača protiv Jevreja u Jugoslaviji*, (prir. Savez jevrejskih opština FNR Jugoslavije), Beograd 1952, str. 42-43; М. Ристовић, *Југословенски Јевреји у бекству од Холокауста*, стр. 65-82.

открили скривене Јевреје. Због тога је терет овог посла пребачен већим делом на Специјалну полицију, која је имала обавештајну мрежу разгранату широм земље.¹²⁵⁹ Тако су углавном по дојавама које су стизале из појединих места, припадници Специјалне полиције одлазили у унутрашњост и спроводили акције хапшења. Ухапшене људе Одсек за Јевреје и Цигане спроводио је немачкој Полицији безбедности на даљу надлежност.¹²⁶⁰ Ипак, већ током 1943. године, највећи део јеврејског становништва већ је био уморен, а утврђени случајеви скривања били су спорадични. У складу са тим, током 1943. године, услед обима посла који је био минималан, Одсек за Јевреје и Цигане Специјалне полиције је угашен.¹²⁶¹ То је био производ чињенице да је Јеврејско питање у окупираној Србији највећим делом било „решено“.

Када говоримо о бројевима Јевреја који су усмрћени током окупације, углавном постоје два приступа методологији истраживања. Са једне стране, Милан Кољанин је упоредио предратне бројке јеврејског становништва, са историографски до тада утврђеним бројевима погубљених. Дошао је до закључка да је од 17.800 Јевреја који су пре рата живели на простору Србије, уз 1.200 избеглица из других европских земаља, усмрћено око 14.800 људи. Просто речено, према овим истраживањима преживела је свега 1/5 укупне предратне јеврејске популације.¹²⁶² Са друге стране, Драган Цветковић ослања се на ревизију пописа жртава рата из 1964. године. Према овом приступу истраживању, поименично је утврђено 6.254 Јевреја који су на територији окупиране Србије страдали у Холокаусту.¹²⁶³

Одговорност за масовна стрељања мушких Јевреја током јесени 1941. године лежи углавном на командном кадру Вермахта, чије су јединице ове масовне егзекуције извршиле.¹²⁶⁴ У другој фази Холокауста у Србији, од смештаја јеврејских породица у логор на Сајмишту, почетком децембра 1941. године, до окончања масовних убистава у гасном камиону, одговорност на себе преузела је полиција. Наиме, обезбеђење логора на Сајмишту вршила је Полиција поретка, док је комуникацију са Хајнрихом Милером, везано за гасни камион имао Емануел Шефер. Такође, сами заповедници логора наименовани су од стране немачке Полиције и Службе безбедности. О читавом процесу, према исказу Емануела Шефа, био је обавештен генерал Мајснер.¹²⁶⁵ Ипак, судећи по истраживањима Кристофера Браунинга, у складу са ингеренцијама које су представљене вишем СС и полицијском вођи у Србији, он се по питању „коначног решења Јеврејског питања“, није превише интересовао, што је и сам усмено потврдио. Ипак, из истог исказа на саслушању након рата, јасно се запажа да је о свим мерама против Јевреја у окупираној

¹²⁵⁹ R. Tucović, „Collaboration of the Special Police in the implementation of the „Final Solution“ in occupied Serbia (1941-1944)“, *Limes Plus: Journal of Social Science and Humanities*, 2-3/2018, p. 48-56.

¹²⁶⁰ ИАБ, УГБ СП, III-8/21, к. 144/23, стр. 2, Der Chef der Einsatzgruppe der Sicherheitspolizei und des SD an Spezialpolizeiabteilung, 23.1.1942; ИАБ, УГБ СП, III-8/27, к. 144/29, стр. 2, BdS an Spezialpolizeiabteilung, 20.6.1942; ИАБ, УГБ СП, III-8/31, к. 144/33, стр. 3, BdS Belgrad an Spezialpolizeiabteilung, 5.10.1942; УГБ СП, III-8/14, к. 144/16, стр. 2, Одељење Специјалне полиције Одсеку за Јевреје и цигане, 18.4.1942; УГБ СП, III-8/2, к. 144/4, стр. 2, Одељење СП Одсеку за Јевреје и Цигане, 16.12.1941; УГБ СП, III-8/5, к. 144/7, стр. 2, Одељење СП Одсеку за Јевреје и Цигане, 5.1.1942; УГБ СП, III-8/6, к. 144/8, стр. 2, Извештај полицијског агента Одељењу СП, 6.11.1941; УГБ СП, III-8/24, к. 144/26, стр. 3, СП среском начелнику Петровца, 27.5.1942; УГБ СП, III-8/23, к. 144/25, стр. 9, Paranos an den BdS, 27.6.1942; ИАБ, УГБ СП, IV-70/111, к. 334, Микић Сава; ИАБ УГБ СП, III-8/20, к. 144/22, стр. 4, Одељење СП свим начелствима УГБ, 27.5.1942; ИАБ, УГБ СП, III-8/13, к. 144/15, стр. 1, Насловни лист досијеа Новгородски др Бењамин; ИАБ, УГБ СП, III-8/30, к. 144/32, стр. 3, Извештај полицијског агента Одељењу СП, 6.8.1942.

¹²⁶¹ R. Tucović, „Collaboration of the Special Police in the implementation of the „Final Solution“ in occupied Serbia (1941-1944)“, *Limes Plus: Journal of Social Science and Humanities*, 2-3/2018, p. 49-54.

¹²⁶² M. Koljanin, *Nemački logor na beogradskom Sajmištu 1941-1944*, Beograd 1992, str. 128-131.

¹²⁶³ Д. Цветковић, „Холокауст у Србији (немачко окупационо подручје) – нумеричко одређење и квантитативна анализа“, *Токови историје*, 3/2017, стр. 114.

¹²⁶⁴ V. Manošek, *Holokaust u Srbiji*, str. 9, 13, 19, 49-51.

¹²⁶⁵ C. R. Browning, *Fateful Months*, p. 72, 76-85.

Србији, укључујући и употребу гасног камиона, генерал Мајснер био уредно обавештен од стране заповедника Полиције безбедности.¹²⁶⁶ У складу са тим, његова одговорност по овим питањима пре свега је командна, с обзиром на чињеницу да су њему подређени полицијски органи, у сарадњи са специјалном екипом из Берлина, која је дошла у Београд заједно са гасним камионом, извели масовна убиства јеврејских породица.

Са друге стране, Драгомир Јовановић је током прве године окупације трасирао сарадњу Специјалне полиције и Ајнзацгрупе управо на питањима регистрације и контроле јеврејског становништва. По том основу Јовановић свакако носи одговорност кршења Хашке конвенције, из разлога што предратни полицијски органи нису имали Одељење за Јевреје и Цигане, а такође ни полицијске задатке који су се базирали на рестриктивним мерама према грађанима Краљевине Југославије јеврејске националности. Везано за логор на београдском Сајмишту Драгомир Јовановић је имао минималну улогу. Његове ингеренције по том питању ограничавале су се искључиво на снабдевање логора, са положаја председника београдске општине.¹²⁶⁷ У трећој фази Холокауста у Србији, Јовановућу подређени полицијски органи укључили су се у рад на откривању и хапшењу скривених јеврејских породица, које су избегле пријављивање и интернирање током прве и друге године окупације. Ипак, ако се погледа генерално улога српских полицијских органа, на пословима Јеврејског питања била је помоћна. Односно, вршење егзекуција било је искључиво у домену немачких војних, а затим и полицијских органа. Осим тога, број Јевреја које је ухапсила Специјална полиција током 1942. и 1943. године, представља само мали део укупног броја јеврејског становништва у Србији. Ограничен значај активности Специјалне полиције потврђује и чињеница да је ова полицијска организација током 1943. године угасила свој Одсек за Јевреје и Цигане. То ипак не поништава чињеницу да су колаборационистички полицијски органи ипак дали значајан допринос нацистичком пројекту „коначног решења“, пре свега кроз помоћне послове на пописивању и интернирању Јевреја, али и хапшењу преосталих јеврејских породица, у последњој фази Холокауста у окупираној Србији.

3.5 Борба за моћ

Један врло важан аспект у деловању представника окупационе и колаборационистичке власти током Другог светског рата у Србији била је борба за моћ и утицај, између лица на највишим немачким и српским положајима под окупацијом. Овај процес свој корен имао је у чињеници да по многим питањима ингеренције нису биле јасно дефинисане. Осим тога, креирање, али и реформе окупационог система представљале добрим делом импровизацију и прилагођавање тренутној расподели снага између главних установа Трећег Рајха, као што су Вермахт, СС, Министарство унутрашњих послова, Министарство спољних послова и Четворогодишњи план. Тренутна превага неке од ових установа значила је и јачање њеног утицаја у окупираној Србији. Осим тога, представници ових институција у Србији су за себе везивали поједине личности из домаће управе под окупацијом, које су у складу са променама у врху Трећег Рајха, остваривале различит утицај. Такође, када је реч о личностима домаћег порекла, њихов међусобни однос великим делом се базирао на личном односу и сопственим амбицијама.

¹²⁶⁶ АЈ, 110, ф. 324, стр. 906-908, Наставак саслушања Аугуста-1 Мајснера, 4.9.1946.

¹²⁶⁷ С. R. Browning, *Fateful Months*, p. 72; М. Koljanin, *Nemački logor na beogradskom Sajmištu 1941-1944*, Beograd 1992, str. 53-54.

3.5.1. Иницијално заузимање положаја

Победа Немачке у Априлском рату и успостављање окупације представљали су у исто време и прилику и опасност по германофилски опредељене полицијске функционере. Са једне стране, то је била прилика да своје личне амбиције и замисли у погледу сопствене државе у потпуности остваре, али исто тако и опасност услед чињенице да би њихови ривали у новој консталацији снага могли у потпуности да их потисну. За ово истраживање, уз име Драгомира Јовановића, круцијална су још два полицијска функционера – Милан Аћимовић и Танасије Динић.¹²⁶⁸ У околностима успостављања окупационог система, водеће личности немачких институција настојале су да искористе сву тројицу. Милан Аћимовић наименован је за председника Савета комесара и постављен на чело Комесаријата Министарства унутрашњих послова. За његовог првог помоћника постављен је Танасије Динић, који је већ 21. јуна 1941. године добио и команду над Жандармеријом, са посебним задатком да одржава јавну безбедност. Као што смо већ представили, Јовановић је у иницијалном заузимању положаја прихватио звање изванредног комесара Београда, што је почетком маја претворено у положаје управника Београда и председника београдске општине.

Управо у то време започели су први сукоби међу њима. Са једне стране, Милан Аћимовић је у Јовановићу видео претњу и опасност, па је још током маја 1941. године, код представника окупационе управе лобирао за то да његов ривал буде смењен са једног од два положаја у Београду.¹²⁶⁹ Да би проблем на релацији Аћимовић-Јовановић разрешио, Ханс Хелм је у централу Гестапоа у Берлину послао 6. маја извештај којим је предложио да се Јовановићу у наредном периоду повери само полиција. Хелм је такође нагласио да би се тиме избегла опасност да полицијски функционер има осећај да је пао у немилост.¹²⁷⁰ Подређени органи Хајнриха Милера, одговорили су да су ова питања већ била предмет разматрања, као и то да је сам Милер сагласан са предлогом, и да нема „никакве примедбе на Јовановића“.¹²⁷¹ У складу са тим, Аћимовић је однео прву победу и Јовановић је јуна 1941. године смењен са положаја председника општине Београда, док је задржао положај на челу Управе града и ингеренције над њеним полицијским органима. Ипак, Јовановић је пажљиво наставио да прати рад Аћимовића, прикупља податке који би могле да га компромитују, и чека тренутак за контраудар.¹²⁷²

¹²⁶⁸ Танасије Динић (1890-1947) рођен је у Нишу. Завршио је основну школу и гимназију у родном граду, као и Нижу школу војне академије у Београду. Служио је као официр у Балканским ратовима и Првом светском рату. Био у више наврата рањен, али и одликован. По окончању Првог светског рата на себе је преузео задатке у борби против комунистичких штрајкова и евентуалне акције комуниста у Београду. Након тога организовао је обавештајну службу у Бугарској, Албанији и Македонији. Услед овако турбулентне деценије, затражио је и добио указ о превременој пензији 1930. године. Током 1935. године укључио у политички живот, као посланик на листи Богољуба Јевтића. Био је противник, а затим човек од поверења Милана Стојадиновића. Постоје одређене индиције да је током друге половине 1930-их година био заврбован од Немачке обавештајне службе. (Р. Ристановић, „Танасије Динић“, у: *Колaborационисти пред судом ОЗНЕ*, стр. 361-367) У прилог овој тврдњи говорио је и сам Динић, у једном елаборату током рата. Том приликом навео је: „Стајао сам још давно пре овога рата у сталној вези са немачким заступницима у Београду и никада нисам мењао моје убеђење да спас Југославије зависи од искрене сарадње са Немачким Рајхом.“ (ИАБ, БИА, Т. Динић, 115-5, Елаборат Танасија Динића – Основе мога данашњег става и делатности)

¹²⁶⁹ ИАБ, БИА, Д. Јовановић, док. бр. 16. стр. 1, Забелешка Ханс Хелма о односу између Аћимовића и Јовановића, 3.5.1941; ИАБ, БИА, Д. Јовановић, док. бр. 14, стр. 1, Допис Ханс Хелма др Вилхелм Фуксу.

¹²⁷⁰ ИАБ, БИА, Д. Јовановић, док. бр. 18, стр. 1, Допис Ханс Хелма централи Гестапоа у Берлину, 6.5.1941; ИАБ, БИА, Д. Јовановић, док. бр. 16. стр. 2, Забелешка Ханс Хелма о односу између Аћимовића и Јовановића, 3.5.1941.

¹²⁷¹ ИАБ, БИА, Д. Јовановић, Допис IV Одељења RSHA за шефа Ајнзацгрупе у Београду, 27.5.1941.

¹²⁷² *Колaborационисти пред судом ОЗНЕ*, стр. 217-219.

Са друге стране, однос Драгомира Јовановића и Танасија Динића почетком окупације био је по свему судећи добар. Један обавештајни орган назвао их је пријатељима.¹²⁷³ Према исказу Јовановића, на самом почетку окупације, Танасије Динић је код њега привремено становао, а такође га је и подржао у настојању да заузме положај управника Београда.¹²⁷⁴

Ипак, јесен 1941. године, довела је до потребе окупатора за учвршћивањем положаја и гушењем устанка. У таквим околностима, Јовановић је 11. септембра 1941. године објединио положаје управника Београда и председника београдске општине. Осим тога, као што смо већ представили, у јавности је заузимао све значајније место. На постављење Јовановића, код окупационих органа протестовали су генерал Недић, Љотић и Аћимовић.¹²⁷⁵ Пред крај године, нарастајућа моћ Драгог Јовановића донела му је све више противника, па су немачки обавештајни органи пренели информацију да љотићевци на њега спремају атентат.¹²⁷⁶

Крајем прве године окупације положај Јовановића био је стабилан, услед ефектне делатности београдске полиције и припрема Општине за прву зиму под окупацијом. То потврђују и личне услуге које су представници немачке Полиције безбедности чинили Јовановићу.¹²⁷⁷ Слично томе, Танасије Динић је крајем 1941. године изводио опсежне припреме за реформу државне управе и „чишћење национално непоузданих чиновника“. За разлику од њих, Милан Аћимовић се пред окупатором компромитовао везама са Равногорцима и тиме значајно ослабио сопствени положај.

3.5.2. Концентрација моћи у рукама генерала Мајснера и Драгомира Јовановића

Ипак, од доласка генерала Мајснера у окупирану Србију, распоред снага међу институцијама и личностима се умногоме променио. До тада најмоћније личности у окупационом систему, уз неприкосновен положај војног заповедника, били су шеф Управног штаба, др Харалд Турнер, и изасланик Министарства спољних послова, Феликс Бенцлер. Став ова два функционера базирао се на разумевању неопходности сарадње са владом генерала Недића, као извршним органом окупационе управе. Њихова тактика заснивала се конкретно на настојању да се за сарадњу придобије што шири круг личности домаћег порекла.¹²⁷⁸

За разлику од тога, политика генерала Мајснера била је потпуно другачија. Ингеренције које су му представљене од стране Адолфа Хитлера односиле су се строго на право надзора, изградње и распореда српских полицијских снага, затим обављање дужности из домена полицијских формација и СС-а, као и формирање једне добровољачке СС дивизије.¹²⁷⁹ Ипак, он је, вођен искуством из Норвешке, да се обим ингеренција ограничава способношћу подређивања других установа Трећег Рајха, настојао да сопствене ингеренције значајно прошири. Тако је

¹²⁷³ ИАБ, БИА, Д. Јовановић, док. бр. 153, Изводи из BdS архиве, извештај повереника, 24.9.1941.

¹²⁷⁴ ИАБ, БИА, Д. Јовановић, док. бр. 151, стр. 6-7, Записник са суђења Драгомиру Јовановићу – Драгом.

¹²⁷⁵ ИАБ, БИА, Д. Јовановић, док. бр. 8, стр. 1, Извештај „Како је Јовановић постао председник општине“.

¹²⁷⁶ ИАБ, БИА, Д. Јовановић, док. бр. 48, стр. 1, Допис Хауздига шефу Управног штаба, 26.11.1941.

¹²⁷⁷ ИАБ, БИА, Д. Јовановић, док. бр. 42, стр. 1, An EG Belgrad, 4.11.1941; ИАБ, БИА, Д. Јовановић, док. бр. 35, стр. 1, Допис Хелма управнику београдске полиције, 5.11.1941; ИАБ, БИА, Д. Јовановић, док. бр. 45, стр. 1, EG Belgrad an die Stapoleitstelle Wien, 13.11.1941, и др.

¹²⁷⁸ Д. Алексић, „Србија под немачком окупацијом у Другом светском рату“, *Ослобођење Београда 1944. године* (ур. А. Животић), Београд 2010, стр. 54; Љ. Шкодрић, „Однос немачког окупатора према домаћим сарадницима у Србији 1941-1944“, у: *Ослобођење Београда 1944. године* (ур. А. Животић), Београд 2010, стр. 82-94.

¹²⁷⁹ ВАВ, R 9361-III/543468, s. 141-142, Akt der Führer und Oberste Befehlshaber der Wehrmacht, 22.1.1942; ВАВ, NS 19/1464, s. 3, Akt ohne Titel.

сматрао да војни заповедник треба да остане главна инстанца у којој се доносе одлуке по војним питањима. У том смислу, судећи по међусобној комуникацији, са њим је имао развијену и коректну сарадњу.¹²⁸⁰ Ипак, по питању управних органа, виши СС и полицијски вођа сматрао је да полицијске и СС формације треба да преузму од Управног штаба све ингереније у погледу безбедности и унутрашњих послова. Са друге стране, Управном штабу би остале ингеренције у погледу наредбе и надзора над другим ресорима тзв. Владе народног спаса. Све то било је у потпуности у складу са наредбом Хајнриха Химлера, којом је генералу Мајснеру јасно ставио до знања да, за разлику од Харалда Турнера, не треба да се упушта у значајну сарадњу са „лукавим Србима.“¹²⁸¹ Пратећи ова упутства, али и сопствене амбиције, генерал Мајснер је желео да се својим неформалним утицајем постави као највиша инстанца у погледу безбедности и да у том смислу буде незаобилазан фактор у доношењу кључних одлуке по питању главних пројеката окупационе и домаће управе.

У складу са тим, виши СС и полицијски вођа у Србији деловао је врло оштро. Са једне стране, константно је настојао да сузбија реализацију идеја Харалда Турнера и Фелкса Бенцелера. Током 1942. године избио је врло оштар сукоб између двојице СС групенфирера – Мајснера и Турнера. Када је овај сукоб започео остаје нејасно, али се из докумената види да је 30. јуна 1942. године већ трајао. Наиме, том приликом генерал Мајснер је оспорио право Турнеру да користи службени полицијски број на свом аутомобилу, јер формално није припадао полицијским снагама Трећег Рајха у Србији.¹²⁸² Турнер је, судећи по изворима, настојао да генералу Мајснеру оспори право наредбе над српским полицијским органима.¹²⁸³ Осим тога, генерал Мајснер је заобилазио шефа Управног штаба у питањима где је потоњи имао право надзора, док је Турнер спорио Мајснерово право команде над СДС-ом и нижим полицијским властима. Такође, генерал Мајснер се трудио да сузбија све пројекте Недићеве владе, које је сматрао опасним, а које је подржавао шеф Управног штаба.¹²⁸⁴ Ако се погледа генерално, чини се да је по среди био чисто концепцијски сукоб у погледу сопствених ингеренција и аутономије домаће владе под окупацијом, коју је Турнер настојао постепено да шири, а генерал Мајснер потпуно да сузбије. Осим тога, аустријски полицијски генерал није био спреман на координацију и сарадњу са шефом Управног штаба, без обзира на чињеницу да су обојица припадали Шуцштафелу.

У међусобној борби, оба СС-групенфирера посегла су за директним рушењем противника код виших инстанци. Тако се генерал Мајснер писмено жалио војном заповеднику, док је Турнер своју жалбу упутио на адресу рајхсфирера СС-а.¹²⁸⁵ Тиме су крајем лета 1942. године, вести о

¹²⁸⁰ IfZ, MA 687, s. 136, HSSPF an Kdr. General und Befehlshaber in Serbien, 31.8.1942; IfZ, MA 687, s. 137, Kdr. General und Befehlshaber in Serbien, 1.9.1942; IfZ, MA 687, s. 121, HSSPF an Kdr. General und Befehlshaber in Serbien, 24.9.1942; IfZ, MA 687, s. 122, Kdr. General und Befehlshaber in Serbien an HSSPF, 27.9.1942; IfZ, MA 687, s. 108, HSSPF an Kdr. General und Befehlshaber in Serbien, 6.10.1942; IfZ, MA 687, s. 109, Kdr. General und Befehlshaber in Serbien an HSSPF, 10.10.1942; IfZ, MA 687, s. 97, Kdr. General und Befehlshaber in Serbien an HSSPF, 23.10.1942; IfZ, MA 512, s. 53, Kdr. General und Befehlshaber in Serbien an HSSPF, 4.3.1943; IfZ, MA 687, s. 20, Kdr. General an HSSPF, 2.4.1943; IfZ, MA 512, s. 253, Kdr. General und Befehlshaber in Serbien an HSSPF, 12.4.1943; IfZ, MA 512, s. 255, Kdr. General und Befehlshaber in Serbien an HSSPF, 13.4.1943; IfZ, MA 512, s. 259, Kdr. General und Befehlshaber in Serbien an HSSPF, 14.4.1943; IfZ, MA 512, s. 399, Kdr. General und Befehlshaber in Serbien an HSSPF, 5.5.1943; IfZ, MA 512, s. 420, Kdr. General und Befehlshaber in Serbien an HSSPF, 5.5.1943; IfZ, MA 512, s. 586, Kdr. General und Befehlshaber in Serbien an HSSPF, 3.6.1943; IfZ, MA 512, s. 686, Kdr. General und Befehlshaber in Serbien an HSSPF, 24.6.1943; IfZ, MA 512, s. 690, Kdr. General und Befehlshaber in Serbien an HSSPF, 25.6.1943, и др.

¹²⁸¹ ВАР, R9361-III/543468, s. 131, Der RFSS an Gruppenführer Meyszner, 9.5.1942.

¹²⁸² ВА, Национални Архив Вашингтон (даље: НАВ), Н-Т 501, 266/1095 – регеста, 30.6.1942.

¹²⁸³ ВА, На, НАВ, Н-Т 501, 266/1173 – регеста, 16.8.1942.

¹²⁸⁴ IfZ, MA 342, s. 2668201, HSSPF Meyszner an Kdr. General und Befehlshaber in Serbien, 17.8.1942; ВАР, R 9361-III/543468, s. 66-69, Persönlicher Stab der RFSS an den RFSS, 8.10.1942.

¹²⁸⁵ ВАР, R 9361-III/543468, s. 66-67, Persönlicher Stab der RFSS an den RFSS, 8.10.1942.

овом сукобу стигле у централу СС-а у Берлину. Хајнрих Химлер је, по свему судећи, наредио да се овај однос испита и да о томе буде обавештен. Виши СС и полицијски вођа у Србији реферисао је централи СС-а по питању овог сукоба, а исто је урадио и Турнер.¹²⁸⁶ Податке је прикупио СС-обергрупенфирер Валтер Шмит (Walter Schmitt) из штаба рајхсфирера и његов извештај упућен је 12. октобра 1942. године директно Хајнриху Химлеру. У поменутом извештају овај сукоб назван је срамним, пре свега јер се одвијао пред очима Вермахта и подређених СС установа. Писац извештаја је навео да претпоставља да је, познавајући Турнера као врло тактичног, овај сукоб избио услед недостатка жеље за координацијом од стране генерала Мајснера, који је још из Беча познат као тврдоглав. Осим тога, Химлеров сарадник поентирао је оценом да је услед оваквих сукоба, останак оба СС-групенфирера на тренутним положајима готово немогућ.¹²⁸⁷

У исто време док су највише инстанце СС-а анализирале овај сукоб, у окупираној Србији започела је „Операција Копаоник“, као прва значајна акција новоформиране СС дивизије „Принц Еуген.“ Том приликом, Хајнрих Химлер је на повратку из Грчке посетио нову СС дивизију. Дошао је у окупирану Србију 17. октобра,¹²⁸⁸ и како пише Ото Кум, „био одушевљен држањем и нивоом обучености“ нове формације.¹²⁸⁹ Том приликом, рајхсфирера СС-а дочекао је генерал Мајснер. Дан су провели заједно, и свечаним ручком обележили рођендан Еугена Савојског, по коме је сама јединица добила име.¹²⁹⁰ Да су односи на релацији Химлер-Мајснер били срдачни, говори и сачувана фотографија, на којој, непосредно пред ручак, виши СС и полицијски вођа држи говор, стојећи одмах до Хајнриха Химлера.¹²⁹¹

Схватајући да му положај слаби, посебно услед посете Химлера, др Харалд Турнер је 19. октобра упутио Мајснеру позив да присуствује отварању пруге Београд-Панчево. Ипак, вишем СС и полицијском вођи измирење са Турнером није било у плану. Изговарао се тиме да је спречен и послао заповедника Полиције поретка, Андреаса Маја.¹²⁹² То може бити у директној вези са чињеницом да је током Химлерове посете генерал Мајснер по свему судећи само учврстио свој положај, у оквиру опште нарастајуће моћи СС формација у читавом европском систему власти. Наиме, по повратку у Берлин, Химлер је, без обзира на извештај који је био врло негативан по вишег СС и полицијског вођу, генералу Мајснеру јасно пружио подршку. Ипак, рајхсфирер СС-а му је такође и ставио до знања да у будућности очекује адекватну сарадњу са другим установама Трећег Рајха, а посебно другим припадницима Шуцштафела.¹²⁹³ Тиме је положај вишег СС и полицијског вође у Србији знатно ојачан, а сукоб са Турнером окончан је већ 9. новембра 1942. године, сменом шефа Управног штаба.¹²⁹⁴

Паралелно са личном борбом против Харалда Турнера, генерал Мајснер је водио и акцију ка сужавању ингеренција домаће управе под окупацијом. Наиме, он се определио за слабење утицаја тзв. Владе народног спаса, пре свега у погледу ингеренција Српском државном стражом, која је током пролећа 1942. године формирана. У том погледу, за главног сарадника из редова домаће управе није био погодан Милан Аћимовић, вероватно услед његове компромитованости

¹²⁸⁶ ВА, На, НАВ, Н-Т 175, 140/2668205-209 – регеста, 4.9.1942.

¹²⁸⁷ ВАВ, R 9361-III/543468, s. 17, Der Chef des SS-Personalhauptamtes an den RFSS, 12.10.1941.

¹²⁸⁸ P. Longerich, *Heinrich Himmler*, Oxford University Press 2012, p. 612. За разлику од тога, Ото Кум наводи да је Химлер у посети овој СС дивизији остао од 15. до 18. октобра. (O. Kumm, *Vorwärts, Prinz Eugen!*, s. 52)

¹²⁸⁹ O. Kumm, *Vorwärts, Prinz Eugen!*, s. 27, 52.

¹²⁹⁰ T. Casagrande, *Die Volksdeutsche SS-Division >>Prinz Eugen<<*, Campus Verlag 2003, s. 233; P. Longerich, *Heinrich Himmler*, Oxford University Press 2012, p. 612.

¹²⁹¹ „Bandenkampf in Jugoslawien 1941-1945“, << <http://bandenkampf.blogspot.com/2018/12/bk0401.html>>>, (приступ: 16.2.2021.)

¹²⁹² ВА, НАВ, НТ-501, 266/1098 – регеста, 19.19.1942.

¹²⁹³ ВАВ, R 9361-III/543468, s. 113, Der RFSS an SS-gruppenführer Meyszner, 25.10.1942.

¹²⁹⁴ В. Глишић, *Терор и злочини нацистичке Немачке*, стр. 108.

везама са Равногорским покретом.¹²⁹⁵ За најближу сарадњу са домаћом полицијском организацијом генерал Мајснер је одабрао личност која је имала добре резултате у погледу сузбијања комунистичке акције иза себе. Такође, током фебруара и марта 1942. године, када је аустријски генерал већ био у Србији, Јовановићева Специјална полиција извршила је једну од најуспешнијих полицијских акција током читаве окупације – Мартовску провалу. Ова полицијска акција несумњиво је оставила позитиван утисак на генерала који је тражио личност спремну на недвосмислен рад у корист окупационог поретка. Осим тога, као што смо већ представили, у погледу Драгомира Јовановића позитиван став имао је и шеф читавог Гестапоа, Хајнрих Милер.

Суочен са настојањима генерала Недића да строго под својом контролом задржи Српску државну стражу, као најзначајнију полицијску формацију током окупације, генерал Мајснер се одлучио да својеврсним притиском и бирократским потезом лиши председника владе права командовања над СДС-ом. У том погледу треба посматрати успостављање Српске државне безбедности и постављање Јовановића на њено чело. Тиме су, од краја лета 1942. године, генерал Мајснер и Драгомир Јовановић представљали спону која је на себе преузела најзначајнији део ингеренција, пре свега у погледу безбедности.

Осим тога, генерал Мајснер се поставио као једна врло важна политичка инстанца и тиме остварио врло значајан неформални утицај. Наиме, о свим важним питањима Недићеве владе, аустријски генерал је давао сопствени суд, који је неретко био и пресудан. Тако је у јесен 1942. године изричито захтевао од генерала Недића да смени среске начелнике због сарадње са покретом Драже Михаиловића.¹²⁹⁶ Осим тога, виши СС и полицијски вођа се противио спровођењу пројекта Српске сељачке задружне државе, обнављању рада Универзитета, као и Националне службе за обнову Србије (НСОС).¹²⁹⁷

Од успостављања Српске државне безбедности, па надаље, утицај Мајснера и Јовановића константно је растао. У таквим околностима, број њихових противника само се повећао. И док је генерал Мајснер успешно уклонио Харалда Турнера, ограничио Феликса Бенцлера и неформално подредио генерала Недића, Драгомир Јовановић се сусретао са великим отпором водећих функционера Министарства унутрашњих послова. Наиме, након реформе Недићеве владе, 7. новембра 1942. године, на чело Министарства унутрашњих послова дошао је Танасије Динић.¹²⁹⁸ Одмах након именовања, нови министар је показао значајну дозу амбиције и спремност на енергично вођење ресора. Посетио је генерала Мајснера и њему подређене личности, остављајући утисак лојалног и на сарадњу спремног политичара.¹²⁹⁹ Осим тога, себи подређене органе позвао је на општи састанак и том приликом им јасно ставио до знања да од њих очекује лојално понашање, или ће „их отерати у логор.“¹³⁰⁰

Ипак, на прелазу из друге у трећу годину окупације, положај Драгомира Јовановића у оквиру система безбедности креираног од стране генерала Мајснера, био је потпуно сигуран. Односно, без обзира на енергичан почетак у вођењу ресора, Динић је врло брзо схватио да услед постојања Српске државне безбедности нема готово никакве реалне ингеренције. Тако се већ 9. фебруара 1943. године пожалио војном заповеднику Бадеру на недостатак реалне егзекутиве.¹³⁰¹

¹²⁹⁵ Б. Димитријевић, *Војска Недићеве Србије*, стр. 160-161, 247.

¹²⁹⁶ М. Борковић, *Контрареволуција у Србији*, књ. I, стр. 383-384.

¹²⁹⁷ А. Стојановић, *Идеје, политички пројекти и пракса владе Милана Недића*, стр. 327-328, 245-246, 371-378.

¹²⁹⁸ М. Борковић, *Контрареволуција у Србији*, књ. I, стр. 380-387.

¹²⁹⁹ ИАБ, БИА, Т. Динић, стр. 121-1 до 121-4, Превод службене забелешке Гестапоа, 20.11.1942.

¹³⁰⁰ ИАБ, БИА, Т. Динић, стр. 126-1, Извештај агента „309“ Гестапоу „О првим корацима новог министра унутрашњих послова Динића“, 4.12.1942.

¹³⁰¹ ИАБ, БИА, Т. Динић, стр. 145-1, Допис министра унутрашњих послова командујућем генералу у Србији, 9.2.1943.

Осим тога, ни генерал Недић није био задовољан наглим јачањем Јовановића. По свему судећи, посебно му је сметала чињеница што је шеф СДБ-а у потпуности контролисао Министарство унутрашњих послова и тиме министра, а затим и самог председника тзв. владе у потпуности лишио ингеренција над унутрашњим пословима. Према извештајима немачких обавештајаца, генерал Недић је против Јовановића, уз Танасија Динића усмеравао и Цветана – Цеку Ђорђевића, помоћника министра унутрашњих послова.¹³⁰² Ипак, удари на Јовановићев положај у Министарству, остали су по свему судећи без значајног ефекта. Наиме, Танасије Динић се током пролећа исте године у више наврата жалио на недостатак реалне моћи.¹³⁰³ Већ почетком маја 1943. године Динић је у неформалним разговорима најављивао да је спреман да Јовановићу препусти ресор унутрашњих послова.¹³⁰⁴ У безнадежности свог положаја, прибегао је тактици да у директном разговору са једним од најпроминентнијих агената Гестапоа, Јовановића руши кроз изношење његових афера и неправилности у раду.¹³⁰⁵

Ипак, сви покушаји поткопавања положаја Јовановића и генерала Мајснера остали су неуспешни. Тако је лето 1943. године означило тренутак када је спрега генерал Аугуст Мајснер – Драгомир Јовановић у окупираној Србији достигла врхунац своје моћи. Полицијска организација коју су успоставили, прекрила је окупирану Србију и из угла окупационе управе деловала ефикасно. Са друге стране, сви политички противници били су побеђени и подређени. У том тренутку окупираном Србијом, поред војног заповедника, господарио је генерал Аугуст Мајснер, уз значајну помоћ Драгомира Јовановића.

*

Реализација пројеката Хајнриха Химлера на окупираним територијама током Другог светског рата захтевала је имплементирање снажне полицијске власти. Ипак, ситуација је на различитим окупираним просторима била доста диференцирана и свака заокружена територија под окупацијом одликовала се сопственим условима у погледу расположења и борбености становништва, стања државних институција и међусобне корелације између окупационих и домаћих установа. У складу са тим, у погледу организације полицијске власти, свака окупирана држава или територијално ужи простор, представљао је јединствен пример имплементирања нацистичке полицијске организације на постојеће локалне услове.

Због напред наведеног, носиоци полицијске власти су на окупираном простору развијали системе полицијске делатности, у складу са условима на конкретној територији. Када говоримо о окупираној Србији, ратоборан став становништва, затим два покрета отпора, постојећа заједница националних мањина, аграрни карактер земље, бројност руралних насеља, као и геграфска сложеност терена, захтевали су развијену делатност полиције. У складу са тим, генерал Мајснер и управник Београда Јовановић, развили су читав низ система полицијског деловања који су били у међусобној корелацији. Неки од њих су у потпуности диктирани деловањем покрета отпора (полицијске истраге, рације, чишћење терена), док су други били комбинација расне и националне нетрпељивости, са недостатком адекватног механизма борбе против покрета отпора (одмазде и стрељања). Са друге стране, успостављени су одређени инструменти окупационе политике

¹³⁰² ИАБ, BdS, D – 310, Svetan Djordjević – Сека, стр. 48-53, Agent 119 an Gestapo III A Amt, 16.11.1942.

¹³⁰³ ИАБ, БИА, Т. Динић, стр. 152-1 до 152-17, Допис министра унутрашњих послова командујућем генералу у Србији, 25.3.1943; ИАБ, БИА, Т. Динић, стр. 159-1 до 159-6, Допис министра унутрашњих послова командујућем генералу у Србији, 3.5.1943.

¹³⁰⁴ ИАБ, БИА, Т. Динић, 158-1, Достава повереника „Никола“ Гестапоу, 3.5.1943.

¹³⁰⁵ ИАБ, БИА, Т. Динић, стр. 165-1, Достава повереника „118“ Гестапоу, 6.7.1943; ИАБ, БИА, Т. Динић, стр. 167-1, Достава повереника „118“ Гестапоу, 8.7.1943.

(логори за етничке групе и логори за политичке затворенике и таоце), као и међуинституционални сукоб, који су постојали и на другим окупираним просторима.

Ипак, у делатности генерала Мајснера и Драгомира Јовановића јасно се запажа идеја ка сталном ширењу сопствене моћи и јачању утицаја полицијских формација. У складу са тим, комбинацијом полицијских пројеката, са отвореним сукобима са представницима других институција, ова два полицијска функционера успела су да изграде врло сложен и из њиховог угла ефикасан полицијски систем. Он је окупирану Србију лишио реалне опасности од развоја устанка широких размера. Такође, лични утицај генерала Мајснера и Драгомира Јовановића константно је растао, све до јесени 1943. године. Од тада, па надаље, преокрети на светским фронтима строго су диктирали ситуацију у окупираној Србији.

4. ДВА ПОЛИЦИЈСКА ФУНКЦИОНЕРА ОД ПРИВАТНОГ ДО ЈАВНОГ

Полицијска пракса, коју је нацистичка Немачка вршила на окупираним територијама, као и сваки тоталитарни режим, захтевала је одређени политички наратив, који би ефектно био у функцији идеологије и широким масама оправдао радикално поступање према одређеним, етничким или политичким групама. Основа нацистичке идеологије до краја Другог светског рата усмерила се на оптужбе према „међународном јеврејству“, као и главним противницима у рату – Великој Британији, Совјетском Савезу и САД-у.¹³⁰⁶ Ипак, за имплементирање ових наратива неопходан је био ефикасан механизам. Њега је кроз године развила нацистичка странка у облику агресивне пропаганде. Створена је читава државна машинерија, управљана од стране Министарства народног просвећења и пропаганде (Reichministerium für Volksaufklärung und Propaganda) и генерисана примарно путем новина, радија и филма.¹³⁰⁷ Ипак, како Дејвид Велч наглашава, срж прихватања нацистичке идеологије од стране широких маса није у потпуности почивала на чињеници да је пропагандни механизам ефикасно функционисао, већ на томе што је идеологија, путем пропаганде, уверила људе да у њој лежи потенцијално решење њихових проблема.¹³⁰⁸ Покушавајући да објасни кључне феномене који су до изражаја дошли у међуратном немачком друштву, историчар Волфганг Бенц спорну тачку види у потреби немачког народа да личне и националне поразе не објасни простим прихватањем огољених чињеница, већ знатно сложенијих теорија завере, за које нису постојали стабилни и проверљиви докази.¹³⁰⁹

У тако осетљивом друштвеном стању и сложеној економској ситуацији, пропаганда је прожимала сваки сегмент друштва, а државни апарат Трећег Рајха, у овом процесу је узимао врло активну улогу. Полицијска организација, која је у основи деловала у позадини и својом бруталношћу одржавала тоталитарни режим, имала је одређену улогу у слици у јавности нацистичке државе. Ипак, то је добрим делом зависило од самих највиших полицијских функционера и тога да ли су они имали склоност, таленат и конкретну потребу за јавним деловањем.

Такође, носиоци полицијске власти, као основни задатак имали су управљање полицијским организацијама, које су у току Другог светског рата прерасле у сложене бирократске државне органе. Ове установе могле су да функционишу само у случају да њихови шефови пронађу адекватан систем деловања и однос према надређеним и подређеним органима. Тај систем морао је бити примерен конкретној ситуацији, али такође и менталитету и ставовима самих полицијских органа. Ту долазимо до основне разлике, која је лежала у другачијем менталитету и поимању ситуације, од стране окупиционих и колаборационистичких полицајаца. Наиме, генерал Мајснер и Драгомир Јовановић користили су прилично различите приступе организацији полицијског рада у окупираној Србији, што је свакако имало развојну генезу у периоду пре Другог светског рата.

¹³⁰⁶ J. Herf, „Narratives of Totalitarianism: Nazism’s Anti-Semitic Propaganda During World War II and the Holocaust“, *Telos: Critical Theory of the Contemporary*, 2006, p. 32-35.

¹³⁰⁷ A. Kallis, *Nazi Propaganda and the Second World War*, Palgrave Macmillan 2005, p. 16-39; D. Welch, *The Third Reich: Politics and Propaganda*, Routledge 2007, p. 28-57.

¹³⁰⁸ D. Welch, *The Third Reich: Politics and Propaganda*, Routledge 2007, p. 8-21.

¹³⁰⁹ V. Benc, *Protokoli Sionskih mudraca: Legenda o jevrejskoj svetskoj zaveri*, Beograd 2009, str. 11-23.

4.1. Медијска слика

4.1.1. Аугуст Мајснер и Драгомир Јовановић пре Другог светског рата

Период између два светска рата представљао је време у коме су полицијске формације добиле савременији облик деловања. У првом реду, неопходно је разумети снажну модернизацију људског друштва која је уследила у међуратном периоду. Крајем 19. и почетком 20. века британска и француска полиција користиле пешачке патроле, коње и бицикле за кретање по задатим рејонима.¹³¹⁰ Развој аутомобилске индустрије донео је озбиљан напредак, па је, примера ради, лондонска полиција прва четири моторна возила добила 1922. године.¹³¹¹ Осим тога, напредак различитих врста технологије омогућио је развој полицијских метода и детективске праксе.

Снажно увећање броја становника и изражена бирократизација друштва у другој половини 19. и почетком 20. века довели су до потпуне промене полицијских институција. Оне су деловале у оквиру министарстава унутрашњих послова и константно увећавале обим свога рада. Између два светска рата, моторизација, затим појава нових метода, потреба за обуком полицијских регрута, као и савремени начини обраде полицијских података, претворили су полицијске институције у сложен бирократски систем.¹³¹²

У таквим условима једна личност била је само део читаве организације, у којој је свако имао строго прецизирано место. Делатност нижих полицијских чиновника углавном је остајала изван очију јавности. На страницама дневне штампе појављивали су се углавном највиши полицијски дужносници, који су имали одређене протоколарне улоге и учествовали у обезбеђивању многих јавних догађаја. У складу са тим, њихова делатност током 1930-их година постала је парцијално видљива у главним каналима јавног информисања. Ипак, њихова улога у медијској слици најчешће је била у сенци главних политичких актера и највиших државних функционера.

С обзиром на чињеницу да је био старији, Аугуст Мајснер је ступио на јавну сцену пре Драгомира Јовановића. Из Првог светског рата изашао је као вишеструко одликован офцир. У коначном обиму током службе Аустро-Угарској, примио је укупно шест одликовања. Наиме, био је одликован Гвозденом круном треће класе, Крстом за војне заслуге треће класе, затим „Signum Laudis“ медаљом за војне заслуге, Крстом Карлове трупе и Рањеничком медаљом.¹³¹³ Осим тога, добио је и Почасну медаљу друге класе од Црвеног крста, за спашавање 100 људи из снежне лавине током зиме 1916/17.¹³¹⁴

¹³¹⁰ C. Emsley, *A Short History of Police and Policing*, Oxford University Press 2020, p. 169 (epub file).

¹³¹¹ T. Bunyan, *The History and Practice of the Political Police in Britain*, London 1976, p. 70-71.

¹³¹² C. Emsley, *A Short History of Police and Policing*, Oxford University Press 2020, p. 169-170.

¹³¹³ ВАВ, R 9361-III/5434468, s. 29-30, Lebenslauf August Meyszner.

¹³¹⁴ ВАВ, R 9361-III/5434468, s. 29-30, Lebenslauf August Meyszner.

August Edler von Meyszner

Слика 1: Аугуст Мајснер након Првог светског рата ¹³¹⁵

На фотографији се види Аугуст Мајснер са чином мајора и жандармеријског вишег инспектора прве класе. Осим тога, јасно можемо запазити одликовања која је стекао током Првог светског рата. Ова фоготрафија такође представља једну од првих у читавом низу фотографија аустријског полицијског функционера у униформи, сачуваних углавном кроз персонална документа полицијских формација којима је припадао или начињених од стране службених фотографа различитих институција. За разлику од тога, у интерним архивама полицијских институција врло су ретке фотографије које Аугуста Мајснера приказују у цивилу.

У жижу јавности у међуратној Аустрији дошао је 1930. године, након избора за Покрајински парламент (Landtag), а затим и за министра (Landesrat) у Покрајинској влади Штајерске.¹³¹⁶ У том периоду Мајснер је деловао као политичар. Ипак, значајна промена наступила је након неуспелог пуча 1934. године и ступања аустријског официра у СС одреде. За потребе приступања Шуцштафелу, Аугуст Мајснер је написао своју кратку биографију и приложио неколико фотографија.

¹³¹⁵ <<https://www.forum-der-wehrmacht.de/index.php?thread/18390-august-edler-von-meyszner/>> (приступ: 22.3.2021.)

¹³¹⁶ M. Moll, *August Meyszner*, s. 245-246.

Слика 2: Мајснер у цивилу ¹³¹⁷

Слике 3 и 4: Мајснер у униформи СС-оберфирера ¹³¹⁸

Управо ове фотографије значајне су из више разлога. Наиме, фотографија на којој Мајснер позира у цивилу представља једину фотографију која се данас чува у његовом персоналном досијеу, на којој није у службеној униформи. Са друге стране, фотографије у униформи СС-оберфирера представљају вероватно прве забележене службене фотографије након приступања Шуцштафелу.

У периоду након ступања у СС, до 1940. године, познате фотографије Аугуста Мајснера приказују углавном, током протоколарних смотри полиције. Веома запажену улогу имао је током манифестација у Бечу, организованих непосредно након Аншлуса Аустрије.

Слика 5: Мајснер ¹³¹⁹

Слика 6: Мајснер (трећи са десна) и Е. Калтенбрунер, Беч 1938. ¹³²⁰

¹³¹⁷ ВАВ, R 9361-III/5434468, s. 26-28, Lebenslauf August Meyszner, 12.2.1935.

¹³¹⁸ ВАВ, R 9361-III/5434468, s. 26-28, Lebenslauf August Meyszner, 12.2.1935; <<https://forum.axishistory.com/viewtopic.php?f=38&t=41478&p=370557&hilit=August+Meyszner#p370557>> (приступ: 21.3. 2021.)

¹³¹⁹ <<https://forum.axishistory.com/viewtopic.php?f=5&t=14230&p=2100545&hilit=August+Meyszner#p2100545>> (приступ: 22.3.2021)

¹³²⁰ Том приликом Ернст Калтенбрунер и Аугуст Мајснер вршили су протоколарну инспекцију полицијских формација. („The Great National Turmoil in Austria“, 1938, Reel 2, <<https://efilms.at/search/?personID=578&start=0>>, приступ: 22.3.2021)

Слика 7: Мајснер (лево у средини) и Е. Калтенбрунер, Беч 1938.¹³²¹

Слика 8: К. Далуге и Мајснер (у средини).¹³²²

Слика 9: Мајснер (други са десна), Беч 1938.¹³²³

Слика 10: Мајснер врши инспекцију полиције, Беч 1938.¹³²⁴

На основу прегледаних снимака и сачуваних фотографија, може се закључити више ствари. У првом реду уочавамо чињеницу да је полицијски официр Аугуст Мајснер остављао утисак типичан за официра полицијских формација нацистичке Немачке. Кретао се енергично и оштро посматрао себи подређене органе. Неговао је витку линију, а стасом и висином углавном се издвајао у односу на друге официре. Без обзира на чињеницу да је био припадник СС-а, формацијски је припадао Полицији поретка. У складу са тим, носио је униформу Полиције поретка, али за разлику од других официра редарствене полиције, испод левог џепа имао је ознаку „SS“, као симбол чињенице да је такође припадао и СС-у. Са друге стране, током протоколарних инспекција полицијских формација, Мајснер је неретко био у друштву проминентних нацистичких функционера, као што су Курт Далуге или Ернст Калтенбрунер. На снимцима се

¹³²¹ На конкретној фотографији Мајснер и Калтенбрунер поздрављају симболично подизање нацистичке заставе на зграду полиције у Бечу. („The Great National Turmoil in Austria“, 1938, Reel 2, <<https://efilms.at/search/?personID=578&start=0>>, приступ: 22.3.2021)

¹³²² Овом приликом Курт Далуге, на положају шефа Полиције поретка, вршио је инспекцију опремљености бечке полиције. („The Great National Turmoil in Austria“, 1938, Reel 2, <<https://efilms.at/search/?personID=578&start=0>>, приступ: 22.3.2021)

¹³²³ „The Great National Turmoil in Austria“, 1938, Reel 2, <<https://efilms.at/search/?personID=578&start=0>>, приступ: 22.3.2021)

¹³²⁴ „The Great National Turmoil in Austria“, 1938, Reel 2, <<https://efilms.at/search/?personID=578&start=0>>, приступ: 22.3.2021)

запажа да је са њима водио разговоре и на питања углавном одговарао лаконски. У односу према Далугеу уочава се чак и једна врста срдачности.

Слика Аугуста Мајснера у јавности није се променила много ни након почетка Другог светског рата. Наиме, сачувано је неколико фотографија које аустријског полицијског официра приказују током обављања положаја заповедника Полиције поретка у Ослу.

Слике 11, 12: Мајснер у посети СС одреду на планини Скајкампен, Норвешка 1940/1. ¹³²⁵

General Meyszner beim Bataillon 312

Sturmgänge bei den Pol-Schirmpolizeibataillon

Слике 13 и 14: Мајснер у посети полицијским батаљонима на терену, Норвешка 1940/1. ¹³²⁶

Утисак на основу сачуваних фотографија из Норвешке јесте да је понашање Мајснера умногоме слично у односу на претходни период. Фигура му је углавном иста, а на фотографијама се, као и у претходном периоду, испод левог цепа такође запажа ознака СС формација. Осим тога, Мајснеру очигледно није било страно да напусти Осло и посећује себи подређене полицијске батаљоне у географски захтевној унутрашњости окупиране Норвешке.

Када говоримо о Драгомиру Јовановићу у периоду између два светска рата, његова медијска слика била је доста другачија. Наиме, Током 1920-их година о Јовановићу су се појавили

¹³²⁵ <<http://www.militaria-archive.com/albumsII/ss-polizei-norway/index.html>> (приступ: 22.3.2021)

¹³²⁶ <<https://www.forum-der-wehrmacht.de/index.php?thread/18390-august-edler-von-meyszner/>> (приступ: 22.3.2021)

спорадични помени у штампи с обзиром да је заузимао врло значајно место комесара полиције у Народној скупштини и по свему судећи учествовао у ислеђивању одређених комуниста.¹³²⁷ Ипак, београдска јавност је за њега упечатљиво сазнала тек по објави у *Политици*, крајем марта 1929. године, којом је обелодањено да је Драгомир Љ. Јовановић због финансијске злоупотребе отпуштен из Управе града Београда.¹³²⁸

Судећи по различитим денунцијацијама које су стизале у Гестапо током рата, Јовановић је након отпуштања из УГБ-а, привлачио много пажње. Постао је познат као бескрупулозан и врло склон корупцији. Београдску јавност посебно је збунила чињеница да се, после свега неколико година, вратио у престоничку полицију и наставио свој рад. Осим тога, развијао је међународну полицијску сарадњу и постао важна личност београдске полиције.

Слика 15: Јовановић и бугарски принц Кирил, Софија 1935.¹³²⁹

Ипак, делатност Драгомира Јовановића постаће за београдску јавност посебно важна од лета 1936. године, када је ступио на чело Одељења опште полиције. У периоду који је уследио, Јовановић је представљао један од ослонаца власти. Обезбеђивао је припаднике династије Карађорђевић, и са њима се појављивао на протоколарним догађајима.¹³³⁰ Осим тога, њему подређена полиција била је стожер власти Милана Стојадиновића и у складу са тим, Јовановић је учествовао у гушењу демонстрација током јула 1937. године, изазваних Конкордатом са Папском куријом.

¹³²⁷ „Први дан великог комунистичког процеса“, *Политика*, 14. 2. 1928, стр. 5.

¹³²⁸ „Дневне вести - Отпуштен члан Управе града Београда“, *Политика*, 30. март 1929, стр. 9.

¹³²⁹ Д. Љ. Јовановић, „Претставници наше полиције у Софији“, *Полиција*, год. 1935, стр. 1198-1203.

¹³³⁰ „Knez Pavle i kneginja Olga na svečanom otvaranju Prolećnog sajma u Beogradu (1939)“, <<https://www.youtube.com/watch?v=n5FhPXg1ak0>> (приступ: 23.2.2021.) Јовановићева фигура се на конкретном филму запажа у неколико наврата у пратњи кнеза Павла и кнегиње Олге. Ипак, након упоређивања списка присутних министара дошли смо до закључка да је по среди грешка у називу филма. Односно у питању је свечано отварање Пролећног сајма 1938, а не 1939. године.

Слика 16: Јовановић (први са лева) у пратњи краљице¹³³¹

Слика 17: Јовановић (први са лева) у пратњи краља Петра II¹³³²

Слика 18: Ашимовић и Јовановић (десно)¹³³³

Слика 19: Јовановић (први са лева) током „Крваве литије“ гура жандарма¹³³⁴

На доступном снимку и већини фотографија, Драгомир Јовановић оставља утисак полицијског професионалца. Кретао се, како то безбедносне потребе налажу, испред припадника династије Карађорђевић и осматрао ситуацију.¹³³⁵ У међународној сарадњи био је срдачан, у складу са протоколом дипломатских односа. То уосталом потврђује фотографија са принцом Кирилом, али и куртоазан текст, који је написао поводом посете Бугарској.¹³³⁶ За разлику од тога, током „Крваве литије“, београдско грађанство могло је да види и његову агресивну страну. На лицу места је водио разбијање демонстрација, и као што приложена фотографија показује, и сам у одређеном облику изразио агресију.

¹³³¹ Б. Божовић, *Београд између два рата*, стр. 219.

¹³³² У питању је обилазак Београдског Сајма. Овом приликом се захваљујемо Бранимиру Гајићу на уступљеној фотографији. Анти

¹³³³ Б. Божовић, *Београд између два рата*, стр. 216.

¹³³⁴ АЈ, 102, фотографије Крваве литије. На овој фотографији Јовановић се запажа на левој страни, како гура полицајца у акцију. Наспрам Јовановића види се Војислав – Воја Јанић, свештеник и истакнути политичар.

¹³³⁵ „Knez Pavle i kneginja Olga na svečanom otvaranju Prolećnog sajma u Beogradu (1939)“, <<https://www.youtube.com/watch?v=n5FhPXg1ak0>> (приступ: 23.2.2021.)

¹³³⁶ Д. Љ. Јовановић, „Претставници наше полиције у Софији“, *Полиција*, год. 1935, стр. 1198-1203.

С обзиром на чињеницу да је био полицијских функционер највишег ранга, а не полицијски официр, протокол је налагао да Јовановић носи цивилно одело, а не униформу. У ту сврху, полицијски чиновници београдске полиције добијали су и додатак на плату, намењен за куповину одела. На основу фотографија може се закључити да је Јовановић доста пазио на уредну фризуру и сопствени изглед.

4.1.2 Управник Београда – Медијска слика Драгомира Јовановића током окупације

Војна агресија и тешко бомбардовање Београда априла 1941. године, у потпуности су разорили институције Краљевине Југославије и девастирали њену престоницу. Успостављање окупационог система, формирање колаборационистичких управних органа и нормализација живота у Београду били су први задаци новоуспостављеног окупационог режима. У таквим околностима Драгомир Јовановић се наметнуо као врло важна личност која је на себе преузела задатке у организацији институционалне власти под окупацијом и ублажавању последица бомбардовања. Извршавајући ове задатке, Јовановић је у прва два месеца, до смењивања са чела Општине и почетка Операције Барбароса, био спорадично присутан у медијима.

Наиме, први регистрован Јовановићев иступ био је у другом броју првог штампаног медија у Београду под окупацијом. Тог 25. априла, у *Општинским новинама* појавила се наредба о устројству београдске полиције, потписана од изванредног комесара Београда.¹³³⁷ Следећи важан иступ Јовановић је имао већ 6. маја, када је својим Апелом Београђанима позвао становништво на поправку града.¹³³⁸ Након тога, већ 9. маја, током званичне примопредаје дужности председника Општине одржао је свој први популистички говор под окупацијом. Кроз читав низ безличних фраза и флоскула о повратку „душевног мира и просперитета“ Београђанима, од себи подређених чиновника захтевао је „лојалну сарадњу са немачким властима“.¹³³⁹ Овај текст уједно можемо сматрати и првим иступом Јовановића за време окупације, у коме се јасно виде зачеци пропаганде у корист окупационе власти, као и критика предратног режима.

У наредном периоду, управник града и председник општине је преко *Општинских новина* и *Новог времена*, углавном објављивао позиве и наредбе, које су биле по основу ревитализације живота у Београду, затим полицијског часа, пописа становништва и томе слично.¹³⁴⁰ Осим тога, Јовановић је имао и одређене популистичке потезе, као што је дневно примање грађана, током чега је слушао њихове проблеме,¹³⁴¹ или јавно одрицање од сопствене плате и уобичајених додатака, који су следовали управнику Београда.¹³⁴² Са друге стране, у првим месецима окупације

¹³³⁷ „Наредба о устројству и делокругу полиције у Београду“, *Општинске новине*, 25.4.1941, стр. 2.

¹³³⁸ „Апел Београђанима“, *Општинске новине*, 6.5.1941, стр. 3.

¹³³⁹ „Рад, и само рад, поштени, несебични, то је она служба којом ћете најбоље послужити нашем Београду“, *Општинске новине*, 9.5.1941, стр. 3.

¹³⁴⁰ „Контрола цена животних намирница и остале робе“, *Општинске новине*, 12.5.1941, стр. 3; „Саопштење Управе града Београда“, *Општинске новине*, 14.5.1941, стр. 3; „Наредба ценама животних намирница“, *Општинске новине*, 15.5.1941, стр. 3; „Попис становништва у Београду“, *Општинске новине*, 15.5.1941, стр. 4; „Наредба о безмесним данима“, *Општинске новине*, 15.5.1941, стр. 4; „Наредба о точењу алкохолних пића“, *Општинске новине*, 16.5.1941, стр. 3; „Председник општине донео је одлуку о регулисању плата и хонорара свих општинских службеника“, *Општинске новине*, 16.5.1941, стр. 3; „Од данас је грађанима дозвољено кретање од 4 ујутру до 9 увече“, *Општинске новине*, 30.5.1941, стр. 3; „Наредба управника града Београда о саобраћају“, *Ново време*, 22.5.1941, стр. 5; „Одредбе о отварању и затварању радњи биће строго примењиване“, *Ново време*, 4.6.1941, стр. 3;

¹³⁴¹ „Пријем код председника Општине“, *Општинске новине*, 11.5.1941, стр. 3.

¹³⁴² „Претседник Општине и управник Града захтева највећу бригу и пажњу према школској деци“, *Ново време*, 16.6.1941, стр. 3.

појавила се и антијеврејска наредба, чији је потписник био управо Драгомир Јовановић, са положаја управника главног града.¹³⁴³

Крајем маја 1941. године, слава београдске општине, Спасовдан, била је повод за свечаност на којој је Јовановић одржао свој најзначајнији говор до напада Немачке на Совјетски Савез. Том приликом јавно је прокламовао да српски народ има потребу да „у заједници са другим народима, а у првом реду са народом великог Немачког Рајха, крочи (...) пут нове Европе“.¹³⁴⁴ Ово је био први забележен случај у коме је Јовановић јавно говорио о путу Србије у „Нову Европу“ и прокламовао своје пронемачко опредељење. Осим тога, сам текст говора на неколико места садржи појам „расизам“, који је у овом тексту везан уз српски народ. Ипак, имајући у виду потпуно неприродан положај те речи у општем контексту овог говора, сматрамо да је она била производ Јовановићевог настојања да се додвори окупационим властима.¹³⁴⁵ Оно што се такође запажа, јесте чињеница да у овом говору нису поменути комунисти, док као главне противнике управник града означава предратну власт. Односно, већ у почетној фази своје медијске делатности под окупацијом, Драгомир Јовановић је показао способност и вољу да своје ставове у потпуности прилагоди тренутним циљевима Трећег Рајха.

Губитак положаја председника општине, 21. јуна 1941. године, у потпуности је током лета ограничио Драгомира Јовановића на полицијске дужности. У складу са новом, антикомунистичком идеологијом Трећег Рајха на окупираним територијама, управник Београда је своју медијску делатност фокусирао на борбу против комунизма. У том погледу, већ 25. јуна, Јовановић је обавестио београдско грађанство да су наоружани органи Управе Београда, уз немачку војну силу, преузели дужност обезбеђења града. Обелоданио је да ће органи УГБ поступати врло строго са лицима која шире гласине или нарушавају ред и мир.¹³⁴⁶

Ипак, најзначајнији медијски иступ управника Београда током лета прве ратне године, уследио је на већ помињаној сахрани убијеног полицијског наредника Аранђела Јовановића. Том приликом, Драгомир Јовановић је изнео врло оштар антикомунистички став и на рачун марксиста сасуо читав низ оптужби и претњи. Према себи подређеним полицијским органима поставио се заштитнички, што је јасно ставио до знања београдском грађанству. То је био производ чињенице да је Јовановић у том тренутку свој идеолошки наступ у јавности у потпуности прилагодио новој, антикомунистичкој политици Трећег Рајха. Осим тога, овај медијски иступ посебно је значајан услед чињенице да су том приликом први пут од почетка окупације фотографије Јовановића коришћене да појачају пропагандну учинковитост самог текста.¹³⁴⁷

Овако ефектан новински прилог *Новог времена*, по свему судећи је открио пропагандним факторима у окупираној Србији личност на врло важном положају, која има дара за комбинацију

¹³⁴³ „Строго је забрањено прикривати јеврејске ствари“, *Општинске новине*, 26.5.1941, стр. 3.

¹³⁴⁴ „Београдска општина је скромно прославила своју славу Спасовдан“, *Ново време*, 30.5.1941, стр. 4.

¹³⁴⁵ Наиме, у првом делу Јовановићевог говора наводи се: „Српски народ, који је вековима расистички одгајан, са својом хиљадугодишњом историјом, одувек је васпитан да право истини у очи погледа.“ Такође, наводи се и: „Са том својом расном особином, он и његов Београд са правом смеју да на данашњи дан славе своју славу и упитају, зашто су нас они који су дужни били да нам увек истину говоре – лагали?“ Ако се погледа пажљиво, коришћење речи „расизам“ у овом контексту у потпуности је бесмислено. Слично коришћење речи „расизам“ на потпуно неприродним местима, појављује се у говорима Јовановића, још неколико пута до краја 1941. године. („Говор управника града г. Д. Јовановића“, *Ново време*, 31.7.1941, стр. 3; „Српски народ је одувек био протагониста националне свести и социјалне једнакости“, *Ново време*, 6.11.1941, стр. 3)

¹³⁴⁶ „Обзнана управника Града о одржавању реда и о сузбијању неистинитих гласова“, *Ново време*, 25.6.1941, стр. 3.

¹³⁴⁷ „Јуче је на свечан начин и уз огромно учешће грађанства сахрањен жандармеријски наредник Аранђел Јовановић“, *Ново време*, 31.7.1941, стр. 3; „Говор управника града Београда, г. Д. Јовановића“, *Ново време*, 31.7.1941, стр. 3.

пронемачке и српске националне реторике. У складу са тим, развој догађаја који су уследили, вратио је Јовановића на положај председника Општине, а такође му и омогућио знатно већи медијски простор.

Почевши од 12. септембра 1941. године, када је Јовановић поново заузео челно место Општине Београда,¹³⁴⁸ у наредне три године, београдске новине биле су снажно обележене јавном делатношћу упрвника и председника београдске општине. То је посебно снажан израз добило након формирања Српске државне безбедности, када је Јовановићу признат статус министра у Недићевој влади. Ипак, да би се његова медијска слика правилно разумела неопходно је њене сегменте раздвојити са једне стране на делатност у оквиру Општине Београда, и са друге стране, на делатност у оквиру Управе града Београда и Српске државне безбедности.

Када говоримо о активностима у оквиру Општине, Јовановић је почевши од септембра 1941. године, акценат ставио на снабдевање и решавање комуналних проблема Београда, али се такође и постарао да јавност окупирани Србије буде обавештена о сваком његовом потезу. У складу са тим, организовао је састанке са трговцима, месарима, пиљарима, и редовно слао поруку како ће питање снабдевања Београда бити решено.¹³⁴⁹ Ипак, с обзиром на чињеницу да се мемоаристика и научна литература слажу у ставу да је снабдевање Београда током окупације било врло оскудно, можемо констатовати да су овакви иступи председника Општине остали углавном на нивоу пропаганде.¹³⁵⁰ Такође Јовановић је учествовао и на церемонијама свечаног отварања различитих институција, затим јавним обиласцима радова, организацији Националне службе обавезног рада, и слично.¹³⁵¹

Са места председника општине Јовановић је имао и чисто пропагандне потезе. Еклатантан пример тога јесте питање злоупотребе деце у политичке сврхе, односно коришћење деце у сврху популаризације сопствене идеологије. Наиме, са положаја председника Општине, дао је иницијативу за отварање новог породилишта,¹³⁵² као и новог обданишта у Београду.¹³⁵³ И без

¹³⁴⁸ „Управник града Београда г. Драгомир Јовановић постављен за председника Београдске општине“, *Ново време*, 12.9.1941, стр. 1,3.

¹³⁴⁹ „Председник општине г. Драг. Јовановић настоји да у сарадњи са продавцима намирница реши исхрану Београда“, *Ново време*, 19.9.1941, стр. 3; „Председник Општине г. Драг. Јовановић одржао је конференцију са трговцима стоке и са пиљарима“, *Ново време*, 23.9.1941, стр. 3; „Председник општине г. Драг. Јовановић изјављује да ће бити уређено и питање исхране и огрева на задовољство широких слојева“, *Ново време*, 28.9.1941, стр. 5.

¹³⁵⁰ Н. Милићевић, „О исхрани у окупираном Београду 1941-1944“, *Токови историје*, 2/2012, стр. 77-91; Н. Милићевић, „Хлеб насушни“: Дирекција за снабдевање становништва града Београда (ДИРИС) 1941-1943“, *Војноисторијски гласник*, 2/2017, стр. 165-182; Д. Ранковић, *Свакодневни живот под окупацијом: искуство једног Београђанина 1941-1944* (прир. Н. Милићевић, Д. Никодијевић), Београд 2011, стр. 15-37, 65-876; Н. Magazinović, *Kroz jedno tišno stoljeće*, Valjevo 2009, str. 160-161, и др.

¹³⁵¹ „За мале паре добра и јевтина храна“, *Ново време*, 7.10.1941, стр. 5; „Јуче је свечано отворена антимаасонска изложба“, *Ново време*, 23.10.1941, стр. 3; „Данас се у Београду отвара градски дом културе“, *Понедељак*, 22.12.1941, стр. 3; „Свечано отварање градског дома културе у Београду“, *Ново време*, 23.12.1941, стр. 5; „Морамо обезбедити себи место у Новој Европи, изјавио је г. Драги Јовановић“, *Ново време*, 4.3.1942, стр. 3; „Генерал Недић обилази пољопривредне радове у Београду“, *Ново време*, 10.5.1942, стр. 1, 3; „Отварање Народног ресторана број 5“, *Ново време*, 12.5.1942, стр. 5; „Председник српске владе разгледао позоришну зграду код Споменика“, *Ново време*, 27.5.1942, стр. 3; „Рад српске заједнице рада“, *Годишњак Српске заједнице рада 1942-1943*, св. 4, стр. 60-61; „Председник Недић обишао сечу дрвета на Ади Циганлији“, *Ново време*, 20.9.1942, стр. 5; „Велики радови на Макишу“, *Ново време*, 8.10.1942, стр. 5; „При градском поглаварству у Београду образована је канцеларија за старање о обвезницима Обавезне службе рада из Београда“, *Ново време*, 25.3.1943, стр. 3; „Обвезници су отпутовали пуни добре воље и самопоуздања“, *Ново време*, 27.3.1943, стр. 4, и др.

¹³⁵² „Београдски привредници дали су три и по милиона динара за ново породилиште“, *Ново време*, 16.6.1942, стр. 3; „Свечано отварање Београдског породилишта“, *Понедељак*, 10.8. 1942, стр. 3; „Прво дете рођено у новом породилишту био је син једног типографа“, *Ново време*, 11.8.1942, стр. 4.

¹³⁵³ „Отварање новог дечјег обданишта у Кнез Милетиној улици“, *Ново време*, 29.11.1942, стр. 5.

обзира на чињеницу колико то похвалан потез био, Јовановић је уз генерала Недића у наредном периоду ове установе користио за посете, пажљиво испраћене од фото репортера. У складу са тим, настала је фотографија на којој председник колаборационистичке владе и председник Општине, са радосним изразима лица заједнички у наручју држе једну девојчицу.¹³⁵⁴ Осим тога, Јовановић је слично урадио и са Домом дечије заштите у Звечанској улици. Наиме, 16. новембра 1942. године у том дому прославио је сопствену славу Ђурђиц. Том приликом деца су за генерала Недића и председника Општине припремила рецитовање „Оче наш“ и певање једне од најекспониранијих националних песама током окупације – „Ој Србијо, мила мати“.¹³⁵⁵ Исти догађај наредне године забележен је и видео камером, што је убрзо преточено у кратак филм, по узору на филмове какви су прављени у нацистичкој Немачкој. У њему су Недић и Јовановић представљени као врло срдачни, нежних осмеха и са израженим интересовањем и љубављу према деци овог дома.¹³⁵⁶ Наравно у питању су били добро осмишљени пропагандни потези, који су нашироко експлоатисани кроз штампу, док је филм коришћен, судећи по језику, на простору Балтика, у филмским прегледима европских догађаја.

Од обједињавања положаја на челу Управе и Општине, 12. септембра, па до краја 1941. године, Јовановић се на страницама дневне штампе углавном појављивао по основу дужности у Општини. Ипак, када говоримо о полицијским питањима, његова медијска слика током последња четири месеца прве године окупације углавном се базирала на преношењу полицијских наредби, које су биле у корист гушења устанка.¹³⁵⁷ Осим тога, убиство полицијског агената Петра Симића, дало је прилику Јовановићу да поново искористи већ опробан идеолошко-пропагандни говор током погребан антикомунистичког борца.¹³⁵⁸ Такође, заједно са високим представницима окупационе и колаборационистичке власти, присуствовао је отварању Антимасонске изложбе, 22. октобра 1941. године.¹³⁵⁹

Крајем године Јовановић је имао два врло запажена медијска иступа. Наиме, прво се 5. новембра грађанству обратио преко Радио Београда.¹³⁶⁰ Том приликом одржао је говор који је представљао јасно повезивање српске националне мисли са идеологијом немачког национал-социјализма. Јовановић је прво говорио о ставовима Леополд фон Ранкеа и Јохан Волфганг Гетеа о српској националној историји, а затим и похвалио Герингов наклон над одром убијеног краља Александра I Карађорђевића. Осим тога, српску националну револуцију са почетка 19. века назвао је одбраном западне цивилизације „противу најезде азијских завојевача“, што је била јасна аналогија са борбом на Источном фронту и постојањем азијских народа у саставу СССР-а. Такође, Јовановић је прокламовао да је у том тренутку на делу вековна борба против „енглеских робовласника“ и „јеврејске банократије“. Поврх свега, српски народ је позвао да кроз подршку генералу Недићу и одржање реда и мира пронађе своје место у Новој Европи.¹³⁶¹

Ако погледамо генерално, можемо закључити да је оваква пропагандна делатност представљала уклапање у општи анти-бољшевични и анти-јеврејски пропагандни дискурс Трећег

¹³⁵⁴ „Отварање новог дечјег обданишта у Кнез Милетиној улици“, *Ново време*, 29.11.1942, стр. 5.

¹³⁵⁵ „Председник Београдске општине прославио је своју славу са сиромашном децом“, *Ново време*, 17.11.1942, стр. 3.

¹³⁵⁶ „Milan Nedić 1943 (snimak)“, <<https://www.youtube.com/watch?v=dp2MNWQk9VI>>, (приступ: 24.3.2021.)

¹³⁵⁷ „Забрањен је придолазак нових лица у Београд“, *Ново време*, 14.9.1941, стр. 5;

¹³⁵⁸ „Свечана сахрана Петра Симића жртве комунистичких бандита“, *Ново време*, 30.9.1941, стр. 3.

¹³⁵⁹ „Јуче је свечано отворена антимасонска изложба“, *Ново време*, 23.10.1941, стр. 3.

¹³⁶⁰ „Данас ће говорити преко радија управник града и председник београдске општине, г. Драг. Јовановић“, *Ново време*, 5.11.1941, стр. 1.

¹³⁶¹ „Српски народ је одувек био протагониста националне свести и социјалне једнакости“, *Ново време*, 6.11.1941, стр. 3.

Рајха, који је заокружен након отпочињања Операције Барбароса. По том дискурсу, Москва је била центар међународног комунизма и јеврејства, док је совјетски грађанин у ствари био варварин и ниже биће, словенског или азијског порекла.¹³⁶² Тиме можемо констатовати да је у тренутку овог говора Драгомир Јовановић највећим делом изградио сопствено идеолошко усмерење. Оно је подразумевало српску националну мисао у потпуности стављену у контекст савремене нацистичке идеологије и пропаганде. У ту сврху управник Београда је подразумевао да је почело ново (нацистичко, прим. Р.Т.) време, затим да је стара Европа нестала и да у том смислу српски народ треба да пронађе своје место, кроз подређеност Трећем Рајху. Осим тога, у том тренутку се, у Јовановићевој јавној делатности, дотадашњи на силу имплементирани расизам претворио у јасно профилисан антисемитизам.

Свега месец дана касније, 10. децембра, Драгомир Јовановић је разговарао са уредницима најтиражнијих листова под окупацијом и том приликом формулисао други део своје медијске слике. Односно, јасно се усредредио на критику комуниста и њиховог устанка. Реторички је супротставио „храбре српске оружане одреде“ и „комунистичке бандите“.¹³⁶³ Овакав приступ у потпуности се уклапао у нацистичку идеолошку матрицу о „борби против банди“, о којој је већ било речи. Осим тога, Јовановић је настојао да ласка и подилази Београђанима, а са друге стране да се постави као њихов заштитник од комуниста, који наводно желе да униште читав српски народ и европску цивилизацију.

Ова два медијска иступа крајем 1941. године ударили су темељ медијској слици Драгомира Јовановића у јавности током окупације. У наредних годину и по дана, до лета 1943. године, његови медијски наступи базирали су се управо на глорификацији генерала Недића и његове улоге, затим потреби Србије да сарађује са нацистичком Немачком и „крене пут Нове Европе“, као и пропагандним нападима на комунисте и њихову борбу.¹³⁶⁴

Овакав приступ Јовановића довео је до врло видљивог истицања његове улоге у полицијској формацији, која је, пре свега у односу са окупационим институцијама, у потпуности поистовећена са својим шефом. То се пре свега огледало у међусобним комуникацијама, кроз које је колаборационистичка полицијска организација, из угла окупационе полиције, посматрана кроз лик њеног творца. Под снажним утицајем Јовановића, његовим енергичним вођењем и осмишљањем нових полицијских пројеката, Специјална полиција је стала на страну окупатора, а против покрета отпора. Ипак, овако изражено поистовећивање читаве формације са својом кључном личношћу није био јединствен случај у окупираној Европи.

Ситуација слична Јовановићевим потезима догодила се у окупираној Француској и на простору некадашње Летоније, која је током рата укључена у састав Рајхкомесаријата Остланд. Наиме, у окупираној Француској Жозеп Дарнан (Joseph Darnand) је створио SOL (Service d'ordre légionnaire), који је крајем исте године прерастао у Милицију (Milice).¹³⁶⁵ Са друге стране, у Летонији је Виктор Арајс (Viktor Arajš) успоставио помоћну полицијску формацију, која је због снажне идентификације са својим шефом, управо по њему и названа – Команда Арајс (Arajš

¹³⁶² D. Welch, *The Third Reich: Politics and Propaganda*, Routledge 2007, p. 129-137.

¹³⁶³ „Лежи ми на срцу да грађанима Београда загарантујем да и у будуће могу бити мирни и спокојни“, *Ново време*, 10.12.1941, стр. 5.

¹³⁶⁴ „Покажите се достојни свуда на сваком месту“, *Ново време*, 19.2.1942, стр. 3; „Београд је био и остао најмирнији град!“, *Ново време*, 3.3.1942, стр. 3; „Морамо обезбедити себи место у Новој Европи“, *Ново време*, 4.3.1942, стр. 3; „Ми смо ти батаљони који могу српском народу да врате његово име!“, *Ново време*, 5.3.1942, стр. 3; „Свечана сахрана антикомунистичких бораца“, *Ново време*, 8.3.1942, стр. 3; „Напори на сређивању прилика у Београду после рата“, *Ново време*, 23.4.1942, стр. 5, и др.

¹³⁶⁵ H. Rousso, *Vichy: L'événement, la mémoire, l'histoire*, Gallimard 2001, p. 66; E. Krautkrämer, *Frankreichs Kriegswende 1942*, Peter Lang 1989, s. 233-234; J. Jackson, *France: The Dark Years*, Oxford University Press 2003, p. 230.

Kommando).¹³⁶⁶ Обе полицијске формације стајале су под снажним утицајем својих шефова и за сопствену сврху, као и београдска полиција под окупацијом, имале сарадњу са немачким формацијама. Ипак, Команда Арајс је, за разлику од Специјалне полиције у Србији, вршила и врло масовне егзекуције, које по одређеним проценама достижу чак 60.000 одузетих живота,¹³⁶⁷ укључујући и 26.000 усмрћених Јевреја.¹³⁶⁸ Такође, и Команда Арајс и Милиција у Француској у свом коначном облику прерасле су у ненемачке СС-одреде и узеле удела у борбама на Источном фронту, што је ипак било значајно радикалније од српске колабрационистичке полиције.¹³⁶⁹ Без обзира на то, остаје чињеница да је снажна идентификација полицијских организација са њиховим шефовима, осим у београдској полицији, постојала и на другим крајевима окупиране Европе.

Међутим, након 1941. године, Јовановићев медијски утицај у окупираној Србији константно је растао. Од стварања Српске државне безбедности и добијања статуса министра, његова медијска улога попримила је још значајнији обим и радикалнију форму. Наиме, иако је током пролећа 1942. одлазио у унутрашњост Србије и био активан у јавним наступима, од јесени исте године, као министар у тзв. Влади народног спаса, добио је већу медијску улогу. У складу са тим, министар Јовановић је посећивао унутрашњост,¹³⁷⁰ али и београдске установе и радове,¹³⁷¹ говорио на радију,¹³⁷² а такође се и активније укључио у пропагирање Националне службе обавезног рада.¹³⁷³ Радикална политичка идеологија, коју је заговарао, слабо се мењала. Остала је базирана на критици комунизма и комбинацији српске националне мисли и пронацистичког политичког опредељења.

Ипак, у том периоду, појавила се и једна новина у Јовановићевој медијској делатности. Наиме, у нападима на комунисте долази до појаве агресивнијег антисемитизма преточеног у флоскуле о „јеврејско-комунистичком деловању“ или „комунистичко-јеврејском интернационализму“.¹³⁷⁴ Односно, Јовановић је настојао да у јавном простору пропагира антисемитизам кроз изједначавање Јевреја са комунизмом, који је већ увелико, у окупираној Србији, био жигосан као „неман“ и „зло“. У том погледу у више наврата је користио израз „вечито јеврејство“,¹³⁷⁵ што је била јасна алузија на радикални нацистички антисемитски мит о јеврејској

¹³⁶⁶ V. O. Lumans, *Latvia in World War II*, New York 2006, p. 237; R. B. Birn, V. Riess, „Historical Review: Revising the Holocaust“, *The Historical Journal*, vol. 40, 1/1997, p. 207.

¹³⁶⁷ J. Rislakki, *The Case for Latvia: Disinformation Campaigns Against a Small Nation*, New York 2008, p. 118.

¹³⁶⁸ R. Breitman, „Himmler’s Auxiliaries in the Occupied Soviet Territories“, *Simon Wiesenthal Center Annual*, vol. 7 (1990), p. 23-39; R. Breitman, „Himmler and the „Terrible Secret“ among the Executioners“, *Journal of Contemporary History*, vol. 26, 3-4/1991, p. 431-437, 448; R. B. Birn, V. Riess, „Historical Review: Revising the Holocaust“, *The Historical Journal*, vol. 40, 1/1997, p. 207-208; J. Rislakki, *The Case for Latvia: Disinformation Campaigns Against a Small Nation*, New York 2008, p. 118.

¹³⁶⁹ D. Littlejohn, *Foreign Legions of the Third Reich, 1: Norway, Denmark, France*, James Bender Publishing 1987, p. 136-137, 169-174; D. Littlejohn, *Foreign Legions of the Third Reich, vol. 4: Poland, Ukraine, Bulgaria, Romania, Free India, Estonia, Latvia, Lithuania, Finland and Russia*, James Bender Publishing 1994, 171-213; J. Rislakki, *The Case for Latvia: Disinformation Campaigns Against a Small Nation*, New York 2008, p. 134.

¹³⁷⁰ „Наша самоодбрана – наш једини пут, народни збор министра Д. Јовановића“, *Ново време*, 1.12.1942, стр. 3.

¹³⁷¹ „Председник Недић обишао сечу дрвета на Ади Циганлији“, *Ново време*, 20.9.1942, стр. 5; „Велики радови на Макишу“, *Ново време*, 8.10.1942, стр. 5; „Изложба академије ликовних уметника“, *Ново време*, 27.10.1942, стр. 4; „Радну омладину треба збринути, васпитавати национално, морално и стручно и упутити на здрав пут“, *Ново време*, 3.2.1943, стр. 5.

¹³⁷² „Борба против комунизма заповед наше будућности“, *Ново време*, 23.2.1943, стр. 3; „Само рад може нам вратити изгубљено“, *Ново време*, 10.3.1943, стр. 3.

¹³⁷³ „Говор министра Драг. Љ. Јовановића“, *Ново време*, 20.2.1943, стр.3; „Само рад може нам вратити изгубљено“, *Ново време*, 10.3.1943, стр. 3.

¹³⁷⁴ „Борба против комунизма заповед наше будућности“, *Ново време*, 23.2.1943, стр. 3.

¹³⁷⁵ „Борба против комунизма заповед наше будућности“, *Ново време*, 23.2.1943, стр. 3; „Због туге за изгубљеном земљом“, *Ново време*, 28.3.1943, стр. 3.

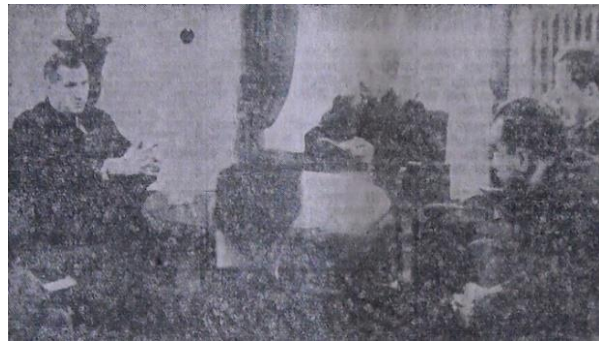
завери.¹³⁷⁶ Овај мит је 1940. године преточен у познати нацистички антисемитски филм „Вечити Јеврејин“,¹³⁷⁷ који је београдској јавности препричан путем штампе.¹³⁷⁸ Ако погледамо генерално, оваква радикализација Јовановићевих ставова, по свему судећи била је израз значајног повезивања са немачким полицијским установама и дубљим прихватањем нацистичке идеологије.

Поред свега наведеног, неопходно је назначити да је Драгомир Јовановић, у складу са положајима које је заузимао, имао одређене протоколарне функције. То је у првом реду подразумевало запажену улогу током верских празника. Тако се Јовановић активно појављивао у медијима поводом Бадње вечери, Божића, Богојављења, св. Саве, Ускрса, Спасовдана, Видовдана и слично.¹³⁷⁹ Осим тога, учествовао је и на отварању уметничке изложбе,¹³⁸⁰ а једном приликом је, пред 10.000 гледалаца, свечано отворио фудбалску сезону.¹³⁸¹

У општем смислу, можемо констатовати да је Драгомир Јовановић био врло свестан значаја медија и њихове важности за креирање јавног мњења током Другог светског рата. У складу са тим, користио је многе канале јавне делатности. У првом реду, то су биле новине, као традиционални и најраспрострањенији медиј. У колаборационистичкој штампи Јовановић се појављује кроз прилоге, текстове већег обима, затим изјаве, интервјуе и фотографије. Како је окупација одмицала, селекција фотографија постаја је све већа и разноврснија.

Слика 20: Јовановић износи ковчег¹³⁸²

Слика 21: Јовановић у кабинету¹³⁸³

¹³⁷⁶ J. Herf, *The Jewish Enemy: Nazi propaganda during World War II and the Holocaust*, The Belknap Press 2006, p. 1-16.

¹³⁷⁷ У нацистичкој пропаганди филм је препознат као врло ефектно пропагандно средство. У складу са тим, током ере Трећег Рајха појавило се неколико филмова који су у својој сржи имали изразит антисемитизам. Најпознатији међу њима су: Јеврејин Зис (*Jud Süß*, 1940.), Вечити Јеврејин (*Der Ewige Jude*, 1940.) и Ротишилдови (*Die Rothschilds*, 1940.). (D. S. Hall, *Film in the Third Reich*, University of California Press 1969, p. 157-174; D. Welch, *Propaganda and the German Cinema, 1933-1945*, I. B. Tauris 2001, 222-227; K.-H. Schoeps, *Literature and Film in the Third Reich*, New York 2003, p. 213)

¹³⁷⁸ А. Стојановић, Д. Зец, „Јазбина из које су потекла сва зла и све несреће“: антисемитска и антимасонска пропаганда на страницама колаборационистичке штампе у Србији 1941-1944, у: *Колаборационистичка штампа у Србији 1941-1944* (ур. А. Сојановић), Београд 2015, стр. 268.

¹³⁷⁹ „Прослава овогодишњег Бадњака у Београду“, *Ново време*, 6-10.1.1942, стр. 3; „Божић је прослављен скромно али достојанствено“, *Ново време*, 11.1.1942, стр. 7; „Прослава Богојављења у порти Саборне цркве“, *Ново време*, 20.1.1942, стр. 3; „Прослава св. Саве у Београду“, *Ново време*, 28.1.1942, стр. 3; „Освећење водике у београдској општини“, *Ново време*, 22.3.1942, стр. 7; „Спасовдан – слава Београда“, *Ново време*, 15.5.1942, стр. 3; „Претседник владе и министри присуствовали видовданском помену“, *Понедељак*, 29.6.1942, стр. 1; „Престоница у знаку прославе великог празника“, *Ново време*, 9.1.1943, стр. 1, 3; „Свечана прослава св. Саве у Београду“, *Ново време*, 28.1.1943, стр. 3.

¹³⁸⁰ „Изложба Академије ликовних уметника“, *Ново време*, 27.10.1942, стр. 4.

¹³⁸¹ „Десет хиљада гледалаца доказало је да воли аматерски фудбал“, *Ново време*, 21.4.1942, стр. 5.

¹³⁸² „Јуче је на свечан начин и уз огромно учешће грађанства сахрањен жандармеријски наредник Аранђел Јовановић“, *Ново време*, 31.7.1941, стр. 3.

¹³⁸³ „Лежи ми на срцу да грађанима Београда загарантујем да и у будуће могу бити мирни и спокојни“, *Ново време*, 10.12.1941, стр. 5.

Слика 22: Јовановић са фудбалерима, 1942.¹³⁸⁴

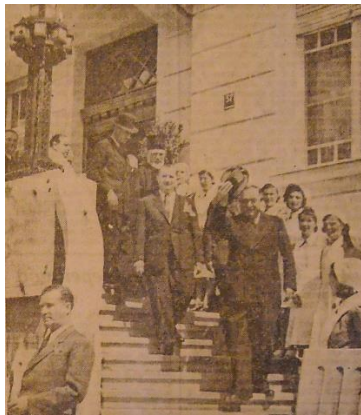
Слика 23: Јовановић (десно) на отварању изложбе, 1942.¹³⁸⁵

Слика 24: Са супругом у посети сиротишту.¹³⁸⁶

Слика 25: Јовановић (у средини) у децијем прихватилишту.¹³⁸⁷

Слика 26: Јовановић (у средини) и Неђић у породилишту¹³⁸⁸

Слика 27: Неђић и Јовановић (десно) у обданишту¹³⁸⁹

¹³⁸⁴ „Десет хиљада гледалаца доказало је да воли аматерски фудбал“, *Ново време*, 21.4.1942, стр. 5.

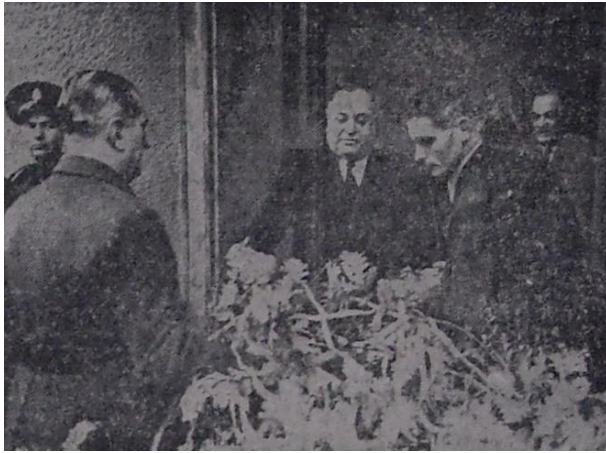
¹³⁸⁵ „Изложба Академије ликовних уметника“, *Ново време*, 27.10.1942, стр. 4.

¹³⁸⁶ „Ускршња посета министра Драг. Љ. Јовановића социјалним установама“, *Ново време*, 28.4.1943, стр. 4.

¹³⁸⁷ „На прослави очева у Дечјем прихватилишту један дечак везује председника општине Драг. Љ. Јовановића“, *Ново време*, 5.1.1943, стр. 3.

¹³⁸⁸ „Прво дете рођено у новом породилишту био је син једног типографа“, *Ново време*, 11.8.1942, стр. 4.

¹³⁸⁹ „Отварање новог дечјег обданишта у Кнез Милетиној улици“, *Ново време*, 29.11.1942, стр. 5.

Слика 28: Јовановић (лево) и Недић, Бадње вече 1943.¹³⁹⁰

Слика 29: Јовановић (лево) и Недић, 1942.¹³⁹¹

На фотографијама управник Београда и каснији шеф Српске државне безбедности, представљен је у цивилном оделу, како су то његови положаји и налагали. Фотографије су пажљиво биране, у складу са идеолошким правцем текстова. Примера ради, када је доносио важне уредбе коришћене су фотографије на којима изгледа одлучно (слика 21 и др). На њима Јовановић оставља утисак строгог и одговорног државног чиновника највишег ранга. За разлику од тога, на фотографијама са генералом Недићем, Јовановић није у првом плану. Изгледа као верни слуга и близак сарадник председника тзв. Владе народног спаса и углавном пажљиво посматра шта генерал Недић ради или говори (слике 26, 28, 29). То је увелико допринело фабрикованој слици о кохезији између Недића и Јовановића, која ипак, као што смо већ представили, није била стварна. Посебно добар пример представља приложена фотографија, на којој генерал Недић и Драгомир Јовановић заједнички у наручју држе девојчицу (слика 27). Ако имамо у виду да је генерал Недић против своје воље креирао Српску државну безбедност и на челно место поставио Јовановића, а такође и да је убрзо почео да поткопава његов положај преко Танасија Динића и других полицијских функционера, јасно је да је ова фотографија остављала потпуно погрешан утисак на грађанство. Односно, настала је у сврху пропаганде и са тим циљем је и коришћена.

Са друге стране, ако је у питању била посета породицишту, обданишту или дому за сирочад, у дневној штампи су публиковане доста другачије фотографије. На њима Јовановић има срдчан осмех и показује родитељску заинтересованост за децу. Осим тога, шеф СДБ је очигледно добро разумео потребу да у таквим приликама појача представу себе као породичног човека, па је у посете овим институцијама неретко водио и своју супругу (слике 24 и 25).

Поред прилога у новинама, Јовановић је своју медијску слику градио и кроз јавне наступе. О њима је остало неколико забележених фотографија, као и говори који су преносени на страницама дневне штампе. Судећи по томе, управник Београда је имао дара за реторику. Своје пронацистичко опредељење најчешће је, кроз флоскуле о Новој Европи, комбиновао са српском националном мишљу, која је у његовим говорима доминирала. Ипак, услед чињенице да нам није био доступан ни један аудио снимак Јовановићевог говора и реакције окупљеног народа на то, ипак не можемо са сигурношћу тврдити колико су његови говори у јавности били ефектни. Са јавних догађаја и манифестација, на којима је говорио, остало је сачувано и неколико интересантних фотографија.

¹³⁹⁰ „Претседник владе прима бадњак из руку министра Драгог Јовановића“, *Ново време*, 9.1.1943, стр. 1.

¹³⁹¹ „Покажите се достојни свуда на сваком месту“, *Ново време*, 19.2.1942, стр. 3.

Слика 30: Говор током 25. марта 1943.¹³⁹² Слика 31: Говор током сахране Д. Штерића, Теразије, март 1942.¹³⁹³

Поред новина и јавних наступа, управник Београда под окупацијом пратио је врло пажљиво и савремене тенденције. Односно, када говоримо о радију, неопходно је разумети да су нацисти препознали сав пропагандни потенцијал медија који је крајем 1920-их година био још увек релативно нов. О овом каналу информисања Јозеф Гебелс је рекао да га сматра „најмодернијим и најважнијим инструментом масовног утицаја“. У складу са тим, након доласка нациста на власт, број радио пријемника у Немачкој драматично је растао, а овај медиј био је нашироко коришћен за различите облике пропаганде.¹³⁹⁴ Радио се у Југославији појавио током друге половине 1920-их година, оснивањем радио станица у Загребу, Љубљани, а затим и Београду. У наредној деценији доживео је масовну експанзију, о чему добро говори чињеница да је 1936. године у Краљевини Југославији постојало 80.000 радио пријемника, док је свега две године касније овај број порастао на 154.000.¹³⁹⁵ Влада Милана Стојадиновића са једне стране стимулисала је развој радиофоније, док је са друге стране овај медиј масовно експлоатисала у сврху пропаганде, што се запажа и у другим европским земљама.¹³⁹⁶ По војном заузимању Србије, преузимање Радио Београда, означено је као један од стратешки важних циљева. Убрзо је постављена немачка управа самог радија, који је од тада преузео врло важну улогу у вршењу пропаганде на овој окупираној територији.¹³⁹⁷

¹³⁹² С обзиром на чињеницу да је 25. март 1941. године и приступање Краљевине Југославије Тројном пакту, у идеологији тзв. Владе народног спаса сматрано позитивним историјским догађајем, на годишњице тог датума организоване су манифестације обележавања. На конкретној фотографији Драгомир Јовановић говори управо на таквој манифестацији 1943. године. (извор фотографије: лична архива Бранимира Гајића)

¹³⁹³ „Говор управника града и претседника Општине г. Драг. Јовановића“, *Понедељак*, 16.3.1942, стр. 3; „Сахрана антикомунистичког борца“, *Ново време*, 17.3.1942, стр. 1. Овај догађај био је посебно значајан, јер је Драгољуб Штерић био шеф београдског квартала, који је средином марта 1942. године убијен од стране комунистичких илегалца. Управник Београда је и ову смрт искористио да погреб претвори у својеврсну пропагандну манифестацију против комунизма и њиховог отпора окупацији.

¹³⁹⁴ D. Welch, *The Third Reich: Politics and Propaganda*, Routledge 2007, p. 38-43.

¹³⁹⁵ В. Simić, „Radio in service of the State Propaganda during the 1930's, cases of Poland, Yugoslavia and Bulgaria“, *Tokovi istorije*, 3/2010, p. 37-41.

¹³⁹⁶ Б. Симић, *Пропаганда Милана Стојадиновића*, Београд 2007, стр. 148-155; В. Simić, *In the Spirit of National Ideology*, Belgrade 2013, p. 162-174.

¹³⁹⁷ М. Мраовић, *Од сурове стварности до алтернативне реалности: Пропаганда владе Милана Недића*, Београд 2019, стр. 214-218.

Важности и значаја радија за пропаганду током Другог светског рата, свестан је био и сам Драгомир Јовановић. У неколико наврата током окупације говорио је за Радио Београд и судећи по садржајима ових говора, доста пажње посветио је томе да излагања преко радија буду идеолошки ефектна и имају значајан пропагандни домет. Први пут током окупације на радију је говорио 5. новембра 1941. године, базирајући сопствено излагање на снажној пронацистичкој пропаганди и тада актуелним темама – безбедности, подршци Недићевој влади и Зимској помоћи.¹³⁹⁸ Средином новембра 1942. године, у том тренутку шеф Српске државне безбедности, обратио се поново преко Радио Београда. Овај пут, центар његовог говора представљао је оштар напад на Владу у егзилу, жигошући је као „лондонску господу“, која хушкајући народ на устанак непрестано шаље људе у смрт.¹³⁹⁹ Осим тога, крајем фебруара 1943. године, Јовановић је одржао још један говор преко радија. Тог 22. фебруара усредредио се на антикомунизам и критику марксистичке идеологије, позивајући српски народ да дигне „куку и мотику“ и крене у борбу против болшевизма.¹⁴⁰⁰

Ако погледамо генерално, можемо закључити да је Драгомиру Јовановићу, са нарастањем моћи у окупираној Србији, придаван све већи медијски простор и значај. Основне контуре његове медијске слике утемељене су у последњим месецима 1941. године. Ипак, од формирања Српске државне безбедности и стицања звања министра у колаборационистичкој влади, Јовановић је добијао све више медијског простора и слика која је о њему створена током 1942. и 1943. године имала је многе елементе пропаганде. Почевши од идеологије коју је јавно прокламовао, преко романсираних фотографија у новинама, до врло оштрих говора преко радија. Ова тенденција достигла је свој зенит током јуна 1943. године, када је заједно са генералом Мајснером, постигао врхунац сопствене, али и моћи полицијских формација у окупираној Србији.

4.1.3. Човек из сенке – медијска слика генерала Мајснера у окупираној Србији

Потпуно другачији приступ јавном деловању имао је генерал Аугуст Мајснер. Наиме, природа његовог положаја, као шефа окупационих полицијских институција, није подразумевала јавну делатност какву је имао управник Београда и министар у влади Милана Недића. Односно, у новинама се најчешће појављују одређена наредбе или објаве генерала Мајснера, док су његове појаве на свечаностима или протоколарним догађајима врло ретко преношене на страницама штампе.

Разлог за то са једне стране може бити и чисто безбедносне природе. Односно, током фебруара 1942. године, када је виши СС и полицијски вођа ступио на дужност, Београд је имао укупно 335.810 становника.¹⁴⁰¹ Језгро главног града било је мало и ограничено на узак територијални простор. Осим тога, као што смо већ видели полицијски органи су у главном граду окупиране Србије били предмет атентата. У таквим околностима, припадници установе Виши СС и полицијски вођа и њему подређених институција, живели су у близини Ратничког дома и основна смерница била је да њихово слободно кретање градом буде сведено на минимум.¹⁴⁰² Осим тога, атентат на протектора Бохемије и Моравске, Рајнхарда Хајдриха, крајем маја 1942. године у

¹³⁹⁸ „Српски народ је одувек био протагониста националне свести и социјалне једнакости“, *Ново време*, 6.11.1941, стр. 3.

¹³⁹⁹ „Српски народ је сам нашао свој пут“, *Ново време*, 15.11.1942, стр. 3.

¹⁴⁰⁰ „Борба против комунизма заповед наше будућности“, *Ново време*, 23.2.1943, стр. 3.

¹⁴⁰¹ „Београд има 335.810 становника“, *Ново време*, 20.2.1942, стр. 3.

¹⁴⁰² ДАС, БИА, з. II, ф. 41/1, 20 – Немачка полиција у окупираној Србији, стр. 36-37.

Прагу, управо је потврдио чињеницу да превише слободно кретање окупираним градовима и занемаривање питања безбедности највиших полицијских органа, може довести до атентата.¹⁴⁰³

Такође, имајући у виду чињеницу да су неколико месеци пре атентата на Хајдриха, извршена три убиства припадника београдске полиције, основаним можемо сматрати да је, након ових догађаја, безбедност окупационих полицијских органа подигнута на максимум. Као највиша полицијска инстанца и друга највиша инстанца у окупираној Србији, генерал Мајснер је сасвим сигурно био један од главних предмета полицијске заштите. У овако сложеним околностима окупираног Београда, свака слика или податак о лицу које је предмет интересовања илегалца, могла је представљати допринос прикупљању информација и организацији самог атентата. Вероватно услед свега наведеног, виши СС и полицијски вођа у окупираној Србији, врло ретко се појављивао у јавности.

Са друге стране треба имати у виду приступ генерала Мајснера политичким питањима. Наиме, он је био школовани официр, искаљен као полицијски чиновник високог ранга и навикнут на извршавање наређења. Јавна делатност обележила је искључиво фазу његовог каријере у Штајерској, када је био министар у покрајинској влади и деловао као политичар. Све изузев тога, биле су дужности у оквиру великих полицијских и државних система. У складу са тим, можемо констатовати да је генерал Мајснер био навикнут на деловање у позадини, углавном изван очију јавности. Судаћи по доступним фотографијама, чини се да се током окупације није пријатно осећао пред објективном новинарског фоторепортера и вероватно услед тога, појављивао се на ограниченом броју протоколарних манифестација. Његова тактика била је да делује из позадине, управљајући полицијским формацијама немачког и домаћег порекла, али и остварајући широк утицај на окупационе и колаборационистичке управне органе.

Ипак, да би у потпуности разумели медијску слику вишег СС и полицијског вође у окупираној Србији, неопходно је кренути редом. Наиме, одмах по доласку у окупирану Србију, генерал Мајснер се легитимисао наредбама које су објављене преко новина. Домаћа јавност је о новом полицијског фактору сазнала кроз кратку наредбу о успостављању станице мешовите окупационо-колаборационистичке полиције, намењене хитним интервенцијама.¹⁴⁰⁴ Ипак, већ следећа наредба била је врло сурова. На дан 8. марта 1942. године, домаћи листови под окупацијом, објавили саопштење вишег СС и полицијског вође, да је услед убиства три полицијска службеника, за одмазду стрељано 150 лица.¹⁴⁰⁵

Током 16. марта 1942. године, генерал Мајснер је имао најзапаженији јавни иступ током прве године свог боравка у окупираној Србији. Тога дана прво је, заједно са генералом Бадером, затим генералмајором Лончаром и официрима за везу италијанске, бугарске, мађарске и хрватске војске, присуствовао полагању венаца на немачком гробљу, у част војника који су погинули током ратова у Србији. Након тога, у згради Коларчеве задужбине, генерал Мајснер је одржао говор у коме је позвао фолксдојчере да приступе СС-дивизији. Ову прилику искористио је и да искаже свој антисемитизам, говорећи да Совјетским Савезом не влада Стаљин, већ „јеврејска породица Каганович“.¹⁴⁰⁶

¹⁴⁰³ R. Gerwarth, *Hitler's Hangman: The Life of Heydrich*, Yale University Press 2011, p. 276-277.

¹⁴⁰⁴ „Мешовита полицијска станица за хитну интервенцију у Београду“, *Ново време*, 19.2.1942, стр. 1.

¹⁴⁰⁵ „Саопштење Вишег команданта СС-трупа и полиције“, *Ново време*, 8.3.1942, стр. 1.

¹⁴⁰⁶ „Dank für ihr höchstes Opfer“, *Donauzeitung*, 17.3.1942, s. 3; „Немачка оружана сила одала пошту својим јунацима“, *Ново време*, 17.3.1942, стр. 3.

Слика 32: Генерали Мајснер (лево) и Бадер, 1942.¹⁴⁰⁷ Слика 33: генерал Мајснер (десно) напушта гробље, 1942.¹⁴⁰⁸

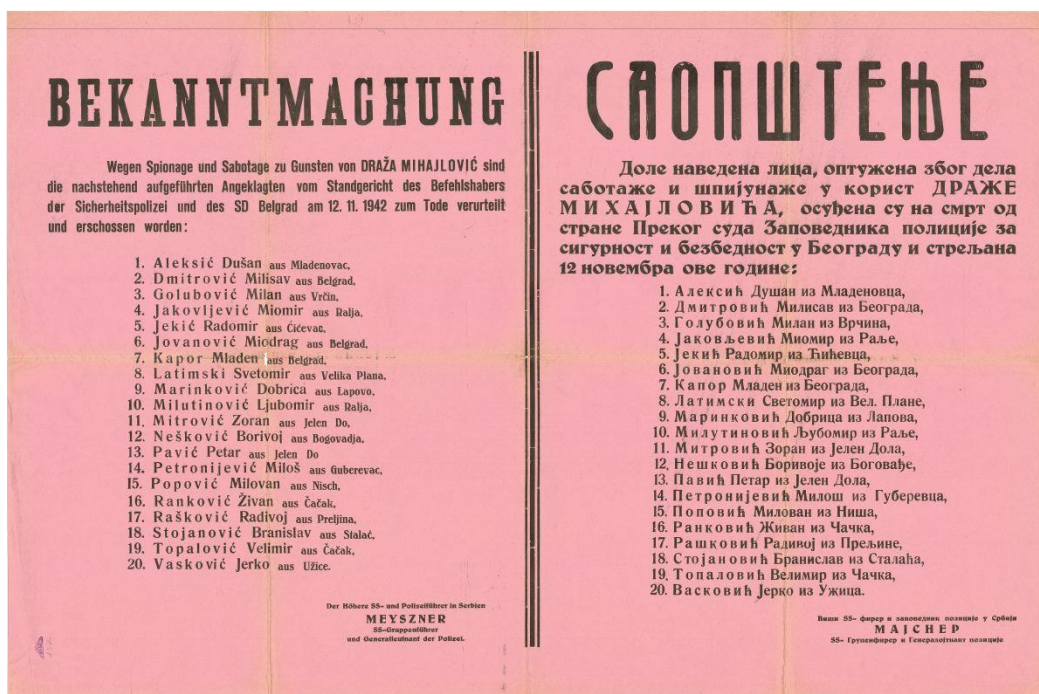
На фотографијама са помена, генерал Мајснер се запажа у друштву генерала Бадера, као највише инстанце у Србији под окупацијом. Том приликом генерал Вермахта и СС-групенфирер су обавили своје протоколарне дужности и одали почаст војницима палим у Србији током светских ратова. За разлику од уобичајене праксе да током хладнијих месеци носи платнени капут официра СС-а, Аугуст Мајснер је за ову прилику своју униформу употпунио кожним официрским СС-шињелом, који је са откопчана три дугмета истицао своју белу унутрашњост.¹⁴⁰⁹ Разлог за то свакако је била чињеница да је присуствовао свечаном помену и у складу са тим, прилагодио је и своју униформу.

До краја 1942. године нисмо регистровали друге значајније иступе генерала Мајснера у јавности. Томе је вероватно допринела чињеница да је у међувремену, крајем маја 1942. године извршен атентат на Хајдриха, чиме су безбедносни ризици од атентата на окупираним територијама постали јасније видљиви. Осим тога већи део 1942. године протекао у реформи окупационог система и успостављању организационе структуре Полиције безбедности и Полиције поретка, као и оснивању великог броја испостава у унутрашњости. У складу са тим, можемо констатовати да је већи део 1942. године прошао без јавне делатности вишег СС и полицијског вође, која је остала јасно забележена у до данас сачуваним штампаним медијима. Ипак, током новембра и децембра исте године, у јавности се појавило неколико наредби о стрељању за одмазду, које је потписао лично генерал Мајснер. Односно српско грађанство имало је прилику поново да име овог аустријског генерала директно повеже са наредбом о стрељању лица.

¹⁴⁰⁷ „Dank für ihr höchstes Opfer“, *Donauzeitung*, 17.3.1942, s. 3.

¹⁴⁰⁸ „Немачка оружана сила одала пошту својим јунацима“, *Ново време*, 17.3.1942, стр. 3.

¹⁴⁰⁹ За упоредну анализу СС-униформи које је током рата користио генерал Мајснер, употребили смо: А. Heyes, *SS Uniforms, Insignia & Accoutrements: A Study in Photographs*, Schiffer Publishing 1996, p. 43-44.

Слика 34: Саопштење генерала Мајснера о стрељању 20 лица, 12.11.1942. године ¹⁴¹⁰

Ова саопштења, са потписом вишег СС и полицијског вође, у појединим случајевима преношена су и преко штампе.¹⁴¹¹ За циљ су несумњиво имала да застраше становништво и одврате га од непријатељских аката према немачкој окупационој власти. Истицала су генерала Мајснера као некога ко господари животом становника окупиране Србије и ко о погубљењу десетина грађана потписује саопштења, као да је у питању потпуно обична, редовна објава становницима Београда.

Ипак, поред слике вишег СС и полицијског вође у Србији, која је била креирана од стране медија, присуство генерала Мајснера забележено је фотообјективом током разних догађаја интерне природе. Наравно, услед затвореног карактера ових догађаја, фотографије никада нису објављене у јавности. На њима се аустријски генерал појављује најчешће у посети одређеним формацијама или у друштву високих полицијских званичника. Догађај на коме је забележено највише Мајснерових фотографија јесте инспекцијски обилазак СС-дивизије „Принц Еуген“, средином октобра 1942. године. Том приликом генерал Мајснер свечано је дочекао специјалног госта – рајхсфирера СС-а, Хајнриха Химлера.

¹⁴¹⁰ ИАБ, Збирка плаката, 1919-V-161, Саопштење генерала Мајснера о стрељању 20 лица оптужених због саботаже и шпијунаже у корист Драже Михаиловића, 12.11.1942. Ове објаве биле су типске, и сачуване су и у неколико других случајева: ИАБ, Збирка плаката, 1919-V-159, Саопштење генерала Мајснера о стрељању 13 припадника покрета Драже Михаиловића, 18.11.1942; ИАБ, Збирка плаката, 1919-V-162, Саопштење генерала Мајснера о стрељању 20 припадника покрета Драже Михаиловића, 10.12.1942.

¹⁴¹¹ „Саопштење Вишег СС-фирера и заповедника полиције у Србији Мајснера о стрељању 16 оптужених“, *Ново време*, 20.11.1942, стр. 3.

Слика 35: Мајснер (лево) и Артур Флеис ¹⁴¹²

Слика 36: Мајснер у обиласку „Принц Еуген“ дивизије, 1942. ¹⁴¹³

Слика 37: Исто ¹⁴¹⁴

Слика 38: Мајснер (десно) у друштву официра поред ватре, октобар 1942. ¹⁴¹⁵

¹⁴¹² <<https://www.pinterest.com/pin/355221489339737566/>> (приступ: 29.3.2021.) На фотографији се види генерал Мајснер у разговору са генералом Артуром Флеисом, првим командантом СС-дивизије „Принц Еуген“.

¹⁴¹³ <<http://www.kriegsberichter-archiv.com/>> (приступ: 29.3.2021.)

¹⁴¹⁴ <<http://www.kriegsberichter-archiv.com/>> (приступ: 29.3.2021.)

¹⁴¹⁵ <<http://www.kriegsberichter-archiv.com/>> (приступ: 29.3.2021.) Иста фотографија објављена је и на: <<https://bandenkampf.blogspot.com/>> (приступ: 29.3.2021.)

Слика 39: Мајснер (десно) у пратњи Химлера, октобар 1942.¹⁴¹⁶

Слика 40: Мајснер (десно) и Химлер (у средини) у инспекцији наоружања, октобар 1942.¹⁴¹⁷

Слика 41: Мајснер (лево) током Химлеровог обраћања регрутима, октобар 1942.¹⁴¹⁹

Слика 42: Мајснер говори током ручка.¹⁴¹⁸

Судећи по фотографијама, виши СС и полицијски вођа је у посету СС-дивизији „Принц Еуген“ стигао најмање дан пре Хајнриха Химлера. Ако пажљиво погледамо његову униформу, можемо закључити да је током првог дана био знатно релаксиранији. Носио је чизме прилагођене брдско-планинским условима на Копаонику, и капу коју су користиле поједине СС-дивизије, укључујући и „Принц Еуген“.¹⁴²⁰ Нешто касније, у разговору са генералом Флепсом, лишио се капе, опасача и свог официрског наоружања. Поврх свега, увече се чак и поред ватре придружио официрима ове СС-дивизије. То говори о чињеници да овај СС-групенфирер ипак није увек био изразито строг и надмен, каквим је желео да се представи у јавности окупиране земље. Односно, у интерним догађајима, на којима је јавност била искључена, није му било страшно да се да се ослободи наоружања и појединих делова своје униформе.

¹⁴¹⁶ <<http://www.kriegsberichter-archiv.com/>> (приступ: 29.3.2021.)

¹⁴¹⁷ <<http://www.kriegsberichter-archiv.com/>> (приступ: 29.3.2021.)

¹⁴¹⁸ <<http://www.kriegsberichter-archiv.com/>> (приступ: 29.3.2021.) Према одређеним тумачењима, слика на зиду иза генерала Мајснера представа Еугена Савојског, по коме је сама СС-дивизија и добила име. С обзиром на чињеницу да је том приликом свечано прослављена 279. годишњица од његовог рођења, ово објашњење делује сасвим логично. (<<https://bandenkampf.blogspot.com/>> (приступ: 29.3.2021.)).

¹⁴¹⁹ <<http://www.kriegsberichter-archiv.com/>> (приступ: 29.3.2021.)

¹⁴²⁰ D. S. V. Forsten, R. J. Marrion, *Waffen-SS: Its Uniforms, Insignia and Equipment: 1938-1945*, Almark Publications 1972, p. 40.

За долазак себи надређеног рајхсфирера СС-а, генерал Мајснер се пажљиво припремио. Чизме прилагођене географски захтевном терену заменио је својим официрским (јахаћим) чизмама, а уместо капе, носио је СС-шапку. За разлику од првог дана, униформа му је изгледала знатно уредније, а израз лица био знатно озбиљнији. Такође, као и у већини догађаја, његова фигура, захваљујући висини од 196 центиметара,¹⁴²¹ углавном се издвајала у односу на друге СС-официре.

Осим свега наведеног, генерал Мајснер се током окупације појавио на још једној врло значајној свечаности. Наиме, крајем августа 1943. године, умро је бугарски цар Борис. Да би одали последњу почаст свом монарху, представници бугарског посланства у Београду, организовали су службу преминулом цару. На овај догађај, као један од представника окупационе управе дошао је и генерал Мајснер.

Слика 43: Мајснер долази на црквену службу, август 1943.¹⁴²²

Слика 44: Исто

Слика 45: Мајснер (други са десна) током верске службе¹⁴²³

Слика 46: Мајснер (десно) након верске службе¹⁴²⁴

Приложене фотографије вероватно најбоље показују како је генерал Мајснер желео да се представи домаћој јавности. Остављао је утисак строгог и оштрог СС-официра. За ову прилику

¹⁴²¹ ВАВ, R 9361-III/5434468, s. 3-4, Persönliche Karte August Meyszner.

¹⁴²² <www.lostbulgaria.com> (приступ: 29.3.2021.)

¹⁴²³ <www.lostbulgaria.com> (приступ: 29.3.2021.)

¹⁴²⁴ <www.lostbulgaria.com> (приступ: 29.3.2021.)

своју униформу уредио је свечано. Крагну је поставио тако да се испод ње види кошуља и кравата, што према доступним фотографијама најчешће није била пракса коју је користио. На глави му је шапка припадника СС-формација, са мртвачком главом (totenkopf) и немачки орао који носи кукасти крст. Преко Мајснеровог рамена и торзоа види се трака која је најчешће коришћена у свечаним приликама, док се око струка може приметити црни опасач намењен овом типу униформе, са орлом и кукастим крстом, какве су углавном носили припадници официрског кора СС-формација. На ногама је носио лаковане чизме, док се при самом доласку, на Мајснеровим рукама могу приметити кожне рукавице црне боје.¹⁴²⁵

Тиме можемо закључити да је генерал Мајснер настојао да у јавности окупиране Србије остави утисак бескомпромисног СС-официра високог ранга. Свестан фоторепортера, задржавао је озбиљност и чак се може рећи суров израз лица. То се у потпуности уклапало са објавама о стељању, кроз које је за њега најчешће чуло српско и београдско грађанство. Са друге стране, у односу са себи подређеним формацијама, имао је, по свему судећи, срдачнији однос. То је посебно важило у приликама за које је знао да је јавност искључена.

4.1.4. Медијска слика у зениту моћи

У складу са порастом утицаја полицијских установа у окупираној Србији, њихови шефови су у једном тренутку достигли зенит сопствених положаја. Као што смо већ представили, овај процес свој врхунац достигао је крајем пролећа и почетком лета 1943. године, што је свој јасан израз добило и у јавном деловању. Наиме, са једне стране Драгомир Јовановић је заузимао све већи медијски простор и у то време био врло експониран у јавности.¹⁴²⁶ Из његових наступа видело се да је прихватио нацистичке идеје и у складу са тим имао потребу да се што више поистовети са окупационим фактором.

Са друге стране, за разлику од медијски врло експонираног Јовановића, генерал Мајснер је у јуну 1943. године одлучио да изађе из дотадашње медијске илгале. У ту сврху, искоришћен је дефиле полицијских формација, као медијски врло ефектно оружје, да јасно стави до знања ко у том тренутку господари полицијским формацијама у окупираној Србији. За то је био врло погодан празник „Духови“, као званична слава српске жандармерије, односно у том тренутку Српске државне страже. Тако је 13. јуна 1943. године, испред Главне касарне СДС-а у Таковској улици, организована полицијска смотра, у којој су заједно инспекцију полицијских формација домаћег порекла извршили генерал Мајснер и Драгомир Јовановић. Након тога, са импровизоване бине, одржали су говоре, а затим и испратили дефиле полицијских формација. Тиме су јавности врло јасно ставили до знања да у том тренутку, у окупираној Србији, у својим рукама имају главне полуге репресивне и полицијске моћи.

¹⁴²⁵ За упоредну анализу са одевним предметима припадника СС-а коришћен је: А. Heyes, *SS Uniforms, Insignia & Accoutrements: A Study in Photographs*, Schiffer Publishing 1996, p. 80-83, 87-88, 92-98, 219.

¹⁴²⁶ „Говор министра Драг. Љ. Јовановића“, *Ново време*, 20.2.1943, стр. 3; „Борба против комунизма је заповед наше будућности“, *Ново време*, 23.2.1943, стр. 3; „Само рад може нам вратити изгубљено“, *Ново време*, 10.3.1943, стр. 3; „Ми радимо за мир и срећу Србије“, *Понедељак*, 13.3.1943, стр. 3; „Због туге за изгубљеном земљом“, *Ново време*, 28.3.1943, стр. 3, и др.

Слика 47: Лончар, Мајснер, Шефер и Јовановић ¹⁴²⁷

Слика 48: Мајснер и Јовановић у инспекцији СДС-а. ¹⁴²⁸

Слика 49: Мајснер и Јовановић у инспекцији СДС-а ¹⁴²⁹

Слика 50: Мајснер и Јовановић у инспекцији СДС-а. ¹⁴³⁰

Слика 51: Мајснер (држи говор) и Јовановић (десно) ¹⁴³¹

Слика 52: Јовановић (држи говор) и Мајснер (иша). ¹⁴³²

¹⁴²⁷ Војни музеј Београд (ВМБ), Erinnerung an die Feiern Serbischen Staatswache in Belgrad, 13.5.1943. Овом приликом се захваљујемо Бојану Б. Димитријевићу на уступљеној серији фотографија које се чувају у Војном музеју у Београду.

¹⁴²⁸ ВМБ, Erinnerung an die Feiern Serbischen Staatswache in Belgrad, 13.5.1943.

¹⁴²⁹ ВМБ, Erinnerung an die Feiern Serbischen Staatswache in Belgrad, 13.5.1943.

¹⁴³⁰ ВМБ, Erinnerung an die Feiern Serbischen Staatswache in Belgrad, 13.5.1943.

¹⁴³¹ ВМБ, Erinnerung an die Feiern Serbischen Staatswache in Belgrad, 13.5.1943.

¹⁴³² ВМБ, Erinnerung an die Feiern Serbischen Staatswache in Belgrad, 13.5.1943.

Слика 53: Мајснер и Јовановић салутирају.¹⁴³³

Слика 54: Мајснер и Јовановић салутирају (у позадини)¹⁴³⁴

Слика 55: Срдачни поздрав Мајснера и Јовановића.¹⁴³⁵

Слика 56: Мајснер и Јовановић у разговору.¹⁴³⁶

Сам скуп започео је у десет сати ујутру. Према писању медија, прво је пристигао министар Јовановић, примио рапорт и обишао постројени одред. Након тога, сачекао је главног госта, генерала Мајснера, који је дошао у друштву фелдкоманданта Лончара (Adalbert Lontschar), Емануела Шефера и других високо ранжираних припадника Политичке полиције и Полиције поретка. Генерал Мајснер и Драгомир Јовановић прво су заједнички извршили инспекцију постројеног одреда у дворишту касарне. Након тога, са бине су се обратила укупно четири говорника. Скуп је отворио пуковник Радуловић, командант београдског гарнизона СДС-а, након кога су се стражарима обратили генерал Мајснер, министар Танасије Динић, а затим и Драгомир Јовановић. Читав догађај закључен је дефилеом полицијских формација и свечаним ручком.¹⁴³⁷

Као што се на фотографијама може приметити, централне личности ове манифестације били су виши СС и полицијски вођа и шеф Српске државне безбедности. За ову прилику, генерал Мајснер је употребио стандардну униформу СС-групенфирера. Са друге стране, врло је упечатљива униформа коју је носио Драгомир Јовановић. Наиме, овакав тип униформе, пре Јовановића, није користио нико у познатој историји српске полиције. Према извору из београдске

¹⁴³³ ВМБ, Erinnerung an die Feiern Serbischen Staatswache in Belgrad, 13.5.1943.

¹⁴³⁴ ВМБ, Erinnerung an die Feiern Serbischen Staatswache in Belgrad, 13.5.1943.

¹⁴³⁵ ВМБ, Erinnerung an die Feiern Serbischen Staatswache in Belgrad, 13.5.1943.

¹⁴³⁶ ВМБ, Erinnerung an die Feiern Serbischen Staatswache in Belgrad, 13.5.1943.

¹⁴³⁷ „Слава Српске државне страже“, *Гласник српске државне страже*, год. II, бр. 6, стр. 407-426; „Српска државна стража прославила је на први дан Духова своју славу“, *Ново време*, 15.6.1943, стр. 3.

Управе града, ову униформу шеф СДБ-а је сам осмислио.¹⁴³⁸ Исти извор тврди да је као идеал узео модел униформи какве су носили немачки гаулајтери, са широком крагном и истакнутом краватом.¹⁴³⁹ Осим тога, модел панталона, чизме и цепови на горњем делу униформе, били су врло слични гаулајтерским.¹⁴⁴⁰ Ипак основна разлика била је у боји, с обзиром на то да је уместо светле браон, Јовановић за своју униформу одабрао знатно тамнију боју, која је сугерисала припадност полицији. Осим тога, уобичајене гаулајтерске инсигније, Јовановић је заменио српским и полицијским. Тако је леву крагну и лево раме украсио српским двоглавим орлом, док је о леви цеп окачио полицијску звезду.

Своју униформу, Јовановић је, по свему судећи, први пут користио неколико дана пре овог догађаја, током сахране полицијских стражара који су погинули у сукобу са комунистима.¹⁴⁴¹ Такође, време када је осмислио и почео да користи нацистичку верзију униформе, посебно је важно. Односно, пролеће 1943. године представља време у коме је Јовановић у потпуности прихватио нацистичке идеје, што се јасно види из његове јавне делатности.¹⁴⁴² У складу са тим, имао је потребу да што више прати своје нацистичке узор. У ту сврху за себе је креирао униформу, која се уз генерала Мајснера и друге представнике немачке полицијске власти, уклапала знатно више од цивилног одела, које је до тада носио. То потврђује и чињеница да је Јовановић у то време себе сматрао делом јединственог система немачке полицијске власти у Европи и настојао да иступа против ширења ингеренција колаборационистичке владе, које је заговарао генерал Недић.¹⁴⁴³ Ипак, без обзира на то, током саме манифестације, Јовановић је користио уобичајено салутирање, за разлику од Мајснера, који је салутирао карактеристичним нацистичким поздравом.

Такође, врло је симптоматична чињеница да генерал Недић уопште није присуствовао скупу, већ је у његово име гост био министар унутрашњих послова Танасије Динић. То се у потпуности уклапа са тврдњом о јачању утицаја полицијског фактора и смањењу значаја управних органа. По свему судећи, јасна је била жеља генерала Мајснера и Драгомира Јовановића, да се кроз такав поступак генералу Недићу стави до знања да је СДС под заповедништвом вишег СС и полицијског вође, преко шефа СДБ-а, и да ће сви покушаји председника тзв. владе у погледу команде над СДС-ом, бити узалудни.

Када је реч о говорима које су одржали генерал Мајснер и Драгомир Јовановић, запажа се такође неколико чињеница. Наиме, чак је и новинар *Новог времена*, који је у врло романсираном тону писао о читавој свечаности, констатовао да је говор генерала Мајснера био кратак и да се у њему захвалио припадницима СДС-а на доприносу у борби против комунизма и одржавању јавне безбедности.¹⁴⁴⁴ Овакав лаконски наступ вишег СС и полицијског вође, вероватно открива чињеницу да је Драгомир Јовановић, као организатор читаве смотре, инсистирао на томе да се и генерал Мајснер обрати стражарима. Вероватно услед тога, аустријски официр је пренебрегао своју дотадашњу праксу јавног деловања, по којој се није обраћао на сличним скуповима, и у овом

¹⁴³⁸ ИАБ, МГ – 626, Сергије Голубјев, стр. 103.

¹⁴³⁹ Исто.

¹⁴⁴⁰ За упоредну анализу са гаулајтерским униформама коришћени су: B. L. Davis, P. Turner, *German Uniforms of the Third Reich 1933-1945*, Littlehampton Book 1980, p. 18; A. Hayes, J. Maguire, *Uniforms of the Third Reich*, Schiffer Military History 1997, p. 223-228.

¹⁴⁴¹ „Са погребом четворице стражара јуначки палих у борби против болшевичке немани“, *Ново време*, 8.6.1943.

¹⁴⁴² „Борба против комунизма је заповед наше будућности“, *Ново време*, 23.2.1943, стр. 3.

¹⁴⁴³ ВА, На, к. 117, ф. 1, рег. бр. 11/1, Допис шефа СДБ вишем СС и полицијском вођи, 21.3.1943.

¹⁴⁴⁴ „Српска државна стража прославила је на први дан Духова своју славу“, *Ново време*, 15.6.1943, стр. 3. Чињеницу да је говор генерала Мајснера трајао јако кратко и да се свео на одавање признања припадницима СДС-а за службу, потврђује и прилог у *Гласнику Српске државне страже*: „Слава Српске државне страже“, *Гласник српске државне страже*, год. II, бр. 6, стр. 417.

случају само протоколарно одао признање припадницима СДС-а. За разлику од њега, шеф СДБ-а је ефектно искористио своје време. Подсетио је на пут који је колаборационистичка полиција под окупацијом до тог тренутка прешла и позвао стражаре да дају свој допринос изградњи „новог друштва и новог поретка у Новој Србији“, што је била јасна ализуја на нацистички пројекат Нове Европе.¹⁴⁴⁵

Ако погледамо генерално, можемо констатовати да је јавни наступ на Духове 1943. године, за генерала Мајснера и Драгомира Јовановића био вишеструко значајан. Наиме, њихова моћ у то време достигла је врхунац и читава организација свечаног дефилеа Српске државне страже, била је демонстрација силе, уперена према јавности, али и генералу Недићу. Осим тога, настојање Драгомира Јовановића да се, насупрот колаборационистичкој влади, којој је формално припадао, зближи са немачким полицијским фактором, досегла је највишу тачку. У складу са тим, овај догађај можемо сматрати врхунцем моћи полицијских институција у окупираној Србији. Већ од краја лета исте године, окупационе и колаборационистичке полицијске установе, а у оквиру њих и генерал Мајснер и Драгомир Јовановић, рапидно ће губити сопствене позиције.

*

Јавна делатност вишег СС и полицијског вође и управника Београда и шефа Српске државне безбедности у окупираној Србији, представљала је споредни, али такође врло важан сегмент њихове делатности. Наиме, у случају управника Београда постојао је читав низ протоколарних улога које је први човек главног града обављао. Поред тога, Драгомир Јовановић је по свему судећи показивао и висок ниво сопствене иницијативе и користио сваку прилику да јавно делује. У складу са тим, појављивао се на свим важнијим догађајима, давао интервјуе, говорио преко радија и доносио наредбе и објаве, које су редовно пренешене преко дневне штампе. Такође, његова јавна делатност одликовала се и снажним идеолошким набојем, из разлога што се у својим наступима није ограничио искључиво на управне и полицијске дужности које је имао, већ је широко пропагирао нацистичке идеје о Новој Европи, антисемитизму, антикомунизму, али и многим другим сегментима идеологије Трећег Рајха. Временом је скренуо у крајност, у потпуности се поистоветивши са полицијском организацијом нацистичке Немачке и сматравши себе њеним саставним делом.

Са друге стране, виши СС и полицијски вођа имао је потпуно другачији приступ. Различити фактори су овог аустријског полицијског генерала навели да у окупираној Србији нема развијену јавну и пропагандну делатност. У јавности се појављивао ретко и у таквим случајевима се трудио да на грађанство остави утисак строгости и суровости и тиме легитимише политику репресалија, чији је носилац био. Са друге стране, у интерној делатности где је јавност била искључена, запажа се нешто слободнији приступ генерала Мајснера, што речито говори о његовим намерама да у јавности изгради утисак типичног и врло оштрог СС-официра.

¹⁴⁴⁵ „Српска државна стража прославила је на први дан Духова своју славу“, *Ново време*, 15.6.1943, стр. 3; „Слава Српске државне страже“, *Гласник српске државне страже*, год. II, бр. 6, стр. 418-420.

4.2. Политички ставови

4.2.1. Идеолошки изграђен аустријски нациста

Генерал полиције и СС-групенфирер Аугуст Мајснер је, као што смо већ представили, током периода између два светска рата у потпуности изградио сопствену идеологију. Она се примарно базирала на немачком национализму и пангерманизму, ослоњеним на расно учење Трећег Рајха и антисемитизам. Ипак, с обзиром на проток времена, као и чињеницу да људи природно ревидирају сопствене идеолошке ставове, неопходно је испитати какви су били идеолошки погледи аустријског полицијског генерала током његове службе у Србији. За генерала Мајснера посебно је значајно то што је у тренутку постављења у окупирану Србију имао пуних 55 година. Односно био је у зрелој људској доби, са вишедеценијским идеолошким усмерењем према пангерманизму и немачком национализму.

С обзиром на чињеницу да је у окупираној Србији ретко политички иступао у јавности, овај корпус извора прилично је ограничен. Ипак, један јавни наступ аустријског официра баца светло на његово идеолошко усмерење. Наиме, након обиласка немачког гробља, средином марта 1942. године, генерал Мајснер је у Коларчевој задужбини одржао говор припадницима немачке националне мањине. Том приликом позвао их је да „јасно демонстрирају своју припадност немачкој нацији, кроз активну војну службу“.¹⁴⁴⁶ Овакав говор био је у сврху позива за регрутацију у „Принц Еуген“ дивизију и као што можемо запазити, Мајснер се и даље чврсто држао свог пангерманизма. Истом приликом, као искусни борац против левих политичких идеологија, напао је и Совјетски Савез, говорећи да њиме не влада Стаљин, већ „јеврејска породица Каганович“.¹⁴⁴⁷ Односно, поред пангерманизма, антикомунизам и антисемитизам су остали срж његових идеолошких погледа током Другог светског рата.

Такође, нови сегмент идеологије генерала Мајснера, био је однос према домицилним организацијама. Његов став у том погледу био је врло изричит. Наиме, отпор према окупацији видео је од стране Равногорског покрета, али такође и тзв. Владе народног спаса. Односно, по Мајснеровом мишљењу, док је Драгољуб Михаиловић тихо у народу припремао отпор, Недићева влада је отпор окупацији пружала кроз слабију ефикасност и инсистирање на одржавању четника Косте Пећанца и легализованих четничких одреда.¹⁴⁴⁸ И док је овакав став аустријског есесовца према равногорцима био плод чињеница, поглед на Недићеву владу био је производ читавог низа компликованих околности. Наиме, треба имати у виду да је генерал Мајснер у општем погледу имао изражен антисрпски став, чију генезу смо већ представили.¹⁴⁴⁹ Производ тога јесте чињеница да је у потпуности занемаривао објективну ситуацију и у односу Недићеве владе видео отпор окупацији. Односно, није успевао да схвати да је тзв. Влада народног спаса настала у условима разореног државног апарата, као конгломерат разнородних политичких организација и личности, које су неретко биле у међусобном сукобу. Осим тога, објективни услови на терену, значајно су отежавали ефикасан рад колаборационистичких управних органа под окупацијом, који је генерал Недић свакако желео да успостави. У складу са тим, генерал Мајснер реалну немогућност да тзв. Влада народног спаса развије потпуно функционалан државни апарат није правилно разумео, већ

¹⁴⁴⁶ „Dank für ihr höchstes Opfer“, *Donauzeitung*, 17.3.1942, s. 3.

¹⁴⁴⁷ „Немачка оружана сила одала пошту својим јунацима“, *Ново време*, 17.3.1942, стр. 3.

¹⁴⁴⁸ *Zbornik NOR-a*, XII-2, док. бр. 139, стр. 681-688, Zabeleška sa referisanja komandanta SS i policije u Srbiji pred komandantom oružanih snaga na Jugoistoku, 29.8.1942.

¹⁴⁴⁹ Са закључком да је Аугуст Мајснер неговао изражене антисрпске ставове слаже се већина аутора који су се бавили овим питањем, укључујући и Марка Мазовера, који се Другим светским ратом бавио из глобалне перспективе. (В. Глишић, *Терор и злочини нацистичке Немачке у Србији 1941-1944*, стр. 105-106; М. Borković, *Kontrarevolucija u Srbiji*, knj. II, стр. 42, 158, 168, и др; В. Petranović, *Srbija u Drugom svetskom ratu*, стр. 143; М. Mazover, *Hitlerovo carstvo*, стр. 260)

је у томе видео отпор окупацији. Такав став био је производ ксенофобије и потребе да сумња у сваки потез српске стране, без обзира на лојално држање колаборационистичке према окупационој управи.

Израз антисрпског става у деловању генерала Мајснера јасно се види и у употреби репресивних квота за стрељање. Наиме, по тврдњама Хермана Нојбахера, генерал Мајснер се током окупације чврсто држао предвиђених квота за стрељање и од њих није желео да одступи. Сматрао је, наводи Нојбахер, да је једино такав приступ ефикасан, односно да једино застрашивање, као последица стрељања стотина и хиљада људи, може да умири становништво окупиране земље.¹⁴⁵⁰ То је био јасан израз ксенофобичног става Аустријанца према Србима, који је, по свему судећи, сматрао да српски народ познаје искључиво језик силе, односно у овом случају масовних убистава.

Коначно, можемо констатовати да је политичка идеологија генерала Мајснера током службе у окупираној Србији (1942-1944) била базирана на идеолошким основама постављеним до 1942. године. То је била крута нацистичка идеологија, у њеном изворном облику. Осим тога, била је обележена и снажним примесима ксенофобије, у овом случају уперене против домицилног, српског становништва. То је био производ традиционалних аустријско – српских односа, а такође и жигосања Срба и Србије, које је нацистичка пропаганда отворено заступала након 27. марта 1941. године.

4.2.2. Генеза ставова српског полицајца

За разлику од генерала Мајснера, који је након Првог светског рата заузео основни правац политичке идеологије, и следио је до краја свог живота, Драгомир Јовановић је имао значајно другачији пут сопственог идеолошког развоја. Као што смо већ представили, у предратном периоду био је близак Народној радикалној странци, као доминантној партији на политичкој сцени Краљевине СХС. Касније, током 1930-их година, Јовановић због положаја у Управи града Београда није смео да припада политичким странкама, али је то надоместио неформалном блискошћу са истакнутим личностима владајућих политичких гарнитура. Тако је активно радио у корист режима краља Александра Карађорђевића, а затим и био веран војник владе Милана Стојадиновића. Са друге стране, једини познат текст из међуратног периода, чији је творац био управо Јовановић, говори о припадности Срба и Бугара „великој словенској породици“.¹⁴⁵¹ То посебно добија на тежини услед чињенице да је свега 17 година пре настанка овог текста окончана вишегодишња, врло брутална бугарска окупација простора на коме је и сам Драгомир Јовановић живео. Овакви пансловенски наступи и благонаклон однос према Бугарима у наредном периоду се не појављују у јавној делатности Драгомира Јовановића, што речито говори о његовој способности да свој политички став прилагоди актуелном политичком тренутку.

Имајући све већ представљено у виду, можемо констатовати да Јовановић током међуратног периода није изградио основни правац сопствене идеологије. Служио је свим господарима и, по свему судећи, знао врло добро да користи политичке флоскуле, у зависности од ситуације и потреба. То нас доводи до закључка да се на политичкој сцени служио искључиво својим личним интересима.

Ипак, када говоримо о спољнополитичком опредељењу, Јовановић је по свему судећи заузео јасан правац. Наиме, посете европским земљама дале су могућност југословенском полицајцу да увиди дисфункционалност и политичку кризу земаља парламентарне демократије.

¹⁴⁵⁰ Н. Nojbaheer, *Specijalni zadatak Balkan*, str. 222-226.

¹⁴⁵¹ Д. Љ. Јовановић, „Представници наше полиције у Софији“, *Полиција*, год. 1935, стр. 1198-1203.

Са друге стране, посете Трећем Рајху омогућиле су му да спозна сву моћ нацистичке Немачке, оличену пре свега у технолошки надмоћној војсци и ефикасном бирократском апарату. Са друге стране, сарадња са нацистичком полицијом Јовановићу је показала врло јасан антикомунистички став и савремене, а у исто време и врло бруталне методе борбе против комунизма. У складу са тим, можемо претпоставити да је то на југословенског полицијског функционера, оптерећеног ограниченим апаратом и неразвијеним полицијским системом парламентарне јужнословенске краљевине, оставило врло јак утисак. Такође, судећи по поступцима у наредним годинама, за Јовановића, који је размишљао из угла шефа београдске полиције и традиционалног антикомунистичког полицајца, нацистичка полицијска држава постала је идеал. То се пре свега односи на чињеницу да је гушењем парламентаризма нацистичка Немачка сузбијала политичке личности и странке, према којима је у Краљевини Југославији Драгомир Јовановић имао критички став.¹⁴⁵² Затим врло активна антикомунистичка борба у Трећем Рајху, и поврх свега државни систем, који је Немачку претворио у полицијску државу, по свему судећи је за њега могао представљати идеал државног уређења. Да је заиста било тако, потенцијално потврђује један извештај непосредно по окупацији, у коме је Ханс Хелм констатовао да је у предратном периоду према нацистичкој Немачкој Драгомир Јовановић поступао лојално.¹⁴⁵³

Почетак Другог светског рата у Европи довео је до ситуације у којој су се личности сврставале на једну од страна не по сопственој политичкој идеологији, већ по личном ставу о спољнополитичком усмерењу државе. У таквим околностима, Драгомир Јовановић је био на страни пронемачки опредељених политичких фактора.

Априлски рат и окупација дали су могућност пронемачки опредељеном полицијском функционеру, као и другим личностима сличног спољнополитичког опредељења, да остваре своје политичке и личне амбиције. У Јовановићевој делатности наклоност ка окупатору види се на самом почетку, кроз прве иступе у јавности.¹⁴⁵⁴ Међутим, јасно пронацистичко опредељење показало се већ током првог пропагандног иступа, 30. маја 1941. године, поводом Спасовдана, крсне славе Општине Београда. Том приликом Јовановић је почео да у јавности афирмише пропагандне флоскуле о Новој Европи и неопходности да се Србија у њу укључи.¹⁴⁵⁵ Након тога, управник Београда је, у складу са својим маниром да за сваку прилику има адекватно реторичко оружје, укључивао одређене сегменте нацистичке идеологије у своју политичку афилијацију. Тако је, без обзира на дотадашње игнорисање комуниста, након немачког кршења пакта Рибентроп – Молотов, у своју идеологију најпре имплементирао антикомунизам.¹⁴⁵⁶ Након формирања тзв. Владе народног спаса, Јовановић је у своје идеолошке наступе укључио и

¹⁴⁵² Јовановић је током периода када се налазио на челу Одељења опште полиције, према сопственом признању, 60% свог службеног времена посвећивао раду по основу парламентарних политичких странака. У складу са тим, у наставку исказа детаљно је говорио о активностима политичких актера, почевши од краља Александра, преко кнеза Павла, Милана Стојадиновића, Драгише Цветковића, до мање важних политичких фигура. Ако се погледа генерално, може се запазити да Јовановић њихово деловање углавном сводио на личне и себичне интересе. (*Колаборационисти пред судом ОЗНЕ*, стр. 175-176, 248-274) То са једне стране може бити израз његове сопствене перцепције, по којој је политика била питање личних интереса, а са друге стране може дати и одређени увид у стварне ставове највиших државних фигура, од стране човека који је по службеној дужности био врло обавештен. У таквим околностима, за полицијског функционера, склоног снажној контроли државе, политички систем декларативно лишен личних интереса и међустраничких сукоба, а у исто време строго контролисан од стране Тајне државне полиције, вероватно се чинио као логично решење.

¹⁴⁵³ ИАБ, БИА, Д. Јовановић, док. бр. 16, стр. 2, Извештај Хелма Фуксу о односу Аћимовић-Јовановић, 3.5.1941.

¹⁴⁵⁴ „Апел Београђанима“, *Општинске новине*, 6.5.1941, стр. 3; „Рад, и само рад, поштени, несепични, то је она служба којом ћете најбоље послужити нашем Београду“, *Општинске новине*, 9.5.1941, стр. 3.

¹⁴⁵⁵ „Београдска општина је скромно прославила своју славу Спасовдан“, *Ново време*, 30.5.1941, стр. 4.

¹⁴⁵⁶ „Говор управника града г. Д. Јовановића“, *Ново време*, 31.7.1941, стр. 3.

глорификацију генерала Недића,¹⁴⁵⁷ што је од тада постао редован сегмент његових јавних иступа.¹⁴⁵⁸ Крајем 1941. године, сопствену идеологију управник Београда под окупацијом, у потпуности је заокружио кроз традиционалне нацистичке флоскуле о „енглеској плутократији“, „јеврејској банократији“ и слично.¹⁴⁵⁹

Од краја 1941. године, идеолошко опредељење Драгомира Јовановића било је готово у потпуности формирано и наредних година само је надограђено мање важним сегментима. Ипак, јако важна јесте чињеница да се управник Београда и шеф СДБ-а временом у потпуности поистоветио са немачким окупационим полицијским апаратом и себе сматрао његовим делом, што се јасно види из дописа генералу Мајснеру.¹⁴⁶⁰ Ипак да ни овакво идеолошко усмерење није било производ трајних и потпуно формираних ставова једне личности, већ тренутних интереса, добро говори чињеница да је Јовановић владу генерала Недића у јавности поредио са Христовим апостолима,¹⁴⁶¹ а иза кулиса настојао да сузи њене ингеренције, у корист окупационог фактора.¹⁴⁶²

Ако ове поступке Драгомира Јовановића ставимо у теоријски концепт колаборације, који је поставио Питер Дејвис, долазимо до јасних закључака. Наиме, потези управника Београда под окупацијом, несумњиво се могу сврстати у „колаборацију душом и телом“, како је то дефинисао Дејвис.¹⁴⁶³ Односно, Јовановић је добровољно ступио у сарадњу са окупатором, која је већ првих дана, кроз антијеврејске наредбе, превазишла правне норме, предвиђене Хашком конвенцијом. Код Јовановића није било „моралних дилема“, или „потребе да се сачува живот“ под окупацијом, како је то назвао Раб Бенет,¹⁴⁶⁴ већ је овај бивши југословенски полицајац од самог ступања у сарадњу са окупатором заузео највиши положај у дотадашњој каријери. Осим тога, кроз наредне године, поступање управника Београда и шефа СДБ ће скренути у крајност и потпуно прихватање себе као дела немачког полицијског система. То је био израз комплетног поистовећивања са Трећим Рајхом и преустројством Европе какаву је он створио. У таквим околностима, Јовановићева делатност не може се сматрати ничим другим изузев сарадњом са окупатором преко границе предвиђене међународним ратним правом, односно искреном и идеолошком колаборацијом.

Са друге стране Драгомир Јовановић је настојао и да заштити себе и своју породицу. У том смислу, треба посматрати и његово настојање да се зближи са Равногорским покретом. Односно, судећи по идеолошким ставовима, које је кроз каријеру ревидирао, готово је извесно да однос према покрету Драгољуба Михаиловића из угла управника Београда није имао идеолошку, већ искључиво реалполитичку мотивацију. Практично, монархистички покрет отпора за Јовановића је искључиво представљао потенцијални излаз, у случају да Трећи Рајх изгуби рат. То се јасно види и у чињеници да кроз штампу Јовановић готово уопште није нападао Дражу Михаиловића. Једном приликом је, у јесен 1942. године, у говору на радију, који је био уперен против

¹⁴⁵⁷ „Управник града Београда г. Драгомир Јовановић постављен за председника Београдске општине“, *Ново време*, 12.9.1941, стр. 1, 3.

¹⁴⁵⁸ „Лежи ми на срцу да грађанима Београда загарантујем да и у будуће могу бити мирни и спокојни“, *Ново време*, 10.12.1941, стр. 5;

¹⁴⁵⁹ „Српски народ је одувек био протагониста националне свести и социјалне једнакости“, *Ново време*, 6.11.1941, стр. 3; „Морамо обезбедити себи место у Новој Европи“, *Ново време*, 4.3.1942, стр. 3; „Ми смо ти батаљони који могу српском народу да врате његово име!“, *Ново време*, 5.3.1942, стр. 3, и др.

¹⁴⁶⁰ ВА, На, к. 117, ф. 1, рег. бр. 11/1, Допис шефа СДБ вишем СС и полицијском вођи, 21.3.1943.

¹⁴⁶¹ „Ми смо ти батаљони који могу српском народу да врате његово име!“, *Ново време*, 5.3.1942, стр. 3.

¹⁴⁶² ВА, На, к. 117, ф. 1, рег. бр. 11/1, Допис шефа СДБ вишем СС и полицијском вођи, 21.3.1943.

¹⁴⁶³ Н. Милићевић, „Опасне везе“ у Европи под нацистичком окупацијом или разматрања о колаборацији у Другом светском рату“, *Токови историје*, 1/2013, стр. 314.

¹⁴⁶⁴ R. Bennett, *Under the Shadow of the Swastika: The Moral Dilemmas of Resistance and Collaboration in Hitler's Europe*, Palgrave MacMillan 1999, p. 43-45.

емигрантске владе, прокламовао да се не плаши „никаких претњи словом „З“, или како се то зове“, ¹⁴⁶⁵ покушавајући невешто да себе стави у положај потенцијалне жртве равногораца.

Поврх свега, изостанак било каквог трајног политичког опредељења Драгомира Јовановића и вођење искључиво личним интересима, показало се и након рата, када се за сарадњу, суптилно понудио и новим комунистичким властима. То је само потврдило чињеницу да Драгомир Јовановић није следио сопствену идеологију, већ се искључиво водио тренутном расподелом снага. У том смислу, није му било странао чак и да се за сарадњу понуди својим „смртним непријатељима“.

4.3. Личност и међуљудски односи

4.3.1. Професионални и приватни живот

Генерал Мајснер је, као припадник СС-а старије генерације, ипак успео да достигне високе положаје у полицијској организацији нацистичке Немачке. Од 1941. до 1944. добио је још четири ордена, али и друге СС-инсигније. Наиме, Мајснер је био носилац СС-Ерендеген мача (SS-Ehrendegen), ¹⁴⁶⁶ добијеног од Хајнриха Химлера 1937. године, затим прстена са костурском главом (Totenkopfring), ¹⁴⁶⁷ и Јулског свећњака (Julleuchter), ¹⁴⁶⁸ што су били симболични поклони рајхсфирера СС-а. ¹⁴⁶⁹ Осим тога, Хајнрих Химлер је почетком 1943. године желео да Раутера и Мајснера, као старе нацистичке борце, предложи за златну партијску значку, али је утврдио да они никада званично нису постали чланови партије, из разлога што су се њихови редни бројеви у Нацистичкој партији Аустрије поклапали са бројевима других људи у Нацистичкој партији Немачке. Химлер је 1943. године наложио Мартину Борману да ово питање реши тако да они коначно постану чланови партије, али такође и да, као првоборци, добију ране нацистичке бројеве. ¹⁴⁷⁰ Међутим, из дописа наредне године, види се да услед још увек неразјашњеног чланства у партији, златне значке Раутеру и Мајснеру нису додељене. ¹⁴⁷¹

По доласку у Београд, новопостављени виши СС и полицијски вођа сместио се у своје службене просторије, у згради Призада на Обилићевом венцу бр. 2, ¹⁴⁷² односно у згради суседној од централе Специјалне полиције, у којој је била канцеларија Јовановића. Вилхелм Кајзер,

¹⁴⁶⁵ „Српски народ је сам нашао свој пут“, *Ново време*, 15.11.1942, стр. 3.

¹⁴⁶⁶ СС-Ерендеген јесте мач дугог, танког и правог сечива, који се додељивао истакнутим припадницима СС-а и најчешће користио током свечаних догађаја. Имао је гвоздену дршку, на којој су била утиснута СС-руна и обликован танки, гвоздени штитник. О њу је најчешће био окачен сребрни или црн повез, на којем су такође била утиснута СС-руна. Мач је у основи био исти, али су временом израђене различите варијације инсигнија. (A. Heyes, *SS Uniforms, Insignia & Accoutrements*, p. 157-167)

¹⁴⁶⁷ Прстен са костурском главом представљао је посебан симбол који је Хајнрих Химлер додељивао одређеним припадницима СС-а. Био је израђен од сребра, и на унутрашњости је било утиснуто „с поштовањем и поносом“, име носиоца, датум и „Х. Химлер“. На спољашњем делу прстена била је утиснута костурска глава, и три руна, на свакој страни прстена. Сматра се да је, у периоду од 1936. до 1945. године, додељено између 14.700 и 20.000 ових СС-прстенова, пре свега за достигнућа и лојалност вођи немачког Рајха. (A. Heyes, *SS Uniforms, Insignia & Accoutrements*, p. 205-207)

¹⁴⁶⁸ Јулски свећњак јесте предмет који се користио током паганских германских празника, какви су уведени у нацистичкој Немачкој. Палење свеће и постављање на овај свећњак било је део предвиђеног ритуала. Такође, рајхсфирер СС-а је овакве свећњаке поклањао као једну врсту симболичне награде. У ту сврху, током 1943. године у фабрици логора Нојгаме произведено је око 15.000 ових предмета. (*Enzyklopädie des Nationalsozialismus*, (hg. von W. Benz, H. Graml, H. Weiß) München 2007, s. 592)

¹⁴⁶⁹ ВАВ, R 9361-III/5434468, s. 3-4, Persönliche Karte August Meyszner, 13.2.1944.

¹⁴⁷⁰ ВАВ, R 9361-III/5434468, s. 140, Der RFSS an Reichsleiter Martin Bormann, 12.1.1943.

¹⁴⁷¹ ВАВ, R 9361-III/5434468, Pers. Stab der RFSS an SS-Obersturmbanführer Reich, 4.4.1944.

¹⁴⁷² МЖГ, АББ, СП – 1942, Допис вишег СС и полицијског вође, генералу Недићу, 13.2.1942.

Мајснеров лични ађутант током службе у Београду, наводи да је ова зграда у тренутку њиховог доласка била само делимично функционална и да су први месеци протекли у њеној адаптацији.¹⁴⁷³ Ипак, како је истакао најближи сарадник аустријског генерала, Мајснер је искључиво до 13 часова радио у својој канцеларији, након чега је дужности обављао из виле на Дедињу у којој је становао.¹⁴⁷⁴ Према исказу једног од заточеника логора на Сајмишту, у дворишту Мајснерове виле био је изграђен и базен, а послове на његовом ископавању обавили су сами логораши.¹⁴⁷⁵

Кретао се аутомобилом, а један извор, очигледно склон сензационализму, тврди да је генерал Мајснер током окупације користио лични „спортски аутомобил“ краља Петра II.¹⁴⁷⁶ Ађутант вишег СС и полицијског вође наводи да је на располагању имао и приватни авион, али да га је користио само у четири наврата – за путовања до Ниша, Краљева, Сјенице и Баната.¹⁴⁷⁷ Остаје нејасно колику је плату примао виши СС и полицијски вођа, али је сачуван податак о томе да му је јула 1943. године исплаћен додаток за одећу од 775.55 рајхсмарака,¹⁴⁷⁸ што је по тадашњем курсу износило око 310 америчких долара.¹⁴⁷⁹

У сфери приватног живота, Аугуст Мајснер је од августа 1914. године, био ожењен Пиом Гонтилоном, са којом је 1916. и 1922. године добио двоје деце – ћерку Херту и сина Хервига.¹⁴⁸⁰ Судаћи по изворима, Мајснерова породица је изворно исповедала евангелизам.¹⁴⁸¹ Међутим, по ступању у СС, овај аустријски официр се изјаснио да је његова породица „верујућа“ (gottgläubig).¹⁴⁸² То је подразумевало формално напуштање дотадашње верске заједнице, а такође и поштовање „суштинске побожности немачког бића“, што је било у складу са општепрокламованом нацистичком идеологијом.¹⁴⁸³ Судаћи по једном извештају, породица Мајснер се селила заједно са аустријским официром, у зависности од његових положаја. У тренутку када је премештен у окупирану Норвешку, породица је ипак остала у Трећем Рајху.¹⁴⁸⁴ Почетком 1942. године, његова породица становала је у Бечу, у улици Willbrandtgasse, бр. 45.¹⁴⁸⁵ Током окупације, као и друге више СС и полицијске вође, генерал Мајснер је имао право на одмор, па је повремено одлазио у посету својој фамилији. У тим случајевима, најчешће га је у извршавању обавеза, мењао др Шефер.¹⁴⁸⁶ Такође, судаћи по једном документу, непосредно пред Други светски рат, Аугуст Мајснер је своју уштеђевину чувао у Државној банци у Бечу (Länderbank Wien).¹⁴⁸⁷

У Београду је, према доступним подацима, посећивао оперу, био учесник протоколарних приредби немачке народне групе, али и свечаних вечера у Аутоклубу или приватним становима

¹⁴⁷³ ИАБ, БИА, 70900374 - Kaiser Wilhelm, стр. 3-1, Биографија Кајзер Вилхелма.

¹⁴⁷⁴ ИАБ, БИА, Kaiser Wilhelm, стр. 8-3, Саслушање Вилхелм Кајзера, 28.7.1947.

¹⁴⁷⁵ *Логор на Сајмишту: Сведочења двојице заточеника* (прир. Р. Ристановић), Београд 2021, стр. 76.

¹⁴⁷⁶ ИАБ, БИА, Д. Јовановић, Извештај – Однос између војске и немачке полиције.

¹⁴⁷⁷ ИАБ, БИА, Kaiser Wilhelm, стр. 8-5, Саслушање Вилхелм Кајзера, 28.7.1947.

¹⁴⁷⁸ ВАВ, R 9361-III/543368, s. 171, Teft der Zahlung – SS-Gruppenführer Meyszner, 1943.

¹⁴⁷⁹ <<http://marcuse.faculty.history.ucsb.edu/projects/currency.htm>> (приступ: 11.4.2021.)

¹⁴⁸⁰ ВАВ, R 9361-III/5434468, s. 3-4, Persönliche Karte August Meyszner, 13.2.1944; ВАВ, R 9361-III/5434468, s. 29-30, Lebenslauf August Meyszner.

¹⁴⁸¹ ВАВ, R 9361-III/5434468, s. 20, Fragebogen August Meyszner.

¹⁴⁸² ВАВ, R 9361-III/5434468, s. 29-30, Lebenslauf August Meyszner.

¹⁴⁸³ *Das Grosse Lexikon des Dritten Reiches*, (hg. C. Zenter, F. Bedürftig), Südwest Verlag 1993, s. 224.

¹⁴⁸⁴ ВАВ, R 9361-III/5434468, s. 168 SS-Obersabschnitt Fulda-Werra an den SS-Abschnitt XXX, 29.1.1942.

¹⁴⁸⁵ ВАВ, R 9361-III/5434468, s. 128, SS-Abschnitt XXX an den SS-Obersabschnitt Fulda-Werra, 30.1.1942.

¹⁴⁸⁶ ВАВ, NS 19/2634, s. 3, SS-Obergruf. T. Berkelmann an der RFSS, 8.6.1943; ВАВ, R9361-III/543368, s. 144, HSSPF Serbien an Kdo. Stab der RFSS, 2.7.1943; ВАВ, R9361-III/543368, s. 106, Akt der RFSS 5.7.1943; ВАВ, R9361-III/543368, s. 115, Fernschreiben der RFSS an HSPPF Meyszner, 12.12.1943.

¹⁴⁸⁷ <<https://www.fold3.com/image/270323990?terms=Meyszner>> (приступ: 11.4.2021.)

на Дедињу.¹⁴⁸⁸ Ипак, према исказу овог извора, чини се да су то највећим делом биле посете које су имале професионални карактер.

За разлику од аустријског генерала, управник Београда, председник општине и шеф СДБ, био је личност знатно либералнијег опредељења и другачијих навика. Када говоримо о професионалном животу, након рата је сведочио да је до тада добио укупно 16 одликовања. Од тога седам домаћих и девет одликовања страних држава.¹⁴⁸⁹ Након рата, такође је изјавио и да добро говори француски, руски и немачки језик, док се служи италијанским,¹⁴⁹⁰ а обавештајни орган VdS-а током окупације покушавао је да га дискредитује преносећи информацију да је код извесне професорке учио и енглески језик.¹⁴⁹¹ Међутим, у јесен 1941. године, један немачки полицијски функционер тврдио је да је Јовановићево знање немачког „веома лоше“ и да услед тога комуникација на интерној полицијској конференцији није лако реализована.¹⁴⁹²

Током рата је, као што смо већ видели обједињавао више положаја. Ипак, и поред дискреционог права да на упражњена места постави своје наследнике, Јовановић је имао праксу да за себе задржи све положаје. У складу са тим, користио је просторије Српске државне безбедности, као и Управе и Општине града Београда.¹⁴⁹³ Кретао се аутомобилом, а Сергије Голубјев, чиновник београдске полиције, тврди да је Јовановић имао врло богат возни парк, у коме се као најлуксузнији издвајао аутомобил марке „Ролс Ројс“.¹⁴⁹⁴

Јовановић је такође имао и изражену склоност ка новцу, што је било од пре рата познато у београдском грађанству. Имао је финансијску подршку за антикомунизам од окупатора,¹⁴⁹⁵ али и значајне државне ресурсе.¹⁴⁹⁶ Београдом су кружиле приче да врши многе злоупотребе, пре свега у Општини, преко својих сарадника, Илије М. Параноса, затим Драгог Петровића, Каличанина, Туфегџића и Тодоровића.¹⁴⁹⁷ Све напред изнесено, као и блиска сарадња са окупатором, прилично је иритирало и бунило становништво Београда, па је Јовановићев досије у Гестапоу током рата испуњен десетинама дојава које су неретко врло контрадикторне.¹⁴⁹⁸ Једна од њих вероватно и најбоље описује колико су потези управника Београда били енигма Београђанима. У њој се наводи: „Шеф полиције, Драги Јовановић, држи се на страни Немаца, покрета Драже Михаиловића, комуниста, а такође и на страни Енглеза и на крају хоће да буде сигуран. Он је највећи мангуп у целој Србији.“¹⁴⁹⁹

Када говоримо о породици, ситуација је код Јовановића била такође сложена. Рођен је као једно од троје деце, с тим да му је брат умро од парализе, док је сестра постала професорка гимназије. Отац Љубомир, преминуо је пре Другог светског рата, тако да је од породице у којој је рођен, током рата Јовановић имао мајку и сестру.¹⁵⁰⁰ О њима током окупације не постоје готово никакви подаци, изузев једног случаја, када је сестра управника Београда пријавила извесног Гаврила Поповића, школског надзорника у пензији, да је комуниста, траживши притом да га

¹⁴⁸⁸ ИАБ, БИА, Kaiser Wilhelm, стр. 8-1, Саслушање Вилхелм Кајзера, 28.7.1947.

¹⁴⁸⁹ *Колаборационисти пред судом ОЗНЕ*, стр. 319.

¹⁴⁹⁰ *Колаборационисти пред судом ОЗНЕ*, стр. 312.

¹⁴⁹¹ ИАБ, БИА, Д. Јовановић, док. бр. 106, стр. 1, Белешка Драги Јовановић, шеф СДБ, 15.6.1943.

¹⁴⁹² МЖГ, АББ, СП – 1941, Извештај са седнице УГБ, 29.10.1941.

¹⁴⁹³ Општина Београда била је смештена у Узун Мирковој бр. 1, док је Управа града Београда била стационирана у улици Обилићев венац бр. 6. (*Адресар Београда: министарства, надлежности, установа, год. 1943*, стр. 59, 61)

¹⁴⁹⁴ ИАБ, МГ – 626, Сергије Голубјев, стр. 115.

¹⁴⁹⁵ ИАБ, БИА, Д. Јовановић, док. бр. 91, стр. 1, Наређење Карла Крауса, 26.9.1941.

¹⁴⁹⁶ ИАБ, БИА, Д. Јовановић, док. бр. 110, стр. 1, Извод из дописа повереника „118“, 9.7.1943.

¹⁴⁹⁷ ИАБ, БИА, Д. Јовановић, док. бр. 227, стр. 13, Махинације у Општини.

¹⁴⁹⁸ ИАБ, БИА, Д. Јовановић.

¹⁴⁹⁹ ИАБ, БИА, Д. Јовановић, док. бр. 242, стр. 1, Извод из извештаја Одељења IV 1 В, 28.8.1944.

¹⁵⁰⁰ ИАБ, БИА, Д. Јовановић, док. бр. 31, стр. 1-4, Извештај Гестапоу, 24.9.1941; ИАБ, БИА, Д. Јовановић, док. бр. 252, стр. 1, Превод документа VdS-а у Београду, IV 1 С, 7.7.1944; МЖГ, АББ, Подаци о личностима домаће и окупационе полиције, Основни подаци о Д. Јовановићу.

обесе.¹⁵⁰¹ То нам говори да је њено политичко усмерење било врло радикално, вероватно под снажним утицајем брата.

Са друге стране, прва Јовановићева супруга звала се Олга. За њено име и понашање пре рата, денунцијанти београдског Гестапоа углавном су везивали читав низ сплетки, које су се најчешће сводиле на то да је била љубавница др Корошеца и да је услед тога, Јовановић био у добрим односима са главном личношћу Словеначке људске странке.¹⁵⁰² Такве вести, Јовановић је демантовао на саслушању након рата.¹⁵⁰³ У сваком случају, овај пар се разишао током међуратног периода, што је било у складу са генералном тенденцијом о скраћивању бракова и знатно чешћим разводима, који се запажају током међуратног периода.¹⁵⁰⁴ За време окупације у Гестапо су стизале информације да се Олга преудала, али такође и да је још увек живела „по старим навикама“, с обзиром да је наводно имала љубавника у заробљеништву.¹⁵⁰⁵

Из овог брака, 26. јануара 1926. године, Драгомиру Јовановићу се родила ћерка Јованка.¹⁵⁰⁶ Младу јединицу, судећи по изворима, најчешће су звали Нина. Током окупације била је ученица гимназије. Ипак, чини се да је на њу много утицаја оставио развод родитеља и њихове „слободне“ навике. Сви изазови са којима се сусретала организација школства у окупираној земљи, довели су до изузетно отежаног и нередовног школовања на свим нивоима. То се посебно односило на школовање женске деце, што је било занемаривано и у мирнодопском периоду Краљевине Југославије.¹⁵⁰⁷ Осим тога, у случају Нине Јовановић постојала је и реална опасност, пре свега са безбедносног аспекта, услед живе активности покрета отпора у Београду током лета и јесени 1941. године. Вероватно услед ових фактора, управник Београда је дошао на идеју да своју јединицу пошаље у Немачку, на интернат, где би њен живот био сигуран и где би имала прилику да заврши средње образовање, у складу са нацистичком просветном доктрином. У ту сврху, у јесен 1941. године замолио је Ханса Хелма, да преко централе Гестапоа обезбеди смештај у интернату за његову ћерку. Наглашавајући колико је управник Београда значајан за немачки окупациони систем, Хелм је од Хајнриха Милера добио одобрење за помоћ при њеном школовању.¹⁵⁰⁸ У наредном периоду Гестапо је обезбедио неколико потенцијалних смештаја. На крају је, као најподеснији, одабран интернат Алмансхаузен у околини Минхена.¹⁵⁰⁹ Међутим, услед „претераних захтева у погледу смештаја и удобности“, Нина Јовановић је овај интернат одбила и сместила се у Бечу.¹⁵¹⁰ Ипак, како је била врло оштрог и израженог темперамента, бечки Гестапо је већ 8. марта 1942. године јавио да се ћерка управника Београда одјавила из хотела „Империјал“ и кренула у непознатом правцу.¹⁵¹¹ Судећи по развоју ситуације, млада девојка се вратила у окупирану Србију.

Наредних година, београдски Гестапо је отворио досије Нине Јовановић. У вези ње су углавном стизале информације, пре свега о врло слободном и бурном младалачком животу. Извори говоре да је приређивала журке уз најновије шлагере, опијала се и дружила са вршњацима,

¹⁵⁰¹ ИАБ, VdS, J – 87, Jonić Velibor, стр. 29, Достава повереника, 26.6.1942.

¹⁵⁰² ИБА, БИА, Д. Јовановић, док. бр. 21, Извештај Гестапоу, 27.5.1941; ИАБ, БИА, Д. Јовановић, док. бр. 31, стр. 1, Извештај Гестапоу, 24.9.1941; ИАБ, БИА, Д. Јовановић, док. бр. 33, Забелешка „Драги Јовановић“, 29.9.1941.

¹⁵⁰³ *Колаборационисти пред судом ОЗНЕ*, стр. 258.

¹⁵⁰⁴ П. Ј. Марковић, „Сексуалност између приватног и јавног у 20. веку“, у: *Приватни живот код Срба у двадесетом веку* (ур. М. Ристовић), Београд 2007, стр. 111-115.

¹⁵⁰⁵ ИАБ, БИА, Д. Јовановић, док. бр.47, Достава повереника „118“, 26.11.1941; ИАБ, БИА, Д. Јовановић, док. бр. 1, стр. 4, 26, Оцена VdS-акта J-55.

¹⁵⁰⁶ ИАБ, БИА, Д. Јовановић, док. бр. 252, стр. 1, Превод документа VdS-a у Београду, IV 1 С, 7.7.1944.

¹⁵⁰⁷ Љ. Шкодрић, *Жена у окупираној Србији 1941-1944*, Београд 2021, стр. 230-245.

¹⁵⁰⁸ ИАБ, БИА, Д. Јовановић, док. бр. 37, стр. 1, Допис Хелма Милеру, 4.10.1941; ИАБ, БИА, Д. Јовановић, док. бр. 38, стр. 1, Допис за Ханса Хелма, 6.10.1941.

¹⁵⁰⁹ ИАБ, БИА, Д. Јовановић, док. бр. 42, Допис Панцигера Хелму, 4.11.1941.

¹⁵¹⁰ ИАБ, БИА, Д. Јовановић, док. бр. 53, Допис Панцигера Хелму, 28.11.1941.

¹⁵¹¹ ИАБ, БИА, Д. Јовановић, док. бр. 75, Допис за Ајнзацгрупу Београд, 23.3.1942.

притом очито скрећући пажњу својим театралним понашањем, јаком шминком и, за то време, екстравагантним облачењем.¹⁵¹² То у идеолошко-пропагандној стварности окупиране Србије није било примерено, посебно за ученицу гимназије.¹⁵¹³ Једном приликом извор Гестапоа је дојавио да је куповала алкохол на конто Управе града Београда.¹⁵¹⁴ Такође, један извор је пренео да је пала матурски испит из француског и латинског језика, услед чега је њен отац наредио да се предметна професорка гимназије казни премештајем.¹⁵¹⁵

И сам Драгомир Јовановић је, судећи по изворима, имао буран љубавни живот. Гестапови извори су током 1941. године подносили извештаје о његовој љубавној вези са сестром новинара Бранка Брашића,¹⁵¹⁶ а такође и са извесном Рушком Јовановић, супругом адвоката Илије Јовановића.¹⁵¹⁷ Међутим, пред крај 1941. године управник Београда се верио, а затим и оженио Мирјаном Бојовић, синовицом војводе Петра Бојовића.¹⁵¹⁸ Миша, како јој је тепао управник Београда, рођена је 1917. године, односно била је свега 8 година и два месеца старија од Јовановићеве ћерке и у тренутку склапања брака имала је свега 24 године.¹⁵¹⁹

У то време, посебно 1941. године, положај жена у окупираној Србији био је изразито тежак. Биле су оптерећене отежаном исхраном, обавезама у домаћинству и проблемима при запослењу. Осим тога, одласци на добровољне радове и конзервативне друштвене стеге актуелне идеологије колаборационистичке владе, прилично су отежавале друштвени положај жена, а врло често и угрожавали њихову егзистенцију.¹⁵²⁰ Међутим, за младу Мирјану, окупација није представљала посебно тежак период. Поједине доставе говориле су о томе да се хвалила пријатељима како она и њен супруг, у случају неповољног развоја догађаја, имају спреман бег авионом у Швајцарску, и за ту намену велике колчине драгоценог накита, који је лично купила.¹⁵²¹ Такође, врло активни достављачи београдског Гестапоа јављали су најчешће о њеним оссионим и материјалистичким склоностима – куповини бунди, одбијању да плати купљену робу, директним претњама својим озлоглашеним супругом и слично.¹⁵²²

Судећи по доступним изворима, Јовановић је током окупације имао две куће – у Призренској и Добрачиној улици.¹⁵²³ Извори такође и сведоче о томе да је Јовановић током окупације успео да обезбеди врло богат живот за себе и своју породицу. Примера ради, боравак

¹⁵¹² ИАБ, BdS, J – 586, Jovanović Nina, стр. 1, Достава повереника „Драго“ Гестапоу, 9.11.1942.

¹⁵¹³ Крај 19. и почетак 20. века представљао је време када је српско друштво било конзервативно у погледу изгледа и шминкања жене. Еманципација је у широком замаху наступила између два светска рата, када је у друштвеном погледу афирмисано шминкање и нега женског тела. (Р. Вучетић, „Жена у граду: Између резервата приватног и освајања места у јавном животу (1918-1941)“, у: *Приватни живот код Срба у двадесетом веку* (ур. М. Ристовић), Београд 2007, стр. 144-145) Ишак, Други светски рат је, под снажним утицајем нацистичке представе жене, донео значајан заокрет ка „еманципацији од еманципације“ жена, па је у складу са тим дошло до противљења шминкању, конзумирању алкохола или цигарета. (Љ. Шкодрић, *Жена у окупираној Србији 1941-1944*, стр. 64-73) То је у потпуности прихваћено и у јавности афирмисано, пре свега од стране идеолога и главних носилаца колаборационистичког управног режима у окупираној Србији. (М. Ристовић, „Положај жена у идеолошко-пропагандном речнику колаборационистичког режима у Србији у Другом светском рату“, *Токови историје*, 3/2009, стр. 20-26)

¹⁵¹⁴ ИАБ, BdS, J – 586, Jovanović Nina, стр. 2, Непотписана достава Гестапоу, 18.11.1942.

¹⁵¹⁵ ВА, Нда, к. 288, регеста 9/1, стр. 1, бр. 848 од Келера.

¹⁵¹⁶ ИАБ, BdS, Б – 257, Брашић Branko, стр. 1, IC an EG Belgrad, 6.10.1941.

¹⁵¹⁷ ИАБ, БИА, Д. Јовановић, док. бр. 153, стр. 3, Достава повереника, 4.8.1941.

¹⁵¹⁸ ИАБ, БИА, Д. Јовановић, док. бр. 51, Допис повереника „118“ Гестапоу, 28.11.1941.

¹⁵¹⁹ ИАБ, БИА, Д. Јовановић, док. бр. 252, стр. 1, Превод документа BdS-а у Београду, IV 1 С, 7.7.1944.

¹⁵²⁰ Љ. Шкодрић, *Жене у окупираној Србији 1941-1944*, стр. 207-230, 245-264.

¹⁵²¹ ИАБ, БИА, Д. Јовановић, док. бр. 130, стр. 1-2, Наставак података за госпођу Јовановић, 18.9.1943.

¹⁵²² ИАБ, БИА, Д. Јовановић, док. бр. 103, стр. 1, Забелешка Гестапоа, 3.5.1943.

¹⁵²³ ИАБ, БИА, Д. Јовановић, док. бр. 117, стр. 1, Извод из извештаја повереника „Јелен“, 17.7.1943; ИАБ, БИА, Д. Јовановић, док. бр. 252, стр. 1, Превод документа BdS-а у Београду, IV 1 С, 7.7.1944; ИАБ, БИА, Д. Јовановић, док. бр. 153, стр. 1-4, Извод из доставе повереника непознатог имена, 24.9.1941.

његове ћерке у Немачкој није падао на терет Трећег Рајха, већ је трошкове у рајхсмаркама сносио директно Јовановић. Осим тога, у више наврата је, током окупације, заједно са породицом путовао у иностранство.¹⁵²⁴ Често се дружио, картао и коцкао, а такође је и пушио и конзумирао алкохол.¹⁵²⁵

Када је реч о међусобним посетама које нису имале изворно професионални карактер, Мајснеров ађутант потврдио је да је Јовановић упућивао позиве на које се генерал Мајснер одазивао, али исто тако да је аустријски полицијски генерал позивао српског полицајца на приватне посете, на које се Јовановић такође одазивао.¹⁵²⁶ Нажалост, о овим приватним посетама, које би дале знатно бољи увид у лични однос двојице полицајаца, до сада нису пронађене ближе информације.

4.3.2. Однос према надређенима

О односу генерала Мајснера према надређеним инстанцама, неопходно је констатовати да је он имао изражен осећај припадности полицијским формацијама Трећег Рајха. У складу са тим, у интерним препискама са надређеним установама, генерал Мајснер се ставља у позицију немачке полиције, а против других институција нацистичке Немачке, пре свега Вермахта.¹⁵²⁷ Када говоримо о личном односу према рајхсфиреру СС-а, можемо констатовати да је аустријски генерал био свестан свог положаја, одговорности и строге подређености Хајнриху Химлеру. Ипак, поред тога, из међусобних преписки јасно се запажа и да је шеф немачке полиције желео да изрази поштовање према 14 година старијем вишем СС и полицијском вођи и са своје стране показивао одређену врсту поштовања и срдчности.¹⁵²⁸ Међутим, у случајевима када је генерал Мајснер правио одређене грешке у деловању, Хајнрих Химлер је према њему био оштар и служио се јасним и недвосмисленим опоменама.¹⁵²⁹ Осим тога, постоје примери када је генерал Мајснер имао високе захтеве у погледу финансија за своје пројекте у окупираној Србији. Такав пример је био случај током пролећа 1943. године, када је виши СС и полицијски вођа у Србији покушао да добије значајна финансијска средства на месечном нивоу, намењена за плаћање конфидената Полиције поретка. Ипак, за ову идеју аустријског генерала, у штабу Хајнриха Химлера није било довољно слуха.¹⁵³⁰

Тakoђе, у врху полицијског система нацистичке Немачке, Аугуст Мајснер је имао и личне пријатеље. Врло срдчан однос гајио је према Курту Далугеу, који му је 1943. године, са закашњењем послао поклон за Јулфест.¹⁵³¹ Свега неколико месеци касније, Далуге му је честитао и 30 година полицијске службе.¹⁵³² Ипак, судећи по сачуваним изворима, генерал Мајснер је најближи пријатељски однос имао са Рудолфом Кернером (Rudolf Querner), који је такође изворно припадао СС-у, а слично генералу Мајснеру, једно време служио у Полицији поретка. У каснијој

¹⁵²⁴ ВА, Четничка архива (Ча), к. 120, ф. 5, д. 27, Извештај о Драгом Јовановићу.

¹⁵²⁵ ВА, Нда, к. 24 А, ф. 1, д. 11, Непотписан исказ пред иследницима ОЗНЕ; ИАБ, БИА, Д. Јовановић, док. бр. 151, стр. 57, Записник са суђења. Такође, сачувана је једна фотографија, на којој се јасно види да је Јовановић конзумирао и цигарете. („Dragomir Jovanovic“, <https://historica.fandom.com/wiki/Dragomir_Jovanovic>, приступ, 11.4.2021.)

¹⁵²⁶ ИАБ, БИА, Kaiser Wilhelm, стр. 8-3, Саслушање Вилхелм Кајзера, 28.7.1947.

¹⁵²⁷ ВАВ, NS 7/91, s. 24-25, HSSPF Meyszner an den RFSS u. Chef Der Deutschen Polizei, 12.3.1943

¹⁵²⁸ ВАВ, R9361-III/543468, s. 131, Der RFSS an SS-Gruppenführer Meyszner, 9.5.1942; ВАВ, R 9361-III/543468, s. 113, Der RFSS an SS-gruppenführer Meyszner, 25.10.1942; ВАВ, R 9361-III/543468, s. 115, Fernschreiben der RFSS an HSSPF Meyszner, 12.12.1943.

¹⁵²⁹ ВАВ, R 9361-III/543468, s. 132, Der RFSS an HSSPF Meyszner, 10.5.1943.

¹⁵³⁰ IfZ, MA 331, s. 655231, HSSPF Meyszner an Pers. Stab der RFSS, 8.2.1943; IfZ, MA 331, s. 655229, Pers. Stab der RFSS an HSSPF Meyszner, 2.3.1943; IfZ, MA 331, s. 655228, HSSPF Meyszner an Pers. Stab der RFSS, 2.4.1943.

¹⁵³¹ ВАВ, R 9361-III/543468, s. 125, Adjutant von K. Daluege an HSSPF Meyszner, 9.3.1943.

¹⁵³² ВАВ, R 9361-III/543468, s. 14, HSSPF Meyszner an Generaloberst d. Polizei K. Daluege, 3.5.1943.

фази каријере био је виши СС и полицијски вођа стационаран у Хамбургу, затим Бечу и крајем рата у Брауншвајгу.¹⁵³³ Још током службе у Норвешкој, Мајснер је по свему судећи Кернеру послао пакет јастога,¹⁵³⁴ што јасно говори да је, у случајевима када је то желео, умео да буде врло галантан. У наредним годинама редовно су међусобно честитали рођендане, Јуллфест (Julfest)¹⁵³⁵ и слично.¹⁵³⁶ Садржај њихових писама сугерише да су стајали у присним, врло пријатељским односима.

Са друге стране, Драгомир Јовановић је имао врло тактичан приступ себи надређеним личностима и органима. Према генералу Мајснеру имао је понизан став, свестан његове врло распрострањене моћи и утицаја.¹⁵³⁷ Разумео је и чињеницу да му је, као шефу СДБ-а, директно надређен виши СС и полицијски вођа, коме је редовно подносио извештаје.¹⁵³⁸ Такође, из приложених фотографија са полицијског дефилеа на Духове 1943. године, јасно се запажа настојање Јовановића да према аустријском генералу има срдачан однос. Томе је значајно помагала чињеница да је Јовановић говорио немачки језик.

За разлику од тога, запажа се склоност Драгомира Јовановића, која је била карактеристична и у међуратном периоду. Односно, овај полицијски функционер бирао је моћне заштитнике, а након што би достигао већу моћ или бољи положај, није се либио да са њима уђе у сукоб.¹⁵³⁹ Током окупације то је било карактеристично за однос са тзв. Владом народног спаса. Односно, Јовановић је генерала Недића и његову владу, од њеног образовања нашироко хвалио у својим јавним наступима.¹⁵⁴⁰ Међутим, када је пронашао значајно моћнијег заштитника у лицу вишег СС и полицијског вође, Јовановић се у потпуности приклонио генералу Мајснеру. Ингеренције тзв. Владе народног спаса, којој је и сам формално припадао, почео да сужава, пре свега у корист окупатора, али такође и у сопствену корист.¹⁵⁴¹

За разлику од тога, у институцијама окупатора видео је прилику да за самог себе загарантује највише положаје у домаћој управи под окупацијом. У складу са тим, судећи по исказу након рата, врло добро је познавао структуру окупационе полицијске организације, као и

¹⁵³³ R. V. Birn, *Die Höheren SS und Polizeiführer*, s. 342-343.

¹⁵³⁴ Само писмо није потписано, али упоређујући друга писама која је Мајснер размењивао са Кернером, запажа се сличан тон и врло сличан однос који се учачава и у траговима њиховог каснијег односа. Осим тога, у Мајснеровом фајлу не постоје сличне пријатељске и врло присне преписке са другим личностима из врха СС-а, осим са Кернером. Тиме отворено можемо сматрати да је писмо захвалности за јастоге, било упућено управо од Рудолфа Кернера. (Вав, R 9361-III/543468, s. 105, Brief an BdO Meyszner, 22.9.1941)

¹⁵³⁵ Божић је кроз векове имао врло значајно место у верској традицији Немаца. Доласком нациста на власт, ова традиција је настављена, али ипак славити рођење јеврејског детета као један од најважнијих празника, није било у складу са антисемитизмом нацистичке идеологије. Због тога се прибегло манипулацији тиме што су нацистички идеолози тврдили да је традиција слављења у последњој декади децембра производ старих традиција геманске митологије. У складу са тим, преименовали су ову верску свечаност у „Јулфест“ и инсистирали на неопаганској традицији. (F. Thomas, „Christmas: Not such a holy night under the Nazis“, *Deutsche Welle*, <<https://www.dw.com/en/christmas-not-such-a-holy-night-under-the-nazis/a-5042819>> (приступ: 8.4.2021.)

¹⁵³⁶ Вав, R 9361-III/543468, s. 164, Brief Meyszner an Querner, 11.8.1941; Вав, R 9361-III/543468, s. 121, Brief Querner an Meyszner, 19.12.1941; Вав, R 9361-III/543468, s. 130, Brief Meyszner an Querner, 11.9.1942; Вав, R 9361-III/543468, s. 117, Brief Meyszner an Querner, 15.8.1943.

¹⁵³⁷ ВА, На, к. 117, ф. 1, рег. бр. 11/1, Допис шефа СДБ вишем СС и полицијском вођи, 21.3.1943.

¹⁵³⁸ *Колaborационисти пред судом ОЗНЕ*, стр. 231-232.

¹⁵³⁹ Ово је у међуратном периоду било карактеристично за Јовановићев однос са Манојлом Лазаревићем, затим Миланом Аћимовићем и Станојем Михалцићем. (ИАБ, БИА, Д. Јовановић, док. бр. 1, стр. 5, Изводи из VdS J-55)

¹⁵⁴⁰ „Управник града Београда г. Драгомир Јовановић постављен за претседника Београдске општине“, *Ново време*, 12.9.1941, стр. 1, 3; „Лежи ми на срцу да грађанима Београда загарантујем да и у будуће могу бити мирни и спокојни“, *Ново време*, 10.12.1941, стр. 5; „Морамо обезбедити себи место у Новој Европи“, *Ново време*, 4.3.1942, стр. 3; „Ми смо ти батаљони који могу српском народу да врате његово име!“, *Ново време*, 5.3.1942, стр. 3; „Борба против комунизма заповед наше будућности“, *Ново време*, 23.2.1943, стр. 3, и др.

¹⁵⁴¹ ВА, На, к. 117, ф. 1, рег. бр. 11/1, Допис шефа СДБ вишем СС и полицијском вођи, 21.3.1943.

личности које су у њој деловале.¹⁵⁴² Међутим, ширењем сопственог утицаја и јачањем положаја, Јовановић је био склон да достигне висок ниво осиноности, а затим и уђе у латентни сукоб са надлештвима која су му била надређена. То се јасно запажа када је крајем лета 1943. године Гестапо ухапсио шефове три полицијска кварта у Београду, под оптужбом да су сарађивали са Равногорским покретом. На ово хапшење, Јовановић је уложио врло оштар приговор заповеднику Полиције безбедности, др Емануелу Шеферу. Суптилно је оптужио припаднике Гестапоа да су услед неадекватне провере ухапсили њему подређене органе, затим да су том приликом оштетили поверљиве ормане у зградама квартава, као и да су тиме практично нарушили углед београдске полиције. Поентирао је тетралним ставом да га је овај случај „лично погодио“, дестабилозовао његов положај у београдској полицији и покварио однос између окупационе и колаборационистичке полицијске организације.¹⁵⁴³ Овако оштар наступ Јовановића према другој по важности личности полицијске структуре у окупираној Србији, по свему судећи био је израз сопственог става да је лично он главни сарадник генерала Мајснера и да је у најмању руку једнак по значају са заповедником Полиције безбедности. Слично је потез управника Београда протумачио и др Шефер, карактеришући овај допис као „безобразлук“.¹⁵⁴⁴

Ако погледамо генерално, укратко можемо закључити да су генерал Мајснер и Драгомир Јовановић имали сличан однос према надређеним инстанцама. Добро су разумели своје место у свеопштем систему полицијске организације Трећег Рајха и углавном поштовали вољу и наређења себи надређених полицијских функционера. Ипак, када су у питању били њихови лични интереси, били су спремни да уђу у конфронтацију са другим факторима, сличне или ниже политичке моћи.

4.3.3. Однос према подређенима

Однос шефова полиције према подређеним органима, био је једна од основних ствари на којима је почивала организација полиције под окупацијом. Генерал Мајснер је на позицији вишег СС и полицијског вође, по свему судећи био врло строг. Његова организација рада подразумевала је да се тачно зна задатак сваке личности у свеопштој полицијској организацији. У складу са тим, заповедник Полиције безбедности и заповедник Полиције поретка, били су обавезни да сваког дана у десет часова ујутру усмено реферишу, али и поднесу писмени извештај генералу Мајснеру, о свему значајном што се претходног дана догодило у домену њиховог рада. Осим тога, аустријски генерал практиковао је да своја наређења даје усмено, на састанцима на које је позивао себи подређене органе.¹⁵⁴⁵ Ова чињеница објашњава релативно мали број сачуваних директних наредби генерала Мајснера.

Виши СС и полицијски вођа инсистирао је на томе да редовно реферисање њему подређених заповедника, опуномоћеном генералу и команданту Србије, као највишој инстанци, иде искључиво преко њега. Тако је једном приликом др Шеферу јасно ставио до знања да убудуће извештаји генералу Бадеру, морају бити куцани у дупликату и упућени преко вишег СС и полицијског вође, као највише полицијске инстанце у окупираној Србији.¹⁵⁴⁶

¹⁵⁴² *Колаборационисти пред судом ОЗНЕ*, стр. 192-200.

¹⁵⁴³ ИАБ, БИА, Д. Јовановић, док. бр. 164, стр. 1-3, Полицијско председништво Београд Оберфиреру Шеферу, 18.9.1943.

¹⁵⁴⁴ ИАБ, БИА, Д. Јовановић, док. бр. 1, стр. 6-7, Изводи из BdS акта J-55.

¹⁵⁴⁵ ИАБ, БИА, Kaiser Wilhelm, стр. 3-1, Биографија Кајзер Вилхелма; ИАБ, БИА, Kaiser Wilhelm, стр. 8-3, 8-6, Саслушање Кајзер Вилхелма, 28.7.1947; ДАС, БИА, з. II, ф. 41/I, 20 – Немачка полиција у окупираној Србији, стр. 96; IfZ, MA 342, s. 2668198, BdS Belgrad an HSSPF Meyszner, 3.9.1942.

¹⁵⁴⁶ ДАС, БИА, з. II, ф. 41/II, 3 – Одмазде, стр. 3, Наређење вишег СС и полицијског вође заповеднику полиције безбедности о подношењу извештаја командујућем генералу у Србији, 25.12.1942.

Генерал Мајснер је је такође посећивао себи подређене полицијске формације у унутрашњости. Сврха ових посета била је инспекција батаљона распоређених у унутрашњости и посета локалним или обласним полицијским командама.¹⁵⁴⁷ Мајснеров ађутант наводи да је приликом путовања аустријског генерала у унутрашњост, његова обавеза била да обавести локалну полицијску командантуру о датуму и времену доласка вишег СС и полицијског вође, након чега би окупационе полицијске власти са конкретног простора решавале питање дочека, протокола и смештаја генерала Мајснера.¹⁵⁴⁸

Ипак, чини се да виши СС и полицијски вођа није настојао да оствари посебно присан контакт са шефовима полицијских испостава у унутрашњости. Ото Вехофер, као личност која је стајала на челу Полицијске обласне команде у Нишу, наводи да је непосредно пред ступање на положај био задржан на обуци у Београду. Том приликом Мајснер је током једночасовног разговора укратко изнео ситуацију у окупираној Србији, затим општа упутства у погледу организације полицијских обласних команди, односа са испоставама СДС-а и поврх свега нагласио да је њихов основни задатак искључиво чување немачког националног интереса. Након тога, виши СС и полицијски вођа, преношење конкретних упутстава препуштао је заповеднику Полиције поретка.¹⁵⁴⁹ Односно, судећи по овом извору, генерал Мајснер није имао жељу да се уноси у присније односе са органима који су у наредне две године били носиоци његове власти у окупираној земљи. Штавише, желео је да задржи утисак највишег полицијског фактора, који не мари много за личне односе, већ апсолутно подразумева лојалност и субординацију.

Међутим, остаје чињеница да људство полицијских формација у окупираној Србији није деловало беспрекорно. Током службе генерала Мајснера, догодио се вероватно најозбиљнији прекршај једног високо рангираног полицијског функционера у окупираној Србији, који је остао забележен у изворима. Наиме, током 1942. године, на чело VI одељења BdS-а у Београду, задуженог за обавештајну службу у иностранству, дошао је Ерих Гол (Erich Goll). У складу са устаљеном праксом, он је од свог претходника, Насенштајна, преузео главне обавештајне изворе и сараднике. Међу њима је била и извесна Десанка Пајчић, са којом Гол није остварио искључиво пословни однос, већ је прешао границу тако што је, судећи по изворима, започео љубавну романсу. Сналажљива Десанка је то искористила да дође до обавештајних података немачке Полиције безбедности, што је, према одређеним информацијама доставила Равногорском покрету. Немачки обавештајни извори у врху овог покрета, убрзо су то сазнали и јавили централу BdS-а у Београду, чиме је откривен Голов прекршај. Врло брзо, вероватно у јесен 1942. године, Ерих Гол је ухапшен и транспортован у Немачку. По одређеним информацијама, суђено му је за „издају земље из нехата“ и осуђен је на казну од четири године затвора.¹⁵⁵⁰ То је, судећи по изворима, био најозбиљнији прекршај у оквиру немачке полицијске организације током трајања окупације. Такође, сведочи и о чињеници да полицијски апарат генерала Мајснера није функционисао перфектно.

Са друге стране, Драгомир Јовановић је, због свог богатог искуства рада у полицијским формацијама Краљевине Југославије, добро познавао менталитет људи који су радили у институцијама којима је стајао на челу и у складу са тим, деловао је у више праваца. Прва чињеница која се врло јасно запажа у његовом јавном, али и интерном деловању јесте стално

¹⁵⁴⁷ ИАБ, БИА, Kaiser Wilhelm, стр. 3-1, Биографија Кајзер Вилхелма; ИАБ, БИА, Kaiser Wilhelm, стр. 8-4, Саслушање Кајзер Вилхелма, 28.7.1947.

¹⁵⁴⁸ ИАБ, БИА, Kaiser Wilhelm, стр. 8-5, Саслушање Кајзер Вилхелма, 28.7.1947.

¹⁵⁴⁹ ДАС, БИА, з. IV, ф. 12, стр. 251, Фелдкомандантура 809 – Ниш, Извод из исказа Ото Вехофера о генералу Мајснеру.

¹⁵⁵⁰ ИАБ, BdS, Картотека припадника BdS-а, Goll dr Erich; ИАБ, БИА, Ludwig Teichman, стр. 37-11, Одељење VI; ИАБ, БИА, Hausding Guenther, стр. 2-1 до 2-2, Изводи из BdS досијеа; AJ, 110, к. 824 – Ditges Carl Benno, стр. 53, 230-231; ДАС, БИА, з. II, Ф. 41/I, 16 – Установе немачке обавештајне и контраобавештајне службе у Србији – Персонални састав – Подаци од савезника, стр. 10; Љ. Шкодрић, *Жена у окупираној Србији 1941-1944*, Београд 2020, стр. 110-111.

инсистирање на строгаћи и поштовању система субординације.¹⁵⁵¹ Међутим, дошавши на чело СДБ, био је по свему судећи, свестан проблема са недовољном дисциплином припадника Српске државне страже. У складу са тим, као први задатак поставио је да људство СДС-а буде у потпуности свесно ко је њихов нови заповедник, па је у складу са тим у *Гласнику СДС-а* објављена његова поздравна реч.¹⁵⁵² Нешто касније је у интерном допису подређеним органима, поред уобичајених идеолошких флоскула, о потреби да буду „добри Срби и родољуби“, за органе који напусте своје формације или се у борби лоше покажу, предвидео врло строге казне, које су подразумевале извођење пред преки суд и узимање њихових породица за таоце.¹⁵⁵³ Тиме је Јовановић стављао огроман притисак на себи подређене органе, практично користећи сва могућа средства, укључујући и стављање породица недисциплинованих полицајаца у концентрационе логоре.

Осим тога, управник Београда је такође био врло свестан да само овај приступ неће бити довољан за успостављање јаког полицијског апарата. Због тога се служио различитим финансијским давањима, која су парцијално олакшавала материјални положај полицијских органа и њихових породица. Тако је током окупације прописао два облика финансијске подршке полицајцима. Са једне стране, увео је награде за ухваћеног или убијеног комунисту, које су подразумевале вишеструке износе агентских и стражарских плата.¹⁵⁵⁴ Са друге стране, прописана је директна финансијска подршка, кроз увођење инвалиднине породицама погинулих жандарма,¹⁵⁵⁵ али и откуп огревног дрвета за полицајце, по набавној цени.¹⁵⁵⁶

Јовановић је имао и сопствену политику кадрирања па је у складу са тим постављао себи лојалне људе на најодговорнија места.¹⁵⁵⁷ У таквим случајевима, давао је широке ингеренције, а чак и самосталну могућност кадрирања на нижим деловима полицијске структуре.¹⁵⁵⁸ Да би одржавао њихову лојалност на високом нивоу, организовао је састанке себи подређених органа и неретко им се лично обраћао, стављајући на њих врло јак притисак и одговорност.¹⁵⁵⁹ Тако устројен полицијски систем био је чврсто под командом његовог шефа – Драгомира Јовановића.

Ипак, по свему судећи, управнику Београда и шефу СДБ, полицијски апарат био је потребан искључиво као инструмент и индивидуално, себи подређене полицајце није много ценио. О томе речито говори чињеница да се својим познаницима хвалио како полицију у Србији има чврсто „на узди“.¹⁵⁶⁰ Такође, у допису Шеферу, којим је настојао да ослободи шефове београдских квартова навео је да су конкретне личности „у сваком погледу бескорисни, а и према њиховом личном темпераменту, неспособни за конспирацију“.¹⁵⁶¹ На све то, након повлачења пред Народноослободилачком војском, из Београда у Беч, Драги Јовановић се врло брзо одрекао агената Специјалне полиције, који су током окупације били ослонац антикомунистичке делатности и његовог положаја у читавом систему власти.¹⁵⁶²

¹⁵⁵¹ „Рад и само рад, поштени, несебични, то је она служба којом ћете најбоље послужити нашем Београду“, *Општинске новине*, 9.5.1941, стр. 3; „Управник града Београда г. Драгомир Јовановић постављен за претседника Београдске општине“, *Ново време*, 12.9.1941, стр. 1, 3, и др.

¹⁵⁵² „Шеф СДБ официрима СДС“, *Гласник Српске државне страже*, год. I, бр. 4, стр. 301-302.

¹⁵⁵³ ИАБ, БИА, Д. Јовановић, док. бр. 162, стр. 1, Шеф СДБ свим окружним начелницима, 22.10.1942.

¹⁵⁵⁴ ИАБ, БИА, Д. Јовановић, док. бр. 151, стр. 27, Записник са суђења; *Колаборационисти пред судом ОЗНЕ*, стр. 332.

¹⁵⁵⁵ ИАБ, БИА, Д. Јовановић, док. бр. 151, стр. 61, Записник са суђења.

¹⁵⁵⁶ „Подела дрва у Команди жандармерије“, *Ново време*, 18.1.1942, стр. 3.

¹⁵⁵⁷ ИАБ, БИА, Д. Јовановић, док. бр. 227, стр. 7-14, Достава о Д. Јовановићу.

¹⁵⁵⁸ ДАС, УДБ, к. 53, док. 1, стр. 14, Наредба бр. 21 Команданта СДС-а, 19.3.1943.

¹⁵⁵⁹ ИАБ, БИА, Д. Јовановић, док. бр. 156, стр. 1, Акт Аст-а – Драги Јовановић.

¹⁵⁶⁰ ИАБ, БИА, Д. Јовановић, док. бр. 156, стр. 1, Акт Аст-а – Драги Јовановић.

¹⁵⁶¹ ИАБ, БИА, Д. Јовановић, док. бр. 164, стр. 1-3, Полицијско председништво Београд Оберфиреру Шеферу, 18.9.1943.

¹⁵⁶² ИАБ, МГ – 626, Сергије Голубјев, стр. 115.

4.3.4. Однос према грађанству

Када говоримо о односу према грађанству, можемо констатовати више ствари. Наиме, виши СС и полицијски вођа је, као традиционални Аустријанац нацистичког опредељења, са израженим антисловенским и антисрпским ставовима, био у потпуности лишен било каквог осећаја за становништво које је живело у окупираној Србији. Сматрао је да је једини његов задатак био да одржи окупациони систем и омогући економску експлоатацију.¹⁵⁶³ Као основни инструмент своје политике користио је наредбе о масовним одмаздама, које су неретко подразумевале стрељања више стотина лица. Ако говоримо о директном односу са српским грађанством, можемо констатовати да га он и није имао. Ретко се појављивао на јавним догађајима и не постоје подаци о томе да су цивилне посете вишем СС и полицијском вођи уопште и биле могуће.

За разлику од Мајснера, Драгомир Јовановић је био полицијски функционер традиционалне југословенске школе. У малом граду као што је тада био Београд, грађани окупиране Србије имали су приступ управнику главног града на више начина. Као што смо већ представили, лично је примао посете, али су исто тако на његову адресу слата и многа писма. У условима рата, окупације и свеопштег страха за сопствени живот и живот своје породице, многи грађани су, свесни значајне аутономије у одлукама о задржавању или пуштању одређеног лица из притвора, куцали на врата управника Београда, у покушају да личном интервенцијом спасу своје ближње.

У таквим околностима, Драгомир Јовановић је директно одлучивао о животу или смрти појединих лица. Постоје случајеви када је реаговао позитивно и, углавном по основу гаранција које су приложили угледни грађани, наложио да се одређена лица пусте.¹⁵⁶⁴ Ипак, чини се да је у таквим случајевима увек у позадини стајала или интервенција неке значајне личности или је постојао одређени интерес самог Јовановића. Са друге стране, у већини случајева када су денунцијације биле усмерене на молбе за лица која су у затвору била услед теже кривице, превасходно комунистичке делатности, Јовановић је најчешће негативно реаговао.¹⁵⁶⁵ Штавише, Специјална полиција је врло често своје хапшенике и таоце предавала одсеку IV А 1, београдског Гестапоа, који их је касније стрељао за одмазду.¹⁵⁶⁶

У појединим случајевима Јовановић је био свестан сопствене одговорности, услед догађаја у којима је учествовала Специјална полиција. То је посебно било изражено почетком децембра 1941. године, када је у садејству немачке и колаборационистичке полиције ухапшено више стотина истакнутих интелектуалаца, међу којима су највиђенији били – Александар Белић,

¹⁵⁶³ ДАС, БИА, з. IV, ф. 12, стр. 251, Фелдкомандантура 809 – Ниш, Извод из исказа Ото Вехофера о генералу Мајснеру.

¹⁵⁶⁴ ИАБ, VdS, А – 142, Aleksijević Milica, стр. 15, Допис председника ОГБ Гестапоу, 2.1.1942; ИАБ, УГБ СП, IV-243/5, к. 501, стр. 8, Молба Томе С. Максимовића министру Драг. Љ. Јовановићу, 8.5.1943; ИАБ, УГБ СП, IV-243/4, к. 501, стр. 19, Допис Специјалне полиције шефу Логора на Бањици, 21.7.1943; ИАБ, УГБ СП, IV-71/6, к. 334, Душан Филиповић; ИАБ, УГБ СП, IV-243/6, к. 501, стр. 18, Извештај шефа Специјалне полиције шефу СДБ, 23.7.1943, и др.

¹⁵⁶⁵ ИАБ, VdS, Е – 41, Eremija Miloš, стр. 6, Саслушање; ИАБ, УГБ СП, II-9/5, к. 141/5, стр. 2, Допис начелника СДБ Специјалној полицији, 23.3.1943; ИАБ, УГБ СП, IV-243/2, к. 501, стр. 10, Молба Станојевић Миодрaга управнику Београда, 29.12.1943; ИАБ, УГБ СП, к. 140/26, стр. 94, Молба Зоре Поповић, 25.9.1942; ИАБ, УГБ СП, к. 140/26, стр. 102, Молба управнику Београда, 30.9.1942; ИАБ, ОСБ, Драги Јовановић – Несређена грађа, Допис Загорке Милошевић ОЗН-и за Београд, и др.

¹⁵⁶⁶ Нажалост, услед чињенице да већи део архиве београдског Гестапоа под окупацијом није сачуван, документа о стрељањима лица остала су сачувана само у фрагментима. Ипак, врло илустративан пример представљају стрељања од почетка августа до почетка октобра 1943. године, када је Специјална полиција Гестапоу предала више десетина лица, која су убрзо стрељана за одмазду. (ДАС, БИА, з. II ф. 41/II, 12 – Стрељани након 3.7.1943; ДАС, БИА, з. II ф. 41/II, 13 – Стрељани након 3.7.1943 – посебан део)

Синиша Станковић, Васо Чубриловић, Милош Ђурић, Владислав Рибникар, и други.¹⁵⁶⁷ Очигледно свестан своје одговорности пред београдским грађанством, Драгомир Јовановић је код својих пријатеља покушавао да се оправда наводном забринутошћу за безбедносну ситуацију у главном граду. У приватним разговорима је хапшење интелектуалаца истицао као један од назнака да „Немци губе стрпљење“, наводећи да он једино жели мир и ред у Београду.¹⁵⁶⁸ Ипак, без обзира на овако невешт покушај правдања, београдско грађанство свакодневно је на делу посматрало негативне резултате Јовановићевих поступака, као што су били логор на Бањици или терор над становништвом у затворима Специјалне полиције.

*

Ако погледамо генерално, можемо констатовати да по питању медијских активности, политичких ставова и односа према надређеним, као и подређеним инстанцама, Аугуст Мајснер и Драгомир Јовановић нису имали идентичан приступ. То је у првом реду произилазило из јасних разлика у положајима, али такође и индивидуалних особина и намера. У складу са тим, као представник домаће управе под окупацијом Јовановић је развио запажену медијску активност. Деловао је на различите начине у јавности и осим протоколарних задатака, посветио се и пропагирању нацистичке идеологије и њеном уклапању са српском националном мишљу. Са друге стране, генерал Мајснер се није толико медијски експонирао. Појављивао се на одређеним догађајима, али није узимао значајан удео у ширењу пропаганде и идеологије, изузев у неколико наврата. Његов приступ више је подразумевао деловање из сенке и повлачење кључних потеза кроз своје формалне ингеренције, али и врло развијен неформални утицај.

Када говоримо о политичким ставовима, ситуација је такође различита. Из хронологије каријере генерала Мајснера јасно се запажа трајно опредељење у правцу нацизма, пангерманизма и антисемитизма. Ови политички ставови формирану су у деценијама пре Другог светског рата и практично до краја Мајснеровог живота не постоје писани трагови њихове промене. Са друге стране, Јовановић је служио свим господарима који су имали преимућство у одређеној фази његове каријере. У складу са тим, временом је прихватио нацистичку идеологију и делујући под њеним окриљем скренуо у крајност, потпуно се поистовећујући са нацистичком Новом Европом.

У односу према надређеним и подређеним органима, ипак се запажа извесна доза сличности. Мајснер и Јовановић су добро разумели сложеност немачког система у окупираној Европи и сопствено место у читавој организацији полиције нацистичке Немачке. Са друге стране, као што то обично налаже полицијска пракса, оба полицијска функционера су подразумевала строг командни ланац и била спремна на кажњавање себи подређених лица. Ипак, у складу са разликом у менталитету немачког и српског народа, развили су другачије приступе у односу према себи подређеним полицијским структурама.

¹⁵⁶⁷ Број ухапшених је споран, с обзиром да се у литератури налазе бројеви од 169 до 400 ухапшених интелектуалаца. (В. Глишић, *Терор и злочини нацистичке Немачке*, стр. 71-72; *Хронологија Народноослободилачког рата 1941-1945*, Београд 1963, 5. новембар 1941; С. Вековић, *Логор Ванјика 1941-1944*, Београд 1989, стр. 156-164; С. Беговић, „Професори и академици у логору на Бањици“, у: *Универзитет у Београду 1838-1988* (ур. Д. Татић) Београд 1988, стр. 245-261; Б. Петрановић, „Окупатор и Београдски универзитет“, *Историографске контроверзе* (ур. Б. Петрановић), Београд 1998, стр. 429-430; Љ. Шкодрић, *Министарство просвете и вера у Србији 1941-1944: судбина институције под окупацијом*, Београд 2009, стр. 313-314; D. Bondžić, „Beogradski univerzitetski profesori i Drugi svetski rat“, у: *Intelektualci i rat 1939-1947: Zbornik radova s Desničinih susreta 2011* (priр. D. Roksandić, I. Cvijović Javorina), Zagreb 2011, стр. 278; *Mesta stradanja i antifašističke borbe u Beogradu 1941-1944: priručnik za čitanje grada*, (priр. R. Rädle, M. Pisarri), Beograd 2016, стр. 142)

¹⁵⁶⁸ ИАБ, БИА, Д. Јовановић, док. бр. 63, стр. 1, Превод забелешке BdS-a, 18.1.1942; ИАБ, БИА, Д. Јовановић, док. бр. 65, стр. 1, Превод забелешке BdS-a, 17.1.1942.

5. ПАД

Од почетка Другог светског рата, до касног лета 1943. године, преломни догађаји на највећим светским фронтима нису пресудно утицали на окупациони систем и механизам владања нацистичке Немачке у окупираној Србији. Након Стаљинградске битке, победе Совјета код Курска и покретања велике контраофанзиве на истоку,¹⁵⁶⁹ ратни догађаји на главним светским фронтима генерисали су промене на окупираним просторима. Без обзира на физичку удаљеност која се мерила стотинама и хиљадама километара, резултати кључних битака снажно су утицали на политичку праксу на окупираним територијама. У складу са тим, професор Милан Ристовић констатује да је након пораза у Стаљинграду, пропагандна пракса нацистичке Немачке промењена у настојању да се окупирани народи уједине у борби против большевизма. Нови сегмент идеологије јасно је у својој прокламацији од 30. јануара 1943. године формулисао Адолф Хитлер, као борбу „за Немачку и целу Европу“.¹⁵⁷⁰

На простору окупираног Југоистока, преломни догађај била је „Операција Хаски“, која је подразумевала савезничку инвазију на Сицилију и у коначном резултирала сменом Мусолинија, а затим и капитулацијом Италије, септембра 1943. године.¹⁵⁷¹ У реакцији на ове догађаје, Хитлер је Пјетра Бадоља, затим краља и вођство армије жигосао као „издајце“, а Мусолинија назвао својим пријатељем.¹⁵⁷² Ипак, осим изналажења пропагандног решења услед губитка главног савезника у Европи, за Трећи Рајх је било неопходно предузети конкретне потезе, који би општи окупациони систем прилагодили новонасталој ситуацији. У том погледу, из немачког угла неопходно је било извршити „консолидацију“ и „даљу мобилизацију европских снага за немачку победу“. Односно, створити привид независности окупираних народа и њихову људску снагу употребити за *de facto* немачку победу над Совјетским Савезом, под протоколарним геслом о „борби за спас европске цивилизације“.¹⁵⁷³

У складу са тим, непосредно пред капитулацију Италије, на Југоистоку је изведена двострука промена – у систему командовања и стратегијском опредељењу према појединим окупираним народима. Први задатак, прецизиран је Хитлеровом наредбом бр. 48 од 26. јула 1943. године.¹⁵⁷⁴ У првом реду је подразумевао реализацију плана „Аксе“ (Achse), односно брзу реакцију немачких војних ефектива на капитулацију Италије и преузимање контроле територија, до тада поседнутих од стране Италијана.¹⁵⁷⁵

Осим тога, током друге половине августа 1943. године, уследила је темељна реорганизација читавог система командовања на Југоистоку. Она је подразумевала успостављање Више команде Југоистока и њено премештање из Солуна у Београд. На чело ове установе

¹⁵⁶⁹ P. Kalvokorezi, G. Vint, *Totalni rat*, Beograd 1987, str. 379-385.

¹⁵⁷⁰ M. Ristović, *Nemački novi poredak i Jugoistočna Evropa*, str. 67-68.

¹⁵⁷¹ G. L. Weinberg, *A World at Arms: A global History of World War II*, Cambridge University Press 1994, p. 591-601.

¹⁵⁷² C. Goeschel, *Mussolini and Hitler: The Forging of the Fascist Alliance*, Yale University Press 2018, p. 292-300. (epub file)

¹⁵⁷³ M. Ristović, *Nemački novi poredak i Jugoistočna Evropa*, str. 68-69.

¹⁵⁷⁴ У питању је директива донета 26. јула 1943. године, што потврђује документ објављен 1978. године. (*Zbornik NOR-a*, XII-3, dok. br. 111, Hitlerova direktiva br. 48, od 26. jula 1943. godine) Ипак, Милан Борковић на једном месту за датум доношења ове директиве користи 26. јун 1943. године. С обзиром на чињеницу да се у тих месец дана много ствари изменило, неопходно је нагласити тачан датум. Ипак, на другим местима Борковић правилно наводи датум доношења ове директиве, па сматрамо да је ово неслагање у ствари производ ненамерне грешке. (M. Borković, *Kontrarevolucija u Srbiji*, knj. II, str. 153)

¹⁵⁷⁵ Ž. Avramovski, „Treći Reich i Velika Albanija posle kapitulacije Italije (1943-1944)“, *Radovi Zavoda za hrvatsku povijest Filozofskoga fakulteta Sveučilišta u Zagrebu*, vol. 9, 1/1976, str. 129-130.

постављен је фелдмаршал фон Вајкс и у његовој надлежности обједињена је команда над свим војним снагама Трећег Рајха на Балкану. Други део функције фелдмаршала фон Вајкса подразумевао је формирање групе армија „Ф“, надлежне за Југоисток, којој је директно подређена група армија „Е“, надлежна искључиво за Грчку. Осим тога, установа војни заповедник Србије, на чијем челу је до тада био генерал Паул Бадер, претворена је у установу војни заповедник Југоистока, и на њено чело постављен је Ханс Фелбер, пешадијски генерал. Фелбер је, у оквиру својих ингеренција, обављао и послове, који су до тада спадали у домен војног заповедника Србије. У општем погледу био је потчињен начелнику Врховне команде Вилхелму Кајтелу, док је у тактичком погледу био подређен Вишој команди Југоистока. Односно, након августа 1943. године, фелдмаршал фон Вајкс је у окупираној Србији вршио опертивну команду, којој је била подређена нижа, окупациона команда, на чијем челу је стајао генерал Фелбер.¹⁵⁷⁶ Положај вишег СС и полицијског вође суштински се није много променио. Односно, почевши од 25. августа 1943. године формално је био подређен војном заповеднику Југоистока, генералу Фелберу.¹⁵⁷⁷

Други сегмент опште промене која је уследила под утицајем савезничке инвазије на Италију, била је трансформација идеолошке праксе према окупираним народима. У том смислу, нацистичко вођство у пропагандном погледу је афирмисало идеју о савезу, који је у првом реду подразумевао 13 самосталних држава – Немачку, Италију, Француску, Данску, Норвешку, Финску, Словачку, Мађарску, Румунију, Бугарску, Србију, Грчку и Независну Државу Хрватску.¹⁵⁷⁸ За окупирану Србију то је конкретно подразумевало идеолошко претварање пониженог, потчињеног и кажњеног сужња, у протоколарног савезника у борби против „комунистичке немани“. Да би ову идеолошку катарзу нацистичка Немачка извела, неопходно је било ублажити репресивни полицијски систем базиран на вршењу масовних репресалија, који је створио генерал Мајснер, али и ујединити противнике комунистичког покрета отпора у Србији. Реализација овог врло сложеног задатка на локалном простору намењена је Херману Нојбахеру, опуномоћеном представнику Министарства спољних послова Трећег Рајха и „летећем дипломати“, како је сам себе називао.¹⁵⁷⁹

Све напред наведено, као и промене у општем систему немачке полиције нису биле повољне по положај генерала Мајснера. Наиме, Курт Далуге, као главни заштитник вишег СС и полицијског вође у Србији, смењен је са чела Полиције поретка, 31. августа 1943. године. На његово место дошао је искусни професионални официр, пореклом из Лотарингије, генерал-мајор Алфред Виненберг (Alfred Wünnenberg).¹⁵⁸⁰ Према расположивим подацима, генерал Мајснер са њим до тада није имао значајнијих контаката.¹⁵⁸¹ То је практично значило да је виши СС и полицијски вођа изгубио последњег себи наклоњеног припадника највиших полицијских структура. С обзиром на чињеницу да је Калтенбрунер, као Мајснеров противник био на челу Главног уреда безбедности Рајха, а Виненберг на челу Полиције поретка, виши СС и полицијски вођа на територији окупиране Србије, више није имао моћног заштитника у врху немачке

¹⁵⁷⁶ М. Borković, *Kontrarevolucija u Srbiji*, knj. II, str. 153-154.

¹⁵⁷⁷ IFZ, MA 322, s. 2642395, Der Stab RFSS an HSSPF Meyszner, 25.8.1943.

¹⁵⁷⁸ М. Ristović, *Nemački novi poredak i Jugoistočna Evropa*, str. 69-70.

¹⁵⁷⁹ С обзиром на чињеницу да је његово поље деловања био читав простор Југоистока, како су Балкан називали званичници Трећег Рајха, Херман Нојбахер је на располагање добио авион, којим се константно кретао. У својим мемоарима наводи да је од октобра 1942. до октобра 1944. године обавио 215 летова, углавном у свом личном авиону – Хајнкел 111. Због тога је сам себи наденуо надимак „Летећи дипломата“. (H. Nojbaheer, *Specijalni zadatak Balkan*, str. 55)

¹⁵⁸⁰ ВАВ, R 19/5712, Namentliches Verzeichnis der Generale der Polizei, Generalleutnante der Polizei und Generalmajore der Polizei; J. R. Angolia, H. P. Taylor, *Uniforms, Organization & History of the German Police*, p. 369; E. Klee, *Das Personenlexikon zum Dritten Reich*, s. 687-688.

¹⁵⁸¹ ВАВ, R 9361-III/543368.

полиције. Осим тога, догађаји су показали да су у септембру 1943. године и односи са рајхсфирером СС-а били већ увелико нарушени и да Хајнрих Химлер више није био задовољан радом вишег СС и полицијског вође у окупираној Србији.

5.1. Реформа окупационог система и смена генерала Мајснера

5.1.1. Постављење Нојбахера и промена правца окупационе политике

Виши СС и полицијски вођа у Србији, Аугуст Мајснер, био је на одмору од 31. јула до 21. августа 1943. године.¹⁵⁸² По његовом повратку на положај, затекао је вишеслојне промене које су већ биле у широком замаху. Пре свега опсежна реформа командовања на Југоистоку, подразумевала је ограничење надлежности генерала Лера на Грчку и смену војног заповедника Србије – генерала Бадера. С обзиром да је са њима имао врло развијену сарадњу, ове смене вероватно су код Мајснера појачале осећај угрожености и слабљења сопственог положаја. Такође, развој догађаја који су уследили, значајно је ослабио утицај полицијских формација. Већ 24. августа 1943. године, указом Адолфа Хитлера, зона делатности Хермана Нојбахера, специјалног опуномоћеника Министарства спољних послова, проширена је са Румуније и Грчке на Србију, Црну Гору, Македонију, Албанију и Санџак.¹⁵⁸³

Базична идеја Нојбахера био је значајан заокрет у немачкој политици према окупираној Србији. Наиме, бивши градоначелник Беча је у Србима, као народу са развијеним монархистичким и парламентарним традицијама, видео кључну снагу у заустављању „болшевизације Балкана“. Односно, централно место, које је окупирана Србија заузимала у географском погледу на Балкану, Нојбахер је сматрао потенцијално кључним у заустављању комунистичког устанка.¹⁵⁸⁴ Основно поље његовог деловања спадало је у домен политике и идеолошке преоријентације Балкана. У складу са тим, Нојбахер је настојао да променом политичке праксе и ослоном на антикомунистичке снаге у Србији, омогући Трећем Рајху да на том простору заустави устанак и без оптерећености побуном у позадини, води одбрамбени рат на Источном и Италијанском фронту.

Поред политичког, који је представљао Нојбахер, други најважнији фактор на нацистички преуређеном Балкану, била је војна организација. Под притиском савезничког десанта у Италији и напредовања Црвене армије након Стаљинградске и Курске битке, међу генералима Вермахта на Југоистоку преовладала је идеја да на том простору није делотворна чисто војна активност против покрета отпора. У складу са тим, предложена је могућност да се више пута поновљени захтеви генерала Недића, о аутономној управи и изградњи извршне власти кроз подређивање СДС и СДК председнику владе, као и смањење окупационих трошкова, ипак узму у разматрање, током директне посете Милана Недића врху Трећег Рајха.¹⁵⁸⁵ Тиме су се планови Вермахта и Министарства спољних послова практично поклопили на питању ширења ингеренција колаборационистичке владе. Односно, окупациони фактор је био приморан да се, поред бугарских посадних снага, чија је зона деловања до тог тренутка три пута проширена, претежно ослони на домаће војне и полицијске органе. У снажном контексту капитулације Италије и офанзиве савезника на истоку, то је требало да донесе стабилизацију и потенцијално ослобађање немачких

¹⁵⁸² Вав, R 9361-III/543368, s. 106, Akt der RFSS, 5.7.1943.

¹⁵⁸³ М. Ristović, *Nemački novi poredak i Jugoistočna Evropa*, str. 70.

¹⁵⁸⁴ Н. Nojbaheer, *Specijalni zadatak Balkan*, str. 211.

¹⁵⁸⁵ М. Зорић, „Мисија Хермана Нојбахера у Србији 1943. године – Немачко трагање за војно-политичким решењима на Балкану“, *Војно дело: орган Министарства народне одбране ФНРЈ*, 1/2014, стр. 326.

ефективна за одбрану постојећих позиција на одлучујућим светским фронтовима. То је аутоматски значило и да је дотадашња антивладина политика у окупираној Србији, чији је носилац био генерал Мајснер, постала у потпуности превазиђена.

Остаје нејасно када је иницијатива о Недићевој посети Трећем Рајху званично покренута, али Нојбахер наводи да је по његовом доласку у Београд, тачан датум посете већ био уговорен.¹⁵⁸⁶ Вишегодишњи покушаји генерала Недића да избори званичну аудијенцију вођи Трећег Рајха, и од њега затражи проширење сопствених ингеренција, реализовани су 18. септембра 1943. године. Том приликом, председник српске колаборационистичке владе обавио је разговор са Рибентропом, а затим и самим Хитлером. Према истраживањима Милана Борковића, Недић је од Рибентропа захтевао читав низ уступака – аутономију колаборационистичке владе, команду над СДС и СДК, смањење мера колективне одмазде, а поврх свега и проширење територије окупиране Србије за Новопазарски санџак, Црну Гору, Јужну Србију и већи део Косова и Метохије.¹⁵⁸⁷ На ове захтеве, према сведочењу Нојбахера, немачки министар спољних послова реаговао је врло жустро, наглашавајући да чак ни Француска не може да тражи ревизију граница. Да би спречио потпуну пропаст посете, Нојбахер је организовао разговор генерала Недића са Адолфом Хитлером лично.¹⁵⁸⁸ Међутим и сам вођа Трећег Рајха није имао благонаклон став према ширењу аутономије српске колаборационистичке управе, и услед тога је Милану Недићу, као једини ефектан уступак, дозволио поновно стављање квислиншких формација под команду министра унутрашњих послова.¹⁵⁸⁹ Том чињеницом остварен је главни предуслов да дотадашња политика генерала Мајснера буде поражена, а његов полицијски систем демонтиран.

Реализација нових ингеренција намењених председнику тзв. владе уследила је месец и по дана након посете Рибентропу и Хитлеру. Наиме, 5. новембра 1943. године извршена је реконструкција владе, а Драгомир Јовановић је разрешен са места шефа Српске државне безбедности и активног министра у влади. Већ сутрадан, 6. новембра, у *Службеним новинама* објављене су уредбе којим се ове промене формализују. Министарство унутрашњих послова, уместо Танасија Динића, преузео је сам генерал Недић. Надлештво шефа Српске државне безбедности је укинуо, а Српска државна стража враћена под команду министра унутрашњих послова и председника тзв. Владе народног спаса.¹⁵⁹⁰

Овим потезима, Драгомир Јовановић је поново ограничен на положај управника Београда и председника београдске општине, док је генерал Мајснер задржао искључиво надзорну улогу над ресором унутрашњих послова. И без обзира на чињеницу да је и даље могао да врши врло активан утицај на употребу домицилних полицијских формација у окупираној Србији, чињеница је да је од новембра 1943. године био у подређеном положају и приморан на попуштање носиоцу потпуно нове политике и заштитнику генерала Недића – Херману Нојбахеру.

5.1.2. Слабење моћи полицијског система

Генерал Мајснер и Драгомир Јовановић ипак нису планирали да дозволе смањење свог утицаја. Као што смо већ представили, у лето 1943. године, достигли су зенит својих положаја.

¹⁵⁸⁶ Н. Nojbaher, *Specijalni zadatak Balkan*, str. 219.

¹⁵⁸⁷ М. Borković, *Kontrarevolucija u Srbiji*, knj. II, str. 171.

¹⁵⁸⁸ Н. Nojbaher, *Specijalni zadatak Balkan*, str. 219-220.

¹⁵⁸⁹ М. Borković, *Kontrarevolucija u Srbiji*, knj. II, str. 172-173, 176.

¹⁵⁹⁰ “Решење председника Министарског савета“, *Службене новине*, 6.11.1943; „Уредба о укидању Уредбе о образовању целокупне службе Српске државне безбедности“, *Службене новине*, 6.11.1943.

Међутим, нагла промена околности, под утицајем немачких пораза на светским фронтovima, рапидно је слабила њихов положај. Осим тога, генерал Мајснер је до краја лета 1943. године, од оданог и успешног извршиоца Химлерових наређења на локалном простору, постао личност за коју је упитно да ли поседује капацитет да успешно обавља дужности вишег СС и полицијског вође, на тако сложенем простору као што је била окупирана Србија. То јасно запажамо из покушаја Мајснерове одбране на писмо Хајнриха Химлера, у коме је рајхсфирер СС-а, по свему судећи, био врло критичан према вишем СС и полицијском вођи, али и стању у окупираној Србији након капитулације Италије. Наиме, судећи по извору, Химлер је био незадовољан координацијом са вишим СС и полицијским вођом у Хрватској, затим нападима на немачке возове, као и борбом против устаничких одреда оба политичка опредељења.¹⁵⁹¹ Практично гледано, Химлер је Мајснеру ставио примедбу на све главне задатке немачке полиције у окупираној Србији.

Одговор генерала Мајснера, упућен управо на дан када је Милан Недић посетио главни штаб вође нацистичке Немачке, био је доста невешт. Он је одговорност покушао да пребаци на чињеницу да, за разлику од других окупираних простора, не располаже адекватним бројем полицијских јединица. Након тога је као сопствену заслугу истакао да се саобраћај и експлоатација окупиране земље одвијају несметано. По питању Драже Михаиловића бранио се изговором да он заиста има став о конзистентном сузбијању ЈВуО, али да те операције воде немачке и бугарске војне снаге, док његове полицијске јединице дејствују искључиво као подршка. Осим тога, врло јасно је признао да су некадашње устаничке јединице од 30 до 50 људи нарасле до јачине од 500 до 1.000 људи, често наоружаних и аутоматским оружјем. На самом крају извештаја поентирао је констатацијом да „Србију контролишу банде“ и да очигледан ефекат њиховог деловања још увек изостаје, искључиво из разлога што команданти устаничких одреда чекају одговарајући тренутак за активност.¹⁵⁹²

Са друге стране, Драгомир Јовановић је такође био свестан чињенице да Недићева посета Хитлеру јача лични утицај председника колаборационистичке владе. Да би на то одговорио, имао је скроз другачији приступ од вишег СС и полицијског вође. Са једне стране, покушао је да од Мајснера, Нојхаузена и Шефера добије подршку за останак на министарском положају.¹⁵⁹³ Како то није успео, почетком октобра 1943. године отпутовао је за Берлин, јасно стављајући до знања београдском грађанству где одлази, и најавивши повратак за 12. октобар. Као што је вероватно и очекивао, вест о његовом путовању изазвала је значајну пажњу различитих политичких кругова.¹⁵⁹⁴ Преко себи оданих личности у Београду јавио је 12. октобра, да ће посету продужити,¹⁵⁹⁵ а два дана касније и да је разлог томе непланирани састанак са Хајнрихом Химлером, са којим је наводно стајао „не само у контакту, већ и у личном пријатељству.“¹⁵⁹⁶ Поврх свега, у Београд се, преко Мађарске и Великог Бечкерека, вратио 15. октобра.¹⁵⁹⁷ Наредних дана, преко његовог помоћника, Мике Ђорђевића, у обавештајним круговима подметнута је прича како се Јовановић из Берлина вратио врло задовољан и да се са великим интересовањем занима за обавезе на сва три своја положаја.¹⁵⁹⁸

¹⁵⁹¹ ВАВ, R 9361-III/543468, s. 133-135, HSSPF Meyszner an der RFSS, 18.9.1943.

¹⁵⁹² ВАВ, R 9361-III/543468, s. 133-135, HSSPF Meyszner an der RFSS, 18.9.1943.

¹⁵⁹³ М. Borković, *Kontrarevolucija u Srbiji*, knj. II, str. 184.

¹⁵⁹⁴ ИАБ, БИА, Д. Јовановић, док. бр. 134, стр. 1, Забелешка VdS-a, 11.10.1943;

¹⁵⁹⁵ ИАБ, БИА, Д. Јовановић, док. бр. 135, стр. 1, Извештај VdS-у агента „118“, 12.10.1943.

¹⁵⁹⁶ ИАБ, БИА, Д. Јовановић, док. бр. 136, стр. 1, Извештај VdS-у агента „118“, 14.10.1943.

¹⁵⁹⁷ ИАБ, БИА, Д. Јовановић, док. бр. 137, стр. 1, Извештај VdS-a, 15.10.1943.

¹⁵⁹⁸ ИАБ, БИА, Д. Јовановић, док. бр. 138, стр. 1, Извештај VdS-у агента „118“.

Читава обавештајна манипулација коју је Драги Јовановић извео средином октобра 1943. године, по свему судећи била је у сврху обмане београдског грађанства и покушаја фиктивног ојачавања сопственог положаја. Наиме, можемо претпоставити да је, у том тренутку још увек актуелни шеф СДБ-а, био свестан утицаја Недићеве посете Хитлеру, на постојећу полицијску организацију. У складу са тим, сматрамо да је одласком у Берлин и вешто наметнутом причом о ванредном састанку са Химлером, покушао да ојача сопствени положај и спречи губитак места на челу колаборационистичког система безбедности. Са овом тврдњом у потпуности се слаже и поступак Јовановићевог помоћника, који је након његовог повратка из Берлина, поверљивом агенту београдског Гестапоа, пренео причу да је управник Београда успео да „у Немачкој одржи своје позиције.“¹⁵⁹⁹

Ипак, овај потез Драгомира Јовановића био је очајнички. Реорганизација читавог окупационог система, као и реформа система безбедности, већ је била предвиђена. Реалан утицај неформално најмоћнијег српског полицијског функционера на тај процес није ни постојао. Главну реч водио је Херман Нојбахер, а реализацију читаве реформе у пракси је изводио генерал Недић.

Са своје стране, отпор је покушао да пружи и генерал Мајснер, али се и по њега, читава ситуација разрешила неповољно. Наиме, по ступању Нојбахера у Србију, виши СС и полицијски вођа још увек је спроводио свој полицијски метод, базиран на масовним репресалијама. Ипак, како је општа клима, као и правац нацистичке политике према окупираној Србији промењена, стрељање хиљада српских цивила од стране окупатора, постало је излишно. Осим тога, промена у систему командовања, смена генерала Лера и Бадера и наменовање фелдмаршала фон Вајкса и генерала Фелбера, одстранили су упориште вишем СС и полицијском вођи у Србији. Нови немачки војни заповедници, као уосталом и сам Нојбахер, у околностима измењених смерница за политику према окупираној Србији, сматрали су Мајснеров приступ потпуно неадекватним. У складу са тим, Нојбахер се врло брзо успротивио масовним погубљењима, која је захтевао аустријски полицијски генерал.¹⁶⁰⁰ На то је уследило још једно одмеравање снага окупационих установа Трећег Рајха у Србији. Наиме, Нојбахер је Мајснерову политику репресалија окарактерисао као погрешну и неделотворну, док је виши СС и полицијски вођа код Химлера оптуживао Нојбахера да „штити Србе“. Из представљене конфронтације, овај пут је, као победник изашао представник Министарства спољних послова. Тако је политика репресалија највећим делом је заустављена у јесен 1943. године, али није у потпуности прекинута.¹⁶⁰¹

По среди је био сукоб две концепције, али такође и два потпуно различита политичка приступа. Наиме, генерал Мајснер се, као и кроз целу каријеру, строго држао наредби и најчешће није успевао да изађе ван њихових оквира. Када је до изражаја требало да дође политичка вештина у борби са другим органима окупационе управе у Србији, био је успешан против личности нешто слабијег интелектуалног капацитета и утицаја, као што су били Харалд Турнер и Фелкс Бенцлер. Ипак, када је на сцену ступио врло интелигентни и искусни дипломата, Херман Нојбахер, Мајснер се није снашао. Општа промена политичке климе, са једне стране, али и значајно тактичнији приступ Нојбахера са друге стране, трајно су ослабили утицај аустријског полицијског генерала у окупираној Србији. Мајснер није вешто деловао на пољу политичке комбинаторике, док се Нојбахер суптилно умешао у војно-полицијска питања, за која у ствари није имао званичне ингеренције. Својим неформалним утицајем бивши градоначелник Беча успео је да поткопа и ослаби положај широких и формализованих ингеренција генерала Мајснера. Захваљујући подршци врха Трећег Рајха, Нојбахер је демонтирао најбрутални део полицијског поступка, који

¹⁵⁹⁹ ИАБ, БИА, Д. Јовановић, док. бр. 138, стр. 1, Извештај BdS-у агента „118“.

¹⁶⁰⁰ Н. Nojbaheer, *Specijalni zadatak Balkan*, str. 222-227.

¹⁶⁰¹ М. Borković, *Kontrarevolucija u Srbiji*, knj. II, str. 158-159, 176-177.

је подразумевао учестала и врло масовна стрељања. Тиме је аустријски племић и виши СС и полицијски вођа остао без основног метода на коме се базирала његова полицијска власт у окупираној Србији. Ако на све то додамо апсолутни примат војног фактора у доношењу наредби након јесени 1943. године, као и врло ограничене немачке полицијске формације са којима је генерал Мајснер располагао, стичемо увид у јасну слику о рапидном опадању моћи вишег СС и полицијског вође у Србији, као и његовом неформалном подређивању представницима Вермахта, али и Министарства спољних послова.

У погледу генералне праксе, на простору Југоистока, слабљење положаја виших СС и полицијских вођа било је најчешће изазвано негативним развојем ситуације на европским фронтovima. Наиме, кадровска политика СС-а била је таква да је већина виших СС и полицијских вођа на Балкану била аустријског порекла.¹⁶⁰² Када положај Аугуста Мајснера упоредимо са положајем вишег СС и полицијског вође у окупираној Грчкој, која је по већини параметара најкомпаративнији пример окупираној Србији, долазимо до више закључака. Наиме, у Грчкој је ова установа уведена тек почетком септембра 1943. године.¹⁶⁰³ На тај положај ступио је СС-групенфирер Јирген Строп (Jürgen Stroop), до тог тренутка познат по руковођењу суровим сламањем отпора у Варшавском гету, приликом чега је усмрћено више десетина хиљада људи.¹⁶⁰⁴ По доласку у Грчку, Строп је применио врло сличну стратегију деловања и систем полицијске власти као генерал Мајснер у окупираној Србији. Покушао је одмах да подреди колаборационистичку владу генерала Ралиса и у потпуности преузме контролу над анти-устаничким акцијама. Врло брзо је показао самовољу, склоност ка сукобу са представницима других установа Трећег Рајха, као и бруталне полицијске методе и неспремност на компромис. Осим тога, ушао је у двоструки сукоб – против генерала Лера, команданта групе армија „Е“, у вези анти-партизанске борбе, и Хермана Нојбахера, везано за генерални правац локалне политике у окупираној Грчкој.¹⁶⁰⁵ Међутим, како су се околности промениле, овакво поступање виших СС и полицијских вођа на простору окупиране Србије и окупиране Грчке више није било у складу са општом немачком политиком. Услед тога већ 4. октобра 1943. године, односно свега месец дана по ступању на положај, Јирген Строп је обавештен о смени. Заменио га је Валтер Шимана (Walter Schimana), знатно попустљивији и склонији компромисима.¹⁶⁰⁶

Разлог за смену Стропа свакако лежи у његовој склоности да сву власт узме у своје руке, али је такође врло значајна чињеница коју наглашава Марк Мазовер, да је непосредно пред ступање на положај у Грчку, генерал Строп допутовао у Београд на саветовање са генералом Мајснером.¹⁶⁰⁷ Такође, Мазовер наглашава и чињеницу да је Херман Нојбахер ургирао за смену Стропа код шефа Главног уреда безбедности Рајха, Ернста Калтенбрунера.¹⁶⁰⁸ Односно, Мајснер је потенцијално, својим саветима могао утицати на политику Стропа, која је ишла у правцу готово идентичном политици коју је заступао и сам генерал Мајснер. Такође, читава ситуација око смене вишег вође у Грчкој, показала је Нојбахеру да је његов положај толико чврст да уз помоћ

¹⁶⁰² R. B. Birn, „Austrian Higher SS and Police Leaders and their Participation in the Holocaust in the Balkans”, *Holocaust and Genocide Studies*, vol. 6, 4/1991, p. 353-357.

¹⁶⁰³ R. B. Birn, *Die Höheren SS und Polizeiführer*, s. 274-275.

¹⁶⁰⁴ E. Klee, *Das Personenlexikon zum Dritten Reich*, s. 609-610. О самој побуни и њеном гушењу, као и улози Јиргена Стропа у овој акцији више у: *The Third Reich: Sourcebook* (ed. A. Rabinbach, S. L. Gilman), California University Press 2003, p. 779-785; J. L. Lichten, „The Uprising of the Warsaw Ghetto: The Legend of Yesterday and the Reality of Today“, *The Polish Review*, vol. 13, 2/1968, p. 47-57; R. L. Einwohner, „Opportunity, Honor, and Action in the Warsaw Ghetto Uprising of 1943“, *American Journal of Sociology*, vol. 109, 3/2003, p. 650-675.

¹⁶⁰⁵ M. Mazower, *Inside Hitler's Greece*, Yale University Press 1993, p. 222-224.

¹⁶⁰⁶ ВАР, NS 19/2349, s. 1, Akt an den HSSPF Stroop, 4.10.1943.

¹⁶⁰⁷ M. Mazower, *Inside Hitler's Greece*, Yale University Press 1993, p. 222.

¹⁶⁰⁸ M. Mazower, *Inside Hitler's Greece*, Yale University Press 1993, p. 223-224.

Калтенбрунера може да смени и вишег вођу у окупираној Србији. Ова чињеница испоставиће се врло значајном, већ крајем 1943. године.

У окупираној Словенији положај вишег СС и полицијског вође уведен је тек након капитулације Италије, односно, када је окупирана Словенија укључена у Оперативну зону Јадранско приморје. У сврху стабилизације и чвршће немачке власти на том простору, успостављен је највиши СС и полицијски положај на окупираним територијама.¹⁶⁰⁹ На место вишег вође у Оперативној зони Јадранско приморје постављен је Одило Глобочник (*Odilo Globocnik*), искусни аустријски нациста и близак пријатељ гаулајтера Фридриха Рајнера.¹⁶¹⁰ Управо услед личног пријатељства и дугогодишњег заједничког рада у корист нацистичке партије, сарадња вишег СС и полицијског вође са другим установама Трећег Рајха на овом простору, текла је без већих проблема. Такође, као и у случају генерала Мајснера, Одило Глобочник се у антипартизанској борби служио различитим облицима политичке полиције, али и репресалијама над цивилним становништвом.¹⁶¹¹

Као што можемо запазити, методе полицијског рада вишег СС и полицијског вође у окупираној Словенији, биле су сличне онима које је користио генерал Мајснер. Ипак, чињеница је да, услед пријатељских односа, Глобочник није имао разлога да се сукобљава са другим установама Трећег Рајха на локалном простору. Од самог почетка је, за разлику од генерала Мајснера, имао строго подређено место, у односу на војне и политичке установе. Насупрот Глобочнику, виши СС и полицијски вођа у Србији изгубио је већину своје ефективне моћи у јесен 1943. године, у корист представника Вермахта, Министарства спољних послова и председника колаборационистичке владе. За повратак сопственог утицаја био је спреман да се бори и сукобљава, али убрзо је постало јасно да су његови изгледи за поновно ширење сопствене моћи сведени на минимум.

5.1.3. Смена генерала Мајснера

У јесен 1943. године, положај генерала Мајснера и Драгомира Јовановића, као дотадашњих носилаца полицијске власти и главних организатора читавог безбедносног система у окупираној Србији био је знатно ослабљен. Да би умирио вишег СС и полицијског вођу, рајхсфирер СС-а га је 29. октобра исте године одликовао Гвозденим крстом друге класе, што је свакако представљало моралну сатисфакцију за аустријског генерала.¹⁶¹² Осим тога, месец дана касније, услед потребе за контролом територија до тада окупираних од Италије, дошло је до ширења Мајснерове зоне деловања на Црну Гору и Санџак.¹⁶¹³ Да би адекватно испунио задатак, виши СС и полицијски вођа је успоставио нове испоставе Полиције безбедности у Сјеници, Котору, Подгорици и на

¹⁶⁰⁹ G. Bresadola, „The Legitimising Strategies of the Nazi Administration in Northern Italy: Propaganda in the Adriatisches Küstenland”, *Contemporary European History*, vol. 13, 4/2004, p. 425-434;

¹⁶¹⁰ T. Griesser-Рečar, *Razdvojeni narod, Slovenija 1941-1945*, str. 31. С обзиром на врло активну улогу коју је Глобочник имао у изградњи логора у Генералном гуверману Пољске и самом извршењу Холокауста, овај нацистички функционер све до данашњих дана привлачио је значајно интересовање. У складу са тим, о њему данас постоје многи историографски радови: J. Poprzeczny, *Odilo Globocnik: Hitler's man in the East*, London 2004; B. Rieger, *Creator of nazi death camps: The Life of Odilo Globocnik*, London – Portland 2007; M. Williams, *Odilo Globocnik: The Devil's Accomplice*, Fronthill Media 2020.

¹⁶¹¹ M. Williams, „Friedrich Rainer e Odilo Globocnik. L'amicizia insolita e i ruoli sinistri di due nazisti tipici“, *Qualestoria. Rivista di storia contemporanea*, Anno XXV, 1/1997, pp. 141-168.

¹⁶¹² BAB, R 9361-III/543368, s. 38, Adjutantur der RFSS an das Hauptamt Ordnungspolizei, 30.10.1943.

¹⁶¹³ IFZ, M 325, s. 549355, RFSS an Meyszner, 29.11.1943; BAB, R 9361-III/543468, s. 152, RFSS an Meyszner, 29.11.1943.

Цетињу.¹⁶¹⁴ Такође, у Сјеници и Подгорици установио је и полицијске обласне команде, као испоставе Полиције поретка.¹⁶¹⁵ Све ово номинално је изгледало као јачање положаја генерала Мајснера, али ипак, чињенице су значајно другачије. Наиме, ширење зоне ингеренција кроз успостављање нових полицијских испостава било је врло захтеван посао. Изискивало је слање потребног људства, за које се аустријски генерал током читаве окупације жалио да му недостаје. Осим тога, нове полицијске испоставе морале су да организују оперативни рад и формирају обавештајну мрежу, што је био дуготрајан и скуп посао. У складу са тим, сматрамо да је ширење зоне ингеренција вишег СС и полицијског вође на Санцак и Црну Гору само додатно ослабило ефикасност полицијске власти, а самим тим и утицај генерала Мајснера.

Са друге стране, Херман Нојбахер није планирао да се заустави на потчињавању генерала Мајснера. Ситуација са сменом Стропа у Грчкој, указала му је на могућност да услед генерално умањеног утицаја полицијских институција у Рајху, али и кроз нерасположење највиших нацистичких полицијских функционера према Мајснеру, има прилику да га трајно смени са положаја. За овај посао ујединио је снаге великог броја противника које је аустријски полицијски генерал створио током своје дуге каријере.

Наиме, током децембра 1943. године генерал Мајснер је, по одобрењу Хајнриха Химлера, још једном отпутовао на одмор.¹⁶¹⁶ Његов боравак је 20. децембра продужен на још 14 дана,¹⁶¹⁷ а извори говоре да је управо у том периоду Херман Нојбахер предузео одлучујуће кораке у погледу Мајснерове смене.¹⁶¹⁸ Очигледно свестан чињенице да је однос Калтенбрунер – Мајснер био нарушен још у предратном периоду, писао је директно Калтенбрунеру. У овом писму, упућеном 12. јануара 1944. године, Нојбахер је указао велико поштовање Хајнриху Химлеру, јасно стављајући до знања да то није удар на немачку полицијску организацију, већ искључиво на генерала Мајснера.¹⁶¹⁹ Осим тога, свој прилог иницијативи за смену аустријског генерала из Србије, дао је и његов стари противник др Харалд Турнер, истичући читав низ оптужби за неправилности и издају званичне политике Трећег Рајха, од стране вишег СС и полицијског вође. Турнер је и саветовао да Калтебрунер по овом питању затржи извештај од др Шефера. То практично значи да је и заповедник Полиције и Службе безбедности у Србији имао негативан став према свом надређеном.¹⁶²⁰

У овако добро организованој и чини се, по датумима писама, врло координисаној акцији, генерал Мајснер није имао много простора за маневар. Против њега су били шеф Главног уреда безбедности Рајха, затим војни и политички фактор у окупираној Србији, бивши шеф Управног штаба војног заповедника, али и Мајснеру подређени заповедник Полиције безбедности. На све то треба додати и чињеницу да Хајнрих Химлер више није био задовољан резултатима рада вишег СС и полицијског вође, што јасно сазнајемо из писма написаног током септембра 1943. године.¹⁶²¹ У таквим околностима, иницијатива за смену аустријског генерала полиције успешно је реализована. Аугуст Мајснер је указом Хајнриха Химлера, датираним на 15. март 1944. године, смењен са положаја вишег СС и полицијског вође у Србији.¹⁶²² Званично је премештен на положај

¹⁶¹⁴ ИАБ, БИА, Ludwig Teichmann, стр. 18-12, Schema des BdS.

¹⁶¹⁵ ДАС, БИА, 3. IV, Ф. 12, стр. 697, Полиција поретка – елаборат.

¹⁶¹⁶ ВАВ, R 9361-III/543368, s. 115, RFSS an HSSPF Meyszner, 12.12.1943.

¹⁶¹⁷ ВАВ, R 9361-III/543368, s. 57, Gez. Brandt an den HSSPF Meyszner, 20.12.1943.

¹⁶¹⁸ Н. Nojbaheer, *Specijalni zadatak Balkan*, стр. 233-235.

¹⁶¹⁹ ВАВ, R 9361-III/543368, s. 32, Neubacher an Kaltenbrunner, 12.1.1944.

¹⁶²⁰ ВАВ, R 9361-III/543368, s. 15-16, Turner an Kaltenbrunner, 12.1.1944.

¹⁶²¹ ВАВ, R 9361-III/543468, s. 133-135, HSSPF Meyszner an der RFSS, 18.9.1943.

¹⁶²² ВАВ, R 9361-III/543368, s. 34, Akt der RFSS, 15.3.1944.

генералног инспектора полиције у Берлину.¹⁶²³ Његова полицијска каријера у окупираној Србији била је завршена, а полицијски систем, који је до јесени 1943. године, био у потпуности доминантан у односу на цивилне установе Трећег Рајха у Србији, био је обезглављен и сведен на испомоћ јединицама Вермахта.

5.2. „Погоршање ситуације“ и све ближе везе са равногорцима

5.2.1. Промена политичке праксе и уклањање доказа о зочинима

Тајни документ Фиреровог главног штаба, настао пред капитулацију Италије, показује да је вођство Трећег Рајха било свесно чињенице да на Југоистоку не располаже довољним војним и полицијским формацијама, неопходним за заустављање тзв. „бандитске и саботажне делатности.“ У складу са тим, након капитулације Италије, планови нацистичке Немачке за простор Балкана сводили су се на две чињенице – потребу за смањењем војних ефектива, које су биле неопходне на преломним светским фронтима и потребу за несметаном економском експлоатацијом, врло важном за немачко вођење ратних операција.¹⁶²⁴ Да би то било адекватно реализовано неопходно је било искористити домицилне антикомунистичке одреде и тиме ослободити највећи део јединица Вермахта и немачке полиције.

Овај врло сложен задатак намењен је искусном дипломати – Херману Нојбахеру. Међутим, неопходно је истаћи да је његов пројекат у том погледу био знатно сложенији. Наиме, он је у традиционалном и антикомунистичком ставу претежно аграрне земље, као што је била окупирана Србија, видео централно место и потенцијал за главно упориште борбе против комунизма у Југоисточној Европи. У складу са тим, Нојбахер је већ октобра 1943. године Рибентропу упутио предлог о стварању Великосрпске федерације, састављене од Србије, Санцака и Црне Горе. На њеном челу, по Нојбахеровом предлогу, требало је да буде генерал Недић, са широм аутономијом и стварном влашћу над полицијом, жандармеријом и другим војним одредима. Осим тога, предлагао је смањење немачког притиска и пребацивање већине окупационих снага са овог простора.¹⁶²⁵

Управо овај предлог био је главни правац деловања опуномоћеног изасланика Министарства спољних послова на простору Југоистока. У том погледу, неопходно је нагласити да је Нојбахер био врло свестан позиције Драгољуба Михаиловића и његовог покрета. Бивши градоначелник Беча разумео је сложеност Михаиловићевог положаја, узроковану грађанским ратом и савезничким опредељењем за партизански покрет. У складу са тим, видео је Михаиловића као потпуно природног савезника и блиског сарадника генерала Недића, на пројекту стварању Великосрпске федерације и планираном уништењу комунистичког покрета.¹⁶²⁶

Чак и начелна анализа предлога опуномоћеног изасланика Министарства спољних послова јасно показује колико је његов приступ био тактичнији од приступа генерала Мајснера. За разлику од промућурних политичких идеја које су подразумевале чак и радикалну промену опште политике Трећег Рајха, генерал Мајснер је у окупираној Србији, као метод немачког деловања,

¹⁶²³ BAW R 19/5712, Namentliches Verzeichins der Generale der Polizei, Generalleutnante der Polizei und Generalmajore der Polizei.

¹⁶²⁴ М. Зорић, „Мисија Хермана Нојбахера у Србији 1943. године – Немачко трагање за војно-политичким решењима на Балкану“, *Војно дело: орган Министарства народне одбране ФНРЈ*, 1/2014, стр. 325.

¹⁶²⁵ Н. Nojbaher, *Specijalni zadatak Balkan*, str. 238-248.

¹⁶²⁶ Н. Nojbaher, *Specijalni zadatak Balkan*, str. 245.

познавао искључиво претње, казне и репресију. У складу са тим, чини се потпуно реалном чињеница да је далековидији и дипломатски значајно способнији Херман Нојбахер, успео да потисне и смени аустријског полицијског генерала, лишеног осећаја општих токова глобалне светске политике.

Без обзира на ослабљен положај, носиоци окупационе полицијске власти у Србији врло добро су разумели за Трећи Рајх неповољну ситуацију на фронтovima, а такође и били свесни сопствене одговорности за ратне злочине. У складу са тим, током јесени 1943. године немачка полиција у Београду је започела велику акцију ексхумације и спаљивања лешева људи који су усмрћени претходних година, а чији су посмртни остаци претежно почивали у Јајинцима. Иако значајнији извори о овим догађајима углавном недостају, у науци је већ доказано да се овај покушај уклањања доказа заиста реализовао у последњој декади 1943. и током 1944. године. Наиме, то је био део тзв. „Специјалне акције 1005“ (Sonderaktion 1005), која је започета 1942. године и за задатак имала уклањање биолошких доказа о ратним злочинима извршеним превасходно на простору источне и централне Европе.¹⁶²⁷

У практичном погледу подразумевала је узимање локалних затвореника и њихов рад на ископавању и спаљивању лешева, под строгим полицијском контролом. Момчило Дамјановић, један од људи који су у Јајинцима радили на овим пословима успео је да, непосредно пред завршетак рада, побегне и након рата о томе остави податке. С обзиром на чињеницу да је његов задатак био да сабере бројеве спаљених лешева, сведочио је о 68.000 уклоњених посмртних остатака, до тренутка када је, након 36 дана рада, побегао.¹⁶²⁸ Ипак, одговорност за ову акцију у Београду, тешко је утврдити. Аугуст Мајснер се на саслушању након рата бранио наводном чињеницом да је овим послом руководио Шефер. Такође, инсистирао је на томе да је кремација вршена и након његовог напуштања окупиране Србије.¹⁶²⁹ Са друге стране, Државна комисија за утврђивање злочина окупатора и њихових помагача је након рата, позивајући се на документе који потврђују иницијативу о изградњи пећи за спаљивање лешева у логорима на Бањици и Сајмишту, у томе видела кривицу генерала Фелбера и генерала Мајснера.¹⁶³⁰

5.2.2. Слабљење Јовановићевог положаја и савезничко бомбардовање Београда

Промена идеолошке праксе према окупираној Србији, на самом почетку је за Драгомира Јовановића донела велике потешкоће. Наиме, укидање СДБ и враћање СДС под команду генерала Недића, ограничило је Јовановића на положаје у Управи и Општини града Београда. Осим тога, чини се да је његов неформални утицај значајно слабио, пре свега у корист политичких кругова око генерала Недића. Тако један извештај Гестапоа сведочи да су на вечерњем пријему Хермана Нојбахера, одржаном 30. октобра 1943. године, припадници највишег круга српских колаборационистичких личности, врло јасно избегавали Јовановића. Гестапоов извор то објашњава чињеницом да нико није желео да буде у његовом друштву. У даљем тексту, обавештајни орган тврди да се српски полицијски функционер на личну иницијативу

¹⁶²⁷ S. Spector, “Aktion 1005 – Effacing The Murder of Millions”, *Holocaust and Genocide Studies*, vol. 5, 2/1990, P. 157-171.

¹⁶²⁸ C. Mattogno, *The Einsatzgruppen in the Occupied Eastern Territories: Genesis, Missions and Actions*, Uckfield 2018, p. 660-661.

¹⁶²⁹ АЈ, 110, ф. 324, стр. 906-908, Наставак саслушања Аугуста Мајснера, 4.9.1946.

¹⁶³⁰ АЈ, 110, ф. 324, стр. 746, Одлука о утврђивању злочина; АЈ, 110, ф. бр. 493, стр. 913, Одлука о утврђивању злочина.

придруживао појединим кружоцима и форсирао сопствено укључивање у разговор.¹⁶³¹ Разлог за овакав однос политичких кругова према Јовановићу свакако лежи у чињеници да је тада већ била извесна његова смена са положаја у Српској државној безбедности. Услед тога, други функционери колаборационистичке управе, по свему судећи, нису желели да буду виђени уз човека који је незадрживо губио власт.

Без обзира на генерално слабљење утицаја полицијских формација и губитак положаја на челу безбедносног система колаборационистичке управе у окупираној земљи, Драгомир Јовановић је до краја окупације задржао челне положаје у Управи и Општини Београда. Односно, у време док је његов лични положај слабио, полицијска власт у Београду достигала је највише тачке. Мартовска провала 1942. године нанела је тешке ударце комунистичкој организацији, што је само потврђено врло масовном и по ефектима значајном провалом из октобра 1943. године. Том приликом, Специјалној полицији пошло је за руком да ухапси Веру Милетић и Василија Буху, који су били задужени за вођење београдске организације КПЈ и обнављање Месног комитета, који је у претходне две и по године претрпео снажне ударце. То је довело до даље разградње форума Комунистичке партије Југославије у Београду и ограничило њену активност до краја окупације.¹⁶³²

Ипак, приликом ове провале откривени су и агенти КПЈ у врху београдске полиције. Ухапшени су Јанко Јанковић, Цветко Црњак и Душан Јовановић – Жућа, као високо позиционирани припадници Специјалне полиције. Осим њих, ухапшен је и полицијски агент Љубиша Топаловић, а затим и Сава Драговић и Сима Црњански, из Српске државне страже.¹⁶³³ Откривање агената Комунистичке партије у полицијском делу Управе града Београда, указало је на многе чињенице Специјалној полицији. Наиме, Цветко Црњак је током свог саслушања испричао да је био у директном контакту са највишим функционерима КПЈ у Београду, укључујући и Јанка Лисјака и Благоја Нешковића. Такође, Црњак је потврдио да је преносио новац, набављао пропуснице за путовања и куповао оружје за потребе партије. Поврх свега, открио је чињеницу да је у оптицају била чак и акција постављања експлозива у београдску Управу града.¹⁶³⁴

Све ово, несумњиво је нарушило ореол непогрешивости, који је Специјална полиција, предвођена управником Београда, до тада настојала да гради по питању антикомунизма, али такође и открило значајне аномалије у њеном раду. Да би на то одговорили, шефови Специјалне полиције скретали су у крајност и појачавање полицијске контроле. У складу са тим, крај 1943. и почетак 1944. године представљају период у коме је ова полицијска организација од почетка окупације имала највећи број агената на дневним задацима. Вршене су честе провале у широј околини Београда, али је и значајно појачана контрола самог града и излетничких места у његовој близини.¹⁶³⁵

Смена са чела СДБ, а затим и пољуљан углед београдске полиције, услед откривених агената КПЈ у њеним редовима, значајно су слабили положај управника Јовановића. Ипак, пред сам крај године, председник владе је упутио допис врло афирмативног карактера према Управи града Београда. Наиме, предмет овог дописа била је захвалност Драгом Јовановићу, кога је Недић

¹⁶³¹ ИАБ, BdS, D – 36, Djordjević Cvetan, стр. 68, Der Bericht über Ceka Djordjević und Pol. Präsident Jovanović, 8.11.1943.

¹⁶³² Р. Ристановић, *Облици отпора у окупираном Београду*, докторска дисертација, Нови Сад 2019, стр. 257-258.

¹⁶³³ Б. Божовић, *Специјална полиција*, 292-293.

¹⁶³⁴ ИАБ, 1886 - Збирка досијеа револуционара радничког покрета и народноослободилачког покрета, 3253/Д-XXXI-1182, Саслушање Цветка Црњака, 20.11.1943.

¹⁶³⁵ Р. Туцовић, „Агенти Специјалне полиције и начини њиховог деловања у окупираној Србији (1941-1944)“, *Годишњак за друштвену историју*, 1/2017, стр. 37-38.

назвао својим министром, иако он то више није био, а затим и „верним, оданим и вредним сарадником“, уз сличне похвале читавој београдској полицији.¹⁶³⁶ Разлог за овако радикалан заокрет генерала Недића према човеку кога је дуже од годину дана настојао да смени са чела безбедносног сектора, вероватно лежи у чињеници да је и сам председник колаборационистичке владе, био потпуно свестан, по Немачку неповољног развоја ситуације на светским фронтима, али и борбе против комунизма на локалном простору. У таквом политичком тренутку Недић вероватно није желео да се у потпуности одрекне главног организатора антикомунистичке борбе у окупираној Србији, која је до тада дала опипљиве резултате. Управо из тог разлога, гарантовао је Јовановићеву лојалност, хваливши његов рад и неформално га називајући министром, иако он тај статус више није уживао.

У таквим условима, ограничен на положаје на челу Управе и Општине Београда, Јовановић је у последњој декади 1943. и првим месецима 1944. године настављао своју дужност. Као и током претходних година, имао је многе популистичке потезе, помно испраћене од стране извештача београдске штампе. У новембру 1943. године, сопствену славу прославио је још једном у Дому дечје заштите у Звечанској улици,¹⁶³⁷ а такође је обављао и протоколарне активности током празничних дана почетком 1944. године.¹⁶³⁸ Ипак, најзначајнији медијски иступ управника Јовановића, догодио се крајем фебруара 1944. године. Том приликом је говорио на Радио Београду, оштро нападајући Душана Симовића и оптужујући га за сарадњу са комунистима.¹⁶³⁹ Осим тога, Јовановић је настављао са потезима који су говорили у корист његовог пронацистичког става. Тако је 12. марта 1944. године, заједно са генералом Недићем, присуствовао помену немачким војницима који су погинули у Србији.¹⁶⁴⁰

Ипак, извори из београдског Гестапоа говоре да је у пролеће 1944. године положај управника Београда био знатно слабији. Наиме, у то време се по Београду увелико причало о смени Јовановића са положаја на челу УГБ. Као потенцијални кандидати за тај положај, помињали су се припадници Збор-а, Марисав и Дарко Петровић.¹⁶⁴¹ Ипак, од стране присталица Јовановића, а вероватно под његовим личним утицајем, шириле су се контравести, да је грађанство Београда презадовољно чињеницом да је управник успео у главном граду да „одржи ред и мир“ и да грађанство жели да он и даље обавља ту функцију.¹⁶⁴² Судаћи по интерним дописима немачке полиције безбедности намеран да покрене одређени поступак против Јовановића био је Херман Нојбахер. Ипак, централа Главног уреда безбедности у Берлину постигла је током пролећа 1944. године договор са Нојбахером да се против блиског сарадника окупационе полиције „не предузимају никакве мере, које не би претходно биле договорене са BdS-ом“. Осим тога, централа из Берлина наложила је београдском Гестапоу да их одмах обавести у случају да Нојбахер предузме било какав корак против Јовановића.¹⁶⁴³ Судаћи по овом извору, челници централе немачке Полиције безбедности спречили су потенцијалну смену управника

¹⁶³⁶ МЖГ, АББ, СП – 1943, Наредба бр. 60 Председника Српске владе, 26.12.1943; Б. Божовић, *Специјална полиција*, стр. 287.

¹⁶³⁷ „Председник Општине Драг. Љ. Јовановић прославио је своју славу међу питомцима Дома дечје заштите“, *Ново време*, 17.11.1943, стр. 3. О томе је до данас остао сачуван видео материјал: „Милан Недић у дечјем сиротишту (1943)“, <<https://www.youtube.com/watch?v=xYBatA54cj4>> (приступ: 15.5.2021.)

¹⁶³⁸ „Очеви – радостан празник хиљада београдске деце“, *Ново време*, 4.1.1944, стр. 4; „Прослава Бадњака у Српској државној стражи и у Београдској општини“, *Ново време*, 9.1.1944, стр. 5.

¹⁶³⁹ „Одговор Душану Симовићу“, *Ново време*, 23.2.1944, стр. 2.

¹⁶⁴⁰ „Са недељног помена палим немачким јунацима одржаном у Калемегданској тврђави“, *Ново време*, 14.3.1944, стр. 1; „Дан јунака у Београду“, *Српски народ*, 18.3.1944, стр. 1.

¹⁶⁴¹ ИАБ, БИА, Д. Јовановић, док. бр. 221, стр. 1, Ненасловљен извештај, 1.3.1944.

¹⁶⁴² ИАБ, БИА, Д. Јовановић, док. бр. 221, стр. 1, Ненасловљен извештај, 1.3.1944.

¹⁶⁴³ ИАБ, БИА, Д. Јовановић, док. бр. 250, стр. 1, Превод документа BdS Belgrad, 10.6.1944.

Београда. Осим тога, недоовољно прецизан допис централе Гестапоа може сугерисати и оштрије мере, које је према Јовановићу, потенцијално планирао Херман Нојбахер.

Међутим, читава ситуација по окупациону и колаборационистичку полицијску организацију, нагло се погоршала током пролећа 1944. године. Савезнички план о бомбардовању Немачке и окупиране Европе предложен је током маја 1943. године. По њему, југословенски простор спадао је у „европску позадину“ и био предвиђен као један од циљева за бомбардовање.¹⁶⁴⁴ Такође, историчар Милан Терзић констатује да је због наде у савезничку интервенцију, генерал Драгољуб Михаиловић чак 36 пута током 1942. и 1943. године, од владе у Лондону тражио бомбардовање војних циљева у Југославији. Према истом аутору, потенцијално бомбардовање од стране Савезника, крајем 1943. и почетком 1944. године из табора ЈВуО прижељкивано је као операција која би претходила масовном искрцавању савезничких снага на простору предратне Југославије.¹⁶⁴⁵ Операције савезничке авијације заиста су започеле, након капитулације Италије и измењених односа снага на простору југоисточне Европе. Прво су бомбардовани градови на Јадрану, а након тога, у првим месецима 1944. године започели су и напади на положаје у унутрашњости.¹⁶⁴⁶ Ниш је бомбардован 13. марта, а затим и 6. априла, приликом чега су страдали и цивилни објекти. Милан Борковић наглашава да је то изазвало панику и осипање људства из установа тзв. Владе народног спаса.¹⁶⁴⁷ Ипак, најјачи талас уследио је 16. и 17. априла, када је бомбардован и тешко пострадао Београд. Том приликом нису погођени само војни, већ и у великој мери цивилни објекти. Истраживања групе од 40 инжењера, које је именovala влада Демократске Федеративне Југославије, утврдила је током 1945. године укупну материјалну штету од 220.150.000 динара или 3.992.000 америчких долара. Према истој комисији потпуно је порушено 714, теже оштећено 1.888 и лакше оштећено 6.615 зграда, док је лакше оштећен 22.831 стан.¹⁶⁴⁸ Извори на које се позива Јован Марјановић говоре о најмање 1.160 погинулих цивила и свега око 200 погинулих немачких војника.¹⁶⁴⁹

Да би санирала овако тешко стање у Београду, а имамјући у виду његову ангажованост током ублажавања последица бомбардовања 1941. године, влада генерала Недића је на седници 18. априла 1944. године наименовала Драгомира Јовановића за комесара владе за територије Управе града Београда и срезова Врачарског, Грочанског и Посавског.¹⁶⁵⁰ У самој уредби, објављеној 25. априла, наводи се: „Комесар Владе на означеним територијама у погледу управне и самоуправне власти има најшира овлашћења. Ради одржавања јавног реда и безбедности свака његова одлука сматраће се као на закону основана и извршна.“ Осим тога, Јовановићу је уредбом стављена у ингеренције команда над свим оружаним јединицама владе, изузев СДК, али такође и

¹⁶⁴⁴ С. Бранковић, „Бомбардовање градова у Југославији у Другом светском рату“, *Лесковачки зборник*, бр. 35 (1995), стр. 157-158.

¹⁶⁴⁵ М. Терзић, „Југословенска краљевска влада, генерал Драгољуб Михаиловић и Савезничко бомбардовање циљева у Југославији 1942-1944. године“, *Токови историје*, 1-2/2005, стр. 81-83.

¹⁶⁴⁶ С. Цветковић, „О мотивима савезничког бомбардовања градова у Србији“, *Лесковачки зборник*, бр. 35 (1995), стр. 153-154.

¹⁶⁴⁷ М. Borković, *Kontrarevolucija u Srbiji*, knj. II, str. 297.

¹⁶⁴⁸ М. Вјелajас, „Nedićev memorandum generalu Ajzenhaueru маја 1945. i dokumenti o štetama nastalim bombardovanjem Beograda 1941-1944“, *Токови историје*, 1-2/2005, стр. 217-218.

¹⁶⁴⁹ Ј. Марјановић, „Англо-америчко бомбардовање“, у: *Бомбардовања Београда 1941-1944* (ур. Ј. Марјановић, А. Драгојловић, Ч. Јонић), Београд 1975, стр. 47.

¹⁶⁵⁰ ИАБ, Збирка плаката, 1919-V-131, Проглас поводом бомбардовања Београда од стране савезника, 16. и 17. априла 1944. године, 19.4.1944.

могућност да уведе преке судове. Поврх свега, као задатак владиног комесара, постављена је „исхрана, смештај, распоред и безбедност пострадалих“ у бомбардовању.¹⁶⁵¹

Већ 19. априла 1944. године, на дан ступања на нову дужност, владин комесар обратио се грађанству. Уз читав низ безличних флоскула о „чаши жучи, која мора бити испијена“, затим неправди, и „гордом, витешком и достојанственом Београду“, Јовановић је грађанима главног града објавио да је старање о имовини његова брига и да ће свако ко буде ухваћен у крађи, бити по његовом наређењу, моментално стрељан. Такође, објавио је да ће народни ресторани преузети исхрану Београђана, а Дирекција за снабдевање гарантовати хлеб, док ће у Врачарском, Грочанском и Посавском срезу бити обезбеђен смештај за људе који су остали без крова над главом. Владин комесар је у овом прогласу инсистирао и на чињеници да су сви полицијски органи остали на својим местима и издао наредбу да сви мушкарци од 16 до 50 година не смеју напуштати своја места, да би се живот у граду одвијао нормално. Поред тога, још једном је кратко поновио: „Сваки покушај богаћења на рачун пострадалих казнићу смрћу.“¹⁶⁵²

Овај наступ био је производ искуства из Априлског бомбардовања 1941. године, када је далекосежне последице на живот грађана Београда оставила чињеница о масовној пљачки личне имовине, као и чиновничко напуштање положаја. У складу са тим, Јовановић је настојао да у априлу 1944. године, при догађајима сличног ефекта делује оштрије, спречи потпуну разградњу установа и грађанству гарантује заштиту од пљачкаша.

Ипак, бомбардовање Београда није заустављено. Напротив, настављено је већ 21. и 24. априла, а затим и током маја, јуна, јула и септембра исте године.¹⁶⁵³ У таквим околностима, владин комесар за град Београд је настојао да кроз послушност грађанства осигура окупационо-колаборационистичку власт, спречи панику и на минимум смањи евентуални ризик од било какве побуне. У складу са тим, 21. маја је донео „Пропис о држању грађанства приликом ваздушних напада“. Он је подразумевао склањање са улица као и боравак у склоништима. У наставку уредбе Јовановић је прописао тачна упутства о изградњи и изгледу склоништа, као и све друге неопходне мере, предвиђене за случај ваздушне опасности.¹⁶⁵⁴

Осим тога, у наредним месецима низале су се његове наредбе и објаве које су за циљ имале оправку оштећења, али и припрему колаборационистичке Управе Београда, на даље ваздушне

¹⁶⁵¹ „Уредба о комесару владе за територије Управе града Београда и срезова врачарског, грочанског и посавског“, *Службене новине*, 25.4.1944, стр. 1. Бранислав Божовић износи превише слободну оцену да је Јовановић овим наименовањем добио статус министра у Недићевој влади. (Б. Божовић, *Специјална полиција*, стр. 328) У самој уредби о постављењу Јовановића на место владиног комесара, не наводи се да ће овај положај добити статус министра у влади, већ се уз Јовановићево име наводи „министар“. („Уредба о комесару владе за територије Управе града Београда и срезова врачарског, грочанског и посавског“, *Службене новине*, 25.4.1944, стр. 1) Ако имамо у виду да је генерал Недић након смене Јовановића са чела СДБ-а, овог полицијског функционера и даље називао министром, вероватно из жеље да осигура његову лојалност, чини се да је Бранислав Божовић био на потпуно погрешном трагу и изнео прејаку оцену о „новом својству министра“. То уосталом потврђује и чињеница да се на сопственим прогласима које је издавао током наредних месеци, Јовановић уопште није потписивао као министар, већ као владин комесар, управник града и председник општине. (ИАБ, Збирка плаката, 1919-V-131, Проглас поводом бомбардовања Београда од стране савезника, 16. и 17. априла 1944. године, 19.4.1944; ИАБ, Збирка плаката, 1919-V-133, Пропис о држању грађанства приликом ваздушних напада, 21.5.1944; ИАБ, Збирка плаката, 1919-V-021, Помен страдалим у савезничком бомбардовању, 21.5.1944)

¹⁶⁵² ИАБ, Збирка плаката, 1919-V-131, Проглас поводом бомбардовања Београда од стране савезника, 16. и 17. априла 1944. године, 19.4.1944.

¹⁶⁵³ Ј. Марјановић, „Англо-америчко бомбардовање“, у: *Бомбардовања Београда 1941-1944* (ур. Ј. Марјановић, А. Драгојловић, Ч. Јонић), Београд 1975, стр. 48-49.

¹⁶⁵⁴ ИАБ, Збирка плаката, 1919-V-133, Пропис о држању грађанства приликом ваздушних напада, 21.5.1944.

нападе.¹⁶⁵⁵ Поред тога, Јовановић је још једном тешку ситуацију у Београду искористио за личну промоцију. Тако је, у пратњи новинара обилазио смештај избеглица у околини Београда,¹⁶⁵⁶ затим се преко штампе захвалио војном заповеднику Југоистока на помоћи од милион динара,¹⁶⁵⁷ а чак и јавно одговорио француском колаборационистичком министру пропаганде, који је критиковао англо-америчко бомбардовање Београда.¹⁶⁵⁸

Са своје стране, влада под окупацијом је путем пропаганде и јавних објава настојала да жигосе савезничку акцију и становништво Београда окрене против савезника из претходног рата.¹⁶⁵⁹ У ове активности укључио се и комесар за град Београд. У више наврата се путем штампе и плаката обраћао грађанству. Позивао је на поштовање наредби предвиђених за ванредне околности, давао упутства и жигосао савезничко бомбардовање као терористички акт.¹⁶⁶⁰ Поред тога, такође је и прописао да се 24. маја одржи четрдесетодневни помен свим страдалима током савезничког бомбардовања. Наравно исту прилику је искористио за пронемачку пропаганду, у којој је још једном помињао „чашу жучи“, и „светле дане пролећа“, које су савезници претворили у „смрт, патњу, муку и уништење“.¹⁶⁶¹

Када говоримо о полицијским формацијама, оне су бомбардовањем биле значајно ослабљене. Сергије Голубјев, чиновник Специјалне полиције, сведочи о значајно отежаном раду у том периоду. Голубјев наводи да су полицијске установе евакуисане изван центра града, али и то да је читаво Одељење специјалне полиције престало са радом, изузев IV одсека, који је и даље обављао послове из домена антикомунизма. Овај полицијски чиновник такође закључује: „У овом периоду не може се више говорити о неком нормалном раду, јер је полиција изгубила главу, а полицијски службеници се склањали на периферију, код пријатеља и познаника, те су више водили рачуна о својој личној безбедности него о полицијском раду.“¹⁶⁶²

Када је конкретно реч о Специјалној полицији, након савезничког бомбардовања, долазило је до напуштања положаја, пре свега од стране млађих припадника Збора полицијских агената, или одласка на боловања, са којих се полицијски агенти нису ни враћали.¹⁶⁶³ Да би све то сасекли у корену, шефови београдске полиције су 27. априла 1944. године, стрелјали откривене сараднике

¹⁶⁵⁵ „Објава“, *Ново време*, 22.4.1944, стр. 2; „Наредбе владиног комесара“, *Ново време*, 24.4.1944, стр. 2; „Наредба владиног комесара и председника Општине града Београда“, *Ново време*, 27.4.1944, стр. 2; „Саопштење сваког склоништа мора бити отворено сваком грађанину“, *Ново време*, 12.5.1944, стр. 3; „Саопштење“, *Ново време*, 24.5.1944, стр. 3; „Саопштења“, *Ново време*, 3, 4. и 5.6.1944, стр. 2; „Саопштења“, *Ново време*, 6.6.1944, стр. 2; „Саопштење“, *Ново време*, 9.6.1944, стр. 2; „Саопштење“, *Ново време*, 13.6.1944, стр. 2, и др.

¹⁶⁵⁶ „Владин комесар Драг. Љ. Јовановић обишао избеглице у селима у околини Београда“, *Ново време*, 25.4.1944, стр. 2.

¹⁶⁵⁷ „Захвалност владиног комесара на помоћи војног заповедника“, *Ново време*, 1.5.1944, стр. 1.

¹⁶⁵⁸ „Председник Јовановић француском министру пропаганде“, *Ново време*, 1.5.1944, стр. 1.

¹⁶⁵⁹ *Београдски крвави Ускрс: Документа о британско-америчком ваздушном терору*, Београд 1944; Народна библиотека Србије (НБС), Сливовна грађа (СГ), Проглас владе Народног спаса српском народу – Браћо Срби и сестре Српкиње!; НБС, СГ, Срби! Комунисти и њихови јеврејски помагачи пљују на све што је српско; НБС, СГ, Проглас владе поводом терористичког напада на Београд; НБС, СГ, Недела „Ослободилаца“; НБС, СГ, Београђани! Комунистичка партија покушава да искористи вашу забуну; НБС, СГ, Ослободиоци? Београд 16-17. IV 1944; НБС, СГ, Зашто? Београд 16-17. IV 1944.

¹⁶⁶⁰ НБС, СГ, Београђани... да би сачували животе од терористичких напада, придржавајте се у сопственом интересу свега онога што је прописано; НБС, СГ, Београђани... патња, бол, сузе али изнад свега нада на нове боље дане, било је оно што нас је кроз минуле ратне године пратило, и др.

¹⁶⁶¹ ИАБ, Збирка плаката, 1919-V-021, Помен страдалим у савезничком бомбардовању, 21.5.1944; НБС, СГ, Београђани... четрдесет је дана минуло од страшног 16. и 17. априла 1944. године.

¹⁶⁶² ИАБ, МГ – 626, Сергије Голубјев, стр. 95-96.

¹⁶⁶³ Р. Туцовић, „Агенти Специјалне полиције и начини њиховог деловања у окупираној Србији (1941-1944)“, *Годишњак за друштвену историју*, 1/2017, стр. 32.

КПЈ у редовима Специјалне полиције.¹⁶⁶⁴ Како сведочи Сергије Голубјев, који је био посматрач ових догађаја, припадницима београдске политичке полиције наређено је да треба да присуствују изрицању пресуде Јанку Јанковићу, Душану Јовановићу и Цветку Црњаку. Саму пресуду прочитао је Светозар Вујковић, након чега је коњички вод СДС-а извршио егзекуцију над полицајцима који су били боси и одевени искључиво у доњи веш. Поврх свега, њихова тела положена су у раке које су већ биле припремљене.¹⁶⁶⁵ Овакав поступак према полицајцима који су радили директно у корист непомирљивог противника Специјалне полиције, несумњиво су имала један главни задатак – да другим полицијским органима ставе до знања да ће свака сарадња са комунистичким покретом бити најоштрије кажњена. Иза свега, стајао је покушај да се спречи дезертирање и сваки облик сарадње са комунистима.

У овако отежаним околностима по колаборационистичку полицију, Јовановић је настављао своје протоколарне полицијске дужности. Тако је, на „Духове“ 6. јуна 1944. године извршио смотру београдског одреда СДС-а.¹⁶⁶⁶ Осим тога, 22. јуна исте године, поводом годишњице напада Трећег Рајха на Совјетски Савез, организована је велика антикомунистичка манифестација, крунисана дефилеом војних одреда Недићеве владе.¹⁶⁶⁷ Како је читав врх колаборационистичке управе у Србији присуствовао овом догађају, своје место је заузео и управник Београда. На сачуваном видео снимку јасно се запажа Драги Јовановић у својој полицијској униформи,¹⁶⁶⁸ коју је углавном носио током 1943. године, на врхунцу своје моћи. Ипак, то време је већ увелико прошло, а управник Београда током лета 1944. године већ је вукао потезе у потпуно другом правцу.

5.2.3. Контакти са равногорцима

У сложеним околностима, након капитулације Италије, задатак Хермана Нојбахера био је да ојача положај тзв. Владе народног спаса и окупи све разнородне и међусобно завађене антикомунистичке јединице.¹⁶⁶⁹ Такође, комунистички покрет током 1943. године постигао је највеће победе у свом герилском рату, док је ројалистички покрет био у стању стагнације и парцијалне сарадње са италијанским окупаторима, што је посебно сметало Британцима. У складу са тим, у политици савезника према покретима отпора у Југославији, долази до заокрета и значајно веће подршке партизанском и ускраћивања помоћи монархистичком покрету.¹⁶⁷⁰ У оваквим околностима, са смањеном савезничком помоћи у наоружању, и у складу са политиком Нојбахера, током новембра и децембра 1943. године дошло је до склапања прва четири уговора о ненападању између појединих команданата одреда Драже Михаиловића и представника немачких команди. Ови уговори су углавном били кратког рока и нису се показали ефикасним, најчешће због чињенице да равногорски одреди нису поштовали договоре. Управо то је констатовано 1. фебруара 1944. године на састанку фелдмаршала Фон Вајска, генерала Фелбера и Хермана Нојбахера. У складу са тим, врло брзо су се јединице ЈВуО опет нашле на удару немачког

¹⁶⁶⁴ АЈ, 110, инв. бр. 1827, стр. 1174, „1944. година – исказ гробара“

¹⁶⁶⁵ ИАБ, МГ – 626, Сергије Голубјев, стр. 33-36.

¹⁶⁶⁶ „Слава београдске полиције“, *Ново време*, 7.6.1944, стр. 3.

¹⁶⁶⁷ „Велики дефиле трупа и отварање антикомунистичке изложбе“, *Ново време*, 24.6.1944, стр. 2; „Са дефилеа српских оружаних одреда“, *Ново време*, 25-26.6.1944, стр. 2.

¹⁶⁶⁸ „Војна парада у Београду (1944)“, <<https://www.youtube.com/watch?v=WQGI-T9uxFo>> (приступ: 14.5.2021.)

¹⁶⁶⁹ М. Зорић, „Мисија Хермана Нојбахера у Србији 1943. године – Немачко трагање за војно-политичким решењима на Балкану“, *Војно дело: орган Министарства народне одбране ФНРЈ*, 1/2014, стр. 325-330.

¹⁶⁷⁰ К. Николић, *Савезници и покрети отпора у Југославији (1941-1945)*, Београд 2009, стр. 185-228.

Вермахта. Поврх свега, Фон Вајкс је 23. фебруара коначно забранио склапање нових уговора са равногорцима.¹⁶⁷¹

Међутим, и без обзира на неуспех у првој фази политике према Равногорском покрету, Херман Нојбахер није одустајао од своје идеје о „зближавању генерала Михаиловића са генералом Недићем“, а затим и употреби обједињених одреда против Народноослободилачког покрета.¹⁶⁷² На то га је уосталом и навела чињеница да су јединице Црвене армије крајем пролећа и током лета 1944. године извеле значајан продор у немачку одбрану и ослободиле многе територије у Источној Европи. У таквим околностима, личности које су биле део политичке гарнитуре која је од почетка окупације директно сарађивала са Немцима, училе су потенцијалну могућност да, преко својих контаката са командантима Равногорског покрета, буду спона у стварању антикомунистичког блока базираног на потенцијалном споразуму Недића и Михаиловића. Једна од таквих личности био је и Драгомир Јовановић. Наиме, он је са једне стране у приватним разговорима са припадницима немачких полицијско-безбедносних снага, након савезничког бомбардовања, отворено нудио контакт до Драже Михаиловића.¹⁶⁷³ Са друге стране, настојао је да направи што бољи контакт са командантима Равногорског покрета. У том смислу, по свему судећи, чак је остварио везу са својим, до скорога непомирљивим противником, Миланом Аћимовићем, који је био познат по блиским контактима са четничким покретом Драже Михаиловића.¹⁶⁷⁴ Јовановић је такође настојао и да током 1944. године помаже локалне равногорске одреде, слањем пре свега одела и обуће, али и других ствари неопходних за функционисање војних јединица.¹⁶⁷⁵

Са друге стране, Јовановић је страховао да због одласка полицајаца у Равногорски покрет, не остане у потпуности без упоришта у својој полицијској организацији. Због тога је током лета 1944. године сазвао састанак на коме је објавио да је полицајац, који је претходних дана са новцем намењеним исхрани СДС-а, напустио дужност и придружио се равногорцима, одмах по доласку „у шуму“ био кажњен. Том приликом Јовановић је наводно и нагласио: „Ми имамо везе са онима у шуми и ни један од вас неће моћи да избегне казну коју треба да добије.“¹⁶⁷⁶ Овим је себи подређеним органима јасно стављао до знања да морају остати под његовом командом, а са друге стране сугерисао је да постоје чврсти контакти са равногорским одредима. Тиме је настојао да себи осигура упориште и положи на челу полиције, а са друге стране тражио је излаз, кроз контакте са равногорцима.

Кулминација Јовановићеве улоге у повезивању генерала Недића и генерала Михаиловића уследила је током августа последње године окупације.¹⁶⁷⁷ Наиме, 13. августа 1944. године дежурни немачки подофицир забележио је прислушкиван разговор између Николе Калабића и Драгомира Јовановића, током кога је уговорен састанак Драгољуба Михаиловића и Милана Недића у селу Ражана, у околини Косјерића.¹⁶⁷⁸ О садржају овог разговора, одмах је обавештен др Емануел Шефер,¹⁶⁷⁹ што говори у прилог тези да су окупациони органи све време били у току

¹⁶⁷¹ К. Nikolić, „Predgovor“, u: Н. Nojbaher, *Specijalni zadatak Balkan*, str. 21-30.

¹⁶⁷² Н. Nojbaher, *Specijalni zadatak Balkan*, str. 250.

¹⁶⁷³ ИАБ, БИА, Д. Јовановић, док. бр. 156, стр. 1, Допис Абвера, недатирано.

¹⁶⁷⁴ ИАБ, БИА, Д. Јовановић, док. бр. 249, стр. 1, Превод документа VdS IV 1 а, 22.5.1944; ИАБ, БИА, Д. Јовановић, док. бр. 253, стр. 1, Извод из забелешке VdS IV 1 б 2108/44, 20.7.1944.

¹⁶⁷⁵ ИАБ, БИА, Д. Јовановић, док. бр. 227, стр. 35, Извештај VdS-а, 17.1.1944; ИАБ, БИА, Д. Јовановић, док. бр. 253, стр. 1, Извод из забелешке VdS IV 1 б 2108/44, 20.7.1944.

¹⁶⁷⁶ ИАБ, БИА, Д. Јовановић, док. бр. 261, стр. 1, Превод документа VdS IV 1 б/2448.44.

¹⁶⁷⁷ *Колаборационисти пред судом ОЗНЕ*, стр. 81, 135.

¹⁶⁷⁸ ИАБ, БИА, Д. Јовановић, док. бр. 255, стр. 2, Превод забелешке дежурног подофицира о разговору Јовановића и Калабића, 13.8.1944.

¹⁶⁷⁹ ИАБ, БИА, Д. Јовановић, док. бр. 258, стр. 1, Резултат прислушкивања, Косјерић-Младеновац, 1325.

везано за контакте и састанак Недића и Михаиловића. Одмах након разговора са Калабићем, управник Београда је позвао председника колаборационистичке владе и обавестио га да је састанак уговорен.¹⁶⁸⁰

Према исказу самог Јовановића, осим њега и генерала Недића, пут села Ражане пошли су Недићев шеф кабинета, комесар полиције и два полицијска агента. Након што су их сачекали Никола Калабић и Драгослав Рачић, обезбеђење председника владе се одвојило, а на састанак су пошли једино Недић, Јовановић и шеф кабинета, генерал Дамјановић. Сам састанак одржао се у касним вечерњим часовима 13. августа 1944. године,¹⁶⁸¹ у једној сељачкој кући.¹⁶⁸² Том приликом склопљен је усмени споразум који је подразумевао следеће: Недићева влада требало је одмах да на располагање стави 100 милиона динара, а заузврат покрет генерала Михаиловића требало је да престане са пљачкама државних пошта и других установа. Такође, генерал Недић се обавезао да ће од Немаца издејствовати велике количине наоружања и муниције и обезбедити неодређен број униформи и одеће. Поврх свега, прецизирано је да ће, уколико то Немци дозволе, све националне оружане формације бити стављене под команду генерала Михаиловића.¹⁶⁸³

У наредном периоду, Јовановић је наставио да одржава контакт са Равногорском организацијом. Према личном признању, врло брзо је уговорио и свој састанак са генералом Михаиловићем. Јовановић наводи да се тај састанак одиграо 28. августа, у селу Прањанима. Том приликом, наводно је информисао команданта Равногорског покрета о припремама Немаца за повлачење и пренео му информације о оскудним војним јединицама, са којима је окупатор у том тренутку располагао.¹⁶⁸⁴

Такође, постоје подаци да се Јовановић још једном активно укључио у заједничку акцију колаборационистичке владе и Југословенске војске у отаџбини. Наиме, Велибор Јонић је 2. септембра 1944. године организовао састанак безбедносног сектора владе под окупацијом, са представницима ЈВуО. Овом састанку са стране колаборационистичке владе присуствовали су сам Велибор Јонић, затим Драгомир Јовановић, Божидар Бећаревић, Боривоје Јонић, Коста Мушички и Стеван Радовановић, који је представљао генерала Недића. Том приликом, на састанку је договоран план одбране Београда.¹⁶⁸⁵ Ипак, то су све били потези који су имали ограничен утицај. Продор Црвене армије са истока се настављао, док је Партизански покрет остваривао све већи утицај и вршио притисак на границе окупиране Србије.

У таквим околностима и политичка полиција, која је била ослонац Јовановићеве власти и утицаја, скретала је у крајност и вршила злочине. Прво су током лета 1944. године, у више наврата вршене тајне, углавном ноћне егзекуције на београдским гробљима. Жртве ових стрељања били

¹⁶⁸⁰ *Nemačka obaveštajna služba*, knj. VIII, dok. 184, Rezultati prisluškivanja, 13.8.1944.

¹⁶⁸¹ Сам датум састанка, донекле је у науци био споран. Иследници су на саслушању упитали Јовановића о „састанку 18. августа 1944. године, између Милана Недића и Драже Михаиловића“. У свом одговору, Јовановић је евидентно помешао датуме, очигледно ослањајући се на хронологију иследника, али је са сигурношћу изјавио да је у питању била недеља. (*Колаборационисти пред судом ОЗНЕ*, стр. 220) Ако то упоредимо са немачким изворима, видимо да је телефонски договор Калабића и Јовановића о времену и месту састанка постигнут 13. августа, а такође и да је сам састанак требало да се одигра истог дана увече. (ИАБ, БИА, Д. Јовановић, док. бр. 258, стр. 1, Резултат прислушкивања, Косјерић-Младеновац, 1325; *Nemačka obaveštajna služba*, knj. VIII, dok. 184, Rezultati prisluškivanja, 13.8.1944) Осим тога, увидом у сајт који се бави рачунањем времена, отклонили смо и последњу дилему – 13. август 1944. године била је недеља. (<https://www.timeanddate.com/date/weekday.html>, приступ: 8.5.2021.)

¹⁶⁸² *Колаборационисти пред судом ОЗНЕ*, стр. 220.

¹⁶⁸³ *Колаборационисти пред судом ОЗНЕ*, стр. 135, 222; Податке о овом усменом споразуму, које су изнели генерал Недић и Драгомир Јовановић прихватио је и историчар Милан Борковић. (М. Borković, *Kontrarevolucija u Srbiji*, knj. II, str. 331)

¹⁶⁸⁴ *Колаборационисти пред судом ОЗНЕ*, стр. 223-224.

¹⁶⁸⁵ А. Стојановић, *Политички пројекти и пракса владе Милана Недића*, стр. 206.

су углавном затвореници логора на Бањици.¹⁶⁸⁶ Осим тога, шефу београдске полиције у септембру 1944. године постало је јасно да се окупација ближи крају. Због тога је, током последњег целовитог месеца окупације Београда, из свог личног фонда исплатио значајне новчане суме припадницима Антикомунистичког одсека Специјалне полиције. Јовановић је најпре наградио 14 службеника највишег ранга, укључујући и Бећаревића, Грујичића, Кодема, Глигоријевића, Хајдуквељковића и друге иследнике.¹⁶⁸⁷ Осим тога, исплатио је новчане суме и за укупно 62 агента и чиновника истог одсека,¹⁶⁸⁸ затим 15 стражара Централног затвора,¹⁶⁸⁹ као и осам лица који су радила на помоћним пословима (дактилографкиње, служитељи, шофери).¹⁶⁹⁰

Осим тога, током септембра 1944. године, Јовановић је вукао последње потезе на свом положају. Прво се заједно са генералом Недићем у Саборној цркви помолио за здравље краља Петра II Карађорђевића.¹⁶⁹¹ Након тога је 21. септембра у листу *Ново време* објављен детаљан текст о полицијским успесима на пословима антикомунизма, који су постигнути током лета исте године. У наслову текста констатовано је да је „Београд ослобођен унутрашње комунистичке опасности“, што је практично било директно признање напредовања партизанских војних одреда из унутрашњости и продора Црвене армије са истока.¹⁶⁹² Последњу одлуку вредну помена Јовановић је донео 23. септембра 1944. године. Том приликом обавестио је грађанство да ће сва лица која „злоупотребљујући имена националних организација, од појединаца и установа пљачкају новац и друге ствари“, бити изведена пред преки суд. Овом приликом још једном је нагласио: „преки суд ће у овим случајевима изрицати само смртну казну“.¹⁶⁹³

Ипак, све напред наведено били су потези ограниченог утицаја. За припаднике београдске полиције под окупацијом, предвођене управником Београда, настао је период неизвесности. Време у коме су, служећи се разним облицима физичке и психичке тортуре, држали београдско и српско грађанство под снажним притиском, било је завршено. По први пут од успостављања окупације, морали су да пређу у дефанзиву и борбу за сопствени живот.

5.3. Бег и повратак у земљу

5.3.1. Напуштање положаја и евакуација

Крај лета 1944. године представљао је период обележен продором Црвене армије са истока, али и последњом фазом грађанског рата у Србији. Улазак совјетских армија у Румунију, затим државни удар краља Михаила 23. августа и коначно потписивање мировног уговора 12. септембра 1944. године, довели су совјетске војне формације до Дунава.¹⁶⁹⁴ Почевши од 22. септембра исте године, јединице Црвене армије започеле су прелазак југословенске границе и офанзиву из више

¹⁶⁸⁶ АЈ, 110, инв. бр. 1827, стр. 1174, „1944. година – исказ гробара“

¹⁶⁸⁷ ИАБ, УГБ СП, к. 589/1, Списак службеника IV одсека који су награђени из касе управника Београда.

¹⁶⁸⁸ ИАБ, УГБ СП, к. 589/1, Списак награђених чиновника и полицијских агената IV одсека и картотеке.

¹⁶⁸⁹ ИАБ, УГБ СП, к. 589/1, Списак награђених стражара Централног затвора Одељења специјалне полиције.

¹⁶⁹⁰ ИАБ, УГБ СП, к. 589/1, Списак награђених дактилографкиња, служитеља и шофера IV одсека.

¹⁶⁹¹ „Председник владе генерал М. Недић са члановима владе клече док се чита молитва за здравље Краља Петра II и целог краљевског дома“, *Ново време*, 10-11.9.1944, стр. 3.

¹⁶⁹² „Београд ослобођен унутрашње комунистичке опасности“, *Ново време*, 21.9.1944, стр. 2.

¹⁶⁹³ „Наредба“, *Ново време*, 24-25.9.1944, стр. 2.

¹⁶⁹⁴ В. Љ. Цветковић, „Црвена армија на Дунаву, ослобођење Београда и тежње Срба из Румуније ка присаједињењу Југославији 1944-1945“, у: *Ослобођење Београда 1944. године* (ур. А. Животић), Београд 2010, стр. 171-172.

праваца.¹⁶⁹⁵ О размери овог војног подухвата, добро говори чињеница да је током септембра и октобра исте године, у војним операцијама које су резултирале Београдском операцијом, са стране Црвене армије било укључено око 300.000 војника.¹⁶⁹⁶

У таквим околностима, за шефа београдске полиције и њему подређене органе није преостало много опција. Њихово деловање током окупације није оставило простор за живот у Београду, ослобођеном од Црвене армије и Народноослободилачког покрета. У складу са тим за припаднике београдске полиције, постојало је више потенцијалних излаза. Са једне странеостанак у Београду значио је готово сигурну смртну пресуду, чега су полицајци и били свесни. Са друге стране, постојала је опција прикључења Југословенској војсци у отаџбини, која је била антикомунистички декларисана и са којом су многи припадници београдске полиције стајали у блиским контактима. Поврх свега постојала је и опција останка језгра Специјалне полиције на окупу и даљег заједничког деловања у емиграцији. Ипак, рачуница Драгог Јовановића није дозвољавала припадницима политичке полиције под окупацијом да се сами одреде за свој пут. Упркос свеопштем слому Јовановић је и даље командовао, а њему подређени органи су ове наредбе слушали и извршавали.

У тако сложеним околностима, 2. октобра 1944. године одржан састанак припадника Специјалне полиције у Ђушиној улици. Том приликом, шеф ове полицијске организације, Илија Паранос је себи подређене полицајце обавестио о алармантности ситуације и две могуће опције – прикључењу равногорским одредима у околини Младеновца или одласку у Трећи Рајх. Сергије Голубјев преноси да је у том тренутку дисциплина агената већ увелико попустила – многи су током састанка конзумирали алкохол и носили шајкаче са равногорским обележјима. С обзиром да се Паранос заложио за прикључење равногорцима, већина је акламацијом овај предлог и прихватила.¹⁶⁹⁷

Ипак, конкретна одлука није била у складу са идејама главног шефа београдске полиције под окупацијом. Наиме, Јовановић је већ сутрадан, 3. октобра 1944. године, одржао нови састанак у згради Општине града Београда и оштро наредио полицајцима да опција о прикључењу равногорцима не постоји, већ да сви сутра ујутру морају поћи за Трећи Рајх. Све то потврдио је и др Емануел Шефер, гарантујући „азил и сваку помоћ“ припадницима београдске полиције у емиграцији.¹⁶⁹⁸ У таквим околностима, иследници, чиновници и агенти Специјалне полиције су, у рано јутро 4. октобра 1944. године, кренули у правцу Беча, вршећи улогу пратње већем делу министарског савета тзв. Владе народног спаса.¹⁶⁹⁹

Чак и у тренуцима потпуног слома окупације, дотадашњи управник Београда размишљао је врло практично. Наиме, био је свестан да у време одбране Трећег Рајха на свим фронтovima, као индивидуа неће представљати било какав значајан фактор у Бечу или Берлину. За разлику од тога, пребацивање читаве полицијске организације, искаљене у дугогодишњој борби против комунизма, обезбедило би му могућност да има одређену политичку тежину и да тргује овом полицијском организацијом. Управо из тог разлога Јовановић је инсистирао да не постоји опција останка Специјалне полиције у земљи.

¹⁶⁹⁵ К. Николић, „Совјетски Савез и Југославија на крају Другог светског рата 1944-1945“, у: *Ослобођење Београда 1944. године* (ур. А. Животић), Београд 2010, стр. 297-302.

¹⁶⁹⁶ А. Тимофејев, „Неостварени совјетски планови преобликовања политичке карте Балкана крајем Другог светског рата“, у: *1945. Крај или нови почетак?* (ур. З. Јањетовић), Београд 2016, стр. 161-162.

¹⁶⁹⁷ ИАБ, МГ – 626, Сергије Голубјев, стр. 102-103.

¹⁶⁹⁸ ИАБ, МГ – 626, Сергије Голубјев, стр. 103-104.

¹⁶⁹⁹ *Колaborационисти пред судом ОЗНЕ*, стр. 239.

Ипак, Јовановић се није ослањао искључиво на Немачку. Судаћи по развоју догађаја, као другу опцију имао је бег на неку од неутралних или савезничких територија. У складу са тим, извадио је лажне пасоше за себе и ћерку на имена Славко и Јованка Недељковић, док је своју супругу опремио пасошем на име Смиља Настић. Поред тога, прибавио је и лажне исправе за свог шофера и три немачка пријатеља.¹⁷⁰⁰ Према исказу самог Јовановића, на пут је понео – целокупну женину гардеробу, затим својих 11 пари одела, веш, као и 150 Наполеона, 100.000 динара, 30.000 немачких марака, две златне табакере, три златна сата, један златни ланац, 11 претопљених златних кашичица и накит своје супруге. Овако богато опремљена, породица Јовановић упутила се аутомобилом у Беч, у касним поподневним часовима 5. октобра 1944. године.¹⁷⁰¹

5.3.2. Боравак у Трећем Рајху и хапшење

Како је након рата објаснио Сергеје Голубјев, Јовановић је постигао договор да се бивши припадници Специјалне полиције упуте на терористичке курсеве, припреме за повратак у Југославију и затим делују из илегале. Ипак, по доласку у Беч, судаћи по даљем развоју догађаја, Јовановић је променио тактику. Голубјев сведочи да је на састанку у хотелу „Империјал“ изјавио да је своју дужност испунио повлачећи полицајце из Београда и да од тог тренутка наступа фаза сналажења у иностранству. Осим тога, исти извор преноси да је градоначелнику Беча поклонио свој луксузни Ролс Ројс и да је тиме задобио симпатије првог човека некадашње аустријске престонице.¹⁷⁰²

Да је његов статус у Трећем Рајху заиста био повлашћен потврдио је и сам Јовановић на саслушању. Наиме, бивши управник Београда се са породицом задржао у Бечу од 6. до 16. октобра, када је заједно са министрима бивше владе под окупацијом пребачен у Китцбил (Kitzbühel). Ипак, након две недеље, Јовановић је заједно са својом породицом транспортован у хотел „Ифен“, у близини швајцарске границе код Оберсдорфа (Obersdorf). Према сопственом исказу, ту је боравио заједно са многим сарадницима нацистичке Немачке, са територија окупиране Француске и фашистичке Италије. То је у одређеном облику била интернација са дозволама за кретање, ограниченим на ближу околину. Тек крајем априла 1945. године, Јовановић је дошао у Брегенц (Bregenz), у настојању да се пребаци у Швајцарску.¹⁷⁰³ Драгомир Стојадиновић тврди да му је неколико месеци касније, сам Јовановић испричао како је у сврху подмићивања са собом понео шест и по килограма злата и да је заиста успео да пређе швајцарску границу, али је недуго затим, услед чињенице да није поседовао боравишну дозволу, био депортован назад.¹⁷⁰⁴ По повратку у Брегенц, Јовановић је срео Саву Станића, са чијим сином је његова ћерка била у пријатељским односима. Станић се бившем управнику Београда представио као агент енглеске обавештајне службе и обећао да ће га, по доласку француске армије, пребацити у Швајцарску.¹⁷⁰⁵

Међутим, Сава Станић није био агент енглеске обавештајне службе, већ поручник IX корпуса Југословенске армије, послат у Немачку са задатком да се инфилтрира у нацистичку Службу безбедности и лоцира југословенске ратне злочинце. У складу са тим, пошто је срео

¹⁷⁰⁰ ИАБ, БИА, Д. Јовановић, док. бр. 165, стр. 1, ОЗНА за град Београд, акт бр. 691, 13.12.1944.

¹⁷⁰¹ *Колаборационисти пред судом ОЗНЕ*, стр. 239, 242, 247.

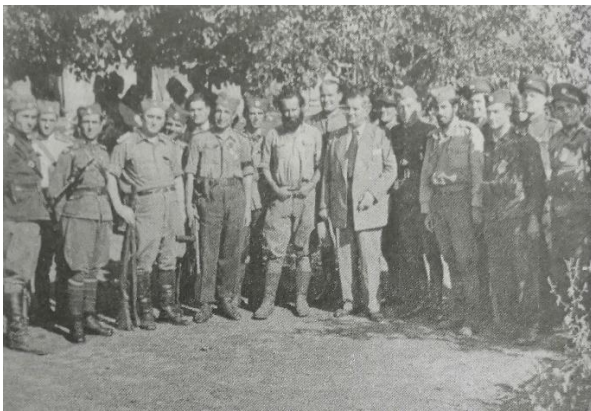
¹⁷⁰² ИАБ, МГ – 626, Сергеје Голубјев, стр. 115.

¹⁷⁰³ *Колаборационисти пред судом ОЗНЕ*, стр. 242-246.

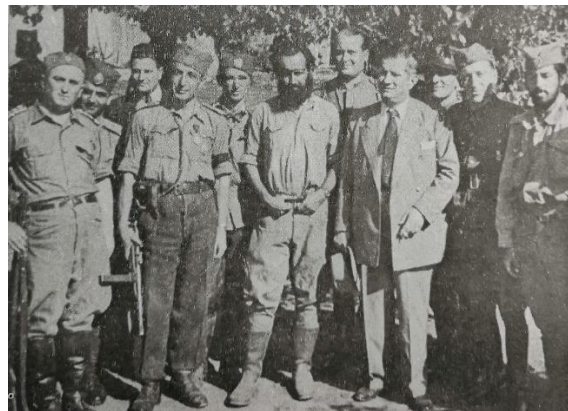
¹⁷⁰⁴ В. Пекић, *Врете и ново врете: Разговор са Драгомиром Стојадиновићем*, Београд 2013, стр. 235-236. (даље: В. Пекић, *Врете и ново врете*)

¹⁷⁰⁵ *Колаборационисти пред судом ОЗНЕ*, стр. 246-247.

Јовановића, одлучио је да испровоцира његово хапшење. По доласку француске војске, обавестио је надлежну армију о месту где се налазио управник Београда под окупацијом и тиме запечатио његову судбину.¹⁷⁰⁶ Иако је на свом саслушању Драги Јовановић тврдио да је, након француског заузимања Брегенца, услед болести „лежао у кревету“, ¹⁷⁰⁷ свом пријатељу са студија, Драгомиру Стојадиновућу, испричао је да се у ствари скривао у подруму једног хотела.¹⁷⁰⁸ У сваком случају, 1. маја 1945. године припадници француске армије су, по подацима поручника Станића, пронашли Јовановића и извршили његово хапшење.¹⁷⁰⁹ Том приликом, код Јовановића је пронађена већа количина злата и новца, о којима ће у наставку текста бити више речи. Осим тога, Јовановић је са собоом носио и слике, на којима се јасно види у друштву припадника ЈВуО и Драгутина – Млађе Бојовића, вероватно у септембру 1944. године. То је несумњиво је било у сврху евентуалног осигурања позитивног положаја пред Савезницима, преко фотографија које потврђују сарадњу са равногорском организацијом.

Слика 57: Д. Јовановић и припадници ЈВуО.¹⁷¹⁰

Слика 58: Д. Јовановић и припадници ЈВуО.¹⁷¹¹

Слика 59: Д. Јовановић и Д. Бојовић (са брадом) .¹⁷¹²

Слика 60: Д. Јовановић и Д. Бојовић (са брадом).¹⁷¹³

¹⁷⁰⁶ АЈ, 110-10-17, стр. 1287, Извод у преводу представке поручника Саве Станића.

¹⁷⁰⁷ *Колaborационисти пред судом ОЗНЕ*, стр. 247.

¹⁷⁰⁸ В. Рекић, *Vreme i novo vreme*, str. 235-236.

¹⁷⁰⁹ *Колaborационисти пред судом ОЗНЕ*, стр. 246-247.

¹⁷¹⁰ Д. Д. Николић, *Један од сведока*, Јагодина 2010, стр. 280.

¹⁷¹¹ Д. Д. Николић, *Један од сведока*, Јагодина 2010, стр. 278.

¹⁷¹² Д. Д. Николић, *Један од сведока*, Јагодина 2010, стр. 280.

¹⁷¹³ Д. Д. Николић, *Један од сведока*, Јагодина 2010, стр. 277.

Ипак ситуација са бегом у Швајцарску или покушајем оправдавања код савезника, по основу фотографија са националним снагама, ипак није реализована. Јовановић је, по свему судећи био беспомоћан, без адекватних идеја и услед тога лако је прихватио понуду Саве Станића. Односно, по свему судећи, то је била последња нада бившег управника Београда. Ипак, Јовановићева очекивања нису се реализовала и он је завршио у француском затвору. Тиме је живот на слободи озлоглашеног управника Београда под окупацијом био у потпуности окончан.

За разлику од Јовановића, генерал Мајснер је још у пролеће 1944. године напустио окупирану Србију. Након тога, заузео је положај инспектора шуцполиције у Берлину.¹⁷¹⁴ Нажалост, ближи подаци о његовом животу и деловању током 1944. и 1945. године нису пронађени. Ипак, сасвим је извесно да је ухапшен од стране армије Сједињених Америчких Држава. У подацима Комисије за ратне злочине остало је забележено да је генерал Мајснер саслушан 26. јуна 1945. године, од стране Центра за истраге Седме америчке армије (Seventh Army Interrogation Center).¹⁷¹⁵ Односно, овај податак говори нам о чињеници да аустријски полицијски официр није био на слободи дуго након капитулације нацистичке Немачке.

Тиме су ранији блиски сарадници у окупираној Србији већ током прве половине 1945. године дошли у руке савезничких војних јединица. Ипак, питање екстрадиције ратних злочинаца било је врло сложено, посебно за јако младу југословенску републику. Бивши виши СС и полицијски вођа у Србији и бивши управник града Београда представљали су за Демократску Федеративну Југославију (ДФЈ) важне циљеве у процесу привођења ратних злочинаца правди и у том погледу било је неопходно предузети све да се њихово преузимање од стране југословенских власти изврши што пре.

5.3.3. Екстрадиција у Социјалистичку Југославију

С обзиром на чињеницу да су од поручника Саве Станића били обавештени о хапшењу Драгомира Јовановића, органи Демократске Федеративне Југославије су врло брзо предузели кораке за екстрадицију. Јовановић је од стране капетана Лануара (Le Capetaine Lanoire) стављен на располагање капетану Жалаберту (Le Capetaine Jalabert), шефу јавне безбедности при војној управи.¹⁷¹⁶ Тако је Јовановић притворен у граду Карлсруе (Karlsruhe), док је са стране ДФЈ, везано за његову екстрадицију овлашћен Драгутин Д. Николић,¹⁷¹⁷ секретар југословенског посланства у Берну. Николић је, судећи по документима поступио врло тактично и ступио у контакт са потпуковником Томазом (Thomazo), шефом Петог бироа Прве француске армије.

¹⁷¹⁴ BAB, R 19/5712, Namentliches Verzeichnis der Generale der Polizei, Generalleutnante der Polizei und Generalmajore der Polizei.

¹⁷¹⁵ National Archives Washington (NAW), M – 1019, Records of the United States Nuernberg War Crimes trials Interrogations, 1946-1949, Date Published: 1977; NAW, M – 1270, Interrogation Records Prepared for War Crimes Proceedings at Nuernberg 1945-1947, Washington 1983, p. 72.

¹⁷¹⁶ AJ, 110-10-17, p. 1291, Le Lettre de la 1-ère Armee Francaise.

¹⁷¹⁷ Драгутин Д. Николић рођен је 1904. године у Будимпешти. Завршио је Правни факултет у Београду, а затим и докторирао на Сорбони. У дипломатску службу ступио је 1928. године и више година био ангажован у Албанији. Крајем Другог светског рата ангажован је као секретар Југословенског посланства у Берну, а од 1951. до 1966. године био је запослен у Специјалној организацији Уједињених нација за исхрану и пољопривреду у Риму. (Д. Д. Николић, *Један од сведока*, Јагодина 2010)

Већ 13. јуна, француске власти су званично издале наређење команданту затвора у Карлсруеу да Драгомира Јовановића преда секретару југословенског посланства у Берну.¹⁷¹⁸ Николић је, свестан важности ове екстрадиције за послератне процесе у Југославији, већ истог дана, у пратњи потпоручника Црвенице, стигао до затвора у коме је чуван Јовановић. О том сусрету саставио је извештај у коме се наводи: „Некадашњи страх и трепет Београђана, злогласни управник полиције Драги Јовановић, човек од највећег поверења Немаца, седи у изгужваној и масној кошуљи без крагне, са прљавим ципелама на босим ногама. Не може да се позна. Потпуно је оседео, са мученичким изразом на лицу, болестан од жучи.“¹⁷¹⁹ Николић даље наводи да је притвореник био потпуно миран, као да се помирио са својом судбином. Интересовао се да ли је у Југославији коначно наступио мир и изјавио да му услед тога и није жао што мора да „поднесе своју жртву“. Осим тога, Јовановић се распитивао за своју породицу и жалио се како га је Сава Станић издао, а затим и покрао. Николић наводи да је у вези тога рекао: „Станић сада носи моја одела, а ја овде немам шта да обучем.“¹⁷²⁰ Односно, овом приликом се запажа да је потреба за луксузом и отменим стварима, која је била видљива током читаве Јовановићеве каријере и у затвору долазила до изражаја.¹⁷²¹

Са друге стране, равнодушност према сопственој судбини била је производ нечег потпуно другог. Односно, бивши управник Београда под окупацијом заправо уопште није ни планирао да се жив врати у земљу. Наиме, у данима који су претходили доласку делегације Посланства из Берна, Јовановић је успео да набави одређену количину седатива. Како је сам описао Драгомиру Стојадиновићу, то су заправо биле пилуле Пантопан, намењене за смирење, које су ипак животно опасне када се узимају у већим количинама. Ове таблете Јовановић је добио од затворског чувара, у замену за прстен, који је био последњи комад драгоцености у његовом поседу.¹⁷²² Увече 13. јуна, бивши шеф колаборационистичког система безбедности написао је опроштајна писма својој супруги и ћерки. У њима се опростио, али такође и истакао да је сав његов рад био у интересу српског народа и да он лично подноси жртву коју захтева револуција.¹⁷²³ Осим тога, написао је и опроштајна писма Драгутину Николићу и потпоручнику Црвеници, у којима је истакао да ће историја, у тренутку када више не буду владале идеолошке оптерећености, дати позитиван суд о његовој личности и деловању. Нагласио је и да не може да иде на процес „који би бацио најтежу клетву на цео његов рад.“¹⁷²⁴ Односно, јасно се запажа да је Јовановић у том тренутку и даље веровао у исправност својих поступака током окупације и није показивао кајање. Био је свестан да ће нови државни режим његову сарадњу са окупатором употребити за јавни процес, на коме ће бити осуђен као издајник. Управо услед тога, одлучио се за самоубиство и након написаних опроштајних писама, бивши управник Београда попио је таблете.

Сутрадан, 14. јуна 1945. године у осам сати ујутру, Драгутин Николић и потпоручник Црвеница дошли су да званично преузму Јовановића. Ипак, заткли су га у врло тешком стању.

¹⁷¹⁸ АЈ, 110-10-17, р. 1292, Le Capitaine Officier de Sécurité Publique du Gouvernement Militaire de Karlsruhe a Monsieur le Gardien chef de la Prison Centrale de Karlsruhe, 13.6.1945.

¹⁷¹⁹ АЈ, 110-10-17, стр. 1276-1279, Извештај Драг. Николића за Посланство Југославије у Берну, 18.6.1945.

¹⁷²⁰ АЈ, 110-10-17, стр. 1276-1279, Извештај Драг. Николића за Посланство Југославије у Берну, 18.6.1945.

¹⁷²¹ Неуропсихијатар и психоаналитичар Владимир Адамовић склоност ка луксузу, лепим оделима и хедонизму Јосипа Броза Тита, повезује са сиромаштвом и адолесцентском жељом за квалитетнијим животом. (В. Адамовић, *Три диктатора: Стаљин, Хитлер, Тито: психоаналитичка паралела*, Београд 2008, стр. 20-21) С обзиром да је Јовановић потицао из професорке породице и да је одрастао под окупацијом у Првом светском рату, чини се да се Адамовићева теорија потенцијално може применити и на управника Београда под окупацијом.

¹⁷²² В. Пекић, *Vreme i novo vreme*, стр. 236.

¹⁷²³ ИАБ, БИА, Д. Јовановић, док. бр. 166, стр. 1, Опроштајно писмо породици, 13.6.1945.

¹⁷²⁴ ИАБ, БИА, Д. Јовановић, док. бр. 167, стр. 1, Опроштајно писмо др Николићу, 13.6.1945; ИАБ, БИА, Д. Јовановић, док. бр. 168, стр. 1, Опроштајно писмо потпоручнику Црвеници, 13.6.1945.

Драгутин Николић наводи да су му руке биле круте, а очи укочене. На убуд ножем у табане није реаговао. Да би спречио потпуну пропаст сопствене дипломатске мисије, Николић је алармирао читав затвор и пронашао болничарку и доктора. Притвореник највишег ранга је убрзо пребачен у болницу.¹⁷²⁵ Ипак, таблете очито нису имале смртоносан ефекат, па је лекар савезничке армије дијагностиковао покушај тровања.¹⁷²⁶ Током поподнева истог дана, секретар Посланства у Берну добио је информацију да је живот управника Београда под окупацијом спасен. Да би се осигурао од нових непредвиђених околности, Николић је обезбедио сталан двочлани стражарски надзор над Јовановићем и притом потплатио стражаре.¹⁷²⁷ Од тог тренутка овај врло важан затвореник налазио се на располагању новим властима Југославије. Ипак, пут до његове екстрадиције био је дугачак.

Осим дозволе за преузимање Јовановића, Николић је настојао да од француских војних власти добије заплећене Јовановићеве ствари. Према попису који је састављен за потребе француске војске, радило се о огромној количини злата. У тренутку хапшења, бивши управник Београда са собом је имао: 77 златних наполеона, две златне табакере, три златна сата, једну златну наруквицу за сат, један златни ланац и једну златну наруквицу, 14 старогрчких новчића, десет златника приближне тежине 1.200 грама, четири златна налив пера и 205 серија поштанских маркица филателистичке вредности. Осим тога, са собом је носио и значајну своту новца: 17.500 рајхсмарака, 50 америчких долара, 52 швајцарске франке, 100.000 српских динара и ташну са предметима личне природе.¹⁷²⁸ Међутим већи део ових ствари у међувремену је био покраден. Николић је успео да добије само мали део читавог богатства које је са собом носио некадашњи управник Београда.¹⁷²⁹ Међу преузетим предметима биле су и фотографије Јовановића са припадницима ЈВУО, које су деценијама касније објављене у Николићевим мемоарима.¹⁷³⁰

Након добијања дозволе за преузимање затвореника, југословенски дипломата је покушао да од француских власти добије један авион у који би укрцао до тада ухапшене ратне злочинце врло високог ранга (Драгомира Јовановића, Драгомира Стојадиновића, Бошка Павловића, Милана Јовановића – Стоимировића) и изврши њихову екстрадицију у Југославију. Управо из тог разлога Јовановића је окарактерисао као „тешко болесног југословенског грађанина“. Међутим, одговор пуковника Томаза био је да немају на располагању довољно француских авиона.¹⁷³¹ Тиме се ситуација око екстрадиције Јовановића значајно закомпликовала. Неопходно је било пронаћи други начин. Николић је, по свему судећи, одмах покренуо питање дозволе за долазак једног југословенског авиона, у који би био укрцан „тешко болесни југословенски грађанин“. Ипак, за то је било неопходно добити дозволу за прелет од Више међународне команде.¹⁷³²

Након што је урадио све што је било у његовој моћи, Николић је 18. јуна написао опширан извештај југословенским властима и гарантовао да он, са одобрењем које поседује, може до аеродрома довести Јовановића.¹⁷³³ Министарство спољних послова ДФЈ је покушало преко амбасаде у Паризу да добије одобрење за прелет и слетање југословенског авиона, али је и ова

¹⁷²⁵ АЈ, 110-10-17, стр. 1276-1279, Извештај Драг. Николића за Посланство Југославије у Берну, 18.6.1945.

¹⁷²⁶ АЈ, 110-10-17, р. 1294, 1-ère Armée Française Service de Sante.

¹⁷²⁷ АЈ, 110-10-17, стр. 1276-1279, Извештај Драг. Николића за Посланство Југославије у Берну, 18.6.1945.

¹⁷²⁸ АЈ, 110-10-17, р. 1286, Extrait du testament de M. Drag. Yovanovitch, 13.6.1945.

¹⁷²⁹ АЈ, 110-10-17, стр. 1284, Извештај Николића о покраденим стварима Јовановића.

¹⁷³⁰ Д. Д. Николић, *Један од сведока*, Јагодина 2010, стр. 273-280.

¹⁷³¹ АЈ, 110-10-17, стр. 1276-1279, Извештај Драг. Николића за Посланство Југославије у Берну, 18.6.1945.

¹⁷³² АЈ, 110-10-17, р. 1283, Le Lieutenant-Colonel Thomazo á Monsieur le Docteur Drag. Nikolich.

¹⁷³³ АЈ, 110-10-17, стр. 1276-1279, Извештај Драг. Николића за Посланство Југославије у Берну, 18.6.1945; АЈ, 110-10-17, стр. 1276-1279, Реферат др Николића о тражењу авиона за транспорт Јовановића у ДФЈ, 18.6.1945.

иницијатива остала неуспешна.¹⁷³⁴ Тако је по питању екстрадиције Драгомира Јовановића наступило затишје. Ствари су, по свему судећи покренуте тек када се у читав процес укључила Југословенска армија.¹⁷³⁵

У међувремену Французи су напустили Карлсруе, у корист Американаца, тако да је Јовановић остао у затвору, под контролом војне окупационе управе Сједињених Америчких Држава. По доласку представника југословенске Државне комисије у Дванаестој групи америчких армија, 10. јула 1945. године, Јовановић је предат Југословенима и притворен село Мекенбојерн, у близини Тетнанга.¹⁷³⁶ Читав проблем око транспорта убрзо је разрешен, па је неколико бивших колаборационистичких функционера високог ранга, укључујући и Драгомира Јовановића, изручено 18. јула 1945. године. О тој фази живота бившег управника Београда највише података оставио је Драгомир Стојадиновић, брат Милана Стојадиновића и Јовановићев колега са студија. Стојадиновић је деценијама касније испричао да се у тренутку поновног сусрета Јовановић прилично физички изменио и да је „био сенка од човека, какав је раније био – крупан и снажан.“ Током транспорта, Јовановић је Стојадиновићу детаљно пренео догађаје из свог емигрантског живота, као и хапшења и времена проведеног у затвору. Млађи Стојадиновић је такође тврдио да је на Земунском аеродрому, чекајући даљи транспорт у затвор, Драги Јовановић прогнозирао казне које ће свако од ухапшених добити, „тачно како се то после стварно и одиграло“.¹⁷³⁷

Ипак, без обзира на чињеницу да је био лишен слободе, Јовановић је успео да спасе своју породицу. Наиме, како стоји у извештају Државне комисије за ратне злочинце, бивши управник Београда је преко једног француског генерала успео да добије дозволе за кретање за своју супругу и ћерку, након чега су оне отпутовале у Париз. Представници југословенских власти покушали су да их пронађу у окупираној Немачкој и ухапсе, али услед чињенице да су отпутовале у Париз, овај покушај није дао резултата.¹⁷³⁸

*

За разлику од Драгомира Јовановића, нове југословенске власти дуго нису успевале да пронађу генерала Мајснера. Наиме, ДФЈ је покушавала да, преко својих органа након капитулације Немачке, пронађе нацистичке функционере који су током рата били на положајима у окупираној Србији и имали удела у вршењу ратних злочина. У складу са тим представници Државне комисије при Дванаестој групи америчких армија су током јула 1945. године покушавали да пронађу неке од нацистичких ратних злочинаца. Ипак, у том тренутку је пописивање и картонирање немачких заробљеника ишло веома споро. До 24. јула југословенски представници су прегледали две америчке картотеке од укупно 8.400 картона, али ипак на њима нису пронашли име генерала Аугуста Мајснера. То је била директна последица чињенице да је захтеван посао пописивања немачких заробљеника ишао врло споро. Представници Државне

¹⁷³⁴ АЈ, 110-10-17, р. 1167, *Ministere Affaires des Etrangeres pour Direction D'Europe – Direction d'Europe Orientale*, 7.7.1945.

¹⁷³⁵ АЈ, 110-10-17, стр. 1147, Допис Министарства иностраних послова Државној комисији за утврђивање злочина окупатора и њихових помагача, 27.6.1945; АЈ, 110-10-17, стр. 1146, Допис Министарства иностраних послова ДФЈ Комисији за утврђивање злочина окупатора и њихових помагача, 17.7.1945.

¹⁷³⁶ АЈ, 110-10-17, стр. 1380-1381, Државној комисији за ратне злочинце – Извештај посланства ДК у Дванаестој групи америчких армија, 24.7.1945.

¹⁷³⁷ В. Пекић, *Vreme i novo vreme*, стр. 235-237.

¹⁷³⁸ АЈ, 110-10-17, стр. 1380-1381, Државној комисији за ратне злочинце – Извештај посланства ДК у Дванаестој групи америчких армија, 24.7.1945.

комисије су такође констатовали да су подаци некомплетни и да неретко недостаје чин или чак име одређене личности.¹⁷³⁹

Значајно олакшање процедура за екстрадицију уследило је септембра исте године, када је делегатима југословенске комисије објашњено да ће представници војне власти у америчкој зони пристати на изручење ратног злочинца, за кога се адекватно документује кривица, чак и без обзира на то да ли је на међународној листи злочинаца Комисије уједињених народа.¹⁷⁴⁰ Ова чињеница била је посебно важна из разлога што је Аугуст Мајснер убрзо лоциран. Наиме, 13. октобра 1945. године, представници југословенске Комисије за ратне злочине при Европским војним снагама Сједињених Америчких Држава (USFET) известили су Државну комисију за утврђивање злочина окупатора, да су добили информацију да се код Дванаесте групе америчких армија налази Аугуст Мајснер и да је регистрован на међународној листи ратних злочинаца. Ово је омогућило да се за аустријског полицијског генерала екстрадиција затражи одмах.¹⁷⁴¹ Да се тако заиста и догодило, показује списак 38 ратних злочинаца, чија је екстрадиција затражена, датиран на 30. децембар 1945. године. На том списку Мајснер се налази испред Анте Павелића, Милана Недића, Младена Лорковића и других.¹⁷⁴² По свему судећи Американци су одговорили позитивно, тако да је генерал Мајснер званично предат југословенским властима, о чему је сачињен извештај 6. фебруара 1946. године.¹⁷⁴³ Овај догађај, испратила је и обновљена београдска *Политика*, објављујући свој текст са помпезним насловом 18. фебруара 1945. године.¹⁷⁴⁴

Овим су испуњени услови да генерал Мајснер и Драгомир Јовановић буду изведени пред суд. Ипак, Федеративна Народна Република Југославија (ФНРЈ) је врло тактично организовала суђења након рата. У складу са тим, Јовановић и Мајснер су изведени на различите судске процесе. То је био производ чињенице да су суђења ратним злочинцима груписана по ентитичкој припадности, а не карактеру установа којима су припадале.

5.4. Суђење

Након што се рат окончао, митраљеви су утихнули, а нови режими настојали да стабилизују своју власт. Тада је актуелизовано питање које је постављено у завршној фази рата, а које је у најкраћем подразумевало дилему везано за судбину нацистичких ратних злочинаца. Ипак, и поред многих дијаметрално супротних ставова, разнородних савезника прихваћена је идеја о великом и јавном судском процесу, на коме би се судило највишим нацистичким званичницима. У том смислу неопходно је било обезбедити фер и објективно суђење, које би на адекватан начин читавом свету представило тежину кривица које су сносили нацисти.¹⁷⁴⁵

¹⁷³⁹ АЈ, 110-10-17, стр. 1378, Државној комисији за ратне злочине – Извештај посланства Државне комисије у Дванаестој групи америчких армија, 24.7.1945.

¹⁷⁴⁰ АЈ, 110-10-17, стр. 1442, Допис делегације ДФЈ у Комисији Уједињених нација за Државну комисију за утврђивање злочина окупатора и њихових помагача, 15.9.1945.

¹⁷⁴¹ АЈ, 110-11-18, стр. 251, Допис Југословенске комисије за ратне злочине при USFET-у, 13.10.1945.

¹⁷⁴² АЈ, 110-11-19, стр. 988-990, Списак ратних злочинаца чија је екстрадиција тражена, 30.12.1945.

¹⁷⁴³ АЈ, 110-11-19, стр. 1113, Извештај Југословенске комисије за ратне злочине при USFET-у, 6.2.1946.

¹⁷⁴⁴ „Шеф Гестапоа у Београду и целој Србији, генерал Мајснер и други ратни злочинци предати нашим властима“, *Политика*, 17.2.1946, стр. 1.

¹⁷⁴⁵ N. Ehrenfreund, *The Nuremberg Legacy: How to Nazi War Crimes Trials Changed the Course of History*, Palgrave Macmillan 2007, p. 7-30.

Тако су послератна суђења постала врло значајна за кажњавање ратних злочинаца, уважавање жртава, изградњу културе сећања и стабилизацију власти на многим просторима. У складу са тим, судски процес у Нирнбергу, представљао је почетну тачку идеје извођења пред јавни и медијски праћен судски процес, носилаца једне идеологије која је у свом исходишту донела десетине милиона жртава и немерљиву здравствену, друштвену и поврх свега материјалну штету. У том смислу, Нирнбершки процес јесте представљао утемељење међународне правде, али је исто тако и представљао једну врсту експеримента, или чак импровизације.¹⁷⁴⁶

У ДФЈ и ФНРЈ ситуација је била посебно сложена. Наиме, вишеструки грађански рат који је вођен између разнородних етничких и политичких групација, из угла новоуспостављеног социјалистичког режима, захтевао је уништење свих противника у грађанском рату и идеолошких струја које су биле супротстављене идеологији Народноослободилачког покрета.¹⁷⁴⁷ Ипак, након тога, за новоуспостављени државни режим било је неопходно главне кривце казнити на судским процесима. У том смислу, Нирнбершки процес послужио је као идеја водилца при спровођењу послератне правде. Тако су нове власти Југославије организовале више процеса на којима су обједињени окупациони представници, сарадници окупатора или противници партизанског покрета у грађанском рату. Тиме је нови режим настојао да под јединственим оптужницама обједини различите противнике Партизанског покрета. Извођење на исти судски процес предратних политичара, представника владе у емиграцији, затим тзв. Владе народног спаса и команданата војних формација поражених у грађанском рату, омогућавало је властима нове Југославије да Народноослободилачки покрет представе као једини исправан, а насупрот томе осуде све своје политичке противнике.

5.4.1. Суђење групи Драгољуба Михаиловића и Драгомира Јовановића

Почевши од ослобођења Београда, дневни листови су повремено у јавности писали о злочинима који су вршени за време окупације. Карактер ових текстова био је различит. Од сумарних прича о логорима на Бањици и Сајмишту, затим Гестапоу, Специјалној полицији или деловању Драже Михаиловића, до кратких текстова који су бацали светло на злочине мањег обима.¹⁷⁴⁸ У оваквим околностима, дошло је до спорадичне појаве Драгомира Јовановића, најчешће у текстовима о Логору на Бањици или полицијском систему у окупираној земљи. Тако је *Политика* први пут значајније о Јовановићу писала преносећи саопштење Државне комисије за утврђивање ратних злочина о Логору на Бањици, којом је врло добро лоцирана улога тадашњег управника града у успостављању овог логорског комплекса. Осим тога, у самом тексту постојао је и тенденциозан део, по коме је на интервенције за пуштање некога из логора управник Београда наводно одговарао са: „Учинићу ако дражиновци то дозволе“ и „Учинићу ако дражиновци то желе“.¹⁷⁴⁹ Без обзира на спорне делове, овај и сличне текстове у којима се помиње Јовановић треба

¹⁷⁴⁶ R. Overly, „The Nuremberg trials: international law in the making“, in: *From Nuremberg to The Hague: The Future of International Criminal Justice* (ed. P. Sands), Cambridge University Press 2003, p. 1-3.

¹⁷⁴⁷ Када је реч о Равногорском покрету, језгро ове војне формације уништено је током маја 1945. године, од стране Југословенске армије на Зеленгори. (Б. Димитријевић, Н. Девић, *Босанска голгота: Слом снага ЈВуО у Босни 1945. године*, Београд 2021, стр. 471-482)

¹⁷⁴⁸ „Слободу нисте доживели, али ће вам бити захвална поколења и никад вас неће заборавити“, *Политика*, 23.11.1944, стр. 3; „На земунском јеврејском гробљу откопано је шест и по хиљада лешева мученика из логора на Сајмишту“, *Политика*, 7.12.1944, стр. 6; „Издајник Дража Михаиловић и његови фашистички саучесници“, *Политика*, 13.12.1944, стр. 1; „Сваки честит Београђанин у страху је очекивао да буде ухапшен и мучен у Гестапоу или у Специјалној полицији“, *Политика*, 15.12.1944, стр. 5, и др.

¹⁷⁴⁹ „Бањички логор“, *Политика*, 4.4.1945, стр. 2.

посматрати као настојање нових власти да тиме у јавности креирају повољну климу за велики судски процес. На њему је требало објединити Дражу Михаиловића, представнике Недићеве владе и оружаних одреда који су били под њеном командом, а затим их све жигосати као издајнике који су радили заједнички, припадали истом политичком полу и све своје снаге усмеравали против Народноослободилачког покрета. Управо у ту сврху, овакви текстови и јесу служили – да повежу све противнике у једно и створе климу за њихово кажњавање.

Након екстрадиције у Југославију, Драги Јовановић је смештен у затвор у згради бивше Главњаче. Драгомир Стојадиновић је годинама касније пренео да су стражари били озлојеђени према Јовановићу. Обраћали су му се са констатацијама да је „долијао“, а такође су према њему, током спровођења, неретко били и агресивни. Ипак, судећи по овом исказу, Јовановић је имао свој став и није престајао да се брани. Био је смештен у одвојеној ћелији у којој је увек била присутна стража, а исти извор такође наводи да је увек извођен последњи да обави своје физиолошке потребе.¹⁷⁵⁰

Уобичајена процедура била је да су окривљени за ратне злочине саслушавани од стране припадника службе безбедности. Током 1944. и 1945. године то је било у надлежности Одељења за заштиту народа (ОЗНА), које је марта 1946. године прерасло у Управу државне безбедности (УДБ).¹⁷⁵¹ Судећи по данас доступним изворима, Драгомир Јовановић је од органа ОЗНА-е саслушаван најмање 22 пута. Његово ислеђивање започело је већ 24. јула 1945. године, односно непуних недељу дана након екстрадиције, и трајало је до 1. новембра исте године.¹⁷⁵² У то време запажа се недовољно искуство и систематичност у раду иследника Одељења за заштиту народа, који, према сачуваним саслушањима, своја питања нису започели уопштеним подацима о пореклу, породици, образовању и кретању кроз положаје, како је то уобичајена полицијска пракса налагала, већ су одмах Јовановића испитивали о периоду Другог светског рата. Током саслушања су се доста неконтролисано кретали кроз теме, неретко скрећући на терен дневно-политичких задатака и испитујући окривљеног о предратним политичарима, њиховим закулисним радњама, раскалашном животу и слично. То је свакако био производ потребе ОЗНА-е да прикупља податке о идеолошким противницима и поседује арсенал за дискредитовање предратног монархистичког режима.

Ако погледамо генерално став Јовановића, можемо констатовати да је на саслушањима имао врло тактичан приступ, који ће свој коначни израз добити на самом судском процесу. Најчешће није избегавао да прича о осетљивим темама, као што су вршења репресалија. Настојао је да одговорност углавном скрене пре свега на окупаторе.¹⁷⁵³ Ипак, у одређеним случајевима, најчешће под притиском доказа, отворено је признавао своју кривицу.¹⁷⁵⁴ Чини се да је његова основна стратегија била да креира слику себе као полицијског професионалца, спремног на сведочење и да се као такав понуди за сарадњу, што је у одређеном облику на суђењу и учинио.

Овако детаљне исказе на саслушању, Јовановић је назвао „полагање рачуна“, али ипак његов отворен однос на саслушањима није му обезбедио лакши режим у затвору. Управо из тог разлога, жалио се 26. маја 1946. године на то да му је у последња три месеца ускраћено право на пријем пакета од породице. Из дописа се такође запажа да је претходно тражио и побољшање квалитета хране, што му је уважено. Такође, био је незадовољан и чињеницом да му није било

¹⁷⁵⁰ В. Пекић, *Vreme i novo vreme*, стр. 238-240.

¹⁷⁵¹ С. Цветковић, Н. Девић, *ОЗНА: репресија комунистичког режима у Србији 1944-1946: документи*, Београд 2019, стр. 90-92.

¹⁷⁵² *Колаборационисти пред судом ОЗНЕ*, стр. 165-342.

¹⁷⁵³ *Колаборационисти пред судом ОЗНЕ*, стр. 234-236.

¹⁷⁵⁴ *Колаборационисти пред судом ОЗНЕ*, стр. 235-236.

дозвољено примање дневне штампе. Осим тога, судећи по писму, Јовановић је био свестан да су му, и поред отворене сарадње, јако мале шансе да преживи и услед тога колоквијално је писао да су то његови „последњи часови“.¹⁷⁵⁵

Након готово 11 месеци у притвору ДФЈ и ФНРЈ, уследио је расплет за Драгомира Јовановића. Почевши од 10. јуна 1946. године, у дворани Пешадијске школе у Топчидеру организовано је суђење за Драгољуба Михаиловића и још 23 окривљена.¹⁷⁵⁶ Председник Војног већа Врховног суда био је пуковник Михаило Ђорђевић, док је оптужнице припремио тужилац, пуковник Милош Минић. Оптужени су добили браниоце, а Драгомир Јовановић је самостално одабрао Савка Дуканца,¹⁷⁵⁷ познатог београдског адвоката и бившег члана Демократске странке. *Политика* такође пише и да је Савко Дуканац, уз још четворицу бранилаца, дао изјаву да не жели да се прихвати одбране. Ипак, по службеној одлуци суда, конкретни адвокати морали су да преузму ову дужност.¹⁷⁵⁸

Материјал за оптужницу прикупила је Државна комисија за утврђивање злочина окупатора и њихових помагача. У вези Драгомира Јовановића, она се односила углавном на убиства у масама, терор, депортације, мучења грађанских лица, пљачку и издају народа.¹⁷⁵⁹ Оптужница је подигнута по основу чл. 46 Закона о уређењу народних судова и чл. 14 Закона о кривичним делима против народа и државе, а у смислу чл. 7 и 19 Закона о уређењу и надлежности војних судова у Југословенској армији. Драгомир Јовановић је на овом процесу био оптужени под редним бројем 17.¹⁷⁶⁰

Новинари *Политике* су из дела оптужнице који је посвећен Јовановићевим прекршајима помпезно издвојили његову наводну сарадњу са немачком обавештајном службом пре рата. Ипак, то се очигледно базирало на његовим исказима органима ОЗНА-е, али је по свему судећи, у овом случају значајнији био пропагандни ефекат. Наиме, то се уклапао у текстове на претходним странама, који су оптуживали Михаиловића за садејство са немачким и италијанским окупаторима. У том погледу новинари су врло јасно нагласили да је Јовановић био подређен и блиско сарађивао са генералом Мајснером. Са тим се пропагандно у потпуности уклапао текст о предратној обавештајној делатности овог полицијског функционера у корист Трећег Рајха. Најбоља потврда пропагандне функције текста у *Политици* је чињеница да је значајно мање упадљивим насловом констатовано да је „на основу одлука Драгог Јовановића стрељано десетине

¹⁷⁵⁵ ИАБ, БИА, Д. Јовановић, док. бр. 185, стр. 1-2, Жалба Д. Јовановића ОЗНА-и преко иследника, 26.5.1946.

¹⁷⁵⁶ Окривљени су били: Драгољуб Михаиловић, Стеван Мољевић, Младен Жујовић, др Живко Топаловић, Ђура Виловић, Радослав Радић, Славољуб Вранешевић, Милош Глишић, Слободан Јовановић, др Божидар Пурић, др Момчило Нинчић, Петар Живковић, Радоје Кнежевић, др Милан Гавриловић, Живан Кнежевић, Константин Фотић, Драгомир Јовановић, Танасије Динић, Велибор Јонић, Ђура Докић, Коста Мушицки, Бошко Павловић, др Лазар Марковић и др Коста Кумануди. Укупно 14 окривљених присуствовало је суђењу, док је десеторици суђено у одсуству. („Оптужница износи признање Драже Михаиловића да је још 1941. ступио у активну сарадњу с Немцима“, *Политика*, 11.6.1946, стр. 3)

¹⁷⁵⁷ Према исказу Јовановића, са Дуканцем је био у контакту још из међуратног периода, када је Дуканац код њега долазио „због масонских ствари.“ Јовановић је такође навео да је због врло високог положаја у масонској ложи, Дуканац хапшен током окупације, а затим и пуштен због његове интервенције. (*Колaborационисти пред судом ОЗНЕ*, стр. 206, 284) Да је Дуканац заиста припадао масонској ложи у 33. степену, потврђују и документа који су код њега пронађена приликом хапшења. (ИАБ, VdS, D – 132, Dukanac Savko, стр. 3, Попис ствари)

¹⁷⁵⁸ „Оптужница износи признање Драже Михаиловића да је још 1941. ступио у активну сарадњу с Немцима“, *Политика*, 11.6.1946, стр. 3.

¹⁷⁵⁹ *Документа са суђења Равногорском покрету* (прир. М. Зечевић), Београд 2001, стр. 157-161. (даље: *Документа са суђења Равногорском покрету*); АЈ, 110-804, стр. 86-365, Одлука о утврђивању злочина – Драгомир Драги Јовановић.

¹⁷⁶⁰ *Документа са суђења Равногорском покрету*, стр. 111-114.

хиљада лица.¹⁷⁶¹ Односно, штампа је већи медијски простор и значај придавала наводној сарадњи са органима нацистичке Немачке пре рата, него одговорности за смрт људи током окупације.

Након читања оптужнице, наредних неколико дана фокус судског процеса у потпуности је стављен на Дражу Михаиловића и улогу њему подређених одреда у грађанском рату.¹⁷⁶² Тек 20. јуна исте године, на сцену је поново ступио Драгомир Јовановић.¹⁷⁶³ На диретко питање председника суда да ли се осећа кривим по тачкама оптужнице, Јовановић је одговорио: „Из психозе времена у коме сам деловао, не осећам се кривим. По данашњем – да. Према томе – делимично.“¹⁷⁶⁴ Одмах је на самом почеку указао да се читав део оптужнице о његовој сарадњи са немачком обавештајном службом пре рата базира на сопственом исказу из кога се то не може децидирано закључити. У наставку претреса, одговарао је на питања о сарадњи са немачком полицијом пре рата, ступању у службу под окупацијом, затим о одмаздама које су, по његовој одлуци, вршили квислиншки органи, деловању Специјалне полиције и његовим контактима са покретом Драже Михаиловића. Такође, оптужени је говорио и о сарадњи са окупационим институцијама, између осталог и надлештвом генерала Мајснера, али и многим другим питањима.¹⁷⁶⁵

Из Јовановићевих одговора на суду може се закључити више ствари. Прво, своју одбрану базирао је на томе да је УГБ и ОГБ преузео по основу закона из 1927. и 1931. године, односно да тиме није прекршио међународни правни оквир.¹⁷⁶⁶ Затим преузимање ових положаја одбијао је да назове „ступањем у службу окупатору“, већ „ступање у службу свом народу“, инсистирајући на својој улози у нормализацији тешког стања у Београду, након априлског бомбардовања.¹⁷⁶⁷ По питању борбе против покрета отпора инсистирао је на легалитету и томе да се током окупације није борио против Народноослободилачког покрета, већ против законом забрањене КПЈ.¹⁷⁶⁸ У вези стрељања људи из логора на Бањици, настојао је да одговорност пребаци на Вујковића.¹⁷⁶⁹ Са друге стране, у неколико наврата, ипак је попустио и отворено признао да је његова сарадња, пре свега са генералом Мајснером, била „отворена сарадња са окупатором“.¹⁷⁷⁰ Такође је признао и да је делио награде припадницима полицијских формација, за сваког убијеног комунисту.¹⁷⁷¹

Приликом Јовановићевог исказа о састанку у селу Ражана дошло је до одређене дискрепанције у исказима, услед чињенице да је Јовановић описао своје присуство на овом састанку, док генерал Михаиловић није истакао да је тада присуствовао и управник Београда.¹⁷⁷² Услед тога, на предлог тужиоца Минића, извршено је суочавање оптужених. Том приликом

¹⁷⁶¹ „Драги Јовановић сарађивао је с Немцима још 1938.“, *Политика*, 11.6.1946, стр. 7.

¹⁷⁶² „Дража Михаиловић потврђује да су у Југославији партизани први почели борбу против окупатора, док су његове јединице нападале партизанае чак и под његовом непосредном командом“, *Политика*, 12.6.1946, стр. 2; „Првенство припада партизанима“, *Политика*, 12.6.1946, стр. 3; „Легализовање Михаиловићевих одреда“, *Политика*, 12.6.1946, стр. 4; „Оптужени Михаиловић признаје да су сви његови команданти активно сарађивали са окупатором“, *Политика*, 13.6.1946, стр. 2; „Јуче се оптужени Михаиловић сагласио са тужиоцем, признао да су сви његови команданти издајници и да је он сарађивао са окупатором“, *Политика*, 15.6.1946, стр. 2; „Четници су под паролом „с вером у бога, за краља и отаџбину“ вршили издају“, *Политика*, 15.6.1946, стр. 3; и др.

¹⁷⁶³ Записник са судског саслушања Драгомира Јовановића објављен је у: *Документа са суђења Равногорском покрету*, стр. 931-998.

¹⁷⁶⁴ ИАБ, БИА, Д. Јовановић, док. бр. 151, стр. 1, Записник са суђења Драгомиру Јовановићу – Драгом;

¹⁷⁶⁵ ИАБ, БИА, Д. Јовановић, док. бр. 151, Записник са суђења Драгомиру Јовановићу – Драгом.

¹⁷⁶⁶ ИАБ, БИА, Д. Јовановић, док. бр. 151, стр. 7, Записник са суђења Драгомиру Јовановићу – Драгом.

¹⁷⁶⁷ ИАБ, БИА, Д. Јовановић, док. бр. 151, стр. 9, Записник са суђења Драгомиру Јовановићу – Драгом.

¹⁷⁶⁸ ИАБ, БИА, Д. Јовановић, док. бр. 151, стр. 23, Записник са суђења Драгомиру Јовановићу – Драгом.

¹⁷⁶⁹ ИАБ, БИА, Д. Јовановић, док. бр. 151, стр. 102, Записник са суђења Драгомиру Јовановићу – Драгом.

¹⁷⁷⁰ ИАБ, БИА, Д. Јовановић, док. бр. 151, стр. 21, Записник са суђења Драгомиру Јовановићу – Драгом.

¹⁷⁷¹ ИАБ, БИА, Д. Јовановић, док. бр. 151, стр. 27-28, Записник са суђења Драгомиру Јовановићу – Драгом.

¹⁷⁷² *Документа са суђења Равногорском покрету*, стр. 382-391.

Михаиловић се обратио Јовановићу: „Да сам ја знао да сте ви организатор Бањичких логора, ви ни из Београда не би изашли. Даље, цео тај разговор и састанак са Недићем, то је велика моја грешка, то је тачно. Он је био уговорен између вас (Јовановића, прим. Р.Т.), Калабића, а како видим и Рачића.“¹⁷⁷³ У наставку суочавања, тужилац је упитао да ли је Јовановић преко свог шурака Драгутина Бојовића упутио Михаиловићу два писма и једног пса. На то је Јовановић одговорио потврдно, а Михаиловић је најпре рекао: „Његов шурак Бојовић га је мрзео и казао је да га треба убити“, а затим и: „Нисам се бавио псима за време рата.“¹⁷⁷⁴ Тако практично можемо закључити да је својим исказом о сарадњи са Равногорским покретом, али и наступом на суочењу, Јовановић једним делом поткопао исказ Драгољуба Михаиловића о сарадњи са Недићевом владом. Овакав наступ можемо сматрати његовим личним прилогом реализацији доказивања кривице бившег команданта ЈВуО, али и даљем покушају „нуђења“ новим властима за сарадњу.

У наставку суђења, Јовановић је одговарао најпре на питања сопственог браниоца, Савка Дуканца. Без обзира на чињеницу да Дуканац у почетку није желео да се прихвати одбране Јовановића, током суђења бившем управнику Београда је постављао питања која су најчешће давала прилику за одбрану оптуженог. Односно, одговарајући на питања оптужени је објашњавао да није био наклоњен нацизму, затим да је ступање на чело УГБ и ОГБ било искључиво у сврху помоћи Београду, као и то да је његова борба против комунистичког покрета отпора била резултат закона Краљевине Југославије из 1920. године, по коме је КПЈ била забрањен политички покрет. Да би додатно појачао свој исказ, Јовановић је саставио списак људи којима је наводно помогао током окупације, и приликом сопствене одбране, предао га суду.¹⁷⁷⁵ То је вероватно био предлог сведока, који је састављен пре почетка суђења, а на коме се налазе и следећа имена – супруга и ћерка Ивана Рибара, затим удовица војводе Мишића и њихов син Војислав, Владислав Рибникар, професор универзитета Синиша Станковић, Војислав Грол, и други.¹⁷⁷⁶

Део претреса на коме је испитиван Јовановић завршен је питањима која су поставили адвокат Ђоновић, бранилац Драже Михаиловића и адвокат Давид Алкалај, бранилац Момчила Нинчића, коме се судило у одсуству. И док је Ђоновић углавном постављао питања везано за Јовановићев лични однос према ројалистичком покрету, као и однос Специјалне полиције и Гестапоа према овом покрету, Давид Алкалај је поставио питања у потпуно другом правцу, односно претрес превео у поље страдања Јевреја у Београду. То је, по свему судећи, био производ Алкалајевог јеврејског порекла и чињенице да су му, како је сам на суду истакао, супруга и деца страдали током окупације.¹⁷⁷⁷ Убрзо након питања адвоката Алкалаја, тужилац и председник Војног већа су поставили још неколико питања, након чега је претрес завршен.

¹⁷⁷³ ИАБ, БИА, Д. Јовановић, док. бр. 151, стр. 57, Записник са суђења Драгомиру Јовановићу – Драгом. О овом делу суочавања остао је сачуван и видео извештај са суђења. („Драги Јовановић и Драгољуб Дража Михаиловић о међусобној сарадњи на суду (1946)“, <<https://www.youtube.com/watch?v=ZFIBfgXKA7w>> (приступ: 22.5.2021)

¹⁷⁷⁴ ИАБ, БИА, Д. Јовановић, док. бр. 151, стр. 59, Записник са суђења Драгомиру Јовановићу – Драгом.

¹⁷⁷⁵ ИАБ, БИА, Д. Јовановић, док. бр. 151, стр. 105-112, Записник са суђења Драгомиру Јовановићу – Драгом.

¹⁷⁷⁶ ИАБ, БИА, Д. Јовановић, док. бр. 186, стр. 1-3, Окривљени Јовановић већу Врховног суда, 10.6.1946.

¹⁷⁷⁷ ИАБ, БИА, Д. Јовановић, док. бр. 151, стр. 112-117, Записник са суђења Драгомиру Јовановићу – Драгом.

Слика 61: *Оптужени, Јовановић седми са лева*¹⁷⁷⁸

Слика 62: *Јовановић на суђењу*¹⁷⁷⁹

Слика 63: *Михаиловић и Јовановић на суђењу*¹⁷⁸⁰

Слика 64: *Михаиловић и Јовановић на суђењу*¹⁷⁸¹

Наредних дана, фокус је на судском процесу померен на друге оптужене. Већ 21. јуна 1946. године пред суд су изведени Танасије Динић и Велибор Јонић. Током њихових саслушања, бивши управник Београда под окупацијом суочен је са обојицом оптужених. Са Динићем је имао дијаметрално супротне изјаве по питању одређених репресалија, затим логора на Бањици и Комисије за утврђивање одговорности за улазак Југославије у рат. Том приликом Динић и Јовановић су се међусобно оптуживали, док је Јовановић по питању оснивања логора на Бањици кривицу покушао да пребаци на генерала Недића.¹⁷⁸² Ипак, у потпуности је изгубио из вида да крајем јуна и почетком јула 1941. године Милан Недић није био на челу тзв. Владе народног спаса, већ је тада још увек постојао Савет Комесара. Тиме је његов исказ и покушај самоаболирања за оснивање Логора на Бањици остао потпуно неуспешан.

Истог дана, Драгомир Јовановић изведен је и на суочење са Велибором Јонићем, бившим министром просвете у тзв. Влади народног спаса. Управник Београда под окупацијом укључен је у саслушање Јонића у вези Завода за принудно васпитање у Смедеревској Паланци. По овом

¹⁷⁷⁸ МЖГ, АББ, Фотографије, Слике-Србија.

¹⁷⁷⁹ МЖГ, АББ, Фотографије, Слике-Србија.

¹⁷⁸⁰ <www.fakti.org> (приступ: 22.5.2021)

¹⁷⁸¹ МЖГ, АББ, Фотографије, Слике-Србија.

¹⁷⁸² *Документа са суђења Равногорском покрету*, стр, 1033-1039; „Суочење оптужених Динића и Јовановића“, *Политика*, 22.6.1946, стр. 4.

питању Јовановић је одговорио да он није имао везе са том установом и да је делегирао Бећаревића и Грујичића, који су решавали ова питања и одржавали везу са министром Јонићем.¹⁷⁸³

Након 14 дана испитивања оптужених, Војно веће Врховног суда овај део процеса је закључило. Почевши од 24. јуна 1946. године уследио је доказни поступак. У ту сврху, пред суд су у звању сведока изведена многа лица, почевши од бивших министара Милана Грола и Милоша Трифуновића.¹⁷⁸⁴ Током 29. јуна исте године, искази сведока, који су се низали претходних дана, употпуњени су читањем оригиналних докумената, која су као доказни материјал приложена оптужници.¹⁷⁸⁵ Током доказног поступка, одређена документа односила су се и на Драгомира Јовановића, што је штампа обилато користила. Тако је *Политика* писала: „Злочинац Јовановић је био једна од најважнијих квислиншких личности у Београду. За услуге у служби окупатору немачки командујући генерал и заповедник Србије почаствовао га је рангом министра.“¹⁷⁸⁶ Као што смо већ представили, заслужан за Јовановићев ранг министра био је виши СС и полицијски вођа генерал Мајснер. То потврђује чињеницу да су многе материјалне грешке изнете током суђења, ипак биле пре свега у сврху пропаганде и реализације њених политичких циљева.

Доказни поступак окончан је 4. јула 1946. године. Након тога, пред суд су изведени сведоци одбране. *Политика* је тенденциозно писала: „Јуче су сведочиле две жене. Њихово сведочење било је тако несигурно и намештено да је на крају испало на штету одбране.“¹⁷⁸⁷ Доказни поступак крунисао је тужилац Милош Минић, својом изјавом 8. јула исте године, када је констатовао да је оптужница кроз доказе „добила изванредно јаку, убедљиву и непобитну потврду.“ Закључак тужиоца био је да су оптужени или признали кривицу, или је њихова кривица потврђена кроз приложене документе. Поврх свега, тужилац Минић је констатовао да су сви оптужени имали идентичну политичку линију, која се базирала на издаји народа и помагању окупатора да угуши Народноослободилачки покрет.¹⁷⁸⁸ Овим је настојање твораца Београдског процеса да обједини различите политичке чиниоце у један, антипартизански, добило своју потпуну потврду.

Након тога, почевши од 10. јула 1946. године, одбране су изнели браниоци оптужених. Драгомир Јовановић је усвојио одбрану свог браниоца, али је инсистирао на томе да сам изложи своју завршну реч.¹⁷⁸⁹ У садржају овог завршног излагања, запажа се више различитих тенденција. Наиме, бивши управник Београда настојао је да истакне позитивне ствари у свом деловању, а своју улогу у ратним злочинима представи као потезе, за које је сматрао да у

¹⁷⁸³ *Документа са суђења Равногорском покрету*, стр. 1048; „Омладинци из Завода у Паланци упућивани су у Специјалну полицију“, *Политика*, 22.6.1941, стр. 5.

¹⁷⁸⁴ „Сведочење бивших министара Грола и Трифуновића још потпуније је осветлило присну сарадњу издајника Михаиловића и емигрантске владе“, *Политика*, 26.6.1946, стр. 3-4.

¹⁷⁸⁵ „Стотине оригиналних докумената издајника Михаиловића и његових команданата потврђују сарадњу четника са фашистичким окупаторским трупима у борби против народа Југославије и њихове слободе“, *Политика*, 30.6.1946, стр. 5; *Документа са суђења Равногорском покрету*, стр. 1527-1888; *Izdajnik i ratni zločinac Draža Mihailović pred sudom: stenografske beleške i dokumenta sa suđenja Dragoljubu – Draži Mihailoviću*, Београд 1946, стр. 423-470; *Документи о издајству Драже Михаиловића*, књ. 1 (прир. Државна комисија за утврђивање злочина окупатора и њихових помагача), Београд 1945.

¹⁷⁸⁶ „На јучерашњем суђењу завршено је читање докумената које је предложио тужилац пуковник Минић“, *Политика*, 3.7.1946, стр. 3.

¹⁷⁸⁷ „У циљу угушивања народне демократије на Балкану оптужени Михаиловић успостављао је везе са Велчевом у Бугарској, Маниуом у Румунији, Зервасом у Грчкој и Мухаремом Барјатарџијем у Албанији, *Политика*, 5.7.1941, стр. 3

¹⁷⁸⁸ *Документа са суђења Равногорском покрету*, стр. 1929-1978.

¹⁷⁸⁹ „И издајник Јовановић покушао је што мање да говори о својим највећим злочинима“, *Политика*, 12.7.1946, стр. 5.

идеолошки и национално преломним временима доносе позитивно дејство по српски народ.¹⁷⁹⁰ Тако је завршну реч започео сублимирањем тешке ситуације у Београду након априлског бомбардовања. Ступање у управне органе под окупацијом објаснио је са једне стране тешким стањем Београда, који је захтевао функционалне органе, а са друге стране инсистирао је на томе да су међународни правни оквир и акт о капитулацији прописалиостанак на положајима, пре свега полицијских органа.¹⁷⁹¹ Такође, Јовановић је посебно раздвојио период након почетка Операције Барбароса и антикомунистички став повезао са предратном борбом против комунизма и чињеницом да је КПЈ по важећим законима Краљевине Југославије била забрањен, антидржавни политички субјект. У том смислу, инсистирао је и на чињеници да га је став Емигрантске владе учврстио у том погледу, из разлога што је влада у Лондону прокламовала наставак државно-правног континуитета. Генерално је антикомунистичку борбу, коју је сам организовао, представио као борбу против саботажа, које су водиле у немачке репресалије. Самим тим свој антикомунизам поистоветио је са директним спасавањем српског народа. Да би употпунио темељно припремљену одбрану, негирао је сопствену борбу против Народноослободилачког покрета и свео је на борбу против забрањене КПЈ.¹⁷⁹²

Осим тога, бивши управник Београда је у својој завршној речи вишеструко жигосао немачки окупациони фактор, са којима је током рата блиско сарађивао. Вермахт је називао „обесном немачком солдатском“, док је Операцију Барбароса окарактерисао као „лудачки, мегаломански и изазивачки напад Хитлера на СССР.“ На суду се гнушао немачких репресалија и испричао како се наводно трудио да се оне из Крагујевца и Краљева не пренесу и у Београд.¹⁷⁹³

Овакав наступ током завршне речи био је по много основа тенденциозан и врло често супротстављен реалном стању ствари. Снажно је обележен селективним вађењем догађаја из контекста и ублажавањем сопствене кривице. Јовановић је настојао да кривицу скрене на НДХ и наводне претње окупатора да ће, ако српски органи у земљи не заведу ред, окупирану Србију поделити између њима непријатељских и суседних сателитских држава.

Ипак, пажљиво читање завршне речи између редова открива праве намере које је имао бивши управник Београда. Наиме, пребацујући кривицу на окупатора, НДХ и разне друге политичке факторе, Јовановић је себе настојао да представи као непопуларног професионалца. У више наврата је поменуо да је он искључиво чиновник који је служио државном режиму и своју службу пре рата упоредио са службом коју безбедносни органи ФНРЈ врше након рата. Осим тога, у више наврата је похвалио режим нове државе, Југословенску армију и безбедносне структуре. Јосипа Броза Тита назвао је „висока личност маршала Тита“ и тиме између редова изразио свој позитиван став према новој држави.¹⁷⁹⁴ У складу са тим, мишљења смо да је читава завршна реч, добро осмишљен покушај правне одбране, али да у њој постоји и видљива воља за сарадњом са новим властима. То у потпуности долази до изражаја, ако имамо у виду да је у једном тренутку Јовановић констатовао да он никада није био лични противник КПЈ и Народноослободилачког покрета.¹⁷⁹⁵

На завршном претресу, 15. јула 1946. године, Војно веће Врховног суда ФНРЈ изрекло је пресуду за 24 оптужена на овом судском процесу. Сви оптужени оглашени су кривим што су током рата ступили у сарадњу са окупатором, „ради заједничког угушења општенародног устанка

¹⁷⁹⁰ ИАБ, БИА, Д. Јовановић, док. бр. 152, Завршна реч Драгомира Јовановића – Драгог.

¹⁷⁹¹ ИАБ, БИА, Д. Јовановић, док. бр. 152, стр. 1-8, 32-33, Завршна реч Драгомира Јовановића – Драгог.

¹⁷⁹² ИАБ, БИА, Д. Јовановић, док. бр. 152, стр. 10-19, Завршна реч Драгомира Јовановића – Драгог..

¹⁷⁹³ ИАБ, БИА, Д. Јовановић, док. бр. 152, стр. 2, 10, 13, 36, Завршна реч Драгомира Јовановића – Драгог.

¹⁷⁹⁴ ИАБ, БИА, Д. Јовановић, док. бр. 152, стр. 8, 15-17, Завршна реч Драгомира Јовановића – Драгог.

¹⁷⁹⁵ ИАБ, БИА, Д. Јовановић, док. бр. 152, стр. 16, Завршна реч Драгомира Јовановића – Драгог.

и подржавања окупације“, као и што су „извршили злочин издаје народа и отаџбине.“ Осим тога, пресуда је констатовала да су отпужени „организовали, наређивали и извршавали или подстрекивали на извршавање небројених злочина над народом.“¹⁷⁹⁶ Драгомир Јовановић – Драги, заједно са још десеторицом оптужених осуђен је на казну смрти стрељањем.¹⁷⁹⁷ По овој пресуди, осуђени су поднели молбу за помиловање Президијуму Народе скупштине ФНРЈ. Ипак, ово тело је већ сутрадан одбило њихову молбу.¹⁷⁹⁸ Тиме је судбина Драгомира Јовановића била и дефинитивно одређена.

5.4.2. Суђење групи генерала Мајснера

Након што је окончано суђење групи предвођеној Драгољубом Михаиловићем, започеле су припреме наредног великог судског процеса. Тако је од краја августа, до почетка септембра у више наврата саслушаван Аугуст Мајснер. Том приликом, генерал Мајснер је говорио о сопственом наименовању у окупирану Србију, затим командном ланцу, задацима, употреби полицијских формација, формирању СС-дивизије „Принц Еуген“, Бањичком логору и другим важним питањима.¹⁷⁹⁹ Ипак, јасно се запажа чињеница да је бивши виши СС и полицијски вођа покушао да негира сопствену кривицу. По питању борбе против устаника, настојао је да одговорност скрене у потпуности на војног заповедника Србије, док је једноставно негирао сопствено учешће у формирању СС-дивизије „Принц Еуген“. На питања о репресалијама, такође је изјавио да је то одређивао војни заповедник, покушавајући да у потпуности пренебрегне своју улогу, која се састојала у подношењу предлога за одмазде. За разлику од тога, у вези логора на Бањици, Мајснер је одговорност пребацио на себи подређеног заповедника Полиције безбедности, Емануела Шефера.¹⁸⁰⁰ Такође, на питања о „решењу Јеврејског питања“ у Србији, аустријски генерал је настојао да кривицу у потпуности скрене на Шефера, изговарајући се тиме да је њему подређени заповедник у потпуности по овим питањима био аутономан и на тим пословима сарађивао са Главним уредом безбедности Рајха.¹⁸⁰¹

Паралелно са припремањем судског процеса, почевши од ослобођења Београда, штампани листови су често писали о злочинима окупационе управе у Србији. Посебно се запажа да је у том процесу Гестапо означен као нека врста синонима за деловање окупационе управе у Србији.¹⁸⁰² У складу са тим, на процесу припадницима немачких полицијских формација највишег ранга, обједињени су некадашњи функционери Полиције и Службе безбедности са појединим

¹⁷⁹⁶ АЈ, 110-824-722 до 739, Пресуда 1/46; *Документа са суђења Равногорском покрету*, стр. 2367-2369.

¹⁷⁹⁷ Поред Јовановића, на казну смрти стрељањем осуђени су и: Драгољуб Михаиловић, Младен Жујовић, Радослав Радић, Милош Глишић, Петар Живковић, Танасије Динић, Велибор Јонић, Ђура Докић, Коста Мушички и Бошко Павловић. (АЈ, 110-824-722 до 739, Пресуда 1/46; *Документа са суђења Равногорском покрету*, стр. 2383-2385)

¹⁷⁹⁸ АЈ, 15 – Президијум Народне скупштине ФНРЈ, 38-423, Одлука бр. 9647, 16.7.1946.

¹⁷⁹⁹ АЈ, 110-324-906 до 908, Записник о саслушању Аугуста Мајснера, 31.8.1946; АЈ, 110, ф. 324, стр. 909, Наставак саслушања Аугуста Мајснера, 4.9.1946.

¹⁸⁰⁰ АЈ, 110-324-906 до 908, Записник о саслушању Аугуста Мајснера, 31.8.1946.

¹⁸⁰¹ АЈ, 110-324-909, Наставак саслушања Аугуста Мајснера, 4.9.1946.

¹⁸⁰² „Сваки честити Београђанин у страху је очекивао да буде ухапшен и мучен у Гестапоу или у Специјалној полицији“, *Политика*, 15.12.1944, стр. 5; „Немци, творци пећи за спаљивање лешева на Бањици и Сајмишту“, *Политика*, 4.3.1945, стр. 5; „Ломача у Јајинцима“, *Политика*, 20.7.1945, стр. 5; „Сајмиште – мучилиште народа Југославије“, *Политика*, 13.1.1946, стр. 5; „Шеф гестапоа у Београду и целој Србији, генерал Мајснер и други ратни злочинци предати нашим властима“, *Политика*, 18.2.1946, стр. 1.

функционерима Полиције поретка. Без обзира на разнородност положаја оптужених, штампа је неретко, услед негативне конотације самог имена, ову групу везивала за Гестапо.¹⁸⁰³

Сам судски процес започео је 9. децембра 1946. године, када су пред суд изведена укупно 22 припадника полицијско-безбедносних организација Трећег Рајха у Србији.¹⁸⁰⁴ За разлику од групе у коју је спадао и Драгомир Јовановић, ово суђење вођено пред Већем Војног суда за град Београд. Председник суда био је капетан Вук Гучетић, док је заступник војног тужиоца Југословенске армије био мајор Владо Лакић.¹⁸⁰⁵ Бранилац генерала Мајснера, као и још седам оптужених, био је поручник Мило Мариновић.¹⁸⁰⁶

Оптужница овој групи оптужених лица усредредила се на више различитих врста кривице. Терећени су за обавештајни рад у корист разбијања Краљевине Југославије, затим хапшење, терор, конфинирање у логоре, масовна убиства талаца и сличне, најтеже прекршаје међународног права.¹⁸⁰⁷ Генерал Аугуст Мајснер изведен је пред суд трећег дана суђења, и том приликом је изјавио да се не осећа кривим по тачкама оптужнице, јер је „само извршавао Химлерова наређења“. Осим тога, *Политика* пише да је током читавог саслушања настојао да у потпуности скрене кривицу са своје личности, одбијајући да је он уопште и доносио наређења о стрељању лица.¹⁸⁰⁸ Такав приступ на јавном претресу у потпуности се уклапа са изјавама које је генерал Мајснер дао током саслушања. Осим тога, ако имамо у виду чињеницу да је током окупације, према већ представљеним тврдњама његовог ађутанта, аустријски полицијски генерал давао искључиво наредбе усмене природе, можемо констатовати да је на суђењу управо играо на карту потенцијално малог броја писмених наредби, које су подразумевале вршење одмазди.

У складу са тим, оптужени Мајснер је понављао формулације са саслушања – да су логори били само формално под његовом командом и да је искључиво преносио наређења од Хајнриха Химлера, на себи подређене органе. Такође је изјавио да режим у окупираној Србији није био строг, али да ратни услови захтевају жртве, па их је тако било и на овој окупираној територији. Позивајући се на Хашку конвенцију, настојао је да вршење масовних репресалија у потпуности сведе на „кажњавање људи ухваћених са оружјем у рукама“. Поврх свега, од одговорности за

¹⁸⁰³ „Пред Већем Војног суда за град Београд почело је суђење групи ратних злочинаца“, *Борба*, 10.12.1946, стр. 7; „Немачки злочинци узалуд покушавају да скину са себе одговорност за тешке злочине које су починили у Србији“, *Борба*, 11.12.1946, стр. 7; „На јучерашњем суђењу сведоци су говорили о тешким злочинима гестаповача на Бањици и другим мучилиштима“, *Борба*, 14.12.1946, стр. 8; „Јуче су изнели нове појединости о страховитим злочинима оптужених гестаповача“, *Борба*, 15.12.1946, стр. 6; „Преживели логораши изнели су зверске методе мучења на Бањици и Сајмишту“, *Борба*, 17.12.1946, стр. 5; „Сведочења о злочинима Гестапоа у околини Бора и о прогонима и уништењу Јевреја у Србији“, *Борба*, 18.12.1946, стр. 4; „Сведоци говоре о мучењу, стрељању, гушењу и тровању у гестаповским логорима“, *Политика*, 18.12.1946, стр. 5, и др.

¹⁸⁰⁴ На овом судском процесу оптужени су: Аугуст Мајснер, Вилхелм Фукс, Ханс Хелм, Фридрих Полте, Лудвиг Тајхман, Ернест Вајман, Фриц Милер, Ернест Хестерберг, Јосип – Сеп Хан, Тома Пфедер, Херман Мелер, Паул Фаненшјајбер, Рихард Казерер, Јозеф Екерт, Карл Рајц, Алберт Тенесен, Хајнрих Хорман, Херман Мауланц, Курт Брајштет, Паул Илте, Алојз Гренц и Валтер Хоринг. („Пред Већем Војног суда за град Београд почело је суђење групи ратних злочинаца“, *Борба*, 10.12.1946, стр. 7)

¹⁸⁰⁵ *Немачки ратни злочини 1941-1945: Пресуде југословенских војних судова* (Ђ. Н. Лопичић), Београд 2009, стр. 99. (даље: *Немачки ратни злочини: Пресуде југословенских војних судова*)

¹⁸⁰⁶ *Немачки ратни злочини: Пресуде југословенских војних судова*, стр. 99.

¹⁸⁰⁷ АЈ, 110, ф. 324, 78-735 до 741, Одлуке о утврђивању злочина окупатора и њихових помагача; „Пред Већем Војног суда за град Београд почело је суђење групи ратних злочинаца“, *Борба*, 10.12.1946, стр. 7.

¹⁸⁰⁸ „Пред судом је јуче одговарао један од најсвирепијих целата српског народа генерал полиције Аугуст Мајснер“, *Политика*, 12.12.1946, стр. 3.

спаљивање лешева у Јајинцима, бранио се формулацијом да је овај посао настављен и након његовог одласка.¹⁸⁰⁹

Након исказа оптужених, пред судом су своје изјаве дали и сведоци. Најчешће су то били људи који су током окупације конфинирани у логоре, затворени у затворе или присуствовали акцијама чишћења терена и масовних репресалија.¹⁸¹⁰ За потребе овог процеса саслушаване су и личности врло високог друштвеног статуса и угледа. Први исказ дао је Синиша Станковић, универзитетски професор и председник Президијума Народне скупштине. Након њега сведочио је и Стефан Ђелинео, такође професор универзитета, као и Велибор Глигорић, директор драме Народног позоришта у Београду.¹⁸¹¹ Након доказног поступка, тужилац је дао своју завршну реч у којој је констатовао да је оптужница потврђена признањима оптужених или доказима и исказима сведока. Овај део суђења закључен је излагањем одбране и завршним речима оптужених.¹⁸¹²

Суђење групи Генерала Мајснера, званично је окончано 22. децембра 1946. године, када је изречена пресуда оптуженима. Генерал полиције Аугуст Мајснер оглашен је кривим по основу девет тачака. Пресуда је подразумевала доказану кривицу по основу реорганизације и учвршћивања репресивног полицијског система у окупираној Србији, затим организовања и извођења казних експедиција које су резултирале „разарањем насеља, масовним убијањем становништва или одвођењем у логор“. Осим тога, Мајснерова кривица доказана је и по основу употребе полицијских формација за спровођење реквизиција, масовних хапшења, стрељања и мучења у затворима и логорима, као и наредбе о стрељањима у односу 1:100. Поврх свега аустријски генерал осуђен је и за залагање при образовању СС-дивизије „Принц Еуген“ и њену употребу на терену, као и депортације југословенских интернираца и спречавање отварања Београдског универзитета.¹⁸¹³

У складу са доказаном кривицом, по основу члана 3 Закона о кривичним делима против народа и државе, а с обзиром на члан 4 истог Закона, суд је донео пресуду – казна смрти вешањем за генерала Аугуста Мајснера и још осам осуђених.¹⁸¹⁴ У складу са правним могућностима, осуђени су поднели молбе за помиловање, али одговор на њих није био позитиван.¹⁸¹⁵

¹⁸⁰⁹ „Химлер је упутио у Србију злочинца Мајснера да организује систематско истребљење српског народа“, *Политика*, 13.12.1946, стр. 5.

¹⁸¹⁰ „Људи који су гледајући смрти у очи гладовали и били мучени у бањичком логору описују језива зверства својих мучитеља“, *Политика*, 15.12.1946, стр. 5; „Сведоци говоре о мучењу, стрељању, гушењу и тровању у гестаповским логорима“, *Политика*, 18.12.1946, стр. 5.

¹⁸¹¹ „Људи који су гледајући смрти у очи гладовали и били мучени у бањичком логору описују језива зверства својих мучитеља“, *Политика*, 15.12.1946, стр. 5.

¹⁸¹² „За време страховладе генерала полиције Мајснера уништено је у Србији 80.000 људи, жена и деце“, *Политика*, 19.12.1946, стр. 4.

¹⁸¹³ АЈ, 110-824-795 до 797, Пресуда суда бр. 725/46; *Немачки ратни злочини: Пресуде југословенских војних судова* стр. 105-108.

¹⁸¹⁴ АЈ, 110-824-802, Пресуда суда бр. 725/46; Ђ. Н. Лопичић, *Немачки ратни злочини*, стр. 116.

¹⁸¹⁵ АЈ, 110-824-791; АЈ, 110-824-319 до 360, Одлука бр. 203, 20.1.1947.

5.5. Епилог

5.5.1. Смрт

Након одбијања молбе за помиловање припадницима групе Драгољуба Михаиловића, ближило се извршење пресуде. Већ 16. јула 1946. године, према исказу Љуба Лазаревског, тадашњег припадника НКОЈ-а и стражара на судском процесу, осуђеницима су омогућене опроштајне посете. Лазаревски такође тврди да је најдужи ред за опраштање био управо код Драгог Јовановића и да већи део људи, упркос посетама током читавог преподнева, није ни стигао на ред да се са њим опрости.¹⁸¹⁶ Истог дана, Драгомир Јовановић саставио је опроштајна писма породици – ћерки, супруги, мајци и сестри. Ова писма, до данас сачувана у оригиналу, представљају последњи поздрав породици, али исто тако и неку врсту породичног завета. Поред опроштаја, Јовановић је своју ћерку и супругу замолио да живе у слози и да се међусобно чувају. Такође, изразио је жељу да породица успомену на њега чува паљењем свећа 27. априла, на дан када се од породице растао у емиграцији, затим на крсну славу Ђурђиц и на дан његове смрти.¹⁸¹⁷ Односно, Јовановић је по свему судећи био свестан да однос његове ћерке и супруге није био идеалан и настојао је да своје последње поруке усмери у правцу њиховог помирења. Такође, настојао је да успомену на себе одржи захтевом о симболичном помену, паљењем свећа чак три пута годишње, што није била уобичајена пракса у српској хришћанској традицији.

Ипак, поред људских и породичних осећања, Јовановић ни опроштајна писма није успео да лиши тешког бремена одговорности, која је стајала над његовим именом, а које је очигледно био свестан. Тако је својој јединици поручио да је он волео своју земљу, у њену корист читав век радио, и да она такође треба увек да воли своју земљу и свој народ.¹⁸¹⁸ Са друге стране, супруги је писао о томе да се херојски држао на суду, дубоко уверен да је читаву каријеру делао искључиво у интересу српског народа. Слично као ћерку, и супругу је замолио да буде „радна и велика српкиња, човек, па онда и жена“.¹⁸¹⁹ Овако конципирана порука имала је, чини се, две адресе. Са једне стране, требало је да усмери деловање супруге и ћерке. Са друге стране, Јовановић је сасвим сигурно био свестан чињенице да ће његова опроштајна писма бити прочитана од стране официра НКОЈ-а и УДБ-е и у том смислу је инсистирао на патриотизму и национализму, покушавајући да оправда своју улогу и евентуално се још једном понуди за сарадњу.

Такође, опроштајна писма бившег управника Београда била су оптерећена и финансијским стварима. Односно, његова склоност ка материјалном, која је посебно долазила до изражаја кроз период окупације, оптерећивала га је и у последњим данима. Тако је супруги и ћерки давао упутства како да поделе имовину.¹⁸²⁰ Осим тога, упутио је и писмо Свети Стефановићу, помоћнику министра унутрашњих послова, у коме га моли да се код свог ресорног министра Александра Ранковића, заузме за враћање стана и пензије његовој мајци, који су јој у претходном периоду одузети.¹⁸²¹

¹⁸¹⁶ “Љубо Лазаревски, мајор ОЗНЕ – стreljanje Драже Михаиловића“, <<https://www.youtube.com/watch?v=0pff3Lu11Fg&t=2291s>>, (приступљено: 31.5.2021)

¹⁸¹⁷ ИАБ, БИА, Д. Јовановић, док. бр. 197, стр. 1, Опроштајно писмо Д. Јовановића ћерки Нини, 16.7.1946; ИАБ, БИА, Д. Јовановић, док. бр. 1-4, Опроштајно писмо супруги, 16.7.1946.

¹⁸¹⁸ ИАБ, БИА, Д. Јовановић, док. бр. 197, стр. 1, Опроштајно писмо Д. Јовановића ћерки Нини, 16.7.1946.

¹⁸¹⁹ ИАБ, БИА, Д. Јовановић, док. бр. 1-4, Опроштајно писмо супруги, 16.7.1946.

¹⁸²⁰ ИАБ, БИА, Д. Јовановић, док. бр. 197, стр. 1, Опроштајно писмо Д. Јовановића ћерки Нини, 16.7.1946; ИАБ, БИА, Д. Јовановић, док. бр. 1-4, Опроштајно писмо супруги, 16.7.1946.

¹⁸²¹ ИАБ, БИА, Д. Јовановић, док. бр. 196, стр. 1, Писмо Д. Јовановића пуковнику ЈА Свети Стефановићу, 16.7.1946.

Истог дана, 16. јула 1946. године, Президијум Народне скупштине донео је званичну одлуку да се молбе за помиловање осуђеника на процесу Драгољубу Михаиловићу и осталима одбијају.¹⁸²² Како сведочи поменути стражар Љубо Лазаревски, током вечери истог дана осуђеници на смрт пребачени су у затвор у Ђушиној улици. Током 17. јула 1946. године, ошишани су, обријани и пресвучени. Истог дана, званично осуђени ратни злочини су у три марице транспортовани до места егзекуције. Према истом извору, припадници НКОЈ-а су осуђене довели у Топчидер, након чега је под надзором Милоша Минића и других официра УДБ-е, убрзо извршена егзекуција.¹⁸²³ Овај исказ парцијално потврђују и службени документи ФНРЈ, у којима се наводи да је егзекуција над осуђенима извршена 17. јула 1946. године.¹⁸²⁴ Ипак, нејасне околности извршења саме егзекуције, дале су могућност за испредање својеврсних теорија завере, за које ипак не постоје никакви чврсти докази. Према једној од њих Драгомир Јовановић је поштеђен, а затим и коришћен да саслушава тзв. ибеовце у затвору у Сремској Митровици.¹⁸²⁵

За разлику од групе Драгољуба Михаиловића, која је имала врло важно место у идеолошкој изградњи култа Народноослободилачке борбе народа Југославије, и услед тога врло брзо изведена пред стрељачки вод, расплет за групу генерала Мајснера након пресуде трајао је нешто дуже. Као што смо већ навели, пресуда групи Аугуста Мајснера, Вилхелма Фукса и Ханса Хелма донесена је 22. децембра 1946. године.¹⁸²⁶ Након тога, осуђеници су поднели молбе за помиловање, искористивши тако свој последњи правни прерогатив. Ипак, одлука по основу њихове молбе за помиловање, донета је тек 20. јануара 1947. године и била је негативна.¹⁸²⁷ Према данас доступним подацима, смртна пресуда над овом групом ратних злочинаца извршена је 24. јануара 1947. године.¹⁸²⁸

5.5.2. Аугуст Мајснер у мемоаристици и научној литератури

Када говоримо о људима који су током Другог светског рата у Југославији имали значајну улогу у окупационим и колаборационистичким органима, неопходно је констатовати да се прича о њиховом животу и деловању не завршава са послератним суђењима. Наиме, у случају људи који су стајали на челу репресивног полицијског апарата дошло је до видљиве тенденције да се њихова имена помињу и годинама и деценијама након окончања Другог светског рата.

Након завршетка ратних операција, новоформирана ДФЈ, а затим и ФНРЈ вршила је темељан преображај свих друштвених сфера. У складу са тим, у деценијама након рата дошло је до замашне историографске продукције о Другом светском рату у Југославији. Ипак, историчар

¹⁸²² АЈ, 15-38-423, Одлука бр. 9647, 16.7.1946.

¹⁸²³ “Љубо Лазаревски, мајор ОЗНЕ – стreljanje Драже Михаиловића“, <<https://www.youtube.com/watch?v=0pff3Lu11Fg&t=2291s>>, (приступљено: 31.5.2021) Ипак, само место извршења егзекуције до данас је у науци спорно. Наиме, према сведочењу Слобода Кретића – Уче, Драгољуб Михаиловић стreljan са осталим затвореницима у дворишту затвора на Ади Циганлији. (К. Nikolić, В. Dimitrijević, „Zarobljavanje i streljanje generala Dragoljuba Mihailovića 1946. godine – nova saznanja o arhivskoj građi“, *Istorija 20. veka*, 2/2009, str. 13-14)

¹⁸²⁴ АЈ, 110-824-722, Драгомир Јовановић; *Izdajnik i ratni zločinac Draža Mihailović pred sudom: stenografske beleške i dokumenta sa suđenja Dragoljubu – Draži Mihailoviću*, Beograd 1946, str. 541; <<http://www.smrtnakazna.rs/Osudjenik/tabid/109/id/2710/language/sr-Latn-RS/Default.aspx>>

¹⁸²⁵ V. Lalić, *Dragi Jovanović: Život i zločini srpskog Huvera*, Beograd 2020, str. 12.

¹⁸²⁶ АЈ, 110-824-791 до 830, Пресуда суда бр. 725/46; Ђ. Н. Лопичић, *Немачки ратни злочини*, стр. 99-156.

¹⁸²⁷ АЈ, 110-824-791; АЈ, 110-824-319 до 360, Одлука бр. 203, 20.1.1947.

¹⁸²⁸ M. Moll, *August Meyszner*, s. 303.

Миле Бјелајац констатује да „победнички, комунистички покрет у обнови заједничке државе није био спреман да науци остави слободу у трагању за истином.“ У складу са тим, презентована је црно-бела слика, по којој су на једној страни били антифашисти и борци за слободу (партизани), а на другој издајници и сарадници окупатора (усташе, четници, белогардејци, албански балисти, Љотићевци и недићевци).¹⁸²⁹ Монолитна слика парцијално је редефинисана научним радовима Јована Марјановића, у којима је коришћена и страна историографија. Ипак, Бјелајац даље наглашава да су значајни помаци направљени након смрти Јосипа Броза Тита и све запаженије научне делатности историчара Бранка Петрановића.¹⁸³⁰

Ситуација у југословенској литератури и публицистици била је посебно усложнена чињеницом да су постојала три отворена политичка пола, који су креирали обимну и врло развијену мемоаристичку продукцију. Ту пре свега мислимо на мемоаре припадника Народноослободилачке војске, затим на мемоаре преживелих припадника Југословенске војске у отаџбини и поврх свега мемоаре емиграната који су били блиски тзв. Влади народног спаса. Сваки од ова три политичка пола имао је своје интересе, интерпретацију догађаја, а такође и често некритичку потребу да оправдава сопствену улогу или улогу организације којој су припадали. У складу са тим, у деценијама након Другог светског рата дошло је до готово дијаметрално супротних погледа на исте догађаје из пера припадника супротстављених покрета и организација. Мемоаристика Народноослободилачке борбе углавном се концентрисала на глорификацију свог герилског рата. Са друге стране, мемоарска продукција бивших припадника ЈВуО настојала да оправда своје деловање и разбије потпуно негативну слику о Драгољубу Михаиловићу, креирану на судском процесу, али и у наредним деценијама, и ову личност представи у потпуно позитивном светлу. Са треће стране, послератни емигранти, који су током окупације били блиски идејама и деловању генерала Недића, настојали су да такође врло негативну слику, која је о њему креирана у јавности Социјалистичке Југославије, у потпуности преокрену, често тенденциозно интерпретирајући догађаје и релативизујући одговорност председника квислиншке владе.

У складу са тим, када говоримо о мемоарима уочљива је склоност припадника политичке гарнитуре око Љотића да реалне неуспехе тзв. Владе народног спаса поистовети са деловањем вишег СС и полицијског вође у Србији. Тако примера ради, Бошко Костић у својим мемоарима констатује да је Драгомир Јовановић дошао на чело СДБ по изричитом захтеву генерала Мајснера,¹⁸³¹ што уосталом и јесте била истина. За разлику од Костића, Станислав Краков, као сестрић генерала Недића и уредник колаборационистичке штампе имао је сентименталан однос и потребу да брани свог ујака, а такође је био и на извору информација и полу-информација. Тако Краков оптужује вишег СС и полицијског вођу за неуспехе Недићеве владе, па чак и за сарадњу аустријског генерала са партизанима.¹⁸³² Ипак, врхунац Краковљевог претеривања представља тврдња да је лично Аугуст Мајснер усмртио аустријског канцелара Долфуса, током пуча 1934. године.¹⁸³³ Поврх свега, ове тврдње Краков је повезао у једну целину. Тако је према његовом виђењу, Мајснер након атентата на Долфуса пребегао у Краљевину Југославију, где се повезао са антисрпски расположеним Хрватима, пао под њихов утицај и из тих разлога током окупације имао искључиво намеру да у потпуности уништи српски народ.¹⁸³⁴

Наравно, на ставове Станислава Кракова утицала је сентименталност према генералу Недићу, али исто тако и сопствено учешће у квислиншким органима под окупацијом. У том

¹⁸²⁹ М. Вјелajaц, „Историографија о грађанском рату у Југославији 1941-1945“, *Историја 20. века*, 1/1997, стр. 129-130.

¹⁸³⁰ М. Вјелajaц, Г. Кривокaпић – Јовић, *Прилози из научне критике: Српска историографија и свет*, Београд 2011, стр. 226-230.

¹⁸³¹ Б. Костић, *Истина о Милану Недићу*, Београд 2009, стр. 28-29.

¹⁸³² С. Краков, *Генерал Милан Недић, књ. II: препуна чаша чемера*, Београд 2012, стр. 16-18, 20, 251, и др.

¹⁸³³ *Исто*, стр. 19.

¹⁸³⁴ *Исто*, стр. 251.

смислу, Краков је као исправан правац држања под окупацијом сматрао искључиво политику тзв. Владе народног спаса и у том смислу, сваки њен противник жигосан је као непријатељ. Како је виши СС и полицијски вођа конзистентно сужавао ингеренције квислиншке владе, Краков је око његовог имена исплео читаву заверу. Врло сличне конотације о „истребљењу Срба“, као и негативне епитете за генерала Мајснера изнели су и други аутори, који су политички потицали из круга око Димитрија Љотића.¹⁸³⁵

Када говоримо о слици генерала Мајснера у историографији, можемо констатовати да је она била обележена јасном променом након 1980-их година. Наиме, у пионирским радовима о рату и окупацији, постоји тенденција о слабој и безличној слици носиоца окупационе власти. Личности на челу окупационог система готово да уопште нису индивидуализоване, већ искључиво сведене на деловање у оквиру јединственог окупационог система. Њихова делатност везана је за термине као што су – „терор“, „прогон“, „уништавање“, „протеривање“ и слично. Тиме је изгубљена диференцијација између окупационих установа и замагљена појединачна улога носиоца окупационе власти, укључујући и генерала Мајснера.¹⁸³⁶

Значајан прилог у напретку истраживања окупационог апарата уследио је са објављивањем врло обимне серије зборника докумената из Другог светског рата у Југославији. Како су тематски раздвојени по томовима, врло значајан за истраживање окупационе управе јесте први том, у коме су објављени документи Народноослободилачке војске, али и окупационих и колаборационистичких институција.¹⁸³⁷ Ипак, свакако најважнији за истраживање окупационе управе, а самим тим и делатности вишег СС и полицијског вође у Србији јесте дванаести том. У њему су објављени одабрани документи окупационих институција, углавном прибављени у облику микрофилмова из различитих архива широм Европе и Сједињених Америчких Држава.¹⁸³⁸

Такође, микрофилмована докумената и њихово објављивање довели су до значајно студиознијих и квалитетнијих радова који су се бавили окупационом управом. Тако је први заиста озбиљан и на немачким документима утемељен рад изашао 1970. године из пера др Венцеслава Глишића. У њему је улога генерала Мајснера на више места, за то време, студиозно анализирана и представљен његов утицај на измене у окупационом систему и вршењу масовних репресалија.¹⁸³⁹ У правцу напретка на немачким изворима утемељених истраживања, велике кораке направили су мр Мухарем Кресо и др Милан Борковић, објављујући 1979. године своја дела која су значајно унапредила познавање окупационог апарата и делатности Аугуста Мајснера.¹⁸⁴⁰ У овим радовима аутори су начелно закључили да је аустријски генерал у окупираној Србији врло брзо постао носилац „тврде струје“ немачке управе, која се залагала за појачавање стега и врло бруталан, репресивни војно-полицијски поступак према цивилном становништву. Осим тога, истакнута је и тврдња да је Аугуст Мајснер по резултатима своје делатности на овој окупираној територији испољио јасну србофобију. Са сличним закључцима, 14 година касније сложио се и аустријски истраживач Валтер Маношек, који је, базирајући своје истраживање такође на значајној хеуристичкој основи, критички проматрао улогу генерала

¹⁸³⁵ В. Kostić, *Za istoriju naših dana*, Beograd 1991, str. 132, и др.

¹⁸³⁶ Илустративан пример овог приступа представља следећа монографија: *Oslobodilački rat naroda Jugoslavije 1941-1945, knj. I: Od sloma Kraljevine Jugoslavije do Drugog zasedanja AVNOJ-a*, Beograd 1963.

¹⁸³⁷ *Zbornik NOR-a*, том I, knj. 1-21.

¹⁸³⁸ *Zbornik NOR-a*, том XII, knj. 1-4.

¹⁸³⁹ В. Глишић, *Терор и злочини нацистичке Немачке*, Београд 1970.

¹⁸⁴⁰ М. Кресо, *Njemačka okupaciona uprava u Beogradu 1941-1944*, Beograd 1979; М. Borković, *Kontrarevolucija u Srbiji*, knj. I-II, Beograd 1979.

Мајснера, пре свега у вршењу масовних репресалија и уклањању јеврејске заједнице у Србији.¹⁸⁴¹ Колико су ова достигнућа имала далекосежан ефекат на општа историографска знања, говори и чињеница да је Марк Мазовер, као један од најбољих познавалаца Трећег Рајха и окупационих система, прихватио тврдњу о Мајснеровој србофобији и радикалној струји окупационе политике и уврстио је у једну од својих најпознатијих синтеза.¹⁸⁴²

Тиме је практично превазиђен неразвијен и идеолошки оптерећен стереотипан поглед на окупациону управу, а самим тим и вишег СС и полицијског вођу – Аугуста Мајснера. Радови савремене српске историографије, настали у последње две деценије, најчешће су лишени идеолошке оптерећености претходних времена и у складу са тим, на здравој историографској основи, додатно су продубили знања о вишем СС и полицијском вођи у Србији, али и окупационој управи.¹⁸⁴³

5.5.3. Драгомир Јовановић у мемоаристици и научној литератури

Када говоримо о слици Драгомира Јовановића у послератној списатељској продукцији Социјалистичке Југославије, али и емиграције, можемо констатовати да је ова слика врло диференцирана и сложена. Најпре су, различити политички полови, из којих је долазила мемоаристичка продукција, оставили амбивалентне успомене на делатност бившег управника Београда.

Преживеле личности највишег ранга у организацији Равногорског покрета писале су негативно о Драгомиру Јовановићу. У том смислу, Живко Топаловић је овог полицијског функционера називао „корупционашем“.¹⁸⁴⁴ Осим тога, и Стеван Мољевић, као један од најближих сарадника Драгољуба Михаиловића, о Јовановићу је заузео врло негативан став. У делу текста где анализира положаја генерала Недића, Мољевић пише о „олошу који се окупио око Милана Недића“, наводећи као пример Милана Аћимовића, Димитрија Љотића, Драгомира Јовановића и Танасија Динића.¹⁸⁴⁵ Исти аутор у анализи састанка у селу Ражана тумачи да су српски колаборационисти пред приближавањем Црвене армије настојали да „на Равногорском покрету широко отворе врата свима, од Милана Недића до Драгог Јовановића“,¹⁸⁴⁶ јасно притом градирајући домаће сараднике окупатора – од Недића, као највишег, до Јовановића као најнижег и најближег. Осим тога, Мољевић у својим мемоарима пише да су челници Равногорског покрета мрзели Јовановића, па такође и да је Дражи Михаиловићу „пукло пред очима“, када је у Ражани видео управника Београда под окупацијом и да је услед тога, на суђењу потпуно негирао његово присуство на овом састанку.¹⁸⁴⁷ Ако погледамо генерално, поред нескривеног анимозитета Михаиловића према Јовановићу на суђењу, чини се да Мољевић показује склоност ка покушају аболирања Михаиловића од контакта са управником Београда под окупацијом. У сврху тога,

¹⁸⁴¹ W. Manoschek, *Serbien ist Judenfrei: Militärische Besatzungspolitik und Judenvernichtung in Serbien 1941/42*, München 1993.

¹⁸⁴² M. Mazover, *Hitlerovo carstvo*, Beograd 2019, str. 260.

¹⁸⁴³ B. Dimitrijević, „General SS i policije August Majsner i srpski sistem bezbednosti 1942-1943“, *Istorija 20. veka*, 3/2010, str. 69-82; Б. Димитријевић, *Војска Недићеве Србије 1941-1945*, Београд 2016; Z. Janjetović, *Collaboration and Fascism under the Nedić regime*, Belgrade 2018; А. Стојановић, *Идеје, политички пројекти и пракса владе Милана Недића*, Београд 2015, и др.

¹⁸⁴⁴ Ж. Топаловић, *Србија под Дражом*, Београд 2004, стр. 243.

¹⁸⁴⁵ S. Moljević, *Ravna gora u svetlu i magli*, Beograd 2019, str. 139.

¹⁸⁴⁶ *Исто*, стр. 140.

¹⁸⁴⁷ *Исто*.

Јовановића представља као најбескрупулознијег и најближег сарадника окупатора, који је потпуно био омрзнут у врху монархистичког покрета и на састанку у селу Ражана се наводно нашао у потпуности противно жељи Драгољуба Михаиловића.

За разлику од ставова високих представника Равногорског покрета, личности блиске тзв. Влади народног спаса имале су доста позитивнији став о деловању Драгомира Јовановића током окупације. Примера ради, Петар Мартиновић – Бајица, говорећи о Драгом Јовановићу хвали његову улогу, познавање прилика у окупираној Србији, а наравно и његов чврст антикомунистички став. За Мартиновића је похвалан био и контакт Јовановића са ЈВуО, па тако бележи да је он „врло одан и пожртвован према четничком покрету.“¹⁸⁴⁸ У истом тону, и Станислав Краков хвали Јовановићев рад, па тако пише да је крајем 1941. године на ободу Београда Јовановић гајио 1.000 свиња, да би Београђанима обезбедио месо за Божић, али да су му једне ноћи Немци изненада одузели свиње и упутили их на Источни фронт.¹⁸⁴⁹ Осим тога, Краков хвали и Јовановићеве активности приликом преноса моштију кнеза Лазара из манастира Врдник на Фрушкој гори, у окупирану Србију.¹⁸⁵⁰ Овако позитиван став према Јовановићу, од стране припадника колаборационистичке управе, вероватно произилази из чињенице да је и сам управник Београда био део домаће управе под окупацијом. У складу са тим, ови аутори истицали су позитивне активности Драгомира Јовановића.

Када говоримо о слици у историографској литератури, ту запажамо врло јасан развојни процес. Односно, пионирски историографски радови обележени су јасном тенденцијом да, у складу са резултатима рада Комисије за утврђивање злочина окупатора и њихових помагача и ставовима који су широком аудиторијуму представљени на суђењу групи предвођеној Драгољубом Михаиловићем, јасно раздвајају са једне стране партизане, од свих њихових противника у грађанском рату и сарадника окупатора. У том смислу, по принципу „борбе добра и зла“, повезан је период Краљевине Југославије са периодом окупације и личности које су у ове две историјске епохе деловале у врху државне управе, жигосане су као штетне, неисправне, антидемократске, корупционашке и слично. Најбољи пример за овакве тврдње представљали су управо људи који су служили у државним апаратима оба периода и имали бreme афера изнад свог имена, а током окупације достигли врло истакнуте положаје.¹⁸⁵¹ У том смислу, Јовановић је за историографију представљао врло живописан и сликовит пример. Тако је прва значајна студија о логору на Бањици, оптерећена читавим низом ненаучних фраза и флоскула, дала потврду представљене тврдње. Наиме, у њој се наводи: „Драги Јовановић, овештали, крвави и перфидни гонич свих напредних људи у Старој Југославији, а у то време управник и председник Општине града Београда, донео је коначну одлуку о оснивању логора.“¹⁸⁵²

Велики помак у истраживању улоге Драгомира Јовановића током окупације уследио је са поменутом двотомном монографијом Милана Борковића. У њој се у широком контексту догађаја на многим местима студиозно анализира улога управника Београда и шефа СДБ и доста прецизно објашњавају политичке релације у оквиру окупационе управе.¹⁸⁵³

¹⁸⁴⁸ П. Мартиновић – Бајица, *Милан Недић*, Београд 2003, стр. 411-414.

¹⁸⁴⁹ С. Краков, *Генерал Милан Недић, књ. II: препуна чаша чемера*, Београд 2012, стр. 11.

¹⁸⁵⁰ *Исто*, стр. 175.

¹⁸⁵¹ Ј. Марјановић, П. Морача, *Наш ослободилачки рат и народна револуција: 1941-1945: историјски преглед*, Београд 1958, стр. 7-59; *Ослободилачки рат народа Југославије 1941-1945, књ. I: Од слома Краљевине Југославије до Другог заседања AVНОЈ-а*, Београд 1963.

¹⁸⁵² *Бањица* (ур. В. Купрешанин), Београд 1967, стр. 19.

¹⁸⁵³ М. Borković, *Kontrarevolucija u Srbiji*, књ. I-II, Београд 1979.

Свега шест година касније, Бранислав Божовић је објавио до данас најобимнију биографију Драгомира Јовановића.¹⁸⁵⁴ Ипак, овај текст по много чему је споран. Наиме, поменута монографија објављена је као један од седам делова велике едиције *Трагом издаје и злочина*. Одабир личности које су биле предмет писања ових публикација прилично је споран, а и само повезивање Драгомира Јовановића и Милана Аћимовића, са Димитријем Љотићем, који није имао директне везе са полицијским системом и Министарством унутрашњих послова под окупацијом, нема много смисла. Када говоримо о самом садржају текста, основни проблем представља чињеница да је писан публицистички, без навођења извора, што значајно умањује историографску вредност, а тврдње у њему чини тешко проверивим. Такође, већ у предговору о Јовановићу се наводи да је имао „злочиначку каријеру“, затим да је заузимао истакнуто место у „галерији злочинаца“ и на више места се назива издајником.¹⁸⁵⁵ Свој текст, Божовић је започео Јовановићевом финансијском злоупотребом из 1929. године, па је тек након тога представио његово порекло, образовање и почетке полицијске каријере.¹⁸⁵⁶ Овакав приступ открива тенденциозну намеру Бранислава Божовића да једну каријеру на самом почетку текста означи као коруптивну и у сличном тону креира даљи ток приче. Такође, спорне су и до данас недоказане и превише смеле тврдње о Јовановићевој активности у корист Немачке обавештајне службе пре рата, затим одласцима у Немачку пре 1938. године и слично.¹⁸⁵⁷ На све то, Божовић је пречесто прихватио тврдње денунцијаната као неспорну истину, без икакве научне оградe и обазривости. Ако погледамо генерално, овакав приступ Божовића представљао је публицистичку верзију истраживања урађеног за потребе интерних приручника УДБ-е, названих *Немачка обавештајна служба*.¹⁸⁵⁸ У том смислу, ова публикација представљала је корак уназад историографије о Драгомиру Јовановићу, у односу на хеуристички врло добро утемељено дело Милана Борковића, и може се сматрати корисном искључиво у начелној реконструкцији Јовановићеве каријере.

Током 1990-их година, Бранислав Божовић је објавио *Београд између два светска рата* и *Београд под Комесарском управом 1941. године*, који су представљали неупоредиво историографски квалитетније текстове. С обзиром на чињеницу да су обе монографије писане са навођењем извора, тврдње изнесене у њима најчешће су провериве. Ипак, Божовић је задржао никада доказане тврдње о Јовановићевој активности у корист Немачке обавештајне службе, као и повремене идеолошке (дис)квалификације.¹⁸⁵⁹

Поврх свега, Божовић је почетком 2000-их објавио и своје капитално дело, *Специјална полиција у Београду 1941-1944*, настало на основу резултата вишедеценијских истраживања.¹⁸⁶⁰ По својој целовитости, концепцији и дубини, ова монографија заиста представља велики корак унапред, посебно из разлога што многи документи које је у својим истраживањима користио Бранислав Божовић, данас уопште не постоје у архивима. Осим тога, аутор је објаснио улогу управника Београда у многим ситуацијама, пре свега базирајући се на документима домаће провенијенције. Ипак, највећа мана ове монографије, према нашем мишљењу, јесте слабо коришћење савремене литературе, затим недостатак широког европског контекста, компарације и недовољна способност аутора да из изора извуче све закључке. Услед ових чињеница, као и старих бољки о прихватању разних тврдњи које никада нису научно доказане, једно заиста

¹⁸⁵⁴ В. Воџовић, М. Стефановић, Милан Аћимовић, Драги Јовановић, Димитрије Љотић, Београд 1985.

¹⁸⁵⁵ Исто, стр. 113-115.

¹⁸⁵⁶ Исто, стр. 117-118.

¹⁸⁵⁷ Исто, стр. 120-131.

¹⁸⁵⁸ *Немачка обавештајна служба, књ. I, II, IV.*

¹⁸⁵⁹ Б. Божовић, *Београд између два рата*, Београд 1995; Б. Божовић, *Београд под Комесарском управом 1941*, Београд 1998.

¹⁸⁶⁰ Б. Божовић, *Специјална полиција у Београду 1941-1944*, Београд 2014, и ранија издања.

целовито и исцрпно истраживање остало је искључиво на нивоу научних достигнућа друге половине 20. века.

Са друге стране, почетак 21. века довео је до поновне афирмације тема из Другог светског рата, али такође и појаве сензационалистичких тенденција. У складу са тим у последњој декади октобра и почетком новембра 2006. године у *Вечерњим Новостима*, излазио је низ текстова помпезног наслова, из пера Вељка Лалића и Угљеше Балшића, базираних на појединим документима из досијеа Драгомира Јовановића у архиви БИА.¹⁸⁶¹ Овај фељтон направљен је са намером да привуче читалачку пажњу, али и такође садржи читав низ некритичких тврдњи, поједностављивања и погрешно протумачених догађаја.

Десет година касније, Вељко Лалић је у *Недељнику* још једном покренуо фељтон у 16 наставака о Драгомиру Јовановићу. Поново је искористио Јовановићева саслушања, креирао изазовне наслове и на странице овог недељног листа пренео сензационалне приче о љубавним аферама, коцкању, припремању атентата, и другим, за широку читалачку публику, изазовним темама.¹⁸⁶² Овом приликом Лалић је у наслову Драгомира Јовановића назвао „Српски Едгар Хувер“, повезујући вишедеценијског шефа Федералног Истражног Бироа (FBI) Сједињених Америчких Држава са шефом квислиншке полиције у Србији током окупације. Овакво поређење по више основа је спорно и неодрживо, али је испуњавало свој публицистички задатак – сензационалистички и привлачан наслов.

Круна публицистике Вељка Лалића о личности и деловању Драгомира Јовановића уследила је лета 2020. године, када је као део едиције назване *Велике биографије: Најконтроверзније личности*, под редним бројем 3, изашла збирка свих текстова из фељтона о Драгомиру Јовановићу, објављених у *Недељнику*, током 2016. године. Овај пут наслов је био још помпезнији – *Драги Јовановић: Живот и злочини српског Хувера*.¹⁸⁶³ Садржај ауторског текста нема готово никакву историографску вредност, док се цитирани одломци из саслушања могу

¹⁸⁶¹ „Nisam bio izdajnik“, *Вечерње Новости*, 19.10.2006; „Borba protiv crvenih“, *Вечерње Новости*, 20.10.2006; „Pred vratima pakla“, *Вечерње Новости*, 21.10.2006; „Sluga tri režima“, *Вечерње Новости*, 22.10.2006; „Gospodar života i smrti“, *Вечерње Новости*, 23.10.2006; „Zavera protiv brata“, *Вечерње Новости*, 24.10.2006; „Razvrat na dvoru“, *Вечерње Новости*, 25.10.2006; „Posle kralja – knez“, *Вечерње Новости*, 26.10.2006; „Dve kneževе vlade“, *Вечерње Новости*, 27.10.2006; „Omčа za Jugoslaviju“, *Вечерње Новости*, 28.10.2006; „Meta knez Pavle“, *Вечерње Новости*, 29.10.2006; „Ustaše glavna pretnja“, *Вечерње Новости*, 30.10.2006; „Nedić шеf vlade“, *Вечерње Новости*, 31.10.2006; „Kalabić glavna veza“, *Вечерње Новости*, 1.11.2006; „Draža спреma ustanak“, *Вечерње Новости*, 2.11.2006; „Zajedno protiv crvenih“, *Вечерње Новости*, 3.11.2006; „Пакао банјичког logora“, *Вечерње Новости*, 4.11.2006. Сви текстови данас су доступни на страници интернет архиве *Вечерњих Новости*: <www.novosti.rs> (приступ: 2.6.2021)

¹⁸⁶² „Da li su vam pričali o Dragom Jovanoviću, srpskom Edgaru Huveru?“, *Nedeljnik*, 17.6.2016; „Dragi Jovanović na suđenju: Zašto su komunisti ćutali dok SSSR nije ušao u rat“, *Nedeljnik*, 17.6.2016; „Komunisti su nam činili uslugu ubijajući nas, a ne Nemce“, *Nedeljnik*, 20.6.2016; „Dragi Jovanović pred streljanje: Nisam hteo da budem izdajnik naroda i zločinac, nije to bila moja želja, već nesreća“, *Nedeljnik*, 21.6.2016; „Kako su komunisti otkucavali svoje другове Specijalnoj policiji tokom rata“, *Nedeljnik*, 22.6.2016; „Dragi Jovanović: Kako je kralj Aleksandar skovao zaveru da dođe na presto“, *Nedeljnik*, 23.6.2016; „Svedočenje Dragog Jovanovića: Kralj Aleksandar je bi ženskaroš i kockar“, *Nedeljnik*, 24.6.2016; „Svedočenje Dragog Jovanovića: Knez Pavle je gledao kako da zadrži krunu“, *Nedeljnik*, 25.6.2016; „Afera na dvoru: Dragi Jovanović otkrio kako je knez Pavle srušio Stojadinovića zbog ljubomore“, *Nedeljnik*, 26.6.2016; „Zašto je na vlast doveden Dragišа Svetković: Prljavi poslovi novog premijera“, *Nedeljnik*, 27.6.2016; „Dragi Jovanović: Na kneza Pavla je pripreman atentat“, *Nedeljnik*, 28.6.2016; „Komunisti su od Dragog Jovanovića učili kako da reše problem emigracije“, *Nedeljnik*, 29.6.2016; „Dragi Jovanović: Nemci su još pre rata pripremali Nedića da „preuzme“ Srbiju“, *Nedeljnik*, 30.6.2016; „Dragi Jovanović: Nemačku municiju sam slao Draži na Ravnu Goru“, *Nedeljnik*, 1.7.2016; „Svedočenje Dragog Jovanovića: Kako je ugovaran sastanak između Nedića i Mihailovića“, *Nedeljnik*, 2.7.2016; „Kako je došlo do tajnog susreta Draže i Nedića“, *Nedeljnik*, 3.7.2016. Сви текстови данас су доступни на интернет архиви *Nedeljnika*: <<https://arhiva.nedeljnik.rs/nedeljnik/>> (приступ: 2.6.2021)

¹⁸⁶³ V. Lalić, *Dragi Jovanović: Život i zločini srpskog Huvera*, Beograd 2020.

искористити искључиво за начелно упознавање са питањем саслушања и суђења Драгомиру Јовановићу.

5.5.4. Слика Мајснера и Јовановића у послератном телевизијском програму

Повезаност идеологије Социјалистичке Југославије са пројектима послератне филмске индустрије била је јасно видљива. Нова југословенска држава, користећи совјетско искуство започела је са стварањем „нове историје југословенског филма“, пре свега базиране на чињеници да су филмови били политички и друштвено агажовани.¹⁸⁶⁴ То је посебно долазило до изражаја услед чињенице да је снимање филмова у време социјалистичке власти финансирано од стране државе и у складу са тим, филмови су неретко обрађивали теме од идеолошког значаја.¹⁸⁶⁵ Неопходно је било да филм, као медиј, одговори историјском тренутку и актуелним интересима. У том смислу, кроз популаризацију филма и комбиновање различитих техника и жанрова успостављен је стваралачки контитутет, и што је још значајније, навика гледања филмова у друштву Социјалистичке Југославије.¹⁸⁶⁶ У том смислу, питање Народноослободилачке борбе било је кроз филмску уметност третирано убрзо након окончања ратних операца, а самим тим, дошло је и до појаве анти-јунака, који су неретко добили филмско отелотворење у Гестапоу, Специјалној полицији, Фелдјандармерији и другим полицијским јединицама.

Већ у филму *Бесмртна младост*, снимљеном 1948. године појављују се сцене полицијске тортуре, чији су носиоци припадници Специјалне полиције и Гестапоа.¹⁸⁶⁷ У наредном периоду, питања Народноослободилачке борбе врло често су на филмско платно стизала комбинована са негативним јунацима, који су неретко долазили из редова окупационих и квислиншких полицијских формација. Са једне стране рације и казнене експедиције,¹⁸⁶⁸ а са друге стране, потере, хапшења и полицијска тортуре,¹⁸⁶⁹ врло често су били предмет радње послератних филмских остварења. Ови филмови углавном су имали измишљене ликове. Полицијске формације и њихови шефови најчешће су представљане стереотипно, са не претерано разрађеном карактеризацијом ликова и ограничавајући се углавном на склоност тортуре и прогону комуниста или обичног народа.

Апсолутни врхунац креативности и карактеризације измишљених полицијских ликова под окупацијом, достигнут је у серијама *Отписани* и *Повратак отписаних*.¹⁸⁷⁰ У анализи ових серија, одмах се запажа јасна релација између окупационе и колаборационистичке полиције, на којој су инсистирали аутори. Наиме, ликови немачких СС-официра су оштри и прецизни, и углавном квислиншкој полицији издају наређења. Према њима се неретко односе потцењивачки и надмоћно. Са друге стране, када говоримо о домаћој полицији под окупацијом, ту уочавамо две групе – Специјалну полицију и Жандармерију, односно Српску државну стражу. Припадници

¹⁸⁶⁴ А. Врањеш, *Партизански филмови и пропаганда: Југословенски ратни филм у свијетлу народноослободилачке борбе као средство идеолошко-политичке пропаганде*, Бања Лука 2008, стр. 65-82.

¹⁸⁶⁵ Н. Звијер, „Класни и родни обрасци у Југословенским ратним спектаклима“, *Tokovi istorije*, 1/2010, стр. 96-97.

¹⁸⁶⁶ Р. Volk, *Savremeni jugoslovenski film*, Beograd 1983, стр. 6-8.

¹⁸⁶⁷ *Besmrtna mladost* (1948), р. Vojislav Nanović.

¹⁸⁶⁸ *Bila sam jača*, (1953), р. Gustav Gavrin; *Uzrok smrti ne pominjati*, (1968), р. Jovan Živanović; *Progon*, (1982), р. Predrag Golubović, и др.

¹⁸⁶⁹ *Besmrtna mladost*, (1948), р. Vojislav Nanović; *Veliki i mali*, (1956), р. Vladimir Pogačić; *Vetar je stao pred zoru*, (1959), р. Radoš Novaković; *Osmo vrata*, (1959), р. Nikola Tanhofer; *Izdajnik*, (1964), р. Vojislav Rakonjac; *Bekstva*, (1968), р. Radoš Novaković; *Lager Niš*, (1987), р. Miomir Stamenković; *Operacija Beograd*, (1968), р. Veljko Bulajić.

¹⁸⁷⁰ *Otpisani*, (1974), р. Aleksandar Đorđević; *Povratak otpisanih*, (1977), р. Aleksandar Đorđević.

Специјалне полиције представљени су углавном карактерно слични – сурови, склони алкохолу, насиљу, бахатости и лошем хумору. Жандарми су представљени као незграпни, недисциплиновани и готово потпуно неспособни. У сличном тону, представљени су и шефови квислиншке полиције, као врло заинтересовани за антикомунизам и сарадњу са окупатором, али и лоши организатори полицијског рада. У серији је такође наглашена и њихова склоност насиљу, мучењу, алкохолу и цигаретама, што је углавном и потврђено у историјским изворима.

Сматрамо да је аутор ових пројеката, таквом карактеризацијом у првом реду желео да нагласи однос наредбодавац – слуга, између Гестапоа и Специјалне полиције. Управо из тог разлога, СС-официри потпуно су доминантни у односу на шефове Специјалне полиције, који према сценарију серије, не успевају да постигну значајније резултате на пословима антикомунизма у Београду. У последњој фази рата, представљеној у серији *Повратак отписаних*, њихова улога неретко се спаја са такође врло негативно представљеним припадницима Равногорског покрета.

Ипак, по свему најзначајнија представа генерала Мајснера и Драгомира Јовановића у кинематографији Социјалистичке Југославије јесу њихови ликови у серијама *На путу издаје* и *Бањица*. Наиме, серија *На путу издаје* снимљена је у две епизоде 1976. године и што је јако значајно, базирана на подацима из оригиналних докумената. У њој је главни лик Танасије Динић, док је један од најважнијих ликова Драгомир Јовановић. Централна радња ове серије смештена је у послератни Београд и усредсређена на иследничка саслушања Динића, Јовановића, Хелма и Мајснера, комбинована са њиховим сећањима на предратни и ратни период. Улогу Драгомира Јовановића игра Бранислав – Цига Јеринић, док улогу Аугуста Мајснера игра Деметер Битенц.¹⁸⁷¹ Јовановићев лик је осмишљен као корумпирани југословенски полицајац, пронацистички оријентисан, али спреман да сарађује са свима и сваким, укључујући и послератне комунистичке власти. Има оштар и изричит приступ, не дозвољава сувишна питања себи подређених органа и на њих одговара кратко и захтева беспоговорно поштовање наредби. У немачкој полицији види идеал, а у расно чистој Немачкој и Новој Европи светлу и скору будућност. Ипак, дијалог којим Јовановићева улога у овој мини-серији достиже кулминацију вероватно и најбоље описује карактерне црте, које су аутори серије желели да нагласе. Наиме, у разговору са капетаном УДБ-е, Јовановић у свом одсудном часу изјављује: „Ја сам господине још увек употребљив. (...) Био сам добар краљу, био сам добар кнезу. Био сам добар Немцима, а бићу добар и вама. Поклоните ми живот, и ја сам ваш!“.

Аугуст Мајснер је, за разлику од Јовановића, знатно слабије карактеризован лик у овој серији. Појављује се у сцени када својој секретарици диктира упутства о кажњавању стрељањем, што јасно сугерише на његову одлучујућу улогу у масовним репресалијама. Осим тога, Мајснер одбија да одмах прими министра унутрашњих послова Динића и намерно не жели преводица, да би представници тзв. Владе народног спаса морали да говоре немачки језик. Осим тога, у наредној сцени Танасије Динић и иследник УДБ-е генерала Мајснера називају „србождером“, инсистирајући на његовом антисрпству и наређивању масовних егзекуција.

¹⁸⁷¹ *Na putu izdaje*, (1976), г. Sava Mrmak; „Na putu izdaje (1976)“, <<https://www.imdb.com/title/tt0213362/>> (приступ: 1.6.2021.)

Слика 65: Јовановић у серији „На путу издаје“¹⁸⁷²

Слика 66: Мајснер у серији „На путу издаје“¹⁸⁷³

Лик Драгомира Јовановића такође се појавио на телевизијским екранима и 1984. године, када је приказана серија *Бањица*. У њој исти глумац, Бранислав – Цига Јеринић, такође тумачи улогу Драгомира Јовановића.¹⁸⁷⁴ С обзиром да је Сава Мрмак аутор обе серије и да исти глумац тумачи Јовановића, његова карактеризација у овој серији остала је готово у потпуности иста, са напоменом да су одређени сегменти његовог деловања додатно наглашени. Односно, у серији *Бањица*, Јовановић има значајну улогу у представљању потпуне разједињености и неслоге међу члановима тзв. Владе народног спаса. Осим тога, наглашена је и Јовановићева одговорност у вршењу стрељања у логору на Бањици. Тако Јовановић наређује Вујковићу да, за разлику од финансијског салда, бројно стање логораша није битно, односно да настави да их стреља. Осим тога, у серији је јасно приказан тренутак када се Јовановић пакује и повлачи из Београда пред Црвеном армијом и Народноослободилачком војском.

Ако узмемо у обзир чињеницу да се у сценарију серија *На путу издаје* и *Бањица*, врло често запажају јасне аналогije са стварним догађајима, као и разрађени ликови, можемо констатовати да ова два телевизијска остварења представљају до данас најсликовитију телевизијску представу Аугуста Мајснера и Драгомира Јовановића.

*

Глобална промена политике нацистичке Немачке, након пораза у Стаљинградској и Курској бици, диктирала је општу промену на тзв. Југоистоку. Из угла Трећег Рајха неопходно је било стабилизovati локалне колаборационистичке снаге, учврстити власт и синхронизовати систем командовања, али и претворити овај простор у оперативну зону дејства Вермахта. У том смислу, политика снажне полицијске власти, чији је носилац био генерал Мајснер, постала је највећим делом превазиђена. Главни помоћник вишег СС и полицијског вође из редова колаборационистичке управе, Драгомир Јовановић, смењен је са положаја шефа СДБ. То је био први јасан показатељ слабљења моћи окупационе полицијске организације, али и политике споразумевања антикомунистичких снага. Тако су практично глобални догађаји јасно генерисали промене на локалном простору.

¹⁸⁷² <www.dailymotion.com> - printscreen.

¹⁸⁷³ <www.dailymotion.com> - printscreen.

¹⁸⁷⁴ *Banjica*, (1984), r. Sava Mrmak; „Banjica (1984)“, <https://www.imdb.com/title/tt0086666/?ref_=fn_al_tt_1> (приступ: 1.6.2021.)

У коначном, генерал Мајснер је смењен из Србије, док је Драгомир Јовановић сведен на положаје у Управи и Општини Београда. Српски полицајац је покушао да буде спона у споразумевању између генерала Недића и генерала Михаиловића, али како тај споразум није уродио плодом, Јовановић се повукао из окупиране Србије у нацистичку Немачку. С обзиром на чињеницу да су оба полицијска функционера ухапшена и изручена Социјалистичкој Југославији, организовани су јавни судски процеси, који су искоришћени за виктимизацију жртава, меморализацију Народноослободилачке борбе и поврх свега недвосмислене казне смрћу, за полицијске функционере који су креирањем репресивног полицијског поретка узроковали велики број изгубљених живота током рата.

Управо услед поменуте виктимизације и меморијализације, мултипликовани ефекти деловања шефова полиције под окупацијом, остали су забележени у мемоаристици, публицистици, уметности и научној литератури. И док се мемоаристика различитих полова, углавном бавила покушајем оцене њихове делатности, публицистика је, најчешће након 2000. године, прибегавала мистификацији. Са друге стране, политички ангажована уметност, као врло важан сегмент државног програма Социјалистичке Југославије представљала је Јовановића и Мајснера, или ликове инспирисане њима, у највећем броју случајева стереотипно. Ипак, постојали су примери када је телевизијска уметност своја остварења базирала на изворима и литератури, па је у појединим случајевима, слика о њима представљена темељно и илустративно. Све то био је производ чињенице да су ефекти деловања Мајснера и Јовановића били врло негативни и оставили трајне последице на послератно југословенско друштво.

Закључак

Аугуст Мајснер и Драгомир Јовановић потицали су из различитих држава, васпитани су у другачијем друштвеном контексту и под утицајем различитих менталитета своје матичне средине. Добили су диференцирано образовање и генерални ток њихових каријера био је у потпуности супротан. Ипак, опредељење за полицијску каријеру довело је до круцијалне сличности, која ће на крају и повезати ове личности. Осим тога, строг антикомунистички став међуратних држава у којима су живели, утицао је на њихово изразито опредељење против идеологија које су припадале левом политичком спектру, али и јасну и потпуно отворену борбу против комунизма. Управо ова чињеница била је основна тачка која је у каснијој фази спојила каријере аустријског полицијског официера и српског правника и полицијског функционера.

Осим тога, други чинилац који је довео до повезивања ове личности био је нацизам. Са једне стране, Аугуст Мајснер је имао трајно пангерманско опредељење од ране фазе своје каријере. Пропаст Аустро-Угарске и свођење његове родне Аустрије на државу знатно мањег територијалног оквира, довели су до испрепетаног незадовољства различитих друштвених и политичких група. У таквим околностима, парламентарни поредак међуратне Аустрије није функционисао, а Мајснер је у оквиру полицијских формација водио борбу са припадницима радикалне левице, који су се залагали за социјални преображај аустријске државе. Скренуо је у потпуно другу крајност, приступио радикалној десничарској паравојној формацији, а затим и Нацистичкој партији Аустрије. У оквиру сопствене државе деловао је у корист нацистичке Немачке, следећи сопствене пангерманске идеале. Осим тога, изградио је јасне антисемитске и ксенофобичне ставове и учествовао у покушају обарања државног поретка. На тај начин своју судбину је у потпуности везао за нацизам и нацистичку Немачку. Након читавог низа професионалних неуспеха, ступио је 1935. године у СС одреде и од тада, па до краја каријере служио у СС и полицијским структурама ове државе.

Са друге стране, Драгомир Јовановић је у раној фази каријере био перспективан полицајац високог ранга. Са дипломом Правног факултета и познавањем страних језика, издвајао се у односу на највећи део полицијског кадра Краљевине СХС/Југославије. Ипак, Јовановић је у раној фази каријере показао склоност ка политиканству, корупцији и другим ниским поривима, што једноставно није било адекватно понашању једног полицајца. У складу са тим, у каријери је имао много успона и падова. Правио је финансијске злоупотребе, али и грешке које су умало коштале живота југословенског монарха. Без обзира на то, овај југословенски полицајац тражио је пут који би му омогућио уздизање до највиших положаја у држави. У том смислу, контакти са нацистичком полицијом открили су му модел државе који се базирао на врло јакој полицијској власти, али и војсци која је у Европи касних 1930-их година била технички потпуно доминантна. У складу са тим, нацистички модел државе, који се базирао на сузбијању слобода и строгој полицијској власти, за Драгомира Јовановића је убрзо постао идеал. По свему судећи, он је изградио пронацистичко политичко опредељење базирано на ставу да је такав облик владавине доминантан у односу на нефункционалну парламентарну демократију.

Априлски рат и окупација дали су могућност Драгомиру Јовановићу да своје амбиције и оствари. Пронацистичко политичко опредељење и дотадашњи контакти са представницима немачке полицијске организације, за њега су обезбедили положај управника града Београда и председника београдске општине, што је био врхунац његове дотадашње каријере. Већ у првим месецима окупације, превазишао је границе сарадње са окупатором, дозвољене међународним правом и тиме ступио у отворену колаборацију. Његова служба у корист нормализације живота у

Београду убрзо се претворила у службу у корист нацистичког окупационог поретка. Основно обележје Јовановићеве делатности постала је антикомунистичка борба београдске полиције којом је руководио. Током прве године окупације изградио је чврсту полицијску власт у главном граду и тиме за себе трајно загарантовао место у оквиру колаборационистичког система безбедности, стичући наклоност представника окупационе власти.

Аугуст Мајснер је у окупирану Србију ступио почетком 1942. године, са ингеренцијама шефа окупационе и колаборационистичке полицијске организације, као и другим задацима који одговарају положају представника Хајнриха Химлера на локалном простору. Његов основни циљ била је изградња чврстог полицијског система, базираног на две гране окупационе и колаборационистичке полиције, као и другим помоћним одредима. У складу са тим виши СС и полицијски вођа у Србији је изградио сложену мрежу полицијских испостава, покушавајући тиме да успостави строгу контролу сваког дела окупиране Србије. У том смислу, послужио му је и колаборационистички систем безбедности. На његово чело поставио је Драгомира Јовановића, као полицијског функционера од поверења берлинског Гестапоа, али и несумњиво антикомунистички и пронацистички опредељену личност. Тиме је успостављена врло блиска сарадња окупационе и колаборационистичке полиције, које су биле у строгој координацији и корелацији.

Окупациона полиција на себе је преузела знатно већи опсег задатака, који су у својој суштини имали врло репресиван карактер. Служила се полицијским рацијама, хапшењем, мучењем, застрашивањем, конфинирањем у логоре и поврх свега стрељањем. Колаборационистички систем безбедности је изградио врло близак однос са окупационом полицијском организацијом, од ње примао наређења и преузимао многе системе деловања. Тиме је такође скренуо у крајност и прихватио бруталне мере полицијске репресије. Генерално гледано полицијска власт у окупираној Србији је временом достигла највишу тачку и представљала јасан израз нараслих апетита СС-а и полицијске организације.

Заслужни за овако блиску сарадњу окупационе и колаборационистичке полиције били су Аугуст Мајснер и Драгомир Јовановић. Изградили су близак професионални однос, који се базирао на релацији наредбодавац-извршилац, али су такође и успоставили једну врсту синергије окупационе и колаборационистичке полиције. Наступали су агресивно према противницима у другим испоставама Трећег Рајха на локалном простору, или представницима колаборационистичке владе, трудили се да њихове ингеренције што више сузе, а своје ингеренције максимално прошире. Тиме је остварен врло висок ниво формалног и неформалног утицаја, који је омогућио да полицијски систем на свом врхунцу (1942-1943) далеко превазиђе своју планирану намену. По свом утицају превазишао је представништва других институција окупационе управе и по својој моћи се приближио војном заповеднику Србије.

Ипак, глобалне промене на светским фронтима генерисале су промене на локалном простору и изазвале измене опште политике окупационог система. У том смислу, полицијски репресивни апарат, какав је Аугуст Мајснер формирао уз помоћ Драгомира Јовановића је крајем 1943. године добрим делом демонтиран. Генерал Мајснер је, услед потребе за променом опште политике на локалном простору, повучен из окупиране Србије, а Драгомир Јовановић смењен са чела колаборационистичког система безбедности.

Ове личности су након рата осуђене у ФНРЈ, али су њихова имена и злочини које су починиле њима подређене полиције током рата, искоришћени за виктимизацију Народноослободилачке борбе и изградњу културе сећања. Казне смрћу, на које су осуђени, директно су уткани у темеље изградње нове Социјалистичке Југославије, која је своје постојање

темељила на својој антифашистичкој борби и правди која је сустигла окупаторе и њихове сараднике на локалном простору.

И поред чињенице да су у окупираној Србији врло блиско сарађивале, ове две личности у карактерном погледу биле су врло различите. Наиме, са једне стране, Аугуст Мајснер је био аустријски племић нижег ранга, пореклом из официрске породице, са строгим војним образовањем и одрастањем у конзервативној Аустро-Угарској монархији. Његово поимање политике током Другог светског рата више је одговарало крају 19. века, него средини 20. века. У том смислу, он је био строго навикнут на извршавање наређења, која су за њега била једини пут. У том смислу, децидирано је прихватио окупационе уредбе о одмаздама по утврђеном принципу 100 за једног убијеног и 50 за једног рањеног немачког војника. Током своје службе у окупираној Србији, овај принцип је примењивао у буквалног форми, не преиспитујући, притом, да ли је морално, етички и људски, стрелјати хиљаде невиних цивила. Мајснер се лоше сналазио изван својих ингеренција и то је најчешће чинио када оне нису биле строго предвиђене и као такве остављале простор за нешто шире деловање. Доступни видео-снимци говоре о чињеници да није био човек посебне харизме, већ напротив, официр који се изражавао лаконски и строго извршавао вољу других. Није се мешао у свеопшту политику нацистичке Немачке према српском народу, већ је искључиво спроводио оно што му је као основна смерница стављено у задатак – да уништи Партизански покрет и умири окупирану територију. У јавности се ретко појављивао, и по свему судећи, није се пријатно осећао пред објективом фотоапарата. Настојао је да о себи изгради ореол оштрог немачког полицајца, коме није странао да нареди и најтеже одмазде. Сматрао је да је искључиво систем строгих казни, односно репресалија, делотворан на „нижа бића“, што су у овом случају били припадници српског народа и други становници окупиране Србије.

Када говоримо о идеолошком опредељењу Аугуста Мајснера, можемо констатовати да је оно, током највећег дела његове каријере било врло конзистентно. Наиме, основаним можемо сматрати да је национално политичко опредељење Мајснер добио још током свог војничког васпитања и образовања у ксенофобичном и национално радикалном Бечу, почетком 20. века. То уосталом потврђује и чињеница да је током Првог светског рата врло ревносно служио у армији Аустро-Угарске монархије и за своје заслуге био вишеструко одликован. Ипак, по ову државу неповољан крај рата, затим њено укидање и одузимање територија на рачун новоформиране Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца, довели су до идеолошке радикализације ставова Аугуста Мајснера. У наредним годинама скренуо је у крајност, деловао у оквиру агресивне десничарске паравојне формације и приступио Нацистичкој партији Аустрије. По свему судећи, у нацизму је видео могућност да се остваре његове пангерманске жеље и да немачки народ добије једну моћну државу, која би била у стању да друге европске народе подреди себи. Такође, Мајснер је изградио и антисемитске ставове, који ће касније условити чињеницом да је за време његовог управљања полицијским формацијама у Београду усрђен највећи део јеврејских породица, жена и деце. Своју идеологију до краја живота није променио, нити је на суђењу прихватио да је његово деловање било неисправно. Као и већина других нациста, бранио се флоскулом да је „само извршавао наређења.“

Са друге стране, Драгомир Јовановић је потицао из професорске породице, што је био позив који је посебно цењен у Краљевини Србији. У складу са тим, подразумевало се да, као и његова сестра, стекне високо образовање. Ипак, за разлику од ње, која је одабрала професорски позив, Јовановић се определио за Правни факултет, који је у то време завршавао највећи број високообразованих људи. Његово трајно опредељење није било да постане адвокат или судија, већ је уз помоћ контаката свог оца успео да се запосли у београдску Управу града и започне своју

полицијску каријеру. Ипак, Јовановићеви морални квалитети су за полицијску службу били врло упитни. Финансијске злоупотребе, раскалашно понашање и многи други прекршаји оптерећивали су његову каријеру. У складу са тим, током међуратног периода није имао линеаран успон на полицијској лествици, као нпр. Милан Аћимовић, већ је падао и дизао се. Уочљива је Јовановићева склоност ка контактима са владајућим круговима, па је тако првенствено био близак Народној радикалној странци. Ипак, у каснијој фази међуратног периода определио се за бирање моћних заштитника, који су били потпора у његовом хијерархијском успону. Природна интелигенција и образовање омогућили су му да се по својим способностима издвоји у односу на слабо образован руководећи кадар београдске полиције. Током окупације је био полицијски функционер који је у корист окупационе управе ревностно извршавао полицијске задатке. Организовао је Логор на Бањици, учврстио полицијску власт у Београду и одобрио физичко злостављање заточеника. Често је имао иницијативу и предлагао полицијске пројекте, од поступака у корист безбедности Београђана, до масовних хапшења, конфинирања у логоре или категоризације логораша, што је неретко водило у њихову смрт. Угао Јовановићевог гледања био је из окупационо-колаборационистичке полицијске организације и у том смислу, није му било странао да делује против тзв. Владе народног спаса. Временом се поистоветио са полицијском организацијом Трећег Рајха, скренуо у потпуности у крајност и био става да је неизоставан део Химлеровог система безбедности, који је прекрио читаву Европу. Био је полицијски професионалац, али и све време водио рачуна искључиво о личним интересима. У складу са тим, током сопственог суђења нудио се и властима ФНРЈ за даљу полицијску сарадњу.

Када говоримо о Јовановићевој идеологији, можемо констатовати да она није конзистентно постојала. Градио ју је у складу са тренутним околностима и распоредом снага на политичком небу Краљевине СХС/Југославије, али и читаве међуратне Европе. Наиме, током мирнодопске каријере служио је готово свим режимима и након њихових промена, врло брзо успевао да се прилагоди и задржи позиције, барем у одређеном облику. Ипак, у спољнополитичком смислу, током сарадње са полицијом Трећег Рајха, учио је државну организацију која се базирала на снажној полицијској власти и технички надмоћној војсци. Изградио је идеал државе, у којој полиција апсолутно све контролише. Временом је скренуо у крајност и у потпуности прихватио пронацистичко политичко опредељење. У складу са тим, деловао је током читаве окупације, прихватајући нацистичку идеологију и сматрајући себе делом свеопштег полицијског система Трећег Рајха. Ипак, након неуспеха Трећег Рајха, покушао је да спас за себе пронађе у сарадњи са комунистима, јасно тиме стављајући до знања да за њега није постојало трајно политичко опредељење, већ искључиво лични интереси.

Поврх свега неопходно је констатовати сличности и разлике које су у свом деловању показале ове две личности. Наиме, када говоримо о разликама, неопходно је прво схватити генерацијску разлику, односно чињеницу да је Аугуст Мајснер био 16 година старији од Драгомира Јовановића. Поред тога, матична држава, порекло, васпитање и образовање били су потпуно различити. Управо из тог разлога, њихови животни путеви били су потпуно раздвојени све до окупације Србије. Такође, доживљај Првог светског рата је ствар која их је раздвајала. Наиме, у њему се Аугуст Мајснер борио, док је Драгомир Јовановић као дете живео под окупацијом. Осим тога, Аустро-Угарска је из овог рата изашла као поражена, а Краљевина Србија као победница. Такође, док је Аугуст Мајснер био специјализован за служење у полицији поретка, Драгомир Јовановић је своју каријеру изградио служећи у политичкој и безбедносној полицији. У складу са тим, и приступи су им били различити, па се аустријски генерал ослањао на просту

полицијску логику, док је српски полицајац разрађивао различите врсте антикомунистичких тактика и комбиновао другачије приступе.

Када говоримо сличностима, треба имати у виду склоност ка десним политичким идеологијама и националном програму свог народа. Осим тога, и Аугуст Мајснер и Драгомир Јовановић су каријере градили кроз полицијске формације, схватајући њихову нарастајућу улогу у савременом друштву. Такође су формирали врло јасне антикомунистичке ставове и око њих градили своју делатност и политичку идеологију. Поврх свега, Трећи Рајх су препознали као најдоминантнију државу у Европи и своју судбину за њу везали.

Без обзира на знатно већи број разлика у развоју њихових каријера, полицијска служба, антикомунизам и пронацистичко опредељење испоставили су се кључним. Њихове каријере су у датом историјском тренутку повезане и убрзо пронашле заједничке интересе. У том смислу, током периода Другог светског рата у Србији радили су на креирању и ојачавању полицијског окупационог апарата, који је по свом карактеру успоставио врло строгу и репресивну полицијску власт, што је директно резултирало хиљадама изгубљених живота.

Списак извора и литературе

Необјављени извори:

Архивске установе у Републици Србији:

Архив Југославије (АЈ):

14 – Министарство унутрашњих послова

15 – Президијум Народне скупштине ФНРЈ

37 – Збирка Милана Стојадиновића

74 – Краљев двор

102 – Збирка Станислава Кракова

110 – Државна комисија за утврђивање злочина окупатора и његових помагача

311 – Збирка плаката

394 – Посланство Краљевине Југолавије у Берлину

Војни архив (ВА):

Недићева архива (Нда)

Немачка архива (На)

Четничка архива (Ча)

Војни музеј у Београду (ВМБ):

Erinnerung an die Feiern Serbischen Staatswache in Belgrad, 13.5.1943

Државни архив Србије (ДАС):

Безбедносно-информативна агенција (БИА)

Правни факултет у Београду

Управа државне безбедности (УДБ)

Историјски архив Београда (ИАБ):

Безбедносно-информативна агенција (БИА)

Befehlshaber der Sicherheitspolizei und Sicherheitsdienst (BdS)

Збирка досијеа револуционара радничког покрета и Народноослободилачког покрета

Збирка плаката

Мемоарска грађа (МГ)

Управа града Београда – Специјална полиција (УГБ – СП)

Окружни суд Београда (ОСБ)

Општина града Београда (ОГБ)

Историјски архив Пожаревца (ИАП):

Збирка црквених матичних књига са подручја Браничевског округа

Музеј жртава геноцида (МЖГ)

Архива Бранислава Божовића (АББ)

Народна библиотека Србије (НБС)

Сликовна грађа (СГ)

Архивске установе у Савезној Републици Немачкој:

Bundesarchiv Berlin Lichterfelde (BAB):

NS 3 – SS-Wirtschaft-Verwaltungshauptamt
NS 7 – SS- und Polizeigerichtsbarkeit
NS 19 – Persönlicher Stab Reichsführer SS
R 19 – Hauptamt Ordnungspolizei
R 58 - Reichssicherheitshauptamt
R 70 – JUGOSLAWIEN Deutsche Polizeidienststellen in Jugoslawien
R 9361-III/543468 – „Meyszner August“.

Institut für Zeitgeschichte München (IfZ):

MA 303 – Records of the Reich Leader of SS and Chef of the German Police
MA 322 – Records of the Reich Leader of SS and Chef of the German Police
MA 325 – Records of the Reich Leader of SS and Chef of the German Police
MA 331 – Records of the Reich Leader of SS and Chef of the German Police
MA 342 – Records of the Reich Leader of SS and Chef of the German Police
MA 512 – Records of German Field Commands: War Areas, Occupied Territories and Others
MA 685 – Records of German Field Commands: War Areas, Occupied Territories and Others
MA 687 – Records of German Field Commands: War Areas, Occupied Territories and Others

Politisches Archiv des Auswärtigen Amts (PAAA)

R 100779 – Serbien: Tätigkeit des SD, Abwehr, Agenten und Polizeiattachés vom 1939 bis 1943
R 101092 – Berichte und Meldungen zur Lage in und über Jugoslawien vom 1940 bis 1941
R 101097 – Berichte und Meldungen zur Lage in und über Jugoslawien vom 1940 bis 1941
R 101098 – Berichte und Meldungen zur Lage in und über Jugoslawien vom 1940 bis 1941
R 101099 – Berichte und Meldungen zur Lage in und über Jugoslawien vom 1940 bis 1941
R 103320 – Politische Beziehungen zwischen Jugoslawien und Deutschland vom 1936 bis 1938
R 103321 – Politische Beziehungen zwischen Jugoslawien und Deutschland vom 1939 bis 1941

Објављени извори:

1. *Адресар Београда: министарства, надлежства, установа, год. 1943.*
2. *Априлски рат 1941: Зборник докумената књ. I, (прир. Д. Гвозденовић), Београд 1969.*
3. *Априлски рат 1941: Зборник докумената књ. II, (прир. А. Милетић), Београд 1987.*
4. *Београдски крвави Ускрс: Документа о британско-америчком ваздушном терору, Београд 1944.*
5. *Der Großdeutsche Reichstag 1938: IV-Wahlperiode nach dem 30. Januar 1933, (hg. von E. Rienast), Berlin 1938.*
6. *Документа са суђења Равногорском покрету (прир. М. Зечевић), Београд 2001.*
7. *Документи о издајству Драже Михаиловића (прир. Државна комисија за утврђивање злочина окупатора и њихових помагача), Београд 1945.*
8. *Dokumenti o Jugoslaviji: Historijat od osnutka zajedničke države do danas (прир. F. Čulinović), Zagreb 1968.*
9. *Dokumenti centralnih organa KPJ: NOR i revolucija: 1941-1945, књ. 1.*
10. *Жандармеријски зборник: књига прва, Београд 1933.*
11. *Збирка наредаба и упутстава бр. 1, Издање Општине града Београда 1941.*

12. *Zbornik Narodnooslobodilačkog rata naroda Jugoslavije*, tom I, knj. 1-21.
13. *Zbornik Narodnooslobodilačkog rata naroda Jugoslavije*, tom II, knj. 1-15.
14. *Zbornik Narodnooslobodilačkog rata naroda Jugoslavije*, tom XII, knj. 1-4.
15. *Izvori Međunarodnog humanitarnog prava*, (прир. др В. Кнежевић-Предић), Београд 2007.
16. *Izdajnik i ratni zločinac Draža Mihailović pred sudom: stenografske beleške i dokumenta sa suđenja Dragoljubu – Draži Mihailoviću*, Београд 1946.
17. *Interrogation Records Prepared for War Crimes Proceedings at Nuernberg 1945-1947*, Washington 1983.
18. *Колаборационисти пред судом ОЗНЕ*, (прир. С. Цветковић, Н. Стамболија, Р. Ристановић) Београд 2019.
19. *Конкордат између Свете столице и Краљевине Југославије* (прир. М. Цемовић), Београд 1937.
20. *Logor Banjica: logoraši: knjige zatočenika koncentracionog logora Beograd-Banjica (1941-1944)*, tom I-II (прир. Е. Микковић, М. Радојичић), Београд 2009.
21. *Логор на Сајмишту: Сведочења двојице заточеника* (прир. Р. Ристановић), Београд 2021.
22. *Нетачка обавештајна служба*, knj. VIII (ur. UDB), Београд 1956.
23. *Немачки ратни злочини 1941-1945: Пресуде југословенских војних судова* (Ђ. Н. Лопичић), Београд 2009.
24. *Правило жандармеријске службе: Југославија (1929-1940)*, Београд 1940.
25. *Примедбе и приговори на пројекат Конкордата између наше државе и Ватикана : парафираног 25. VII 1935. год*, Сремски Карловци 1936.
26. *Прокламација краља Александра, Закон о Краљевској власти у Врховној Државној Управи*, у: *Алманах: календар* (2006/2007), стр. 289-291.
27. *Proleter: Organ centralnog komiteta Komunističke partije Jugoslavije 1929-1942*.
28. Ranković, A., *Izveštaj o organizacionom radu KPJ Centralnog komiteta Komunističke partije Jugoslavije: Referat održan na V kongresu KPJ*, Београд 1948.
29. *Records of the United States Nuernberg War Crimes trials Interrogations, 1946-1949*, Date Published: 1977.
30. *Statistički godišnjak Kraljevine Jugoslavije: Knj. I – 1929. godina*, Београд 1932.
31. *The XIth Olympic Games, Berlin 1936: Official Report Vol. I*, (by Organisationskomitee für die XI Olympiade Berlin 1936), Berlin 1937.
32. *Уредба о одећи жандармерије: Југославија (1929-1941)*, Београд 1940.
33. *Уредба о опреми жандармерије*, Београд 1935.
34. *Уредба о формацији жандармерије: са изменама и допунама*, Београд 1940.
35. *Уџбеник за жандарме: манускрипт: извод из законика о судском кривичном поступку за Краљевину Југославију од 16. фебруара 1929. год. Са изменама и допунама од 9. октобра 1931. год. и 25. марта 1935. год.: састављен по програму за извођење наставе у жандармерији: са потребним објашњењима*, Београд 1937.
36. *Устав Краљевине Југославије од 3. септембра 1931. године*, Београд 1932.
37. *Устав Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца*, 28. јун 1921.
38. *Fernsperch-Verzeichnis des Standortes Belgrad, Stand vom 1.11.1943*, Belgrad 1943.
39. *Heinrich Himmlers Taschenkalender 1940: Kommentierte Edition*, (hg. М. Moors, М. Pfeiffer) Paderborn-München-Wien-Zürich 2013.
40. *ОЗНА: репресија комунистичког режима у Србији 1944-1946: документи* (прир. С. Цветковић, Н. Девић) Београд 2019.

Штампа и периодика:

1. *Борба: орган Социјалистичког савеза радног народа Југославије*
2. *Вечерње Новости*
3. *Време*
4. *Гласник Српске државне страже*
5. *Годишњак Српске заједнице рада 1942-1943*
6. *Donauezeitung*
7. *Дуга*
8. *Народна армија*
9. *Народни војник: орган Команде војне области*
10. *Наша борба*
11. *Nedeljnik*
12. *НИН: Недељне информативне новине*
13. *Ново време*
14. *Обнова*
15. *Општинске новине: Гласило градског поглаварства града Београда*
16. *Политика*
17. *Полиција*
18. *Понедељак*
19. *Правда*
20. *Proleter: Organ centralnog komiteta Komunističke partije Jugoslavije*
21. *Самоуправа: лист политички, економски и књижевни: орган Народне Радикалне Странке*
22. *Службене новине (1941-1944)*
23. *Службене новине Краљевине Југославије*
24. *Српски народ*
25. *Student: List beogradskih studenata*

Мемоари и дневници:

1. Anaf, Marko, *Tajna mansarde na Neimaru*, Београд 1985.
2. Војић, Mirko, *Jugoslovenski narodni pokret „Zbor“, 1935-1945: Jedan kritički prikaz*, Београд 1996.
3. Вучковић, Звонко, *Сећања из рата*, Београд 2015.
4. Goebbels, Joseph, *Tagebücher Band 4: 1940-1942*, (hg. Von R. G. Reuth), München-Zürich 1992.
5. Јовановић, Драгољуб, *Људи, Људи: медаљони 94 политичких, јавних, научних и других савременика*, Београд 2005.
6. Јовановић, Рајко, *Главњаћа као систем*, Загреб 1928.
7. Карапанџић, Боривоје, *Грађански рат у Србији 1941-1945*, Београд 1993.
8. Кордић, Никола, *Кроз рат са Дражом*, Београд 1998.
9. Kostić, Boško, *Za istoriju naših dana: Odlomci iz zapisa za vreme okupacije*, Београд 1991.
10. Костић, Бошко, *Истина о Милану Недићу*, Београд 2009.
11. Краков, Станислав, *Генерал Милан Недић*, књ. I-II, Београд 1995.
12. Kumm, Otto, *Vorwärts, Prinz Eugen!: Die Geschichte der 7. SS-Freiwilligen-Division „Prinz Eugen“*, Winkelried-Verlag 2007.
13. Magazinović, Hrvoje, *Kroz jedno mišno stoljeće*, Valjevo 2009.
14. Мартиновић – Бајица, Петар, *Милан Недић*, Београд 2003.

15. Moljević, Stevan, *Ravna Gora u svetlu i magli*, (прир. М. Павловић, В. Димитријевић), Београд 2019.
16. Николић, Драгутин, Д., *Један од сведока*, Јагодина 2010.
17. Nojbaheer, Herman, *Specijalni zadatak Balkan*, Београд 2018.
18. Пекић, Borislav, *Vreme i novo vreme: Razgovor sa Dragomirom Stojadinovićem*, Београд 2013.
19. Прибићевић, Svetozar, *Diktatura kralja Aleksandra*, Zagreb 1990.
20. Рајс, Арчибалд, *Злочини над Србима у Великом рату*, (прир. М. Пршић) Београд 2014.
21. Рајс, Арчибалд, *Чујте Срби: Чувајте се себе*, Београд 2014.
22. Ранковић, Драгутин, *Свакодневни живот под окупацијом: искуство једног Београђанина 1941-1944*. (прир. Н. Милићевић, Д. Никодијевић), Београд 2011.
23. Слјепчевић, Ђоко, *Jugoslavija uoči i za vreme Drugog svetskog rata*, Minhen 1978.
24. Топаловић, Живко, *Србија под Дрaжсом*, Београд 2004.
25. Тришић, Јован, *О Милану Недићу*, Без места издавања 1960.
26. Hitler, Adolf, *Mein Kampf*, München 1943.

Играни филмови и серије:

1. *Banjica*, (1984), р. Sava Mrmak
2. *Bekstva*, (1968), р. Radoš Novaković
3. *Besmrtna mladost*, (1948), р. Vojislav Nanović
4. *Bila sam jača*, (1953), р. Gustav Gavrin
5. *Veliki i mali*, (1956), р. Vladimir Pogačić
6. *Vetar je stao pred zoru*, (1959), р. Radoš Novaković
7. *Izdajnik*, (1964), р. Vojislav Rakonjac
8. *Lager Niš*, (1987), р. Miomir Stamenković
9. *Na putu izdaje*, (1976), р. Sava Mrmak
10. *Operacija Beograd*, (1968), р. Veljko Bulajić
11. *Osmo vrata*, (1959), р. Nikola Tanhofer
12. *Otpisani*, (1974), р. Aleksandar Đorđević
13. *Povratak otpisanih*, (1977), р. Aleksandar Đorđević
14. *Progon*, (1982), р. Predrag Golubović
15. *Uzrok smrti ne pominjati*, (1968), р. Jovan Živanović
16. *Четири дана до смрти*, (1976), р. Мирослав Јокић

ЛИТЕРАТУРА:

Синтезе, монографије, зборници, приручници, енциклопедије:

1. Avramovski, Živko, *Balkanska antanta 1934-1940*, Београд 1980.
2. Avramovski, Živko, *Balkanske zemlje i velike sile: 1935-1937: Od italijanske agresije na Etiopiju do jugoslovensko-italijanskog pakta*, Београд 1968.
3. Адамовић, Владимир, *Три диктатора: Стаљин, Хитлер, Тито: психоаналитичка паралела*, Београд 2008.
4. Алексић, Драган, *Привреда Србије у Другом светском рату*, Београд 2002.
5. Allinson, Mark, *Germany and Austria: 1814-2000*, Oxford University Press 2002.
6. Angolia, John, R., Taylor, Hugh, P., *Uniforms, Organization and History of the German Police*, vol. I, James Bender Publishing 2004.
7. Arent, Hana, *Izvori totalitarizma*, Београд 1998.
8. Arent, Hana, *O nasilju*, Београд 2002.
9. *A History Shared and Divided: East and West Germany Since the 1970s* (ed: F. Bösch), Berghahn Books 2018.
10. Bajford, Jovan, *Staro sajmište: mesto sećanja, zaborava i sporenja*, Београд 2011.
11. *Бањица* (ур. В. Купрешанин), Београд 1967.
12. Веговић, Sima, *Logor Ванјиса*, I-II, Београд 1989.
13. *Београд у рату и револуцији* (ур. Г. Лађевић), Београд 1971.
14. *Београд у рату и револуцији*, књ. I (ур. група аутора), Београд 1984.
15. Benc, Wolfgang, *Protokoli Sionskih mudraca: Legenda o jevrejskoj svetskoj zaveri*, Београд 2009.
16. Bennett, Rab, *Under the Shadow of the Swastika: The Moral Dilemmas of Resistance and Collaboration in Hitler's Europe*, Routledge 1999.
17. Berend, Ivan, *Decades of Crisis: Central and Eastern Europe Before World War II*, University of California Press 1998.
18. Birn, Ruth, Bettina, *Die Höheren SS und Polizeiführer: Himmlers Vertreter im Reich und in den Besetzten Gebieten*, Droste Verlag 1991.
19. Vjelajac, Mile, *Generali i admirali Kraljevine Jugoslavije: 1918-1941: studija o vojnoj eliti i biografski leksikon*, Београд 2004.
20. Vjelajac, Mile, Krivokapić – Jović, Gordana, *Prilozi iz naučne kritike: Srpska historiografija i svet*, Београд 2011.
21. Блажић, Радомир, *Краљево их није заборавило: монографија о жртвама масовног стрељања октобра 1941. године у Краљеву*, Краљево 2006.
22. Blood, Philip, *Hitler's Bandit Hunters: The SS and the Nazi Occupation of Europe*, Washington 2006.
23. Blumenwitz, Dieter, *Okupacija in revolucija v Sloveniji (1941-1946): Mednarodnopravna študija*, Celovec 2005.
24. Божовић, Бранислав, *Београд између два светска рата*, Београд 1995.
25. Божовић, Бранислав, *Београд под Комесарском управом 1941*, Београд 1998.
26. Божовић, Бранислав, *Специјална полиција у Београду 1941-1944*, Београд 2014.
27. Божовић, Бранислав, *Страдање Јевреја у окупираном Београду 1941-1944*, Београд 2012.
28. Воžović, Branislav, Stefanović, Mladen, Milan Aćimović, Dragi Jovanović, Dimitrije Ljotić, Београд 1985.
29. Borković, Milan, *Kontrarevolucija u Srbiji: Kvislinška uprava 1941-1944*, I-II, Београд 1979.
30. Borković, Milan, *Milan Nedić*, Zagreb 1985.
31. Bohn, Robert, *Reichskommissariat Norwegen: Nationalsozialistische Neuordnung und Kriegswirtschaft*, München - Oldenbourg 2000.

32. Browder, George, C., *Hitler's Enforcers: The Gestapo and the SS Security Service in the Nazi Revolution*, Oxford University Press 1996.
33. Browning, Christopher, *Ordinary Men: Reserve Police Battalion 101 and the Final Solution in Poland*, Harper Perennial 1998.
34. Browning, Christopher, *The Path to Genocide: Essays on Launching the Final Solution*, Cambridge University Press 1992.
35. Browning, Christopher, *Fateful Months: Essays on the Emergence of the Final Solution*, Holmes & Meier 1991.
36. Bunyan, Tony, *The History and Practice of the Political Police in Britain*, London 1976.
37. Burian, Michal, Knižek, Alek, Rajlich, Jiri, Stehlik, Eduard, *Assassination: Operation Anthropoid 1941–1942*, Prague 2002.
38. Van Tonder, Gerry, *SS Einsatzgruppen: Nazi Death Squads, 1939-1945*, Barnsley 2018.
39. Vinaver, Vuk, *Jugoslavija i Francuska između dva svetska rata*, Beograd 1985.
40. Vinaver, Vuk, *Jugoslavija i Mađarska 1933-1941*, Beograd 1976.
41. Vinaver, Vuk, *Svetska ekonomska kriza u Podunavlju i nemački prodor 1929-1934*, Beograd 1987.
42. *Vichy, Resistance, Liberation: New Perspectives on Wartime France* (ed. H. Diamond, S. Kitson), Oxford-New York 2005.
43. *Владе Србије: 1805-2005*, прир. група аутора, Београд 2005.
44. Volk, Petar, *Savremeni jugoslovenski film*, Beograd 1983.
45. Врањеш, Александар, *Партизански филмови и пропаганда: Југословенски ратни филм у свијетлу народноослободилачке борбе као средство идеолошко-политичке пропаганде*, Бања Лука 2008.
46. Gerwarth, Robert, *Hitler's Hangman: The Life of Heydrich*, Yale University Press 2011.
47. Gligoriјевић, Branislav, *Parlament i političke stranke u Jugoslaviji 1919-1929*, Beograd 1979.
48. Глишић, Венцеслав, *Комунистичка партија Југославије у Србији 1941-1945*, књ. I, Београд 1975.
49. Глишић, Венцеслав, *Терор и злочини нацистичке Немачке у Србији 1941-1944*, Београд 1970.
50. Goeschel, Christian, *Mussolini and Hitler: The Forging of the Fascist Alliance*, Yale University Press 2018.
51. Goldstein, Erik, *The First World War Peace Settlement 1919-1925*, Routledge 2002.
52. Goldstein, Erik, *War and Peace Treaties 1816-1991*, Routledge 1992.
53. Goldhagen, Danijel Jona, *Hitlerovi dobrovoljni dželatli: obični Nemci i Holokaust*, Beograd 1998.
54. Голубовић, Видоје, *Механе и кафане старог Београда*, Београд 2019.
55. Griesser – Pečar, Tamara, *Razdvojeni narod: Slovenija 1941-1945*, Ljubljana 2007.
56. Guoqi, Xu, *Chinese and Americans: A Shared History*, Harvard University Press 2014.
57. Davenport, Christian, *State Repression and the Domestic Democratic Peace*, Cambridge University Press 2007.
58. Davies, Peter, *France and the Second World War: Occupation, Collaboration and Resistance*, Routledge 2001.
59. Davis, Brian, Turner, Pierre, *German Uniforms of the Third Reich 1933-1945*, Littlehampton Book 1980.
60. Dams, Carsten, Stolle, Michel, *The Gestapo: Power and Terror in the Third Reich*, Oxford University Press 2014.
61. *Das Grosse Lexikon des Dritten Reiches*, (hg. C. Zenter, F. Bedürftig), Südwest Verlag 1993.
62. Deak, Istvan, *Beyond Nationalism: A Social & Political History of the Habsburg Officer Corps 1848-1918*, Oxford University Press 1990.

63. Deak, Istvan, *Europe on Trial: The Story of Collaboration, Resistance, and Retribution During World War II*, Westview Press 2015.
64. Dean, Martin, *Collaboration in the Holocaust: Crimes of the Local Police in Belorussia and Ukraine 1941-1944*, St. Martin's Press and United States Holocaust Memorial Museum 2000.
65. Delarue, Jacques, *The Gestapo: A History of Horror*, Pen & Sword Books 2008.
66. Deutscher, Isaacs, *Staljin: politička biografija*, Zagreb 1977.
67. Димитријевић, Бојан, *Војска Недићеве Србије 1941-1945*, Београд 2016.
68. Димитријевић, Бојан, *Ђенерал Михаиловић: биографија до маја 1941*, Београд 1996.
69. Димитријевић, Бојан, Бабац, Душан, *Ђенерал Михаиловић: завршна реч*, Београд 2015.
70. Димитријевић, Бојан, *Ранковић - други човек*, Београд 2020.
71. Dimitrijević, Bojan, *Ustaška vojska Nezavisne Države Hrvatske: 1941-1945*, Beograd 2016.
72. Димитријевић, Драгослав, *Космај у НОБ*, Београд 1972.
73. Димић, Љубодраг, *Историја српске државности књ. III: Србија у Југославији*, Нови Сад 2001.
74. Dobrivojević, Ivana, *Državna represija u doba diktature kralja Aleksandra 1929-1935*, Beograd 2006.
75. Dragišić, Petar, *Odnosi Jugoslavije i Austrije 1945-1955*, Beograd 2013.
76. Evans, Richard, *The Third Reich at War*, The Penguin Press 2009.
77. Emsley, Clive, *A Short History of Police and Policing*, Oxford University Press 2020.
78. Emsley, Clive, *The English Police: A Political and Social History*, Reoutledge 1991.
79. *Enzyklopädie des Nationalsozialismus*, (hg. von W. Benz, H. Graml, H. Weiß) München 2007.
80. Ethell, Jeffrey, *Blitzkrieg in the West 1939-1942*, Greenhill Books 1997.
81. Ehrenfreund, Norbert, *The Nuremberg Legacy: How to Nazi War Crimes Trials Changed the Course of History*, Palgrave Macmillan 2007.
82. Живковић, Јасмина, Цветковић, Слободанка, Новковић, Весна, Ташић, Зоран, *Великоградштанска гимназија: 1879-2019*, Велико Градиште 2019.
83. Жикић, Милош, *Априлски рат у Моравској бановини: Пета армија Југословенске војске у рату 1941*, Београд 2020.
84. Жутић, Никола, *Ватикан, Србија и Југославија*, Београд 2008.
85. Zaloga, Steven, *Blitzkrieg: Armour, Camouflage and Markings: 1939-1940*, Arms & Armour 1992.
86. Zaloga, Steven, *Poland 1939: The birth of Blitzkrieg*, Osprey 2003.
87. *Зборник радова Округлог стола „27. март 1941: Кнез Павле у вихорима Европске политике“*, Београд 2003.
88. Златић, Јован, *Страдалаштво српског народа у нишком ратном округу 1941-1944*, Ниш 1995.
89. *Zločini fašističkih okupatora i njihovih pomagača protiv Jevreja u Jugoslaviji*, (prir. Savez jevrejskih opština FNR Jugoslavije), Beograd 1952.
90. Ivanković, Mladenka, *Jevreji u Jugoslaviji (1944-1952)*, Beograd 2009.
91. Исић, Момчило, *Материјално страдање основних школа у Србији за време Првог светског рата*, Београд 2010.
92. Janjatović, Bosiljka, *Politički teror u Hrvatskoj 1918-1935*, Zagreb 2002.
93. Janjetović, Zoran, *Nemci u Vojvodini*, Beograd 2009.
94. Janjetović, Zoran, *Od Auschwitza do Brijuna: pitanje odštete žrtvama nacizma u jugoslovensko-zapadnonemačkim odnosima*, Zagreb 2007.
95. Janjetović, Zoran, *Collaboration and Fascism under the Nedić regime*, Beograd 2018.
96. Jackson, Julian, *France: The Dark Years*, Oxford University Press 2003.
97. Јовановић, Надежда, *Политички сукоби у Југославији 1925-1928*, Београд 1974.

98. Kalvokorezi, Piter, Vint, Gaj, *Totalni rat*, Beograd 1988.
99. Kallis, Aristotle, *Nazi Propaganda and the Second World War*, Palgrave Macmillan 2005.
100. Kačavenda, Petar, *Nemci u Jugoslaviji 1918-1945*, Beograd 1991.
101. Kayman, Martin, A., *From Bow Street to Baker Street: Mystery, Detection & Narrative*, Palgrave Macmillan 1992.
102. Kedward, H., R., *Resistance in Vichy France: A Study of Ideas and Motivation in the Southern Zone 1940-1942*, Oxford University Press 1978.
103. Kershaw, Ian, *Hitler*, I-II, Penguin Books 2007.
104. Klee, Ernst, *Das Personenlexikon zum Dritten Reich. Wer, war, was, vor und nach 1945?*, Frankfurt am Main 2003
105. Knauer, Peter, *The International Relations of Austria and the Anschluss 1931-1938*, University of Wyoming 1951.
106. Kogon, Eugen, *Der SS-Staat: Das System der deutschen Konzentrationslager*, Kindler 1974.
107. Koljanin, Milan, *Nemački logor na beogradskom sajmištu 1941-1944*, Beograd 1992.
108. Kos, Stane, *Stalinistična Revolucija na Slovenskem 1941-1945*, knj. I, Ljubljana 1994.
109. *Крагујевачки октобар* (ур. Д. Тадић), Београд 1961.
110. Krautkrämer, Elmar, *Frankreichs Kriegswende 1942*, Peter Lang 1989.
111. Kreso, Muharem, *Njemačka okupaciona uprava u Beogradu 1941-1944*, Beograd 1979.
112. Кривокапић-Јовић, Гордана, *Оклоп без витеза: О социјалним основама и организационој структури Народне радикалне странке у Краљевини Срба, Хрвата и Словенаца*, Београд 2002.
113. Krizman, Bogdan, *Vanjska politika Jugoslavenske države: 1918-1941: Diplomatsko-historijski pregled*, Zagreb 1975.
114. Крстић, Милош, *Непокорена младост: Концентрациони логор у Смедеревској паланци 1942-1944*, Београд 1981.
115. Kuljić, Todor, *Oblici lične vlasti: Sociološka studija o ideologiji i organizaciji uticajnih evropskih oblika lične vlasti od antike do savremenog doba*, Beograd 2009.
116. Kulundžić, Zvonimir, *Atentat na Stjepana Radića*, Zagreb 1967.
117. Laub, Thomas, J., *After the Fall: German Policy in Occupied France, 1940-1944*, Oxford University Press 2010.
118. Lebl, Ženi, *Do Konačnog rešenja: Jevreji u Beogradu 1521-1942*, Beograd 2016.
119. Lilla, Joachim, *Statisten in Uniform: Die Mitglieder des Reichtags 1933-1945: Ein biographisches Handbuch*, Düsseldorf 2004.
120. Littlejohn, David, *Foreign Legions of the Third Reich, 1: Norway, Denmark, France*, James Bender Publishing 1987.
121. Littlejohn, David, *Foreign Legions of the Third Reich, vol. 4: Poland, Ukraine, Bulgaria, Romania, Free India, Estonia, Latvia, Lithuania, Finland and Russia*, James Bender Publishing 1994.
122. Lloyd, Clark, *Anzio: Italy and the Battle for Rome – 1944*, New York 2006.
123. Lloyd, Christopher, *Collaboration and Resistance in Occupied France*, Palgrave Macmillan 2003.
124. Lozowick, Yaacov, *Hitler's Bureaucrats: The Nazi Security Police and the Banality of Evil*, Continuum 2000.
125. Longerich, Peter, *Goebbels: A Biography*, New York 2015.
126. Longerich, Peter, *Heinrich Himmler: A Life*, Oxford University Press 2012.
127. Low, Afred, *Anschluss Movement: 1918-1919 and the Paris Peace Conference*, Philadelphia 1974.
128. Low, Alfred, *The Anschluss Movement, 1918-1938: Background and Aftermath*, Garland 1985.

129. Lumans, Valdis, *Latvia in World War II*, New York 2006.
130. Lumsden, Robin, *The Allgemeine-SS*, Osprey publishing 1993.
131. Mazower, Mark, *Inside Hitler's Greece: The Experience of Occupation 1941-1944*, Yale University Press 1993.
132. Mazover, Mark, *Mračni kontinent: Evropa u dvadesetom veku*, Beograd 2011.
133. Mazover, Mark, *Hitlerovo carstvo: Nacistička vladavina u okupiranoj Evropi*, Beograd 2019.
134. Manvell, Roger, Fraenkel, Heinrich, *Goering: The Rise and Fall of the Notorious Nazi Leader*, New York 2011.
135. Manvell, Roger, Fraenkel, Heinrich, *Heinrich Himmler: The Sinister Life of the Head of the SS and Gestapo*, New York 2007.
136. Manošek, Valter, *Holokaust u Srbiji: vojna okupaciona politika i uništavanje Jevreja: 1941-1942*, Beograd 2007.
137. Марјановић, Јован, *Народноослободилачки рат, народна револуција у Југославији 1941-1945*, Београд 1958.
138. Марјановић, Јован, Морача, Перо, *Наш ослободилачки рат и народна револуција: 1941-1945: историјски преглед*, Београд 1958.
139. Марјановић, Јован, *Ustanak i narodnooslobodilački pokret u Srbiji 1941*, Beograd 1963.
140. Матић, Милан, Б., *Партизанска штампа у Србији 1941–1944*, Београд 1993.
141. Mattogno, Carlo, *The Einsatzgruppen in the Occupien Eastern Territories: Genesis, Missions and Actions*, Uckfield 2018.
142. *Mesta stradanja i antifašističke borbe u Beogradu 1941-1944: priručnik za čitanje grada*, (прir. R. Rädle, M. Pisarri), Beograd 2016.
143. Милетић, Марко, *Априлски рат у Дравској и Хрватској бановини: прва група армија Југословенске војске у рату 1941. године*, Београд 2020.
144. Miller, Michael, *Leaders of the SS and German Police*, vol. I, James Bender Publishing 2006.
145. Milovanović, Nikola, *Vojni puč i 27. mart 1941*, Beograd 1981.
146. Milosavljević, Olivera, *Potisnuta istina: Kolaboracija u Srbiji 1941-1944*, Beograd 2006.
147. Milosavljević, Olivera, *Savremenici fašizma 1: Percepcija fašizma u beogradskoj javnosti 1933-1941*, Beograd 2010.
148. Милошевић, Павле, *Југословенска војска у отаџбини*, Београд 2005.
149. Мирчетић, Драгољуб, Јовановић, Станимир, *Јастребачки народноослободилачки партизански одред: (април 1942.-септембар 1944)*, Ниш 1992.
150. Митровић, Андреј, *Време нетрпеливих: Политичка историја великих држава Европе 1919-1939*, Београд 2012.
151. Mitrović, Andrej, *Prodor na Balkan: Srbija u planovima Austro-Ugarske i Nemačke 1908-1918*, Beograd 1981.
152. Митровић, Андреј, *Фашизам и нацизам*, Београд 2009.
153. Мићић, Срђан, *Краљевина Југославија и анилуs Аустрије 1938. године*, Београд 2010.
154. Мићић, Срђан, *Од бирократије до дипломатије: Историја југословенске дипломатске службе 1918-1939*, Београд 2018.
155. Мораћа, Перо, *Jugoslavija 1941*, Beograd 1971.
156. Morgan, Philip, *Fascism in Europe 1919-1945*, Routledge 2003.
157. Мраовић, Маријана, *Од сурове стварности до алтернативне реалности: Пропаганда владе Милана Недића 1941-1944*, Београд 2019.
158. Muchembled, Robert, *A History of Violence: From the End of the Middle Ages to the Present*, Polity Press 2012.
159. Myllyniemi, Seppo, *Die Neuordnung der baltischen Länder 1941-1944: Zum nationasozialistischen Inhalt der deutschen Besatzungspolitik*, Helsinki 1973.

160. Müller Frøland, Carl, *Understanding Nazi Ideology: The Genesis and Impact of a Political Faith*, McFarland 2020.
161. *Nemačka obaveštajna služba*, knj. I (ur. UDB), Beograd 1955.
162. *Nemačka obaveštajna služba*, knj. II (ur. UDB), Beograd 1955.
163. *Nemačka obaveštajna služba*, knj. IV (ur. UDB), Beograd 1959.
164. Николић, Живојин, *Југоисточна Србија у НОР-у и револуцију 1941-1945*, Београд 1979.
165. Николић, Коста, Димитријевић, Бојан, *Генерал Драгољуб Михаиловић 1893-1946*, Београд 2011.
166. Николић, Коста, *Историја равногорског покрета 1941-1945*, књ. I-II, Београд 2014.
167. Николић, Коста, *Савезници и покрети отпора у Југославији (1941-1945)*, Београд 2009.
168. Николић, Коста, Станковић, Бранислав, *Срби у Другом светском рату: Ратна хроника 1941-1945*, Шабац 2006.
169. Николова, Маја, *Завод за принудно васпитање омладине у Смедеревској Паланци*, Београд 2010.
170. *Oslobodilački rat naroda Jugoslavije: 1941-1945*, knj. I, (прir. V. Terzić), Beograd 1963.
171. *Oxford History of the Prison: The Practice of Punishment in Western Society* (ed. N. Morris, D. Rothman), Oxford University Press 1995.
172. Paikert, G., C., *The Danube Swabians: German Populations in Hungary, Rumania and Yugoslavia and Hitler's impact on their Patterns*, Hague 1967.
173. Pauley, Bruce, *Hitler and the Forgotten Nazis: A History of Austrian National Socialism*, The University of North Carolina Press 1981.
174. Payne, Stanley, *A History of Fascism: 1914-1945*, Routledge 1995.
175. *Perspectives on the Entangled History of Communism and Nazism* (ed: K.G. Karlsson, J. Stenfeldt, U. Zander), Lexington Books 2015.
176. Перовић, Миливоје, *Србија у Народноослободилачкој борби: Јужна Србија*, Београд 1961.
177. Петрановић, Бранко, *Београдски универзитет и 27. март*, Београд 1989.
178. Petranović, Branko, *Istorija Jugoslavije 1918-1988*, Beograd 1988.
179. Petranović, Branko, *Srbija u Drugom svetskom ratu 1939-1945*, Beograd 1992.
180. Петрановић, Бранко, *Стратегија Драже Михаиловића*, Београд 2000.
181. Petrović, Slobodan, *Sedam sekretara SKOJ-a*, Beograd 1962.
182. Petschar, Hans, *Altösterreich: Menschen, Länder und Völker in der Habsburger monarchie*, Wien 2011.
183. Плутарх, *Славни ликови Антике: Избор из „Упоредних животописа“*, књ. I-II (прir. М. Ђурић), Нови Сад 1990.
184. *Police Forces: A Cultural History of an Institution* (ed. K. Mladek), Palgrave Macmillan 2007.
185. Поповић, Небојша, *Јевреји у Србији 1918-1941*, Београд 1998.
186. Popović, Nikola, *Koreni kolaboracionizma*, Beograd 1984.
187. Poprzeczny, Joseph, *Odilo Globocnik: Hitler's man in the East*, London 2004.
188. *Приватни живот код Срба у двадесетом веку*, (ур. М. Ристовић), Београд 2007.
189. Radanović, Milan, *Kazna i zločin: Snage kolaboracije u Srbiji*, Beograd 2016.
190. Радић, Радмила, *Војислав Јанић (1890-1914): Светшеник и политичар*, Београд 2018.
191. *Револуционарни ликови Београда*, књ. 2 (ур. Г. Лађевић), Београд 1972.
192. Rein, Leonid, *The Kings and the Pawns: Collaboration in Byelorussia during World War II*, New York – Oxford 2011.
193. Ribar, Ivan, *Stara Jugoslavija i komunizam: zakoni, sudovi, zatvori i logori u staroj Jugoslaviji protiv komunista*, Zagreb 1967.
194. Rieger, Berndt, *Creator of Nazi Death Camps: The Life of Odilo Globocnik*, London – Portland 2007.

195. Rislakki, Jukka, *The Case for Latvia: Disinformation Campaigns Against a Small Nation*, New York 2008.
196. Ристановић, Раде, *Акције комунистичких илегалца у Београд 1941-1942*, Београд 2013.
197. Ристановић, Раде, *Београдски равнаторци: Југословенска војска у отаџбини и Равнаторски покрет у окупираном Београду 1941-1944*, Београд 2020.
198. Ристовић, Милан, *Југословенски Јевреји у бекству од Холокауста 1941-1945*, Београд 2016.
199. Ristović, Milan, *Nemački novi poredak i Jugoistočna Evropa: 1940/41-1944/45, planovi o budućnosti i praksa*, Beograd 2005.
200. Ристовић, Милан, *Црни Петар и балкански разбојници: Балкан и Србија у немачким сатиричним часописима (1903-1918)*, Београд 2011.
201. Roberts, Andrew, *Churchill: Walking with the Destiny*, Penguin Random House 2018.
202. Rothenberg, Gunther, E., *The Army of Francis Joseph*, Purdue University Press 1998.
203. Rousso, Henry, *Vichy: L'événement, la mémoire, l'histoire*, Gallimard 2001.
204. Rhodes, Richard, *Masters of Death: The SS-Einsatzgruppen and the Invention of the Holocaust*, New York 2003.
205. Simić, Bojan, *In the Spirit of National Ideology: Organization of State Propaganda in Eastern and Southern Europe in the 1930's. Comparative Perspectives on Poland, Yugoslavia and Bulgaria*, Belgrade 2013.
206. Симић, Бојан, *Милан Стојадиновић и Италија: између дипломатије и пропаганде*, Београд 2019.
207. Симић, Бојан, *Пропаганда Милана Стојадиновића*, Београд 2007.
208. Snyder, Louis, *Encyclopedia of the Third Reich*, Wordsworth Editions Limited 1998.
209. Средојевић, Милорад, *Конкордат у Скупштини Краљевине Југославије*, Београд 2016.
210. Стефановић, Младен, *Збор Димитрија Љотића, 1934-1945*, Београд 1984.
211. Стојановић, Александар, *Идеје, политички пројекти и пракса владе Милана Недића*, Београд 2015.
212. Stojkov, Todor, *Opozicija u vreme šestojanuarske diktature 1929-1935*, Beograd 1969.
213. Стојковић, Живан, Ракић, Хранислав, Илић, Никола, *Окупација у Лесковачком крају 1941-1944*, Лесковац 1994.
214. Suppan, Arnold, *Jugoslawien und Österreich 1918-1938: Bilaterale Außenpolitik im eropäischen Umfeld*, Wien 1996.
215. Suppan, Arnold, *Hitler, Beneš, Tito: Konflikt, Krieg und Völkermord in Ostmittel- und Südosteuropa. Teil 2*, Wien 2014.
216. Schafranek, Hans, *Sommerfest mit Preisschiessen: Die unbekannte Geschichte des NS-Putsches im Juli 1934*, Wien 2006.
217. Schoeps, Karl-Heinz, *Literature and Film in the Third Reich*, New York 2003.
218. Terzić, Velimir, *Slom Kraljevine Jugoslavije 1941; Uzroci i posledice poraza*, I-II, Beograd 1982.
219. Тимофејев, Алексеј, *Руси и Други светски рат у Југославији*, Београд 2011.
220. Tomasevich, Jozo, *War and Revolution in Yugoslavia, 1941-1945: occupation and collaboration*, Stanford University Press 2001.
221. Traverso, Enzo, *The Origins of Nazi Violence*, The New Press 2003.
222. Traverso, Enzo, *Fire and Blood: The European Civil War 1914-1945*, Verso 2016.
223. Трговчевић, Љубинка, *Планирана елита: О студентима из Србије на европским универзитетима у 19. веку*, Београд 2003.
224. Tuchel, Johannes, Schattenfroh, Reinold, *Zentrale des Terrors: Prinz-Albrecht-Strasse 8: Hauptquartier der Gestapo*, Berlin 1987.
225. *The Encyclopedia Britannica: A Dictionary of Arts, Sciences, Literature and General Information*, Vol. XII, Cambridge 1910.

226. *The Munich Agreement of 1938: The History of the Peace Pact that Failed to Prevent World War II*, (ed. Charles River Editors), C. R. Editors 2015.
227. *The Encyclopedia of Police Science* (ed. J. R. Green), Routledge 2006.
228. *The Participants: The Men of the Wannsee Conference*, (ed. H. C. Jasch, C. Kreutzmüller), Berghan Books 2017.
229. *The Third Reich: Sourcebook* (ed. A. Rabinbach, S. L. Gilman), California University Press 2003.
230. *The United States Holocaust Memorial Museum – Encyclopedia of Camps and Ghettos, 1933-1945*, (ed. G. P. Megargee), Indiana University Press 2009.
231. *The Holocaust Encyclopedia* (ed. W. Laquer), Yale University Press 2001.
232. Thomas, Nigel, Andrew, Stephen, *The German Army 1939-45: Blitzkrieg*, Osprey 1997.
233. Thompson, Mark, *The White War: Life and Death on the Italian Front 1915-1919*, Basic Books 2008.
234. Ђирковић, Симо, Ц., *Ко је ко у Недућевој Србији*, Београд 2009.
235. Faber, David, *Munich 1938: Appeasement and World War II*, Simon & Schuster 2010.
236. Filipović, Stanoje, *Logori u Šarpcu*, Novi Sad 1967.
237. Fischer, Louis, *Lenjinov život*, knj. I-II, Zagreb 1985.
238. Fosten, D., S., V., Marrion, R., J., *Waffen-SS: Its Uniforms, Insignia and Equipment 1938-1945*, London 1971.
239. Fowler, Will, *Blitzkrieg 4: The Balkans and North Africa 1941*, Ian Allan Publishing 2003.
240. Hale, Christopher, *Hitler's Foreign Executioners: Europe's Dirty Secret*, The History Press 2011.
241. Hall, David, *Film in the Third Reich*, University of California Press 1969.
242. Hayes, Arthur, Maguire, Jon, *Uniforms of the Third Reich*, Schiffer Military History 1997.
243. Herf, Jeffrey, *The Jewish Enemy: Nazi propaganda during World War II and the Holocaust*, The Belknap Press 2006.
244. Heyes, Arthur, *SS Uniforms, Insignia & Accoutrements: A Study in Photographs*, Schiffer Publishing 1996.
245. Hilberg, Raul, *Zločinci, žrtve, posmatrači: Jevrejska katastrofa 1933-1945*, Beograd 2001.
246. Hionidou, Violetta, *Femine and Death in Occupied Greece, 1941-1944*, Cambridge University Press 2006.
247. Hobsbaum, Erik, *Doba ekstrema: Istorija Kratkog dvadesetog veka 1914-1991*, Beograd 2002.
248. Hobsbaum, Erik, *Doba Carstva*, Beograd 2019.
249. Hoptner, Jacob, *Jugoslavija u krizi 1934-1941*, Rijeka 1973.
250. Hochman, Erin, *Imagining a Greater Germany: Republican Nationalism and the Idea of Anschluss*, Cornell University Press 2016.
251. Howell, Edgar, *The Soviet Partisan Movement: 1941-1944*, Washington 1956.
252. *Hronologija Narodnooslobodilačkog rata 1941-1945*, Beograd 1963.
253. Höhne, Heinz, *The Order of the Death's Head: The Story of Hitler's SS*, Penguin Press 2001.
254. Hüttenberger, Peter, *Die Gauleiter: Studie zum Wandel des Machtgefüges in der NSDAP*, Stuttgart 1969.
255. Цветковић, Драган, *Од Топовских шупа до Сајмишта: Квантитативна анализа Холокауста у окупираној Србији*, Београд 2020.
256. Čulinović, Ferdo, *Dvadeset sedmi mart*, Beograd 1965.
257. Čulinović, Ferdo, *Okupatorska podjela Jugoslavije*, Beograd 1970.
258. Širer, Vilijem, *Usporn i pad Trećeg Rajha: Istorija nacističke Nemačke*, Beograd 2015.
259. Шкодрић, Љубинка, *Жена у окупираној Србији 1941-1944*, Београд 2020.
260. Шкодрић, Љубинка, *Министарство просвете и вера у Србији 1941-1944: Судбина институције под окупацијом*, Београд 2009.
261. *Škola antifašizma: pojmovnik antifašističke borbe* (ur. M. Pisarri), Beograd 2017.

262. Carsten, Francis, L., *The Rise of Fascism*, Batsford LTD 1967.
263. Carsten, Francis, L., *Faschismus in Österreich: Von Schönerer zu Hitler*, München 1978.
264. Casagrande, Thomas, *Die Volksdeutsche SS-Division >>Prinz Eugen<<*, Campus Verlag 2003.
265. Cornwall, Marc, *The Undermining of Austria-Hungary: The Battle for Hearts and Minds*, London 2000.
266. Coyle, Andrew, *Understanding prisons: Key issues in policy and practice*, Open University Press 2005.
267. *Österreichisches Biographisches Lexikon 1815-1950*, Wien 1983.
268. Yada-McNeal, Stephan, *Hitlers williger Adel*, Books on Demand 2018.
269. Yerger, Mark, *Allgemeine-SS: The Commands, Units and Leaders of the General SS*, Schiffer Publishing Ltd. 2000.
270. *Waffen-SS und Ordnungspolizei im Kriegseinsatz 1939-1945* (hg. G. Tessin, N. Kannapin, B. Meyer), Osnabrück 2000.
271. *War in a Twilight World: Partisan and Anti-Partisan Warfare in Eastern Europe 1939-1945* (ed. B. Shepherd, J. Pattinson), Palgrave Macmillan 2010.
272. Weale, Adrian, *Army of Evil: A history of the SS*, New Americal Library 2012.
273. Weinberg, Gerhard, *A World at Arms: A global History of World War II*, Cambridge University Press 1994.
274. Welch, David, *Propaganda and the German Cinema, 1933-1945*, I. B. Tauris 2001.
275. Welch, David, *The Third Reich: Politics and Propaganda*, Routledge 2007.
276. Williams, Max, *Odilo Globocnik: The Devil's Accomplice*, Fronthill Media 2020.
277. Williamson, Gordon, *The Waffen-SS (1): 1. to 5. Divisions*, Osprey publishing 2003.
278. Williamson, Gordon, *The Waffen-SS (2): 6. to 10. Division*, Osprey publishing 2004.
279. Williamson, Gordon, *World War II German Police Units*, Osprey Publishing 2006.
280. Wouters, Nico, *Mayoral Collaboration under Nazi Occupation in Belgium, the Netherlands and France, 1938-1946*, Palgrave Macmilan 2016.
281. Wrong, Denis, H., *Power: Its Forms, Bases, and Uses*, Routledge 1995.

Чланци, расправе, поглавља у зборницима:

1. Avramovski, Ž., „Treći Reich i Velika Albanija posle kapitulacije Italije (1943-1944)“, *Radovi Zavoda za hrvatsku povijest Filozofskoga fakulteta Sveučilišta u Zagrebu*, vol. 9, 1/1976, str. 93-213.
2. Adžić, D., „Haške konferencije i konvencije o međunarodnom humanitarnom pravu“, *Primus: naučno-stručni časopis*, god. 2, 1/2011, str. 166-170.
3. Aleksić, D., „Površina i broj stanovnika na području Vojnoupavnog komandanta Srbije“, *Tokovi istorije*, 1-4/1999, str. 144-150.
4. Алексић, Д., „Подела Краљевине Југославије 1941. године, у светлу међународног права“, у: *Срби и Југославија: држава, друштво, политика*, Београд 2007, стр. 45-60.
5. Алексић, Д., „Србија под немачком окупацијом у Другом светском рату“, *Ослобођење Београда 1944. године* (ур. А. Животић), Београд 2010, стр. 52-72.
6. Алексић, Д., „Франц Нојхаузен и привредна политика нацистичке Немачке у Србији“, *Токови историје*, 1-2/2008, стр. 301-318.
7. Бајић, П., „Српство и југословенство у делатности Српске националне омладине (СРНАО)“, *Култура полиса*, 2-3/2005, стр. 165-179.
8. Варџот, Т., „Nesудени atentator na kralja Aleksandra: Petar Oreb Mijat“, *Časopis za suvremenu povijest*, 3/ 2006, str. 863-896.

9. Беговић, С., „Професори и академици у логору на Бањици“, у: *Универзитет у Београду 1838-1988* (ур. Д. Тагић) Београд 1988, стр. 245-261.
10. Beer, M., „Die Entwicklung der Gaswagen beim Mord an den Juden“, *Vierteljahrshefte für Zeitgeschichte*, 3/1987, s. 403-417.
11. Бејатовић, В., „Физичко уништавање становништва Крагујевца, стрељање октобра 1941. у Шумарицама“, *Шумадијски анали*, бр. 8 (2015), стр. 258-274.
12. Birn, R., V., „Austrian Higher SS and Police Leaders and their participation in the Holocaust in the Balkans“, *Holocaust and Genocide Studies*, vol. 6, 4/1991, p. 351-372.
13. Birn, R., V., Riess, V., „Historical Review: Revising the Holocaust“, *The Historical Journal*, vol. 40, 1/1997, p. 195-215.
14. Bjelajac, M., „Istoriografija o građanskom ratu u Jugoslaviji 1941-1945“, *Istorija 20. veka*, 1/1997, str. 129-144.
15. Bjelajac, M., „Nedićev memorandum generalu Ajzenhaueru maja 1945. i dokumenti o štetama nastalim bombardovanjem Beograda 1941-1944“, *Токови историје*, 1-2/2005, стр. 211-235.
16. Бјелајац, М., „Непрекинута дискусија о Балкану као узрочнику Првог светског рата“, у: *Први светски рат, Србија и велике силе* (ур. С. Рудић и М. Милкић), Београд 2015, стр. 19-34.
17. Bjelajac, M., „Od Soluna do Rijeke i Celoveca: Vojni i politički značaj operacija srpske vojske septembar 1918 – juni 1919“, *Jugoslovenski istorijski časopis*, 1/1997, str. 77-99.
18. Bjelajac, M., „The Austro-Hungarian Creation of a „Humanitarian“ Pretext for the Planned Invasion of Serbia in 1912-1913: Facts and Counter-Facts“, *Балканика: годишњак института за балканологију*, 1/2019, str. 131-156.
19. Bondžić, D., „Beogradski univerzitetski profesori i Drugi svetski rat“, у: *Intelektualci i rat 1939-1947: Zbornik radova s Desničinih susreta 2011* (прir. D. Roksandić, I. Cvijović Javorina), Zagreb 2011, str. 275-284.
20. Brakel, A., „The Relationship between Soviet Partisans and the Civilian Population in Belorussia under German Occupation, 1941-1944“, in: *War in a Twilight World: Partisan and Anti-Partisan Warfare in Eastern Europe 1939-1945* (ed. B. Shepherd, J. Pattinson), Palgrave Macmillan 2010, p. 80-101.
21. Бранковић, С., „Бомбардовање градова у Југославији у Другом светском рату“, *Лесковачки зборник*, бр. 35 (1995), стр. 157-158.
22. Brauning, K., „Konačno rešenje u Srbiji – Judenlager na Sajmištu“, *Hereticus*, 1/2007, str. 173-197.
23. Brauning, K., „Konačno rešenje u Srbiji – JUDENLAGER na Sajmištu – studija slučaja, u: *Jevrejstvo, antisemitizam i Holokaust* (ur. Đ. Lopičić), Ljubljana 2013, str. 251-281.
24. Breitman, R., „Himmler and the „Terrible Secret“ among the Executioners“, *Journal of Contemporary History*, vol. 26, 3-4/1991, p. 431-451.
25. Breitman, R., „Himmler’s Police Auxiliaries in the Occupied Soviet Territories“, *Simon Wiesenthal Center Annual*, nr. 7 (1990), p. 23-39.
26. Bresadola, G., „The Legitimising Strategies of the Nazi Administration in Northern Italy: Propaganda in the Adriatisches Küstenland“, *Contemporary European History*, vol. 13, 4/2004, p. 425-434.
27. Buchheim, H., „Die Höheren SS- und Polizeiführer“, *Vierteljahrshefte für Zeitgeschichte*, 4/1963, s. 362-391.
28. Van Leeuwen, M., H., D., Maas, I., „Historical Studies of Social Mobility and Stratification“, *Annual Review of Sociology*, vol. 36 (2010), p. 429-451.
29. Vogl, J., „State Desire: On the Epoch of the Police“, in: *Police Forces: A Cultural History of an Institution* (ed. K. Mladek), Palgrave Macmillan 2007, p. 47-74.

30. Voglis, P., „Surviving Hunger: Life in the Cities and the Countryside during the Occupation“, in: *Surviving Hitler and Mussolini* (ed. R. Gildea, O. Wiewiorka, A. Warring), Oxford-New York 2006, p. 16-41.
31. Von Frijtag Drabbe Künzel, G., „Resistance, Reprisals, Reactions“, in: *Surviving Hitler and Mussolini: Daily Life in Occupied Europe* (ed. by R. Gildea, O. Wiewiorka, A. Warring), Oxford-New York 2006, p. 177-205.
32. Вучетић, Р., Жена у граду: Између резервата приватног и освајања места у јавном животу (1918-1941)“, у: *Приватни живот код Срба у двадесетом веку* (ур. М. Ристовић), Београд 2007.
33. Vučetić, R., „Neprosvećena prošlost“, u: *Novosti iz prošlosti* (ur. V. Dimitrijević), Beograd 2010, str. 33-59.
34. Гавриловић, Д., Савин, М., „Антисемитизам у Србији у време доласка Јевреја избеглица у Краљевину Југославију“, *Култура полиса*, бр. 31 (2016), стр. 71-82.
35. Глигоријевић, Б., „Основе и карактер личног режима краља Александра Карађорђевића“, *Српска политичка мисао*, 1/1995, стр. 27-48.
36. Глишић, В., „Злочини нациста у Београду 1941-1944“, у: *Београд у рату и револуцију 1941-1945* (ур. Г. Лађевић), Београд 1971, стр. 173-188.
37. Dedijer, V., Anić, Ž., „The Nazi eastern policy and Yugoslavia“, u: *The third Reich and Yugoslavia 1933-1945*, Belgrade 1977, p. 313-330.
38. Денда, Д., „Прилози за биографију генерала Милана Недића до априлског рата 1941. године“, у: *Генерал Милан Недић и домаћа управа у Србији 1941-1944. године – Научни погледи*, Београд 2017, стр. 11-30.
39. Dimitrijević, V., „General SS i policije August Majsner i srpski sistem bezbednosti 1942-1943“, *Istorija 20. veka*, 3/2010, str. 69-82.
40. Добривојевић, И., „Краљевина Југославија у доба личног режима краља Александра“, *Историја 20. века*, 2/ 2008, стр. 109-130.
41. Dobrivojević, I., „Policija i žandarmerija u doba šestosiječanjskog režima kralja Aleksandra (1929-1935)“, *Časopis za suvremenu povijest*, 1/2006, str. 99-137.
42. Драче, С., Muheljić, A., „Утицај високог образовања на sociopolitičku оријентацију младих“, *Radovi Filozofskog fakulteta u Sarajevu*, br. 21 (2018), str. 157-171.
43. Ђокић, Н., „Војноуправни командант у Србији и командант Србије“, *Лесковачки зборник*, бр. 50 (2010), стр. 289-338.
44. Ђурђевић, Ч., „Комунистичка партија Југославије – Организатор и носилац НОП-а у Београду од 1941-1944“, у: *Београд у рату и револуцију 1941-1945* (ур. Г. Лађевић), Београд 1971, стр. 9-39.
45. Einwohner, R. L., „Opportunity, Honor, and Action in the Warsaw Ghetto Uprising of 1943“, *American Journal of Sociology*, vol. 109, 3/2003, p. 650-675.
46. Eriksen, A., „Entangled Genealogies. History and the Notion of Tradition“, in: *Ethnologia Europaea: Journal of European Ethnology*, vol. 46 (2016), p. 91-105.
47. Жарковић, Н., „Пролазни логор Топовске шупе“, *Наслеђе*, бр. 10 (2009), стр. 103-112.
48. Звијер, „Класни и родни обрасци у Југословенским ратним спектаклима“, *Токови историје*, 1/2010, str. 96-111.
49. Зорић, М., „Мисија Хермана Нојбахера у Србији 1943. године – Немачко трагање за војно-политичким решењима на Балкану“, *Војно дело: орган Министарства народне одбране ФНРЈ*, 1/2014, стр. 322-355.
50. Ivanković, M., Stojanović, A., „Anti-Semitic Propaganda and Legislation in Serbia 1939-1942: Content, Scale, Aims and Role of the German factor“, *Istorija 20. veka*, 2/2019, p. 85-104.

51. Ilić, S., „Neopravdana nada: Robna razmena Jugoslavije i uvećanog Trećeg Rajha 1938-1939. godine“, *Anali Pravnog fakulteta u Beogradu*, god. 68, 3/2020, str. 111-138.
52. Јовановић, В., „Жандармерија Краљевине СХС у „новоослобођеним областима“ 1918-1929“, *Војно-историјски гласник*, бр. 1-2/2002, стр. 37-53.
53. Јовановић, Н., „Prilog proučavanju odjeka atentata u Narodnoj skupštini 20. juna 1928. godine“, *Časopis za suvremenu povijest*, 1/1970, str. 61-76.
54. Јончић, К., „Улога 717. немачке дивизије у борбама 1941. у западној и централној Србији и у масовном стрељању грађана у Краљеву и Крагујевцу“, у: *НОР и револуција у Србији 1941-1945: научни скуп посвећен 30-годишњици устанка, одржан на Златибору, 25-26. септембра 1971*, стр. 189-200.
55. Јорговић, К., „Тајне београдске Главњаче 20-их година XX века: прилог проучавању свакодневице Краљевине Југославије, *Култура: часопис за теорију и социологију културе и културну политику*, бр. 162 (2019), стр. 13-21.
56. Johnson, D., B., Ryan, J., B., „The interrogation game: Using coercion and rewards to elicit information from groups“, *Journal of Peace Research*, vol. 52 (2015), p. 822-837.
57. Kedward, R., „Life in Occupied France, 1940-1944: An Overview of Attitudes, Experiences and Choices“, in: *Post War Europe: Refugees, Exile and Resettlement, 1945-1950*, Gale Digital Collection, p. 1-5.
58. Kisić-Kolarević, N., „Drama vojskovođe Slavka Kvaternika“, *Časopis za suvremenu povijest*, 3/1996, str. 379-398.
59. Кољанин, М., „Антисемитски стереотипи и пропаганда у Србији 1941-1942“, *Историја 20. века*, 1/2003, стр. 86-108.
60. Koljanin, M., „Mesto logora u okupacionom sistemu u Srbiji (1941-1944)“, *Istorija 20. veka*, 1/1997, str. 75-85.
61. Koljanin, M., „Srpska pravoslavna crkva i Jevrejsko pitanje“, *Istorija 20. veka*, 1/2010, str. 23-34.
62. Koljanin, M., „Struktura i delovanje policije nacističke Nemačke u okupiranoj Srbiji 1941-1944“, *Istorija 20. veka*, 3/2011, str. 143-156.
63. Крејаковић, С., „Стрељање у Лагериу у Краљеву октобра 1941: истраживање, интерпретације и преглед меморијализације у Народном музеју Краљево“, *Наша прошлост*, бр. 17/18 (2019), стр. 93-126.
64. Krstić Mistrizdelović, I., Radojičić, M., „Beogradska varoška policija u doba uspostavljanja vlasti Ustavobranitelja“, *Наука, безбедност, полиција*, 3/2014, str. 93-107.
65. Крстић – Мистрицеловић, И., Радочић, М., „Образовање полиције у Србији и Краљевини СХС/Југославији“, у: *Супротстављање савременим облицима криминалитета – анализа стања, европски стандарди и мере за унапређење*, Том 2, Београд 2015, стр. 93-104.
66. Latawski, P., „The Armia Krajowa and Polish Partisan Warfare, 1939-1943“, in: *War in a Twilight World: Partisan and Anti-Partisan Warfare in Eastern Europe 1939-1945* (ed. B. Shepherd, J. Pattinson), Palgrave Macmillan 2010, p. 137-155.
67. Lichten, J., L., „The Uprising of the Warsaw Ghetto: The Legend of Yesterday and the Reality of Today“, *The Polish Review*, vol. 13, 2/1968, p. 47-57.
68. Lompar, R., „Afera „Техничка унија“ i veze JNP Zbor sa nacističkom Nemačkom 1935-1941“, *Istorija 20. veka*, 2/2020, str. 85-102.
69. Lopičić-Jančić, J. Đ., „Konvencija o poboljšanju sudbine vojnih ranjenika u vojskama u ratu od 22. avgusta 1864. godine“, *Crimen: časopis za krivične nauke*, 1/2011, str. 107-115.
70. Лукач, Д., „Prilog pitanju – Uticaj ekspanzije nemačkog i italijanskog fašizma na produbljivanje krize u Kraljevini Jugoslaviji u godinama pred Aprilski rat 1941. godine“, *Војно-историјски гласник*, 1/1974, str. 169-188.

71. Manojlović Pintar, O., „Rat i nemir – O viđenjima Socijalističke Jugoslavije, Drugog svetskog rata u kome je nastala i ratova u kojima se raspala“, u: *Novosti iz prošlosti* (ur. V. Dimitrijević), Beograd 2010, str. 83-106.
72. Марјановић, Ј., „Англо-америчко бомбардовање“, у: *Бомбардовања Београда 1941-1944* (ур. Ј. Марјановић, А. Драгојловић, Ч. Јонић), Београд 1975, стр. 47-48.
73. Марковић, П., Ј., „Сексуалност између приватног и јавног у 20. веку“, у: *Приватни живот код Срба у двадесетом веку* (ур. М. Ристовић), Београд 2007.
74. Милетић, А., Р., „Бакшиш и државна интервенција: чиновничка корупција у Краљевини СХС, у: *Традиција и трансформација: политичке и друштвене промене у Србији и Југославији у 20. веку*, књ. I (ур. Владан Јовановић), Београд 2015, стр. 219-236.
75. Miletić A., „Prilog proučavanju nemačkog sistema komandovanja i okupacionih snaga na jugoslovenskom ratištu u 1942. godini“, *Vojno-istorijski glasnik*, br. 1/1974.
76. Милетић, А., Р., „Др Нинко Перић о Злочину у Народној скупштини 20. јуна 1928. године, *Токови историје*, 1-2/2003, стр. 7-16.
77. Милетић, А., Р., „Из мемоара др Нинка Перића (1886-1960)“, *Токови историје*, 1-2/2003, стр. 141-161.
78. Милетић, А., Р., „Чиновничка корупција у Краљевини Срба, Хрвата и Словенаца“ у: *Корупција и развој модерне српске државе* (ур. А. Булатовић, С. Кораћ), Београд 2006, стр. 93-101.
79. Milićević, N., „Ausweis, Guards and Borders: Travelling of the Middle Class in Occupied Serbia 1941-1944“, *Токови историје*, 3/2017, стр. 85-110.
80. Милићевић, Н., „О исхрани у окупираном Београду 1941-1944“, *Токови историје*, 2/2012, стр. 77-91.
81. Милићевић, Н., „Опасне везе“ у Европи под нацистичком окупацијом или разматрања о колаборацији у Другом светском рату“, *Токови историје*, 1/2013, стр. 309-322.
82. Милићевић, Н., „Хлеб насушни: Дирекција за снабдевање становништва града Београда (ДИРИС) 1941-1943“, *Војно-историјски гласник*, 2/2017, стр. 165-183.
83. Милошевић, С. „Окупаторска подела Југославије 1941-1945“, *Историја 20. века*, 1-2/1992 – Посебан отисак, стр. 125-143.
84. Мирчетић, Д., „Аћимовићева офанзива у јужној Србији (2. јул-август 1942. године), у: *Лесковачки зборник*, бр. 19 (1979), str. 53-72.
85. Mitrović, A., „Nemačke i italijanske težnje za „Novim poretком“ i Jugoistočna evropa, *Istorijski glasnik*, 2/1971, str. 47-52.
86. Mitrović, A., „Ergänzungswirtschaft: The theory of an integrated economic area of the Third Reich and Southeast Europe, 1933-1941“, u: *The Third Reich and Yugoslavia 1933-1945* (ur. Života Anić), Belgrade 1977, p. 7-45.
87. Moll, Martin, „Vom Österreichischen Gendermerie-Offizier zum Höheren SS-und Polizeiführer Serbien, 1942-1944: August Meyszner: Stationen einer Karriere“, *Danubia Carpathica* 6 (52) (2011), p. 239-308.
88. Nikolić, K., Dimitrijević, B., „Zarobljavanje i streljanje generala Dragoljuba Mihailovića 1946. godine – nova saznanja o arhivskoj građi“, *Istoriја 20. века*, 2/2009, str. 9-20.
89. Николић, К., „Совјетски Савез и Југославија на крају Другог светског рата 1944-1945“, у: *Ослобођење Београда 1944. године* (ур. А. Животић), Београд 2010, стр. 297-314.
90. Overy, R., „The Nuremberg trials: international law in the making“, in: *From Nuremberg to The Hague: The Future of International Criminal Justice* (ed. P. Sands), Cambridge University Press 2003.
91. Oliver, P., E., „Repression and crime control: why social movement scholars should pay attention to mass incarceration as a form of repression“, *Mobilization*, nr. 13 (2008), p. 1-24.

92. Paver, J., „Još jedna verzija zapisnika saslušanja Stjepana Radića o atentatu u Narodnoj skupštini u Beogradu 20. lipnja 1928. godine“, *Časopis za suvremenu povijest*, 1/1972, str. 165-177.
93. Петрановић, „Окупатор и Београдски универзитет“, *Историографске контроверзе* (ур. Б. Петрановић), Београд 1998, стр. 140-149.
94. Петровић, Љ., „Југословенско друштво између два светска рата“, *Историја 20. века*, бр. 2/2008, стр. 23-44.
95. Poveda, T., „Federal Bureau of Investigation“, in: *The Encyclopedia of Police Science* (ed. J. R. Green), Routledge 2006, p. 503-504.
96. Радојевић, М., „Милан Недић у српској историографији“, у: *Контроверзе у српској историографији*, Београд 2018, стр. 83-100.
97. Рајчевић, М., „Облици акција и методе отпора против окупатора и квислинга у Београду 1941-1944“, у: *Београд у рату и револуцији* (ур. Г. Лађевић), Београд 1971, стр. 67-79.
98. Renshaw, P., „The IWW and the Red Scare 1917-1924“, *Journal of Contemporary History*, vol. 3, 4/1968, p. 63-72.
99. Ристановић, Р., „Драгомир Јовановић“, у: *Колаборационисти пред судом ОЗНЕ*, Београд 2019, стр. 155-161.
100. Ристановић, Р., „Танасије Динић“, у: *Колаборационисти пред судом ОЗНЕ*, Београд 2019, стр. 361-371.
101. Ристовић, М., „Балкан у нацистичким пројектима „Нове Европе“ у Другом светском рату“, у: *Сусрет или сукоб цивилизација на Балкану – Зборник радова*, књ. 16, Београд 1988, стр. 477-491.
102. Ristović, M., „Izveštaj vrhovnog rabina Jugoslavije dr Isak Alkalaja o događajima u Jugoslaviji od kraja marta do kraja juna 1941. godine“, *Tokovi istorije*, 1-2/1997, str. 177-195.
103. Ristović, M., „Nacistička dominacija u istočnoj i jugoistočnoj Evropi 1939-1945: okupacija, aneksija, saveznički sistem“, *Nastava istorije*, br. 7, god. V, str. 17-42.
104. Ristović, M., „Third Reich’s „New Order“ Planning and Practice in the Balkans, 1941-1944: Serbian and Greek Case“, in: *Macedonia and Thrace, 1941-1944*. p. 33-49.
105. Rogowski, R., „The Gauleiter and the Social Origins of Fascism“, *Comparative Studies in Society and History*, vol. 19, 4/1977, p. 399-430.
106. Sigmann, J., „La place des <<Gauleiter>> dans le régime national-socialiste“, *Revue d’histoire de la Deuxième Guerre mondiale*, 22e Année, no. 88 (1972), p. 94-98.
107. Симић, Б., „Атентат у Народној скупштини марта 1936. – Позадина, судски процес, последице“, у: *Наука и савремени универзитет*, бр. 9 (ур. Ј. Шаранац Стаменковић, Љ. Скробић, М. Илић, М. Стаменковић), Београд 2020, стр. 163-174.
108. Симић, Б., „Генерал Милан Недић у италијанској дипломатској грађи (1940-1943)“, у: *Генерал Милан Недић и домаћа управа у Србији 1941-1944. године – научни погледи*, стр. 31-45.
109. Simić, B., „Radio in service of the State Propaganda during the 1930’s, cases of Poland, Yugoslavia and Bulgaria“, *Tokovi istorije*, 3/2010, p. 37-54.
110. Spector, S., „Aktion 1005 – Effacing The Murder of Millions“, *Holocaust and Genocide Studies*, vol. 5, 2/1990, P. 157-171.
111. Stipančević, M., „Vampiri iz Petrinjske – Janko Bedeković“, *Gordogan*, 15 (2017), str. 104-128.
112. Stipančević, M., „Mlada Jugoslavija – Teroristička ispostava zagrebačke policije“, *Arhivski vjesnik*, br. 62 (2019), str. 127-155.
113. Стојановић, А., Бајагић, Д., „Колаборација у окупираној Европи 1939-1945: компаративна анализа француског, грчког и српског искуства“, *Историја и географија: Сусрети и прожимања: Тематски зборник* (ур. С. Божић), Београд 2014, стр. 53-88.

114. Стојановић, А., Зец, Д., „Јазбина из које су потекла сва зла и несреће“ – антисемитска и антимаџонска пропаганда на страницама колаборационистичке штампе у Србији 1941-1944“, у: *Колаборационистичка штампа у Србији* (ур. А. Стојановић), Београд 2015, стр. 255-287.
115. Стојановић, А., „Завод за принудно васпитање омладине у Смедеревској Паланци“, у: *Генерал Милан Недић и домаћа управа у Србији 1941-1944. године – научни погледи* (ур. В. Ђурић Мишина), Београд 2017, стр. 85-122.
116. Стојановић, А., „Завод за принудно васпитање омладине у Смедеревској Паланци у светлу нових историјских извора и сазнања“, *Смедеревски крај и Подунавље кроз историју* (ур. А. Кадијевић), Нови Сад 2020, стр. 221-236.
117. Стојановић, Д., „Revizija revizije: 1941. u udžbenicima istorije“, *Kultura sjećanja: 1941: povijesni lomovi i savladavanje prošlosti*, стр. 157-167.
118. Стојановић, Д., „У огледалу „других““, у: *Novosti iz prošlosti* (ур. V. Dimitrijević), Београд 2010, стр. 13-31.
119. Терзић, М., „Југословенска краљевска влада, генерал Драгољуб Михаиловић и Савезничко бомбардовање циљева у Југославији 1942-1944. године“, *Токови историје*, 1-2/2005, стр. 81-111.
120. Тимофејев, А., „Неостварени совјетски планови преобликовања политичке карте Балкана крајем Другог светског рата“, у: *1945. Крај или нови почетак?* (ур. З. Јањетовић), Београд 2016, стр. 161-184.
121. Tomanić, B., „Mass Shootings in Kragujevac during and after World war II (1941-1945): Testimonies and Memorization“, *Istorija 20. veka*, 1/2020, p. 83-102.
122. Томић, Ј., „Развој полицијске власти у Кнежевини Србији“, у: *Правни Хоризонти*, 1/2018, стр. 153-165.
123. Туцовић, Р., „Агенти Специјалне полиције и начини њиховог деловања у окупираној Србији (1941-1944)“, *Годишњак за друштвену историју*, 1/2017, стр. 25-46.
124. Tucović, „Collaboration of the Special Police in the implementation of the „Final Solution“ in occupied Serbia (1941-1944)“, *Limes Plus: Journal of Social Science and Humanities*, 2-3/2018, p. 41-59.
125. Herf, J., „Narratives of Totalitarianism: Nazism’s Anti-Semitic Propaganda During World War II and the Holocaust“, *Telos: Critical Theory of the Contemporary*, 2006, p. 32-35.
126. Hoffman, S., „Collaborationism in France during World War II“, *Journal of Modern History*, vol. 40, 3/1968, p. 375-395.
127. Цветковић, В., Љ., „Црвена армија на Дунаву, ослобођење Београда и тежње Срба из Румуније ка присаједињењу Југославији 1944-1945“, у: *Ослобођење Београда 1944. године* (ур. А. Животић), Београд 2010, стр. 168-184.
128. Svetković, D., „Logori Topovske šupe i Sajmište kao centralna mesta Holokausta u okupiranoj Srbiji – numeričko određenje i kvantitativna analiza“, *Istorija 20. veka*, 1/2018, стр. 69-90.
129. Цветковић, Д., „Холокауст у Србији (немачко окупационо подручје) – нумеричко одређење и квантитативна анализа“, *Токови историје*, 3/2017, стр. 111-142.
130. Цветковић, С., „О мотивима савезничког бомбардовања градова у Србији“, *Лесковачки зборник*, бр. 35, 1995, стр. 153-154.
131. Creighton, S., „From Revolution to New Unionism: The Impact of ‘Bloody Sunday’ on the Development of John Burns’ Politics“, in: *A History of Riots* (ed. K. Flett), Cambridge Scholars Publishings 2015, p. 11-37.
132. Шер, Т., „Први балкански рат у виђењима Аустроугарске штампе на немачком језику“, у: *Балкански ратови 1912/1913: Нова виђења и тумачења* (ур. С. Рудић и М. Милкић), Београд 2013, стр. 277-291.

133. Шкодрић, Љ., „Однос немачког окупатора према домаћим сарадницима у Србији 1941-1944“, у: *Ослобођење Београда 1944. године* (ур. А. Животић), Београд 2010, стр. 82-94.
134. Šuvaković, U., „Корупција и политичке странке у Кралjevini Срба, Хрвата и Словенаца“, *НБП: Наука, безбедност, полиција*, вол. 16, 1/2011, стр. 57-68.
135. Wiewiorka, O., Tebinka, J., „Resisters: From Everyday Life to Counter-state“, in: *Surviving Hitler and Mussolini: Daily Life in Occupied Europe* (ed. by R. Gildea, O. Wiewiorka, A. Warring), Oxford-New York 2006, p. 153-176.
136. Williams, M., „Friedrich Rainer e Odilo Globocnik. L'amicizia insolita e i ruoli sinistri di due nazisti tipici“, *Qualestoria. Rivista di storia contemporanea*, Anno XXV, 1/1997, pp. 141-168.

Докторске дисертације и мастер радови:

1. Gelwick, Robert, *Personnel Policies and Procedures of the Waffen-SS*, unpublished Ph.D. dissertation, University Nebraska 1971.
2. Девић, Немања, *Партизански покрет у Србији 1941-1944*, докторска теза, Филозофски факултет, Београд 2020.
3. Денда, Далибор, *Јгословенска војска и Трећи Рајх 1933-1941*, докторска теза, Филозофски факултет, Београд 2016.
4. Косић, Павле, *Антисемитска пропаганда у српској штампи од 1941-1944. године*, мастер рад, Филозофски факултет, Београд 2014.
5. Мирковић, Ена, *Благоје Нешкових (1907–1984): политичка биографија*, докторска теза, Филозофски факултет, Београд 2016.
6. Ристановић, Раде, *Облици отпора у окупираном Београду*, докторска теза, Филозофски факултет, Нови Сад 2019.
7. Стамболија, Небојша, *Српска државна стража 1942-1945*, докторска теза, Филозофски факултет, Београд 2020.
8. Туцовић, Радосав, *Колаборација у Другом светском рату, на примеру сарадње водећих личности Специјалне полиције са Гестапоом (1941-1944)*, мастер рад, Филозофски факултет, Београд 2017.

Необјављени радови:

1. Petrović, V., „Ljubomir Petrović – podaci o životu do 1945. godine“, nepublikovan rad za potrebe porodične istorije.

Интернет архиве и збирке докумената:

- Neues Wiener Tagblatt, 3.4.1938, <https://ausstellung.de.doew.at/dokumente/200605111516_a_1.pdf>
- Vidovdanski ustav Kraljevine SHS <http://www.arhivju.gov.rs/active/sr-latin/home/glavna_navigacija/leksikon_jugoslavije/konstitutivni_akti_jugoslavije/vidovdanski_ustav.html>
- Обзнана управника града Београда <https://www.arhiv-beograda.rs/sajt/janus_view_new.cfm?fond=1919&dokid=120335&lang=cyr&query=%D0%88>

[%D0%BE%D0%B2%D0%B0%D0%BD%D0%BE%D0%B2%D0%B8%D1%9B&query_2=&nivo=%D0%9F%D0%A0%D0%95%D0%94%D0%9C%D0%95%D0%A2>](#)

- 0401 | Photo | SS-Freiwilligen-Division "Prinz Eugen", „Bandenkampf in Jugoslawien 1941-1945“, <<http://bandenkampf.blogspot.com/2018/12/bk0401.html>>
- „Forum der Wehrmacht“ <<https://www.forum-der-wehrmacht.de/index.php?thread/18390-august-edler-von-meyszner/>>
- „SS Polizei Norway“, Militaria-arcive <<http://www.militaria-archive.com/albumsII/ss-polizei-norway/index.html>>
- “Kriegsberichter archive“, <<http://www.kriegsberichter-archive.com/>>
- „Machva, Yugoslavia“, <https://photos.yadvashem.org/photo-details.html?language=en&item_id=99062&ind=1>
- „Lost Bulgaria“, <www.lostbulgaria.com>
- “Fakti.org”, <www.fakti.org>
- „Historical Dollar-to-Marks Currency Conversion Page“, <<http://marcuse.faculty.history.ucsb.edu/projects/currency.htm>>
- „Historical Military Records“ <<https://www.fold3.com/image/270323990?terms=Meyszner>>
- „Smrtna kazna“, <<http://www.smrtnakazna.rs/Osudjenik/tabid/109/id/2710/language/sr-Latn-RS/Default.aspx>>
- „Arhiva Nedeljnik“ <<https://arhiva.nedeljnik.rs/nedeljnik/>>

Видео клипови:

- „Ephemeral Films Project: National Socialism in Austria“ <<http://efilms.ushmm.org/search/?personID=578>>
- „Ephemeral Films Project: National Socialism in Austria“ <<https://efilms.at/search/?personID=578&start=0>>
- „Knez Pavle i kneginja Olga na svečanom otvaranju Prolećnog sajma u Beogradu (1939)“ <<https://www.youtube.com/watch?v=n5FhPXg1ak0>>
- „Milan Nedić 1943 (snimak)“ <<https://www.youtube.com/watch?v=dp2MNWQk9VI>>
- „Милан Недић у дечијем сиротишту (1943)“ <<https://www.youtube.com/watch?v=xYBatA54cj4>>
- „Vojna parada u Beogradu (1944)“ <<https://www.youtube.com/watch?v=WQGI-T9uxFo>>
- „Драги Јовановић и Драгољуб Дража Михаиловић о међусобној сарадњи на суду (1946)“, <<https://www.youtube.com/watch?v=ZFIBfgXKA7w>>
- “Ljubo Lazarevski, major OZNE – streljanje Draže Mihailovića“, <<https://www.youtube.com/watch?v=0pff3Lu1IFg&t=2291s>>

Интернет сајтови:

- S. Vauck, T. Maier, „Entangled History“, Universität Bielefeld, 2015, <https://www.uni-bielefeld.de/cias/wiki/e_Entangled_History.html>
- Adelsrang, <<http://europeandynasties.com/adelsrang.htm>>

- Rudolf Ferdinand Edler Von Meyszner < <https://www.geni.com/people/Rudolf-Ferdinand-Edler-von-Meyszner/6000000007935197591>>
- Karl Renner < <https://www.britannica.com/biography/Karl-Renner> >
- SS-Rank Table showing equivalents in the German, American and British Armies <<https://www.oradour.info/appendix/ssrank01.htm>>
- SS-Wölfe im SA-Pelz <<https://www.derstandard.at/story/1246542458972/1934-ss-woelfe-im-sa-pelz>>
- „Key dates: Stories and photos of the milestones in our history“, <<https://www.interpol.int/Who-we-are/Our-history/Key-dates>>
- Oxford Learner’s Dictionary – Searched term: „Resistance“ – „dislike of or opposition to a plan, an idea, etc; the act of refusing to obey“. <<https://www.oxfordlearnersdictionaries.com/definition/english/resistance?q=resistance>>
- „August Meyszner“, Axis History, <<https://forum.axishistory.com/viewtopic.php?f=38&t=41478&p=370557&hilit=August+Meyszner#p370557>>
- „August Meyszner“, Axis History, <<https://forum.axishistory.com/viewtopic.php?f=5&t=14230&p=2100545&hilit=August+Meyszner#p2100545>>
- „SS-Gruppenführer und Generalleutnant der Polizei August Meyszner (Left) with SS-Obergruppenführer und General der Waffen-SS, Höheren SS- und Polizeiführer (HSSPF) Siebenbürgen Artur Phleps“ <<https://www.pinterest.com/pin/355221489339737566/>>
- “Dragomir Jovanovic“, <https://historica.fandom.com/wiki/Dragomir_Jovanovic>
- F. Thomas, „Christmas: Not such a holy night under the Nazis“, *Deutsche Welle*, <<https://www.dw.com/en/christmas-not-such-a-holy-night-under-the-nazis/a-5042819>>
- „imdb.com“, <<https://www.imdb.com/title/tt0213362/>>
- Dailymotion, <www.dailymotion.com>

Списак скраћеница

AA – Auswärtiges Amt
BdO – Befehlshaber der Ordnungspolizei
BdS – Befehlshaber der Sicherheitspolizei und des SD
Bfh – Befehl
VOMI – Volksdeutsche Mittelstelle
Gestapo – Geheime Staatspolizei
GFP – Geheime Feldpolizei
ДФЈ – Демократска Федеративна Југославија
ЕАМ – Национални ослободилачки фронт Грчке
EG – Einsatzgruppe der Sicherheitspolizei und des SD
EDES – Национална републиканска лига Грчке
ЕК – Einsatzkommando der Sicherheitspolizei und des SD
ELAS – Народноослободилачка армија Грчке
JVvD – Jugoslovanska vojska v domovini
ЈВуО – Југословенска војска у отаџбини
Kdo. Stab der RFSS – Kommando Stab der Reichsführer-SS
Kdr. General – Kommandiert General
ККЕ – Комунистичка партија Грчке
КПЈ – Комунистичка партија Југославије
Kripo – Kriminalpolizei
МБФ – Militärbefehlshaber
МК – Месни комитет
МУП – Министарство унутрашњих послова
НДХ – Независна Држава Хрватска
НКОЈ – Национални комитет ослобођења Југославије
НОП – Народноослободилачки покрет
НОР – Народноослободилачки рат
NSDAP – Националсоцијалистичка немачка радничка партија
ОГБ – Општина града Београда
ОЗНА – Одељење заштите народа
ОКВ – Oberkommando der Wehrmacht
ОКН – Oberkommando des Heeres
Орпо – Ordnungspolizei
OF – Osvobodilna fronta
РГК – Polizei Gebietskommandantur
ПК – Покрајински комитет
РК – Polizei Kreisstelle
RKFDV – Reichskommissar für die Festigung deutschen Volkstums
RSHA – Reichssicherheitshauptamt
RFSS – Reichsführer-SS
СА (SA) – Sturmabteilung
SD – Sicherheitsdienst
СДБ – Српска државна безбедност
СДК – Српска добровољачка команда/Српски добровољачки корпус
СДС – Српска државна стража
Sipo – Sicherheitspolizei

СКОЈ – Савез комунистичке омладине Југославије
СРНАО – Српска национална омладина
СС (SS) – Schutzstaffel
УГБ – Управа града Београда
УДБ – Управа државне безбедности
USFET - United States Forces European Theater
ФНРЈ – Федеративна Народна Република Југославија
HSSPF – Höherer SS- und Polizeiführer
CdO – Chef der Ordnungspolizei

Биографија

Радосав Р. Туцовић рођен је 30.12.1993. године у Ужицу. У свом родном месту завршио је основну и средњу школу. Основне студије историје на Филозофском факултету у Београду уписао је 2012. године, а дипломирао је 2016. године. Исте године уписао је мастер студије, које је окончао у јесен 2017. године. За мастер рад на тему „Колаборација у Другом светском рату, на примеру сарадње водећих личности Специјалне полиције са Гестапоом (1941-1944)“, добио је награду „Андреј Митровић“, као најбољи мастер рад одбрањен на катедри за Општу савремену историју током 2017. године. Докторске студије историје на матичном факултету уписао је званично фебруара 2018. године.

Током школских година 2018/19. и 2019/20. био је ангажован као демонстратор на предметима „Амерички 20. век“ и „Пропаганда у 20. веку“, на Одељењу за историју Филозофског факултета у Београду. Осим тога, током 2019. године, део својих обавеза на докторским студијама реализовао је на четворомесечној размени у оквиру „Erasmus +“ пројекта, на Хумболтовом универзитету у Берлину.

Аутор је неколико научних радова који анализирају окупациони и колаборационистички систем безбедности и његове методе рада током окупације Србије (1941-1944). Говори енглески и служи се немачким језиком.

Изјава о ауторству

Име и презиме аутора Радосав Туцовић

Број индекса 5и 17-16

Изјављујем

да је докторска дисертација под насловом

Полицијски репресивни апарат нацистичке Немачке и његови домаћи инструменти: Анализа делатности Драгомира Јовановића и Аугуста Мајснера у окупираној Србији (1941-1944)

- резултат сопственог истраживачког рада;
- да дисертација у целини ни у деловима није била предложена за стицање друге дипломе према студијским програмима других високошколских установа;
- да су резултати коректно наведени и
- да нисам кршио/ла ауторска права и користио/ла интелектуалну својину других лица.

Потпис аутора

У Београду, 22.6.2021.

Изјава о истоветности штампане и електронске верзије докторског рада

Име и презиме аутора Радосав Туцовић

Број индекса 5и 17-16

Студијски програм историја

Наслов рада Полицијски репресивни апарат нацистичке Немачке и његови домаћи инструменти: Анализа делатности Драгомира Јовановића и Аугуста Мајснера у окупираној Србији (1941-1944)

Ментор проф. др Радина Вучетић

Изјављујем да је штампана верзија мог докторског рада истоветна електронској верзији коју сам предао/ла ради похрањивања у **Дигиталном репозиторијуму Универзитета у Београду.**

Дозвољавам да се објаве моји лични подаци везани за добијање академског назива доктора наука, као што су име и презиме, година и место рођења и датум одбране рада. Ови лични подаци могу се објавити на мрежним страницама дигиталне библиотеке, у електронском каталогу и у публикацијама Универзитета у Београду.

Потпис аутора

У Београду, 22.6.2021.

Изјава о коришћењу

Овлашћујем Универзитетску библиотеку „Светозар Марковић“ да у Дигитални репозиторијум Универзитета у Београду унесе моју докторску дисертацију под насловом:

Полицијски репресивни апарат нацистичке Немачке и његови домаћи инструменти: Анализа делатности Драгомира Јовановића и Аугуста Мајснера у окупираној Србији (1941-1944)

која је моје ауторско дело.

Дисертацију са свим прилозима предао/ла сам у електронском формату погодном за трајно архивирање.

Моју докторску дисертацију похрањену у Дигиталном репозиторијуму Универзитета у Београду и доступну у отвореном приступу могу да користе сви који поштују одредбе садржане у одабраном типу лиценце Креативне заједнице (Creative Commons) за коју сам се одлучио/ла.

1. Ауторство (CC BY)
2. Ауторство – некомерцијално (CC BY-NC)
3. Ауторство – некомерцијално – без прерада (CC BY-NC-ND)
4. Ауторство – некомерцијално – делити под истим условима (CC BY-NC-SA)
5. Ауторство – без прерада (CC BY-ND)
6. Ауторство – делити под истим условима (CC BY-SA)

(Молимо да заокружите само једну од шест понуђених лиценци.

Кратак опис лиценци је саставни део ове изјаве).

Потпис аутора

У Београду, _____ 22.6.2021.

1. **Ауторство.** Дозвољаваате умножавање, дистрибуцију и јавно саопштавање дела, и прераде, ако се наведе име аутора на начин одређен од стране аутора или даваоца лиценце, чак и у комерцијалне сврхе. Ово је најслободнија од свих лиценци.
2. **Ауторство – некомерцијално.** Дозвољаваате умножавање, дистрибуцију и јавно саопштавање дела, и прераде, ако се наведе име аутора на начин одређен од стране аутора или даваоца лиценце. Ова лиценца не дозвољава комерцијалну употребу дела.
3. **Ауторство – некомерцијално – без прерада.** Дозвољаваате умножавање, дистрибуцију и јавно саопштавање дела, без промена, преобликовања или употребе дела у свом делу, ако се наведе име аутора на начин одређен од стране аутора или даваоца лиценце. Ова лиценца не дозвољава комерцијалну употребу дела. У односу на све остале лиценце, овом лиценцом се ограничава највећи обим права коришћења дела.
4. **Ауторство – некомерцијално – делити под истим условима.** Дозвољаваате умножавање, дистрибуцију и јавно саопштавање дела, и прераде, ако се наведе име аутора на начин одређен од стране аутора или даваоца лиценце и ако се прерада дистрибуира под истом или сличном лиценцом. Ова лиценца не дозвољава комерцијалну употребу дела и прерада.
5. **Ауторство – без прерада.** Дозвољаваате умножавање, дистрибуцију и јавно саопштавање дела, без промена, преобликовања или употребе дела у свом делу, ако се наведе име аутора на начин одређен од стране аутора или даваоца лиценце. Ова лиценца дозвољава комерцијалну употребу дела.
6. **Ауторство – делити под истим условима.** Дозвољаваате умножавање, дистрибуцију и јавно саопштавање дела, и прераде, ако се наведе име аутора на начин одређен од стране аутора или даваоца лиценце и ако се прерада дистрибуира под истом или сличном лиценцом. Ова лиценца дозвољава комерцијалну употребу дела и прерада. Слична је софтверским лиценцама, односно лиценцама отвореног кода.